بسم الله الرحمن الرحيم

el-Mâtürîdî

Te’vîlâtü’l-Kur’ân Tercümesi / Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî (Ö. 333 / 944) (Çev. Yunus Vehbi Yavuz) 2. bs. - İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020

c. 3; s. 397; 23,5 cm.

ISBN: 978-605-70017-1-9

1. İslâm Dini-Tefsir; 2. Ayetler ve sureler

297.211 DC20

Bibliyografik niteleme Anglo-American Rules 2 (AACR2)’ye göre yapılmıştır.

ÜMRANİYE BELEDİYESİ KÜLTÜR YAYINLARI - 60

ISBN: 978-605-70017-1-9 (Takım)
Sertifika No: 48324

Proje
Ümraniye Belediye Başkanlığı Adına
İsmet YILDIRIM
Ümraniye Belediye Başkanı

Proje Yönetimi
Kültür İşleri Müdürlüğü

Müellif
Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandi

Derleyen
Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU

Editör
Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

Ajans
PROJESANAT
www.projesanat.com.tr

Baskı
Sistem Matbaacılık
Sertifika No: 16086

Ümraniye Belediye Başkanlığı
Atatürk Mah. Fatih Sultan Mehmet Cad. No. 63
Ümraniye / İstanbul Tel: 0 (216) 443 56 00 / Dahili: 1137-1184
www.umraniye.bel.tr - kultur@umraniye.bel.tr

ARALIK 2020 - İSTANBUL

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(Ö. 333 / 944)

Cilt: 3

Çeviren

Prof. Dr. Yunus Vehbi YAVUZ

Editör

Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

NİSÂ SÛRESİ

KISALTMALAR

[§]	:	Arapça orjinal eser sayfa kesim yeri
a.	:	Yazma yaprağı ön sayfası (Vech)
a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.mlf.	:	Aynı müellif
a.s.	:	Aleyhisselâm
a.y.	:	Aynı yer
b.	:	Yazma yaprağı arka sayfası (Zahr)
bk.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
md.	:	Madde
r.a.	:	Radiyallahu anhu / Rahmetullahi aleyh
r.h.	:	Rahimehullah
s.	:	Sayfa
s.a.	:	Sallallahu aleyhi ve sellem
TDVİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
vb.	:	Ve başka, ve benzeri
vr.	:	Varak

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd

el-Mâtürîdî es-Semerkandî

(Ö. 333 / 944)

CİLT: III

(Nisâ 1 - 100)

Çeviren

Prof. Dr. Yunus Vehbi YAVUZ

[§]NİSÂ SÛRESİ

Esirgeyen bağışlayan Allah'ın adıyla

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَث۪يرًا وَنِسَٓاءًۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذ۪ي تَسَٓاءَلُونَ بِه۪ وَالْاَرْحَامَۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَق۪يبًا ﴿١﴾

1. "Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir."

Ey insanlar! Rabbinize itaatsizlikten sakının. Kur'ân'da hitap ne zaman kâfirlere yapılmışsa yüce Allah onun ardından kendi birliğinin kanıtlarını ve rablığının delillerini zikretmiştir, çünkü onlar Rablerini gereğince bilmemişlerdir; tıpkı burada buyurduğu gibi: **Ey insanlar! Sizi tek bir nefisten yaratan Rabbinize itaatsizlikten sakının.** Ayrıca Cenâb-ı Hak'kın şu beyanları: **Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan rabbinize kulluk edin**[1]**; Ey insanlar! Allah'ın vâdi gerçektir, sakın dünya hayatı sizi aldatmasın**[2]. Bu tür âyetlerin benzerleri çoktur. Allah Teâlâ, evreni yaratanın varlığı ve birliğinin bilgisine ulaşmayı sağlayan kesin delil ve kanıtları zikretmiştir ki; insanlar bunlara baksınlar ve üzerinde düşünsünler; bu sayede yaratıcılarını ve ilâhlarını tanısınlar. Müminlere hitap edilen bütün âyetlerde Cenâb-ı Hak birliğinin kanıtlarını ve Rab oluşunun delillerini zikretmemiştir, çünkü müminler, bu hitaplardan önce Rablerini bilmişlerdir. Ancak O, bu gibi hitapların ardından, müminlere verdiği nimetleri ve onlar için vâdettiği sevabı belirtmiştir. Bunun örnekleri

---

1 el-Bakara, 2 / 21.

2 Fâtır, 35 / 5.

de şu ilâhî beyandır: "Ey inananlar! Allah'tan O'na yaraşır şekilde sakının ve 8 ancak müslümanlar olarak can verin. [§]Hep birlikte Allah'ın ipine sarılın"[3]. Bu âyetin devamında Allah'ın, kullarına verdiği nimetlerden zikredilenlerin sonuna kadar. Bir de şu beyanı: "Ey iman edenler! Allah'tan sakının ve Peygamberine inanın ki"[4]. Yine Allah, burada zikrettiği nimetlerin sonuna kadar. İşte ilâhî hitap böyle yapılıyor.

[İnsanın Yaratılışı]

Rabbinizden sakının. Bunun tefsirine dair farklı görüşler ileri sürülmüştür: Azabından ve cezasından sakının; emir ve yasakları noktasında Allah'a âsi olmaktan sakının; emir ve yasakları noktasında, ona layık olacak şekilde Allah'tan sakının.

Sizi bir tek nefisten yaratan Allah. Cenâb-ı Hak'kın yaratılışımızı Âdem'e nispet edişi -her ne kadar nefislerimiz Âdem'den çıkarılmış değilse de- iki hususa işaret eder: Birincisi, asıl olan bir şeyin eninde sonunda dönüp varacağı şeye nispet edilmesinin isabetli oluşu; her ne kadar rucû eden şeyin bu durumu doğum yoluyla bir sıralama olmasa da. İkincisi, yaratılışımız her ne kadar Allah'a izafe edilmiş ise de bizler, bedenlerimizle O'nda mevcut değildik. Şayet bedenimizle Cenâb-ı Hak'ta bulunsaydık "yaratma" yöntemiyle değil, doğrudan çıkarılmak (bir tür doğum) suretiyle var olurduk. Hakikatimizin toprakta yahut nutfede var olması imkânsız olmakla beraber, bu durum insan suretinin nutfede var olduğunu kabul edenlerin görüşünü iptal eder. Zira toprak da nutfe de anlama ve algılama özelliği bulunmayan ölü varlıklardandırlar, oysa biz algılama gücü olan canlılarız.

Her ikisinden birçok erkek ve kadınları çoğalttı. Yani Âdem ile eşinden erkek ve kadın birçok evladı farklı bir şekilde ortaya çıkarıp yaydı.

Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarınıza riayetsizlikten sakının. Adını kullanarak birbirinizden istekte bulunduğunuz; yani bir kısmınız bir kısmınızdan bazı ihtiyaçları ve bazı hakları O'nun adını kullanarak ister. Kişi şöyle der: "Allah rızası için, Allah hakkı için ve Allah adına senden istiyorum". Yine bir kısmınız diğerinden akrabalık sebebiyle bir şey ister. Kişi "Akrabalık ve yakınlık adına, şunu bana vermeni istiyorum" der.

---

[3] Âl-i İmrân, 3/102-103.

[4] "O size rahmetinden iki kat versin ve size ışığında yürüyeceğiniz bir nur lütfetsin; sizi bağışlasın. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir" (el-Hadîd, 28/57).

9

[§]Ve akrabalık hakları. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kendisi adına birbirinizden istekte bulunduğunuz Allah'tan sakının; akraba hakkında da O'ndan korkun, onlara ulaşarak iyilikte bulunun[5]. "Erhâm" (الأرحامَ) üstün ve esre irâbı ile de okunmuştur. Onu üstün harekesi ile okuyanlar şöyle diyor: "Allah'tan sakının, O'na isyan etmeyin; akrabadan da sakının, onlarla alakayı kesmeyin". Esre ile okuyanlar şöyle bir anlam vermiştir: "Kendisini ve akrabalığı anarak talepte bulunduğunuz Allah'tan korkun". Bir hadiste rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Allah'tan korkun ve ilgilenerek akrabaya iyilikte bulunun. Çünkü, bu sizin için dünyada en kalıcı, âhirette de en hayırlı olan tutumdur"[6]. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmenin bu son kısmı, dış görünüşü itibarıyla öğüt ve uyarı konumundadır. **Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir** meâlindeki ilâhî beyan da, uyarı ve ikaz niteliğindedir.

وَاٰتُوا الْيَتَامٰٓى اَمْوَالَهُمْ وَلَا تَتَبَدَّلُوا الْخَب۪يثَ بِالطَّيِّبِ وَلَا تَأْكُلُٓوا
اَمْوَالَهُمْ اِلٰٓى اَمْوَالِكُمْ اِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَب۪يرًا ﴿٢﴾

2. "Yetimlere mallarını verin, temizi pis olanla değişmeyin, onların mallarını kendi mallınıza katarak yemeyin; zira bu büyük bir günahtır."

Yetimlere mallarını verin. Bu âyet iki mânaya gelebilir: Birincisi, yetimlerin mallarını, onlar yetimlikten çıkıncaya kadar koruyun, yetim yetimlikten çıkınca da mallarını kendilerine verin. "Yetimlere verin, yani mallarından kendilerine harcama yapın, nafakalarını geniş tutun; daraltmayın ki başkalarının mallarında gözleri kalmasın. "Verin" anlamındaki "âtû" (آتوا), "yetimlikten çıkma vaktinde verin" anlamındadır. Yani mallarını kendilerine vermeniz için o malları önceden koruyun.

[Mânen Temiz ve Pis Olmak]

10

[§]Temizi pis olanla değişmeyin. Mânen pis olanı (yetim malını) almayın ki yetimlerin mallarını koruma karşılığında âhirette size vâdedilen sevabı onlara bırakmamış olursunuz. Şöyle denilmiştir: Yetimin malının iyisini alıp kötüsünü ona vermiş olmayın; işte bu, mânen pis olanın temiz olanla değiştirilmesidir. Yine denildi ki: Mânen pis olanı ki o, yetimlerin mallarıdır, size ait

---

5 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 4/227; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, 2/424.

6 Abd b. Humeyd, *el-Müsned*, I, 200; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 227; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 424.

olanı bırakmayın; bunun da sebebi kendi servetinizin tükenme korkusudur. Başka bir görüşe göre âyet şu mânaya gelir: Helâl mal yerine haram olanı yemeyin, çünkü yetim malını yemek haramdır, kişinin kendi malını yemesi ise helâldir; dolayısıyla Allah Teâlâ, pis olan malı temiz olanla değiştirmelerini yasaklamıştır: Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin bu kısmı şu anlamlara da gelebilir: Yetimin malını alma ki o pistir, aksi takdirde sana ait olan mal alınacaktır ki o temizdir. Şu anlam da ihtimal dâhilindedir: Allah Teâlâ'nın, sizin için temiz kıldığı kendi mallarınızı biriktirmek amacıyla size murdar kıldığı yetimin malını yemeyin. Yahut dünyada yetimlerin mallarını yemeyin, o yediğiniz şey (âhirette) yiyeceğiniz bir ateş olur, böylece pis olanı bırakma yerine size vâdedileni terk etmiş olursunuz; nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler".

Onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya*, bu âyetin iki anlama gelme ihtimali vardır: "Mallarını kendi mallarınıza, yani sizin mallarınızla birlikte; daha açık bir ifade ile onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin. Burada karıştırmak ve birleştirmek yasaklanmıştır. İkinci ihtimal de şudur: Onların mallarını kendi mallarınızla. Burada yetimlerin mallarını kendi mallarına ekleyerek yemelerinin yasaklanması vardır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: **Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına, onun iyiliğine olmadıkça el sürmeyin**. "Ve lâ te'külû emvâlehum ilâ emvâliküm" (ولا تأكلوا أموالهم الى أموالكم) beyanı "onların mallarını sizin mallarınıza katıp birlikte yemeyin" demektir. "Sizin mallarınızla beraber yemeyin" mânasına da gelebilir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

11 **[§]Zira bu büyük bir günahtır.** Denildi ki "hûb" (حوبا) zulüm demektir; ayrıca denildiki günah demektir, bunların ikisi de birdir. "Hûb"un büyük bir günah (zenb-i kebîr) veya "ism" (إثم) yani günah mânasına geldiği de söylenmiştir. Nitekim bu, İbn Abbâs'tan da rivayet edilmiştir[7].

وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِى الْيَتَامٰى فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَٓاءِ مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَ فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ ذٰلِكَ اَدْنٰٓى اَلَّا تَعُولُوا ﴿٣﴾

---

7 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 231, Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 426.

3. "Eğer yetimlerin haklarına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın yahut sahip olduğunuz** (câriye) **ile yetinin, bu adaletten ayrılmamanız için en uygun olandır."

[Taaddüd-i Zevcât - Birden Çok Kadınla Evlenme]

Eğer yetimlerin haklarına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın yahut sahip olduğunuz (câriye) ile yetinin, bu adaletten ayrılmamanız için en uygun olandır. Bu ilâhî beyanın yorumu hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bir görüşe göre ashâb-ı kirâm, yetimlerin malları hakkında fazlasıyla uyarılar geldiği için bu mallar hakkında tasarrufta bulunmaktan korkuyor ve sıkıntı duyuyordu. Bunan üzerine şu anlamda bir ilâhî beyan gelmiştir: Eğer yetimlerin mallarını kullanmaktan korkuyor ve zorlanıyorsanız, "beğendiğiniz kadınlardan… evlenin"[8].

Hz. Âişe'den (r.a.) rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: Bu âyet erkeklerin himayesinde bulunan kadın yetimler hakkında inmiştir. Şöyle ki: Erkeğin vesâyeti altında malı olan çirkin bir yetim kadın bulunurdu; çirkin olduğu için kendisi onunla evlenmez, mal sahibi olduğu için de malına tamah ederek, ölsün de ona kendisi vâris olsun diye başkası ile de evlendirmezdi. Şayet nikâhlarsa hakkını âdil bir şekilde vermeden nikâhı altında tutardı; onun kendisinden başka hakkını isteyecek bir velisi de olmazdı. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ: "yetimlerin hakkına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız" meâlindeki âyeti indirmiştir. Yani siz bu yetimleri bırakın ve onları nikâhlamayın "ve size helâl olan diğer kadınlardan nikâhlayın"[9].

Yine Hz. Âişe'den rivayet edildiğine göre kendisine bu âyetin mânası sorulunca şöyle cevap vermiştir: "Bu âyet velisinin terbiyesi altında bulunan yetim kız hakkında inmiştir. Velisi güzelliğine ve malına rağbet ederek onunla nikâhlanır, fakat mehirini eksik verir. Bu sebeple, mehirlerini tamam olarak karşılamakta âdil davranmaları hariç, bu yetim kızları nikâhlamaktan men

---

[8] Bu rivayet âyetin sebeb-i nüzûlü değil, tefsiri meyanında İbn Abbâs ve Mücâhid'den nakledilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 235; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 428). *Te'vîlât*'ın şârihi şöyle demiştir: "Âyetin zâhirî mânası problemlidir, çünkü onda, vâsîler yetimlerin mallarında günaha düşmekten korktukları takdirde birden fazla evlilik emredilmektedir. Peki, yetimlerin mallarında günaha düşmekten endişe eden kimse niçin evlensin? Bu sorunun cevabı bu konuda müfessirlerin farklı görüşler, yani başka çözümler de ileri sürdükleri şeklindedir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 142b.).

[9] Müslim, "Tefsîr", 7-9; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 235.

12 edilmiş ve yetimler dışındaki [§]kadınlarla evlenmeleri buyurulmuştur. Hz. Âişe (r.a.) şöyle demiştir: İnsanlar bu olaydan sonra Hz. Peygamber'e sordular, bunun üzerine yüce Allah şu meâldeki âyeti indirmiştir: "Senden kadınlar hakkında açıklama istiyorlar. De ki: **Onlara ait hükmü, Allah ve kitapta size okunan âyetler açıklıyor. Onlara ait hükmü için yazılanı kendilerine vermediğiniz, nikâhlamak da istemediğiniz yetim kadınlar…**[10] meâlindeki cümleye kadar. Allah onlara bu âyette şunları bildirmiştir: Yetim kız eğer güzellik ve mal sahibi ise mehirini tam olarak verip onu nikâhlamayı ve kendilerine nispet etmeyi arzu ederler. Eğer çirkinliği ve az mala sahip olmasından dolayı rağbet edilmeyen biri ise, onu terk ederler ve başka kadınları alırlar. Hz. Âişe şöyle demiştir: Yetim kızları terk edip onlardan yüz çevirirler; buna mukabil kendilerine rağbet ettikleri takdirde âdil davranıp mehir haklarını en mükemmel şekilde vermedikçe de onları nikâhlama hakkına sahip değillerdir[11].

Başka bir görüşe göre yüce Allah: **Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş dolduruyorlar**[12] meâlindeki âyeti indirince, müminler yetimlerle bir arada yaşamayı terk ettiler ve bundan çekindiler. Bu durun kendilerine sıkıntı verince Resûlullah'tan (s.a.) yetimlerle birlikte yaşama konusunun hükmünü sordular. O dönemde bir erkeğin nikâhı altında birkaç kadın bulunur, fakat bu kadınlar arasında adaletli hareket etmezlerdi. Bunun üzerine Cenâb- Hak şu ilâhî beyanı indirdi: Yani eğer yetimlerle birlikte yaşamakta onlara zulmetmekten korkuyorsanız, bunun gibi birkaç kadını bir nikâh altında toplamaktan, nafaka ve cinsel ilişkide aralarında eşit davranmamaktan da korkun[13].

[Evlenilecek Kadınların Sayısı]

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede **ikişer, üçer, dörder nikâhlayın** beyanına dayanarak dokuz hanımla evlenmeyi mubah gören kimseler de vardır; çünkü iki, üç, dört sayıları toplanınca dokuz eder. Bize göre âyetten bu hükmün çıkarılması mümkün değildir. Çünkü Allah Teâlâ'nın "mesnâ, sülâse ve rubâ'" (مثنى وثلث و رباع) beyanının mânası iki, yahut üç, yahut dört şeklindedir. Zira âyetin devamında, "fe in hıftum elâ ta'dilû fevâhiden" (فإن خفتم ألا تعدلوا فواحدة) beyan **Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadınla ye-**

---

[10] en-Nisâ, 4/127.

[11] Buhârî, "Tefsîr", 4/1; Müslim, "Tefsîr", 6.

[12] en-Nisâ, 4/10.

[13] Bu görüş İbn Abbâs, Saîd b. Müseyyeb, Saîd b. Cübeyr ve diğerlerinden gelmiş, fakat baş tarafındaki âyet (إن الذين يأكلون أموال اليتامى ظلما) zikredilmemiştir (bk. Taberî, *Tefsîr*, IV, 233; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 428).

tinin, meâlindeki beyan yer almaktadır. Âyette kişinin, eşleri arasında adaleti icra edememekten korkması durumunda tek kadınla yetinme vurgusu vardır. [§]Şayet sözü edilen dokuz eş anlamı verilirse, bunlardan birini istisnâ etmenin bir anlamı kalmazdı ve bu durumda şöyle buyururdu: Eğer dokuz eş arasında adalet yapamamaktan korkarsanız sekiz veya yedi yahut altı eş edinin. Cenâb-ı Hak'kın anılan sayılardan sadece bir eşi istisnâ etmesi, âyetin tevilinin, zikrettiğimiz şekilde toplamak suretiyle değil, ayrı olarak ikişer, üçer veya dörder olduğunu göstermektedir. İkinci karşı delil şu rivayette anlatılan husustur: Eski dönemlerde adamın nikâhı altında on, daha çok veya daha az sayıda kadın bulunurdu[14]. Bu rivayet de dörtten ibaret olan meşrû sayıyı desteklemektedir. Yine rivayet edildiğine göre bir erkek müslüman oldu, nikâhı altında ise sekiz kadın vardı, onlar da müslüman oldular. Resûlullah (s.a.) ona şöyle buyurdu: "Bu hanımlardan dört tanesini seç, diğerlerinden ayrıl"[15]. Nakledilen bu haber, helâl olacak sayının nihâî rakamını belirlemeye dairdir, yoksa Câhiliye döneminde nikâh altında bulunmuş olmak değil, nihaî sayısını açıklamaya dairdir; dolayısıyla bu haberin, o zatın dördünü nikâhı altında bırakması anlamına gelme ihtimalini taşımaktadır[16].

13

Yetimlerin hakkına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız. Bu âyet hakkında birkaç yorum yapılmıştır. Birincisi, şudur: Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır; Yetimlerin bakımını sağlamakta zulüm yapmaktan korkar da bundan çekinirseniz, eşlerinizin bakımını sağlamaktan da korkun, çok eşle evlenmeyin.

İkincisi, yetimlerin malları hakkında endişeye düşerek onların mallarını kendi mallarınıza katmakta -bunlardan haksız yere yemekten korktuğunuzu için- sıkıntıya düştüğünüze göre, benzer şekilde kadınlarla size haram olan şekilde ilişkiye girmekten de korkun ve onları nikâhlayın.

Üçüncüsü, evlendiğiniz takdirde, kendilerini zulmünüzden engelleyecek kimseleri bulunmaması açısından yetim kadınlara zulüm yapmaya kusur taşırsanız onların dışında başka kadınlarla evlenin, yani kendilerine zulmettiğiniz takdirde buna engel olacak koruyucuları bulunan kadınlarla. Bilindiği üzere evlenilecek kadınların sayısına konulan sınır, zulme maruz kalmaları korkusundan dolayıdır. Allah Teâlâ, insanın yaratılışı gereği aciz olduğunu bildiği

---

14 İbn Abbâs ve başkasından rivayet edildiğine göre Câhiliye döneminde erkeğin on veya daha az karısı bulunurdu (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 233, 234).

15 İbn Mâce, "Nikâh", 40; Ebû Dâvûd, "Talâk", 25.

16 *Şerhu't-Te'vîlât*'ta daha fazla açıklama vardır. Orada şöyle denmektedir. "… helâl olma yönüne değil; yani ilk nikâhı devam ettirmek üzere yahut yeniden nikâhlanmak üzere" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 143a).

için, kişinin anılan sayıdan fazla kadınlarla evlenmesi durumunda tam olarak haklarına riayet edemeyeceğini haber vermiştir.

Haksızlık yapmaktan korkarsanız tek kadınla yetinin. Bu beyan kesin bir hüküm taşımaz, fakat bir yol gösterme ve eğitim konumundadır, **[§]** çünkü bir erkek adaletle davranamayacağından korkmasına rağmen dört eşle evlense yine caizdir. Bu, tıpkı boşadığı hanımına döndüğünde (onunla tekrar nikâhlandığında) ona zarar vermesi yasaklanan, âdil ve mutedil bir şekilde davranmakla emredilen kimse gibidir[17]. Şayet bu kişi hanımına zarar verirse günahkâr olur, fakat tekrar evliliği geçerlidir. Boşamanın iddet içinde gerçekleştirilme emri ile iddet dışında boşamanın yasaklanması da böyledir[18]. Yasağa rağmen koca karısını iddet dışında boşarsa bu boşama gerçekleşir. Birinci mesele de aynen bunun gibidir.

Haksızlık etmekten korkarsanız, eşlerle buluşma nöbeti, cinsel ilişki ve nafaka hakkında **tek kadın veya mülkiyetinizde bulunan câriye ile yetinin.** Yani haksızlık etmekten korkarsanız bir eşle yetinin, çünkü câriyelerin efendileri üzerinde cinsel ilişkide bulunma ve nöbete riayet etme hakları yoktur; efendi dilediği ile cinsel ilişkide bulunabilir. Sanki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "şu veya şu", çünkü câriyelerin sayısı için sınır yoktur, kişi dilediği kadar câriyeyi mülkiyetinde toplayabilir, ama nikâhlamak suretiyle dörtten fazla hür kadını bir arada bulunduramaz. Şayet âyetin yorumu "dokuza kadar kadınla evlenmen mümkündür" diyen kişinin dediği gibi olsaydı **veya mülkiyenizde bulunan câriyeler** meâlindeki cümlenin bir dayanağı olmazdı (yukarıya bakınız).

---

17 Müellif bu ifadesi ile Allah Teâlâ'ın şu âyetine işaret etmiş olmalıdır: "Kadınları boşadığınızda, onlar da bekleme sürelerini doldurduklarında ya onlarla yeniden evlenip iyilikle tutun ya da iyilikle serbest bırakın. Onları zarar vererek haklarını çiğnemek için nikâh altında tutmayın. Bunu yapan bilsin ki kendine kötülük etmiştir. Allah'ın âyetlerini sakın alaya almayın. Allah'ın size bahşettiği nimetleri, kitaptan ve hikmetten size öğüt vermek üzere gönderdiklerini dilinizden düşürmeyin. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah her şeyi bilmektedir" (el-Bakara, 2/231).

18 Müellif bu ifade ile şu âyete işaret etmiş olmalıdır "Ey peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman iddetlerini gözeterek boşayın ve bekleme sürelerini iyice hesap edin. Rabbiniz Allah'a saygısızlıktan sakının. Apaçık bir hayâsızlık yapmış olmadıkça onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Kim Allah'ın koyduğu sınırları aşarsa aslında kendisine yazık etmiş olur. Bilemezsin ki belki Allah bundan sonra yeni bir durum ortaya çıkarıverir" (et-Talâk, 65/1).

Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın alın. Âlimler tarafından ittifak edildiği gibi adaleti yerine getiremeyecek kişinin tek kadınla yetinmesi gerekli değildir. Şu da varki cevazın şartı kılınan korkunun sınırını bilmenin bir yolu yoktur, hatta her âdil davranışın alt seviyede de olsa bir korkusu vardır, [§]hatta dinin bütün işleri korku ve ümit üzerine bina edilmiştir. Aynı zamanda bu durum kadınların, kendileriyle evlenmeleri helâl veya haram olan kimseleri bilmemesini gerektirir, çünkü kadınlar başkasının bu ailevî durumunu bilemez; nikâh erkeğe haram olunca kadına da haram olur. Allah Teâlâ'ın, bir şeyin helâlliği için, mahiyetine ulaşılamayan bir şart koşmasına ihtimal yoktur. Bir de tek kadınla evlenme esas alınınca, korku ihtimali bir yana, erkeğe yönelik bir zulüm ortaya çıkarırdı[19]. Halbuki Cenâb-ı Hak'kın şu beyanlarında açık ispatlar vardır: "Kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz"[20]; "Eğer bir kadın kocasının… endişe ederse"[21]; "Eğer bir kadın kocasından… endişe ederse"; "Eğer karı kocanın aralarının açılmasından korkarsanız"[22]; "Eğer Allah'ın kurallarına uymamalarından korkarsanız"[23].

15

Bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır. Bazı ilim adamları, Allah Teâlâ'nın "ellâ teûlû" (ألا تعولوا) beyanı hakkında şu yorumu yapmışlardır: "Bu, çok iyâl[24] sahibi olmamanıza daha yakındır". Bu yorum, İmam Şâfiî'iye aittir[25]. Fakat bu, sözlük anlamı bakımından doğru değildir, çünkü sözlükte

---

19 Yani birden fazla evlenmede adaletli davranma şart olsaydı adaletsizlik halinde nikâh bozulurdu, oysaki bütün müslümanların yaşayışında realite böyle değildir.

20 "Ne kadar üzerine düşseniz de kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz; bari birine büsbütün kapılıp da diğerini askıda imiş gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir ve Allah'a itaatsizlikten sakınırsanız bilin ki Allah çok bağışlayıcıdır, engin rahmet sahibidir" (en-Nisâ, 4/129).

21 "Eğer bir kadın kocasının kötü muamelesinde yahut yüz çevirmesinden endişe ederse aralarında bir uzlaşmaya varmalarında onlara günah yoktur ve sulh hayırlıdır. Nefisler de cimriliğe meyillidir. Eğer güzel davranır ve Allah'a itaatsizlikten sakınırsanız bilin ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır" (en-Nisâ, 4/128).

22 "Eğer karı kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Düzeltmek isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır" (en-Nisâ, 4/35).

23 "Boşama iki keredir. Her ikisinden sonra ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir. (Eşlerin) Allah'ın koyduğu kurallara uymamalarından korkmadığınız sürece onlara verdiğiniz mehirden hiçbir miktarı geri almanız sizin için helâl olmaz. Eğer Allah'ın kurallarına uymamaktan korkarsanız kadının evlilikten kurtulmak için bir meblağ vermesinde taraflara bir vebal yoktur" (el-Bakara, 2/229).

24 Iyal çoluk çocuk, geçindirme zorunda olduğumuz kimseler demektir.

25 bk. Şâfiî, *el-Um*, V, 106.

çok iyâl sahibi olmayı belirtmek için (عال يعيل إعالة فهو معيل) denilir ama (عال - يعول) denmez, bu ifade zulüm hakkında kullanılır[26].

Bu cümlede aile fertlerini çoğaltma izni vardır. Şunun da belirtilmesi gerekir ki aile reisinin güzel muamelede bulunması şartıyla çoluk çocuğun çokluğu, asîl bir davranış olarak kabul edilir ve bu konuda ihtiyatlı davranılmaması gerekir.

16 [§]Eğer şöyle bir soru sorulursa: Haberde Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Allah rızası için harcama yaparken kendi yükümlülüğün altındaki kimselerden başla"[27]. [Buna şöyle cevap verilir:] Bunun yorumu -*En doğrusunu bilen Allah'tır ya*- şöyledir: Nafakasını vermek zorunda olduklarından başla. Yani nafakasını vermediğin takdirde zâlim durumuna düşeceğin kimselerden başla. Benzer şekilde kişi, aile fertlerine yönelik harcama yaptığı zaman "'âle yeûlu avlen" (عال يعول عَوْلا) denir. Buradaki "avl" kelimesi çoluk çocuğun çokluğu anlamında değildir. Görmez misin ki kişinin harcama yapmasına, geçindirmek zorunda olduğu kimselerden başlaması gerekir. Şayet "zâlike ednâ elâ te'ûlû" (ذلك أدنى ألا تعولوا) ilâhî beyanı aile fertleri anlamında olsaydı tek eşle evlenen kimsenin de aile sahibi olması gerekirdi. Tek eşle evli olan kişi onu geçindirmek zorunda iken "zâlike ednâ ellâ teûlû" (ذلك أدنى ألا تعولوا) beyanının başka ne anlamı olabilir? Bu anlattıklarımız "ellâ teûlû" (ألا تعولوا) beyanının, -daha önce anlatıldığı üzere- zulmetmeyin ve taraf tutmayın" anlamına gelir. Hz. Âişe'den (r.a.) nakledildiğine göre "ellâ teûlû" (ألا تعولوا) "taraf tutmayın" anlamına geldiğini belirtmiştir[28]. İbn Abbâs'tan (r.a.) da benzer bir rivayet nakledilmiştir[29]. "Avl" (عول) belirlenen sınırı aşmak demektir. Bu sebepledir ki, sınırı geçtiği için aslına göre fazla çıkan hesaba ferâiz ilminde "avl" (عول) denilmiştir. Buna göre buradaki "avl" evlilikte belirlenen sınırı aşmak demektir ki, o da zulümdür.

---

26 Bazı lügat âlimlerinin zikrettiğine göre, "'âle" (عال) kelimesi de "aile fertleri çok oldu" anlamına gelir. Fakat bu konuda görüş farklılığı vardır (bk. İbnu'l-Esîr, *en-Nihaye fî ğarîbi'l-hadîs*, "عول" md.; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Ara*b, "عول" md.).

27 Buhârî, "Zekât", 18; Müslim, "Zekât", 95, 97.

28 Hz. Âişe'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber "zâlike ednâ ellâ teûlû" (ذلك أدنى ألا تعولوا) beyanını "zulmetmemeniz…" diye açıklamıştır. İbn Ebû Hâtem şöyle demiştir: Ubey şöyle demiştir: "Bu hadis rivayeti sahih değildir, Hz. Âişe'den sahih olan rivayet ise mevkûftur" (İbn Hibbân, *es-Sahîh*, IX, 338; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 430).

29 Taberî, *a.g.e.*, IV, 240; Süyûtî, *a.g.e.*, II, 430.

[Köle Hakkında Bir Mesele: Köle İkiden Fazla Eşle Evlenemez]

Abdullah b. Utbe'den rivayet edildiğine göre Hz. Ömer şöyle demiştir: "Köle (en çok) iki hanımla evlenebilir, iki talakla boşar; câriye de iki hayız müddetince iddet bekler, eğer hayız olmuyorsa bir buçuk ay iddet bekler[30].

17

[§]Rivayet edildiğine göre Hz. Ali şöyle demiştir: Erkek kölenin ikiden fazla hanımla evlenmesi helâl olmaz[31]. Abdurrahman b. Avf'ın da şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Erkek köle iki hanımla evlenir"[32]. Hz. Ömer'in İbn Mesûd'a, "Erkek köleye helâl olan kadınların sayısı ne kadardır?" diye sorduğu, onun da "ikidir" cevabını verdiği rivayet edilmiştir. Bunun üzerine Ömer "Benim görüşüm de odur" demiştir[33]. Hakem'den[34] de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber'in (s.a.) ashâbı, erkek kölenin iki kadından fazlası ile evlenemeyeceği üzerinde birleşmişlerdir[35]. Bu görüşte olanlar Hz. Peygamber'in (s.a.) ashâbından altı kişidir: Ömer b. Hattâb, Abdurrahman b. Avf, Ali b. Ebû Tâlib, İbn Mesûd, Fadl b. Abbâs[36] ve Ensârî[37] (Allah hepsinden razı olsun) bunlardan olup hepsi kölenin fazlasıyla değil iki kadınla evlenebileceği konusunda ittifak etmişlerdir[38]. İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Câriyenin boşanması iki talak, iddet süresi ise iki

---

30 Abdurrazzâk, *el-Musannef*, VII, 274; Beyhakī, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VII, 158.

31 Abdurrazzâk, *a.g.e.*, VII, 274; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 464.

32 Abdurrazzâk, *a.g.e.*, VII, 274.

33 Bu rivayeti bulamadım. Fakat Ömer b. Hattâb karşısındakilere "Erkek köle kaç hanımla nikâhlanabilir?" diye sormuş, onlar da iki hanımdan fazlasını nikâhlayamayacağı hakkında ittifak etmiştir (Abdurrazzâk, *el-Musannef*, VII, 274; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 465).

34 Hakem b. Uteybe el-Kûfî, tabiindan olup âlim ve yüksek derecede bir zat olup çok hadis rivayet etmiştir. Kûfe'de vefat etmiştir (115/733) (bk. İbn Sâd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VI, 331; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, II, 372).

35 Bu rivayet İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef* inde mevcuttur. (III, 465).

36 Bu zat Hz. Peygamber'in amcası Abbâs'ın en büyük oğlu Fazl b. Abbâs b. Abdülmuttalib'dir. Hz. Ömer'in halifelik döneminde Amvâs Tâunu sırasında (18/639 yılında) vefat etmiştir (bk. Zehebî, *el-Kâşif*, II, 122; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 446).

37 *Şerhu't-Te'vîlât*'ta "ve Zeyd b. Sâbit el-Ensârî" ibaresi yer almıştır. (vr. 143b) Fakat bu meselede Zeyd b. Sâbit'den bir rivayet bulamadım.

38 İbn Mesûd ve Fazl b. Abbâs'tan nakledilen bir rivayet bulamadım. İbn Hacer'in *Telhîsu'l-habîr* adlı kitabında (III, 173) şöyle denilmiştir: "Hakem b. Uteybe hadisi: Sahâbe erkek kölenin ikiden fazla kadınla evlenemeyeceği hakkında icmâ etmiştir". Bu hadisi İbn Ebû Şeybe ve Beyhakī de aynı tarikten de nakletmişlerdir. İmam Şâfiî Hz. Ömer'den "Erkek kölenin iki kadınla evleneceği" sözünü rivayet etmiştir. Şâfiî bunu Hz. Ali ile Abdurrahman b. Avf'tan de rivayet etmiş ve "bunu ashâbtan herhangi birinin muhalif olduğu bilinmemektedir" demiştir. İbn Ebû Şeybe bu rivayeti Atâ', Şa'bî, Hasan-ı Basrî ve diğerlerinden de nakletmiştir".

hayızdır"[39]. Hz. Âişe'den rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "Câriye iki talakla boşanır, iki hayız süresince de iddet bekler"[40].

18 **[§]**[Şöyle bir soru sorulabilir:] Şayet biri "âyetin umûmî oluşuna dayanarak, Allah Teâlâ **İki, üç, dört** diye buyurdu, kişilerin köle veya hür olmasından söz etmedi, dolayısıyla bu âyet umûmî mâna taşır" diye itiraz edebilir.

Buna şöyle cevap verilir: Hitabın hür insanlara ait olduğuna dair âyette delil bulunmaktadır. O da azîz ve yüce olan Allah'ın **Beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder kadar nikâhlayın** meâlindeki beyanıdır. Bu beyan bizzat evlenme yetkisine sahip olanlar hakkındadır. Köle ise başkasının (efendisinin) izniyle evlenme hakkına sahip olur, şu ilâhî beyanda görüldüğü üzere: "İçinizden evli olmayan köle ve câriyeleriniz arasında elverişli olanları evlendirin"[41]. Buna göre köleleri evlendirmekle muhatap olanlar efendileridir. Kişi, efendisinin izni olmadan erkek köleyi bir kadınla evlendirme yetkisine sahip değildir, efendi ise dilediği zaman kölesini, kendisine sormadan evlendirebilir. **İkişer, üçer, dörder** beyanındaki hitap ise dilediği zaman evlenebilenlere ait olup köle bunun dışındadır. Görmez misin ki, Azîz ve celîl olan Allah **Yahut sahip olduğunuz köleler** diye buyurmuştur. Köle bir başka köleye malik olamaz. Şu halde hitabın kölelere değil hür insanlara ait olduğu anlaşılmıştır.

Şöyle bir soru sorulabilir: Siz köleye hür olan hanımını üç talakla boşama hakkı verdiniz; dolayısıyla hür erkeklere tanıdığınız hakkı köleye de tanımış oldunuz, bu sebeple ona hür erkeklerin evleneceği kadar hanımlarla evlenme yetkisini vermeniz gerekir.

Buna şöyle cevap verilir: İkisi arasındaki fark şudur: Bize göre boşanmak kadınların statüsüne göredir. (Yani boşanmada kadının durumuna bakılır, eğer kadın hür ise üç talakla, köle iki talakla boşanmış olur). Çünkü hür bir erkek câriye olan hanımını iki talakla boşar, ondan sonra bu câriye ona haram olur. Evlenmedeki yetki ise erkeklere aittir, bu işlemde kadınların hür veya köle olduğuna bakılmaz; dolayısıyla köle hür bir erkeğin evleneceği kadınların ancak yarısı kadarı ile evlenebilir. Nitekim câriyelerin iddeti ve boşanması da Hz. Peygamber'den bize rivayet edilen hadise göre hür kadınların boşanma ve iddetinin yarısı kadardır. Şöyle ki: Köle hür bir insanın evlenebileceği dört kadının ancak yarısı kadarı ile evlenebilir.

---

39 İbn Mâce, "Talâk", 30.

40 İbn Mâce, "Talâk", 43; Ebû Dâvûd, "Talâk", 6; Tirmizî, "Talâk", 7.

41 en-Nûr, 24/32.

وَاٰتُوا النِّسَٓاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةًۜ فَاِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَن۪ٓيـًٔا مَر۪ٓيـًٔا ﴿٤﴾

4. "Kadınlara mehirlerini gönül rızası ile verin. Eğer onun bir kısmını size gönül rızasıyla verirlerse onu da afiyetle yiyin."

Kadınlara mehirlerini gönül rızası ile verin. İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre nihle mehir demektir[42].

19

[§]Denilmiştir ki "nihle" (نحلة) Allah'ın ayırdığı paydır. Yani kadınlara, Allah'ın ayırdığı paylarını verin. Yine denilmiştir ki nihle bahşiş demek olup kadınların velilerine değil kendilerine verilir. Bu kelime "nuhlâ'dan alınmıştır[43]. Yine denilmiştir ki nihle dinin paylarundan biridir. Yani kadınlara mehirlerini vermeniz dinin gereklerinden olup Câhiliye dönemindeki insanların yaptıkları gibi değildir, çünkü onlar kadınlarla mehirsiz olarak evlenirlerdi. Kaydedilen bu son görüşte kâfirlerin mehirsiz evlendikleri anlamı bulunmaktadır.

Eğer onun bir kısmını size gönül rızasıyla verirlerse onu da afiyetle yiyin. Bu ilâhî beyanda, kadının kocasına hibede bulunmasının caiz olduğuna ve çocuk doğuruncaya yahut evinde bir yıl kalıp sözü geçerli hale gelinceye kadar bunu caiz görmeyenlerin görüşlerinin isabetsiz bulunduğuna dair delil vardır. Yine aynı âyetin bu kısmında mehirin kadının hakkı olduğuna ilişkin kanıt yer almaktadır. Çünkü **Eğer onun bir kısmını size gönül rızasıyla verirlerse onu da afiyetle yiyin** beyanında helâl kılmayı ve hibe etmeyi kadınlara nispet etmiştir. Bir de âyetin bu kısmında kadının alacak ve ibra hibesi yapmasının da caiz olduğunun delili mevcuttur. Nitekim hanımın, alacak konumunda bulunan mehirini kocasına hibe etmesi caizdir.

Bu konuda başka bir yorum da yapılmıştır. Şöyle ki Câhiliye döneminde babalar ve velâyet sahibi olan kimseler, hanımlarının mehirlerini alıyorlardı. Azîz ve celîl olan Allah, mehir almamalarını emretmiş ve mehirin, velisinin değil, kadının hakkı olduğuna hükmetmiştir. Ancak kadın mehirini velisine hibe ederse mehir ücreti helâl olur.

---

42 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 241; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 431.

43 Nuhlâ "fu'lâ" (فُعْلى) vezninde bir kelime olup atıyye demektir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "nhl" md.).

Onu afiyetle yiyin. "Henîen" (هنيئاً) sağlığa aykırı bir durumu olmayan; "merîen" (مريئاً) günahı olmayan. Şöyle denilmiştir: Henî' lezzetli, iştah çeken **20** ve mutlu eden, merî' ise sonu itibarıyla övülen demektir. [§]Burada henî' ve merî kelimelerinin zikredilmesinde iki hikmet bulunmaktadır. Birincisi, kadından mehirini geri alma konusunda zikredilen tehdittir. Azîz ve celîl olan Allah şöyle buyurmuştur: "Ondan hiçbir şeyi geri almayın. Siz onu iftira ederek birbirinizle beraber olduğunuz halde". Tâ ki ilgili âyetlerde zikredilen tehdit dolayısıyla bunu kabul etmekten kaçınmasınlar. İkincisi, zevcenin gönül hoşluğuyla bağışladığı (mehir) kabul etmemek hoş olmayan bir durumun ortaya çıkmasına sebep olur ve karı ile koca arasına kin duygusu bırakır. Bu da ikisi arasında evlilik ilişkilerinin kesilmesine sebep olur.

Denildi ki, azîz ve celîl olan Allah'ın **Kadınlara mehirlerini gönül rızası ile verin** meâlindeki beyanı gönül hoşluğu ile verin, demektir. Başka bir ifade ile "Kadınlara mehirlerini istemeyerek değil gönül hoşluğuyla verin, çünkü mehir sizin değil onların hakkıdır. Azîz ve celîl olan Allah'ın **Eğer onlar gönül rızasıyla verirlerse…** yani kerhen değil, gönül hoşluğu içinde verirlerse bu helâldir. Alkame'den[44] rivayet edildiğine göre o, hanımına şöyle demiştir: "Bana gönül rızası ve afiyet ürünü olandan yedir"[45]. Hz. Ali'nin de şöyle dediği nakledilmiştir: "Sizden biri bir hastalıktan şikâyet ettiği takdirde hanımının mehirinden üç dirhem istesin, sonra bu para ile bal satın alsın, sonra bu balı yağmur suyu ile karıştırarak içsin; bu yolla Cenâb-ı Hak gönül hoşluğu, afiyet, şifa ve mubarek olan suyu o kişi de bir araya getirmiş olur[46].

(Gönül rızasıyla verirlerse) onu da afiyetle yiyin meâlindeki ilâhî beyanda şu anlam da vardır: Nafaka her ne kadar kocaya ait olsa da, kadının kendisi nafakayı temin ettiği takdirde, erkek nafaka vermez. Çünkü gönül hoşluğu ile olunca, kadının kendisi için harcamada bulunması, erkeğin eşinin malından yapacağı harcamadan daha ağır değildir.

---

44 "Eğer bir eşi bırakıp da yerine başka bir eş olmak isterseniz, onlardan birine yüklerle mehir vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın. Siz onu iftira ederek ve apaçık günah işleyerek mi alacaksınız. Birbirinizle beraber olduğunuz halde, üstelik onlar sizden sapasağlam bir söz de almışken onu geri mi alacaksınız" (en-Nisâ, 4/20-21). Fakîh Alkame b. Kays en-Nehaî el-Kûfî, Ebû Şibl; Alkame sika, çok güvenilen ve âbid bir zattır. Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Abdullah b. Mesûd'tan rivayet etmiştir, Kendisinden de kardeşinin oğlu Abdurrahman ve kızkardeşinin oğlu İbrâhim en-Nehaî ve diğerleri rivayette bulunmuştur. Alkame dinî yaşayış bakımından İbn Mesûd'a en çok benzeyen bir zattı. 60/679 yılından, bir görüşe göre 70/689 yılından sonra vefat etmiştir (bk. Zehebî, *el-Kâşif*, II, 34; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 397).

45 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 242; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 432.

46 Kurtubî, *el-Câmi'*, V, 27; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 432.

[§]Cenâb-ı Hak'kın, kadının kendi mehirinden yapacağı bağışı gönül hoşluğu ve afiyetle yenilmesi şeklinde nitelenmesinin sebebi şöyle açıklanabilir. Kadının başa kakması ihtimaline bağlı olarak servetinin, erkek tabiatına ağır gelmesi, kocanın karısına yetecek kadar nafaka vermek zorunluluğu, kadının mehirini vermeme davranışına yönelik ağır dînî uyarı, kadının erkeğinden utanarak mehirini ona vermesi, yahut da adamın kadının malına tamah etmesi ve bunun için onunla evlendiğini akla getirmesi gibi hususlar. İşte bu sebeplerle Allah Teâlâ, kadının bağışladığı mehir malını, koca için imkân sınırının sonuna kadar temiz ve helâl yapmıştır. Bu ilâhî beyanda kadının iyilikte bulunmasının meşrûtiyeti ve karı-koca arasında güzel geçinmeye teşvik de sözkonusudur. Öyle ki Cenâb-ı Hak ayrıldıktan sonra bile bu hükmü geçerli kılmıştır: "Ancak kadınların bağışlaması veya nikâh akdi elinde olanın hoş görüsü"[47]. Bu da muhabbet ve sevgi bırakan yahut bunları devam ettiren bir alıştır, çünkü Allah Teâlâ, şu meâldeki âyette ifade edildiği üzere, karı-koca arasına bu sevgiyi koymuştur: "Allah'ın mûcizelerinden biri sizin için huzur bulacağınız eşler yaratmasıdır"[48].

وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَٓاءَ اَمْوَالَكُمُ الَّت۪ي جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ ف۪يهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا ﴿٥﴾

5. "Allah'ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı aklı ermezlere vermeyin, o mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel şeyler söyleyin."

Mallarınızı aklı ermezlere vermeyin. Bu ilâhî beyan hakkında Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Yani kâfirlere vermeyin[49]. Bir görüşe göre mallarınızı aklı ermezlere vermeyin, aksi takdirde onlar size hâkim olurlar, fakat siz onlara hâkim olun. Diğer bir görüşe göre anlam şöyledir: Onlara

---

47 "Kadınları mehir belirlemekle birlikte el sürmeden boşarsanız belirlediğiniz mehirin yarısını ödeyin. Ancak kendilerinin almak istememesi veya nikâh bağı elinde bulunan kocanın (yahut da kadının velisi) vazgeçmesi müstesnâ. Sizin bazı haklarınızdan feragat etmeniz Allah'a karşı saygılı olma derecesine daha yakındır. Birbirinize karşı erdemli davranmayı unutmayın. Şüphe yok ki Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir" (el-Bakara, 2/237).

48 "Onun delillerinden biri de gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin değişik olmasıdır. Şüphesiz bunda bilenler için (alınacak) dersler vardır" (er-Rûm, 30/21).

49 Bu sözü, Hasan-ı Basrî'den rivayet edilmiş olarak bulmadım. Belki ondan şu görüş rivayet edilmiştir: "Aklı ermezlere, çocuklara ve kadınlara vermeyin" (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 245; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 433). Kurtubî de bu görüşü nakletmiş fakat kimseye nispet etmemiştir (*el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, V, 28.).

mallarınızı vermeyin, yoksa sizin üzerinize yönetici olurlar, asıl siz mallarınızla 22 onlara hükmedin. [§]Bu âyetin yetimlere dair olduğunu kabul edenler, Allah Teâlâ'nın buradaki mallarınız anlamına gelen "emvâleküm" (أموالكم) şeklindeki beyanının konumunu "lâtektülû enfuseküm" (لا تقتلوا أنفسكم), yani "kendinizi öldürmeyin"[50] beyanı ile "fe sellimû 'alâ enfusiküm" (فسلّموا على أنفسكم), yani "kendinize selâm verin"[51] beyanının konumu gibi düşünmüştür. Bu örneklerin İkincisi, "evde gördüklerinize selâm verin" mânasına gelir. Yetimlerin mallarının, onların velilerine nispet edilmesi de bunun gibidir[52].

Mallarınızı aklı ermezlere vermeyin. Aslında "sefîh" (السفيه), gerçek mânasında câhil olsun veya olmasın, câhillerin yaptıkları işi yapan kimselerdir. Nitekim âlim bir kişi bile meşrû sınırları aşar ve kötü fiiller işlerse ona da bu lakap verilir. Nitekim Kur'ân'da Ehl-i Kitap âlimlerinin sefihlikle nitelenmesi bu anlayışa bağladır[53]. Câhillerin bununla nitelenmesi, cehaletin sefihliği yapmaya sebep olmasındandır. **Mallarınızı aklı ermezlere vermeyin** meâlindeki beyanının bu iki anlama gelmiş bulunması muhtemeldir. Sözkonusu iki muhtevadan hangisi olursa olsun, onda **Allah'ın geçiminize dayanak kıldığı** meâlindeki ilâhî beyandan sakındırmak vardır. Bu da ya dünya işleri yahut âhiret işleri veya her ikisini de ilgilendiren hususlardan ibarettir. Dünya ve âhiret hayatı için harcama yapmanın yahut da yapmamanın yolu tedbirli olmak, dini hükümlere riayet etmek ve sebepleri gözetmektir. Her iki yöntem, yani câhil ile âlimin sefihliği malların Allah tarafından veriliş amacını saptırır. İşte servetin lütfedildiği kimse, onu anılan sefihlere vererek malı zayi etmekten sakındırılmıştır. Bununla birlikte bunda, uyulması gereken kimsenin, statüsü sadece uymak olan kimseye bağlı kalması sözkonusu olur. Bu ise hikmet sınırı ve aklın övgü alanının dışında kalır.

---

50 en-Nisâ, 4/29.

51 en-Nûr, 24/61.

52 *Şerhu't-Te'vîlât*'da şöyle denilmektedir: Yetimlerin mallarının velilerine nispet etmesinin sebebi, onların yönetimleri ve tasarrufları altında bulunmalarıdır. Bu durum: "Evlere girdiğiniz zaman kendinize selâm verin" beyanı gibidir (en-Nûr, 24/61). Bununla, Cenâb-ı Hak, evlere girenlerin yakınlarını kasdetmiştir ve onları kendilerinden kabul etmiştir. Bu aynı zamanda "kendinizi öldürmeyin" âyeti gibidir (en-Nisâ, 4/29). Bundan kastedilen de "arkadaşlarınızı öldürmeyin" şeklindedir. Bu âyet de onun gibidir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 144a).

53 Şu âyet-i kerîmelerde beyan edildiği üzere: "Diğer insanlar gibi siz iman edin" denildiğinde "Akılsızların inandıkları gibi biz de inanalım mı?" derler. Bilin ki asıl akılsızlar onlardır, fakat bilmezler" (el-Bakara, 2/13). "İnsanların içinden aklı kıt olanlar, 'Şimdiye kadar yöneldikleri kıbleden müslümanları çeviren şey nedir?' diyecekler. De ki: Doğu da Allah'ındır, batı da. O, dilediğini daima doğru yola iletir" (el-Bakara, 2/142).

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette mal ve servet erkeğe nispet edilmekle birlikte onun muhtevasına kadınlar da alınmıştır; bu kâinatın ve servetin yönetimine hâkim olan Allah'ın fiilidir.

Şunu da belirtmek gerekir ki tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin muhtevası Cenâb-ı Hak tarafından kadınlara yöneltilmiştir. O ki kâinatın yönetimi kendisine aittir. Yine O, kadınları [§]erkeklerin idaresi altında yaratıp geliştirmiş, erkekleri onların yöneticisi ve koruyucusu diye nitelemiştir. Ayrıca küçükler de âyetin muhtevasına alınmıştır. Çünkü öylelerinin servetlerinin korunmasını büyükler üstlenmiştir; böylece küçükler yetişkinlerin kefaleti altına alınmıştır. Yetişkinlerin malları ise elbette kendi yöntemleri altındadır. "Sefeh"in mahiyeti yukarıda anlattığım gibidir.

23

Burada Cenâb-ı Hak'kın çocuklardan ve kadınlardan bahsetmesinin hikmeti -âyette zikrettiği sefihlere vermekten sakındırdığına göre- onların yiyecekleri ve giyecekleridir. Câhillerin ve davranışlarıyla sefih olan kimselerin rızıkları başkaları üzerine vacip olmaz. Böylece zikredilenler, âyetin mânasına daha elverişli olur, her ne kadar kendilerinden bahseden âyetle amaçlanan sonuca layık hale gelmişlerse de. Sözkonusu edilen haller onlara galip gelince zikrettiği kimseler onlara hâkim olmuştur.

Hasan-ı Basrî'nin, sefihlerle ilgili âyeti kâfirler anlamına yorumladığı da nakledilmiştir. Sanki o, geçime dayanak anlamındaki "kıyâm" kavramına din işlerini yerine getirme anlamı vermiştir, oysa ki din işlerinde kâfirlerden yararlanmak caiz değildir ki servet onun yanında bulundurulsun. Şu da var ki âlimler İslâm şeriatinin akitlerle ilgili hukukunu bilmediklerinden kâfirleri akitlerde yetki sahibi kılmayı hoş karşılamamıştır; mallarını kendilerine vermek de bunun gibidir.

Allah'ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınız. İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre **Allah'ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınız** meâlindeki beyanın "işlerinizin ve geçiminizin direği yaptığı mallarınız" şeklinde yorumlanmıştır[54]. Evet böyledir, Allah Teâlâ bu malları insanlar için dinlerini ve bedenleri ayakta tutan gıdalar konumunda bulundurmuştur.

O mallarla onları besleyin, giydirin. Cenâb-ı Hak buyuruyor ki malları kendilerine vermeyin, fakat yiyeceklerini verin ve onları siz giydirin. Bir görüşe göre Allah şöyle buyuruyor: Mallardan onlara harcayın ve onları yedirin. Diğer bir görüşe göre yüce Allah mallar verilenlere değil verenlere nispet et-

---

54 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 249; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 232.

tiğine göre bu durum çocuğun nafakası ile giyiminin yetişkin erkek üzerine vacip olduğunu kanıtlamaktadır.

24

[§]Onlara güzel şeyler söyleyin. Denilmiştir ki "yapacağım, giydireceğim" gibi güzel vâdlerde bulunun. Başka bir görüşe göre onlara iyiliği emredin, kötülükten sakındırın demektir. Diğer bir görüşe göre edebi ve dini öğretin; kendilerine iyi, yumuşak ve nazik sözler söyleyin, demektir.

وَابْتَلُوا الْيَتَامٰى حَتّٰٓى اِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَاِنْ اٰنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوٓا اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْ وَلَا تَاْكُلُوهَٓا اِسْرَافًا وَبِدَارًا اَنْ يَكْبَرُوا وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَاْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَاِذَا دَفَعْتُمْ اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْ فَاَشْهِدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفٰى بِاللّٰهِ حَسِيبًا ﴿٦﴾

6. "Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin, eğer onlarda akılca bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin. Büyüyecekler de mallarını alacaklar diye o malları israf ile ve tez elden yiyip tüketmeyin. Zengin olan (veli) ***yetimin malına tenezzül etmesin, yoksul olan da kararınca yesin. Mallarını kendilerine verdiğiniz zaman yanlarında şahit bulundurun; hesap sorucu olarak da Allah yeter."***

[Yetimlerle İlgili Hükümler]

Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin. Bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: "Hattâ izâ"'daki (حتى إذا) hattâ bağlantı harfi olup anlamı şöyledir: Yetimler nikâh çağına geldiklerinde onları sınayın; bu, Şâfiî'nin (Allah rahmet eylesin) görüşüdür[55]. O, sınamayı buluğ çağına girdikten sonra düşünmektedir. Sözkonusu sınamanın iki sebeple ergenlik çağından önce yapılmış olması da muhtemeldir. Birincisi, ergen çağına girmeden önce yetim çocukların alışkanlık edinmeleri ve eğitim görmeleri için çeşitli ibadetler ve davranışlarla sınanmalarıdır, tâ ki onlar malların hukukî yönlerini, kadr-u kıymetini bilmiş olsunlar ve ergenlik çağına gelince onları korusunlar. Zira onlar ergenlik çağına ulaştıktan sonra, üzerlerindeki ibadet görevlerini ve diğer farzları bilemezler. Dolayısıyla bu durumda Allah'a karşı

---

55 Şâfiî, *el-Um*, III, 215, 219.

görevlerinin ve farzların, yok edilmesi sözkonusu olur, çünkü ergenlik çağına girinceye kadar bu görevleri yerine getirmelerine imkân yoktur. İşte bu sebeplerle Cenâb-ı Hak yetimlerin veli ve vasilerine ergenlik çağından önce onları sınamalarını emretmiştir ki, yetişkin hale gelince yapmaları gereken ibadetleri ve diğer görevleri bilip yerine getirsinler. [§]Bakmaz mısın ki bir haberde yer aldığına göre Hz. Peygamber, şunları yapmakla babayı görevlendirmiştir: Baba yedi yaşına giren çocuğuna namaz kılmayı emredecek, dokuz yaşına gelince gerektiğinde dövüp eğitecek ve yataklarını ayıracaktır[56] ki bu, yeni neslin hakları cümlesindendir. Bu, ergenlik çağından önce alışmaları ve eğitimi almaları içindir; böyleleri ergenlik çağına gelince üzerlerindeki hak ve vecibeleri bilmiş olurlar ve bunları yerine getirme işi kolaylaşır.

İkincisi, yetimlerin akılları mallarının bir kısmıyla sınanmasıdır, onunla ticaret yaparlar ve sürekli meşgul olurlar; tâ ki bazı olayların veya beklenmedik hâdiselerin ortaya çıkması halinde mallarını koruyup koruyamayacaklarını görsünler. Bu yorumda, çocuk yaşta iken yetimlere ticaret izni vermenin caiz olduğuna dair delil vardır, çünkü bu durum ticaret yapmaksızın ortaya çıkmaz. Şayet denemekten kastedilen şey buluğ çağına girdikten ve büyüdükten sonraki durum ise, bunun da iki yoruma ihtimali vardır. Biri, ticaretin bizzat kendisini bilmesi, diğeri ise ticareti bilerek yapması ve kendi konumunun dışına çıkmamasıdır.

Şâfiî'nin "Hatta (حتّى) harfi sıladır" demesine gelince, şayet onun bu harfi bağlantı (sıla) kabul etmesi mümkün olsaydı bir başkası için de rüşd kelimesini sıla yapması imkân dâhilinde girerdi, çünkü sıla kabul edilmesi açısından bununla önceki arasında bir fark yoktur[57].

---

56 "Amr b. Şuayb'dan, babasından, dedesinden rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Yedi yaşına girince çocuklarınıza namaz kılmayı emredin, on yaşına basınca bundan dolayı onları dövün ve yataklarını ayırın" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 180; Ebû Dâvûd, "Salât" 26). Bezzâr Ebû Râfi'den, onun şöyle dediğini nakletmiştir: "Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun kılıcının kını üzerindeki bir yerde şu yazının yazılı olduğunu bulduk: "Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla. Erkek çocuklarla câriyelerin, erkek kardeşi ve kızkardeşlerin yataklarını yedi yaşına gelince ayırın. Oğullarınızı -zannederim dokuz yaşına gelince- namazdan dolayı dövebilirsiniz" (Bezzâr, *el-Müsned*, IX, 329).

57 Şârih şöyle demiştir: "Hattâ (حتّى) harfinin sıla ve haşiv (dolgu) olduğunu söyleyenlerin sözü isabetli değildir. Çünkü hatta harfinin sıla ve anlamsız kılınması caiz olsaydı, rüşd kelimesinin de haşiv ve sıla yapılması caiz olurdu, zira bununla onun arasında bir fark yoktur. Dolayısıyla bu, Kur'ân-ı Kerîm'i hükümleri itibarıyla geçersiz kılmak olur. Böylesinin götüreceği sonuç çirkin bir şeydir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 144b; Medîne nüshası, vr. 164b).

Eğer onlarda akılca bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin. Bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür: Bazıları şöyle demiştir: Rüşd, yetimin şahitlik yapmaya ehil olan kimselerden olmasıdır. Bu durumda yetime malı teslim edilir. Buna göre bu görüşün sahibi, 26 fâsık kimselerin ellerinden mallarını geri alması gerekir. [§]Çünkü onların şahitlik yapma hakları yoktur. Aynı görüş sahibine göre kâfirlerin yetimlerine mallarının, ancak kendileri rüşd çağına ulaşmasından sonra verilmelidir. Şayet rüşdün şartı şahitlik olsaydı, bu görüş sahibine göre -küfür inancı üzerinde kaldıkça- malının kendisine teslim edilmemesi gerekir, çünkü kâfirin hiçbir kimse hakkındaki şahitliği kabul edilmez. Bu durum, rüşdün zikredilen şey değil, belki söylendiği gibi akıllı olmak, malını korumak ve onu iyi kullanmak anlamında olduğunu gösterir.

İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre o, **Eğer onlarda akılca bir olgunlaşma görürseniz** anlamındaki ilâhî beyan hakkında şöyle demiştir: "Ergenlik çağına hilim, akıl ve vakarla ulaştığında"[58]. İbn Abbâs yine aynı âyetin yorumu hakkında şöyle demiştir: Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "Ergenlik çağından itibaren yetimleri deneyin, şayet onların halinde rüşd durumunu ve malları hakkında güzel yönetim sahibi olduklarını görürseniz mallarını onlara verin"[59]. İbn Mesûd'un mushafında meâlen şöyledir: Eğer onlarda rüşd halini hissederseniz mallarını kendilerine verin. Hafsâ'nın mushafında da şöyle: "Yetimleri, malları konusunda deneyin, büyüdükten sonra ergenlik çağına gelinceye kadar".

Yetimlere mallarını vermemek üç açıdan mümkündür: Birincisi, cömertlik, el açıklığı, Allah Teâlâ'nın bol rızık vereceği ve harcadıklarının yerini dolduracağı ümidiyle aşırı derecede verip dağıtmak. Bu durum ihtimal dâhilinde değildir, çünkü bu, peygamberlerin ahlâkından ve uygulamalarından biridir, insanların bundan engellenmesi ihtimal dâhilinde bulunmamaktadır. Yahut şehvetleri galip geldiği ve ihtiyaçlarını giderme emeline ulaşmak için harcarlar 27 diye malları onlara verilmez. [§]Böyleleri kendi mallarından engellenirse başkalarının mallarından alır, dolayısıyla helâl ve güzel olmayan bir yoldan mal edinip, alır verirler. Bundan dolayı engellenmeleri muhtemel değildir. Yahut da akıllarındaki bir âfet veya zihnî eksiklik sebebiyle malları kendilerine verilmez. Şayet mallarının kendilerinden engellenmesi bunun içinse, her zaman engellenmeleri gerekir, bunun ne bir vakti ne de bir müddeti vardır. Malları kendilerine, ancak bu afet ve noksanlık kalktıktan sonra verilir. Yetimde rüşd hali görülünceye kadar malı üzerinde tasarrufta bulunmaktan engellenmesinin gerekçesi işte budur.

---

58 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 435.

59 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 251, 252; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 435.

[Baskı Altında Zina Etmenin Hükmü]

Yetimin (dolayısıyla erkek çocuğunun) ergenlik çağına erişmesi ve akıl baliğ olması ihtilam olmak (düşü azmak) yoluyla belirlenmiştir. Aslında ikisi dışında insanın bütün organlarını kullanmak mümkündür; bunları kullanmaya ancak kişinin kendisi kādirdir, bunların biri cinsel organ, diğeri de dildir; bu iki organı ancak sahibi kullanabilmektedir. Bu sebepledir ki ihtilam olmak yetimin ergenliğe eriştiğinin ve âkıl bâliğ olduğunun alameti olarak kabul edilmiş ve yine aynı sebeple icbar altında tutmak bu iki organı etkileyememiştir. Meselâ icbar altında zina eden kimse gibi; böylesine had cezası uygulanır, çünkü zor kullanma zinayı oluşturamaz, o ancak kişinin fiili olarak gerçekleşir. Ancak (devleti temsil eden) vali müstesnâdır; vali kişiyi zinaya zorlar, o da bu fiili işlerse kendisine had cezası uygulanmaz, çünkü bunu, helâl olmasını sağlayan bir sebep olarak belirlemişiz[60]. Bunun gibi bir kimse zorlanarak bir kadınla ilişkide bulunsa, şüphe ile cinsel ilişkiye girilen kadına verilen "ukr"[61] tazminatını ödemesi gerekir, tazminat bunu zorlayana ödetilmez. Yine bir kimse kendi mallarından birini itlaf etmeye zorlansa, belirttiğimiz sebep dolayısıyla, mal zorlayana ödetilir. Buna bağlı olarak, zorlanan kimsenin boşaması, nikâhlanması ve köle azat etmesi geçerli olur, çünkü bu işler ancak dil ile gerçekleşir, dil üzerinde ise zorlama geçerli sayılmaz, bunun için bunlar caizdir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Anılanlar dışında mal satmak, almak ve diğer bütün akitler, [§]dil ile söylemekle değil teslim etmek ve teslim almakla gerçekleşirler. Başkası için de kullanılmaları mümkün olduğu için, bunlar hakkında zorlamanın hükmü geçerli değildir, bu sebeple iki çeşit baskı birbirinden ayrılmıştır.

28

Bundan dolayıdır ki iman dil ile değil sadece kalp ile olur dedik[62]; çünkü kişi kâfir olmak için zorlandığında, küfür kelimesini dil ile ifade etse de fakat kalbi imanla dolmuş bulunsa kâfir olmaz. Ancak kalbi küfür ile tatmin bulursa kâfir sayılır[63], çünkü zorlama kalbe tesir etmez, zorlayan kişi de bu kalbi kul-

---

60 Semerkandî'nin ibaresi ise şöyledir: "Sultan müstesnâ, çünkü onun emri helâl kılan sebebin alameti gibi kılınmıştır, bu sebeple de şüphe meydane getirir. Cezalar ise şüphe ile uygulanamaz" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr: 145b).

61 Ukr: Şüphe ile cinsel ilişkiye girilen kadına mehir gibi verilen bir tazminattır (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "akr" md.).

62 Her ne kadar asıl metinde "mâ kulnâ" (ما قلنا) ifadesine yer verilmişse de anlamın tutarlı olması için "kulnâ" (قلنا) olarak değiştirilmesi gerekir.

63 Müellif Allah Teâlâ'nın şu beyanına işaret etmiş olmalıdır: "Kalbi iman ile tatmin olduğu halde (dinden dönmeye) zorlanan hariç, kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse, (ona Allah'ın gazabı vardır) Ama kim, kâfirliğe göğsünü açarsa, onların üzerine Allah'tan bir gazap ve onlar için büyük bir azap vardır" (en-Nahl, 16/106).

lanmış olamaz, kalbi etkileyen başkası değil sadece onun sahibidir. Bu sebeple verdiğimiz cevap zikrettiğimiz gibi olmuştur.

[**Ergenliğin Bilinmesi**]

İhtilâm olmayı ergenlik kabul etmenin anlamı, cinsel organ dışında diğer organları kullanma imkânının bulunmasıdır, cinsel organı kullanmak ise ancak büyüdükten sonra mümkündür; bunun yanında babalar ve evlatlar hakkında bilinen ve toplumda cereyan eden anlayış. Bir de Cenâb-ı Hak mukadder kılınıp yazılan evladı talep etmenin buluğdan sonra olabilmesi. Bunun ise ancak çocuğun güç ve kudrete sahip bulunduğu zamanda olması gerekir, bu da ergenlik suyunun şehvetle çıkması yoluyla gerçekleşir. Örf ve adet açısından bilinen odur ki meninin şehvetle gelmesi durumunda ergenlik vaki olur, dolayısıyla meninin şehvetle çıkması ergenliğe alamet kılınmıştır[64]. İşte bunun içindir ki **(Yetimler) Evlilik çağına gelinceye kadar** buyurulmuştur.

Şunu da belirtmek gerekir ki Allah Teâlâ'nın kaderde yazdıklarının duyulur âlemde ifade edilmesi konusunda dil ile diğer vasıtalar arasında fark vardır. **29** [§]Şu açıdan ki hiçbir kimse başkasının diline -dil sahibinin kanaatini almadan- hâkim olup konuşturamaz. Binaenaleyh ancak çocuğun sayesindedir ki buluğa ermiş olunca kaderinin gerçekleşmesinin anlaşılması sadece dil sahibinin ifadesiyle mümkün olur. İşte buluğun gerçekleşmesinin başkası tarafından bilinemez oluşunun anlamı budur. Tâ ki çocuğun ilk ergenliğe erişini kendisini belirtmiş olsun. Bir bakımdan çocuğun konuşması, kendi konumundakilere ilâhî hitabın yöneldiği birinin fiili yerine geçmiştir. Sözkonusu genç çocuğun konumu, akıldan imtihan edilen kişinin haline benzemiştir; çünkü akıl ihtilamla değil imtihanla anlaşılır. Buna bağlı olarak biz genci, ergenlik açısından değil akıl açısından imtihana tâbi tutmakla emrolunduk; bu noktada çocuğun ifadesi kabul edilir. Ergenlik çağına erdiğini söyleyen kimsenin beyanı artık benimsenir, böylece davranışları kayıt altına girer, hukukun da aynı zamandan itibaren bunun olabileceğini benimsemesi gerekir. Özellikle kişiye idrak yeteneğine ulaştıktan sonra uygulanacak sınavı benimsemediği takdire onu başka hangi yolla imtihana tâbi tutabiliriz, diyen kimseye göre! Şimdi, genç çocuğun

---

64 Alâeddin Semerkandî İmam Mâtürîdî'nin anlattıklarını açıklama sadedinde şöyle demektedir: "Allah Teâlâ Şimdi artık onlarla birleşin ve Allah'ın sizin için yazdığını isteyin" (el-Bakara, 2/187) meâlindeki beyanı ile çocuk istemeyi emretmiş ve bunun bizim için mukadder kılındığını haber vermiştir. Mükellef kılmak ancak hâli tam olana yapılır, bu da ergenlik çağına ulaşmaktır. Şüphe yoktur ki evlat sahibi olmakla mükellef tutulmak, ancak talep ettiği takdirde bulup gücünün yetmesi halinde mümkün olur. Aksi takdirde çaresi olmayan bir şeyle mükellef tutulma durumu ortaya çıkar, bu ise güç yetirilemeyen şeyle sorumlu tutulmaktır. Bu konumdaki güç meninin şehvetle çıkmasından ibarettir. Bu da çocukluk dönemi için bilinen ihtilamdan ibaret olup sözkonusu güç için bir işaret haline getirilmiştir. (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 145; Medîne nüshası vr. 165).

ergenlik çağına erdiğini söylemesi benimsenince kendisini ilgilendiren her şey gerekli hale gelir. Daha önce de belirttiğim üzere onu ilgilendiren ilk şey buluğ çağına ulaşmasıdır. Bu durumda söz ve beyanın akılla ilişkisi, aklî kemalin de buluğla alakası vardır, çünkü sorumluluğun ve dolayısıyla kayda geçirilmenin dayanağı ergenliktir. Yine dilin, sahibinin dışındaki biri tarafından kendisine hükmetmesinin imkân dışında kalışı, dile ait her hakkın mutlaka ona ait olacağını gösterir; çünkü dil alanına giren bir şeyin kendisi olmaksızın etkide bulunması mümkün değildir. Şunu da belirtmeliyiz ki dil olmaksızın vukû bulan her işin mevcudiyetinin sebebi dil değil, belki haber vereni olur. Böylesi icbar altına alınan türden bir şey olup yok olması beklenir ve gerçekten ortadan kalkar. En doğrusunu bilen Allah'tır

O malları israf ile ve tez elden yiyip tüketmeyin. Denilmiştir ki israf yasaklanan her şeydir. [§]Yine denilmiştir ki israf haksız olarak yemektir. Sanki israf sınırı aşmaktan ibarettir; şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "O iyi kullar harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar…"[65]. İslâmiyet'te cimrilik yerilmiştir, bunun yanında yetimin malından harcama yapılırken de israf aynı şekilde yerilmiştir. "İsrâfen ve bidâren" (إِسْرَافًا وَبِدَارًا) yani "İsraf ile ve tez elden". Denilmiştir ki "bidâr" (el-bidâr) mübâdere (المبادرة) demektir; her iki kelime aynı mânada kullanılır, cidâl ve mücadele gibi. Bidâr ve mübâdere'nin anlamı şudur: Yetime bakan kimsenin büyür de malına sahip olur korkusuyla onun malını yemekte acele etmesi. Bu, İbn Abbâs'ın görüşüdür[66]. İbn Mesûd'un (r.a.) kanaati ise şöyledir: Yetimler büyüyecek korkusu ile onların mallarını israf ederek ve acele ile yemeyin.

Zengin olan (veli) yetimin malına tenezzül etmesin, yoksul olan da kararınca yesin. Âyetin zâhirine göre Allah Teâlâ yetimin velisi hakkında şu beyanda bulunmuştur: Şayet fakir ise örfe uygun tarzda israf etmeksizin yemelidir, bu da orta yollu bir harcamadır. Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet edilmiştir ki bir sahâbî: "Malım yok, yetimim var" diye sormuş, Resûlullah da şöyle cevap vermiştir: "Yetiminin malından israf etmeyecek ve onun malını kendi malınla birleştirmeyecek şekilde ye"[67]. Bu hadiste, zengin kimsenin vasisi bulunduğu

---

65 Yine o iyi kullar harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de cimrilik ederler; harcamaları bu ikisi arasında mâkul bir dengeye göre olur (el-Furkān, 25/67).

66 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 254; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 435.

67 Amr b. Şuayb'ın babası yolu ile dedesinden rivayet ettiğine göre bir adam Hz. Peygamber'e gelerek şöyle demiştir: Geçinmek için bir şey bulamıyorum, malım da yoktur, yanında malı bulunan bir yetim var. Hz. Peygamber ona şöyle cevap vermiştir: "İsraf olmaksızın ve kendi malını onun malına karıştırarak gelir elde etme kastı bulunmaksızın yetiminin malından ye". Zannedersem şöyle demiştir: "Kendi malını onun malıyla koruma" (İbn Mâce, "Vesâyâ", 9).

yetimin malından yemesinin caiz olmadığına, fakir olan vasi yiyince de israfa kaçmayacak bir harcamada bulunmasının gerektiğine yönelik delil vardır. Hz. Ömer'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Allah'ın malı (devlet malı) konusunda kendimi yetimin malı karşısında imiş gibi kabul etim. Şayet bu mala ihtiyaç duymazsam ona dokunmam, şayet ihtiyaç duyarsam örfe uygun bir şekilde yerim. Servete kavuşunca da yediklerimi öderim[68].

31 [§]İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Vasî eğer muhtaç durumunda ise elini yetimlerin elleri ile yemeğe uzatır, fakat sarık giyemez"[69]. Hz. Âişe'nin de şu ilâhî beyan hakkında şöyle dediği nakledilmiştir: **Yoksul olan da kararınca yesin** demek "Yetimin velisi, onun malına bakıp geliştirdiği ve kendisi muhtaç olduğu takdirde onun malından yer"[70] anlamına gelir. Bir görüşe göre borç olarak yer, sonra zengin olunca onu geri verir. Bu, İbn Abbâs'ın kanaatidir[71].

Şöyle denilmiştir: **kararınca yesin**, yani kendi malından, yetimin malına dokunmasın[72]. Diğer bir görüş ise şöyle: Yetimin malı için çalışınca ve o malı gözetince yer. Bir görüşe göre de borç olarak yer; Cenâb-ı Hak'kın şu beyanına bakmaz mısınız? **(Mallarını kendilerine verdiğimiz zaman) yanlarında şahit bulundurun.** Yetimin malı yetimlere verildiği zaman, Allah buna şahit tutmayı emretmiştir, şayet mal vasînin elinde emanet olsaydı verirken şahit tutmaya muhtaç olmazdı. Şu kadar var ki bu, vasînin kendi konumu için değil, kendisi ile yetimin vârisleri arasında anlaşmazlık çıkması durumunda anlaşmazlığı çözmek için şahit gerektirir. Tartışması yapılan bu konuda şöyle de denilmiştir. Örfe uygun olarak yemek, açlığı giderecek kadar yemek ve avret yerini örtecek kadar giyinmek demektir.

Hesap sorucu olarak da Allah yeter. Denilmiştir ki Allah, vasînin, yetimin malından aldıklarına ve harcadıklarına şahittir" **Hasîben** (حَسِيبًا) beyanının 'Yetim dünya hayatında hesaba çekmese de âhirette Cenâb-ı Hak, onu hesaba çeker' mânasına gelmesi muhtemeldir.

---

68 İbn Sâd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, III, 276; Taberî, *a.g.e.*, IV, 255; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 436; Şârih şunları söylemiştir: "Bu sözü Beytü'l-mâl (Hazine) hakkında söylemiştir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 145b).

69 Beyhakī, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VI, 4; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 436. Alâaddin Semerkandî şöyle demiştir: İbn Abbâs şunu demek istemiştir: Yetimle birlikte onun için hazırlanan yemekten yer fakat yetimin malından elbise giyemez" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 145b; Medîne nüshası, vr. 165b).

70 Buhârî, "Tefsîr", IV, 2; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 260; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 435.

71 Taberî, *a.g.e.*, IV, 255, 256; Süyûtî, *a.g.e.*, II,436.

72 Çünkü veli, kendi malını israf ederek yiyince onu tüketir, dolayısıyla yetimin malına muhtaç olur. Bu sebeple kendi malından örfe uygun şekilde yemesi emredilmiştir ki yetimin malına ulaşmasın" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 145b)

لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا ﴿٧﴾

7. "Anne babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere pay vardır; yine anne babanın ve yakınların bıraktıklarından kadınlara da pay vardır, azından, çoğundan belli bir pay."

[Mîrâsın Taksimine Dair Hükümler]

32

[§]Anne babanın ve yakınlarının bıraktıklarından erkeklere pay vardır; yine kadınlara da pay vardır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu âyetin Câhiliye devri insanlarının, kızların yanı sıra kadınlarla küçük çocukları vâris kılmamaları sebebiyle inmiştir. Onlar erkeklerden de sadece savaşa elverişli yaşta olup ganimet elde edenlere mîrâs veriyorlardı. Bu itibarla âyet-i kerîme hem erkekleri, hem de kadınları birlikte vâris kılmak üzere nâzil olmuştur[73]. Başka bir rivayete göre âyet Evs b. Sâbit el-Ensârî adında bir zat için inmiştir. Evs vefat etmiş, birkaç kızı ile hanımını geride bırakmıştır. Amcasının oğullarından vasî durumundaki iki erkek onun malını almış, hanımına ve kızlarına bir şey vermemiştir. Bunun üzerine Evs b. Sâbit'in hanımı Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve selleme gelerek şikâyette bulunmuş ve durumunu anlatmıştı. Resûlullah kadına: "Evine dön, bakayım Allah bu konuda neye hükmedecektir?" demiştir. Kadın da gitmiştir. Ardından Allah Teâlâ'nın şu meâldeki beyanı inmiştir[74]: "Ebeveynin ve en yakınlarının geride bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır. Kadınlara da ebeveyninin ve en yakınlarının geride bıraktıklarının azından da çoğundan da farz kılınmış bir pay vardır". Başka bir rivayete göre sözkonusu âyet-i kerîme Sâd'ın[75] hanımı hakkında inmiştir. Şöyle ki Sâd, Uhud savaşında şehit düşmüş ve geride iki kız ile hanımını bırakmıştır. Sâd'ın kardeşi onun malının tamamını almış ve hanımına da kızlarına da bir şey vermemişti. Bunun üzerine hanımı Hz. Peygamber'e (s.a.) giderek şikâyette bulunmuş ve olan biteni anlatmıştır. Resûlullah da ona "Allah sizin hakkınızda bana bir şey indirmemiştir" buyurmuştur. Daha sonra bu âyet nâzil olunca Resûl-i Ekrem,

---

73 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 262; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 439.

74 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 144; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 438.

75 Bütün nüshalarda İbn Sâd'ın hanımı diye yazılıdır. Doğrusu Sâd'ın hanımı olmalıdır. Çünkü anılan rivayette İbn Sâd'ın hanımıyla ilgili herhangi bir nakil yoktur. Sâd ise Sâd b. Rebî'dir.

kızların amcalarından malın üçte ikisini alıp kızlara, sekizde birini de hanımına vermiş, [§]kalanı da amcaya bırakmıştır[76]. Artık âyetin kimler hakkında indiğini ancak Allah bilir. Bu nakilde iki kıza mîrâstan üçte iki verileceği hususunda delil vardır, nitekim onların üç ve daha fazla sayıda payları da aynıdır. Bu mesele, bazılarının "iki kız malın yarısını alamaz, çünkü Allah Teâlâ üç kıza üçte iki pay vermiştir" şeklinde söylediği gibi değildir.

Âyet-i kerîmenin -burada anlatılandan başka- iki şıkka daha ihtimali vardır: Bu ilâhî beyandan sadece evlatların kastedilmesi muhtemeldir. O takdirde âyetin hükmüne bütün çocuklar, yani kızların bütün çocukları ile oğulların bütün çocukları girer, çünkü bunların hepsi ölenin çocuklarıdır. Bir de âyetten erkek ile kadınların kastedilmesi mümkündür, bu takdirde buna zevi'l-erhâm (yakınlar) da girer. Evlattan olan kızların kızları buna girmeyince, bu durum yüce Allah'ın sadece evlatları değil, belki erkek ve kadınları birlikte kastettiğini gösterir.

Yine sözkonusu âyette, vârise yapılacak vasiyetin nesh edildiğine de işaret vardır, çünkü Cenâb-ı Hak **Erkeklere bir pay… kadınlara da bir pay vardır** buyurmuştur. "Mefrûdan" (مفروضا), yani az ya da çok her birinde bilinen pay vardır demektir.

Sonra **azından çoğundan belli payı** anlamındaki "nasîben mefrûda" (نصيبا مفروضا) beyanı hakkında İmam Mâtürîdî şöyle demiştir: Bir görüşe göre bu, payını açıkladığı kimseye yöneliktir; bunlar da ashâb-ı ferâiz (mîrâstaki pay sahipleri) olup asabeler değildir. Dolayısıyla bu hüküm, Kur'ân'da ismen haklarına işaret edilen kimseler hakkında geçerli olur. Zikri geçtiği üzere, Allah'ın açıkladığı şeylerin iki hak olma ihtimali vardır. Onlardan biri asabelerin[77] hakkıdır. Nitekim baba, erkek kardeşler ve erkek evlatlar için zikredilmiştir. İkincisi, ise ashâb-ı ferâizin[78] hakkıdır. Şayet böyle olursa pay işaret ve

---

[76] Bu kıssa Nisâ sûresini 11. âyetinin iniş sebebi hakkında rivayet edilmiştir, aşağıda gelecek âyetin dipnotuna bakınız. Fakat Taberî ve diğerleri İkrime'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Âyet, Kücce'nin annesi ve kızı, ayrıca Sâlebe ve Evs b. Süveyd -ki bunlar Ensâr'dandır- hakkında inmiştir. Bunların biri Ümmü Kücce'nin kocası öbürü de bu hanımının çocuğunun amcasıydı. Kadın şöyle demiştir: Ey Allah'ın elçisi! Kocam öldü, beni ve kızını geride bıraktı, bize mîrâstan pay verilmedi. Çocuğunun amcası da şöyle demiş: Ey Allah'ın elçisi! Bu kadın ata binmez, zorluk yüklenmez, düşman öldürmez, kocası kendisi için servet edinir ama o, çalışıp kazanmaz" demiş. Bunun üzerine sözkonusu âyet inmiştir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 262; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 439).

[77] Asabe: Kur'ân'da payları açıklanan mîrâsçıların paylarından artan mîrâsa hak kazanan ölünün erkek akrabalarıdır.

[78] Ashâbu'l-Ferâiz Kur'ân'da mîrâs âyetlerinde alacakları paylar ismen açıklanan mîrâsçılardır.

34

işaret yoluyla bilinen şeyi kapsar. [§]Çünkü asabelik hakkı olarak mîrâsa hak kazananların çoğu hakkında nas bulunmayanlardır; haklarında nas bulunanlar, özellikle çocuklar, erkek kardeşler ve babadır. Bir görüşe göre bu, değişik derecelerdeki akrabanın hepsini içine alır, böylece yine hakkında nas varit olmuş ve delile dayandırılmış bulunur. Yüce Allah'ın, "Aralarında kan bağı bulunanlar birbirlerine diğer müminlerden daha yakındır"[79] meâlindeki beyanı bu yorumu kuvvetlendirir. Görüldüğü üzere inananlarla hicret edenler hakkında, onların din ve hicret kardeşliğine sahip uzak kimseler olduklarını beyan etti. Akrabadan bir kimse bile kalsa, mîrâs müminlere verilmez, çünkü akrabanın hakkı, akrabalık sebebiyle müminler ve muhacirlerin hakkının önüne geçirilmiştir; bu sebeple akrabalar şâyân-ı tercihtir. Bununla birlikte devlet, inanmış olma hakkı sebebiyle onlara harcama yapma hakkına sahiptir. Akrabalar bulunduğu halde, akraba dışındaki inananlara vermekte şüphe vardır; dolayısıyla akrabalar duruyorsa onlara vermek iki yönden şâyân-ı tercihtir. Birincisi, Kur'ân hükmünün umûmî oluşu, zaruret olmaksızın birine ait hükmün, diğerinin içine sokmadan her bir âyetin hükmünün gerçekleştirilmesidir. İkincisi, zikrettiğim gibi, çoğu sahâbînin ittifakı ve günümüzde fetvanın bu yönde olması ile birlikte bu hususta icmâın bulunmasıdır[80].

وَاِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ اُولُوا الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكٖينُ فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا ﴿٨﴾

35

[§]*8.* "(Mîrâstan pay almayan) ***yakınlar, yetimler ve yoksullar taksimde hazır bulunurlarsa bundan da onları rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin."***

Yakınlar taksimde hazır bulunurlarsa. Bu cümle hakkında iki şekilde yorum yapılmıştır. Bir yoruma göre Allah Teâlâ "kısmet" (القسمة) ile ölünün geride bıraktığı mîrâsın, vârisler arasında bölüştürülmesini kasdetmiştir. Baş-

---

79 "Akraba olanlar, Allah'ın Kitabı'na göre (mîrâs bakımından) bir birlerine Muhacirlerden ve Ensardan daha yakındırlar; ancak, dostlarınıza uygun bir vasiyet yapmanız müstesnâdır" (Ahzâb, 33/6).

80 Şârih şöyle demiştir: Onların dediklerine göre, bu nassı zikrettiğimiz "yûsîkümullahu (يوصيكم الله) âyetine bağlanmak gerekir (en-Nisâ, 4/11). O takdirde bundan muard edilen, o nastan kastedilen olur. Sanki nas bu umûmî ve mutlak mânaya binaen gelmiştir. Şüphe yok ki, mümkün oldukça, birini diğerinin içine koymadan ve birbirine hamletmeden naslarla tek tek amel etmek daha iyidir. Çünkü âyetin birini diğerine bağlanmak, bazı âyetlerle bir yönden amel etmeyi terk etmek olur. *En doğrusunu Allah bilir* (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 146a).

ka bir görüşe göre vasiyet edilen malın vasiyet esnasında taksim edilmesini kastetmiştir. Yani kişi anılan akraba, yetimler ve yoksullara bir şey vasiyet eder ve iyilikte bulunur; burada hitap vasiyeti yapana yöneliktir. Bu beyanın mîrâs taksimiyle ilgili olduğunu kabul eden görüşe göre hitap vârisleredir. Şayet vârisler, büyük yaşta iseler kendilerine bir şey verirler ve onlara bir miktar ihsanda bulunurlar. Şayet küçük yaşta iseler, vasîleri onlara güzel sözler söylerler, yani güzel bir vâtte bulunurlar. Bir görüşe göre ölenin bıraktığı mîrâs, menkul mallardan ise onlara bundan bir şeyler verir, şayet akar veya tarla türünden ise onlara güzel sözler söyler, yani ürünün hasat vaktine kadar yahut satacaklarsa satış vaktine kadar güzel bir vâtte bulunur.

Bu âyet hakkında yorum yapanlar farklı görüşler ileri sürmüştür. Bazıları âyetin mensûh, diğerleri ise muhkem olduğunu söylemiştir; bu sonuncusu İbn Abbâs'ın görüşüdür[81]. Âyetin mensûh olduğunu söyleyen, onun mîrâs âyetiyle neshedildiğini belirtmiştir; o da "yûsîkümullahu fî evlâdiküm" (يوصيكم الله فى أولادكم)[82] âyet-i kerîmedir. Çünkü ashâb-ı kirâm evlatlara, babalara ve annelere vasiyette bulunuyorlardı. Nitekim Azîz ve celîl olan Allah şöyle buyurmuştur: "Birinize ölüm yaklaştığında eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına…"[83] Bu mîrâs âyeti, vasiyet eden kişinin vasiyet hükmünü neshetmiştir. Bu âyetin muhkem olduğunu söyleyenler de vardır. [§] Bunlar da İbn Abbâs, Hasan-ı Basrî ve Mücâhid gibi âlimlerdir. Onlara göre vasiyet iyilik yapmak ve ihsanda bulunmaktır, dolayısıyla nesh edilmeye ihtimali yoktur. Denildi ki Abdullah b. Abdurrahman[84], Hz. Âişe henüz hayatta iken babasının mîrâsını taksim etti. Abdullah, evde ne bir yoksul bıraktı ne de bir akraba, hepsine babasının mîrâsından ayırarak bir şeyler vermiş ve ardından "ve izâ hadare'l-kısmete" (وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ) âyetini sonuna kadar okumuş. Bu durum, İbn Abbâs'a hatırlatılınca o şöyle demiş: İsabet etmemiştir, o mal kendisinin hakkı değildir. Okuduğu âyetin hükmü sadece vasiyet hakkındadır; ondan, sözü edilen kişilere ölüm halinde olan kişinin vasiyette bulunmasını kastediyor[85].

36

---

81 Buhârî, "Tefsîr", 4/2.

82 en-Nisâ, 4/11.

83 el-Bakara, 2/180.

84 O Abdullah b. Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Sıddîk Teymî'dir. Abdullah, babasından ve teyzesi Ummu Seleme'nden rivayette bulunur. Oğlu Talha ve Kasım da kendisinden rivayette bulunmuşlardır. Güvenilen bir ravidir. 70/689'dan sonra vefat etmiştir (bk. Zehebî, *el-Kâşif*, I, 567; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 310).

85 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 265; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 441.

Onları rızıklandırın ve kendilerine güzel söz söyleyin. Bir görüşe göre mal çok olunca az miktarda verir, az olunca onlara özür beyan eder. Bu, İbn Abbâs'ın görüşüdür[86]. Bir başka görüşe göre de vâris olmayanlara bir şeyler vermesini, vâris olanlara emretmektedir, bu da Hasan-ı Basrî'nin görüşüdür[87]. **Onlara güzel söz söyleyin.** Bu beyanda güzel sözün, zikrettiğimiz mânaya ihtimali vardır; yani orada bulunan vârisler, eğer büyük yaşta iseler onlara bir şeyler verir; şayet mal, tarla gibi zamanla gelir getirecek ve henüz mevcut değilse ürünün çıkacağı vakte kadar onlara vâtte bulunur. Yahutta vârisler büyük iseler onlara verir, küçük iseler vasî onlara özür beyan eder.

وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ
فَلْيَتَّقُوا اللّٰهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا ﴿٩﴾

37

[§]*9. "Geriye eli ermez, gücü yetmez çocuklar bıraktıkları takdirde* (Halleri nice olur) ***diye korkacak olanların*** (başkalarının yetimleri için de) ***kalpleri sızlasın; Allah'tan sakınsın ve doğru söz söylesinler."***

Geriye eli ermez, gücü yetmez çocuklar bıraktıkları takdirde. Denildi ki bu âyet-i kerîmenin hitap ettiği kişi, küçük çocukları bulunup ölmesi yakın olan bir erkektir. Biri ona "Şu kadar vasiyette bulun, yahut şunu azat et veya şunu yap" der. Halbuki ölen kendisi olsaydı servetini çocuğuna bırakmayı isterdi. İşte Cenâb-ı Hak bu sözü söyleyeni **Allah'tan sakınsınlar** beyanıyla korkutmuş ve kendi çocuğu hakkında adilce söylenmesini seveceği bir sözü söylemesini **doğru söz söylesinler** meâlindeki hitabıyla emretmiştir. Bu yorum İbn Abbâs'ın görüşüdür[88]. Başka bir görüşe göre bu kimse ölüm vakti gelen kimsedir, onun yanına gelen biri şöyle der: "Allah'tan kork, küçük ve servetini zayıf olan çocukların için elinde tut, onlardan başka senin malına layık kimseler yoktur; malından verilecek bir şey vasiyet etme" der. Allah Teâlâ bu kimsenin o sözleri söylemesini ve ölmek üzere olan kişiyi hayır işlerinden engellemesini yasaklamıştır. Çünkü ölmek üzere olan kimse, şayet kendisi olsaydı ve iyilik ile ilgili işleri vasiyet etmeyi isteydi bu sözlerin kendisine söylenmemesini ve bundan engellenmemesini arzu ederdi. İşte bunun gibi ölmek üzere olan kişinin yanında bulunan kimsenin de bu sözleri söylememesi gerekir. Birinci görüş daha uygundur.

---

86 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 440.

87 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 263, 264, 267; Kurtubî, *el-Cami' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, V, 49.

88 Tebarî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 269-270; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 442.

[Ölmek Üzere Olan Kişinin Vasiyeti]

Bir görüşe göre âdil söz söylesinler. Ve doğru söz söylesinler demektir. Allah Teâlâ kişiye üzerindeki borçlarla ilgili vasiyette bulunmasını, ayrıca vasiyette haktan uzaklaşmasını emretmektedir. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Cenâb-ı Hak, ölüm döşeğinde yatan hastanın huzurunda bulunan kimseyi, ölmek üzere olan kişiye servetini köle azat etme, sadaka olarak dağıtma yahut da Allah yolunda harcamayı emretmesini yasaklamıştır. Bunun yanında ondan, borcunu ve alacağını açıklamasını istemiştir[89].

38

[§]Allah'tan sakınsın ve ölmek üzere olan hastanın yanına oturdukları zaman **doğru söz söylesinler.** Yani yapacağı vasiyetinde âdil olmasını, zulmetmemesini söylesinler demektir. Öleceği zaman vasiyetinde âdil olan kimse, malını sanki Allah yoluna yöneltmiş gibi olur. Sâd b. Ebû Vakkās, kalkıp Hz. Peygamber'e (s.a.) malından ne kadar vasiyette bulunması gerektiğini sormuş, o da şöyle cevap vermiştir: "Üçte birini, üçte biri de az değildir. Şüphe yok ki senin aile fertlerini zengin bırakıp dünyadan ayrılman, insanlardan istemeye çekinen fakir ve muhtaç durumda bırakmandan daha hayırlıdır" cevabını vermiştir[90]. Sonra Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "Allah Teâlâ vefatınızda, daha önce yaptığınız amellere ilave olarak mallarınızın üçte birini size sadaka olarak bıraktı"[91].

إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِى بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا ﴿١٠﴾

---

89 Taberî, *a.g.e.*, IV, 270; Süyûtî, *a.g.e.*, II, 442.

90 Buhârî, "Vesâyâ", 2; Müslim, "Vasiyet", 5. Müslim'in lafzı şöyledir: Sâd b. Ebû Vakkās'tan, o şöyle dedi: Vedâ Haccı sırasında, ölüm derecesinde hasta olup da kurtulduğum şiddetli bir ağrıdan dolayı Hz. Peygamber beni ziyaret etti. Ben şöyle dedim; "Ey Allah'ın elçisi! Gördüğün gibi bana şiddetli bir ağrı geldi, ben mal sahibi biriyim, tek bir kızımdan başka vârisim de yoktur, servetimin üçte ikisini Allah rızası için vereyim mi?" Resûlullah: Hayır" dedi. Dedim ki; "Yarısını vereyim mi?", "Hayır, üçte bir… üçte bir de az değildir. Senin vârislerini zengin bırakman fakir ve insanlardan çekinen kimseler olarak bırakmandan daha hayırlıdır. Allah rızasını kastederek yaptığın her harcamadan, hatta hanımının ağzına koyduğu lokmadan dolayı ecir alırsın" dedi. Sâd dedi ki, "Ey Allah'ın elçisi! Ashâbımdan sonra halef bırakayım mı?" Buyurdu ki: " Şüphe yok ki sen Allah rızasını kastederek bir amel ile halef bırakırsan dereceni ve yükselmeni arttırır. Belki de sen halef bırakırsan bazı kavimler sana fayda, bazıları da zarar verir. Allah'ım! Ashâbımın hicretini kabul et, onları geri döndürme; fakat talihsiz olan Sâd b. Havle'dir". Hz. Peygamber, Sâd'ın Mekke'de vefat etmesi dolayısıyla mersiyede bulundu, onun için ağıt söyledi.

91 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 440; İbn Mâce, Vesâyâ, 5.

10. "Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıkınmış olurlar; esasen onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir."

[Yetimin Malını Almak]

Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler. Yani helâl kabul ederek yiyenler; kişi helâl kabul ederek yetim malını yerse kâfir olur, tehdit onun içindir. Bir görüşe göre âyetteki "zulmen" (ظلماً) kelimesi "gasp yoluyla" demektir. Burada yemek almaktan ibarettir. Allah Teâlâ'nın şu sözünde olduğu gibi: [§] **39** "Kat kat artırılmış olarak faiz yemeyin"[92] meâlindeki âyette Allah faizi almayı yasaklamıştır. Buna göre bu âyetteki "yemek", kavramı almaktan sakındırma konumundadır. Yine "faiz yiyenler"[93] ve "faizden kalanı bırakın"[94] meâlindeki ilâhî beyanlar faiz almayı yasaklama anlamındadır. Buna göre tefsirini yapmakta olduğumuz âyetteki "yemek" kavramı "almak ve helâl saymak"tan ibarettir. Âyet-i kerîmeyi gasp mânasına alanlar, ateş tehdidini ona tahsis etmişlerdir, ancak faiz yiyen kişi tövbe ederse müstesnâdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, kulları içinde suç işleyenlerden dilediğine azap edebilir. Nitekim faizi helâl sayanları azapla tehdit etmiştir, ancak tövbe edenler bu tehdidin dışındadır. Bir görüşe göre bu ifade bir teşbihtir, yani yetimin malından yiyen, çirkin ve büyük bir günah olması sebebiyle sanki ateş yemiş gibi olur. Katâde'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellemin "İki zayıf insan hakkında Allah'tan korkun" buyurduğu bize nakledilmiştir. Kendisine "Onlar kimlerdir?" diye sorulunca şöyle cevap vermiştir: "Biri yetim çocuk, diğeri kadındır". Cenâb-ı Hak çocuğu yetim bırakmış ve onun hakkında tavsiyede bulunmuş, kadını da imtihana tâbi tutmuş ve onun aracılığıyla başkalarını da imtihan meydanına çekmiştir"[95].

يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِى أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ فَإِنْ كُنَّ
نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا
النِّصْفُ وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ

---

92 Âl-i İmrân, 3/130.

93 el-Bakara, 2/275.

94 el-Bakara, 2/287.

95 Bu hadisi Abd b. Humeyd rivayet etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 443). Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Allahım! Ben iki zayıf kesimin; yetim ile kadının hakkını önemseyip haram kılıyorum".

لَهُ وَلَدٌ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ السُّدُسُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١١﴾

11. "Allah size, çocuklarınız hakkında erkeğe, iki kadın payı kadar (vermenizi) ***emreder.*** (Mîrâsçılar) ***ikiden fazla kadın iseler bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer yalnız bir kadınsa yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, anne babasından her birinin mîrâstan altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da anne babası ona vâris olmuşlarsa annesinin hakkı üçte birdir. Ölenin kardeşleri varsa annesinin payı, vasiyetten ve borçtan sonra altıda birdir. Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Bunlar Allah tarafından konmuş paylardır; şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir."***

[Mîrâsın Taksim Edilmesi]

Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeklere iki kadın payı kadar (mîrâs vermenizi) emreder. Bir görüşe göre "yûsîkümullahu" (يُوصِيكُمُ اللّٰهُ) beyanının mânası "Allah size farz kılar" demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ın **40** birden fazla âyetinde mîrâsı "ferîda, mefrûd" şeklinde isimlendirmiştir. **[§]** Meselâ şu âyet-i kerîme: "Anne babanın ve yakınlarının bıraktıklarından erkeklere pay vardır… belli pay" yani "nasîben mefrûdan" (نصيبا مفروضا)[96]. Yine tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin sonunda "farîdaten minellah" (فَرِيضَةً مِنَ اللّٰهِ) buyurmuştur. Şu da vardır ki sözkonusu kavram, hak sahiplerinin çabası olmaksızın Allah'ın kullarına gerekli kıldığı bir şeydir. Bu sebepledir ki Cenâb-ı Hak onu "ferîda" (فريضة) diye isimlendirmiştir, çünkü onu kendisi gerekli kılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bir görüşe göre: "Yûsîkümullahu fî evlâdiküm" (يُوصِيكُمُ اللّٰهُ فِى أَوْلَادِكُمْ) beyanının anlamı şudur: Allah evlatlarınız hakkında… açıklar, âyetin sonuna kadar.

Bu âyette, şimdi meâlini vereceğimiz ilâhî beyanda yer alan anne-baba ve akrabaya vasiyette bulunma hükmünün nesh edilişi vardır: "Birinize ölüm yaklaştığında, eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına uy-

---

[96] en-Nisâ, 4/7.

gun bir vasiyette bulunması yazıldı"[97]. Sözkonusu hükmün nesh edildiğinin delili, Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu hadis-i şeriftir: "Allah Teâlâ her hak sahibine hakkını vermiştir; dolayısıyla vârisler için vasiyete gerek yoktur"[98].

Şöyle de denilmiştir: Câhiliye insanları, ölen kişinin mîrâsçıları arasında bulunan kadınlara, küçük çocuklara ve kızlara değil, sadece erkeklere ve ganimetten pay alanlara mîrâs verirlerdi. Bunun üzerine şu âyet inmiştir: Erkekler için, anne baba ve akrabanın bıraktığı mîrâstan pay vardır, kadınlar için de anne-baba ve akrabanın bıraktığı mîrâstan pay vardır[99]. Bu âyet, kadınların mîrâsta hakları olduğu konusunda bir açıklamadır. Şu meâldeki âyet de böyledir: **Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeklere kadının payının iki mislini (mîrâs vermenizi) emreder**. Bu ilâhî beyanda bütün erkeklerin ve kadınların mîrâstan hakları bulunduğuna dair açıklama vardır. Şöyle denilmiştir: Bu âyetin tefsiri, vâris olma sebebi açısından farklı olsalar da, Kur'ân'da açıklanan yakınlardır (zevi'l-erhâm)[100]. "Yûsîkümullahu fî evlâdiküm" (يُوصِيكُمُ اللّٰهُ فِى أَوْلَادِكُمْ) beyanı ile içinde mîrâsın zikri geçen âyetlerin sonuna kadar ki âyetler, birinci âyette mücmel (kısa) olarak, Allah'ın kadınlarla erkekler için gerekli kıldığı payların ulaştığı miktarı tefsir etmiştir. Âlimler, kişi ölür de geride mîrâsçı olarak erkek ve kız çocukları bırakırsa, aralarında mîrâs paylaşımının, bir erkeğe iki kadının payı kadar olacağı konusunda birleşmiştir.

Âyette geçen "fî evlâdiküm" (فِى أَوْلَادِكُمْ) **çocuklarınız hakkında** meâlindeki beyan, ölenlerinizin çocukları mânasına yorumlanabilir; bu, dilde caizdir; çünkü kişinin, henüz hayatta iken mîrâsını evlatları arasında taksim etmesinin ona farz kılınması düşünülemez, şu halde Cenâb-ı Hak, ölen kimselerin çocuklarını kastetmiştir. Yahut daha önce de zikrettiğimiz gibi, [§]Câhiliye toplumu, kız evlatları ile küçük çocuklara mîrâstan pay vermiyorlardı. Allah Teâlâ, kız evlatları ile küçükleri mîrâstan mahrum bırakmamaları için hepsine hitapta bulunmuştur. Bir de **Allah size çocuklarımız hakkında emreder** meâlindeki beyan sizden ölenlerin çocukları demektir, çünkü hayatta olan kimsenin çocukları hakkında böyle bir hitapta bulunması mümkün değildir. Bu durum, "yûsî" (يُوصِى) kelimesi "farz kılar" yahut "emreder" mânasında tevil edilirse böyledir. Şayet kelimenin tevili "beyan eder" tarzında olursa, bu du-

41

---

97 Bakara, 2/180.

98 İbn Mâce, "Vesâyâ", 6; Ebû Dâvûd, "Vesâyâ", 6.

99 en-Nisâ, 4/7.

100 Not: Zevi'l-erhâm, Kur'ân'da kim oldukları tek tek açıklanan pay sahiplerinden ve asabeden de olmayan uzak akrabalardır. Asabe, ölenin baba tarafından olan erkek akrabalarına verilen addır (bk. Seyyid Şerif Cürcânî, *Şerhu'l-Ferâizi's-Sirâciyye*, s. 14, 103).

rumda Allah'ın, hayatta olan kimseye, öldükten sonraki malı ile ilgili olarak evlatları hakkında açıkladığı hükümleri haber vermesi caizdir. Bu tür bir tevil vasiyete engel olur, çünkü o, açıklama hakkını yok eder; bir de malın taksimini ortadan kaldırıp bazıları aleyhine ve bazıları lehine vasiyetin gerçekleştirilmesini ortaya koyar. Bu ise uzak bir yorumdur, çünkü açıklananlar dışındaki kimselere malik olmaz[101].

İçinde, vasiyet hükmünün "Anne-babanın bıraktığı mîrâstan erkekler için pay vardır"[102] meâlindeki âyetle neshedildiği görüşünde olanlar da vardır. Çünkü ister az ister çok olsun, âyet mîrâsı farz kılmıştır. Şayet anne-baba için vasiyette bulunmak, "Birinize ölüm yaklaştığında, eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına uygun bir vasiyette bulunması, sakınanlara bir borç olmak üzere yazıldı"[103] meâlindeki âyetle gerekli kılınsaydı az veya çok malın tamamından mîrâs gerekli olmaz, sadece artan kısmı hakkında gerekli olurdu. Fakat âyet yabancılar lehine vasiyette bulunmayı engellemeyince, belirlenmiş olan hisseyi, vasiyet yerine getirildikten sonra maldan artan kısmına çevirir. Benzer şey vâris için de sözkonusudur.

42 [§]Fakat sözü edilen âyette vasiyetin borç olarak yazılması mîrâs âyetiyle neshedilmiş durumdadır. Çünkü birinci âyette, vasiyet yazıldı, diye buyurulmuştur. Ne var ki âyette, gerekli oluş hükmünün kalktığına işaret vardır. Çünkü birinci âyette (Bakara sûresindeki âyet) "vasiyet yazıldı", yani farz kılındı diye buyurulmuştur. Fakat Allah Teâlâ az-çok var olan bütün mallarda hak oluşunu vacip kılınca, bununla ne farziyet kaldı ne de vücûb; sadece fazlası vacip olur. Şu da var ki anne-babanın hakkı ile zikredilen diğerleri lüzum yöntemiyle

---

101 Şârih şöyle demiştir: Bakara sûresinde (2/180) yer alan vârislere vasiyet hükmünü nesheder. Çünkü Allah Teâlâ tefsirini yapmakta olduğumuz bu âyette mîrâs sahiplerinin paylarını açıklamış, bunları belli miktarlarla belirlemiş ve bölüştürülmesini de gerçekleştirmiştir. Şayet vârislere vasiyet caiz olsaydı, zaruri olarak bazı vârislerin payının artması, bazılarının ise azalması gerekirdi. Bu ise Allah'ın taksim ve takdirinin iptal edilmesine sebep teşkil ederdi ve böylece taksim fasit olurdu. Yabancılara vasiyet etmek ise böyle değildir. Böyle bir vasiyet, belirlenen mîrâs paylarında artma ve eksilmeye sebep olmaz, belki vârislerin payları vasiyetler yerine getirildikten sonra hak sahiplerine taksim edilir. Vârisler bir kısmına vasiyette bulunmak ise diğerlere ait payların noksanlaşmasını, lehine vasiyet edilenin payının ise artmasını gerektirir. İşte bu sebeple iki durum birbirinden farklı olmuştur. Bir de şu var: Bazı vârisler lehine, diğerleri aleyhine vasiyette bulunmak sözkonusudur. Çünkü Allah, mîrâs bırakanın malında vârislerin hukukunu açıklayınca, lehine vasiyet edilen vâris vasiyet edilen maldan başkasına ait olan paya sahip olmuş bulunur. Bu durum yabancılar hakkında geçerli değildir. Eğer üçte bir vasiyette bulunmakla ilgili nas gelmiş olmasaydı biz bunu caiz göremezdik. Oysa vârisler hakkında bir nas yoktur (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 146b).

102 en-Nisâ, 4/7.

103 el-Bakara, 2/180.

oluşmuştu, fakat bunlar mîrâs âyetiyle düşmüştür, aslında vasiyetle vücut bulmuştu. Vasiyet gerekliliği ortadan kalkınca hadiste vâris için vasiyet olmadığı bilgisi gelmiştir. Nitekim Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de söyle buyurmuştur: "Allah her hak sahibine hakkını vermiştir, bu sebeple vârisler için vasiyete gerek yoktur"[104]. Böylece, âyetle sabit olduğu için hak düşmüştür, hadis ise "Vasiyet yoktur" demektedir. Sözkonusu ettiğim bu sebepten dolayı vasiyet hakkı, Kur'ân-ı Kerîm'le düşmüş olur. Şunu da belirtmek gerekirki vasiyet kadın için vücup ifadesi olmaksızın "bir yıla kadar nafaka"[105] meâlindeki cümle ile zikredilmiştir, sonra da bu vasiyet hakkı yukarıda temas edilen hadisle düşmüştür. Çünkü âyette, evlat ve akrabanın mîrâsından bahsedilmekle birlikte kadından söz edilmemiştir. Geride nafaka hakkı kalmıştır. Çünkü ölenin, vârisleri dışındaki kimselere vasiyette bulunma hakkı mevcuttur. Fakat kadının mîrâsında vasiyet zikredilmiştir, şu âyette olduğu gibi: "İçinizden vefat edip de geride eşler bırakanlar, bir yıla kadar evlerinden çıkarılmaksızın, eşleri için geçimlik pay vasiyet etsinler"[106]. Böylesinin vasiyeti anne-babaya ve akrabaya yazılmıştır. Sonra Cenâb-ı Hak karı-kocayı anne-baba ve akrabanın mîrâsına az veya çok ortak etmiştir. Mîrâsın yarısı, dörtte biri ve sekizde biri beyanı gibi. Bu âyetin, yukarıda söz edilen hususları neshettiğini daha önce açıklamıştık. Dolayısıyla bu âyet, iki hükmü de neshetmiştir. Burada anlatılanlar nesih hakkında yapılan istidlâle dayanmaktadır. Şu da var ki mezhebimiz Ehl-i Sünnet'e göre bu anlatılanlar Kur'ân'ın beyan ettiği hükmün neshedilişinin açıklanmasında yeterli durumdadır. Çünkü bu, şu dönemde açıklanabilecek hükmün son noktasıdır. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e, Kur'ân'da bulunan hükümleri açıklama konumunu vermiştir[107].

[§]"Allah erkeklere iki kadın payı kadar emreder". Bu ilâhî beyanda, kız mîrâsçı bulunmadığı takdirde malın tamamının erkek çocuğa ait olduğunun delili vardır. Çünkü Allah Teâlâ, kız için belirlediği payın iki mislini erkeğe vermiştir; kızla birlikte erkek kardeş mîrâsçı bulunmadığı zamanda ona mîrâsın yarısını vermiştir. Bunun dayandığı delil de şudur: **Eğer yalnız bir kadınsa yarısı onundur.** Bu âyet şunu göstermiştir ki: Erkek çocuğa kızkardeşi ile birlikte mîrâstan verilen pay kızın payının iki mislidir; bu pay mîrâsın bütünü itibarıyla kendisine verilmiştir; tek başına kalınca mîrâsın tamamı ona ait olur.

43

104 Kaynağı biraz önce geçmiştir.

105 el-Bakara, 2/240.

106 el-Bakara, 2/240.

107 Burada Te'vîlât şerhinden nakledilen yarım sayfa kadar metnin tercüme edilmesine gerek görülmemiştir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 147a; Medîne nüshası, vr. 167a).

(Mîrâsçılar) ikiden fazla kadın iseler bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Bazıları şöyle demiştir: Allah Teâlâ ikiden fazla kızın mîrâstaki hakkını açıklamış, fakat iki kızın mîrâsını beyan etmemiştir; iki kız için ise tek kızın alacağı mîrâsın yarısı kadar pay vardır. Bu, İbn Abbâs'ın görüşüdür[108]. Fakat bize göre iki, üç ve daha fazla kızın hissesi kadar pay alır. Dolayısıyla üç kızın hakkındaki açıklama aynı zamanda iki kız hakkındaki açıklamanın da yerine geçer. [§] Çünkü Allah Teâlâ, şu beyanıyla tek olan kızkardeşin alacağı payı mîrâsın yarısı kadar yapmıştır. "Eğer ölenin bir kızkardeşi bulunuyorsa bıraktığı mîrâsın yarısı bunundur"[109]. Nitekim Cenâb-ı Hak, beraberinde erkek kardeşi olmayan tek kıza mîrâsın yarısını vermiş ve bunu şöyle açıklamıştır: "Eğer yalnız bir kadınsa yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, anne babasının her birine altıda bir hisse vardır".

44

Sonra Cenâb-ı Hak, iki kızkardeşe mîrâstan üçte iki pay vermiştir; bunun delili şu âyet-i kerîmedir: "Eğer kızkardeşler iki tane olurlarsa, ölenin (erkek kardeşlerinin) bıraktığının üçte ikisi onlarındır"[110]. Kızkardeşler, tek olduğu zaman mîrâsın yarısına, iki ve daha fazla oldukları zaman da mîrâsın üçte ikisine hak kazanma noktasında, kızlar mertebesine inince, iki kızkardeş hakkındaki hükmün açıklaması iki kız hakkındaki hüküm mertebesine inmiştir. "İki kızkardeşin üstünde" sözü için "iki ve daha yukarısı" da denilmiştir. Şöyle de denilmiştir: Ölen kimsenin çocuğu ile babasının çocuğunun eşit olduğunun bilinmesi için Kur'ân-ı Kerîm tek bir kız ile tek bir kızkardeş arasında eşitlik olduğunu beyan etmiştir.

Bir de iki kızkardeş hakkında üçte iki, kızlar hakkında ise daha fazlasını beyan etmiştir; tâ ki iki kızkardeşe verilen iki pay, fazla kızkardeşlere verilenler de kızkardeşler için delil oluştursun. İki ve daha çok kızlar ile erkek ve kızkar-

---

108 Tercih edilen tefsirlerde İbn Abbâs'a nispet edilen bu görüşü teyit eden açık bir rivayet bulamadım. Taberî bu konuda bir ihtilaftan söz etmemiş, fakat şöyle demiştir: Bir kimse şöyle derse: "Bu, kadınlardan tek bir kız ile iki kızdan fazla olanların payıdır, iki kızın payı neredeдir?" denilirse şöyle cevap verilir: Onların payları, nakledilen Sünnet'le sabit olup bunda hiç şüphe yoktur (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 277). İbn Münzir şöyle demiştir: İki kıza, mîrâstan üçte iki verileceği konusunda fakihler icmâ etmişlerdir (İbn Münzir, *el-İcmâ*, I, 66). İbn Münzir bu konuda âlimlerin farklı görüşlerinin bulunduğunu zikretmemiştir. İbn Teymiye de şunları söylemiştir: "Bu icmâ seviyesinde olup İbn Abbâs'tan geldiği hususunda ihtilaf yoktur (İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâvâ*, 31/350). Fakat bu görüş Cassâs'ın *Ahkâmu'l-Kur'ân* adlı kitabında İbn Abbâs'tan nakledilmiştir (III, 9). *Meselenin doğrusunu Allah bilir.* (Sealibî, *Tefsîr*, I, 353; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VI, 165; Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, V, 63 ve diğer kaynaklar).

109 en-Nisâ, 4/176.

110 en-Nisâ, 4/176.

deşlerin bir arada zikredilmesi de bunu kuvvetlendirmektedir. Bilindiği üzere kişinin kızları mîrâsa, babasının kızlarından daha layıktırlar. Bunu güçlendiren delil de şudur: Kişinin oğlunun kızları mîrâstan pay alırlar, fakat babasının oğullarının kızları alamaz. Dolayısıyla iki kızkardeş, iki kızın aldıkları paydan daha fazla hak sahibi olamazlar. Çoğunlukla kızkardeşlere iki kızın aldığı pay kadar mîrâs verilmektedir. Bunu kuvvetlendiren delillerden biri de şudur: Çocuklar içinde mîrâstan payı yahut üstünlüğü olanlar bulunduğu sürece mîrâs babanın evlatlarına verilmez. [§]Bundan da anlaşılıyor ki babanın çocukları mîrâsta evlatlarının halefleridir. Bu zikrettiğim görüş hakkında bazı sahâbe sözleri neşredilmiştir; fetva ehli de bu noktada birleşmiştir[111]. **45**

Ölenin çocuğu varsa, anne babasından herbirinin mîrâstan altıda bir hissesi vardır. Bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle demiştir: Allah Teâlâ “veled” (ولد) kelimesiyle özellikle erkek çocuklarını kasdetmiştir; çünkü O, geride erkek çocuk bulununca, anne-babadan her birine altıda bir vermiştir. Çocuk şayet kız olursa, babanın mîrâstan payı üçte bir olur. Bize göre ise “veled” kelimesi erkek ve kız çocuğunu birlikte ifade eder; çocuğun erkek veya kız oluşuna bakılır. Şayet erkekse anne babadan herbirinin payı altıda bir olur, geride kalan mal ise erkek çocuğa ait olur. Eğer çocuk kız ise, mîrâsın yarısını alır, anne babadan her biri de altıda bir alır, geride kalan mal babanın olur. Nitekim ilgili hadiste şöyle buyurulmuştur: “Pay sahiplerinin geride bıraktığı mal ölüye en yakın erkek vârisindir”[112]. Râfizîler şöyle demiştir: Geride kalan mîrâs, kızın hakkıdır. Onlar, görüşlerini şöyle açıklamışlardır: Mîrâsta kıza karşı oğul, babaya karşı da anne vardır. Kıza karşı, ki mîrâsçı anneye karşı olan mîrâsçıdan daha daha layıktır, o da babadır. Buna göre oğula karşı mîrâsçı kız, anneye karşı mîrâsçı babadan daha yakın ve daha layıktır. Bize göre ise baba mîrâsa kızdan daha layıktır, çünkü babanın iki hakkı vardır, biri ashâb-ı ferâizden olma hakkı, diğeri asabe olma hakkıdır. Ashâb-ı ferâizden olmanın delili **Anne-babadan her birinin mîrâstan altıda bir hissesi vardır** meâlindeki âyetle sabittir. Asabelik hakkı da **Eğer çocuğu yok da anne babası ona vâris olmuşlarsa annesinin hakkı üçte birdir** meâlindeki âyetle sabittir. Cenâb-ı Hak geride kalan mîrâsı babaya vermiştir, çünkü iki hak sahibi olan tek hak sahibi olandan velâdır, [§]kız sadece pay sahibi olma hakkını taşıdığı için baba, mîrâsa kızdan daha layık olmuştur. **46**

---

111 Bir kaç satır sonra zikredildiği hadise bakınız.

112 İbn Abbâs’tan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: Mîrâs paylarını sahiplerine verin. Pay sahiplerinin geride bıraktığı mîrâs, ölüye en yakın erkeğindir (Buhârî, “Ferâiz”, 15; Müslim, “Ferâiz”, 3).

Hadis rivayetinde iki ve daha fazla kızın payda eşit olduğuna işaret vardır ki o da üçte ikidir. Câbir b. Abdullah'ın şöyle dediği nakledilmiştir: Sâbit b. Kays'ın hanımı iki kızı ile birlikte Hz. Peygamber'e (s.a.) gelerek şöyle dedi: "Ey Allah'ın elçisi! Bunlar Sâbit'in iki kızıdır, Sâbit ise Uhud günü seninle birlikte bulunuyorken isabet alarak şehit olmuştur. Amcaları, kızlara kalmış malları ve mîrâsları almış, geride onlara bir şey bırakmamıştır; Ey Allah'ın elçisi bu konuda ne dersin? Allah'a yemin olsun ki malları olmadan bu kızlarla kimse evlenmez. Bunun üzerine **Allah size, çocuklarınız hakkında erkeğe, iki kadın payı kadar (vermenizi) emreder,** meâlindeki âyet inmiştir. Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, iki kızın amcalarına şöyle buyurmuştur: "İki kıza mîrâsın üçte ikisini ver, annelerine de sekizde bir pay ayır, geride kalan senindir"[113].

Şimdi bu âyette başka deliller de vardır. Biri şudur: Hitap umûmî mânaya gelir, fakat onunla kastedilen anlam husûsîdir. Çünkü Cenâb-ı Hak "çocuklar" (أولاد) kavramını zikretmiştir. Çocuk bazan ölen kişinin dininde olmaz, dolayısıyla onun mîrâsından pay alamaz. Bazan da köle olur ve bu sebeple vâris olamaz; nitekim hadiste şöyle rivayet edilmiştir: "İki ayrı din mensubu birbirine vâris olamazlar"[114]. "Müslüman kâfire, kâfir de müslümana vâris olamaz, ancak efendi kölesine vâris olur"[115]; ikinci hadisteki mîrâs gerçekte mîrâs değildir, çünkü kölenin nesi varsa hepsi efendisine aittir.

47 **[§]**Bu hadiste, türünün dışında bir şeyde istisnâ yapmanın caiz olduğuna dair delil bulunmaktadır. Öyle ki, âyet mîrâsta köleyi istisnâ etmiştir, oysa bu gerçekte mîrâs değildir.

---

113 İbn Mâce, "Ferâiz", 2; Tirmizî, "Ferâiz", 3. Ebû Dâvûd bu konuda şöyle demiştir: "Bu iki kız Sâd b. Rebî'in kızlarından başkası değillerdi; Sâbit b. Kays ise Yemâme savaşında öldürülmüştür… Câbir b. Abdullah'tan rivayet edildiğine göre Sâd bi Rebî'in hanımı şöyle demiştir: "Ey Allah'ın elçisi! Sâd öldü ve geride iki kız bıraktı… ve yukarıdaki hadisin devamının benzerini anlattı". Ebû Dâvûd şöyle demiştir: Bu rivayet daha sağlamdır (bk. Ebû Dâvûd, "Ferâiz", 4).

114 Ebû Dâvûd, "Ferâiz", 10; Tirmizî, "Ferâiz", 16.

115 Buhârî, "Ferâiz", 26; (bu hadis "illa'l-abdü mevlâhu" (الا العبد مولاه) ifadesi olmaksızın rivayet edilmiştir), Müslim, "Ferâiz", 1; Nesâî, *es-Sünenu'l-kübrâ*, IV, 83; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 383; Beyhakī, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VI, 218'de Câbir'den (r.a.) merfû olarak şu lafızla rivayet edilmiştir: "Müslüman Hıristiyana vâris olmaz, ancak kölesi yahut câriyesi olursa müstesnâ". Beyhakī, Dârekutnî'den rivayet etmiştir ki bu hadis hakkında derlenen bilgiye göre onun mevkûf olduğudur. Ali ve Câbir'den (r.a.) rivayet edilen de hadisin mevkûf olduğudur (bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 284).

[Kıyas Yapmanın Caiz Oluşu]

Bu âyette, aynı zamanda, âyetin taşıdığı hüküm hakkında kıyas yapma, düşünme ve akıl yürütmenin caiz olduğuna ilişkin delil vardır. Çünkü iki kızın mîrâsı, istidlâl yolu ile sabit olup onların hakkında da nas yoktur. Yalnız başına erkek evlatların mîrâsı da böyledir; istidlâl yolu ile sabit olup hakkında nas yoktur. Asabe sıfatıyla, babanın mîrâstan elde ettiği hak da istidlâl ile ortaya çıkmış olup hakkında nas yoktur. Mîrâs payı olarak elde ettiği mîrâs hakkıda ise nas vardır. Bunun gibi, farz sahibi olarak (Ashâb-ı ferâizden) hak kazanan herkesin aldığı pay hakkında nas bulunmaktadır. Bu durum şuna işaret etmektedir ki zikredilmeyen mîrâs payı içtihada, tefekkür ve kıyasa bırakılmıştır.

Sözkonusu âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak'kın, kullarını her şey hakkında bilgi sahibi kılmamasına ilişkin delil vardır, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: **(Babalarınız ve oğullarınızdan) hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz.** Çünkü Allah, hangisinin faydalı olmaya daha yakın bulunduğunu açıklamamıştır.

(Eğer çocuğu yok da) anne babası ona vâris olmuşlarsa annenin hakkı üçte birdir. Bu ilâhî beyan bazı durumlara işaret etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, anne ve babanın vâris olduklarını zikretmiş, fakat babayı, artan malın kendisine verileceği bir asabe yaptığını beyan etmemiştir. **Allah size çocuklarınız hakkında… emreder** meâlindeki âyetle iki durum ortaya çıkmaktadır: Birincisi, asabe olma hakkı, ikincisi de pay sahibi olma hakkıdır. Pay sahibi olma durumu: **Ölenin çocuğu varsa anne babasından her birinin mîrâstan altıda bir hissesi vardır** meâlindeki âyetle sabittir.

Bu meselede iki durum daha vardır. Birincisi şudur: Baba için asabe olma hakkı ortaya çıkınca ve Allah Teâlâ, tek vâris olan bir kızın payının mîrâsın yarısı olduğunu, çocukla beraber olduğu zaman da babanın payının altıda bir olduğunu açıklayınca, Şiîler şöyle sanmıştır: Artan mal kıza verilir, çünkü kız da, vâris olan kız da evlad kavramı kapsamındadır; babaya, ölünün çocuğuyla beraber olunca sadece altıda bir verilir. Bize göre ise artan mal babaya verilir, çünkü kız için sadece mîrâsın yarısı zikredilmiştir. Bir de şu var: Paylar dağıtıldıktan sonra artan mîrâsı alma hakkı konusunda baba asabe yapılmış, kız ise yapılmamıştır. Bu sebeple, şayet artan mîrâsın kendisine döndürülmesine hak kazanmıştır; bununla birlikte ölünün erkek çocuğu da olabilir. Şunu da belirtmek gerekir ki anne, tek kızla beraber olunca mîrâstan mahrum edilmiştir, [§]çünkü anne, kızkardeşlerle olunca mîrâstan mahrum edilir, kızlarsa mahrum etme noktasında kızkardeşlerden daha önde bulunur, çünkü onlar daha yakındır.

48

İkincisi şudur: Babaya iki yönden pay verilince (asabe ve ashâb-ı farâizden olma) ve babanın iki yönden biri sebebiyle elde ettiği hak, dedenin olup evladın olmayınca, babanın çocukları için hak olduğu açıklanıp dedenin hakkı çocuğu için açıklanan şekilde bırakılınca, babanın ikinci yönden sabit olan hakkı daha kuvvetlidir. Çünkü asabelerin hakkı, en uzak olanların en yakın olanlara ilhak edilmesi suretiyle çıkar, payların hakkı ise açıklama yapılmaksızın ortaya çıkmaz. Aynı zamanda baba olmayınca, dede pay hakkı noktasında baba yerine geçer. Dolayısıyla asabelik payında da baba gibi olmuştur.

Burada başka (üçüncü) bir açıklama şekli daha vardır. Allah Teâlâ, anne-babayı zikretmesinin ardından, karı-kocayı çocukla birlikte zikretmiş, karı-koca ile birlikte anne-babayı zikretmemiştir. Dolayısıyla karı-kocanın payının, anne-babanın bulunması yahut bulunmaması durumunda eşit olduğu sabit olmuştur. O'nun şu beyanı da bunu kuvvetlendirmektedir: Anne-babanın hali karı-koca ile birlikte çocuğunun bulunması durumunda nasılsa öylece kalır, fakat karı-kocanın çocukla birlikte bulunma durumu böyle değildir. Buna göre çocuklar olmayınca, anne-babanın durumu da aynı şekilde kalmıştır. Buna göre anne-babanın hakkını, artan mîrâsa çevirmenin vacip olması sözkonusudur. Nitekim O'nun **anne-babası ona vâris olmuşlarsa** meâlindeki beyanında zikredilmiştir. Dolayısıyla karı-koca yoksa artan mîrâs, anne-baba arasında nasılsa bütünüyle kalır[116].

Ölenin erkek kardeşleri varsa annesinin payı altıda birdir. Bu âyetin ifade ettiği hüküm hakkında üç yönden görüş ayrılığı bulunmaktadır:

Bazı âlimler şöyle demiştir: Üç kişi olmadıkça iki erkek veya üç kızkardeş üç olmadıkça, anneyi üçte bir paydan altıda bire indiremez. Çünkü Allah Teâlâ **kardeşler** (إِخْوَةٌ) diye buyurmuştur. Bu kelime çoğul olup en az üz kişiyi kapsar. Bu, İbn Abbâs'ın görüşüdür[117]. Diğer âlimler ise şöyle demiştir: **49** [§]Annenin mîrâsını üçte birden altıda bire düşüren kız değil erkek kardeşlerdir, çünkü

116 Şârih şöyle demiştir: "Üçüncü fayda şudur: Cenâb-ı Hak anne-babayı zikretmenin peşinden karı-kocayı zikretmiş, onlarla birlikte çocuğu da anmış ve çocukla birlikte alacakları payı açıklamış, ama anne-babayı zikretmemiştir. Bu durum, karı-koca payının anne-babanın bulunması ve bulunmaması durumunda aynıdır. Bu şunu gösteriyor ki karı-kocadan artan pay anne-babaya harcanır ve bu fazlalık, eğer karı-koca olmasaydı, malın bütünü nasıl bölüştürülüyorsa öyle taksim edilirdi. Bu söylediğimizi şu husus da kuvvetlendirmektedir: Ölenin çocuğu ile birlikte mîrâs meselesinde bulunan anne-babanın hali altıda bir hisseye müstahak olmaktır. Bu hak karı-kocadan artan kısmın anne babaya verileceğini ve karı koca bulunmaması halinde nasıl duruyorsa öylece devam eder. Bu mesele de bunun gibidir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 147b).

117 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 278; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 447.

Cenâb-ı Hak “ıhve” (إِخْوَةٌ) kelimesini zikretmiştir. Ihve kadınlar için değil erkekler için kullanılır, zira kadınlar için ayrı bir ifade mevcut olup “ehavât” (أخوات) kelimesinden ibarettir. Bu sebepledir ki erkek kardeşler, annenin mîrâsını engeller, fakat kızkardeşler engelleyemez. Bize göre ise ıhve kelimesi, gerçekte ikisi için olmasa da hüküm açısından hem erkekler hem de kadınlar için kullanılır. Baksana! Allah Teâlâ önce ıhve kelimesini zikretti, sonra da tefsir yoluyla bu kelime hem erkek hem de kızkardeşler için kullanıldı. “Eğer erkekli kadınlı daha fazla kardeş varsa”[118] beyanın da olduğu gibi. Bu ifade ıhvenin hüküm bakımından hem erkek, hem de kadınları kapsadığını göstermektedir. İşte bu gerekçe ile kardeşler ister erkek ister kadın olsun, anneyi üçte bir pay almaktan engeller. İki kardeşin anneyi üçte bir paydan engelleyeceği yönündeki görüşümüz Hz. Ali, Abdullah ve Zeyd b. Sâbit’ten nakledilen şu beyandır: Üç kardeş, annenin üçte bir almasını engellediği gibi iki kardeş de engeller[119]. Onlar iki kardeşi, üç kardeş gibi kabul etmiştir. Farklı görüşler olmakla birlikte ferâiz hükümleri, iki kişinin hükmünün ikiden çok kişi hükmünde olduğu hususunda ittifak etmiştir. Mîrâstan engelleme konusunda da hüküm böyledir. *En doğrusunu Allah bilir*[120].

Bu konuda başka bir delil daha vardır: Allah Teâlâ, bir kişi olunca “kelâle” (الكلالة) hakkında altıda bir paya hükmetmiştir: “Bundan fazla iseler, üçte bire ortaktırlar”[121]. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak iki ve üç vârisin hükmünü aynı kılmıştır; onlar üçte birde ortak olurlar. Bu sebeple anneyi, üçte birden engellemede iki ve üç erkek kardeşin hükümlerinin aynı olması gerekmiştir. Başka bir delil de şudur: Cenâb-ı Hak, anne-baba bir iki kızkardeşe, üçte iki pay vermiş ve böylece iki kızkardeş ile üç kızkardeşin mîrâs bakımından hükmünü eşit kılmıştır. Benzer şekilde annenin mîrâsını üçte birden engellemede iki ve üç erkek kardeşin eşit olması gerekir.

50

[§]Bizimle Râfizîler (Şîiler) arasındaki meseleye gelince, onların anlayışına göre anne bir erkek kardeşler, anneyi mîrâsın üçte birini almaktan engellemez, çünkü onlar annenin öz çocuklarıdır, bu sebeple anneyi üçte bir paydan engellemeyip bu payı başkasına vermeleri, yani anneye zarar verip başkalarını yararlandırmaları hakkâniyetten uzak bir görüştür. Üstelik Cenâb-ı Hak şöy-

---

118 en-Nisâ, 4/176.

119 İbnu’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, II, 27; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, II, 447.

120 Semerkandî’nin ifadesi şöyledir: “Mîrâs konusunda, iki erkek ve kızkardeşin hükmü üç kişi hükmündedir, kızkardeşler hakkında da aynıdır. Mîrâstan engelleme hakkında da bunun gibi olması gerekir (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 147b).

121 en-Nisâ, 4/12.

le buyurmuştur: **Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz** buyurmuştur. İkincisi, mîrâsa engel olmanın, engelleyen kimseye dönüp gelmesi mümkündür. Anne-baba bir erkek kardeşler bunun örneğidir; bunlar anneyi üçte bir pay almaktan engelledikleri takdirde, engellenen kısım onlara döner. Ama sadece anneden bir kardeşler lehine bir engelleme olursa, engellenen kısım onlara verilmez, dolayısıyla anne baba bir kardeşlerle engelleme ihtimali yoktur.

Bize göre ise kardeşlerin engellemeleri yakınlık veya uzaklık kriterine değil, ölümün konumuna bağlıdır. Biraz önce belirttiğimiz husus sabit olunca, ister anne tarafından, ister baba tarafından kardeş olsunlar engellemede eşittir. İkincisi, mîrâs malları mîrâsı bırakanların değil, başlangıçta hak olmaları itibarıyla meşrû kılınmıştır, çünkü mîrâs bırakan kişi için uzak olanı yakın olana tercih etme ihtimali yoktur. Meselâ, bir kimse ölse ve geride bir kız çocuk ile amcasının oğlunu bıraksa, geride kalan mîrâs konusunda amcaoğlunu kıza tercih edilme ihtimali yoktur; bu durum mîrâsın başlangıçta hak olarak sabit olduğunu göstermektedir. Biz, anneden erkek kardeşler hakkında şöyle deriz: Hak başkalarına gitse de mîrâstan engelleme konusunda onlar, anne-baba bir kardeşler gibidirler, çünkü erkek kardeşlerin hakları farklılık arzedince hemen bildirilmiştir, çocuklar da böyledir. Şayet mîrâstan engelleme farklılık arzetseydi mutlaka zikredilir. Zira (sonuç üzerinde etkisi olmayan bir konuda) emri terketmek uzak bir ihtimaldir. Oysa bu meselede farklılık bulunması sebebiyle engellemenin aslı yoktur. Aksine hakların farklı olması sebebiyle erkek ve **51** kızkardeşleri bu konuda birleştirilmiştir. [§]Mîrâsa engel olmanın dışındaki hakların asıl olmadığı anlaşılmıştır[122]. Asıl olan hak şudur: Şayet engelleme hak yönünden olsaydı, anne-babanın hakkı itibarıyla değil ölenin hakkı itibarıyla olması gerekirdi. Çünkü aslen hakkı olmayana hakkın gerekli olduğu bilinmemektedir. Kardeşlerin baba ile birlikte hakları yoktur. Dolayısıyla şu ortaya çıkmıştır ki engelleme, ölünün hakkı yönünden vaki olur, bundan kastedilen şey tektir. Babadan kardeşlerin engellemesi baba sebebiyle olsaydı, o takdirde babanın da anneyi mîrâstan engellemesi gerekirdi. Fakat o, anneyi engellemeyince, annenin çocuklarının da anneyi engellemeyecekleri ortaya çıkmıştır, çünkü onun payı ölenin hakkı sebebiyle sabittir.

---

122 Not: Hacb mîrâs hukuku ile ilgili bir kavramdır. Sözlükte engellemek demektir. Mîrâs hukukunda ise ölünün yakınları içinde belli bir şahsın, ya mîrâsın tamamından yahut bir kısmından engellenmesidir. Bu da iki türlü olur: biri eksik engellenme, diğer mîrâsın hepsinden mahrum olacak şekilde engellenmedir. Burada konu edilen engellenme bu türlerden biridir.

(Ölenin çocukları varsa annesinin payı) vasiyetten ve borçtan sonra (altıda birdir). Bu beyanda Allah Teâlâ borçlardan önce vasiyeti zikretmiştir. İlim adamları, borçların ödenmesinin vasiyet ve mîrâstan önce olduğu hususunda ittifak etmiştir. Hz. Ali'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Siz vasiyeti borçtan önce okuyorsunuz, oysa Muhammed aleyhissalâtü vesselâm vasiyetten önce borca hükmetmiştir[123]. Hz. Ali'nin de şöyle dediği nakledilmiştir: Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Borç vasiyetten öncedir. Vasiyet de mîrâstan öncedir, vâris lehine vasiyet etmek yoktur"[124].

[Vasiyetin Yerine Getirilmesi]

Âlimler yine şöyle ittifak etmişlerdir: Mîrâstan borç ödendikten sonra vasiyet edilenlere vasiyetleri verilir. Ancak bunun, mîrâsın üçte birini geçmemesi gerekir; vârisler izin vermezse vasiyetin üçte birden fazlası geri alınır; üçte ikisi ise vârisler arasında Allah Teâlâ'nın belirlediği hisselere göre bölüştürülür. "Min ba'di vasıyyetin yûsî bihâ ev deynin" (مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِى بِهَا أَوْ دَيْنٍ) ilâhî beyanının mânası şu demek değildir: "Üçte biri çıkarılıp vasiyet yapılana, daha sonra [§] üçte ikilik kısım da vârislere verilir; çünkü lehine vasiyet yapılan kişi vârislerin ortağıdır, taksimden önce mîrâs malının bir kısmı yok olsa bu, hem vârislerin hem de vasiyet edilenin hissesinden çıkmış olur; helâkten sonra geride kalan mal aralarında bölüştürülür". Aksine mânası şudur: "Vasiyetten sonra" sözünün mânası "eğer vasiyet malın üçte biri kadar yahut daha az ise, vasiyet edilenlere verilmemiş olsa da vasiyet edilen kısım, malın bütününden düşürüldükten sonra ancak mîrâsın cereyan edeceğini bildirmektir".

52

Yukarıda geçen âyette borç ve vasiyetin miktarı zikredilmemiştir. Âlimlerin bu konudaki sözü şeyledir: Borç terikeyi kuşatmışsa mîrâsa da vasiyete de engel olur, kuşatmamışsa engel olmaz. Vasiyet ise mîrâsın üçte biri kadar olur, vârisler izin vermedikçe bundan fazla olamaz. Âyet borç için belli bir miktar belirtmemiştir, vasiyet için de durum aynıdır. Fakat bunun açıklaması Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu hadistir: "Üçte bir! Üçte bir az değildir"[125]. Başka bir hadiste şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ vefat ettiğiniz anda, mallarınızın üçte birini amellerinize ilave olarak size tasadduk etmiştir"[126]. Başka bir haberde Ebû Bekir es-Sıddîk, Ömer ve Osman'dan şu

---

123 İbn Mâce, "Vesâyâ", 7; Tirmizî, "Ferâiz", 5.

124 Ali b. Ebû Tâlib'ten rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Borç vasiyetten öncedir, vâris lehine vasiyet yoktur" (Darekutnî, IV, 97). Hz. Peygamber'in (s.a.) "Vâris için vasiyete gerek yoktur" hadisinin kaynağı az önce geçmiştir.

125 Buhârî, "Vesâyâ", 2; Müslim, "el-Vasiyye", 5.

126 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 440; İbn Mâce, "el-Vesâyâ", 5.

ifade rivayet edilmiştir: Beştebir normaldir, dörtte bir özel gayrettir, üçte bir ise adaletten sapmaktır"[127].

Şimdi, vasiyetin caiz olmasının dayandığı esas, Allah Teâlâ'dan gelen bir nimet ve bir lütuf olmasıdır. Halbuki salt bir kıyas bunu iptal eder. Şöyleki: Allah Teâlâ, malların kendisini insanların öz maliki kılmamış, belki o mallardan yararlanma hakkını vermiştir. Görmez misin ki onlar, malları yok etmeleri yasaklanmıştır. Şayet malların kendisi kullara ait olsaydı, malı zayi etmeyi yasaklamanın bir anlamı kalmazdı. Bu da şunu göstermektedir ki Cenâb-ı Hak, **53** ölünceye kadar mallardan yararlanma hakkını kullarına vermiştir. [§]Ölümün gerçekleşmesiyle yararlanma sona erer; bundan sonra bu mala kimlerin hak kazandığına bakılır: Borçlu mu yoksa vâris mi? Aslında vasiyetin caiz olması Allah tarafından kullarına şu hadis-i şerifle bir lütuftur: "Allah Teâlâ vefatınızda mallarınızın üçte birini sadaka olarak ayırıp size vermiştir"[128]. Bu hadis vasiyetin caiz olmasının Allah tarafından kullarına yönelik bir lütuf ve ihsan olduğunu kanıtlar. *En doğrusunu Allah bilir*[129].

Ölenin kardeşleri varsa annesinin payı vasiyetten ve borçtan sonra altıda birdir. Bu ilâhî beyan, borcu olmayan ve vasiyet etmeyen, ölünün malından bir şey alınamayacağını gösterir. Bize göre ölüye dinî bir borç olarak kalan hac, adaklar, zekât ve benzeri şeylerden hiçbiri borç konumunda değildir. Ölü bunları vasiyet etmemişse bıraktığı maldan ödenmesi gerekli değildir, ancak vârisler isterse ödeyebilirler.

"Biri, bunlar da diğer borçlar gibi birer borçtur" diyecek olursa, ona şöyle cevap verilir: Nedersin? Ölünün kul borcu, bir de zekât borcu olsa, bırakılan mal da bunların tamamını ödemeye yetmezse, önce borç ödenmesiyle mi işe başlanır, yoksa mîrâs hisselere göre paylaştırılır. "Ödeme borçtan başlanır" diyecek olursa buna da şöyle cevap verilir: Şayet zekât insanların diğer borçları

---

127 Bu sahâbe sözünü kaynaklarda bulamadım. Fakat İbn Ebû Şeybe, İbn Ömer'in şöyle dediğini nakletmiştir: Hz. Ömer'in yanında vasiyetin üçte bir olduğu zikredilmiş, o da şunları söylemiştir: Üçte bir vasat olup eksik de değildir, fazla da değildir". Yine İbn Ebû Şeybe Ali b. Ebû Tâlib'in şöyle dediğini nakletmiştir: Malımın beşte birini vasiyet etmem dörtte birini vasiyet etmemden daha iyidir; dörtte birini vasiyet etmem, üçte birini vasiyet etmemden daha iyidir; üçte bir kadarını vasiyet eden kimse ise cömertliğin son noktasına erişmiştir (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 452-453).

128 Bu hadisin kaynağı az önce geçmiştir.

129 *Şerhu't-Te'vîlât*'ta açıklama niteliğinde şöyle denilmiştir: "Malı vârislere harcamak, yabancılara harcamaktan daha münasiptir. Ancak Cenâb-ı Hak kendi katından kullarına bir ihsan olarak malın üçte birinden vasiyette bulunulmasına izin vermiştir. Nitekim bu konudaki hadisleri daha önce zikrettik" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 148a).

gibi bir borç olsaydı ödemede buna uyulması gerekirdi. Eğer "Zekâtı, ödemede borçlarla birlikte zekâtı mahkeme kararlarında borçlarla beraber uyulacak bir esas yaparım" derse buna da şöyle cevap verilir: İflas edip üzerinde birçok borcu bulunan kimse hakkında ne dersin? Onun malı alacaklıları arasında bölüştürülür mü? sorusu yöneltilir. "Evet" derse, şöyle cevap verilir: Bu kişi üzerinde zekât borcu olursa ona da bir pay ayrılır mı? Eğer "Hayır" derse buna da şöyle karşılık verilir: Öldükten sonra adamın malını taksim ederken kendisine nasıl pay ayırırsın, halbuki hayatta iken ona pay ayırmamışsın? Kişinin öldükten sonraki zekât borcu diğer borçlar gibi ise, bunun hayatta iken üzerinde zimmet olan diğer borçlar gibi olması gerekir. [§]Ancak şu var ki zekât, malı olup da üzerinden bir yıl geçmişse ondan verilmesi gereken bir vecibedir, ama kişi o malı tüketmiştir. Fakat öteki borcunu ödemeyi tehir etme hakkı yoktur. Ayrıca senin, hayatta iken zekâttan önce borçtan işe başlanır şeklindeki kanaatinde, öldükten sonra zekâttan önce diğer borçlardan başlamanın vacip olduğuna dair bir delil oluşturur.

54

Eğer denilirse ki: Şayet Hz. Peygamber'in hadisinde geçen, bir kadının babası yerine hac yapıp yapamayacağı hakkındaki sorusuna yönelik verdiği cevapta haccın da bir borç olduğunu gösterir: "Ne dersin! Babanın borcu olsaydı da onu ödeseydin yeterli olur muydu?"[130]

Buna şöyle cevap verilir: Bu hadiste, kadının babası yerine hac yapmasının vacip olduğuna dair herhangi bir delil bulunmamaktadır. Orada sadece ölen kimsenin yerine hac yapmanın caiz olduğuna ve kabul edileceğine ilişkin bir delil bulunmaktadır. Hac borcundan daha önemli olan kul hakkının kazası sahih olunca, önem bakımından daha aşağıda olan haccın kabul edilmesi buna daha layıktır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Başka bir delil de şudur: Vasiyet etmeyince zekât borcunun ölü adına ödenmesi caiz değildir, çünkü zekât onu verenin niyeti olmaksızın ödenemez. Niyetse kalp işidir. Ölü (meyyit) adına namaz kılmanın ve oruç tutmanın caiz olmadığı hususunda âlimler arasında herhangi, ihtilaf yoktur. Ölü (meyyit) adına bedenî ibadetlerin kazası caiz olmayınca, ölü adına zekât öderken vârislerin niyetinin ölünün niyeti yerinde tutulması da caiz değildir.

---

[130] İbn Mâce, "Menâsik", 10. Bu hadisi Buhârî ile Müslim biraz farklı olarak rivayet etmişlerdir (Buhârî, "Hac", 23; Müslim, "Hac", 407). Bu konuda manaları birbirine yakın başka rivayetler de vardır. İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre şu: "Cüheyne kabilesinden bir kadın Hz. Peygamber'e (s.a.) gelerek şöyle demiştir: Annem hac yapmayı adamıştı, fakat bunu yapamadan vefat etti, onun yerine hac yapayım mı? Resûlullah şöyle cevap verdi: "Evet, onun yerine haccet. Ne dersin, annenin üzerinde bir borç olsaydı onu öder miydin? Allah'ın hakkını ödeyin, Allah hakkı ödenmeye en layık olandır" (Buhârî, "Hac", 22).

Annenin payı, vasiyetin ve borçtan sonra. Bu âyetin dış görünüşü vasiyetin mîrâstan önce yapılmasının gerektiği yolundadır. Fakat başlamanın mîrâsla olacağı hususunda icmâ edilmiştir. Bununla birlikte mesele birkaç yöne ayrılınca farklı deliller ortaya çıkar. [§]Birincisi, tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin başından itibaren "min ba'di vasıyyetin" (مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ) kısmına kadar, bu kısım sanki "sivâ" (سوَى) yani "başka" mânasına gelir. Yani "yapabileceğiniz üçte bir vasiyetler dışında Allah size şunları tavsiye ediyor". İkincisi, مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ, yani vasiyette bulunduktan sonra, bu durumda mîrâsın taksimi vasiyetten sonra olur. Şöyle bir yorum da ihtimal dâhilindedir: Vasiyet ve borcu ödeme mükellefiyetinden sonra Allah size mîrâsı emr etmiştir. Burada ise vücûb yoluyla vasiyetin neshedilmesi sözkonusu olur. Yani daha önce hem vasiyet etmek hem de borçları ödemek üzerinize vacip idi. Fakat Allah size sadece mîrâsı emretmiştir.

[Ebeveyn ile Evlat Arasında Ticaret ve Şahitlik]

Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Bu ilâhî beyanda belirtilen "fayda vermenin mahiyeti" hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Bazıları bunun dünya hayatında olduğunu söylemiştir; bu da ihtiyaç durumunda oğulun, babasının nafakasını vermeye, işlerini yürütmeye önem vermesi, babanın da küçük yaşta iken veya muhtaç halinde çocuğunun nafakasını vermesi, onu gözetleyip korumasından ibarettir. Belirttiğimiz gibi olunca babalar ve oğullardan hangisinin diğerlerinden daha faydalı olduğu bilinemez. Sözkonusu ilâhî beyanda, Cenâb-ı Hak'kın şunu demiş olması muhtemeldir: Hangi faydanın size daha yakın olduğunu bilemezsiniz; babaların faydasının mı yoksa oğulların faydasının mı? Bu beyanın yorumu böyleyse, bunda babanın çocuğu lehine, çocuğun da babası lehine şahitlikte bulunmasının bâtıl olduğuna işaret vardır. Çünkü bu yorumda Allah Teâlâ, bunun malında ona, onun malında da buna fayda bulunduğunu bildirmiştir. Fayda sözkonusu olunca, şahitliğinden faydalanılan tarafın tanıklığı kabul edilmez. Bu sebeple Ebû Hanîfe (r.a.), alım-satımda vekil konumunda bulunan kişinin kendi babasından, oğlundan veya annesinden mal alması caiz değildir, çünkü bu satma ve satınalma sebebiyle kendisi de o maldan yararlanmaktadır. [§]Yine [Hanefîler] şöyle demiştir: Aynı kişi sözkonusu kimselerden bir şey satın alsa veya kendilerine satsa açıklama yapmadan kâr edemez, çünkü bundan yararlanmaktadır.

Bir görüşe göre sözkonusu fayda, âhiret hayatına dairdir. İbn Abbâs'tan şöyle rivayet edilmiştir: Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Yani babalarınız ve oğulları-

nızdan hangisinin Allah'a daha çok itaat eden ve kıyâmet gününde Allah nezdinde derecesi en yüksek olanın kim olduğunu siz bilemezsiniz; çünkü Allah Teâlâ, müminlerin bir kısmını diğerine şefaatçi kılar[131]. En çok itaat edeniniz, kıyâmet gününde Allah katında derecesi en yüksek olanınızdır" demektir. Çünkü Allah Sübhâneke ve Teâlâ inananların bir kısmını bir kısmına şefaatçi yapacaktır.

Hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Bu beyanda Cenâb-ı Hak'kın şöyle buyurduğu söylenmiştir: Âhiretteki dereceleriyle birlikte orada hangisinin daha faydalı olacağını bilemezsiniz, baba evladına mı yoksa evlad babasına mı? Çünkü onlar, âhirete dönünceye kadar, dünyada iken âhirette hangisinin diğerine fayda verme yönünden daha yakın olduğunu bilemezler. Cenâb-ı Hak bir anlamda şöyle buyuruyor: Şayet baba, cennette derece bakımından çocuğundan daha yüksekte ise, Allah çocuğunu kendi derecesine yükseltir, tâ ki gözü aydın olsun; çocuk derece bakımından babadan daha yüksek ise yüce Allah, anne-babayı çocuğun derecesine yükseltir ki gözler, aydın olsun; yani aşağıdakileri en yüksek mevkiye yükseltmek, basit bir konumda bulunanı üst dereceye çıkarmak. Bu durum Allah Teâlâ'nın şu âyetinde ifade buyurduğu gibidir: "İman eden, soylarından gelenlerin de aynı iman ile kendilerini izledikleri, yani babaların imanı ile, yanlarına bu zürriyetlerini katacağız. Bununla birlikte babaların amellerinden de bir şey eksiltmeyeceğiz"[132].

Âyet-i kerîmede yer alan faydanın şefaat konusunda olması da ihtimal dâhilindedir. Veya faydanın ne olduğu ve miktarı bilinemez. Yahut **hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz,** beyanındaki "kurb" (قرب) yakınlık değil büyüklük ve azamet anlamına gelir. Bu tür ifadeler örfte kullanılır. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: "Oysa kendilerine gösterdiğimiz her mûcize bir diğerinden daha büyüktür"[133]. [§]Bunun anlamı "bir mûcize diğer mûcizeden daha büyüktür" şeklinde olmayıp her birini büyüklük ve azametle nitelemektedir. **Hangimizin… bilemezsiniz** beyanı da bunun gibi anlaşılmalıdır; yani hangisinin daha büyük yarar sağlayacağını azamet vermek ve büyütmek suretiyle herbirini nitelemek. *En doğrusunu Allah bilir.* **Hangisinin fayda bakımından size daha yakındır** beyanındaki "akrabu" (أقرب) kelimesi "evcebu" (أوجب), yani "daha gerekli" mânasına gelebilir; şu ilâhî beyanda

57

131 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 281; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 447.

132 et-Tûr, 52/21.

133 ez-Zuhruf, 43/48.

olduğu gibi: "İnne rahmetellahi karîbun mine'l-muhsinîn" (إِنَّ رَحْمَتَ اللهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ) "Allah'ın rahmeti güzel işler yapanlara yakındır"[134]. Yani "güzel iş yapanlar için gereklidir" ve benzer diğer âyetler.

Bunlar Allah tarafından konulmuş paylardır. Allah Teâlâ mîrâs paylarına, daha önce geçen âyette zikrettiğimiz gibi farîda adını verdi[135]. Çünkü bu paylar halkın çabasıyla değil Allah'ın vacip kılmasıyla olmuştur. Zira halk bu malların kendilerine sahip değillerdir. Ancak Cenâb-ı Hak insanlara vefatlarına kadar belli bir süre bu mallardan yararlanma hakkını vermiştir. Onlar vefat ettiklerinde Allah Teâlâ o malları kime verirse onun olur. İşte bu sebeple mîrâs mallarına ferâiz denilmiştir. **Şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir.** Cenâb-ı Hak insanların ilk ortaya çıkışlarını, yaşayışlarını, menfaatlerini, onlar için uygun olan ve olmayan şeyleri bilir; ayırıp beyan ettiği paylarda hikmet sahibidir. "Hakîm" (حكيم) isabet eden, her şeyi yerli yerine koyan demektir; "zâlim" (ظالم) de bir şeyi, yerinin dışına koyan demektir.

وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمُ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْنَ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِينَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ وَلَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكْتُمْ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوِ امْرَأَةٌ وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصَىٰ بِهَا أَوْ دَيْنٍ غَيْرَ مُضَارٍّ وَصِيَّةً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ ﴿١٢﴾

58 ***[§]12. "Yapacakları vasiyetten ve borçtan sonra eşlerinizin, çocukları yoksa, bıraktıklarının yarısı sizindir. Çocukları varsa bıraktıklarının dörtte biri sizindir. Çocuğunuz yoksa sizin de yapacağınız vasiyetten ve borçtan***

134 el-A'râf, 7/56.

135 en-Nisâ, 4/7.

sonra, bıraktığınızın dörtte biri onlarındır. Çocuğunuz varsa bıraktıklarınızın sekizde biri onlarındır. Eğer bir erkek veya kadının, annesi, babası ve çocukları bulunmadığı halde malı (diğer) ***mîrâsçılara kalırsa ve bir erkek yahut bir kızkardeşi varsa, vasiyetten ve borçtan sonra her birinin payı altıda birdir. Bundan fazla iseler üçte bire ortaktırlar. Kimse zarar görmesin. Allah'ın hükmü budur. Allah her şeyi bilendir, hilim sahibidir."***

[Mîrâs Payları]

Eşlerinizin çocukları yoksa zevcelerinizin bıraktıklarının yarısı sizindir. Eğer çocukları varsa… Hitabın gelişi her ne kadar umûmî ise de burada husûsîlik kastedilmiştir. Çünkü koca yahut kadın, eşinin dinine değil ve onun dînî kimliğini taşımıyorsa aralarında mîrâs paylaşması gerçekleşmez. Bu durum şunu göstermiştir ki -önceki âyette çocuk, baba, anne ve başkaları hakkında söylediğimiz gibi- kimse genel hükümlerle istidlâl etme hakkına sahip değildir. Çünkü onlar bir birlerinin özelliklerini taşımıyorlarsa aralarında mîrâs paylaşması gerçekleşmez. Bu husus, hitabın gelişinin umûmî olduğunu ve umûmun kastedildiğini kanıtlamaz.

Şimdi, tefsirine başladığımız âyet daha önce geçen âyetlere atıf yapan bir harfle başlamıştır: "Eşlerinizin çocukları yoksa, bıraktıklarının yarısı sizindir, şayet varsa dörtte birisi sizindir. Çocuğunuz yoksa sizin de bıraktığınızın dörtte biri onlarındır, eğer varsa sekizde biri onlarındadır. Cenâb-ı Hak, önceki âyette, babanın, annenin ve çocukların mîrâsını açıklamış, eşlerin mîrâsını ise bildirmemiştir. Ardından bu âyette açıklama yapıp birinci âyete atfetmiştir. Bu durum şunu gösterir: Karı-koca, onlarla beraber hayatta bulunurlarsa hükümleri değişmez; şayet çocuk yoksa, bir de iki ve daha fazla erkek ve kızkardeş yoksa anne için üçte bir, eğer bir çocuk yahut iki erkek ve kızkardeş varsa altıda bir pay vardır. Bu âyet daha öncekine atfedilmiş olduğu için, bunlarla birlikte bulunduğu takdirde anneye geride kalan mîrâsın üçte biri verilir.

Eğer bir erkek veya kadının, anne-babası ve çocukları bulunmadığı halde malı mîrâsçılara kalırsa. Bu âyette geçen "kelâle" (الكلالة) tabirinin ne anlama geldiği hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Kelâle çocuğu ve babası olmayan ölüdür. Hasan-ı Basrî'den nakledildiğine göre o şöyle demiştir: "Kelâle anne-baba bir erkek ve kızkardeşler, yahut babadan erkek ve kızkardeşlerdir". O Kelâle ile ilgili görüşünü ileri sürerken başka bir âyette zikredilen hükme dayanmıştır, o da şudur: "Senden fetva isterler. De ki: "Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mîrâsı hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor: Eğer çocuğu olmayan bir kimse ölür de onun bir kızkardeşi

bulunursa, bıraktığının yarısı bunundur. Eğer (ölen) kızkardeşin çocuğu yoksa erkek kardeş de ona vâris olur. Kızkardeşler iki tane olurlarsa bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer erkekli kadınlı daha fazla kardeş varsa, erkeğin hakkı iki kadının payı kadardır. Yanılmayasınız diye Allah size açıklama yapıyor. Allah her şeyi bilmektedir"[136]. Mîrâsın yarısı, sadece anne-baba bir yahut babadan kızkardeşin olur. İşte bu, kelâlenin açıklamasıdır.

59 [§]Bu ilâhî beyan, kelâlenin, anne-baba bir erkek ve kızkardeşler yahut baba bir erkek ve kızkardeşler olduğunu göstermektedir. Ebû Bekir es-Sıddîk'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kelâle, çocuk ve babanın dışındaki vârislerdir[137]. Hz. Ömer'in de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Öyle bir durumla karşılaştım ki kelâlenin ne olduğunu bilemedim. Dikkat edin, Kelâle, çocuğu ve babası olmadan ölen kimsedir[138]. İbn Abbâs'ın da şöyle dediği nakledilmiştir: Kelâle çocuk ile babanın dışında olandır[139]. Hz. Ebû Bekir'in bir konuşmasında şöyle dediği de rivayet edilmiştir: Dikkat edin! Allah Teâlâ'nın Nisâ sûresinin baş tarafında indirdiği ve mîrâs paylarının durumunu bildiren ilk âyeti, çocuk ile baba hakkında indirmiştir. İkinci âyeti koca, kadın, ayrıca anneden erkek kardeşler hakkında indirmiştir. Nisâ sûresini kendisiyle tamamladığı âyeti ise anne-baba bir kardeşler hakkında indirmiştir. Enfâl sûresinde yer alan âyet, Allah'ın Kitabı'na göre akrabanın bir kısmının bir kısmına daha yakın olduğuna dairdir[140]. Akrabalık bağı ise asabe çeken sebeplerdendir[141]. Hz. Ömer'in yine şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kelâlenin bir kısmı, baba sebebiyle diğerlerinden daha yakın olursa, mala daha layık bulunur. Hz. Ömer'in bu sözü kelâlenin, anne bir erkek kardeşlere, baba bir erkek kardeşlere, anne-baba bir erkek kardeşlere ait bir isim olduğunu açıklar. Bu ise daha önce zikrettiğimiz Hz. Ebû Bekir ile Ömer'in şu sözlerinin aynıdır: "Kelâle baba ve çocuk dışındaki vârislerdir". *En doğrusunu Allah bilir ya*, onlar amca ve amcaoğullarının ölenle birlikte nesepte dedeye dönerler, dede de onları kelâle yapar; **60** [§]halalar, dayılar ve onların çocukları da böyledir, ölenle birlikte annesinin babası olan dedesine dönerler, annenin babası ise onları kelâle yapmıştır. Dayı ve halaların bu konudaki yolu baba ve annenin kelâle yaptığı erkek ve kızkardeşlerin yoludur. Ancak onlar nesep itibariyle erkek ve kızkardeşlerden daha uzak bulunduklarından, onlarla birlikte vâris olamazlar.

---

136 en-Nisâ, 4/176.

137 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, IV, 284; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 756.

138 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, IV, 284; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 756.

139 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, IV, 284; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 756.

140 bk. el-Enfâl, 8/75.

141 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VI, 41; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 759.

Âlimler "Eğer çocuğu olmayan bir kimse ölür de bir kızkardeşi bulunursa bıraktığının yarısı onundur"[142] meâlindeki beyanın anne-baba bir kızkardeş yahut baba bir kızkardeş olduğunda ittifak etmişlerdir. Erkek ölür de erkek ve kız çocuğu yoksa kızkardeşe, mîrâsın yarısı verilir. Şia'dan bir grup âlim şöyle demiştir: Bunlar buradaki ilâhî beyanın, kişi geride bir kız ile iki kızkardeş bırakırsa malın hepsi kıza aittir, kızkardeş için mîrâstan bir şey yoktur, anlamına geldiğini belirtmişlerdir; çünkü Cenâb-ı Hak, ölenin çocuğu olmadığı takdirde mîrâstan kızkardeşe pay vermiş ve bu noktada erkek evlat ile kızları eşit tutmuştur. Aslında bu durum onların dediği gibi değildir; çünkü biz kıza malın yarısını ayırıp geride kalanı kızkardeşe verdiğimiz takdirde bunu bir delile dayanarak yapmış olmayız. Görmez misin ki kızkardeşler iki kişi olsaydı, bize göre artan mal onlara ait olurdu. Şayet artan kısmı onlara delil ile belirlenmiş olarak verseydik malın üçte ikisini vermemiz gerekirdi. Çünkü Allah Teâlâ iki kızkardeşe mîrâsın üçte ikisini tayin etmiştir. Kız kardeşin aldığı mîrâs, önceden yapılan belirleme ile değildir, dolayısıyla belirlenme yoluyla olmaksızın artandan aldığı pay da onun payından bir şeyi eksiltmez. Görmez misin ki Allah Teâlâ, çocuk bulunduğu takdirde anne-babaya altıda bir pay ayırmıştır; şayet kızkardeş yerinde kız ve baba bulunsaydı, malın yarısını alacak ve artan mal da babanın olacaktı. Bu sebepledir ki biz babaya Allah'ın ayırdığı paydan daha fazlasını verdik, fakat artanı belirlenme yolu ile vermedik, dolayısıyla artan kısmı hakkında bizim bir muhalefetimiz gerçekleşmemiştir. Şayet Şîa mensupları bize muhalefette bulunurlarsa şöyle denilir: Babanın artan mîrâsı almaya kızdan daha layık olduğunu gösteren cevap daha önce geçmiştir. **[§]** **61** Bunun için onu burada belirtmedik[143]. Şayet muarızımız derse ki: Kız, mîrâsın yarısından artan kısmına daha layıktır, çünkü Cenâb-ı Hak "Aralarında kan bağı bulunanlar Allah'ın kitabında (mîrâsçılık bakımından) birbirine… daha yakındır"[144] buyurmuştur; bu sebeple kız mîrâsın yarısından artan malı almaya daha layıktır. Ona şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ'nın "Aralarında kan bağı bulunanlar… birbirlerine daha yakındır" meâlindeki âyet akrabanın birbirine göre mîrâsa yabancılardan daha layık olduğunu vacip kılmak içindir. Âyetin devamında yer alan: "İnananlardan ve hicret edenlerden…" meâlindeki kısım, bunu açıklamıştır[145]. Çünkü onlar, hicret sebebiyle birbirlerine vâris oluyorlardı, sonraları Cenâb-ı Hak bu hükmü neshetmiş ve mîrâsı sadece akrabaya tahsis etmiştir. Bu âyette, ölüye daha yakın olan vârisin, mîrâsa uzak akrabadan daha layık olduğunu gösteren bir delil yoktur. Yine Allah Teâlâ şöyle bu-

---

142 en-Nisâ, 4/176.

143 Nisâ sûresi, dördüncü âyetin tefsirine bakınız.

144 el-Ahzâb, 33/6.

145 el-Ahzâb, 33/6.

yurmuştur: “Eğer (ölen) kızkardeşin çocuğu yoksa erkek kardeş de ona vâris olur”[146]. Cenâb-ı Hak buyurmuş oluyor ki *-En doğrusunu Allah bilir ya-* ölen kızkardeşin erkek çocuğu yoksa, babadan erkek kardeş, kızkardeşinin bütün malına vâris olur. Eğer babadan erkek kardeş ölmüşse, kızkardeş, erkek kardeşin bütün malına vâris olur. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Eğer kızkardeşler iki tane olurlarsa, ölünün bıraktığı mîrâstan üçte iki pay alırlar”[147]. Âlimler, iki kızkardeş ve daha fazlasının mîrâsta eşit pay alacakları hakkında ittifak etmişlerdir. Yine Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Eğer erkekli kadınlı daha fazla kardeş varsa erkeğin payı iki kadının payı kadardır”[148]. Âlimler, erkek ve kadından biri ölüp de geride erkek ve kızkardeş bıraksa (ne kadar çok olursa olsun) erkeklere verilen pay kadınlara verilenin iki katı kadar olduğunda icmâ etmişlerdir. İşte bu, Allah Teâlâ’nın mîrâs payları hakkında yaptığı kesin açıklamadır.

[Ferâiz[149] Meseleleri: Red, Avl, Zevi’l-Erhâm]

İlim adamları red[150], avl[151] ve zevi’l-erhâm konusunda çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir: Zevi’l-erhâm’ın mîrâsına gelince Allah Teâlâ bunlar hakkında şöyle buyurmuştur: “Akraba olanlar, Allah’ın Kitabına göre (mîrâs bakımından) birbirlerine muhacirlerden ve ensardan daha yakındır”[152]. **62** [§]Malın hazineye (beytü’l-mâl) ait olduğunu zannedenler, akrabadan bir kısmını diğerine göre daha yakın kabul etmemiş, aksine yabacıları zevi’l-erhâm’dan ölüye daha yakın kabul etmiştir. Zevi’l-erhâm’ın mîrâstan pay alacağını söyleyenlerin görüşü bize göre daha kuvvetlidir. Bu görüş Hz. Ömer, Ali, Abdullah b. Mesûd ve sahâbeden bir topluluğun kanaatidir. Zeyd b. Sâbit ise zevi’l-erhâm’ın payının Beytü’l-mâl’e ait olduğunu söylemiştir[153].

---

146 en-Nisâ, 4/176.

147 en-Nisâ, 4/176.

148 en-Nisâ, 4/174.

149 Ferâiz: İslâm mîrâs hukukunu inceleyen ilim dalının adıdır. Kısaca Ferâiz, ölünün geride bıraktığı mîrâsın durumunu ve mîrâsçıların mîrâstan hak ettikleri payları inceleyip belirleyen bir İslâmî ilimdir.

150 Red: Kur’ân’da payları açıklananlardan artan mîrâsın bulunduğu ve asabelerden buna hak kazananların mevcut olmadığı durumlarda, artan kısmın pay sahiplerine hakları kadar geri döndürülmesidir (Cürcânî, *Ta‘rifat*, s. 147).

151 Avl: Şer‘an açıklanan payların pay sahiplerinden artmasıdır. Mesele bu durumda avliye olur. Böylece pay sahiplerinin alacakları mîrâsta, hisseleri kadar bir eksilme olur. Avl: Reddin zıddıdır (Munavî, *et-Tevkîf alâ muhimmati’t-tearîf*, s. 530).

152 el-Ahzâb, 33/6.

153 Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV, 118.

Eğer dinilirse ki, 'Cenâb-ı Hak'kın "Aralarında kan bağı bulunanlar… birbirlerine… daha yakındır" meâlindeki beyanı[154] onun kendilerine pay verdiği kimselerden başkası değildir' denilerek bir itiraz yapılırsa buna şöyle cevap verilir: Haberde bunun, Allah Teâlâ'nın, kendilerine pay verdiklerinin dışındakiler hakkında olduğuna dair delil bulunmaktadır. Rivayet edildiğine göre Ömer b. Hattâb, Ebû Ubeyde b. Cerrah'a şöyle yazmıştır: Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "Allah ve elçisi, velisi olmayanın velisidir; dayı da vârisi olmayanın vârisidir"[155]. Yine nakledildiğine göre Hz. Ömer teyzeye üçte bir, halaya da üçte iki vermiştir. Zir b. Hubeyş'in Hz. Ömer'den rivayet ettiğine göre O, mîrâsı hala ile teyze arasında taksim etmiştir. Abdullah'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hala annedir. Hz. Ali'nin de hala ve teyze hakkında şöyle dediği bildirilmiştir: Hala için üçte iki, teyze için üçte bir pay vardır[156]. Bizim âlimlerimiz bu konuda Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellemden ve sahâbe büyüklerinden rivayet edilen hadisi almışlardır. Bu da âyetin zâhirine ve umûm ifade eden mânasına uygundur. [§][Hanefî] âlimlerimize göre buna uymak diğerlerinden daha uygundur. **63**

Avl konusuna gelince, İbn Abbâs avle karşı çıkar ve şöyle derdi: Kur'ân'da açıklanan paylar eksiltmeye tâbi tutulamaz. Ali, Abdullah ve Zeyd b. Sâbit belirlenmiş payların avledeceği görüşünde idiler[157]. Hâris'in şöyle dediği rivayet edilmiştir[158]: Hz. Ali'den daha iyi hesap bilen birini hiç görmedim; adamın biri ona gelerek şöyle dedi: Ey müminlerin Emiri! Bir erkek öldü, geride iki kızını, annesi ile babasını ve hanımını bıraktı; hanımının alacağı pay nedir? Buna karşılık Hz. Ali şöyle cevap verdi: Onun payı olan sekizde bir dokuzda bire inmiştir[159]. İbn Abbâs, Allah Teâlâ'nın isim belirterek altıda bir pay vermesine

---

154 el-Ahzâb, 33/6.

155 Ebû Umâme b. Sehl b. Hanîf'ten şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ömer b. Hattâb, Ebû Ubeyde'ye şöyle yazmıştır: Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Allah mevlâsı olmayanın mevlâsı, dayı da vârisi olmayanın vârisidir" (İbn Mâce, "Ferâiz", 49; Tirmizî, "Ferâiz", 12).

156 bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 118. "Teyze annedir" mânasındaki rivayet için bk. İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, IV, 12; ayrıca bk. Buhârî, *Meġâzî*, s. 43.

157 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, V, 79; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 451.

158 Hâris b. Abdullah el-A'ver el-Hemedânî el-Kûfî. Hz. Ali ve İbn Mesûd'dan rivayette bulunmuştur, Amr b. Murre ile Şâbî de kendisinden rivayette bulunmuştur. Kendisi Şiîdir. Naklettiği hadiste zayıflık vardır. İbn Ebû Dâvûd onun, insanların en fakîhi, en iyi ferâiz ve hesap bilen kişisi olduğunu söylemiştir. Abdullah b. Zübeyr'in halifelik döneminde 73/692 tarihine yakın bir zamanda vefat etmiştir (bk. Zehebî, *el-Kâşif*, I, 303; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 164).

159 Bu bilgiyi Ebû Ubeyd, Tahâvî ve Beyhakī rivayet etmişlerdir. (bk. İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, III, 90).

rağmen, babanın payının bundan eksiltilmesini (avl) hoş görmezdi. Fakat o, bu ilke üzerinden yürümemiştir, çünkü iki kız, anne, baba ve hanımın var olduğu bir meselede şöyle demiştir: Hanım sekizde bir, anne baba altıda bir alır, geride kalan mal iki kıza aittir. Dolayısıyla İbn Abbâs, bu meselede Cenâb-ı Hak'kın isim belirterek verdiği iki kızın üçte iki payını eksiltmiştir. Neden iki kızkardeş, kendileri dışındaki herkesten eksik pay almaya daha layık görülmüştür? Diğer sahâbîler ise eksikliği, payları oranında bütün vârislere uyguladılar, tâ ki eksiklik sadece vârislerin bir kısmına uygulanıp geride kalanlar tam pay almış olmasınlar. Mîrâstaki eksiği, payları oranında vârislerin hepsine yaymışlardır. Bu durumu şuna benzetmişler: Adamın biri erkek bir topluluğa, toplam malvarlığının üçte birinden fazlasını vasiyette bulunsa hüküm şöyle olur: Malın üçte biri hisselerine göre aralarında taksim edilir. Yine şunun gibi olur: Bir topluluğun, ölen kişi üzerinde alacakları olsa, ölenin bıraktığı mal da alacağa yetmese, onların hepsi eşittir, her birine alacağı oranında eksik verilir.

"Red" işlemine gelince, Hz. Ali ve Abdullah (r.a.), kimlere uygulanacağı konusunda farklı görüşlere sahip olmakla birlikte, artan mîrâsın mîrâsçılara **64** geri döndürüleceği görüşünü kabul etmişlerdir[160]. [§]Bunun konumu akrabaların konumu gibidir. Çünkü akraba, geride kalan malı almaya yabancılardan daha lâyıktır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Akraba olanlar birbirine daha yakındır"[161]. Akraba olmayanın, kendi payından başka bir hakkı yoktur. Karı ve kocaya mîrâsın geri çevrilemeyeceği konusunda ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur. Çünkü âyette pay sahiplerinden artan kısmın karı kocadan başkasına geri döndürüleceğine ve karı ile kocaya verilemeyeceğinin delili vardır. Zira azîz ve celîl olan Allah, ölenin çocuğu olunca ana-babaya altıda bir pay verileceğini, çocuk olmayınca da ana için üçte bir pay sözkonusu olduğunu zikretmiş, baba içinse kendisine verilecek bir şeyden haber vermemiştir. Bunun gibi, "Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe, iki kadın payı kadar (vermenizi) emreder"[162] meâlindeki âyetle erkek çocuklara, kızlarla beraber ismen pay ayırmıştır, fakat yalnız başına bunlardan her biri için pay zikretmemiştir, dolayısıyla artan mîrâs bunların hepsine döndürülür. Karı ile kocanın payını belirtmeyi hiç bir yerde terketmemiş, aksine çocuğun bulunması veya bulunmaması dâhil, bütün hallerde onu sözkonusu etmiştir. İşte bu sebepledir ki karı ile kocaya kalan mîrâsın döndürülmesi engellenmiştir.

---

160 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 118.

161 el-Enfâl, 8/75; el-Ahzâb, 33/6.

162 en-Nisâ, 4/11.

Vasiyetten ve borçtan sonra her birinin payı altıda birdir. Bundan fazla iseler üçte bire ortaktırlar. Kimse zarar görmesin. Bu ilâhî beyan, **Kimse zarar görmesin** meâlindeki ifade sebebiyle bazı vasiyetlerin engelleneceğini gösterir. Fakat zarar vermenin, fazla olanı iptal etmesine de etmemesine de ihtimal taşır. Nitekim Allah Teâlâ boşamadan dönmeyi geçerli kılmak üzere bu konuda şöyle buyurmuştur: "Zarar vererek haklarını çiğnemek için onları nikâh altında tutmayın"[163]. [§]Fakat bu âyette, boşamadan dönmekte hanıma zarar vermek kastedilmiştir, vasiyet konusunda ise fiilin kendisi zarardan ibarettir. Bu iki durum arasında farklılığın bulunması mümkündür. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, iki âyette: "Bunlar Allah'ın sınırlarıdır"[164] buyurmuş ve bu sınırları aşanları cehennemle tehdit etmiştir. Fazlasını almanın caiz olması halinde bu mâna muhtemel değildir. Nitekim Yüce Allah (boşamadan dönmeyi geçerli kılmak üzere bu konuda) şöyle buyurmuştur: "Zarar vererek haklarını çiğnemek için onları nikâh altında tutmayın"[165]. Fakat bu âyette, boşama fiilinden dönmekle hanıma zarar vermek kastedilmiştir. Vasiyet konusunda ise zarar fiil haline gelmiştir. Bu iki durumu farklı yorumlamak mümkündür. Cenâb-ı Hak peşpeşe iki âyette "Allah'ın sınırlarıdır"[166] beyanında buyurmuş ve bu sınırları aşanları cehennemle tehdit etmiştir. Bu, fazlanın caiz olması halinde ihtimal dâhilinde değildir. "Her kim, vasiyette bulunacak kimsenin hakkının çiğnemesinden veya günaha girmesinden korkar da (ilgililerin) aralarını düzeltirse ona bir günah yoktur"[167] meâlindeki ilâhî beyan, bu düşünceyi güçlendirmektedir. Şayet üçte birden fazlasının vasiyet edilmesi mümkün olsaydı bu durumda ilgililerin aralarını düzeltmek mümkün olmazdı. Bu söylenenlerden şu ortaya çıkmaktadır ki bazı vasiyetlerin iptal edilmesi sözkonusudur. Halbuki Cenâb-ı Hak, mîrâslara ait beyanlarında "bunlar kendisi tarafından konulmuş paylardır" buyurmuştur[168]. Şu halde vasiyet eden kişi, O'nun tarafından konulmuş farzları iptal edemez. Bu kişinin fiilleri ancak Allah'ın izniyle meşrûiyete sahip olur. İşte bunun içindir ki bazı vasiyetler geçersiz hale gelir.

---

163 Kadınları boşadığınızda, onlar da bekleme sürelerini doldurduklarında ya onlarla yeniden evlenip iyilikle tutun ya da iyilikle serbest bırakın. Onları zarar vererek haklarını çiğnemek için nikâh altında tutmayın (el-Bakara, 2/231).

164 en-Nisâ, 4/13-14.

165 Kadınları boşadığınızda, onlar da bekleme sürelerini doldurduklarında ya onlarla yeniden evlenip iyilikle tutun ya da iyilikle serbest bırakın. Onları zarar vererek haklarını çiğnemek için nikâh altında tutmayın (el-Bakara, 2/231).

166 en-Nisâ, 4/13-14.

167 Her kim, bir vasiyette bulunacak kimsenin hakkı çiğnemesinden veya günaha girmesinden korkar da (ilgililerin) aralarını düzeltirse ona bir günah yoktur (el-Bakara, 2/182).

168 en-Nisâ, 4/11.

65

Bu konuda aslolan şudur ki mallar insanlar (canlılar) için yaratılmış ve onların faydalanması yolunda var edilmiştir. Bir bakıma insanlar ecellerinin bitmesine kadar bu malların menfaatine sahip kılınmıştır. Sonra bu mallar, kendilerini bunlara sahip kılan varlığa (Allah'a) dönmüştür ki O, malları dilediğine verir, dilediğinin yanına koyar. Cenâb-ı Hak, malların kime ait olduğunu ve ona kimin daha layık bulunduğunu açıklamıştır. Dolayısıyla vasiyet eden kişi, sanki bu malın hak sahibinin artık başkası olduğunu beyan eden (Allah Teâlâ) adına vasiyet etmektedir. Şayet Cenâb-ı Hak bu vasiyet edene sözü edilen maldan bir karşılık lütfederse ne güzel; değilse bu mallar, sahipleri bildirilen mallardan olur ve başka kimsenin ona sahip olması mümkün değildir; ancak Allah Teâlâ'nın ve mal sahibinin bir şey vermesi müstesnâ. İşte konumunu açıklamaya çalıştığımız vasiyetin mahiyeti de böyledir. **66** [§]Bu âyetlerin açıklanmasının ardından, Allah'tan vasiyetin sınırı hakkında açıklama gelmiş ve kişiye malının üçte birine kadar vasiyet etme hakkı verilmiştir. Bu, Cenâb-ı Hak'kın mal sahibine bir sadakasıdır. Üçte birden fazlasını vasiyet etme durumunda ise eğer kendilerine pay ayrılan ve hak sahibi kılınan vârisler buna cevaz verirlerse caiz olur, değilse olmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âyet-i kerîme, vasiyet için bir sınır koymuştur, fakat borç için sınır konulmuştur, çünkü borç kişinin hayatta iken var olan ihtiyaçlarıyla ilgilidir, zira borç, kişinin yaşaması ve gıdasını sağlaması sebebiyle var olup hüküm bakımından ölümden sonra geride bırakılan malın önüne geçirilmiştir. Mîrâs ise sadece borçtan sonra kalan maldan verilir. Alacaklılar, kendisi henüz hayatta iken borçlunun malında daha çok hak sahibi olmakla birlikte, hastalığı sırasında alacaklılara birçok iyilikte bulunmaktan aciz kalır. Şayet hak sahibi olmasalardı karşılıklı borçlanmaktan kaçınırlardı. Olsa olsa bu işi, öldükten sonra mala, vârislerden daha çok hak sahibi olduklarını gösteren belgelerle yapabilirlerdi. Yahut da prensip olarak borçlanmaktan kaçınırlardı. Böyle bir davranışta ise süre geçmesi dolayısıyla aslî ihtiyaçları gidermede zorluklar ve kayıplar oluşurdu, oysa kişi bir mükellef olarak bunları yapmakla görevlendirilmiştir[169]. Şu halde borç ve alacak işlemi, geçmişlerden mîrâs intikal etmediği takdirde yaşayanlara servet kazandıran bir şeydir. Borç-ibadet işlemi gibi değildir, zira ibadetler ihtiyaçtan artan maldan yapılması gerekir, borçlar ise asıl mal çerçevesinde olur. İbadetler süre sebebiyle yerine getirilmesi engellenen

---

[169] "Bu durumda insanlara, bazı durumlarda zarar vermek ve onları yok olmaya mahkûm etmek sözkonusudur. Çünkü insanlar ne zaman öleceklerini bilmemektedir, şu halde hayat boyu çalışıp kazanma sözkonusudur (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, Medîne nüshası, vr. 170a).

şeyler olmadıktan başka, borçlarda olduğu gibi bunları yerine getirecek kişileri, kaçınılması zor durumlarla karşı karşıya getirmez. O, Allah'a yaklaşım konumunda bulunup hayatta olanlara özgüdür. Onlar öldüklerinde mâlî ibadet imkânları ortadan kalkar ve mallara mîrâs işlemi uygulanır. Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan **Vasiyetten ve borçtan sonra** beyanından anlaşılan alacak da böyledir. İbadetler "alacak" diye nitelendirilemez, mutlak bir ifade sırasında alacak diye anlaşılmaz. Dolayısıyla, bu söz, belli bir süreye kadar tehir edilmiş alacaktan ve vasiyetlerden artan şey anlamına intikal etmiştir. Gerçekte efendinin kölesine borcu olmaz[170]. **[§]**Bu durumda zikredilen "borç" kavramı sadece fiiller **67** hakkında sözkonusu olur, nitekim vâdler de, ahlâkî yönden borç olarak zikredilmiş olup gerçekte zimmet anlamında borç olmazlar. Oysa Allah belli kavimler lehine yaptığı vâdi, kendisi için bir farîza kılmıştır, ancak vasiyet sebebiyle onlardan engellenebilir; bu durum vasiyet yapan kimsede olduğu gibidir. İbadetler niyetsiz yapılamaz. İbadetlerin bir kısmı, başkası tarafından yapılma ihtimali varsa da hayatta iken kişinin kendi emri olmaksızın, onun adına ibadet eda edilemez, oysa kişilerin emri olmaksızın diğer borçların ödenmesi caiz olur. Hayattaki hüküm böyle olduğu gibi öldükten sonra da böyledir. Vasiyetler, her ne kadar emirle ödenen borç sebebiyle ortaya çıkmış olsa da, onun için bir sınır gelmiştir[171]. Bununla birlikte ibadetlerin ölüleri bağlayıcı olma ihtimali yoktur, onların mallarından ödeme yapılması gerekmez. Şu halde ibadetlerin özellikle hayatın hakkıdır, alacakları ise iki durumda da kulların hukukudur.

İlgili âyette borç hakkında, **zarar vermeyerek** meâlindeki ifade zikredilmiştir. Borç, istisnâ kavramına (gayr) daha yakındır. Bilindiği üzere ortadaki alacaklar konusunda vârislere bir zarar gelmez, şayet zarar meydana gelecekse alacaklılara yönelik olur. Çünkü borç vasiyet edilmeden de mîrâstan alınır; alacaklılar açısından yasaklanmaya ihtimali yoktur. Çünkü borçları ödemek

---

[170] Semerkandî'nin ifadesi şöyledir: "Çünkü gerçekte efendinin kölesine borcu olmaz, çünkü üzerinde alacağı olmaz, zira köle ve elinde bulunan varlıkların hepsi gerçekte efendinin malıdır. Kölenin görevi iş yapmak ve hizmet etmektir. Nitekim şahitte de durum böyledir. İşlerde alacak adının söylenmesi, tekit yolu ile kendisinden vücûb kastedilmesine binaendir. Bu, vâdin borç olduğunu söylemek gibidir. Şöyle denilir: "Kerem sahibi insanın vâdi borçtur". Çünkü o iş, kerem sahibi insandan sudur edince borcu ödemek mertebesinde olup gerçekten onun zimmetinde vaciptir anlamında değildir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 149b ve Medîne nüshası, vr. 170a).

[171] "Kişi vefat ettikten sonra, niyet ehli olmaktan çıkmış olur, bu durumda ne emir kalır ne de tercih. Hatta vasiyette bulunmak suretiyle emir bulunsa ve mala taalluk etse bile bu ancak üçte biri kadar olur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 49b).

için ölünün çalışması sözkonusu değildir[172]. Bununla şu sabit olmuştur ki bu durum bilinmeyen borçlar hakkındadır; bu gibi borçlarda onun sözüne müracaat edilir. Bu söylediğim şeyle her durumda ve her bir kimse lehine ikrarda bulunmasının imkânı ortadan kalkmıştır, çünkü kişinin fiili olması bakımından vaki olan bir zarar yoktur ki bu zarar reddedilsin. 68 [§]Daha önce bu durumda karşılıklı zarar vermenin cevaza engel olduğunu açıklamıştık. Sonuç olarak, caiz olmayan ikrar türlerinin de bulunduğu ortaya çıkmıştır. Bizim âlimlerimiz şöyle demiştir: Hayattan ümit kesmiş kişinin, bazı vârisler lehine ikrarda bulunması caiz olmaz. Çünkü bu konum, kişinin sahip olduğu mallar hakkında başkalarını tercih etme ve cömertlik gösterme vaktidir. Zaten nas, kişinin vârislere yönelik vasiyeti iptal etmesi de bunun gibidir. Şayet ölmek üzere olan adamın, vasiyetten engellenen kişileri gözetmek amacıyla, vârisler lehindeki vasiyetini caiz görürsek vâris ondan yararlanamaz, belki hepsi elden çıkar; oysa birinci durumda elden gitmemişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

Tartışması yapılan bu meselede aslolan şudur: İkrar malın hepsinde emanet hukukuna göre bir şeyi bildirmektir, kişinin vasiyeti ise mülkiyet hukukuna göre bildirmektir. Sonra, sözkonusu kişi, kendi vârisini göstermiştir, çünkü mülkü yokmuş gibi bu ikrarla, akrabalık değil de vârislerden birini diğerlerine üstün kılmak ve ona mal tahsis etmek kastedilmiştir. Benzer şekilde emanete hiyanet eden kişi, emaneti olmayan kimse gibi kabul edilir. Güvenilir kimselerden, töhmet gerekçesiyle bazı hükümleri düşürmek, mallardan iyilik yapmayı düşürmekten daha yaygın olarak bulunur[173]. *En doğrusunu Allah bilir.*

69 [§]Buna bağlı olarak kişinin zimmetinde açık borçlar bulunabilir. Kendisi için durumu önem arzeden bazı alacaklılara zarar vermek de isteyebilir. Cömertlik vaktinde iyilik yapmak ve sılada bulunmak üzere mal gönderme-

---

172 “Çünkü alacaklıların hakkını elindeki maldan ödemeyi yasaklamaya ihtimali yoktur, çünkü bunda, borcu ödemek için aciz bulunduğu dönemde kişinin çalışması mümkün değildir (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 150a; Medîne nüshası, vr. 170b).

173 “Sonra aslolan, ikrarın, emanet hakkı olarak bir ikrar olduğudur; çünkü ikrar, başkasının malının kendi elinde bulunmasından ve o malı başkasına teslim etmenin vacip olmasından haber verir. Vasiyet ise mülkiyet hükmüyle tasarrufta bulunmaktır. Şöyle ki vasiyet eden kişi, ölümünden sonra malını vasiyet edilen kişiye temlik eder. Bu kişi, kendi elinde bulunan ve gerçekten mülkü olan malı, vâris hakkında yok gibi yapmıştır, öyle ki bu malı vasiyet etme hakkına sahip olmaz. Çünkü bundan kastı, bu vârisi diğerlerinden üstün tutmaktır; vasiyette bulunmak suretiyle sevap elde etmek değildir. Bunun gibi emanet yoluyla caiz olanlar da emaneti yokmuş gibi kabul edilir, çünkü kişinin ikrarı tercih yöntemiyle îsâr yerine konuluyor. Zaten rivayetteki bazı tenkitler sebebiyle haberleri düşürmek ve reddetmek, hükümlerde var olmak bakımından maruf olanı iptal etmek ve mallarda tasarrufta bulunmaktan daha umûmîdir. *En doğrusunu Allah bilir* (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 150a; Medîne nüshası, vr. 170b).

yi gerektiren, aralarında hukuk cereyan eden kimseler de olabilir. Kendisi bu maldan faydalanmaktan aciz olduğunu bildiği için de borcunu alacaklılar lehine ikrar eder. İşte bunun için açık olan haklarda itham edilir[174].

Malî ibadetler ölüler adına emirle yerine getirilir, fakat fiilî ibadetler iki yönden emirle yerine getirilemez. Birincisi, kullarla ilgili olan haklarda, kişi hayatta iken verdiği emirle iki türden birinin diğeri yerine emirle getirilmesi caizdir, fakat diğer tür için değildir. Emirle ibadetlerin yerine getirilmesi de bunun gibidir.

İkincisi, malî ibadetlerin vacip olma sebebi, mülkiyetin birinden diğerine intikali sebebiyle olup bazan değişerek yeni bir kişinin üzerine vacip kılınması caiz olur. Kendisine, fiilî ibadetler vacip olan kimse içinse, fiilleri yerine getirme, başkası vasıtasıyla caiz olmaz. Niyetler de bunun gibidir. Niyet hiçbir işte mallara ilgili haklardan olmadığı için, bir kimse başkasının yerine niyet edemez. Bu sebeple bunu yapmak ancak mükellefin emri ile caiz görülmüştür. Dolayısıyla emreden kişi, emir sebebiyle bize emrettiği malî bir konuda niyet etmiş olur. *En doğrusunu Allah bilir*.

70

[§] Yüce Allah'ın bir kere **Kimse zarar görmesin Allah'ın hükmü budur**, bir kere de "Bunlar Allah tarafından konulmuş paylardır" buyurması, ikisinin bir olduğunun bilinmesi içindir. Allah Teâlâ'nın, erkek ve kızkardeşlerin mîrâsı hakkında "zarara uğramaksızın" kaydını zikredip erkek çocuk, baba, karı ve koca hakkında zikretmemesinin *-en doğrusunu Allah bilir ya-* iki yoruma ihtimali vardır: Birinci ihtimal bu âyette (en-Nisâ, 11) belirtilmiş olmasıdır, çünkü Allah erkek ve kızkardeşlerle mîrâs hükümlerini sona erdirmiştir. Dolayısıyla sözkonusu zarar evlatlar ana-baba ve karı koca hakkında zikredilmiş gibi olmuştur. Çünkü bununla mîrâs hükmü tamamlanmıştır.

İkinci ihtimal şudur: Cenâb-ı Hak burada, (en-Nisâ, 13) "zarara uğrama" kavramını zikretmiş olup onu andığımız kimseler (evlat, ana-baba, karı-koca) hakkında zikretmemiştir. Çünkü kişi, tabii olarak erkek ve kızkardeşleri ile kendine uzak olanlara zarar vermeyi kasteder, fakat örfte baba, evlat ve zik-

---

[174] "Buna bağlı olarak, sıhhat halinde iken kişinin üzerinde açık borçlar bulunsa, sonra hastalık durumunda bunları ikrar etse bu ikrar geçerli olmaz. Çünkü bu ikrarda açık borçların sahiplerine zarar vardır. Zira şahıslardan birine özel bir yöneliş ve tabii bir meyil bulunabilir. Yahut cömertlik vaktinde malı ile aralarında, iyilik yapmaya ve sılada bulunmaya sevketmeyi gerektiren haklar bulunabilir. Vasiyet etmenin kendisine haram kılınması sebebiyle de bu yakınlığı göstermekten aciz kalır. Dolayısıyla borç ikrarında bulunur. İşte bu sebeple ikrar eden kişi açık olan haklar konusunda itham edilir. *En doğrusun Allah bilir* (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 150a; Medîne nüshası, vr. 170b).

rettiğimiz kimselere zarar vermeyi istemez. Tabii olarak zarar vermek kastedilenlere bu iş yasaklanınca, tabii olarak zarar vermenin kastedilmediği kişilere zarar vermekten yasaklama daha uygundur ve daha doğrudur.

71 [§]Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen şu hadis-i şerifte, vasiyette zarar vermenin açıklaması yapılmıştır: "Üçte bir, üçte bir de çoktur, Senin vârislerini zengin bırakman, onları el açıp insanlara yük olan muhtaç kimseler olarak bırakmandan daha hayırlıdır"[175]. Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Adam altmış yıl hayırlı amelden sonra, vasiyet edince haksızlık yapar, dolayısıyla kötü amel ile ömrünü noktalayarak cehenneme girer. Bir adam da altmış yıl kötülerin işlerini yapar, sonra vasiyetinde âdil hareket ederek hayırlı bir amel ile hayatı son bulur ve cennete girer". Ebû Hureyre sözünü şöyle bitirir: "İsterseniz şu âyet-i kerîmeleri okuyun"[176]. "Üçte bir zulümdür"[177]. İbn Abbâs'tan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Vasiyette zarar vermek büyük günahlardandır". Sonra: "Bunlar Allah'ın sınırlarıdır"[178] meâliyle başlayan âyet-i kerîmeyi sonuna kadar okumuş ve bu âyet vasiyet hakkındadır demiştir[179]. Yine İbn Abbâs şu meâldeki âyet-i kerîmeyi okumuştur: Her kim, bir vasiyette bulunacak kimsenin, hakkı çiğnemesinden veya günaha girmesinden korkar da (ilgililerin) aralarını düzeltirse ona bir günah yoktur. Allah elbette bağışlayıcıdır, sonsuz rahmet sahibidir"[180].

Zarar verme bazan da bir vâris lehine vasiyet edip diğerleri için vasiyet etmeyince sözkonusu olur, çünkü böylesi bu vasiyetiyle geride kalan vârislere zarar vermiş olur. Dolayısıyla vasiyet edenin, vârislerden bazıları ile hepsine 72 zarar vermesi arasında bir fark yoktur. [§]Bunda, vârislerin bir kısmı için vasiyette bulunup diğerleri için bulunmamanın yanlış oluşuna delili vardır. Bazan zarar verme, vasiyetle olduğu gibi borçla da olur. Çünkü hasta bir kimse, bazı vârislere borcu olduğunu ikrar ederse, vasiyet caiz olmadığı gibi ikrarı da caiz olmaz. Borç ikrarının vasiyetten sayılmaması, yerinde bir hükümdür. Çünkü hastalık halindeki ikrarın caiz olması emanet konumundadır, çünkü o, şahitlik çerçevesinde caiz olur, şahitlik ise bir emanettir. Vasiyetin caiz olması ise mülkiyet hakkına dayalıdır. Kişinin vârisleri lehine vasiyette bulunması bâtıl

---

175 Buhârî, "Vesâyâ", 2; Müslim, "Vasiyet", 5.

176 en-Nisâ, 4/13-14; Abdurrazzâk, *el-Musannef*, IX, 88; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 278; İbn Mâce "el-Vesâyâ", 3; Ebû Dâvûd, "el-Vesâyâ", 3.

177 Bu hadisin kaynağı bulunamamıştır.

178 en-Nisâ, 4/13.

179 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 288; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 452.

180 en-Nisâ, 4/13.

olunca, hastalık halinde iken vâris lehine ikrarda bulunması daha güçlü bir şekilde bâtıldır. Buna bağlı olarak kişinin sağlıklı durumda iken borcu olsa ve bunu hastalık halinde iken ikrar etse, sağlıklı iken alacağı olanlar hasta halinde alacaklı olanlardan alacağı olmaya daha layıktır. Çünkü bunda sağlıklı zamanlardaki alacaklılara zarar vermek sözkonusudur. Zira onların alacağı ikrar edenin malında belirlenmiş ve zimmetten terikeye intikal etmiştir. Görmez misin ki bu kimsenin, bir alacaklıya ödeme yapıp diğerine yapmama hakkı yoktur. Durum böyle olunca, ikrar sahibinin, sağlıklı iken alacağı olanlarla hasta iken lehine ikrarda bulunarak alacağı olanlar arasında malı taksim etme hakkı yoktur, çünkü bunu yapınca, alacaklılara zarar verme durumu ortaya çıkar. Dolayısıyla vâris aleyhine zarar kazanmakla alacaklılar aleyhine zarar kazanmak arasında bir fark yoktur. Bu kişi hasta iken bir şeyi kıymeti karşılığında satarsa yahut birinden borç alırsa caiz olur, çünkü o borçlular için çalışmaktadır, aldıklarıyla borçlarını ödeyecektir. Böylesi evlenir yahut birini işçi olarak alırsa borçluların bir tesellisi olur. Çünkü bunu onlar için değil kendisi için yapmıştır, borçlular aleyhine herhangi bir zarar sözkonusu değildir. Dolayısıyla bu, bir önek konumunda bulunur. Şayet onlara zarar verirse kabul edilmez, zarar reddedilir ve iş feshedilir.

“Kişi kendisine ve malına zarar vermekten men ediliyor, buna rağmen zarar verirse caiz görülüyor”, diye bir soru sorulursa buna şöyle cevap verilir: Şayet zarar, kendisinde ve mülkünde meydana gelirse bundan engellenir, fakat bu caiz olur. Çünkü başkasına zarar vermemiştir. [§]Lakin başkasının mülkünde zarar meydana gelirse bu caiz olmaz ve bundan alakonur. Burada ise vârislerin ve borçluların mülkünde zarar meydana gelmiştir, bu sebeple bâtıl olmuştur. Malın üçte birinden fazlası vasiyet edilemez, vârislerden birine vasiyet edilemez. Kişi, vârislere zarar getirmek üzere borçlu olmadığı bir şeyi, kendi borcu gibi gösteremez.

73

Allah’ın hükmü budur. Yani zarar vermesi engellenen kimseye bir vasiyettir. Şu anlama gelme ihtimali de vardır: Mîrâslardan size belirlenen kısım Allah’ın bir hükmü ve bir vasiyettir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah en iyi bilendir. Malın üçte birinden fazlasını vasiyet ederek vârislere zarar vereni de, zarara uğratılmayanı da bilir. **Halîm** zarar verene ceza vermekte yumuşak davranır, ceza vermekte acele etmez. Halîm kelimesi ile hakîm kelimesinin aynı mânaya gelme ihtimali de vardır, çünkü hakîm’in zıddı sefîhtir, halîm de böyledir.

تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِۜ وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَا وَذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُ ﴿١٣﴾

13. “Bunlar Allah’ın sınırlarıdır. Kim Allah’a ve peygamberine itaat ederse Allah onu, altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır, orada devamlı kalıcıdırlar; işte büyük kazanç budur.”

[Haberî Sıfatların Yorumu]

Bunlar Allah’ın sınırlarıdır. Bir görüşe göre bu sınırlar, mîrâs taksiminde Allah’ın size emrettiği hisseler demektir. **Allah’ın sınırları.** O’nun, bizim için koyduğu ve bunların ötesine geçmenin caiz olmadığı sınırlar olma ihtimali vardır. Bakara sûresinde anlatılmıştır[181]. Cenâb-ı Hak **Allah’ın sınırları** diye buyurmuştur. İnsanlar için de sınırların bulunması mümkündür; şöyle denilir: Falan kişi sınır koydu. Kişi, insanların sınır koymasından anladığını, Allah Teâlâ’nın sınırlarından anlamazsa, O’nun, “Allah arşa istivâ etti”[182], “Göğe istivâ etti”[183] gibi beyanlarından, [§]insanların istivâsından anlaşılan şeyi nasıl algılar! Yine kişi, insanların “sınırlar”ından anladığını Allah’ın sınırlarından anlamayınca onların “istivâ”sından anladığını Allah’ın istivâsından anlaması caiz olmaz. Bunun gibi yaratılanları görmekten anladığı şeyi, Rabb’i görmekten anlamaz, O’nun gelmesinden insanların gelmesi gibi bir şey anlamaz, Allah’ın inmesinden de halkın inmesi gibi bir şey anlamaz. İşte bunlar gibi **Allah’ın sınırları**’ndan da insanların koyduğu sınırları anlamaz, çünkü bunların ikisi arasında bir fark yoktur.

Bunlar Allah’ın sınırlarıdır meâlindeki ilâhî beyanın iki türlü anlaşılmaya ihtimali vardır. Birincisi, Allah’ın emirleri ve yasakları, haram ve helâl kıldığı şeyler; [ikincisi,] bunlardan herbirinin sınırlarıdır. Burada birinci tevil, ibadetlerin bizzat kendilerine, ikincisi ise ibadetlerin nihâyetine döner. Yaratılmışlara nispet edildiği bilinen sınırlar iki kısma ayrılır. Birincisi, kendisine nispet edilen şeyin son noktasıdır ki bu, zatî varlıkların sınırının konumudur. İkincisi, a‘yâna (yaratılmışların kendileri) nispet edilen eserdir. Bu da sıfatın sınırıdır. Zira şöyle denilir: Aklın sınırı şöyle yapmaktır; gözün ve kulağın sınırı denilince, bundan orada zikredilen şeyin kendisi sebebiyle bilinen bir sonuç kastedilir. Allah Teâlâ’ya nispet edilen sınırlar yaratılmışlara nispet edilen iki ihtimalden herhangi biri gibi değildir. Çünkü aklî zaruret ve naklî delillerle

---

181 bk. el-Bakara, 2/187 tefsiri.

182 el-A‘râf, 7/54.

183 el-Bakara, 2/29.

sabit olmuştur ki Cenâb-ı Hak, yaratıklarına özgü mâna ve sıfatlardan yücedir. Buna bağlı olarak, akıl yoluyla O'na nispet edilen "istivâ (yukarı çıkış), gelme, görme" gibi fiiller yaratılmışlara nispet edildiğinde anlaşılan mâna Cenâb-ı Hakk'a izâfe edilemez. Allah'ın bu tür sıfatlardan münezzeh olması aklın ve naklin zarureti ile sabittir. **Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

Kim Allah'a ve peygamberine itaat ederse. Şöyle denilmiştir: Allah'ın farzlarını yerine getirmede Allah'a, Sünnet'ini yerine getirmede Resûl'üne itaat eden **Allah onu cennetlere koyacaktır**… sonuna kadar… **[§]**Denildi ki: Emrettiklerinde ve yasakladıklarında Allah'a itaat edeni, emrettiklerinde ve yasakladıklarında O'nun elçisine itaat edeni. Yine denildiki kişi Allah'a itaat edince elçisine de itaat etmiş olur, elçisine itaat edene de Allah'a itaat etmiş olur, bunların ikisi birdir. Bu ilâhî beyan "Resûlullah'a itaat eden Allah'a itaat etmiş olur"[184] beyanı gibidir. "Kim Allah'a emir ve yasaklarında, haram ve helâlleri noktasında itaat ederse, Resûlüne de tebliğ edip açıkladığı hususlarda itaat ederse" beyanı gibidir. Yine denildi ki: Bu bir ayırım değildir. Şöyle ki: Allah'a itaat eden elçisine de itaat etmiştir, çünkü elçisi Allah'a itaate çağırmış, O'na ibadet etmeye teşvikte bulunmuştur. Dolayısıyla Allah'a itaat elçisine de itaattir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Resûlullah'a itaat eden Allah'a itaat etmiş olur"[185]. "De ki eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun"[186].

وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا وَلَهُ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿١٤﴾

14. "Kim de Allah'a ve peygamberine itaatsizlik eder ve sınırlarını aşarsa Allah onu, devamlı kalacağı bir ateşe sokar, onun için alçaltıcı bir azap vardır."

Kim de Allah'a ve peygamberine itaatsizlik eder ve sınırlarını aşarsa. Bu da yine böyledir; kul Allah'a itaatsizlik ederse O'nun sınırlarını aşmış olur, yine kul sınırlarını aşarsa Allah'a itaatsizlik etmiş olur. Şöyle bir yorum da yapılabilir: **Kim de Allah'a itaatsizlik ederse,** yani O'nun emrini emir, yasağını yasak görmez ve Allah'ın sınırlarını aşarsa, yani O'nun hükümlerini ve şeriatlerini aşan, yani bunları hak olarak görmeyen kimseyi Cenâb-ı Hak ebedi olarak kalacağı ateşe sokar. Anılan tehdit onun içindir.

---

184 en-Nisâ, 4/80.

185 en-Nisâ, 4/80.

186 Âl-i İmrân, 3/31.

وَالّٰت۪ى يَأْت۪ينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَٓائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ اَرْبَعَةً
مِنْكُمْ فَاِنْ شَهِدُوا فَاَمْسِكُوهُنَّ فِى الْبُيُوتِ حَتّٰى يَتَوَفّٰيهُنَّ
الْمَوْتُ اَوْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لَهُنَّ سَب۪يلًا ﴿١٥﴾ وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنْكُمْ
فَاٰذُوهُمَا فَاِنْ تَابَا وَاَصْلَحَا فَاَعْرِضُوا عَنْهُمَا اِنَّ اللّٰهَ كَانَ تَوَّابًا
رَح۪يمًا ﴿١٦﴾

15. "Kadınlarınızdan çirkin fiilde bulunanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde tutun."

16. İçinizden bu çirkin fiili işleyen ikilinin canlarını yakın. Eğer tövbe eder, durumlarını düzeltirlerse artık onlara eziyet etmekten vazgeçin; çünkü Allah tövbeleri çok kabul eden, çok esirgeyendir.

[Livata ve Zinanın Cezası]

76

[§]Kadınlarınızdan çirkin fiilde bulunanlara karşı aranızdan dört şahit getirin… İçinizden bu çirkin fiili işleyen ikilinin canlarını yakın. Denildi ki bu iki hüküm İslâm'ın ilk dönemlerinde vardı, birinci hüküm kadınlara, ikinci hüküm de erkeklere aitti. Yine denildi ki eziyet/canını yakma âyeti erkek ve kadınlar hakkında olup hapis âyeti kadınlar hakkındaydı. Canını acıtmaya dair olan âyetin birlikte bekâr erkekle bekâr kadınlar hakkında, hapisle ilgili âyetin de yine birlikte erkeklere ve kadınlara ait olma ihtimali vardır. Yine eziyet âyetinin özellikle erkek erkeğe ilişkide bulunarak Lût Kavminin işini yapan erkekler hakkında, hapis âyetinin de hem erkekler, hem de kadınlar hakkında her ikisi için olma ihtimali de mevcuttur.

Şayet eziyet âyeti, özellikle erkekler hakkında ise, bu Ebû Hanîfe'nin düşüncesinin delilini oluşturur. Şöyle ki, Ebû Hanîfe, Lût Kavmi'nin fiilini (livâta) yapanlara had cezasının gerekli olmadığı görüşündedir. Ancak o, livâta fiilini işleyenlere tâzir ve eziyet cezasını gerekli kılmıştır. Eğer erkekler hakkında ise âyet neshedilmiştir, eğer kadınlar hakkında ise o da nesh edilmiştir.

Şimdi, hükmün ne ile neshedildiği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı âlimlere göre "Zina eden kadın ile zina eden erkekten herbirine

yüz defa sopa vurun"[187] meâlindeki âyetle neshedilmiştir. Fakat bize göre iki âyetin hükmünü birleştirmek mümkündür, şu halde nesih nasıl gerçekleşsin! Kanaatimize göre bu hüküm, Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu hadisle neshedilmiştir: "Benden alın, benden alın! Allah kadınlar için yol açmıştır; bekâra karşılık bekâr, dula karşılık dul. Bekâr sopa ile dövülür ve sürgün edilir, dul ise hem sopa ile dövülür hem de recmedilir"[188]. Bu hadiste, Kur'ân'ın hükmünün Sünnet'le neshedildiğine dair delili vardır.

[§]Şayet, âyette **Yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar** meâlindeki beyanın işaretiyle nesih vâdinin delili vardır, buna göre sözkonusu nesih âyette vâdedilen nesihle ortadan kaldırılmıştır, yoksa Sünnet'le neshedilmemiştir, diye bir itiraz ileri sürülürse buna şöyle cevap verilir: Hakkında, Allah'ın nesih hükmü olan hiçbir âyet veya Hz. Peygamber'in Sünnet'i yoktur ki -anılmış olmasa bile- nesih vâdi olmasın. Yüce Allah bir konu hakkındaki hükmünü ebedî kıldıktan sonra onu neshetmesi mümkün değildir, çünkü bu bedâdır[189], bedâ ise ilâhî değil, beşerî bir fiildir. Zikrettiğimiz husus sabit olunca, Cenâb-ı Hak'kın bir hükmü, okunan Kur'ân'dan ibaret bir vahiyle veya Kur'ân dışı bir vahiyle neshetmesi arasında fark yoktur. 77

Bu konuda birçok rivayet vardır. Nakledildiğine göre; Hz. Peygamber (s.a.), defalarca zina ettiğini ikrar eden Mâiz'i recmetmiş[190], bunun gibi başka kimseleri de recim cezasına tâbî tutmuştur. [§]Nitekim rivayet edildiğine göre işçisi, adamın karısıyla zina etmiş, Hz. Peygamber'e (s.a.) intikal edince Resûlullah: "Aranızda Allah'ın Kitabı ile hükmedeceğim" buyurmuş ve "Ey Uneys! Sabah bu adamın karısına git, eğer itiraf ederse onu recmet" demiştir[191]. Hz. Ömer'in de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İnsanların üzerinden uzun bir zaman geçtikten sonra birilerinin: "Allah'ın Kitab'ında recim hükmünü bulamıyoruz" demek suretiyle Allah'ın indirdiği bir farzı terk edip hak yoldan sapacaklarından endişe ediyorum. Dikkat edin! Recim haktır. Zina eden erkek evli ise ve zina olayı hakkında açık delil varsa yahut zina eden itiraf etmişse recim 78

187 en-Nûr, 24/2.

188 Müslim, "Hudûd", 12-14.

189 Bedâ: Sözlükte gizli olan bir şeyin sonradan ortaya çıkması, kişinin bir konuda beliren birkaç görüşten birini tercih etmesidir. Istılahta ise Şiîlerin,Yüce Allah'ın belli bir şekilde vukû bulacağını haber verdiği bir olayın, daha sonra başka bir şekilde gerçekleştiğine inanmasıdır" (*TDVİA*, "Bedâ" md.).

190 Bu hadis sahâbeden büyük sayıda kimseler tarafında birçok yerde değişik lafızlarla gelmiştir. Bu rivayetlerin bazılarında Mâiz ismi zikredilmemiştir (bk. Buhârî, "Hudûd" 21, 22, 25, 28, 29; Müslim, "Hudûd", 16-23).

191 Buhârî, "Hudûd", 30, 32, 34, 38, 46; Müslim, "Hudûd", 25.

cezası uygulanır. Biz o âyeti okuduk: "İhtiyar erkekle ihtiyar kadın zina ettiklerinde Allah'tan bir azap olmak üzere, onları kesinlikle recim edin". Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem recmi uyguladı, ondan sonra biz de uyguladık"[192].

79 [§]Bazıları şöyle demiştir: Yahudilerle Hıristiyanlar arasındaki recim cezası Müslümanlar arasında sopa cezası gibidir[193]. Rivayet edildiğine göre Resûl-i Ekrem iki yahudiyi recmetmiştir[194]. Denildi ki Hz. Peygamber (s.a.) sadece Tevrat'ın hükmünü uygulamıştır. Görmez misin ki Hz. Peygamber (s.a.) Tevrat'ı getirtti, yahudilerin âlimlerini çağırdı ve onlara Tevrat'taki hükmü kendisine okumalarını emretti. Onlar da recim hükmünün bulunduğu yere ellerini koyarak örttüler ve başka bir âyeti okudular. Bunun üzerine Abdullah b. Selâm müdahele ederek: "Ey Allah'ın elçisi, recim hükmünü gizlediler" dedi. Sonra kendisi âyeti okudu, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.) zina eden o yahudilerin recmedilmesini emretti"[195]. Şüphe yok ki Kur'ân-ı, Kerîm Tevrat'ın hükmünü neshetmiştir, bunun için onlar hakkında recim uygulanmamıştır[196].

Biri, "Allah Teâlâ'nın 'Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun'[197] meâlindeki âyete dayanarak Lût kavminin işini yapanlara (livâta) da had uygulanır" diye bir iddia ileri sürse ona şöyle cevap verilir: Bu âyetle onlara had cezasının uygulanma ihtimali yoktur. Çünkü livâta ile zina haramlıkta, mehirin vacip olmasında ve diğer hususlarda birbirinden farklı şeylerdir. Bu sebeple bir şeye ait hükmün, bütün hüküm ve yönleri açısından ona muhalif olanla bilinmesi imkân dâhilinde bulunmamaktadır.

Kadınlarınızdan çirkin fiilde bulunanlar. Bu âyette kıyasın caiz olduğuna delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak bu hükmü kadınlar hakkında zikretmiş, fakat erkekler için zikretmemiştir. Halbuki ikisi bu hüküm bakımından farklı değildir. Bu çirkin işi yapan kadına uygulanması gereken ceza, aynen erkeğe

---

192 Buhârî, "Hudûd", 30; Müslim, "Hudûd", 15. Fakat "eş-Şeyhu ve'ş-şeyhetü izâ zeneyâ" (الشيخ والشيخة إذا زنيا) ifadesi bu iki kaynakta zikredilmemiş, belki bu ifade İmam Mâlik'in *el-Muvatta*'ında (Hudûd, 10) ve İbn Mâce'nin *Sünen*'inde (Hudûd, 9) yer almıştır.

193 Bazıları şöyle demiştir: Yahudilerle hıristiyanlar arasında recim yüz defa sopa vurmak gibidir, bu Şâfiî'nin sözüdür (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 151a).

194 Buhârî, "Hudûd", 24, 37; Müslim, "Hudûd", 26, 27.

195 Buhârî, "Hudûd", 37; Müslim, "Hudûd", 26.

196 Semerkandî şöyle diyor: Çünkü Kur'ân Tevrat'ın hükmünü neshetmiştir. Zira hapis ve eziyet verme Kur'ân'la sabittir. Tevrât'ın hükmü ile sabit olan Kur'ân'la neshedilir. Recim sonradan hadis ile sabit olmuştur. Bu hüküm müslüman kimseler hakkında sabit olup zimmîler hakkında değildir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 151a, Medîne nüshası, vr. 171b).

197 en-Nûr, 24/2.

de gerekir. Bu husus şunu göstermektedir ki âyet metninde zikredilmesi terk edilen şey, sadece nastan hüküm çıkarmak ve istidlal yoluyla hüküm elde etmek için terkedilmiştir.

Bazı âlimler şöyle demiştir: Dul olan zânî hakkında sopa ile recim cezası birlikte uygulanır. Bunun dayandığı delil Ubâde b. Sâmit yoluyla Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadistir. Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "Benden alın, benden alın. Allah o kadınlar için bir yol açmıştır. [§]Bekâr, bekârla zina edince sopa vurulur ve sürgün edilir. Dul dul ile zina edince sopa vurulur ve recmedilir"[198]. Bize göre zina fiili recim cezasıyla birlikte sopa cezasını gerektirmez. Çünkü Hz. Peygamber'den bize rivayet edilen hadislere göre o, Mâiz'i recmetmiştir. Bu rivayetlerde ona sopa vurduğu zikredilmemiştir. Yine ondan rivayet edilen bir başka hadise göre şöyle buyurmuştur: "Ey Üneys! Yarın bu adamın karısına git, eğer zinayı itiraf ederse onu recmet"[199]. Burada da kadına sopa vurulduğu zikredilmemiştir. Bu konudaki haberler çoktur. Yine Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Kim bu pisliklerden bir şeye bulaşmışsa Allah'ın üzerini örttüğü örtü ile örtünsün. Zira gizlice yaptığı şeyi bize açıklayan kimseye had cezasını uygularız"[200]. Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellemin "Dul dul ile zina ederse hem sopa hem de recim cezasına çarptırılır"[201] meâlindeki hadisin değişik durumlarda uygulanma ihtimali vardır. Bir durumda sopa vurulur, başka bir durumda recmedilir, yahut dul olan zâniyeye sopa vurulur, diğeri recmedilir. Çünkü her dul recmedilmez. Meselâ zina eden kadın namuslu olmayan bir dul ise recmedilmez. Bu durum hadisin, anlattığımız gibi olduğunu gösterir. Resûl-i Ekrem'in "Bekâr bekârla zina edince sopa vurulur ve sürgün edilir; dul ile dul zina edince de…" Yani bekâr bekârla, dul da dul ile. Buna göre dul olur ki ona sadece sopa vurulur, diğer bir dul olur ki o da recmedilir".

İlim ehli, zina eden bekâr kimsenin sürgün edilmesi konusunda farklı görüşler ileri sürmüştür. Bir kısmı, sürgün cezası vardır ve gereklidir der, bize göre ise şayet sürgün var idiyse neshedilmiştir. [§]Neshedildiğinin delili Zeyd b. Hâlid'in haberinde rivayet edilen hadistir[202]: Adam bekârdı, fakat sürgün edildiğinden bahsedilmedi. Ömer b. Hattâb'tan şu haber rivayet edilmiştir: Kendisi bir erkeği sürgün etti, bu sebeple adam dinden dönerek Rumlara sı-

80

81

---

198 Müslim, "Hudûd", 12-14.

199 Bu hadisin kaynağı biraz önce kaydedilmiştir.

200 bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 425; Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Hudûd", 12.

201 Bu hadisin kaynağı biraz önce kaydedilmiştir.

202 Bu hadisin kaynağı biraz önce kaydedilmiştir.

ğındı. Bunun üzerine Hz. Ömer: "Bundan sonra asla kimseyi sürgün etmeyeceğim" dedi. Hatta onun "Fitne olarak sürgün yeter" dediği de rivayet edilmiştir[203]. Yahut sürgün yapmışsa da o, had değil, fâsık adama verilen bir cezadır, had cezası değildir. Sürgünün had cezası olmadığının delili şudur: Allah Teâlâ câriyeler hakkında şöyle buyurmuştur: "Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı gerekir"[204]. Câriye sürgün edilmez, çünkü Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Sizden birinin câriyesi zina ederse ona sopa cezası uygulasın. Sonra bir daha zina ederse yine sopa cezası uygulasın, tekrar zina ederse, bükülmüş ip yahut yular karşılığında da olsa onu satsın"[205]. Resûl-i Ekrem zina eden câriyeyi satmayı emretmiş, sürgüne gönderilmesini emretmemiştir. Şayet sürgün had cezası olsaydı sopa vurmayı emrettiği gibi onu da emrederdi. Bu durum, sürgünün had cezası olmadığını göstermektedir. [§]Bir de şu var: Resûlullah, câriyelere hür insanlara verilen cezanın yarısını gerekli görmüştür, sürgün cezasının ise yarısı yoktur. Bu durum da sürgünün had cezası olmadığını ve zorunlu bulunmadığını göstermektedir. Yahut yarısı varsa o, hapistir. Hapis cezasında aynı zamanda sürgün de bulunmaktadır. Dolayısıyla zina eden câriye hapsedilir yahut ikisi birlikte sürgün edilirler ki yaptıkları işi unuttursunlar. Çünkü onları gören herkes yaptıkları işi anar, bunun içinse sürgün edilirler, fakat had cezası olduğu için değil, yaptıkları işi unutturmaları ve hatırlanmaması için sürgün edilirler.

82

Kadınlarınızdan çirkin fiilde bulunanlar... Eğer tövbe eder, durumlarını düzeltirlerse" beyanına kadar. Şayet iki âyet de zina hakkında ise bunlar iki şekilde yorumlanır: Birincisi, bütün kadınlarda hapis, erkeklerde eziyet mânasıdır. Bunun içindir ki kendisiyle neshin sabit olduğu hadiste hepsi birleştirilmiştir, böylece hapis ile eziyetin hükmü birlikte kaldırılmıştır. Bu da mâkuldür. Erkeği kınamak, onu daha çok engelleyicidir, kadını hapsetmek de zinanın yollarını daha çok kapatıcıdır. İkincisi, birinci âyet evli kadınlar hakkında olur ki bu, evli erkekleri de kapsar; ikinci âyet de erkekler hakkında olup mânası kadınları da kapsar. Ancak âyetteki zikredilişi bâkire kadınların kendilerini daha çok korumaları şeklinde olmuştur. Bu da ya dindarlık, ya rüsvay olmaktan korkup haya etme, yahut da daha çok kadınlarda görülen nâmahremden korunma ve erkeklere yaklaşmama sebepleriyle oluşur. Sayılan bu özelliklerden hiç biri erkeklerle dul kadınlarda mevcut değildir. Şu da var ki kadınların dört şâhidin şahitlik edeceği derecede açıktan zina etme ha-

---

203 Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, III, 330.

204 en-Nisâ, 4/25.

205 Buhârî, "Hudûd", 35, 36; Müslim, "Hudûd", 30-32.

yasızlığını yapmaları uzak bir ihtimaldir. Kadınlarda hâkim olan özellik bu kadar sayıdaki erkekler arasına karışmamaktır. Şunu da belirtmek gerekir ki kadınların tamamı Hz. Peygamber'in şu beyanına dâhildir: [§]"Benden alın, benden alın! Allah kadınlar için bir yol açmıştır"[206]. Kur'ân'da zikri geçtiği üzere Hz. Peygamber (s.a.), onlar için çıkış yolu olduğunu zikretmiş, sonra açıklamasında kadın erkek hepsini birleştirmiştir. Bununla kadın-erkek ve diğer özellikleriyle birlikte mükelleflerin hepsini kapsadığı ortaya çıkmıştır. Bu durum, âyeti erkek ve kadınlardan sadece bekârlar anlamına çekenlerin tevillerini iptal etmektedir. Nikâh akdinden sonra kocalarının kendileri ile halvette bulunması kocanın sürekli sövgü ve yergiye vâkıf olması, sonra da bunun kadının bütün mahremlerince anlaşılması, üstelik herkes tarafından haberdâr olmasından sonra? Böyle bir şeyi yaptığının kocaya ulaşmaması nasıl olabilir?[207] Âyeti bekârlar anlamına tevil edenin bu anlayışı bilinip yaygınlaşan, Sünnet'le rivayet edilen ve tevil ehlinin ittifakı dışında kalan bir yorumdur. Sahibini bu hükme sevkeden şey, Kur'ân'la Sünnet'in beyan ettiği bir hükmün neshedilmesinin caiz olmadığını bilmemesidir; ayrıca böyle bir davranış Allah ve Resûlü üzerinde tahakkümde bulunmaktır[208].

83

Kadınlarınızdan çirkin fiilde bulunanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse… Bilindiği üzere, zina yapanlara verilecek cezayı devlet başkanları üstlenir, dolayısıyla hitap onlara yönelmiştir. [§]Burada Cenâb-ı Hak, kadınların zina yaptıklarını beyan etmiş, fakat şahitlikte bulunacak dört kişi bulunmadan zina edenlere ceza uygulanmasına izin vermemiştir. Buna göre, devlet adamlarının, şahitler olmaksızın, kendi bildiklerine dayanarak zânîlere ceza uygulayamaz. Bunda zina edenlerin yaptıkları işin, nihai sınırında ilan edilinceye kadar gizleme durumunun lüzumlu olması sözkonu-

84

---

206 Müslim, "Hudûd", 12-14.

207 Şârih şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak burada yer alan 15. âyetle dul kadınları, 16. âyetle de erkekleri zikretmişse de iki âyetle herkesi kastetmiştir. Çünkü zina çoğunlukla erkeklerle dul kadınlar arasında vücut bulur, bekâr kadınlarla olmaz; çünkü bekâr kadınlar zinadan daha çok kaçınırlar; bunu ya dindarlık gereği yahut evlendikten sonra kocalarının kendileriyle baş başa kalışının ardından rüsvay olmak ve sürekli utanmak sözkonusudur. Ayrıca bütün mahremlerince durumun bilinmesi ve durumun bütün insanlar arasında yayılması. (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 151b; Medîne nüshası, vr. 172a).

208 Burada neshi inkâr eden, Kitab'ın Sünnet'le neshedilmesinin caiz olduğunu bilmeyişi sebebiyledir. Aslında nesih gerçekte açıklamadan ibarettir. Burada neshi inkâr eden Allah'ın, Resûl'ünü, Kitab'ın iki açıklama türünden birini yapmakta serbest bırakması hususunda Allah üzerinde tahakküm yapmış olur. O da Allah'ın Kitabı'nın, tahsis yoluyla açıklanmasıdır ve ikinci beyanı engellemedir ki o da nesih yoluyla olandır. Allah üzerinde tahakkümde bulunmak ise son derece çirkindir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 151b).

sudur. Çünkü bu durum helâl olan ilişkiden bilinmektedir ki bu, ancak baş başa kalma halinde yapılır, yapılanın kesin oluşu ise doğacak çocukla bilinir. Çocuk dışında zina fiiliyle ilgili olarak elde edilecek bilgi ancak kuvvetli bir zan ifade eder. Helâl olmayan ilişki durumu ise hiç bir zaman gerçeği bilinmeyecek şekilde olmasıdır. Mubah ve sakıncalı olan bütün işler de bunu gösterir. Sakıncalı olan bu tür bir iş açıklıkta ve bilinmede mubah olan işlerden en uzak olandır, işte bu meselede de durum böyledir.

Şunu da belirtmek gerekir ki Allah Teâlâ, zina iftirasında bulunan kişinin cezasını iki sebeple güçlendirmiştir. Birincisi, bu tür bir gizli hayatı açığa çıkarma davranışını ortadan kaldırmaktır, öyle ki bu iftirayı yapan kimsenin şahitliği reddedilmiştir, çünkü o, Allah'ın gizlediğini ifşa etmiştir. İkincisi, o, işi yapanı ayıplamanın çirkinliği, sahibini kötülemenin lüzumudur. Bu da ayıplama kavramının nihai noktasıdır. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Zina pisliğinden kendisine bulaşan kimse Allah'ın perdesiyle gizlensin. Çünkü gerçek yüzünü bize gösteren adama **85** Allah'ın koyduğu cezayı uygularız"[209]. [§]Cezası, zikrettiğim derecede ağır olan bir davranış, son derecede gizli olan sınırından son derece açık olan sınıra ulaşınca, üstelik toplumca bilinir hale gelince, bu işi yapan kimse zikrettiğim cezaya, yani bu fiilin cezasına layık olur; çünkü böylesi kendi seviyesindeki bir işe cüret etmiş ve gizlenmesi gereken şeyi açıkça yapmak suretiyle hayası azalmıştır. İşte Allah Teâlâ'nın, bunun cezasını yerine getirmeye yetkili kıldığı kişi (devlet adamı) ilâhî rıza için bu cezayı uygulamakla görevlendirilmiştir.

Hem Allah Teâlâ, o iş hakkında yapılma zamanını ve yapanın farklılığına göre, çeşitli cezaları düzenlemiştir. Çünkü o, toplumun bu cezalandırmaya yönelik ihtiyacını bilmiş, ayrıca onları günahtan engellemeyi ve bu yolla kusurlarını örtmeyi kastetmiştir.

Şunu da belirtmek gerekir ki Allah Teâlâ, İslâm'ın başlangıç döneminde halkın bir türü için zinanın ilk cezası olarak evlerde hapsedilmeyi koydu[210]. *En doğrusunu Allah Bilir ya*, sözkonusu hapis birkaç şekilde olmuştur.

---

[209] Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Hudûd", 2; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 425.

[210] Alâeddin es-Semarkandî şöyle diyor: "Halkın bir türünde İslâm'ın ilk zamanlarında zinanın cezası evlerde hapsedilmek, bir türünde de dil ile eziyet vermek, bir türünde sopa atmak, recmedilmek şeklinde belirlenmişti. Başlangıçta, nihaî cezayı belirlememiş, sadece bu mertebelere göre teşri' kılmıştır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 151b).

Birincisi, başlangıçta zina halkın bir kısmında açıktı, onunla dünyevi menfaat elde ediyorlardı ve bu câriyelere uygulanıyordu. Hatta Yüce Allah bu konu hakkında şöyle buyurmuştur: "Câriyelerinizi fuhuş yapmaya zorlamayın"[211]. Hatta onlar câriyelerden olma evlatlar hakkında nesep iddiasında bulunurlardı. Yine zina o derece açık duruma gelmişti ki yollarda müslüman olduklarını görmezden gelerek hür kadınlarla şakalaşıyorlardı. [§]Bunun üzerine şu âyet inmiştir: "Ey peygamber! Eşlerine, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle, dış giysilerini üzerlerine bürünsünler. Bu, tanınıp rahatsız edilmemeleri için en uygun olanıdır[212]. O zaman câriyelerin durumu bu olunca, ortalıkta çok göründükleri yahut sesleri çok duyulduğu için zinaya düşme korkusu kendilerine galip geldi, hür kadınlara da aynı şekilde bu korku galip geldi. İşte bu öyle bir mânadır ki nefsânî meyilleri kabaran ve akıbeti hakkında az düşünen kimseyi alçaltacak ve kendisini ayıplayacak işlere sevkeder. Bu şehvet duygusu insanların hepsinin yapısında var edilmiştir. Bu sebeple başlangıçta Cenâb-ı Hak onun cezasını hafifleterek hapis ve evlerden dışarı çıkmama şeklinde belirledi. Sonra insanlar zorluk çekip bu durum gözlerinde büyüyünce cezayı sopa ile dövmeye çevirdi. Allah katındaki kötülük derecesinin büyüklüğünü anlamaları ve aynı fiilden kaçınmaları için zinanın yerilmesi gereken bir suç olması sebebiyle onu yapana had cezası verdi. Bazı durumlarda da zinanın cezası recim olarak belirlendi. Recim cezasının uygulanacağı durum öyle bir haldir ki, bütün mazeret yolları onda yok olur, bütün şüpheler ortadan kalkar.

86

İkincisi, zina fiilini işlemeye sevk eden şey bazısının bazısına yakın olması, büyük bir şehvet duygusu ile bir arada bulunmalarıdır. Bu durum kendilerine galip gelmiş, şehvet de onları körüklemiş, nihâyet bu işi yapmışlardır. Şunu da belirtmek gerekir ki hapis cezasının hikmeti hakkında iki yorum vardır: Biri, çirkin işe çağıran bir arada bulunmak ve göz göze gelmekten alıkoymaktır. [§]İkincisi, bunda fazla ıstırap ve baskı vardır, bazan bu, onu ölüme kadar götürür. Bu durumda sıkıntı vermesi bakımından hapis bir ceza olur ve hapis yoluyla da çirkin işten kaçınmaya yardım yapılmış olur. Öyle ki bu durumda ne erkeğin gözü kadına ne de kadının gözü erkeğe değer.

87

İslâm'ın başlangıcında zina cezasının hapis olarak uygulanmasının üçüncü sebebi hapiste, akrabayı korumaya teşvik, akrabalık haklarını zayi etmekten engelleyecek hususlara riayet etmeye teşvik vardır; aynı zamanda bu uygulama

---

211 "Namuslu yaşamak isterlerse, dünya hayatının geçici menfaatini elde etmek için câriyelerinizi fuhuş yapmaya zorlamayın. Kim onları zorlarsa bilsin ki Allah, onların zorlanmaları sebebiyle bağışlayıcıdır, esirgeyicidir" (en-Nûr, 24/33).

212 el-Ahzâb, 33/59.

zina fiilini işleyenin geçimini sağlamakta darlığa düşünce ona yardım etme gibi avantajlar sözkonusudur. Bu tür bir ceza zina vukûunda önce kişiyi bu cezaî hususları öğrenmeye, kendisini zinadan korumaya ve mevcut durumuyla yetinmeye sevk eder. Bu davranış toplumun iffetli olmasına daha uygun ve huzur için daha elverişlidir. İslâm hukukunda adam öldürmenin cezası olarak ödenen diyet de toplum huzuru açısından bunun gibidir; tâ ki kabilede bulunan sulh ve huzur temsilcileri, bozguncu olan gruplara engel olabilsin. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şimdi, Câhiliye adeti ortadan kalkıp insanlar birbirini gözetmeye, erkekler ve kadınlar birbirinden ayrılmaya başlayıp bir arada bulunmalarına izin verilmeyince -sadece bir araya gelme gibi cinsî arzudan ümitleri kesilen ve şehvetsiz yaratılanlar hariç- bu konuda sınır konulmuş ve Allah Teâlâ tarafından kadınlara bir yol açılmıştır[213]. Bu yol da -*en doğrusunu bilen Allah'tır ya*- birkaç şekilde açıklanabilir. Düşünmek gerekir… ? Daha önce zikredildiğine göre, bir kerede had cezası ikinci kerede recim cezası gerekir. Bilindiği üzere, recim ve had cezası türünden belirlenen yol, onlar için hapisten daha şiddetlidir. Rahmet Peygamberi'nin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Benden alın, benden alın! Allah o kadınlar için bir yol belirlemiştir: [§]Bekâr bekârla zina ederse yüz sopa vurulur ve bir yıl sürgün edilir; dul dul ile zina edince hem sopa vurulur, hem de recmedilir"[214]. -*En doğrusunu Allah bilir ya*- O da şudur: Allah Teâlâ bu şeriatla kadınların yolunu serbest bırakmıştır; ama bu, zina sebebiyle hapsedilen kadınlar hakkında bunu bir kural olarak koymuş değildir, nitekim O, zina suçuna hapis müeyyidesini uygulamıştır. Fakat buradaki durum şudur: kadınlar zina edince kendilerine hapis cezası verilmiştir, şimdi bu uygulama hapisten çıkarılmaları tarzında zikredilmiştir, zira bunların asıl cezası henüz

88

213 Mâtürîdî'nin bu ifadesi, tefsirini yapmakta olduğumuz 15. âyetin son kısmına benzemektedir.

214 Müslim, "Hudûd", 12-14. "Eğer denilirse ki Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Allah o kadınlar için bir yol açıncaya yahut ölüm gelinceye kadar onları evlerde tutun". Cenâb-ı Hak, onlar için bir yol açıncaya kadar hapis cezası meşrûdur. Şeriatın sahibi yolu açıklamak üzere şöyle buyurmuştur: "Benden alın, benden alın! Allah o kadınlar için bir yol açmıştır: Bekâr bekârla zina edince yüz sopa ve bir yıl sürgün edilir; dul dul ile zina edince hem sopa vurulur, hem de recmedilir". Şüphe yok ki kendisi için yol belirlenen belirlenmeyene göre daha kolay ve ehvendir. Sonra Allah'ın yol adını verdiği şey, hapis ve eziyet cezasını neshettiği fiildir, o da sopa ve recim cezasıdır. Bu ceza insanlara hapis ve eziyetten daha ağır gelir. Bu nasıl olur?" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 152a; Medîne nüshası, vr. 173a).

bildirilmemiştir, bildirilince ortadan kalkar, ama daha sonra onların hükmünü belirlemiştir[215].

Başka bir yorum da şudur: Âyette yer alan "yol" gerçekte onları tutmak ve engellemekle mükellef tutulan kimseler için zikredilmiştir, her ne kadar âyette kadınlara ait gösterilmişse de; çünkü sözkonusu kişiler kadınlar sebebiyle zor bir durumda kalmıştır. Bu durum, Cenâb-ı Hak'kın şu beyanına benzemektedir: "Câriyeleri ailelerinin de izniyle nikâhlayıp alın, mehirlerini de uygun olarak verin"[216]. Aslında câriyelere ücret verilemez, fakat onlardaki bir mânaya bağlı olarak "ecir" kavramı zikredilmiş ve bu sebeple onlara da nispet edilmiştir. Bunun gibi "Ehlu'l-kura" (أهل القرى) terkibinde "ehl" (أهل) kelimesi "kurâ" (قرى)'ya muzaf edilmiş, dolayısıyla (قرى) ile birlikte görülmüştür. (أهل) kelimesini ismen söylemekle köyün halkı kastedilmiş olunca "ehl" (أهل) kelimesi müzekker, karye kelimesi de müennestir[217]. Sanki onları evlerde tutmakla emredilenler had cezasını uygulayacaklar, böylece kendileri üzerinden evde tutma ve masraflarını karşılama külfeti kalkacak şekilde Allah onlar için bir çıkış yolu göstermiştir[218]. [Yani "ehl" müzekker, "kura" müennes olunca kadınları evde hapsetmek ehle ait olmaktadır.]

[§]Üçüncüsü, uzun süre hapsetmede sıkıntı, darlık hapsedilen kimse ile arzuları arasına girme, kendisi ile sevdiklerinin arasını kesmek sözkonusudur; böylesine bir defaya mahsus olmak üzere tahammül göstermek nefse, zillet ve kahrın devam etmesinden daha kolay gelir. Bundan kurtulmak, ancak ilkindeki gibi bir defada olur. Bu sebeple *-en doğrusunu Allah bilir ya-* kadınlar için bir çıkış yolu gösterilmiştir. **89**

---

215 Şârih açıklama niteliğinde şunları kaydetmiştir: "Yol"dan kastedilen sopa vurma ve recim uygulama değildir, bundan kastedilen zina sebebiyle hapsedilenleri tahliye etmektir… Dolayısıyla gelecekte zina fiilini işleyenler hakkında sopa ve recim cezaları meşrû olur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 152b).

216 en-Nisâ, 4/25.

217 Yüce Allah'ın: "İstersen orada bulunduğumuz şehrin halkına ve aralarında geldiğimiz kafileye de sor. Biz gerçekten doğru söylüyoruz" meâlindeki âyetine işaret ediyor (Yûsuf, 12/82).

218 "Câriyelere ücret ve mehir verilmez, onların sahiplerine verilir. Fakat mehir vermenin sebebi câriyelerle cinsî ilişkide bulunma olunca ücret de onlara nispet edilmiştir. Bu, Cenâb-ı Hak'kın: "İçinde bulunduğumuz köye sor" (Yûsuf, 12/82) meâlindeki beyanına benzer gibidir. Yani köyün sakinleri oldukları için köy halkına sor demektir. "Ehl" kelimesinin telaffuzu müzekker konumunda bulunduğu halde, "elletî künnâ fîhâ" (الَّتِى كُنَّا فِيهَا) terkibinde müennes olarak zikredilmiştir. Burada da böyle olmuş, her ne kadar kastedilen mâna "leküm sebîlen" (لكم سبيلا) olsa da "lehunne sebîlen" (لَهُنَّ سَبِيلًا) terkibinde lafzın zâhirine binaen müennes konumunda zikredilmiştir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 152a).

Daha önce zikrettiğim hadis iki duruma işaret etmektedir. Birincisi şudur: Hapis cezası her ne kadar özel olarak kadınlar hakkında zikredilmişse de, aslında o, bütün zina edenler hakkındadır. Çünkü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "Benden alın, benden alın! Allah, onlar için bir çıkış yolu göstermiştir"[219]. Sonra da evli olan ve olmayan erkekler ve kadınlar hakkında gösterilen yolu zikretmiştir, her her ne kadar esas olarak kadınlar sözkonusu edilmişse de. Bu durum, Cenâb-ı Hak'kın kölelerin cezasını câriyeler konusunda, zina iftirasında bulunanların cezasını da evli kadınlara yapılan iftira mevzuunda[220] zikretmesi gibidir. Bu saydıklarımızda hüküm hem erkeği hem de kadını kapsar, çünkü mâna hepsinde aynıdır. İşte biraz önce anlattığımız husus da bunun gibidir.

İkincisi, Kur'ân'da yer alan hükmün Sünnet'le neshedilmesi konusudur. Bu, iki yönden yapılmaktadır: Birincisi, Kur'ân'da zina edenlerin serbest bırakılması zikredilmekle birlikte bunun tertip ve düzeni bildirilmemiş, evet buna temas edilmemiştir. Böyle olunca Kur'ân dışı bir vahiy ile sabit olmuştur. İkincisi, Hz. Peygamber (a.s.) : "Benden alın, benden alın!" buyurduktan sonra Allah Teâlâ'nın o kadınlar için bir çıkış yolu gösterdiğini haber verdi. "Benden alın, benden alın!" beyanı, Allah'ın onlar için bir yol gösterdiğinin delilidir. 90 Neshin mânası da böyledir. [§]Zira Resûlullah Cenâb-ı Hak'kın, birincinin (hapis) hükmüne ait müddeti, diğer hükmün ortaya çıkmasına bağladığını beyan etmiştir. Kur'ân'da bu konuda yahut **Allah onlara bir yol açıncaya kadar**, meâlindeki sözü ile bir vâd vardır diyen kimsenin bu sözünün bir anlamı yoktur, çünkü Allah'ın hükmünde olan her şeyi Allah nesheder, vâdler onun hükmünde mevcuttur. Ancak biri şöyle diyebilir: Resûl-i Ekrem hüküm vâdinin beyanı ile tasdik edilmez, ancak şart vâdinin beyanı ile tasdik edilir; dolayısıyla kul da ondan hareketle bir iman ortaya çıkarmaya muhtaç olur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Bununla beraber Kur'ân'da zikredilen neshin gerçek sayılması caiz olunca, anılan hükmün gerçekliğinin neshedilmesi mânasına gelmez[221]. Şimdi, bu sözü söyleyen kimseyi buna sevk eden şey, nes-

---

219 Müslim, "Hudûd", 12-14.

220 Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:"Namuslu kadınlara iftira atıp da sonra dört şahit getiremeyenlere seksen sopa vurun ve ebedi olarak onların şahitliğini kabul etmeyin" (en-Nûr, 24/4).

221 Semerkandî bu konuda şöyle demiştir: "Allah Teâlâ'nın hükmünde nesh edilmesi sabit olan her şeyin neshi delalet açısındandır. Çünkü O, ebedî kaydıyla sabit olan bir hükmü değil süreli olan hükmü nesheder. Şu da var ki sözkonusu süre bazan açık ve şartlı, bazan da işaret yolu ile sabit olur. Bu durum neshin gelmesiyle bilinir. Ancak birileri şöyle diyebilir: "Biz Cenâb-ı Hak'kın, Resûlullah'a okunmayan beyan yoluyla yaptığı vahyi tasdik etmeyiz,

hin mânasını bilmeyişidir ki o, bir hükmün son bulduğu vakti beyan etmekten ibarettir. Şüphe yok ki Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin bir türe ait hükmün sona erdiğini açıklama hakkı vardır, vakit de bunun gibidir.

Zina fiiliyle ilgili olarak İslâm'daki ilk ceza bu olunca (tefsirini yapmakta olduğumuz iki âyetteki ceza) Tevrat'la hükmetmenin ve recim cezasını içeriyorsa onunla amel etmenin neshedilişi sabit olmuştur. Tevrat'taki hükmün bununla neshedilmesi sabit olmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.) Tevrat'ın hükmüyle recim cezasını uyguladığı ve şöyle buyurduğu zikredilmiştir: "Ben Yahudilerin öldürdükleri sünneti ilk yaşatanım"[222]. Recim cezasının Tevrat hükmü olup sonraları hükmünün neshedildiği sabit olunca, Yahudiler hakkında recim cezası ancak bir açıklamadan sonra uygulanabilir. [§]Bununla birlikte **91** Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "Allah'a ortak koşan

---

sadece açıkça okunan vahiy yoluyla bildirdiklerini onaylarız". Buna inanan kimsenin yeniden iman etmesi gerekir. Şu da var ki, Kur'ân'da bulunan bir hükmün Kur'ân'da olmayanla -ki o da sünnettir- neshedilmesi caiz olsaydı, eğer Kur'ân'da o hükmün neshi ile ilgili bir vâd varsa onun hükmünün Sünnetle nesh edilmesinin caiz olduğunu söylemek gerekir; hatta Kur'ân'da nesih vâdi yoksa bile; çünkü her iki durumda da Kitab'ın hükmü Sünnetle neshedilir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 152b).

[222] Berâ b. Âzib'den rivayet edildiğine göre O, şöyle demiştir: "Kömürle yüz karartma ve sopa cezası vurulmuş bir Yahudi Hz. Peygamber'in (s.a.) önünden götürülüyordu. Resûlullah Yahudileri çağırarak şöyle buyurdu: "Kitabınızda zinanın cezasını böyle mi buluyorsunuz?" Onlarda: "Evet" dediler. Bunun üzerine onların âlimlerinden birini çağırarak: "Seni Mûsâ'ya Tevrat'ı indiren Allah'a salıyorum, kitabınızda zinanın hükmünü bu şekilde mi buluyorsunuz?" dedi. O âlim: "Hayır, eğer beni Allah'a salmasaydın sana bu bilgiyi vermezdim. Fakat zina fiili ileri gelenler arasında çoğalmaya başlamıştı. Bizden hatırı sayılır biri zina edince ona ilişmezdik, zayıf birini yakalayınca da had cezası uygulardık" cevabını verdi. Sonra: "Gelin hem ileri gelenlere hem de zayıf kimselere birlikte uygulayacağımız bir hüküm üzerinde birleşelim" dedik, bu sebeple recmin yerine kızgın kömürle dağlamayı koyduk". Bunun üzerine Hz. Peygamber de şöyle buyurdu: "Allah'ım! Senin emrini, recmi ilk ihya eden benim, onlarsa bunu yok etmişlerdi". Bunun üzerine Resûl-i Ekrem emir vererek o kişi recmedildi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak şu âyeti indirmiştir: "Ey peygamber! Kalpleri inanmadığı halde ağızlarıyla "iman ettik" diyenlerden ve yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin. Onlar hep yalana kulak verirler, sana gelmeyen başka bir kesimi dinler dururlar; kelimeleri konulduğu anlamlarından kaydırıp değiştirirler. "Eğer size şu verilirse hemen alın, eğer o verilmezse uzak durun" derler" (el-Mâide, 5/41). Yani Yahudiler şunu demek ister: "Muhammed'e gelin, eğer yüz karartma ve sopa vurmayı emrederse onun sözünü alın. Şayet recmi emrederse sakının". İşte bunun üzerine şu âyetler inmiştir: "Kim Allah'ın indirdikleri ile hükmetmezse onlar işte kâfirlerdir" (el-Mâide, 5/44); "Kim Allah'ın indirdikleri ile hükmetmezse onlar işte zâlimlerdir" (el-Mâide, 5/45); "Kim Allah'ın indirdikleri ile hükmetmezse onlar işte fâsıklardır" (el-Mâide, 5/47). Bu âyetler bütün kâfirler hakkında inmiştir (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 287, 300; Müslim, "Hudûd", 28; İbn Mâce, "Hudûd", 10; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 26).

kimse zina cezasının uygulanması konusunda evli sayılmaz"[223]. Hz. Peygamber (s.a.) de zina eden erkeğe recim cezasının uygulanacağını haber vermiştir.

Bazıları da şöyle demiştir: Hapis cezası özellikle kadınlara aittir. Erkeklere ise dil ile eziyet verme ve azarlama cezası vardır. Bu görüşün dayandığı delil de **İçinizden bu çirkin fiili işleyen ikilinin canlarını yakın** meâlindeki âyettir. Bu cezalar şu bakımdan uygundur ki kadınların mekânı evlerdir, bu sebeple onları zinadan korumak kolaydır; kendilerini kocalarına, bunun yanında mahremlerine teslim etme açısından bu görüş vakıâya daha yakındır. Erkekler hapsedilince onların geçim külfeti başkalarına intikal eder, dolayısıyla yaptıkları işin cezasının başkalarına yüklenmiş olur, rahatlık da kendilerinde kalır. Kadınlara gelince, onların geçim külfeti aslında başkalarına aittir, dolayısıyla onları hapsetmekte başkalarına ilave bir külfet yüklenmez, bu sebeple hapis onlar için bir ceza olur. Şu da var ki erkekleri ayıplamak mümkün olan bir şeydir, bu da akıllı kimseleri çirkin işlerden engellemede daha etkili bir yöntemdir.

Hapis cezasının özellikle erkeklere mahsus olma ihtimali de vardır, çünkü Lût kavminin yaptığı kötü iş hakkında herhangi bir cezadan bahsedilmiyor. Halbuki Allah Teâlâ, kullarının, bu işin cezasını bilmeye ihtiyaçları olduğunu bilmektedir. Zaten O, [92] [§]kadınlarla ilişkide haklar, haramlar ve hükümler koymuştur ki bunlar erkeklerle ilişkide mevcut değildir ve insanlar bunu bilmektedir. İki fiilin hükümlerini ayırdıktan sonra, erkekler için zinada bir cezanın zikredilmemesi ihtimali yoktur. Bu sebeple on beşinci âyetin bununla ilgili olması mümkündür. Yüce Allah'ın şu beyanı da bu ihtimali güçlendirmektedir: **Eğer tövbe eder durumlarını düzeltirlerse artık onlara eziyet etmekten vazgeçin.** Burada bir önceki âyette yer alan "yol açma"yı zikretmemiştir. Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ise bunu, zinanın bütün kısımlarında zikretmiştir, şu halde bu husustaki hükümle onun beyanında yer almıştır. Dolayısıyla bu konuda birincinin (kadının) cezası had cezasından daha hafif olur, ikincinin cezası da böyledir. Şu da var ki kadınla erkeğe uygulanan eziyet cezasında bazan farklılık da meydana gelir ki o, tâzir cezasıdır. Bu hüküm, nesih şıkkı ortaya çıkmadıkça daima mevcuttur. Zinanın cezası konusunda şimdiye kadar zikredilenlerin tamamı erkeklerle kadınlar arasında eşit olduğunu ka-

---

[223] Bu hadis merfû ve mevkûf olarak rivayet edilmiş olup Dârekutnî ve Beyhakī onun mevkûf olduğu görüşündedir (bk. Dârekutnî, *Sünen*, III, 147; Beyhakī, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VIII, 216). Bu hadis İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde mevkûf olarak rivayet edilmiştir (V, 147). Fazla bilgi için bk. Zeylaî, *Nasbu'r-raye*, III, 327.

nıtlayıp desteklemiştir: Eski zamanlarda -yeni dönemlerde, köleler- hür insanlar, dullar ve bekârlar, âyet üzerindeki yorumlar da aynı şekildedir.

Hadiste zikredilen sürgün ifadesinin birkaç türlü yorumlanmaya ihtimali vardır: Biri, karşı fikri benimseyenlerin ileri sürdüğü ceza olma görüşüdür, o da bulunduğu beldeden sürgün edilmektir. Fakat had cezaları yerine konulunca suç işlemekten men edici konuma getirilmiştir, özellikle zinada. Çünkü bu suçta hapis cezası emredilmiş ve bununla zina yolunun kapatılması amaçlanmıştır. Suçluyu başka insan topluluklarına sürme ve ülkelerinden çıkarma ise bir mekâna yerleştirme konumunda olup uzak bir ihtimaldir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Buna göre şayet sürgün bir ceza ise o, hapsetmekle oluşur; daha önce olduğu gibi bununla başkalarıyla bir araya gelme yolları engellenir ve onun bu mazereti ortadan kaldırılır[224], tâ ki tövbe saygısı ortaya çıksın.

Sürgünle, zanlının unutulması ve kötülenmesinin ortadan kaldırması amaçlanmış olabilir; bu kişi sürgün edilir ki yaptığı iş unutulsun ve onunla ayıplanmasın. Câriyeler hakkında da durum aynıdır, ama kâfirler hakkında değil, çünkü onlarda bulunan zillet daha büyüktür. Bununla birlikte, hür insanlarda vukû bulması büyük bir durum olduğunun bilinmesi için sözü edilen kimselere sövmek had cezası gerekmez. Sürgün, şayet ceza olmak üzere verilmişse bu neshedilmiştir, [§]çünkü Sünnet'le sabit olduğuna göre câriyelere had cezası uygulanmış, fakat hapis cezası verilmemiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur: "Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı gerekir"[225]. Zina eden dul kadın hakkında zikredilen hükmün, şu yoruma ihtimali vardır: Bir halde sopa vurulur, bir halde recmedilir. Her ne kadar bu konuda zikredilen Mâiz ve diğerlerinin haberi ile nesih varsa da her dula sopa vurulmaz.

93

Onlara eziyet verin. Bir görüşe göre had cezası uygulayarak eziyet verin demektir, diğer bir görüşe göre ayıplayarak onlara eziyet edin demektir. **Eğer tövbe edip durumlarını düzeltirlerse** bundan engellenirler. Bir görüşe göre de (Onlara eziyet edin) "onlara sövün" demektir, fakat bu çirkindir, ayıplamak daha uygun bir yorumdur.

---

[224] Yani fâsık kimselerle bir araya gelme ihtimali otadan kalktığı için onun bir özrü kalmaz.

[225] en-Nisâ, 4/25.

إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللّٰهِ لِلَّذ۪ينَ يَعْمَلُونَ السُّٓوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ
مِنْ قَر۪يبٍ فَاُو۬لٰٓئِكَ يَتُوبُ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللّٰهُ عَل۪يمًا حَك۪يمًا
﴿١٧﴾ وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذ۪ينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّـَٔاتِ حَتّٰٓى اِذَا حَضَرَ
اَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ اِنّ۪ي تُبْتُ الْـٰٔنَ وَلَا الَّذ۪ينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ
اُو۬لٰٓئِكَ اَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا اَل۪يمًا ﴿١٨﴾

17-18. “Allah’ın kabul edeceği tövbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden pişmanlık getirenlerin tövbesidir; işte Allah bunların tövbesini kabul eder; Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir. Yoksa kötülükleri yapıp yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çattığında “Ben şimdi tövbe ettim” diyenlerle kâfir olarak ölenler için kabul edilecek tövbe yoktur. Onlar için acı bir azap hazırlamışızdır.”

[Tövbenin Kabulü]

Allah’ın kabul edeceği tövbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden pişmanlık getirenlerin tövbesidir. Allah’ın kabul edeceği tövbe… Yani kulun kendisi rağbet edip temayül gösterdiği ve bu husus Allah’ın ilmine ulaştığı takdirde, onu, tövbe etmeye muvaffak kılmak ve kendisine yol göstermek Allah Teâlâ’ya aittir. **Tövbe yüce Allah’a aittir** meâlindeki beyanın şu mânaya da ihtimali vardır: Kul, üzerinde bulunduğu işten ve irtikâp ettiği günahtan dönüş yaptığı takdirde onu kabul etmek Allah’a aittir.

Tövbe yüce Allah’a aittir, beyanı hakkında şu yorumun yapılması da sözkonusudur: Tövbenin kabul edilmesinin ihtimali vardır. Yani tövbeyi geleceğe bırakmayan, tövbe ettiği günahı işlemekten aciz olacağı ve onu bir daha yapmaktan ümit keseceği vakti beklemeyen kimsenin tövbesini Allah kabul eder. **94** [§]Evet bu tövbe şekli onun âdeti ise Allah onun tövbesini kabul eder; hatta bu tövbe durumuna bazı zorlamalarla ulaşmış olsa bile. Yahut günah işlenmesinin hemen ardından, işi hafife alıp ve aldırmazlık gösterip günahtan dönüşü terk etme gibi bir hali benimsemeden hemen tövbeye sarılırsa bu da kabule şâyân olur. Fakat aksi bir hale bürünüp günah işlemeyi hafife alanın tövbesini

Cenâb-ı Hak kabul etmez[226]. İkincisi, tövbeye muvaffak kılınacak ve kendisine Allah'ın yolu gösterilecek kişinin, günahı kendisini korkutan ve Allah'a dönmeye, O'nun rahmeti ve ihsanına nail olmaya layık olan kimselerden olmasıdır. Buna mukabil zikredilen hususlara aldırmayan ve Allah'a yakarmayan kimseleri Cenâb-ı Hak tövbeye muvaffak kılmaz.

Denildi ki yukarıda geçen âyetlerin birincisi, küçük günahlar, ikincisi, büyük günahlar, üçüncüsü de küfür hakkındadır[227]. Zira küçük günah sahibinin kalbi daha ince, Rabbini zikretmeye ve O'na dönmeye daha yatkındır. Büyük günah işleyenin kalbi birinciye göre daha katı, daha karanlıktır; böylesi şiddet karşısında yahut uzun bir sıkıntı ve kalp daralmasından sonra ancak pişmanlık duyar. Bu durumda iken tövbe edenlerin yahut Allah'ın her tövbeyi kabule mecbur olduğunu düşünenlerin yaptıkları tövbeyi kabul etmek Allah üzerine vacip değildir. Belki Yüce Allah onların tövbesini lütfu ve rahmeti ile kabul eder[228]. [§]O, bu kişinin tövbesini Allah'a yaklaştıran sebepler arasında yer alan hayırlar ve güzel ameller sebebiyle kabul eder ve onu muvaffak kılar. Kâfire gelince Allah onun tövbesini asla kabul etmez, çünkü o ölünceye ve azabı yakından görünceye kadar tövbe etmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

95

Tövbe karşısındaki grupların sonuncusunu kâfirlerin oluşturması ihtimal dâhilindedir. Onların içinde zaruret durumunda ve imkânların ortadan kalktığı dönemde tövbeye baş vuranlar bulunabilir; böyleleri artık kendisine karşı günah işledikleri varlığa ulaşmanın başka çaresinin bulunmadığını kabul ederler. Fakat Cenâb-ı Hak, bunların tövbesini kabul etmez, çünkü bu, ger-

---

226 Semerkandî şöyle demiştir: "Tövbesini geleceğe bağlamayan ve tövbesi için günah işlemekten aciz kalacağı vakti beklemeyen, tövbe etmeyi, tekrar yapabilme imkânına sahip olduğu halde yapmaktan umut kesilecek vakte kadar tehir etmeyen kimsenin tövbesini Allah Teâlâ şu şartla kabul eder: Bu hususu adet ve alışkanlık haline getirmesi. Bundan şunu kastediyorum: Günah işleme umudunun kesildiği halde bulunsa ve günahı yapmaktan aciz kalacak vakte kadar ulaşsa da Allah kulun içine düştüğü her günahtan en yakın zamandaki tövbeyi kabul eder. Çünkü, kulun alışkanlığı işlediği her günahtan Allah'a dönüş yapmaktır, zira bu günaha tabiatı sebebiyle itilmişti… O, bu halde iken tövbe edince Cenâb-ı Hak lütfuyla kabul eder. Fakat kişi, günahı küçümsemek ve onu işlemeye devam edip hemen tövbe etmemek adet haline gelmişse ve artık günahı işleyemeyeceği duruma gelirse Cenâb-ı Hak böylesinin tövbesini kabul etmez. *En doğrusunu bilen Allah'tır* (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 153a; Medîne nüshası, vr. 174a).

227 Birinci âyet şudur: "Allah'ın kabul edeceği tövbe, ancak bilmeden kötülük edip de…". İkinci âyet: "Yoksa kötülükleri yapıp yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çattığında 'Ben şimdi tövbe ettim…". Üçüncü âyet: "Kâfir olarak ölenler için kabul edilecek tövbe yoktur" âyetidir (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 153b).

228 Yani böylesinin tövbesini kabul etmek -Mûtezile'nin dediği gibi Allah'a vacip değildir, aslında bu, Allah'ın lütuf ve rahmetinin eseridir.

çekte imkân verilen kimsenin tövbesi değil, aksine zor durumda kalan yahut başına gelen bir durumu bertaraf etmek için teşebbüste bulunan kimsenin tövbesidir. Çünkü bu, delilleri araştırmaktan ve düşünüp araştırıp sebeplere vakıf olmaktan kişiyi alakoyan bir konumdur. Böylesi kendisine yöneldiği şeyden başkasını göremez ve samimi tövbe yerine koyduğu şeyle kurtulacağını zanneder. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bilmeden kötülük edenler. Bu ilâhî beyanın iki şekilde yorumlanması mümkündür: İşi bilmeyip kasıtsız olarak ona düşmeye, işi kasten yapıp onun konumunu bilmemeye. Bilmeden kötülük yapmak birkaç sebeple ortaya çıkar: Şehvetin galip gelmesi durumunda olur. Kişi daha sonra tövbe edip iyi bir kimse olma ümidiyle o işi yapar. Nitekim Yûsuf aleyhisselâmın kardeşleri böyle düşünüp, şöyle demişlerdir: "Yûsuf'u öldürün veya onu (uzak) bir yere atın ki babanızın teveccühü yalnız size kalsın! Ondan sonra da (tövbe ederek) iyi kimseler olursunuz!"[229] Allah Teâlâ onları "câhiller" diye niteleyerek diğer bir **96** âyette şöyle buyurmuştur: [§]"Yûsuf, 'Siz, câhilliğiniz yüzünden Yûsuf ve kardeşine yaptıklarınızı biliyor musunuz?"[230]. Buradaki cehaletle iş yapmak bağışlanma umuduyla, birde Allah'ın rahmetine ve keremine dayanmak suretiyle iş yapmak demektir. Ayrıca işlediği kötülüğün cezasının ne olduğunu bilmeden yapmak anlamına gelmesi ihtimali de bulunmaktadır.

Hata ve unutma da iki şekilde olur: Biri, fiil hatasıdır, bu da ne doğrudur, ne de isabetlidir; diğeri kasıt hatasıdır, bu da fiilin bir yanılgısıdır, meselâ kişinin birine atmaya karar vererek başkasına isabet etmesidir. Unutma da iki şekilde olur. Birincisi, terk konumunda (anlamında) unutmak olup Yüce Allah'a nispet edilmesi caizdir. İkincisi, gaflet ve yanılma şeklindedir ki hiçbir şekilde Allah'a nispet edilmesi caiz değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* Unutulan şeyde aslolan terk edilmiş olmaktır. Bu sebeple merhametten ve değer vermekten mahrum kılınan kimseye unutulmuş (mensi) diye vasıflandırılmıştır[231]. Bu konumdaki unutmanın Allah'a nispet edilmesi mümkündür. Dolayısıyla unutmanın bu yönden Yüce Allah'a nispet edilmesi caiz olur.

---

229 Yûsuf, 12/9.

230 Yûsuf, 12/89.

231 İmam Mâtürîdî rahmetüllai aleyh şu âyete işaret ediyor olmalıdır: "(Onlara denecek ki:) Bu gününüzle karşılaşmayı unutmanız sebebiyle cezayı tadın bakalım! İşte şimdi biz de sizi unuttuk; haydi yaptıklarınızın bedeli olarak ebedî azabı tadın şimdi!" (es-Secde, 32/14; bk. el-A'râf, 7/51; et-Tevbe, 9/67; Tâhâ, 20/126; el-Câsiye, 45/34).

Bir görüşe göre **Allah'ın kabul edeceği tövbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden pişmanlık getirenlerin tövbesidir** meâlindeki beyan müminler hakkında inmiştir.

Yoksa kötülükleri yapıp yapıp da… beyanı ise kâfirler hakkında inmiştir. Bir görüşe göre [§]ikisi birlikte müminler, üçüncü âyet ise kâfirler hakkında nâzil olmuştur. Şöyle de denilmiştir: Birinci âyet müminler, ikincisi münâfıklar, üçüncü de kâfirler hakkında inmiştir.

97

Ömer b. Hattâb'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Can boğaza gelmedikçe Allah kulunun tövbesini kabul eder"[232]. Hz. Peygamber'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kim canı boğazına gelmeden ve (ölüm) meleklerini görmeden tövbe ederse onun tövbesi kabul olunur"[233]. Bu meselede aslolan şudur: Tövbe, mükellefin iradesiyle olursa kâfirin tövbesi kabul edilir. Fakat darda kalması ve sıkıntının atılması tarzında olursa asla kabul edilmez. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Daha önce iman etmemiş olan bir kimseye bugün imanı fayda vermez"[234]. Yani kâfir azabı gördüğü zaman inanması zorda kalma eseri bir inanma ise bu iman ebediyen kabul edilmez. Bu Firavun'ın imanı gibidir. Çünkü bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Sonunda Firavun boğulmak üzereyken şöyle dedi: "Elhak inandım ki İsrâiloğulları'nın iman ettiğinden başka tanrı yokmuş! Ben de artık kendini O'na teslim edenlerden biriyim"[235]. Firavun'un imanı kabul edilmemiştir. Çünkü bu iman zorda kalma (be's) ve azabı bertaraf etme durumundaydı, böylesi asla kabul edilmez. Yine aynı konuda Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, Allah'ın birliğine inandık" derler"[236].

---

[232] Bu rivayet aynı lafızla merfû hadis olarak nakledilmiştir (İbn Mâce, "Zühd", 30; Tirmizî, "Daavât", 103; İbn Hibbân, II, 395; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 286). Ğarğara (الغرغرة) canının boğaza dayanması, gidip gelmesidir (bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "غرّ" md.).

[233] Bu hadisi bu sözlerle bulamadım. Fakat şu lafızlarla rivayet olunmuştur: "Canı boğaza gelmedikçe Allah tövbe edenin tövbesini kabul eder" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 362).

[234] "(İnanmak için) ille de kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabbi'nin gelmesini ya da Rabbinden bazı işaretlerin gelmesini mi bekliyorlar? Daha önce inanmamış yahut inancı sayesinde bir iyilik yapmamış kimseye, Rabbinden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz. De ki: Bekleyin! Şüphesiz biz de beklemekteyiz" (el-En'âm, 6/158).

[235] Yûnus, 10/90.

[236] "Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz" derler. Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir; Allah'ın, kulları hakkında öteden beri uygulanan yasası böyledir. İşte o zaman artık inkârcılar hüsrana uğramışlardır" (el-Gâfir, 40/84-85).

98

[§]Denildi ki: **Ben şimdi tövbe ettim** meâlindeki ifade şart koşarak tövbe etmektir, böyle bir tövbe kabul edilmez, çünkü burada söz kesinlik ifade etmemektedir.

“Kötülükleri yapıp yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çattığında **Ben şimdi tövbe ettim** diyenler… için kabul edilecek tövbe yoktur” anlamındaki ilâhî beyan hakkında şöyle denilmiştir: Onlar ölümü gördüklerinde tövbe edenlerdir, Cenâb-ı Hak Onların tövbelerinin kabul edilmeyeceğini haber vermiştir, çünkü onlar zor durumda ve azabın kalkması için tövbe ediyorlar.

Kâfir olarak ölenler için. Onların tövbeleri kabul edilmez, çünkü böyleleri âhirette azabın kendilerinden kalkması için tövbe ederler. Tıpkı Allah Teâlâ’nın “Biz şirk koşmadık”[237]; “Biz müşrik değildik”[238] meâlindeki ilâhî beyanlarda da durum aynıdır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَرِثُوا النِّسَٓاءَ كَرْهًا وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ اِلَّٓا اَنْ يَأْت۪ينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَاِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسٰٓى اَنْ تَكْرَهُوا شَيْـًٔا وَيَجْعَلَ اللّٰهُ ف۪يهِ خَيْرًا كَث۪يرًا ﴿١٩﴾

19. “Ey iman edenler! Kadınlara zorla vâris olmanız size helâl değildir. Apaçık bir edepsizlik yapmadıkça, onlara verdiğinizin bir kısmını ele geçirmek için -evlenme ve boşanma konusunda- engel çıkarmayın. Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmazsanız, Allah’ın hakkınızda çok hayırlı kılacağı bir şeyden de hoşlanmamış olabilirsiniz.”

---

237 Metin bütün nüshalarda ve *Şerhu’t-Te’vîlât*’ta böyledir. Muhtemelen bu bir yazım hatasıdır, çünkü bu iki âyetin anılan mesele ile ilgisi yoktur. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: “Putperestler diyecekler ki: “Allah dileseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız. Hiçbir şeyi de haram saymazdık”. Onlardan öncekiler de aynı şekilde yalanladılar ve sonunda azabımızı tattılar. De ki: “Yanınızda bize açıklayacağınız bir bilgi mi var? Siz zandan başka bir şeye uymuyorsunuz ve siz sadece temelsiz bir tahminde bulunuyorsunuz” (el-En‘âm, 6/148).

238 “Unutma o günü ki onları hep birden toplayacağız; sonra da Allah’a ortak koşanlara “Nerede boş yere davasını güttüğünüz ortaklarınız?” diyeceğiz. Sonra onların mazeretleri “Rabbimiz Allah’a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık” demekten başka bir şey olmadı” (el-En‘âm, 6/22-23).

Ey iman edenler! Kadınlara zorla vâris olmanız size helâl değildir. Bazıları şöyle demiştir: Erkeklerin, gönül hoşluğuyla kadınlara vâris olmaları caiz olur, çünkü Allah Teâlâ onlara baskı yoluyla vâris olması yasaklamıştır. Bunda, gönül hoşluğu ile kadınlara vâris olmanın helâl olduğuna dair delil vardır.

Biz göre her ne kadar vâris olmak baskı altında yasaklanmışsa da, bu ilâhî beyanda erkeklerin, gönül hoşluğuyla kadınlara vâris olacaklarının cevazına dair bir delil yoktur; ayrıca bunun bir halde mubah kılınmasında diğer bu durumda haram kılınması yahut bir halde halal kılınmasında, başka bir durumda yasaklanmasının da delili bulunmamaktadır. [§]Yine bir halde haramlılığında **99** başka bir durumda halal telakki edilmesinin herhangi bir delili mevcut değildir. Bizim bu düşüncemizin delili Cenâb-ı Hak'kın şu âyetleridir: "Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın!"[239]. Bunun anlamı, onlar fakirlik korkusu olmayınca çocuklarını öldürme hakkına sahiptirler demek değildir. "Ey peygamber! Mehirlerini verdiğin eşlerini sana helâl kıldık"[240]. Bu ilâhî beyanda mehirlerini vermeyince kadınların kendisine helâl olmadığına dair bir delil bulunmamaktadır. "Eğer hanımlar arasında adalet yapamamaktan korkarsanız bir hanımla nikâhlanın"[241] âyeti de bunun gibidir.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmenin açıklaması şöyledir: Bir kimse ölüp de geride hanımını bırakırsa kişinin erkek akrabası kadına kendi yakınlarından daha çok hak sahibi olurdu. Bunlar dilerlerse onunla kendileri evlenir, dilerse başkası ile evlendirirlerdi, isterlerse evlendirmezlerdi. İşte âyet bunun üzerine inmiştir[242]. Bir de şöyle denilmiştir: İslâmiyetin ilk dönemlerinde bir erkek ölünce, ona en yakın olan kişi gelir, hanımının üzerine bir örtü atardı, böylece o, kadın istese de istemese de nikâhının vârisi olurdu. Âyet bu münasabetle inmiştir[243]. Bize göre âyet onların yaptıklarının haram olduğunu açıklama niteliğine sahiptir. Bunun da delili, Cenâb-ı Hak'kın şu beyanıdır: "Babalarınızın nikâhladığı hanımları, eskiden yapılan müstesnâ, nikâhlamayın"[244] âyetidir. [§]Bu beyan, oğulların, babalarının nikâhladığı hanımları nikâhlamalarını ya- **100**

---

239 el-İsrâ, 17/31.

240 el-Ahzâb, 33/50.

241 en-Nisâ, 4/3.

242 İbn Abbâs yukarıdaki âyet hakkında şöyle demiştir: Câhiliye döneminde erkek ölünce onun akrabaları karısına yönelik hak sahibi kabul ediliyordu. Onlardan biri dilerse kadınla evlenir, isterlerse başkasıyla evlendirirler, yahut hiç evlendirmezlerdi; yani onlar kadına kadının akrabasından daha çok hak sahibiydi. İşte bu âyet onlar hakkında inmiştir (Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 4/6).

243 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 306; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 462.

244 en-Nisâ, 4/22.

saklamıştır. Bu da yasağın her iki halde, yani isteyerek yahut istemeyerek yapılan nikâhı içerdiğine işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kadınlara zorla vâris olmanız size helâl değildir. Bu âyet -her ne kadar Allah Teâlâ onu "zorla" diye ifade etmişse de- kadınlara ebedi olarak vâris olmanın haram olmasına birkaç yönden ihtimali taşır. Birincisi, haramlığın bir yönde yahut hükmün bir halde zikredilmesinde, sözkonusu halin tahsis edildiğine dair bir işaret yoktur. Nitekim azîz ve celîl olan Allah şöyle buyurmuştur: "Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın! Biz onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahtır"[245]; "Eğer adalet yapamamaktan korkarsanız bir kadınla nikâhlanın"[246]; "Ey peygamber! Mehirlerini verdiğin eşlerini, sana helâl kıldık"[247]. Aslında mehirleri verilmese de kadınlar helâl olurlar. Eğer mehirlerini vermek şart koşulmasaydı, sanki Yüce Allah şöyle buyurmuş gibi oldu: "Kadınlara zorla vâris olmak size helâl olur". *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, verasetin ebediyen istenmez olmasıdır; vâris istesin veya istemesin, ister mûris istesin veya istemesin mîrâs gereklidir. Vâris olmanın konumu bu olunca "kerhen" (zorla) kavramının zikredilmesi veya edilmemesi bir şeyi değiştirmez.

Üçüncüsü, Câhiliye insanları nikâhı da mîrâs gibi intikal ettiriyorlardı. Oysa ki nikâh bölünmeyi kabul etmeyen bir olgudur, yararlanma hususunda ortaklığı kabul etmez. [§]Dolayısıyla problem vârislerden biri lehine rızalaşmak suretiyle çözülüyordu. Yahut veraset bir kişiye dönüyorsa, nikâhın veraset hakkı olarak değil, nikâh hakkı olarak onun oluyordu. Vâris olan erkeklerden baba ve oğullar hakkında nikâh haram olunca vâris olması caiz olsa bile nikâhın intikali bâtıl olur[248].

101

---

245 el-İsrâ, 17/31.

246 en-Nisâ, 4/3.

247 el-Ahzâb, 33/50.

248 Şârih şöyle dedi: Câhiliye Arapları nikâha da vâris olurlardı, yani onlar için nikâhlama hakkı da sabit olurdu. Halbuki bu, ortaklığa müsait olmayan bir şeydi, çünkü tek bir kadınla birkaç kişinin evlenmesi mümkün değildi. Çünkü birkaç kişinin kadınla cinsî ilişkide bulunması evliliği meşrû kılan amacı ortadan kaldırır; onların müşterek anlayışı böyleydi. Babalardan ve oğullardan oluşan vârislerin dul hanımla evlenmeleri zaten şu âyetlerle haram kılınmıştır: "Babalarınızın nikâhladığı kadınlarla evlenmeyin" (en-Nisâ, 4/22); "(Kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız…" (en-Nisâ, 4/23). Zaten dinen caiz olmayan bir konumda evlenme hakkının mîrâs telakki edilmesinin hiçbir anlamı yoktur (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 154a; Medîne nüshası, vr. 175a).

Şunu da belirtmek gerekir ki bu âyet, nikâh ve cinsel ilişki menfaatlerine vâris olmayı ortadan kaldırmayı da göstermektedir. Cinsel ilişki hakkına sahip olmak kiralama hakkına sahip olmaktan daha devamlıdır. Buna göre kiralamaları da ortadan kaldırmak daha önemli işlemdir.

Verasetin bâtıl olduğuna yönelik başka bir delil de şudur: Kadının kendisi mîrâsa vâris ve sahip olur, bununla kendinin bir kısmına vâris olmuş gibi bir durum ortaya çıkar. Dolayısıyla ispat edilmesi istenen şey kendiliğinden ortadan kalkar.

Şayet: "Allah Teâlâ kadını verasetten yasaklamıştır, çünkü veli kadına vâris olunca kadının da kendisi vâris olur. Bu sebeple bu verasetin hükmü bâtıl olur. İşte yasak bunun içindir" diye bir iddia ileri sürülürse, buna şu cevap verilir: Şayet bunun içinse, eğer kadının kendisi köle (memlûke) olup kocasına vâris olacaklardan değilse, onun helâl olması caiz olur, çünkü bu durumda veraset yoktur. Fakat bu olmayınca, âyetin haramlığı açıklamaya dair olduğu ortaya çıkar[249]. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Apaçık bir edepsizlik yapmadıkça, onlara verdiğinizin bir kısmını ele geçirmek için -evlenme ve boşanma konusunda- engel çıkarmayın. Bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Âyet yukarıda zikrettiğimiz mîrâs âyetine atfedilmiştir. Cenâb-ı Hak kadınlara verdiklerinin bir kısmını ele geçirmek için, kocalarının onlara engel olmasını yasaklamıştır. Ancak apaçık bir edepsizlik yaparlarsa müstesnâ. Denildiki bu durumda, yani kadın çirkin bir iş yaptığında -mehirini almaktan başka- bir ceza yoktur ve kocalar kadını verasete bağlı olarak tutuyorlardı, fakat çirkin bir iş yapınca koca ona verdiğini alıp kendisini salıverir[250].

102

---

249 Şârih şöyle demiştir: Şayet Allah Teâlâ verasetten men etmiştir, çünkü velisi ona vâris olunca kadının kendisi de vâris olur. Bu durumda mesele müşterek konumuna girer ve meşrûiyet oluşmaz ve bir sonuç doğurmaz; yoksa yasaklamadan maksat haram kılmak değildir, diye bir görüş ileri sürülürsü buna şöyle cevap verilir: Hayır, doğrusu şudur ki vâris olmanın yasaklanması babalar ve oğulların hanımlarıyla evlenmenin yasaklanmasıdır. Yoksa zikrettiğiniz husus için değildir. Görülmez mi ki kadın köle olması sebebiyle kocasından mîrâs alamayanlardan olunca, kocasına helâl olması ve ona vâris de olması gerekir. Çünkü kadın, kendisi hakkında mîrâs ehliyetine sahip olmadığı için veraset hakkı yoktur, bununla beraber helâl olmaz. Bu anlatılanlar âyetin haram kılmayı amaçladığını gösterir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 154a; Medîne nüshası, vr. 175a).

250 Bu mânadaki bazı rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 464.

Onlara verdiğinizin bir kısmını ele geçirmek için -evlenme ve boşanma konusunda- engel çıkarmayın. Bu ilâhî beyan, öncesine atıf değil, bir başlangıç cümlesidir. Allah Teâlâ, kocaya, açıkça bir edepsizlik yapmadıkça karısına verdiği şeyleri geri almasını yasaklamıştır.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede yer alan "fahişe" (فاحشة) kavramı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları bunun zina olduğunu söylemiş ki biz de böyle anlattık, diğerleri ise buradaki fahişenyi itaatsizlik şeklinde yorumlamıştır. Yani kadın, kocasına karşı çıkar ve itaatsizlikte bulunursa, ona verdiklerini almasında bir sakınca yoktur demektir. Bir görüşe göre de bu kelimenin anlamı Cenâb-ı Hak'kın başka bir âyette zikrettiği şeydir: "(Eşlerin) Allah'ın koyduğu kurallara uymamalarından korkmadığınız sürece onlara verdiğiniz mehirden hiçbir miktarı geri almanız sizin için helâl olmaz. Eğer Allah'ın koyduğu kurallara uymamalarından korkarsanız kurtulmak için bir meblağ vermesinde taraflara bir vebal yoktur"[251]. Bu âyette Allah Teâlâ kocaların eşlerinden herhangi bir şeyi geri almalarını kural olarak yasaklamıştır; ancak Allah'ın koyduğu kurallara uymaktan korktukları durumu müstesnâ; bu durumda koca eşinin verdiği şeyleri alması mubahtır. Cenâb-ı Hak'kın şu beyanı da aynı mahiyettedir: "Apaçık bir edepsizlik yapmadıkça, onlara verdiğinizin bir kısmını ele geçirmek için -evlenme ve boşanma konusunda- engel çıkarmayın". Bu, zikrettiğimiz itaatsizlik ve Allah'ın koyduğu sınırlara riayeti terketme korkusudur. Bu durumda kocaya, karısına verdiğini geri almayı mubah kılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

103 **[§]Onlarla iyi geçinin**. Bu ilâhî beyanın ifade ettiği anlam konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bir görüşe göre bu, azîz ve celîl olan Allah'ın: "Ya onlarla yeniden evlenip iyilikle tutun ya da iyilikle serbest bırakın"[252] ve "ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak"[253] meâlindeki âyetlerde mevcut anlamlara benzer. Diğer bir görüşe göre **Onlarla iyi geçinin** meâlindeki ifade, konuşma ve iyilikte bulunma, nafakasını verme ve ihsanda bulunma, ona yönelik layık olmayacak kötü söz söyleme, sövme, eziyette bulunma ve diğer hususlardan kaçınmak anlamına gelir. Yine **Onlarla iyi geçinin**, yani lütuf ve nezaketle. Bu ifadenin "benzeri sana yapılsa karşı çıkmaz, hatta iyi karşılar ve kabul edersin" anlamına gelme ihtimali de vardır.

---

251 el-Bakara, 2/229.

252 el-Bakara, 2/231.

253 el-Bakara, 2/229.

Eğer onlardan hoşlanmazsanız. Bu beyan hakkında iki türlü yorum yapıldığı söylenmiştir: Çirkin ve can sıkıcı, yahut da kötü huylu olmaları sebebiyle birlikte yaşamaktan hoşlanmamış, fakat buna sabretmişseniz… **Allah'ın hakkınızda çok hayırlı kılacağı bir şeyden de hoşlanmamış olabilirsiniz**[254]. Şöyle yorumlanmıştır: Allah Teâlâ size, onlardan göz aydınlığı olacak çocuklar bağışlar, yahut onlarla beraberliğiniz sebebiyle âhirette size fazlasıyla sevap verir.

Eğer onlardan hoşlanmazsanız. Bu beyan hakkında şu yorum da yapılmıştır: Onlardan ayrılmaktan hoşlanmazsanız, [şunu bilinki] Allah Teâlâ ayrılıkta da birçok hayır lütfeder, tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Eğer karı koca ayrılırlarsa Allah geniş hazinesinden her birini zengin kılar" buyurmuştur.

وَاِنْ اَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَاٰتَيْتُمْ اِحْدٰيهُنَّ قِنْطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْـًٔا اَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَانًا وَاِثْمًا مُبِينًا ﴿٢٠﴾

20. "Eğer bir eşi bırakıp da yerine başka bir eş almak isterseniz, onlardan birine yüklerle mehir vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın. Siz onu, iftira ederek ve apaçık günah işleyerek mi geri alacaksınız?"

Eğer bir eşi bırakıp da yerine başka bir eş almak isterseniz onlardan birine yüklerle mehir vermiş olsanız bile. "Kıntaren" (قِنْطَارًا): Bir görüşe göre bir kıntar 100 rıtıldır (rıtıl 860 gram civarında). İbn Mesûd'un mushafında (قِنْطَارٌ من ذهب) (altından bir kıntar) şeklindedir[255]. İbn Abbâs'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Eğer hanımından hoşlanmazsan yahut başka bir hanımdan hoşlanır da nikâhın altındaki hanımı boşayıp diğeriyle evlenirsen [§]kıntar miktarı da olsa ona mehirini ver. Kıntar 12.000 dirhem veya 1.000 dinârdır. Bir görüşe göre kıntar 1200 dinârdır. İbn Abbâs'ın bu temsili bir ifadedir, mehirin belirleyici örneği değildir, dediği nakledilir.

104

Bu konudaki yasak ve tehdidin dayanağı *-En doğrusunu Allah Bilir ya-* Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen şu hadistir: "Kadınlar sizin elinizde esir gibidir, onlar Allah'ın emanetine riayet etmek üzere eş edindiniz ve O'nun izniyle namuslarını kendinize helâl edindiniz"[256]. Azîz ve celîl olan Allah, Kur'ân'ın

---

254 en-Nisâ, 4/29.

255 bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 466.

256 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 72; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, III, 266. İbn Mâce ile Tirmizî hadis metnini biraz farklı rivayet etmiştir. Tirmizî "Bu hadis hasen ve sahihtir demiştir" (İbn Mâce, "Nikâh", 3; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 10).

birden fazla âyetinde, kadınların mehirleri ve diğer malları konusunda kocalarını uyarmıştır, çünkü kadınların yaratılışında bir tür zâf ve yılgınlık vardır. Erkeklerse kadınlara hâkim konumundadır. Kadınlara gösterilen bu şefkat kendilerinin mallarına kocalarının el uzatmaması içindir. Bir de yahut hanımının mehirini aldığı için o menfaat bedelsiz kalır, bu da ribadır. Buna göre, erkeğin, hanımının mal karşılığında boşamasının caiz olmaması gerekir, çünkü hanımından mehirini alınca elde ettiği menfaat bedelsiz kalır[257], fakat erkek için buna cevaz verilmiştir, çünkü bu, mülkiyette bir değişimdir. Alacağı bir bedel karşılığında, mülkünde değişim yapan herkes için bu caiz olur.

105 **[§]Siz onu iftira ederek mi geri alacaksınız?** Denildi ki zulüm ve haksızlık yoluyla. Yine denildi ki koca karısını boşamak istediği zaman, malını feda etmesi için yalan konuşarak ona zarar vermesin demektir. **Apaçık günah olarak.** Burada "buhtan" (بهتان) ile "ism"in (إثم) aynı olma ihtimali vardır.

وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ اَفْضٰى بَعْضُكُمْ اِلٰى بَعْضٍ وَاَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا ﴿٢١﴾

21. "Birbirinizle beraber olduğunuz halde, üstelik onlar sizden sapasağlam bir söz de almışken onu geri mi alacaksınız?"

Birbirinizle beraber olduğunuz halde onu geri mi alacaksınız? Denildiki "ifdâ" (إفضاء) cinsel ilişkidir. Uygun görüş ifzânın toplanmak anlamında olmasıdır, çünkü bu kelime karı ile kocaya birlikte nispet edilmiştir. Bu sebeple "birlikte olmak" anlamına daha uygun ve daha yakındır. Dolayısıyla kadınla bir arada bulunmak ve baş başa kalmakla mehir gerekli hale gelir. Cinsel ilişki ise kocanın fiili sayesinde olup özellikle ona nispet edilir.

---

257 Şârih şöyle demiştir: "Kocalar karılarından mehirlerini alınca, onlardan elde ettikleri menfaatler karşılıksız ve bedelsiz kalır. Bu da ribanın mânasıdır, riba ise haramdır. Bu kurala göre kadının, mehirini vererek mal karşılığında boşanma istemesinin caiz olmaması gerekirdi, çünkü kocanın kendisinden elde ettiği menfaatler karşılıksız durumuna girer. Fakat kadının mülkünde bir değişim ve tasarruf olduğu için buna cevaz verilmiştir; bu ya cömertlikten dolayı ibra ve ihsanda bulunma yolu ile yapılır yahut bir bedel karşılığında olur, bu da mehirin, kocanın uhdesinden düşmesidir. Bedel bazan mal olur, bazan da mal dışında bir şey olur. Bir kimse bir amaca yönelik olarak mülkünde tasarrufta bulunduğunda o mal karşılığında alınan şey onun karşılığı sayılır ve bedeli olmaktan da çıkmaz -ki bu yararlanma bedelsiz olmuştur- dolayısıyla riba olur denilsin. *Nihaî gerçeği bilen bilen Allah'tır* (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 154b; Medîne nüshası, vr. 157b).

Sizden sapasağlam bir söz de almışken. Bir görüşe göre bu ilâhî beyan nikâh bağıdır, diğerine göre, "Ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir"[258] meâlindeki âyette zikrettiğimiz anlama gelir.

Şöyle de denilmiştir: Sapasağlam ve güçlü söz, Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellemin söylediği rivayet edilen şu hadistir: "Kadınlar hakkında Allah'tan sakının, zira siz kadınları Allah'ın emaneti diye aldınız, onların namuslarını Allah'ın izniyle kendinize helâl edindiniz; onlar sizin yanınızda yardımcılar gibidir, kendi işleri hakkında herhangi bir yetkiye sahip değillerdir"[259]. Yine Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Ey insanlar! Sizin kadınlarınız üzerinde haklarınız vardır, onların da sizin üzerinizde hakları vardır. Sizin kadınlarınız üzerindeki haklarınızdan biri yataklarınızı çiğnetmemeleri (namuslarını korumaları), hoşlanmadığınız birinin evinize girmesine izin vermemeleri ve açık bir hayasızlık yapmamalarıdır. Eğer bunu yaparlarsa, onları yaralamayacak şekilde dövmek Allah tarafından size helâl kılınmıştır. Onların sizin üzerinizdeki hakları ise giyimlerini ve nafakalarını örfe uygun şekilde sağlamanızdır"[260]. Denildi ki bir adam Hz. Peygamber'e (s.a.) şu soruyu sordu: [§]"Kadınlarımızdan bize helâl ve haram olan şeyler nelerdir?" Resûlullah şöyle buyurdu: "O senin tarlandır, tarlana istediğin zaman git; yüzüne vurma, onun çirkin olduğunu söyleme, evin dışında ondan ayrı bulunma, sen yediğin zaman onu da yedir, giyindiğin zaman onu da giydirir"[261]. **106**

Denildi ki âyette geçen "Mîsâkan galîzan", (ميثاقا غليظا) Cenâb-ı Hak'kın "Onları evlerde güzel bir şekilde tutun yahut güzel bir şekilde salıverin[262] meâlindeki beyanında benimsedikleri hususlardır.

---

258 el-Bakara, 2229.

259 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 72; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, III, 266.

260 Bu hadis Vedâ hutbesinin bir parçasıdır. Tirmizî'nin ifadesi şöyledir: "… Kadınlara hakkındaki hayır tavsiyesini benimseyin, çünkü onlar ancak sizin yanınızda bundan başka bir şeylerine malik değilsiniz. Ancak eğer apaçık bir çirkin iş işlerlerse, yataklarında onları terkedin ve yaralamayacak şekilde dövün, eğer size itaat ederlerse onlar hakkında bir yol aramayın. Dikkat! Sizin kadınlarınız üzerinde hakkınız vardır, kadınlarınızın da sizin üzerinizde hakları vardır. Sizin kadınlarınız üzerindeki hakkınız, hoşlanmadığınız kimselere yataklarınızı çiğnetmemeleri, hoşlanmadığınız kimselerin evinize girmesine izin vermemeleridir. Dikkat! Onların sizin üzerinizdeki hakları giyim ve yemek konusunda kendilerine güzel davranmanızdır" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 72; İbn Mâce, "Nikâh", 3; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 10).

261 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 5; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 41.

262 el-Bakara, 2/231.

وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ اٰبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ اِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتًا وَسَاءَ سَبِيلًا ﴿٢٢﴾

22. "Geçmişte olanlar bir yana, babalarınızın nikâhladığı kadınlarla evlenmeyin; çünkü bu bir edepsizliktir, iğrenç bir şeydir ve kötü bir yoldur."

Babalarınızın nikâhladığı kadınlarla evlenmeyin. Allah Teâlâ, oğullara, babalarının hanımlarını nikâhlamayı haram kılmıştır. Kıssada anlatıldığına göre Câhiliye döneminde insanlar şöyle yapıyorlardı: Ebû Kays isimli bir kişi vefat etti. Mıhsan isimli bir oğlu vadı, o babasının hanımıyla (üvey annesiyle) evlenmeye kalktı, bunun üzerine Allah Teâlâ böyle bir davranışı yasaklayarak şöyle buyurdu: **Babalarınızın nikâhladığı kadınlarla evlenmeyin**[263]. Denildi ki Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellemin ashâbından biri, kılıcını çekerek evinden çıktı. Kendisine "ne oldu sana?" denilince şöyle cevap verdi: Bir adam babasının hanımıyla evlenmiş[264]. Şayet bu adam helâl kabul ederek yapmışsa kâfir olur, bu sebeple Resûlullah onu öldürmeye hükmetmiştir. Bunun gibi 107 Cenâb-ı Hak, [§]babalara, oğullarının hanımlarıyla evlenmesini "Ve kendi oğullarınızın eşleri haram kılındı"[265] meâlindeki beyanıyla yasaklamıştır.

Geçmişte olanlar bir yana. Çünkü bu bir edepsizliktir, iğrenç bir şeydir. Yani yeniden babalarınızın hanımlarıyla evlenmekten kendinizi geri çekerseniz, her ne kadar çirkin bir şey de olsa geçmişte yaptığınız bağışlanır. Bir görüşe göre; "**Geçmişte olanlar bir yana** meâlindeki beyan, haram kılınmadan önce yaptıklarınız demektir. **Çünkü bu bir edepsizliktir.** Yani İslâm'da edepsizlik kabul edilmiştir. **Ve iğrenç bir şeydir**; denildi ki buğz ve kindir. **Ve kötü bir yoldur**, yani babaların hanımları ile evlenmek ne kötü bir yoldur! Bu âyetin boşama ile ilgili olma ihtimali de vardır, şöyle ki bir erkek hanımını boşar, sonra da pişman olur, bu defa oğlu o kadınla evlenir, bu sebeple baba çok kızar ve buğz eder.

---

263 İbn Sâd, *Tabakâtü'l-kübra*, IV, 384. Mânası buna yakın diğer rivayetler için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 318.

264 Berâ b. Âzib'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Dayım Ebû Burde b. Niyâr, elinde bir bardakla yanımdan geçti, kendisine: "Nereye gidiyorsun?" diye sorunca şöyle cevap verdi: "Beni Resûlullah (s.a.), babasının hanımı ile evlenen bir adamın başını getirmem için gönderdi" (İbn Mâce, "Hudûd", 35; Tirmizî, "Ahkâm", 25. Tirmizî bu hadis için "Hasen- garîb" demiştir).

265 en-Nisâ, 4/23.

Bu kötü bir yoldur. Yani babasının hanımıyla evlenmek -hem de babanın istememesi halinde- ne kötü bir tutumdur ve kendi babasına buğzetmek ne kadar fenadır.

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ اُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَاَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ
وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْاَخِ وَبَنَاتُ الْاُخْتِ وَاُمَّهَاتُكُمُ الّٰت۪ٓي
اَرْضَعْنَكُمْ وَاَخَوَاتُكُمْ مِنَ الرَّضَاعَةِ وَاُمَّهَاتُ نِسَٓائِكُمْ وَرَبَٓائِبُكُمُ
الّٰت۪ي ف۪ي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَٓائِكُمُ الّٰت۪ي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَاِنْ لَمْ تَكُونُوا
دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَٓائِلُ اَبْنَٓائِكُمُ الَّذ۪ينَ مِنْ
اَصْلَابِكُمْ وَاَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْاُخْتَيْنِ اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ اِنَّ اللّٰهَ
كَانَ غَفُورًا رَح۪يمًا ﴿٢٣﴾

23. "Anneleriniz, kızlarınız, kızkardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeşin kızları, kızkardeşin kızları, sizi emziren anneleriniz, sütbacılarınız, eşlerinizin anneleri, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı. Eğer onlarla birleşmiş değilseniz (nikâh ortadan kalktığında) ***kızlarını almanızda size bir sakınca yoktur. Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri ve iki kızkardeşi birden almak da size haram kılındı; ancak geçen geçmiştir, Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."***

Anneleriniz, kızlarınız, kızkardeşleriniz size haram kılındı. Bu âyetin iki şekilde yorumlanmaya ihtimali vardır. Biri, analarınız, kızlarınız, kızkardeşleriniz ve âyette anılanlarla cinsel bir davranış ve ilişkide bulunmanız size haram kılındı. [§]Diğeri, nikâhın haram kılınması, yani annelerinizi, kızlarınızı ve kızkardeşlerinizi nikâhlamak size haram kılınmıştır. Şayet Cenâb-ı Hak bunu kastetmişse, nikâh kendisinden dolayı haram olmaz, fakat onunla kadınlardan cinsel yararlanmaya ulaşıldığı için haram kılınır ve aslında buna ulaşmak kastedilir. Bu durum, kölelik mülkiyetine sahip olunan iki kızkardeşi, yararlanma bakımından birleştirmenin haram olduğuna gösterir, ama iki kızkardeşi nikâhta birleştirmek haram olmaz.

108

Şunu da belirtmek gerekir ki Allah Teâlâ analar, kızlar ve kızkardeşlerde haramlığı zikretmiş, fakat anne anneler hakkında bir şey söylememiştir, ancak anne anneler (soy kütüğü itibariyle) ne kadar yukarı doğru uzunsalar da haram kılınmıştır; yine kızların kızları da aynı şekildedir. Bize göre analar ve kızlar hakkında haramlığın zikredilmesi, ne kadar yukarıda olursa olsunlar neneler hakkında ve ne kadar aşağıda olurlarsa olsunlar kızlar hakkında haramlığı zikretmek demektir. Çünkü Cenâb-ı Hak halalar ve teyzeler hakkında haramlığı zikretmiştir, halalar dedenin çocuklarıdır, teyzeler de anne annenin çocuklarıdır. Haramlık ise sadece evlatlar hakkında zikredilmiştir, dolayısıyla nene ve dedelerin haramlığı da bununla sabit olmuştur. Allah Teâlâ kızkardeşler ile onların kızları hakkında aynı şeyleri buyurmuştur. Erkek ve kızkardeşlerin kızlarındaki haramlık, kızkardeş ve erkek kardeşlerdeki haramlığa bağlıdır. Buna göre analar hakkındaki haramlığı zikretmek, kızlar ve kızların kızları hakkındaki haramlığı zikretmektir, nitekim daha önce bunu zikretmiştik. Yahut şöyle de söylenebilir: Kızların kızları, ne kadar aşağı inerlerse insinler aynı konumdadır, bu sebeple de haramlığa nas yolu ile dâhil olmuşlardır. Soy itibariyle ne kadar yukarı gidilirse gidilsin, ananın anası da böyledir, bunlar da ilâhî hitap içinde yer almıştır.

Sizi emziren anneleriniz ve süt bacılarınız. Yüce Allah, sütannelerle sütkızkardeşleri zikretmiş, fakat kızları buna dâhil etmemiştir. Bişr[266] şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak sütkızları zikretmemiştir, **109** [§]çünkü sütten kızların olması mümkün değildir, bunun için de zikretmemiştir. Bu bizimle Bişr arasında tartışmalı bir husustur. Bize göre koca tarafından süt yakınlığı harama yol açıcıdır, Bişr'e göre ise değildir. Cenâb-ı Hak bizimle nesep yakınları arasındaki haramlığı kuşatıcı bir şekilde açıklamıştır; süt emmedeki haramlığı ise kuşatıcı değil, sadece yetecek kadar açıklamıştır. Bunun sebebi iki şekilde açıklanabilir: O, ya ihatalı açıklamayı, anılan âyetten hüküm çıkarmaya ve içtihatta bulunmaya terketmiştir, -halbuki bütün âlimler sütten erkek kardeş ve kızkardeşlerin, çocukları hakkında zikredilen konumunda bulundukları noktasında ittifak etmişlerdir- buna göre sütten analar hakkında haramlığı zikretmenin, kızları

---

[266] Bişr b. Gıyâs b. Ebû Kerîme Abdurrahman el-Merîsî, Mûtezile kelâmcısıdır. Fıkhı Kâdı Ebû Yûsuf'tan aldı, fıkıhta derinleşti, kelâm ve felsefeyle de ilgilendi. Kendisinin Ebû Yûsuf'tan nakledip tasnif ettiği birçok eser ve rivayeti vardır. Kendisi takva ve zühd ehlinden biriydi. Ancak o dönemde kelâm ilmi ile şöhret bulduğu için ve bu ilimde derinleştiği için insanlar ondan yüz çevirmişti. Mezhep içinde değişik sözleri bulunmaktadır. 218/833 yılında vefat etmiştir. (bk. Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudıyye fî tabakāti'l-Hanefiyye*, s. 164-165).

hakkında haramlığı zikretmek gibi olması gerekir[267]. Yahut da Allah Teâlâ bu hükmün açıklamasını Sünnet'e bırakmıştır.

110 [§]Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Nesep yoluyla haram olanlar süt emmek suretiyle de haram olurlar"[268]. Hz. Âişe'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Süt amcam geldi ve görüşmek için izin istedi. Ben ise Resûlullah'a sormadan izin vermedim. Sonra Resûl-i Ekrem gelince bu durumu sordum: "O, amcandır, kendisine izin ver" dedi. Buna karşılık ben şöyle dedim: Beni erkek değil kadın emzirdi. Buna karşılık o şöyle buyurdu: "O senin amcandır, senin yanına girsin". Hz. Âişe sözlerine şunu ekledi: "Bu durum örtünme âyeti indikten sonra olmuştu"[269]. İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre kendisine şu mesele soruldu: "Bir adamın iki hanımı var; hanımlardan biri bir kız çocuğunu, diğeri de bir erkek çocuğunu emzirse, bu erkek çocuğunun o câriye ile evlenmesi caiz midir?" İbn Abbâs bu soruya "Hayır, döl birdir" cevabını vermiştir"[270]. Umre'den rivayet edildiğine göre Hz. Âişe kendisine şöyle haber vermiştir: Resûlullah (s.a.) kendisinin yanında iken bir adamın, Hz. Hafsâ'nın yanına girmek için izin istediği duydum. Hz. Âişe dedi ki ben şöyle sordum: "Ey Allah'ın Elçisi! Bu erkek senin evine girmek için izin istiyor". Resûlullah şöyle cevap verdi: "Hafsâ'nın sütkardeşi olan falanca olduğunu sanıyorum". Hz. Âişe bu sefer de: "Ey Allah'ın Elçisi! -süt amcası olan biri için- Falanca hayatta olup benim yanıma girse caiz olur mu?" dedi. Hz. Peygamber: "Evet, doğumun haram kıldığını süt emmek de haram kılar" buyurdu[271]. Hz. Ali'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Babanın hanımının, kardeşinin ve oğlunun hanımının emzirdiğini nikâhlama"[272] Hz. Âişe'den rivayet edildiğine göre, Ebu'l-Ku'ays'ın erkek kardeşi Eflah örtü âyeti indikten

---

267 Şârih şöyle demiştir: Âyetle istidlâlin açıklaması şöyledir: İlgili âyette zikredilmeseler de ümmet erkek ve kızkardeşlerin kızlarının haram olduğu hususunda ittifak etmiştir; zikredilenler sadece kızkardeşlerdir. Burada kızkardeşlerin zikredilmesi çocukların zikredilmesi konumunda bulunduğu hususunda fikir birliği vardır. Dolayısıyla haramlık, yakınlık açısından yukarıda olandan aşağıda olana geçmiştir. Burada analar zikredilip onlarda haramlık nas ile ispat edilince (sizi emziren anneleriniz) sütten annenin haram kılınması kızları için de haram olmuştur. Çünkü kendisi ile aslı arasında haramlığın sabit olması -o da anadır- kendisi ile kızı arasında ki haramlığında sabit olduğunun delilidir. Şunu da belirtmek gerekirki süt yakınlığını haram oluşu sözü edilen beraberlik sübut bulur; bu meselede onun gibidir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 155a; Medîne nüshası, vr. 176b).

268 Buhârî, "Şehâdât", 7.

269 Buhârî, "Nikâh", 117; Müslim, "Radâ`", 3-10.

270 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Radâ`", 5; Tirmizî, "Radâ`", 2.

271 Buhârî, "Nikâh", 20; Müslim, "Radâ`", 1.

272 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 549; Beyhakī, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VII, 453.

sonra geldi, Hz. Âişe'nin yanına gitmek istedi, Eflah onun süt amcasıydı. Ben izin vermedim. Hz. Peygamber gelince yaptığımı ona haber verdim. O, bana süt amcamın yanıma gelmesine izin vermemi emretti"[273].

Düşünce açısından bakış yapılsa şöyle demek gerekir: Cenâb-ı Hak kızı **111** babasına ve dedesine haram kılmıştır. [§]Kız, aynıyla babanın suyundan meydana gelmiş olup dedenin suyundan olmamıştır, fakat dede, kızın kendisinden meydana geldiği babanın suyunun sebebidir. Süte gelince, her ne kadar anadan çıkıyorsa da onun oluşmasının sebebi babadır, dolayısıyla kişinin hanımının emzirdiği kimsenin babaya haram olması gerekir, çünkü o süte baba sebep olmuştur. Nitekim emziren (kadın) emzirdiğine sebep olduğu için ona haram olur.

Şimdi burada süt kardeşliği konusunda iki mesele kalmıştır: Biri sütün miktarının, değeri süt emme çağının belirlenmesi[274].

Emilen sütün miktarını belirleme konusunda Cenâb-ı Hak'kın şu beyanının umûmî oluşu esastır: **Sizi emziren anneleriniz ve sütbacılarınız.** Burada herhangi bir miktar tahsisi yapmamıştır. Hz. Ali ve Abdullah'tan (r.a.) rivayet olunduğuna göre şöyle demişlerdir: "Süt emmenin azı da çoğu da eşittir"[275]. İbn Abbâs'tan da böyle bir söz nakledilmiştir[276]. Abdullah b. Ömer'den şöyle dediği nakledilmiştir: Bir kere emmek haram kılar[277].

Şayet, "Hz. Âişe'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: İnen Kur'ân âyetleri arasında "aşru rada'âtin ma'lûmâtin yuharrimne" [عشر رضعات [معلومات يحرمن ifadesi de vardı, sonra "hamsu ma'lûmâtin" (خمس معلومات) olmuştur. Hz. Peygamber vefat ettiği zaman bu metin okunuyordu"[278], diye bir itiraz ileri sürülürse buna şöyle cevap verilir: Biz Kur'ân'da ne nesheden ne de neshedilen bir âyet bulamamaktayız. Bir kişinin -muhtemelen yanıldığı- rivayeti ile bir şeyin Kur'ân'dan **112** olduğunun söylenmesi caiz değildir. [§]Dolayısıyla Kur'ân'da sabit ve mahfuz olarak bulduğumuz şeyi terk edemeyiz. Hz. Âişe'den şöyle dediği de rivayet edilmiştir: "Et ve kan yapacak kadar emmekten dolayı haramlık gerçekleşir[279].

---

273 Buhârî, "Nikâh", 22; Müslim, "Radâ`", 3.

274 Yani emen çocuğun yaşı, süt emmenin hangi yaşa kadar haramlık getirdiği.

275 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 548.

276 Beyhakī, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VII, 458.

277 Beyhakī, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VII, 458.

278 "Hz. Âişe'den rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: İndirilen Kur'ân âyetleri arasında "aşru rada'ât" (عشر رضعات...) ifadesi vardı. Hz. Peygamber vefat ettiği zaman bu cümle Kur'ân âyeti olarak okunuyordu" (Müslim, "Radâ`", 24).

279 Bu söz Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'den rivayet olunmuştur. bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 548.

Yine onun şöyle dediği nakledilmiştir: "Bir kere yahut iki kere emmek bir kere yahut iki kere emzirmek haram kılmaz"[280]. Bu hadis, Hz. Ömer'e anlatılınca "Allah'ın hükmü o kişinin hükmünden daha uygun ve daha hayırlıdır" yahut buna benzer bir söz[281]. Amr b. Dînâr'dan rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: "İbn Ömer'e soru sordum, süt emme konusunda bir şeyden bahsederek şöyle dedi: "Bilmiyoruz, ancak Yüce Allah iki sütkızkardeşi haram kılmıştır". Amr b. Dînâr diyor ki ona şöyle dedim: "Müminlerin Emiri İbn Zübeyr şöyle diyor: Bir kere, iki kere emmek haram kılmaz. İbn Ömer şöyle cevap verdi: Allah'ın verdiği hüküm senin ve müminlerin emirinin verdiği hükümden daha hayırlıdır. Şunu da belirtmek gerekir ki sütkardeşlik gerçekleşmez, çünkü bir emiş iki emişle süt çocuğun karnına ulaşmaz, bu sebeple de onunla haramlık oluşmaz.

Emmenin yaş sınırı meselesine gelince, büyük iken süt emmek bize göre haram kılmaz. Çünkü Hz. Âişe'den nakledildiğine göre bir gün Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yanına girmiş, yanında erkek görünce yüzü değişmiş [§]ve "Bu kimdir?" diye sormuştur. Hz. Âişe de "Süt amcamdır" cevabını vermiştir. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: "Bak, yine süt emme nedir? Süt emme açlıktan olandır"[282]. Yine Hz. Peygamber'den şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "(Haram kılan) süt emme et bitiren ve kemiği büyütüp sertleştirendir"[283]. Yine ondan rivayet edilmiştir: "Süt emme, bağırsakları açandır"[284]. Bağırsakları açmak ancak çocuklukta olur, çünkü çocuğun bağırsakları dar olur, dar olduğu için de yemeğe tahammül edemez. Bağırsakların sütle açılması onun, besinlerin en yumuşak olanı oluşundandır. Nitekim Cenâb-ı Hak, sütü "halis, içenler için içimi kolay[285] şeklinde nitelemiştir. Çocuğun gıdası, açıkladığımız mânadan dolayı ancak süt olunca, açlığını gidermeye yetecek gıdası süt olur. Bu, Hz. Peygamber'in: "Süt emme açlıktan olur", meâlindeki hadisinin mânasıdır[286]. Resûl-i Ekrem'den rivayet edilen "Süt emme

113

---

280 Bu hadis merfûdur. Müslim, "Radâ`", 17, 18.

281 Beyhakī, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VII, 458.

282 Buhârî, "Nikâh", 21; Müslim, "Radâ`", 32.

283 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 432; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 8.

284 "Ummu Seleme'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Haram kılan süt emme, bağırsakları açan ve sütten kesilmeden önce gerçekleşendir". Tirmizî bu hadis için "hasen ve sahihtir" demiştir (Tirmizî, "Radâ`", 5). Abdullah b. Zübeyr'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Süt emme ancak bağırsakları açandır" (İbn Mâce, "Nikâh", 37).

285 bk. en-Nahl, 16/66.

286 Bu hadisin kaynağı daha önce verilmiştir.

et bitiren ve kemik sertleştiren emmedir"[287] anlamındaki hadis de böyledir. Büyük yaşta et bitmez, kemik sertleşmez". **114** [§]Zâzan (زاذان), Ali b. Ebû Tâlib'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu duydum: "Bir yudum (bir ağız dolusu süt) içmek tam iki yıl emmek gibi haram kalır. İki yıl emmek haram kıldığı gibi, bir yudum (emmek) de haram kılar". Şayet bu hadis sahih ise bu konuda bir temel ve dayanılan bir metin oluşturur.

Şayet, (ashâb-ı kirâmdan) Sâlim hadisinde anlatılanla bu hadise karşı çıkılırsa -ki hadis şudur-: "Sâlim'in efendisi Ebû Huzeyfe'nin hanımına Resûlullah şöyle buyurdu: "Sâlim'i beş kere emzir, ona haram olursun"[288] -buna şöyle cevap verilir: Bu hususun iki yoruma ihtimali vardır: Birincisi, diğerlerini kapsamayıp, sadece Sâlim'e mahsus bir hüküm olma ihtimalidir. **115** [§]Böyle olunca başkaları buna kıyas edilemez. İkincisi, rivayet edilen ve emmenin azının da çoğunun haramlığını vacip kılan merfû ve mevkûf hadislerle biraz önce nakledilenin nesh edilmiş olma ihtimalidir.

---

[287] Bu hadisin kaynağı daha önce verilmiştir.

[288] İmam Mâlik şöyle rivayet itmiştir; Hz. Peygamber'in ashâbından ve Bedir savaşına katılanlardan Ebû Huzeyfe b. Utbe b. Rebîa, -Resûlullah (s.a.) Zeyd b. Hârise'yi evlat edindiği gibi- o da Sâlim'i, yani Mevlâ Ebû Huzeyfe denilen Sâlim'i evlat edinmişti. Ebû Huzeyfe Sâlim'i oğlu gibi görerek erkek kardeşinin kızı Fatıma bint el-Velîd b. Utbe b. Rebîa ile evlendirdi. Fatıma o zaman ilk muhacirlerden olup Kureyş kızlarının en değerlisiydi. Cenâb-ı Hak Kitabı'nda, Zeyd b. Hârise hakkında: "Evlâtlıklarınızı babalarının soyadlarıyla anın. Bu Allah katında adalete daha uygun bir davranıştır. Eğer onların babalarını bilmiyorsanız o zaman kendileri sizin din kardeşleriniz ve dostlarınızdır" (el-Ahzâb, 33/5) meâlindeki âyeti indirince evlatlıkların her biri babasına nispet edilmiştir, şayet babası bilinmiyorsa efendisine nispet edilmiştir. Bunun üzerine Benî Âmir b. Lüey kabilesinden Ebû Huzeyfe'nin hanımı Sehle bint Süheyl Resûlullah'a (s.a.) gelerek şöyle dedi: "Ey Allah'ın Elçisi! Biz Sâlim'i evlat bilirdik; ben uyku veya iş elbisesi içindeyken yanıma geliyordu, o zaman bizim sadece bir odamız vardır. Onun durumu hakkında ne dersin? Resûlullah (s.a.) ona şöyle buyurdu: "Onu beş kere emzir" böylece Sehle'nin sütü sebebiyle haram (mahrem) olur. Sehle bundan sonra Sâlim'i süt oğlu gibi görürdü. Müminlerin anası Hz. Âişe (r.a.) yanına girmesini arzu ettiği erkek çocuklar erkekler hakkında bu tavsiyeyi uyguluyordu. Âişe, kızkardeşi Ummu Gülsüm ve erkek kardeşlerinin kızlarına, yanlarına girmek isteyen erkek çocukları emzirmelerini emrederdi. Ama Resûl-i Ekrem'in diğer hanımları, böyle bir emzirme ile erkeklerden birinin yanlarına girmesini kabul etmeyip şöyle dediler: "Hayır, Allah'a yemin olsun ki, Resûlullah'ın Sehle bint Süheyl'e emrettiği hususun sadece Sâlim'in emzirilmesiyle ilgili bir ruhsat olduğunu kabul ediyoruz. Böyle bir emişle hiçbir erkek yanımıza gelmemelidir. Büyüklerin emzirilmesi konusunda Hz. Peygamber'in hanımlarının tutumu işte bu şekilde idi (Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Radâ`",12,; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 10).

Eşlerinizin anneleri, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı. İlim ehli, anasıyla evlenip zifafa girmeden önce de boşadığı yahut vefat etmiş olan kadından doğmuş üvey kızın, kişiye haram olmadığı konusunda görüş birliğine varmıştır; ancak annesi ile zifafa girdiği takdirde haram olur.

Zifafa girmeden önce bâin (kesin) talakla boş olan kadının annesi ile (kayınvalide) evlenme konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür: Bizim fakihlerimiz [Hanefîler] şöyle demiştir: Zifafa ister girsin ister girmesin, bir kimsenin boşadığı hanımın annesi ile evlenmesi haramdır. Diğer âlimler de şöyle demiştir: Meselenin son noktası, hem üvey kıza hem de annesine dayanır. Erkek, bu iki kadından herhangi biriyle zifafa girmedikçe, ayrıldığı zaman diğeriyle evlenmesi helâl olur. Şart ve istisnâ konusunda Kur'ân'da açık olan kural, şartın her ikisini kapsamasıdır. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: **Eşlerinizin anneleri, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı.** Cenâb-ı Hak, kadınların analarını ve onların kızlarını (rebîbe) zikretti, sonra onlarla zifafa girme şartını koştu; dolayısıyla şartın her iki kadını birlikte kapsaması gerekmektedir. Nitekim, Hz. Ali de "Kayınvalide üvey kız mertebesindedir"[289] demiştir. Câbir de: "Kişi isterse üvey kızının annesi ile evlenir"[290], demiştir. İbn Mesûd (r.a.) bir erkek bir kadınla evlense, sonra onunla zifafa girmeden boşasa yahut kadın ölse, o kadının annesi ile evlenmesinde bir sakınca yoktur şeklinde fetva vermişti. Medîne'ye gelince bu fetvasından dönmüş, sözkonusu kişileri bulup bu işi yasaklamıştır. Ona şöyle denilmiştir: Ama bu kadının çocukları oldu? İbn Mesûd "Çocuk doğursa da" karşılığını vermiştir[291]. İşte âlimler bu görüşleri ileri sürmüştür. Âyetin görünüşünden anlaşılan mâna budur.

116

[§]Bazı âlimler bu konuda şöyle bir delil ileri sürmüştür: Bir sözün sonuna ilave edilen istisnâ, bazan önce geçen sözün tamamına, bazan da kendisinden sonra gelene ilhak edilir. Sözkonusu edilen istisnâ kelâmın tamamına bağlanamayınca sadece istisnâyı izleyen kısma yönelmiş olur.

Denildi ki istisnâ, daha önce zikri geçen kısmın muhtemel olanına ilhak edilir, ihtimali olmayana değil. Allah Teâlâ'nın şu beyanına bakmaz mısın?: "Murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilmiş hayvan… -henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında- yırtıcıların yediği

---

[289] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 321.

[290] Abdurrazzâk, *el-Musannef*, VI, 275.

[291] Abdurrazzâk, *el-Musannef*, VI, 275; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 473.

hayvanlar"[292]. Burada istisnâ edatı ile çıkarılanlar istisnâdan önce geçenlerin hepsine ilhak edilmemiş, özellikle istisnâyı izleyen cümle üzerine de ilhak vaki olmamıştır, fakat ihtimali bulunana eklenmiştir. İşte tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin bu kısmında da durum aynıdır. Evet ilhak edilmemiştir, çünkü bütününe ilhaka ihtimali yoktur, buna mukabil anne ile üvey kıza eklenmiştir, çünkü çünkü buna ihtimali vardır.

Bizim Mezhebin âlimlerine ait görüşün doğruluğu için şöyle de istidlâlde bulunulmuştur: Kendileriyle evlenilmesi yasak kılınan kadınlar şu âyetle sabit olmuştur: **Anneleriniz, kızlarınız sizi emziren analarınız, süt kızkardeşleriniz, hanımlarınızın anaları.** Burada anlatılan haramlık şüphe ile helâl kılınamaz. Üvey çocukta ise haramlık ancak şartlı olarak sabit olmuştur, dolayısıyla şüphe ile haram kılınamaz.

Yine denildi ki zifafa girmenin haram oluşunda annede ve üvey evlatta (eşit bir şekilde) şart olsaydı, Cenâb-ı Hak sadece analar ve üvey çocukları birlikte zikretmekle yetinir ve "Kendileriyle birleştiğiniz üvey kızlarınızın anneleri" der ve **Kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı** buyurmaya ihtiyaç duymazdı. Nitekim nesepte ve süt akrabalığı hususunda, ayrıntılı haramlık yerine umûmî haramlığı zikretmekle yetinmiştir. Bununla yetinmeyince, şartla tahsis edilenlerin, anneler değil, üvey kızlar olduğunu göstermektedir. Bu durumu açıklayan hususlardan biri de şudur: Şayet üvey kız zikredilmeseydi ilâhî kelâmdan **Zifafa girdiğiniz… hanımlarınızın anneleri** meâlindeki kısmının kalması
117 caiz olmazdı. Eğer anneler zikredilmeseydi ilâhî kelâmdan sadece geride [§] "ve rebâibukümullâtî fî hucûriküm min nisâikümullâtî dehaltüm bihinne" (وَرَبَّائِبُكُمُ الّٰتِى فِى حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَّائِكُمُ الّٰتِى دَخَلْتُمْ بِهِنَّ), yani **kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evleriniz de bulunan üvey kızlarınız** anlamındaki kısmı tam bir kelâm olurdu. Bu da Allah Teâlâ'nın "min nisâiküm" (مِنْ نِسَّائِكُمْ) beyanının anneler hakkında değil üvey çocuklar hakkında olduğuna işaret etmektedir.

Bu meselenin aslı Amr b. Şuayb'ın babası yolu ile dedesinden rivayet edilen Hz. Peygamber'in (s.a.) şu hadisidir: "Herhangi bir erkek bir kadınla evlenip de zifafa girmeden onu boşarsa, yahut hanım onun yanında ölürse, bu kişinin hanımının (başka kocadan olma) kızı ile evlenmesinde bir sakınca yoktur. Yine herhangi bir erkek bir kadınla evlenip de zifafa girmeden onu

---

292 el-Mâide, 5/3.

boşarsa yahut kadın onun yanında ölürse o kadının annesi ile evlenmesi helâl olmaz"[293].

İbn Abbâs ile İmrân b. Husayn "kadınlarınızın anneleri" beyanının müphem olduğunu söyledikleri rivayet edilmiştir[294].

İlim ehlinin çoğu şöyle demişlerdir: Erkek, bir kadınla evlenip onunla zifafa girerse, bu kadının kızıyla evlenemez. Sözkonusu kızın, adamın evinde ve ailesinin içinde bulunup üvey kızı olmasa da; zira o kız, adamın terbiyesi altında imiş gibidir. Bütün âlimler, bir kadınla onun anasını yahut kızını kölelik mülkiyeti çerçevesinde cinsel ilişkide birleştirmesinin haram olduğu hakkında icmâ etmişlerdir. Hz. Ömer'e (r.a.) bu konu sorulmuş, o da "uygun görmem" cevabını verdiği rivayet edilmiştir[295].

Şöyle bir soru sorulabilir: Zikrettiğine göre dini hitap, analarla zifafa girmedeki şartın, üvey çocuklar sebebiyle koşulduğuna işaret etmektedir. Peki, analara ait hükmün üvey kızlar gibi olduğunu niçin inkâr ediyorsun, nitekim oğulların eşleri, babaların eşleri hükmünde olmuştur

118 [§]Buna şöyle cevap verilir: Nasla sabit olan hükümlerin birbiriyle kıyas edilmesi caiz değildir. Sadece hakkında nas bulunmayan hususlar nasla sabit olmuşlarda kıyaslanabilir. Önceki mesele de buna göredir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şimdi, şuna bakmamız gerekir ki mahremler arasını birleştirmeyi; erkeklerin mahremleri ile kadınların mahremlerini bir araya getirmeyi hangi hikmet gerekli kılmıştır? Enes'ten rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin sahâbîleri, nikâhta akrabaların birleştirilmesini hoş görmez ve "bu kin ve nefret doğurur" derlerdi, yahut buna benzer sözler. Enes'e "Ey

---

293 Amr b. Şuayb'ın babası yolu ile dedesinden rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Herhangi bir erkek bir kadını nikâhlar da onunla zifafa girerse, onun kızını nikâhlamak kendisine helâl olmaz. Şayet bu kadınla zifafa girmemişse kızıyla nikâhlansın. Hangi erkek bir kadını nikâhlarsa, ister onunla zifafa ister girsin ister girmesin, onun anasıyla evlenmesi helâl olmaz". Tirmizî bu hadisin isnad bakımından sahih olmadığını söylemiştir. Çoğunluk ilim adamları buna göre amel etmektedir. İlim ehli şöyle demiştir: Erkek bir kadınla evlenir de zifafa girmeden onu boşarsa, bu kadının kızıyla evlenmesi helâldir. Yine bir kimse bir kızla evlenir de zifafa girmeden onu boşarsa anasını nikâhlamak bu erkeğe helâl olmaz. Çünkü Cenâb-ı Hak (وأمهات نسائكم) "kadınlarınızın anaları…" buyurmuştur. Bu görüş imam Şafiî, Ahmed b. Hanbel ve İshak'ın görüşüdür (Tirmizî, "Nikâh", 26).

294 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 473.

295 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 478.

Ebû Hamza! Onlar kimlerdir?" diye sorulunca "Ebû Bekir, Ömer ve Osman radıyallahu anhum" cevabını vermişlerdir. Yine Hz. Enes Resûl-i Ekrem'e nispet ederek şöyle demiştir: "Şu şunun üzerine, bu bunun üzerine nikâhlanmaz, çünkü onlar aralarındaki akrabalık bağını keserler"; zannederiz ki o şöyle demiştir: "Kadın hala ve teyzesi üzerine nikâhlanmaz"[296]. Bu hadislerin bir kısmında, bunu yapmanın akrabalığı kesmeyi gerektirdiği nakledilmiştir. İbn Mesûd'tan (r.a.), amcanın iki kızını [iki amcanın kızları olmalı] birleştirmeyi hoş karşılamadığı ve şöyle dediği rivayet edilmiştir. Bunu haram kılmıyor, fakan nâhoş karşılıyorum, çünkü akrabalığı kesmeyi gerektirir"[297]. İbn Mesûd, haram olduğunu kabul etmedi, çünkü iki amcanın kızları arasındaki yakınlık ilişkisi farz ve kesin değildir, halbuki mahremler arasındaki yakınlık kesindir. Sıla farz olunca ikisini bir nikâhta toplamak, akrabalığı kesmeye sevkeder, bunun için haram kılınmıştır.

Babaların hanımları ile oğulların eşlerinde de durum benzer şekildedir. **119** Bunlardan biri hanımından ayrılınca, [§]olabilir ki pişman olup geri dönmek ister, bu kadınları baba yahut evlat nikâhlarsa aralarında kin ve ayrılık oluşur, işte bu sebeple haram kılınmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* Şunu belirtmek gerekir ki, kız hakkında da durum bunun gibidir; adam onu boşayıp da annesiyle evlenirse, bu davranış arasında kin, nefret ve ayrılığa sevkeder. Buna mukabil adam anne ile evlenip de zifafa girmeden onu boşadığı takdirde adamın, kadının kızıyla evlenmesi helâl olur, çünkü örfte ana kızını kendisine tercih eder, dolayısıyla bu evlilik akrabalığı kesmeye sevketmez. Fakat kız, anasını kendisine tercih etmez, aksine kendini anasına tercih eder; biraz önce anlatılanlar bu sebebe bağlıdır. Fakat kişi anne ile zifafa girdikten sonra boşamışsa onun kızıyla evlenmesi helâl olmaz, çünkü o, bir kadından yararlanırken diğerini hatırlar, dolayısıyla cinsel ilişkide ikisini birleştirmiş olur, bu sebepledir ki sözü edilen evlilik haram kılınmıştır.

---

296 Câbir'den (r.a.) rivayet edildiğine göre "Resûlullah (s.a.) kadının halası yahut teyzesi üzerine nikâhlanmasını yasaklamıştır" (Buhârî, "Nikâh", 27). Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber: "Kadın ne halası ne de teyzesi üzerine nikâhlanamaz" (Müslim, "Nikâh", 37); çünkü bu akrabalığın kesilmesine sebep olur. İbn Abbâs'tan yapılan rivayete göre şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.) kadının hala ve teyzesi üzerine nikâhlanmasını yasaklamış ve şöyle demiştir: "Siz -ey hanımlar- bunu yaptığınız takdirde akrabalığınızı kesersiniz" (İbn Hibbân, *Sahîh*, IX, 426); Başka bir rivayette şöyle buyurmuştur: "Eğer siz bunu yaparsanız akrabalığı kesersiniz" (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XI, 337) Îsâ b. Talha'dan nakledildiğine göre: "Resûlullah (s.a.) akrabalığın kesilmesi korkusuyla, kadının yakın akrabası üzerine nikâhlanmasını yasaklamıştır" (Ebû Dâvûd, *Merâsîl*, 182).

297 Bu rivayeti İbn Mesûd'dan rivayet edilmiş olarak bulamadım, fakat Atâ' b. Ebû Rebâh'tan nakledilmiştir (bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 527).

Şimdi, meşrû yoldan olmayarak üvey kızıyla cinsel ilişkide bulunmanın hükmü konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bizim [Hanefî] fakihlerimiz (Allah rahmet eylesin) şöyle demiştir: Aynı nitelikteki (üvey olmayan) kızlarda olduğu gibi bu da haram olur. Nitekim böyle bir üvey kızla nikâhlanmak diğer kızlarda olduğu gibi yasaklanır. Diğer bir âlim grubu da şöyle demiştir: Kadınların başka kocadan olan üvey kızların (rahibe) nikâhlanması ne haram kılınır ne de engellenir. Bunlar Cenâb-ı Hak'kın: **Eşlerinizin anneleri, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız** meâlindeki ilâhî beyanını delil olarak ileri sürmüşlerdir. Çünkü (onlara göre) Allah Teâlâ kadınların başka kocadan olma kızlarını (rebîbe), analarıyla zifafa girilince haram kılmıştır. Kendisiyle zina edilen kadın zina edenin hanımı değildir, dolayısıyla onun kızı haram olmaz. Şunu belirtmek gerekir ki ikinci grup âlimlerin bu konuda delilleri yoktur. Şöyleki Cenâb-ı Hak, âyette kadınlarla zifafa girmeyi zikretmiş fakat nikâhtan bahsetmemiştir. Nikâhta zifafa girmeyi de tahsis etmemiştir. O, sadece zifafa girmeyi zikretmiştir, bu da meşrû olsun yahut zina yolu ile olsun[298]. Zina haramlık noktasında helâl olandan daha güçlü bir sebeptir, [§]çünkü onun hükmü daha şiddetli ve daha ağırdır. Buna göre haramlığı gerektirme noktasında helâlden daha şiddetli ve daha ağır olması gerekir. Eğer burada duhûlün (zifafa girme) zikredilmesi nikâh mânasında olsaydı nikâhsız duhulde olduğu zaman haramlığın vacip olmasına engel bir şey bulunmazdı. Allah Teâlâ'nın **evlerinizde bulunan üvey kızlarınız** meâlindeki ilâhî beyana bakmaz mısın? Kişinin evinde bulunmayan üvey kız, haramlıkta onun gibidir. Cenâb-ı Hak **evlerinizde** meâlindeki beyanını sadece sorumlunun evine tahsis etmeyip başka mekânları da kastetmiştir. Bunun gibi **kendileriyle birleştiğiniz eşleriniz** meâlindeki beyan, sadece bu kadınlara has kılınmayıp benzerlerini kapsar. Onlar da cinsel ilişkiye girmiş zevcelerdir. Şunu da belirtmeliyiz ki tefsirini yapmakta olduğumuz âyette kendi hanımları anılmamaktadır. Bu sebeple, başkası hakkında sakınca delili bulunmamaktadır. Hem daha önce zikrettiğimiz gibi bir şeyin bir durumda sakıncalı olması onun başka bir durumda da sakıncalı olması, demek değildir. Burada tartışılan haramlık cinsel yararlanmadaki haramlıktır. Şöyle ki erkek iki kadından birinden cinsel yönden yararlanınca, diğerinden yararlanamaz ve diğeriyle evlenmesi ona helâl olmaz. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden nakledilen hadis-i şerife bakmaz mısın? O şöyle buyurmuştur: "Hem bir ka-

120

---

[298] Yani zifafa girmenin nikâhtan önce olma ihtimali vardır ki o da zinadır, âyetin buna ihtimali vardır (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 156a).

dının hem de kızının cinsel organına bakan kimse lânetlenmiştir"[299]. Bilindiği üzere kişi sözkonusu iki kadının cinsel organına aynı vakitte değil değişik iki vakitte bakmaktadır. O kişi *-en doğrusunu Allah bilir ya-* iki kadından birinin cinsel organına, sonra diğerininkine bakınca bu sırada birincisininkini hatırlar. Bu durumda o, cinsel arzusunu ikisinde de tatmin etmiş gibi olur; zina ile nikâh durumlarında olduğu gibi. *En doğrusunu Allah bilir.* Nitekim fakîhler, bir câriye ile zifafa giren kimse onun kızı ile evlenemez görüşünde ittifak et-
121 miştir. [§]Bu da nikâhlı ve nikâhsız olarak ikisiyle zifafa girmenin eşit olup ikisinin de haram kılınmış bulunduğunu gösterir. Âlimler şu hususta da ittifak etmişlerdir ki kişi, bir kadınla, şüpheli bir durumdan ötürü fasit bir nikâhla cinsel ilişkide bulunsa, bu kadının kızı ona haram olur; elbette onunla cinsel ilişki de haramdır. Bu da haram kılınmanın, başka değil, ancak kadından cinsel yönden yararlanmayla oluştuğunu gösterir.

Yine Resûlullah'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kadının cinsel organına bakan kimseye o kadının kızı da annesi de helâl olmaz"[300]. İmrân b. Husayn, kayınvalidesiyle zina eden kimseye hanımının haram olacağını söylemiştir[301]. Abdullah'tan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Allah Teâlâ, "bir kadının cinsel organı ile kızının cinsel organına bakan erkeğe rahmetle bakmaz"[302]. Bizim fakihlerimiz bu tür haberleri esas almıştır.

Eşlerinizin anneleri ve üvey kızlarınız. Asıl olan şudur: Allah Teâlâ nesep yönünden haram kılınan kadın ve erkekleri detaylı bir şekilde, nesebin dışındakileri ise yeterli bir özetle beyan etmişlerdir. Şöyle ki nesep açısından haram olanları iki yönden açıklamıştır: Analar ve kızlar gibi, hem üst hem de alt nesep yönünden. Sonra hala ve teyzeler gibi babalar ve anneler yoluyla bitişenleri, sonra isimde iki tarafla ortak olan kızkardeşleri açıklamıştır. Süt emme konusunda sadece taraflardan birini, gruplarda iki taraftan ortak olanları, taraflardan biri yerine diğerini zikretmek suretiyle, gruplardan müşterek olanları da bazı fertleri zikretmekle yetindi. Haram kılınanlarla ilgili hitapta da kişilerin durumu böyledir. Bu hitapta analarla kızları birlikte zikredince -kendi

---

299 Bu hadisi merfû olarak bulamadım. Vehb b. Munebbih'ten şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Tevrat'ta şöyle bir ifade vardır: Hem bir kadının hem de kızının cinsel organına bakan kimse lânetlenmiştir" (Abdurrazzâk, *el-Musannef*, VII, 194, 195); Abdullah b. Mesûd'dan da şöyle rivayet edilmiştir: "Hem bir kadının hem de onun kızının cinsel organına bakan erkek lânetlenmiştir" (İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 480).

300 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 481.

301 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 480; Abdurrazzâk, *el-Musannef*, VII, 200.

302 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 480.

türünde tam değil yeterli açıklama ile yetindiği gibi zikredince- şu ortaya çıkmıştır ki burada iki durumun arasının tefrik edilmesi istenmiştir. [§]Abdullah b. Amr'ın (r.a.) Resûlullah'tan naklettiği haber[303] ile sahâbe topluluğunun sözleri bu hususu güçlendirmektedir. Bu konuda şüphe imkânı bulunmakla birlikte, şayet haramlık âyetin başlangıç kısmına göre akde mahsus olsa bile yine de şüpheden kurtulamaz[304]. **122**

Burada kıyasın dayanağı zifafa girmeden önceki eşitliktir, tâ ki kızın kocası hakkında ana üzerine nikâhlamanın haramlığı, ananın kız üzerine haramlığı gibi olsun. Şu da var ki burada ana ile kızın durumu şöyledir: Şayet biliyorsa, anayı kız üzerine tercih etmek suretiyle erkeğin kötü seçim yapması, şayet bilmiyor idiyse bu seçimi gafletle uygulaması açısından ayırım yapılmıştır. Böylelerinin konumu bunu yapmaktan engellenmesi ve böyle işlerden tövbe etmesidir. Dolayısıyla erkeğe, kızı lehine hanımından ayrılması gerekli görülmüştür.Bu da zifafa girmeden önce bilinen bir şeydir. Şu da var ki hanımı ile ilişkisi esnasında erkek öteki hanımla olan ilişki durumunu hatırlar. Halbuki Allah Teâlâ sözkonusu birleştirmeyi ebedî olarak haram kılmıştır, öyle ki bunu hatırlatmasına hiç de gerek yoktur; bir de kalbin (ve hafızanın) hatırlaması vardır. *En doğrusunu Allah bilir.* Aslında babanın ve oğulun durumu bu değildir, çünkü başlangıçta seçme ve tercihte bulunma ikisine aittir. Her biri, kendisi için olanı, başkası için olandan ayırır. Kadınlarda bu, ancak hitaptan sonra gerekli olur. Kadınlara gelince, onlarda problem, talepte bulunulduktan sonra ortaya çıkar, burada kendilerinden kaynaklanan bir talep yoktur, bunun içindir ki kadınların durumu tartışmaya alınmamıştır. [§]İfade etmek gerekir ki örfte analar kızlarının zevklerini kendi zevklerine tercih ederler. Dolayısıyla kızlarından dolayı ayrılma noktasında, kendilerine bir kırgınlık ve noksanlık gelmez, fakat kızlara gelir; işte bunun içindir ki aralarından farklılık görülmüştür. Zifafa girildikten sonra ise tercih açısından olmaksızın, haramlığı gerektirir. Çünkü geneldeki haram-helâl açısından bunu gerektirir, işte bunun için iki durum birbirinden ayrılmıştır. **123**

303 Bu, Amr b. Şuayb'ın babası yoluyla dedesinden rivayet ettiği hadistir. Dedesi Abdullah b. Amr'dır. Bu hadisin kaynağı daha önce geçmiştir.

304 İlk bakışta âyetin lafzından ortaya çıkan sonuç şudur: Ana üzerine akit yapmak kızı haram kılar. Çünkü âyet-i kerîme: "Hanımlarınızın himayeniz altındaki çocukları…" diyor. Zifafa girdiğiniz beyanın, hem kadınları hem de üvey çocukları kapsadığında şüphe vardır. Dolayısıyla bu konuda ihtiyatlı olmak gerekir. Bu husus, şüphe ile mubah kılınmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Açıkladığımız gibi haram kılmada yararlanmak asıldır, ister helâl yoldan olsun ister haram yoldan farketmez. Sözkonusu kadınlardaki haramlık bedenlerinin haramlığıdır, birleştirme haramlığı değildir, çünkü burada birleştirmeyi gerektiren bir durum yoktur.

Tartışılan bu konuda, aslolan şudur ki, haramların haram kılınan şeylere şeylerle irtibatı, helâl olanlarla irtibatından daha açıktır. Şimdi, helâl kılınmış olan şeylerden yararlanmak, anaların ve kızların haramlığını gerektirir ve bu hüküm haramlara daha uygundur. Bununla birlikte bazan haramlık, helâl olan şeylerde gerçekleşir. Dolayısıyla haramlığın fasit nikâhta gerçekleşmemesi gerekir. Ayrıca oğulun, cinsel ilişkisinden sonra câriye ile ilişkide bulunmak hususunda haramlık gerekmez. Fasit nikâhla kölelik mülkiyetinde ve nesepte de haramlık yok olmuştur. Bu sebeple kendisinden nesep (evlat) oluşmayan ilişkide, yahut imkân vermeyen bir vakitte veya hakların gereği olarak haramlığın vacip olmaması gerekir. Dolayısıyla câriyeye cinsel organ dışında temas etmekle veya özel bir yararlanma ile de vacip olmaması gerekir, aksi takdirde zina ile nikâh hallerinin eşit olması gerekir[305].

124 **[§]Zifafa Girdiğiniz kadınlar.** Bazıları bunun cinsel ilişkiye girmekten kinâye olduğunu söylemiştir. Fakat bize göre, "kadına duhul etmek", erkeğin kadının elini tutarak başbaşa kalacağı ve ilişkide bulunacağı yere götürmesi olup cinsel ilişkinin kendisi değildir. Nitekim "falan adam falan kişiyle birlikte filan yere girdi" denilir. Bu girmekten, bilinen girmenin aynısı kastedilmez ki bu, o kişinin elini tutup o yere girmesidir. Bunun için biz şöyle dedik ki: Er-

---

305 Şârih demiştir: Aksi takdirde şöyle demek gerekir: Hısımlık sebebiyle haramlık (hurmet-i Musâhere) ancak helâl olan cinsel ilişki ile oluşur. Oysa durum böyle değildir, çünkü haramlık, fasit nikâhtaki cinsel ilişkide ve kişinin oğlunun câriyesi ile cinsel ilişkide bulunmasıyla haramlık sabit olur. Yahut da şöyle denilir: Haramlık mülkiyet sözkonusu olan yerde oluşur; bu da yanlıştır, çünkü bu iki yerde mülkiyet yoktur. Yahut şöyle denilir: Haramlık nesebin sabit olduğu yerde sabit olur. Bu da yanlıştır, çünkü haramlık nesepten bir kızla ilişkide bulunulması, bir de buna imkân vermeyen bir vakitte olmasıyla da sabit olur. Yahut şöyle denilir: Haramlık nikâhla irtibatlıdır. Ama durum böyle değildir. Çünkü kişi kendi câriyesiyle ilişkide bulunsa o câriyenin kızıyla evlenmesi caiz değildir. Bu da şunu göstermektedir ki, nikâhlı ve nikâhsız kadınla cinsel ilişkide bulunmak haramlıkta eşittir. Bu tür hususlar bâtıl olunca şu ortaya çıkmıştır ki, haramlıkta aslolan ilişkinin ve faydalanmanın bizzat kendisidir; yoksa zifaftaki hilliyyet, mülkiyet, nesebi gerektirici oluş ve benzeri şeyler değildir. Mutlak mânada cinsel ilişki varsa harama girmek de var demektir. *En doğrusunu Allah bilir* (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 156b; Medîne nüshası, vr. 177b) ve istimta'ın (yararlanmanın) kendisinin muteber olduğuna işaret eder, duhuldeki helâllik ve mülkiyet vasıflarının muteber olduğuna ve bu ilişkinin nesebi ve benzeri şeyleri gerektirici olmasına işaret etmez. Haram ilişkide mutlak ilişkiye girmek mevcuttur. Dolayısıyla ona haramlığın taalluk etmesi gerekir. *En doğrusunu Allah bilir*.

kek kadını bir mekâna sokup onunla başbaşa kalırsa, mehirin tamamı -âyetin zâhirî muhtevasına göre- vermesi gerekli hale gelir ve haramlık vacip olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kendilerinin yanına girdiğiniz kadınlar meâlindeki ilâhî beyan karı kocayı örtecek bir mekâna girmeden cinsel ilişki gerçekleşmeyeceği için bu ifade cinsel ilişkiden kinâyedir. Yoksa bir kimsenin diğerinin yanına gerçekten girmesi cinsel ilişki değildir ve mekân zikredilmeden, buna hükmetmek ancak kadın hakkında uygun düşer, çünkü kadının yanına niçin ve nerede girildiği bilinir. Dolayısıyla kinâyeli sözle haramlığın vaki olması caizdir, bundan kastedilen de cinsel ilişkidir. Mekân olarak da cinsel ilişki için kadının yanına gerçekten girilmesi caizdir, çünkü zâhiri mâna bundan ibarettir. Bu ikincisi, kadının elinden veya başka bir yerinden tutmakla olur, tâ ki onu mekâna koyan erkek olsun, kadın değil. Mekâna girmenin mevcudiyeti sadece şehvet için olur, dolayısıyla haramlık için zikredilen kavram da duhûl, yani girmektir. Bu girişin asıl amacı ortaya çıkmadıkça haramlığın gerçekliği, her bakımdan ihtiyatla araştırılması yahut "duhûl" kavramının hakiki mânasını tercih etmek gerekir, çünkü bu, gerçeğin ortaya çıkması için daha belirgin bir davranıştır.

Haramlığın gerçekleşmesi konusunda ortada üç delil vardır: Birincisi, rivayet edilen şu hadistir: "Hem bir kadının hem de kızının cinsel organına bakan kimse lânetlenmiştir"[306]. Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem bakmak sebebiyle lâneti gerekli kılmıştır. Şayet ilk bakış ikinci bakışı haram kılmasaydı erkeğe lânet edilmezdi. **[§]**İkincisi, daha önce açıkladığımız üzere, **125** kişinin cinsel yararlanmasını sağlayan haramlığın gerekçesidir. Bilinmektedir ki öpme ve cinsel ilişki dışı münasebetteki haramlığın mânası, kendisi sebebiyle yararlanmaya hükmedilen sebeple, mevcut haramlık mânasından daha yüksektir. O sebep de nikâhtır. Nikâh için sözleşme (î'câb) yapılmıştır. Öpme ise kendisi için evlilik sözleşmesi yapılmasını daha çok hak eder. Bu meselenin hükmü abdestsizlik sebebiyle -ki bu uykudur- gerekli olanı icap gibidir. Sonra, abdestsizlik bazı hallerde vacip olur, bazan de her durumda abdestsizliğin kendisi için vacip olur. Gerçeği itibariyle kadından yararlanma da bunun gibidir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Üçüncüsü şudur: Yararlanmanın bütün türleri, özellikle mülkiyet hakları konusunda haramlık ve helâllik yönünden cinsel ilişkiyle irtibatlıdır. Buna göre emlâkin feshi ve haram kılınması konusunda da böyledir. Öyle ki bir kişi bir kadından bir yıl faydalanıp da sonra, onunla kadının erkek çocuğu ondan

[306] Bu hadisin kaynağı biraz önce zikredilmiştir.

cinsel organ dışında yararlanması uzak olur, bunun gibi kadının kızı ile cinsel organ dışında yararlanması da uzak olur. Yahut iktidarsızlık veya hadım edilmiş olmak dolayısıyla cinsel ilişkiye gücü yetmeyen kimse olursa süresiz bir şekilde ondan haramlık kalkar. Bu kişi ana ile kızını satın alır ve onlardan ebedi olarak yararlanırsa bu da olmayacak bir şeydir. Bu sebeple haramlığın, zikrettiğim yönden olması gerekli olur.

Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri de size haram kılındı. Burada sulb kavramının zikredilmesinin bazı yorumlara ihtimali vardır. Sözkonusu kelimenin zikredilmesinin sebebi, oğulun eşinin haramlılığının, kişinin kendi sulbünden olan çocuktaki haramlık gibi olduğunun bilinmesine yöneliktir. Bunun gibi süt oğulun eşi -her ne kadar Allah tarafından zikredilmediyse de- süt mahremlerde olduğu gibi, haramlıkta kendi sulbünden gelen oğulun eşi gibidir. Şöyle ki Cenâb-ı Hak, sütanne ve süt kızkardeşleri zikretmiş, fakat diğerlerini anmamıştır; ancak zikredilenlerin dışındakiler haramlığa dâhil olmuştur. Bu mesele de buna göredir.

Bişr [b. Gıyâs] şöyle dedi: "Soyunuzdan" anlamındaki beyanı konunun, sütten olan oğulun haramlığının kalkmasıyla ortaya çıktığına işaret eder; çünkü sütten oğul olmaz.

126 [§]Biz, şöyle deriz: Şayet sütten oğul olmasaydı, soydan oğlu zikretmenin ne bir anlamı ne de bir faydası olurdu. Bu da nesepten oğul olduğu gibi sütten de oğulun vuku bulduğuna delildir. Her ne kadar haklar bakımından farklı olsalar da sütten haramlık da nesepten haramlık gibidir. Meselâ köle azat etmek gibi, bazısı diğerinin üzerine azat edilir, bazısı için bazısının mallarında nafaka vacip olur. Ama bu gibi haklar süt mahremlerde vacip olmaz. Bu da *-en doğrusunu Allah bilir ya-* yani süt emmek yararlanmak demektir, nesep ise bazı kişilerin diğerlerinden meydana gelmesidir. Durum böyle olunca süt emmek, sadece yararlanmanın haramlığını gerektirir, o da cinsel yönden yararlanmaktır. Nesebe gelince o, çocuğun kendinden olması, kendinden meydana gelmesidir, bu da bazı hakları gerekli kılmıştır. Şu var ki insanların bir kısmının diğerlerinin elinde -zor ve üstünlük yoluyla- köle olarak ellerinde bulundurmayı benimsemeleri kölesi bulunmayanlara, -öncekilerde olduğu gibi- birilerini ezme hakkı sağlamaz. Bu sebeple cevap, anılan şekilde olmuştur.

Şöyle de denilmiştir: Cenâb-ı Hak nesepten gelen oğulları zikretmiştir. Bu da şu idi: Zeyd b. Hârise, hanımını boşadıktan sonra Hz. Peygamber (s.a.) onunla evlendi, oysa Zeyd'i daha önce evlat edinmişti, münâfıklar bundan dolayı Resûlullah'ı (s.a.) ayıpladılar: "Resûlullah, oğlunun hanımı ile evlendi"

dediler. Bunun üzerine **Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri haram kılındı**” âyeti indi[307]. Bişr şöyle demiştir: Ashâb’ın, oğullarının eşleri hakkında özellikle sütten haramlığın kalktığını yahut da oğulun, sadece soydan gelen kişi olduğunu göstermiştir.

127

[§]Biz şöyle cevap veririz: Bu meselede, zikrettiğimiz anlama işaret yoktur. Bişr [b. Gıyâs] bununla süt haramlığının varlığına istidlâlde bulunsaydı daha münasip olurdu, çünkü Allah Teâlâ soyu özellikle zikretmiştir. Şayet oğul, sadece soydan gelmiş olsaydı “oğullarınızın hanımları” ifadesi, ashâbı zikretme yerine geçerdi. Bununla beraber, “Nesepten dolayı haram olanlar süt emmekten dolayı haram olur”[308] hükmünün ona eklenmesi sözkonusudur. Bilindiği üzere, gerçekten ondan doğmuş olmasa da, sebep yönünden doğum yolu ile haramlık oğula eklenir. Bunun gibi, emzirmek gerçekten erkek tarafından yapılmamış olsa da hanım emzirmiş olduğu için erkek, o çocuğu emzirmiş gibi olur, çünkü sütün gelmesi erkek sebebiyle olmuştur. Bu hususu, oğulların oğullarının, hatta kızların oğullarının eşleri hakkındaki durum -kişinin sulbünden olmasalar da- destekler, çünkü uzaktan da olsa nesep yoluyla kendisiyle irtibatlıdır[309].

Bununla birlikte, şöyle demek de mümkündür: Süt emmek nas yoluyla hükmen doğum gibi olmuştur, dolayısıyla hüküm itibariyle soya ait olmaya intikal eder. Yüce Allah’ın şu beyanında olduğu gibi: “Aralarında kan bağı bulunanlar Allah’ın kitabında (mîrâsçılık bakımından) birbirlerine, diğer müminlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar”[310]. Şimdi, örtünme konusunda bunlar arasında kan bağı ile yakınlık dikkate alınır. Çünkü hadiste şöyle bir hüküm gelmiştir: “Kan bağı nesep bağı gibidir”[311]. Nesep sahibi ile akrabalık sahibi, hüküm bakımından hadiste zikredildiği gibi olur, ilki de bunun gibidir. Bununla beraber şöyle de denilmiştir: Soyun zikredilmesinin faydası, evlatlık-

---

307 Atâ’dan rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: Biz aramızda şöyle konuşurduk -*en doğrusunu Allah bilir ya*- bu âyet Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem Zeyd b. Hârise’nin hanımı ile evlendiği zaman inmiştir. Müşrikler bu konuda dedikodu yapıyordu, bunun üzerine **Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri haram kılındı** âyeti nâzil oldu (Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, IV, 323; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, II, 475).

308 Buhârî, “Şehâdât”, 7.

309 Nesep konusunda haramlıkta sebebi sonuca ilhak etmek vacip olunca, süt emmede de aynı şey sözkonusudur (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 156b).

310 el-Ahzâb, 33/6.

311 Şâfiî, *el-Müsned*, 338; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XI, 326; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 379. İbnu’l-Esîr şöyle demiştir: “Hadisin mânası, akrabalıkta içiçe olmaktır. Akrabalık bağı mîrâsta nesep mecrasında yer almaktadır. Aralarında sıkı bir içiçelik olduğu için tek bir şey olduğu gibi, çözgüler kumaşın atkıları ile karıştığı gibi, akrabalık bağı da mîrâsta nesep mecrasında yer alır” (İbnu’l-Esîr, *en-Nihaye fî ğarîbi’l-hadîs*, “لحم” md.).

ların hanımlarına dair haramlığın, soylarla gerçekleşmemesidir. Bunun için *-en doğrusunu Allah bilir ya-*. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Zeyd onunla beraber olduktan sonra müminlere, evlâtlıklarının -kendileriyle beraber olup ayrıldıkları- eşleriyle evlenmeleri hususunda bir sıkıntı gelmesin diye seni o kadınla evlendirdik"[312] buyurmuştur.

Analarınız size haram kılındı… İki kızkardeşi birleştirmeniz beyanına kadar. Bu âyette, kızkardeşin, diğer kızkardeşin iddet içinde nikâhlanmasının haramlığına birkaç yönden işaret vardır: Birincisi, "birleştirmeniz" sözüdür. **128** [§]Çünkü bu birleştirmenin akitte birleştirmeye, mülkiyette birleştirmeye ve cinsel yönden yararlanmaya ihtimali vardır; bunun yanında söz edilenlerin birine değil, tamamına ait olması mümkündür. Şimdi, cinsel faydalanmanın, ana ile üvey kızına aynı zaman içinde gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Şayet bu davranışta bir haramlık varsa, hitap onu kapsadığı için değil, belki o birleştirmedeki bir anlamdan dolayıdır. Çünkü bunun varlığı mümkün değildir, hitaptan bunun kastedilmesi de ihtimal dâhilinde bulunmamaktadır. Fakat bir açıklamada bulunmasa da, haram kılınması ihtimali olan bir anlamdan dolayı hitap etmiş olması mümkündür.

Şunu da belirtmek gerekir ki mutlak mülkiyet veya mutlak sözleşme, bazan haram kılınmaksızın bulunabilir, meselâ mülkiyet sebebiyle erkeğin kadınla sözleşme yapması gibi. Bu sebeple şu sabit olmuştur ki maksat mülkiyet de olsa veya akit de olsa o, kayıtlandırılmıştır, meselâ nikâh mülkiyeti yahut nikâh mülkiyeti akdi gibi. Bunun hitaba dâhil olduğu hususunda icmâ edilmiştir. Çünkü iki kızkardeşi bir nikâhta birleştirenin yaptığı işin sahih olmadığı konusunda icmâ edilmiştir. Fakirler şu hususta da icmâ etmişlerdir ki bir kimse iki ayrı akitle evlilik yapsa ikincinin akdi fasittir. Belki olsa olsa sadece ikincisindeki mülkiyet sabit olur. Şimdi bu akit ve mülkiyet için haramlık sabit olup mülk-i yemin akdi ve mülkiyette sözkonusu olmazsa, -bunun mülk-i yemîn veya akit için değil- başka bir konumdan dolayı düştüğü ortaya çıkar. Şunu da belirtmek gerekir ki bunların ikisi de helâlliğin gerekli oluşu konusunda aynıdır[313]. Yine sabit olmuştur ki bu helâlliğin kendisi, mülkiyet ve akit için **129** değildir. [§]Çünkü bunlardan her biri tek başına bu işi yapamaz. Dolayısıyla bundan kastedilen mânanın kadından yararlanmaktan ibarettir. Fiil olarak bunu birleştirmek mümkün değildir, şu halde Cenâb-ı Hak'kın birleştirmeyi yararlanma diye nitelendirmesinin bir hikmete bağlı olduğu ortaya çıkmıştır.

---

312 el-Ahzâb, 33/37.

313 Çünkü kölelik mülkiyeti ile nikâh mülkiyeti helalliği gerektirmede eşittir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Ve onlar ki iffetlerini korurlar, eşleri ve sahip oldukları köleler müstesnâ" (Müminûn sûresi, 23/5-6; Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 156b).

Sözü edilen cinsel yararlanma anlamına gelen “isitimtâ‘” (استمتاع) birkaç şekilde olur. Birincisi, yararlanma akdidir ki o da nikâh akdinden ibarettir, çünkü köleye sahip olma akdi bazan bulunur ve fakat bu yararlanma hakkını gerektirmez. Nikâh mülkiyeti ise bu hakkı gerektirmekten geri kalmaz. Cinsel yararlanmanın kendisi, onu gerektiren sebeplerden evladır. İddet de yararlanmanın kendisini gerektiren şeylerdendir, bu sebeple o, engellemenin şartı olmaya daha layıktır, hatta bu tercih edilir. Çünkü o, bazan milk-i yemin sebebiyle cinsel faydalanmayı engeller. Ama o, faydalanma helâllik, mülkiyet veya başka bir sebep dolayısıyla engellenemez. Nikâhtaki engelleme, sebep olduğu şey için olursa, o engellemenin hakikati için vacip olması daha layıktır. Dilersen şöyle de diyebilirsin: Madem ki gerçek, diğer sebepler olmaksızın sadece tek sebeple gerçekleşemiyor, şu halde gerçek sebebin mahiyetinin meçhul kalması gerekmektedir. Haramlığı ispat eden şey mutlak olmayıp ancak kesin bilgi ile olur. *En doğrusunu Allah bilir*[314].

130 [§]Yine nikâh akdi erkek ve kadına cinsel bakımdan yararlanmayı haram kılar. Ancak erkeğe haram kılınan sadece mahremleridir, kadına haram kılınan ise herkestir. Sonra biliniyor ki koca cinsel ilişkiye girmeden önce ayrılıp başkasıyla nikahlanma hakkına sahiptir. Cinsel ilişki vuku bulunca (duhûl) cinsel yönden kadından faydalanmayı gerçekleştirmesi sebebiyle bu ayrılık hakkından aciz kalmış, ayrıldıktan sonra onunla birlikte olma hakkını geride bırakmıştır, önceden geçtiği üzere. Erkeğin kadın üzerindeki hakkı buna göredir. Yapılan bir nikah akdi sebebiyle erkeğin kadına sahip olma hakkı geride bırakılmıştır, aralarında gerçekleşin ortaklıktan dolayı bu vâciptir. Mülkiyet hakkının geride kalması mülkiyet ilişkisinin bir sonucudur. Bu da onun gibidir. İddette hepsinin haram olduğunu inkâr eden âlimler, cinsel ilişkiye girmeyi süt emmekle ilgili haramlığa ilhak etmiştir. Çünkü koca ve çocuğun dışında sütün dolaşma ihtimali vardır, bu konuda oluşan haramlık sebebiyle iddet haramlığı daha çok gereklidir.

131 [§]Bu meselede aslolan haramlığın nikâh sebebiyle sabit olmasıdır. Ayrılık vaki olunca haramlığın ortadan kalkması şüpheli duruma düşmüştür, ama haramlık şüphe ile yok sayılmaz. Bununla birlikte haramlığın ortadan kaldırılması için onun helalliği yahut da özellikle mülkiyetle ilişkilendirilmesi gerekir. Oysa ki biz haramlığın vücûbunun o yönlerden olmadığını açıklamıştık.

314 Burada *Şerhu't-Te'vîlât*'tan şerhinden alınan uzunca bir metnin tercümesine gerek görülmemiştir.

Nikâhta aslolan onunla cinsel ilişkinin amaçlanmasıdır. Nikâhla sözkonusu ilişki helâl olur, nikâhın haramlığı ile de ilişki haram olur; böylece nikâh cinsel ilişkinin haram veya helâl oluşunun aslını teşkil eder. Bundan dolayı birçok câriyenin mülkiyeti haram olmuyorsa da kendilerinden yararlanmak haram olur. Yararlanmanın haram kılmada daha etkili olduğu sabit olunca ve iddet de yararlanma hakkını gerekli kılınca, câriyenin haram olması gerekir. Bundan dolayı iddet içinde câriyenin kızkardeşi ile evlenmek caiz olmaz. Bununla beraber iddet içinde, mülkiyetine sahip olmanın gerektirdiğinden daha çok haramlığı gerektiricidir. Bir de mülkiyet sebebiyle yararlanmak, kızkardeşten yararlanmayı haram kılar. İddet ise yasakları kuvvetlendirmek için meşrû kılınmıştır. Özellikle helâllik için meşrû kılınan şeyi kesmek, engellenmeye daha layıktır. *En doğrusunu Allah bilir*. **İki kızkardeşi birden almak da size haram kılındı; ancak geçen geçmiştir.** Azîz ve celîl olan Allah'ın **İki kızkardeşi birden almanız** meâlindeki beyanı birkaç ihtimale açıktır: Burada iki kızkardeşi bir akitte birleştirme ihtimali vardır. Bir kimse bir akitte iki kızkardeşi toplamayıp da sadece biriyle, ardından da diğeriyle evlense bunun caiz olmadığı hususunda âlimler ittifak etmiştir. Bu durum, Yüce Allah'ın, bu âyetle iki kızkardeşi bir akitte birleştirmeyi kastetmediğini göstermektedir. Yahut da bu ilâhî beyan mülkiyetteki birleştirmeyi konu etmiştir. Âlimler yine erkeğin, iki kızkardeşi mülkiyette birleştirme hakkına sahip olduğu hususunda görüş birliği içindedir. Bu da Cenâb-ı Hak'kın ilgili âyetteki birleştirmekle cinsel yararlanmadaki birleştirmeyi kastettiğini göstermektedir.

Bir kimse iki kızkardeşten biriyle ilişkide bulunur da sonra ondan ayrılırsa onun, bâin talaktan dolayı birincisi, iddet beklerken diğeri ile evlenmesi helâl olmaz. **132** [§]Çünkü sözkonusu kadını evlenmekten engelleyen şey cinsel bakımdan yararlanmaktı. Dolayısıyla cinsel yararlanma açısından iki kızkardeşi birleştirmek gibi olmuştur. Aynı zamanda nikâh mülkiyetindeki birleştirmeyi haram kılan mâna, iddet beklerken de mevcuttur, bu anlam da ikisi arasındaki akrabalık bağlarının kesilmesidir. *En doğrusunu Allah bilir.* Şu da var ki iskân yeri ve nafaka sağlama, çocuğu anasının yanında bulundurma ve diğer haklar gibi, kuma olan eşlere ait hükümlerin çoğu aralarında mevcuttur. Rivayet edildiğine göre Hz. Ali'ye, hanımını boşayıp da iddeti bitmeden onun kızkardeşi ile evlenen kimsenin durumu sorulunca onları birbirinden ayırmış, kadının cinselliğini helâl kabul ettiği için ona mehir belirlemiş ve "Erkek talep halinde iken diğeri iddetini tamamlar" demiştir[315]. Yine Zeyd b. Sâbit'e,

---

[315] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 525.

dört hanımı nikâhı altında tutan ve bundan birini üç talakla boşayan erkeğin dördüncü bir hanımla evlenme durumu sorulmuş, o da şöyle cevap vermiştir: "Hayır, boşadığı hanımın iddeti bitmeden evlenemez"[316]. Hz. Âişe'den de (r.a.) benzer cevaplar rivayet edilmiştir.

Kişinin mülkiyeti altında bulunan iki kızkardeşi, cinsel ilişki açısından birleştirme hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hz. Ömer'e aynı konumdaki iki kardeşten "Diğerinden sonra beriki ile cinsel ilişkiye girilir mi?" diye sorulmuş, o da "Bunların ikisini birlikte caiz görmek istemiyorum" demiş ve bunu yasaklamıştır[317]. İbn Mesûd'un (r.a.), kölelerden iki kızkardeşi cinsel ilişki açısından birleştirmeye kızdığı ve şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Sizden birinin devesi de onun kölelerinden biridir"[318]. İbn Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: [§]"Hür olan kadınlar haram olanların hepsi câriyelerin hepsi için de haramdır, sadece sayısı müstesnâ"[319]. İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre; kendisine şöyle sorulmuş: Kardeş iki câriyesi olan bir adam, bunlardan biri ile ilişkide bulunmuşsa diğeri ile bulunabilir mi?" diye sorulunca şöyle cevap vermiş: "Hayır, mülkiyetinde kaldığı sürece olmaz"[320].

133

Fakihler yine şu konuda görüş birliğine varmıştır: Bir erkek, bir câriye ile evlense, sonra onun kızkardeşini satın alsa onların ikisiyle cinsel ilişkide bulunması helâl olmaz. Bizim fakihlerimiz bu görüşü benimsemiştir. Daha sonra bu kişi hanımını boşar da iddeti biterse yahut hanımı ölürse onun kızkardeşiyle evlenmesi helâl olup anasıyla evlenemez. -*En doğrusunu Allah bilir ya*- bunun da sebebi şudur: Kız kardeşte haramlık sadece kendisiyle olup çocuğuyla ilgili değildir. Anne ve kızında haramlık ise hem kendileri hem de çocukları hakkındadır. Kız kardeşte haramlık bir yönden, annede ise iki yönden olunca,

---

316 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 524.

317 Bu rivayeti böyle tesbit edemedim. Ancak rivayet edildiğine göre Hz. Ömer'e câriyelerden olan kadınla kızının ardarda ilişkide bulunması hususu sorulmuş, o da şöyle cevap vermiştir: "Ardardaki bu davranışı isabetli bulmayı arzu etmem" demiş ve bunu yasaklamıştır (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 478).

318 Rivayet edilmiştir ki İbn Mesûd'a "kişinin câriye olan iki kızkardeşi ilişki bakımından birleşmesi hususu sorulmuş, o da bunu mekruh kabul etmiştir". Denilmiş ki Allah şöyle buyuruyor: "Sahip olduğunuz köleler müstesnâ…" (en-Nisâ, 4/24). Buna şöyle cevap vermiştir: "Deven de senin (köle gibi) mâlik olduğun şeydir" (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 476). Yani İbn Mesûd (r.a.) "Sahip olduğunuz köleler müstesnâ…" ifadesinin müphem olduğunu, bu ifadenin umûmîliği içine neyin girip neyin girmediği hakkında fikir yürütmeye ve düşünmeye ihtiyaç bulunduğunu kastetmiştir. Şayet sözü umûmîliği açısından ele alırsak deve de bu âyetin umûmî mânasına dâhildir, bu ise imkânsızdır.

319 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 476.

320 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 477.

bir yönden haramlığı sözkonusu olanın haramlığı ikisini birleştirmede olur, ebedilik taşımaz. İki yönlü haramlıkta ise hem birleştirme yönünden, hem de ebedi olarak haram oluşur; çünkü buradaki haramlık çocuğuna uzanmıştır, kızkardeşte ise burada bir sirayet yoktur; işte bunun için hükümleri farklılık arzetmiştir.

Ancak geçen geçmiştir, Allah çok bağışlayıcı ve çok esirgeyicidir. Bu “Ancak geçen geçmiştir” beyanı, haram kılınmadan önceki Câhiliye dönemine ait olmalıdır. Bunu yapmış olanlar İslâm’a girdikten vazgeçerlerse günahları bağışlanır ve sorumlu tutulmazlar, bu ilâhî beyan, Cenâb-ı Hak’kın şu anlamdaki beyanına benzer: “Geçmişte olanlar bir ya, babalarınızın nikâhladığı kadınlarla evlenmeyin; çünkü bu bir edepsizliktir, iğrenç bir şeydir ve kötü bir yoldur”[321]. **134** [§]Bu beyanın “o vakitte çirkin bir işti” mânasına da, “İslâm’da çirkin bir iş oldu” anlamına da ihtimali vardır.

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَٓاءِ اِلَّا مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَاُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَٓاءَ ذٰلِكُمْ اَنْ تَبْتَغُوا بِاَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهٖ مِنْهُنَّ فَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهٖ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٢٤﴾

24. Elinizin altında bulunan câriyeler müstesnâ, evli kadınlar da size haram kılındı; Allah’ın size emri budur. Bunlardan başkasını, iffetli yaşamak ve zina etmemek kaydıyla, mallarınızla (mehir ile) ***istemeniz size helâl kılındı. Onlarla karı-koca ilişkisi yaşamanıza karşılık kararlaştırılmış olan mehirlerini verin. Mehir kesiminden sonra karşılıklı anlaşmanızda size günah yoktur. Şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir.***

Elinizin altında bulunan câriyeler müstesnâ, evli kadınlar da size haram kılındı. Bu âyetin tevilinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. İbn Mesûd (r.a.) şöyle demiştir: Bunlar müslümanlarla veya müşriklerle evlenmiş kadınlardır[322]. Hz. Ali bunların müşriklerle evli olan kadınlar olduğunu söylemiş-

---

321 en-Nisâ, 4/22.

322 Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, II, 479.

tir[323]. Bu âyetin tevilinde Abdullah şu görüşü benimsemiştir: Câriyenin satılması onun boşanmasıdır[324]. Onu satın alanın kendisiyle ilişkide bulunması helâldir. Kitap ehli ve müşrik kadının esir edilmesi, dâru'l-harpte kocası olsa bile efendisine, onunla cinsel ilişkide bulunmayı helâl kılar. Hz. Ali (r.a.) yukarıdaki âyetin müşrik kadınlar hakkında indiğini söylemiştir. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Esirler dışında kocası olan her kadınla ilişkide bulunmak zinadır[325]. Ebû Saîd el-Hudrî'nin şöyle dediği nakledilmiştir: "Evtâs savaşında benim payıma bir câriye düşmüştü. Onu götürürken başını Harem dışına doğru kaldırıp şöyle dedi: Şu benim kocamdır. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak "ve'l-muhsanâtü minennesâi illâ mâ meleket eymâneküm" وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ اِلَّا مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ diye başlayan âyeti indirdi. Ebû Saîd el-Hudrî, bu âyete dayanarak esirlerin kadınlarıyla ilişkide bulunmayı helâl kabul ettik[326] demiştir. Ebû Saîd bu rivayetiyle [§]âyetin, kocası olan müşrik kadınlar hakkında indiğini ifade etmiş oldu. Onun bu hadisi Ali b. Ebû Tâlib ve ona uygun görüş beyan edenlerin sözünü kuvvetlendirmiştir.

135

Elinizin altında bulunan câriyeler müstesnâ, evli kadınlar da size haram kılındı meâlindeki âyetin tevili hakkında şöyle de denilmiştir: Sahip olduğun köle dışında, kadınlardan evli olanlar erkeklere haramdır, "milk-i yemini" adamın sahip olduğu hanımıdır. Ebû Kılâbe'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Esir ettiğiniz kadınlardır. Kadın esir edilir de kendi kavminden kocası varsa onunla ilişkide bulunmakta bir sakınca yoktur[327]. "ve'l-muhsanâtü minennisâ" (وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ) diye başlanan âyet hakkında İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bir erkeğe dört kadından fazla eş ile evlenmek helâl olmaz. Dört eşten fazlası kişiye annesi, kızı ve kızkardeşi gibi haramdır. Ancak elinizin altında bulunan câriyeler müstesnâdır. Bunlar dört ve daha fazla olabilir[328]. Ebû Saîd el-Hudrî **elinizin altında bulunan câriyeler** meâlindeki ilâhî beyan hakkında şöyle demiştir: "Bunlar savaşlarda elde ettiğimiz ve bizimle berber hicret eden fakat kocaları hicret etmeyen kadınlardır. Bu âyette onlardan en-

---

323 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 479.

324 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 3.

325 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 1.

326 Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet edildiğine göre; Resûlullah (s.a.) Huneyn günü Evtâs'a bir askeri birlik gönderdi. Bunlar düşmanla karşılaşarak onlara galip geldiler ve esir elde ettiler. Resûlullah'ın (s.a.) ashâbından bazıları müşrik kocaları olduğu için sanki onlarla ilişkide bulunmada zorlandılar. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak "Elinizin altındaki câriyeler müstesnâ, evli kadınlar da size haram kılındı" meâlindeki âyeti indirdi. Yani onlar, iddetleri bitince size helâldir (Müslim, "Radâ`", 33).

327 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 1.

328 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 480.

gellendik. Sonra Yüce Allah, Mumtehine sûresindeki şu âyeti indirdi: "Ücretlerini verdiğiniz zaman onları nikâhlamanızda sizin için bir günah yoktur"[329]. Bundan sonra onlarla evlenmek bize helâl kılındı"[330]. Burada Allah Teâlâ, zinayı yasaklayıp evlenmeyi mubah kılmıştır. Âlimler köle kadınlara malik olmayı evlendirme olarak kabul etmişlerdir.

İki tevilin en sahih ve kabul edilmeye en elverişli olanı Ali b. Ebû Tâlib ile İbn Abbâs'tan rivayet edilen görüştür. 136 [§]Aynı zamanda bu konuda Hz. Peygamber'den (s.a.) de hadis rivayet edilmiştir. Kur'ân'daki âyetlerin zâhiri anlamı da bu görüşün gerçek olduğunu gösterir, çünkü Cenâb-ı Hak, bu yerin dışında, evlenmek yoluyla sahip olmakla köle olarak sahip olmayı birbirinden ayırmış, câriyeleri köle statüsünde tutmuştur. Görmez misin ki O, şöyle buyurmuştur: "Eşleri veya sahip oldukları câriyeler müstesnâ"[331]; "Bundan sonra sana kadınlar helâl olmaz; mülkiyetin altında bulunanlar dışında kadınların, güzellikleri hoşuna gitse bile başka eşlerle değiştirmen de helâl olmaz"[332]. Bu iki âyet Allah Teâlâ'nın muhsanât âyetindeki "elinizin altında bulunan câriyeler müstesnâ" meâlindeki beyanı, kadınlar olmadığına işaret eder. Nitekim adlarını zikrettiğimiz sahâbî cemaati tarafından da bu görüş nakledilmiştir.

Burada söz, Hz. Ali ile İbn Mesûd (r.a.) arasında dolaşmaktadır. Biz şunu bilmekteyiz ki, İbn Mesûd, kocası olan bir câriyeyi sahibi sattığı zaman şayet kocası ile zifafa girmişse, câriyenin iddet beklemesini gerekli kılmıştır. Bu câriyenin iddeti bitmeden yeni efendisine helâl olmaz; İbn Mesûd bu câriyeyi, ikinci efendisine iddet beklemeden helâl kılmıyor. Dolayısıyla Hz. Ali'nin (r.a.) görüşü, âyetin zâhirine Abdullah b. Mesûd'un görüşünden daha uygun olmuştur. Çünkü o, âyeti, efendisine mülkiyeti sebebiyle helâl olan bir câriye konumunda anlamıştır. Böylece İbn Mesûd, köle de olsa iddeti bitinceye kadar onu efendisine haram kılmıştır. Başka bir tevil de şöyledir: Cenâb-ı Hak **Elinizin altında bulunan câriyeler müstesnâ, evli kadınlar da size haram kılındı** buyurmuştur. Abdullah b. Mesûd câriyeyi satana haram, fakat müşteriye helâl kılıyor. Oysa ki Allah Teâlâ iki malikten herhangi birini tahsis etmemiştir. 137 [§]Hz. Ali, âyeti kâfir ve evli olan esir bir kadın mânasına yorumlamıştır, bu

---

[329] el-Mumtehine, 60/10.

[330] Ebû Saîd el-Hudrî'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kadınlar bize geliyordu, kocaları ise sonra hicret ediyordu, o kadınlarla evlenmek bize yasaklandı". Yani **Elinizin altında bulunan câriyeler müstesnâ, evli kadınlar da size haram kılındı** meâlindeki âyetle (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 7).

[331] el-Mu'minûn, 23/2.

[332] el-Ahzâb, 33/52.

câriyeyi Yüce Allah sahibine helâl kıldı, efendisine ise câriyenin bu halini bilmemektedir. Ali b. Ebû Tâlib'in bu görüşü aynı zamanda Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivayet ettiği hadise de uygun düşmektedir.

Âyetin zâhiri, esir alınan bu kocalı kadının iddeti bulunmadığını gösterir; o da şu ilâhî beyandır: "Ey iman edenler! Mümin kadınlar göç ederek size geldiklerinde -onların imanlarını Allah daha iyi bilmekle beraber- siz onları sınayın. Eğer mümin olduklarını anlarsanız onları kâfirlere iade etmeyin. Bunlar onlara helâl değildir, onlar da bunlara helâl olmaz. Onların (kocalarına) harcadıklarını (mehirleri) geri verin. Mehirlerini ödediğiniz takdirde bu kadınlarla evlenmenizde sakınca yoktur"[333].

İkincisi; kadın hürdü, esirlik onun hürriyetini ve evliliğini iptal etti, benzer şekilde iddetin hükmünü de iptal etmiştir. Kadın esir edilip kocası yanında bulununca onun durumu daima bundan ibarettir. Fakat kadın kocasıyla esir edilirse karı koca arasında ayrılma gerçekleşmez, çünkü bu durumda kadın kocasından kesin şekilde boş olsaydı kölelik sebebiyle oluşacaktı. Kölelik ise nikâhın başlangıcına engel olmaz, var olan bir nikâhın feshinde nasıl etkili olur? Ülke farklılığı karı koca arasında ayrılık meydana getirir, [§]çünkü bir araya geliş ortadan kalkmıştır. Bir araya geliş yok olup faydalanmadan ümit kesilince, karı koca arasında ayrılık meydana gelir. Bu gerçek "karı ile koca arasında kölelik sebebiyle ayrılık hâsıl olur" diyenin görüşünü iptal eder. **138**

Üçüncüsü, iddet kocanın haklarından biridir. Bu gerçeği Cenâb-ı Hak'kın "Onlar üzerinde, hesaplayıp bekleyeceğiniz bir iddet hakkınız yoktur" beyanı bu gerçeği[334] açıklıyor. Şu halde harbî[335] erkeğin, İslâm ülkesine gelen müslüman kadın üzerinde hakkı yoktur. Buna bağlı olarak sözkonusu kadının evlenme hakkı mevcuttur. Müslüman olduğu halde esir edilen câriyenin konumu müslüman hür kadının konumu gibidir. Çünkü İslâmî hüküm bu kadın içindir. Bu sebeple câriye, dâru'l-harpte kocası olsa bile efendisine helâldir.

Kocası bulunan ve fakat esir edilmiş bulunan kadınla evlenme ve onunla cinsel ilişkide bulunmanın meşrûiyet delillerinden biri de şudur: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Hayber dönüşünde Safiyye bnt. Huyey b. Ahtab'la Medîne'ye dönmeden önce evlenmiştir"[336]. Bilindiği üzere Safiyye'nin yaşlı bir kocası vardı, ondan oluşan iddeti, şayet gerekli olsaydı bu müddet içinde dol-

---

[333] el-Mumtehine, 60/10.

[334] el-Ahzâb, 33/49.

[335] İslâm ülkesi ile savaş halinde olan kâfir ülkenin vatandaşına harbî denir.

[336] Buhârî, "Meġazi", 38; Müslim, "Nikâh", 87-88.

mamıştı. Bu durum, esir edilen bir kadının üzerinde dâr-ı harpte ikamet eden kocası sebebiyle iddet bekleme zorunluluğu yoktur; bunun gibi dâr-ı harpten çıkan ve kocası burada ikamet eden müslüman kadının kocası için iddet bekleme zorunluluğu sözkonusu değildir.

Evli kadınlar… Bu ilâhî beyan hakkında üç yorum yapılmıştır. Biri, ko- **139** caları bulunan esir kadınlardır. [§]Hz. Ali ile Ebû Saîd el-Hudrî’den de bu görüş rivayet edilmiştir. Bu görüşte de iki durum sözkonusudur; biri böyleleriyle evlenmenin haram oluşu, diğeri iddetin kalkmasıdır. Çünkü bunlar harbî olan kimsenin sahip olduğu iki haktır. Harbî’nin kendindeki hakkı, cinsel faydalanma haramlığı olsa da, köleleştirmeye engel değildir. Bunun benzeri bir hüküm harbînin karısı hakkında da sözkonusudur[337]. Fakat buna kocanın karısıyla birlikte esir edilmesi dâhil olur, şöyleki her ikisi hakkında kölelik sabit olur ve nikâh bâtıl olmaz. Bu problemle ilgili olarak iki cevap verilir: Birincisi istihsandır, şöyle ki “İçinizden evli olmayanları, köle ve câriyeleriniz arasından da elverişli olanları evlendirin” meâlindeki ilâhî beyanla efendisine, nikâhlama görevi düşer. Nikâhlama hakkı lazım gelir, dolayısıyla nikâhı yenileme ortadan kalkmaz. Bu durum tek başına zevcenin esir edilmesinde sözkonusu değildir, çünkü kocası dâr-ı harpte olduğu sürece, kadın için iffetlenmek sözkonusu değildir. İkincisi, köleliğin konumu kölenin kendi düşüncesiyle hareket etmekten men etmektir. Halbuki kölenin nikâhta yetkisi vardır. Karısıyla birlikte esir edildiği takdirde, sanki yetkisi elinden alınmamış gibidir. Fakat birlikte esir edilmedikleri takdirde dâru’l-harpte bulunan kimsenin dâru’l-İslâm’a yönelik bir hakkı veya yetkisi olmaz.

İlgili âyet hakkında başka bir ifade de vardır: Kadın kocası olmaksızın esir edilince kocanın, onun üzerindeki dokunulmazlık hakkı ortadan kalkar. Allah Teâlâ’nın, kocanın sözkonusu hakkını kaldırması, kadını başkasına helâl kıl- **140** ması sebebiyle olmuştur, nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: [§]“Ey iman edenler! Mümin kadınlar göç ederek size geldiklerinde -Allah onları daha iyi bilmekle beraber- siz onları sınayın. Eğer mümin olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere iade etmeyin. Bunlar onlara helâl değildir, onlar da bunlara helâl olmaz. Onlara (kocalarına) harcadıkları mehirleri geri verin. Mehirlerini ödediğiniz takdirde bu kadınlarla evlenmenizde sakınca yoktur”[338]. Allah Teâlâ kadının esir edilmesini, kocasının onun üzerindeki dokunulmazlık hakkını

---

337 “Harbînin kendisine ait hakkı, köleleştirilmekle bâtıl olur, çünkü hürriyet onun hakkıdır. Bunun gibi, kadın şayet hür olsa köleleştirilmek sebebiyle hakkı bâtıl olur. Bunun gibi, nikâh ve iddetten dolayı da hakkı bâtıl olur (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 158a).

338 el-Mumtehine, 60/10.

kaldırma sebebi yapmıştır, aynı âyetin devam eden şu ifadesiyle: “Kâfir kadınları nikâhınız altında tutmayın”. Karı ile koca arasındaki cinsel dokunulmazlık ortaktır, hangisi bulunduğu yerden çıkarsa dönmemek üzere çıkar. Anlaşmazlık içinde bulunanlarda, çıkmamak için ihtilaf eder. Dolayısıyla aralarındaki dokunulmazlık bâtıl olur, nikâhlanmak da imkân haline girer ve evlenmek helâl olur. Fakat beraber çıkarlarsa dokunulmazlık geçersiz olmaz. Esirlerin durumu da böyledir.

Başka bir yorum da şöyledir: Yüce Allah’ın “ve’l-muhsenâtü mine’n-nisâ” ve “fenkihû mâ tâbe leküm mine’n-nisâi” (وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ) ve (فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ)[339] beyanları dört eşle evlenme ötesinin ancak kölelik mülkiyeti sebebiyle helâl olacağını gösterir bu hüküm kocası olmayan köleler için de geçerlidir. Benzeri bir görüş İbn Abbâs’tan rivayet edilmiştir. Bu kural nikâhtaki “dört” sayısını da belirlemiş olur; gerçi nikâh mülkiyeti ile kölelik mülkiyetinin haramlılığı, nikâhlanan kadın açısından eşittir. Şöyle ki akit açısından sayı haramlığı, ancak masum bir insanın riayet edebileceği haklar bulunduğu içindir; kölelikte ise böyle haklar gerekli değildir. Buna mukabil haramlık kadının kendisi açısından ise eşit sayılır, çünkü iki mülkiyet helâllik ve haramlıkta eşit durumda olur.

Başka bir yorum şekli de şöyledir: “Muhsanât” hür kadınlar, “elinizin altında bulunanlar” da nikâhla sahip olduğunuz demektir. Bu görüşü kabul eden şunu göz önünde bulundurmuştur: Âyette “eymânuküm” (أيّمانكم) kelimesi yer almadan “el-muhsanâtü mine’n-nisâ illâ lâ melektüm” (المحصنات من النساء إلا ما مَلَكْتُم) buyurulmuş gibidir. Bu durumda haramlık nikâhsız durumda gerçekleşir. Fakat bu tür bir ifade gerçek olmaktan uzaktır; bu, ancak câriyeler için kullanılır[340].

Burada tartışılan “muhsanât” konusuna iki açıdan bakmak mümkündür: Zina eden hür kadınlardan kaçınmak için câriyeler, evlat sahibi olmak için onlardan iffetli olanlar tercih edilir.

---

[339] en-Nisâ, 4/3.

[340] “Ve’l-muhsanât” (والمحصنات) iffetli olan kadınlardır, “illâ mâ meleket eymânuküm” (إلا ما ملكت أيمانكم) iffetli olan köleleriniz demektir. İffetli olan kadınları tahsis etmenin faydası, köleler sahiplerini zina etmiş kadınlarla cinsel ilişkide bulunmaktan engelleme, câriyeler içinde iffetli olanların tercih edilmesi evlatlar dolayısıyla olmuştur (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 158a).

141 [§]Yine şöyle denilmiştir: **Evli olan kadınlar**, yani iffetli olan câriyeler. **Eliniz altında bulunan câriyeler müstesnâ**, yani câriyelerden namuslu olmayan zâniyeler. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: Câriyelerden iffetli olanlardan yararlanın, zina edenlerden yararlanmayın, çünkü onlar sizin nesebinizi bozarlar. Bu âyet Yüce Allah'ın şu beyanına benzemektedir: "Namuslu yaşamak isterlerse, dünya hayatının geçici menfaatini elde etmek için câriyelerinizi fuhuş yapmaya zorlamayın"[341].

Allah'ın size emri budur. Bir görüşe göre Allah şu âyetlerde geçen hususları sizin üzerinize yazmıştır. Kisâî[342] şöyle demiştir: "Hurrime kezâ" (حُرّم كذا) ve "uhılle kezâ" (وأُحل كذا) ifadelerinin îrabına benzer şekilde "kitâbullahi aleyküm"deki (كِتَابَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ) "kitâb" (كِتَابَ) kelimesi gizli bir emir sîgasıyla mensup kılınmıştır. Kişi bu mânada şöyle ifadeler kullanabilir: "aleyküm kitâbellahi" (عليكم كتاب الله) yani Allah'ın kitabına sarılın, Allah'ın kitabını alın, Allah'ın kitabına uyun[343].

Şöyle de denilmiştir: "Aleyküm kitâbellahi" (عَلَيْكُمْ كِتَابَ اللّٰهِ) Bu, Allah'ın kitabında O'nun haram kıldığı iştir. Bu haram kılınan nikâh Allah'ın, Kitap'ta, sizin hakkınızda verdiği hükümdür.

Bunlardan başkası size helâl kılındı. Bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Denildi ki "mâ verâe zâliküm" (مَا وَرَاءَ ذٰلِكُمْ), yani bunlardan başka; bu İbn Abbâs'ın (r.a.) görüşüdür[344]. Dayandığı delil de "ve yekfurûne bimâ verâehu" (ويكفرون بما وراءه) beyanıdır[345]. 142 [§]Denildi ki "mâ verâe zâliküm" (مَا وَرَاءَ ذٰلِكُمْ) öncekiler, önündekiler demektir. Bu ifade "ve kâne verâehum melikün" (وكان وراءهم ملك)[346] beyanında olduğu gibidir; "O kral onların önünde idi.

---

341 en-Nûr, 24/33.

342 İmam Ebu'l-Hasan Ali b. Hamza el-Esedî el-Kûfî el-Kisâî, kırâat ve nahiv âlimlerinin ileri gelenlerinden ve yedi kurrâdan biridir. Harûn er-Reşîd ile oğlu Emin'i o eğitti. İmam Hâlil'in öğrencilerindendir. Yezîdî ve İmam Sîbeveyh'le birçok tartışmaları olmuştur. Rey'de Hârun er-Reşid'in sohbetinde (189/805) vefat etmiştir (bk. İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, I, 321).

343 bk. Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, I, 449.

344 Bu görüş İmam Malik'ten rivayet edilmiştir, İbn Abbâs'ın şöyle dediği nakledilmiştir: "Bu, nesebin ötesi" demektir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 483.

345 Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Kendilerine, 'Allah'ın indirdiğine iman edin' denilince, 'Biz sadece bize indirilene inanırız' derler ve ondan başkasını inkâr ederler. Halbuki o Kur'ân kendilerinde bulunan Tevrât'ı doğrulayıcı olarak gelmiş hak kitaptır" (el-Bakara, 2/91).

346 "Gemi var ya, o, denizde çalışan yoksul kimselerindi. Onu delerek kusurlu hale getirmek istedim. (Çünkü) onların gideceği yerde her (sağlam) gemiyi gaspetmekte olan bir kral vardı" (el-Kehf, 4/79).

Yine denildi ki “ondan ötesi, yani ondan sonra ve onun arkasında” demektir. Bu mâna da apaçıktır.

Bu cümleye “bundan başka” mânasını veren kimse şöyle demek istiyor: “Sizden başka mevcut olan ve Allah Teâlâ’nın isimlerini henüz beyan etmediği kişiler helâl kılındı. “Size haram kılınan” “mâ verâe zâliküm” (مَا وَرَٓاءَ ذٰلِكُمْ) yani önünde ve öncesinde; bu, Cenâb-ı Hak’kın haram kılınanlardan önce zikrettiği şu husustur: “Size helâl kılınan kadınlardan iki, üç, dört tane hanımı nikâhlayın”[347]. “Mâ verâe” (مَا وَرَٓاءَ) terkibine “sonra” mânası veren kimseye göre haram kılınan dört sınıftan sonrası demektir. Bunlar da nesep yönünden haram olanlar, süt emme yoluyla haram olanlar, hısımlık sebebiyle haram olanlar, (mahremleri) birleştirme yoluyla haram kılınanlardır. Bu görüşe göre Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Şu anılanlardan sonra dört sınıf size helâl kılınmıştır.

Bunlardan başkasını mallarınızla (mehir ile) istemeniz size helâl kılındı. Allah Teâlâ bu beyanda nikâhın ancak mal kabul edilen bir bedel karşılığında olabileceğini açıklamıştır, çünkü O, **Mallarınızla** buyurmuştur. Ayrıca âyette, mülk edinildiği halde mal denilemeyecek miktarda olan şeyin mehir için yeterli olmadığına da işaret vardır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: **Mallarınızla istemeniz**” bir dânik (dirhemin altıda biri), bir bitki tanesi mal diye anılmaz. Eğer bir habbe mal olsaydı bir hurma da mal olurdu. Yukarıdaki işaret çerçevesinde açıkladıklarımızdan, mehirin emlâk türünden olması gerektiği sabit olmuştur.

Şayet, “Hz. Peygamber’in (s.a.) bir adama şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Kadını, beraberindeki Kur’ân karşılığında seninle evlendirdim”[348]” diye bir itiraz ileri sürülürse buna **[§]**şöyle cevap verilir: Bize göre bunun yorumu *-en doğrusunu Allah biliyor ya-* “Seninle beraber olan Kur’ân karşılığında” cümlesi, seninle beraber olan Kur’ân’dan [yani sahifesinden] dolayı, onun sebebiyle demektir. Sûrenin mehir olması caiz olmayıp bu, Kur’ân’dan bir delile

143

347 en-Nisâ, 4/3.

348 Sehl b. Sâd’dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin huzurunda oturuyorduk, bir kadın gelerek kendisini ona evlenme teklif etti. Hz. Peygamber alçaktan bir bakıştan sonra bakışını yükseltti ve onu kabul etmedi. Ashâbından biri: “Ey Allah’ın Elçisi! Onu benimle evlendir” talebinde bulundu. Hz. Peygamber (s.a.) o kişiye: “Malın var mıdır?” diye sordu. Adam: “Hayır, hiç malım yoktur” cevabını verdi. Resûlullah tekrar: “Demir bir yüzüğün de mi yoktur?” diye sordu. O şöyle cevap verdi: “Demir yüzüğüm de yoktur. Fakat bu hırkamı ikiye ayırır, yarısını ona veririm, diğer yarısını da ben alırım” dedi. Hz. Peygamber: “Sende Kur’ân’dan bir şey var mı?” diye tekrar sordu. Adam da: “Evet” dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem: “Git, kadını Kur’ân’ın karşılığında seninle evlendirdim buyurdu” (Buhârî, “Nikâh”, 37; Müslim, “Nikâh”, 76).

dayanmaktadır (yani tefsirini yapmakta olduğumuz âyet). Çünkü Kur'ân mal değildir. Bunun gibi mal olmayan ve ekonomik değeri bulunmayan bir şeyin mehir olması caiz değildir. Yine Allah Teâlâ'nın ilgili âyette, "belirlediğiniz mehirin yarısı"[349] meâlindeki beyanı, Kur'ân'ın belli bir sûresinin ve örfte mal kabul edilmeyen şeyin mehir olamayacağına işaret eder.

Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre; Abdurrahman b. Avf, bir çekirdek altın karşılığında bir kadınla evlendi[350]. Deriz ki bir çekirdek altının ağırlığı bir dinâr olur.

Şayet, "Nevât'ın değeri hadiste 3⅓ dirhem olarak açıklandı[351]. Fakat nevâtın değerini belirleyenin kim olduğunu bilmiyoruz? Bilmediğimiz bir kimsenin değer biçmesi ve açıklamada bulunması onun kim olduğunu bilinceye kadar bizim âlimlerimiz (mezhep âlimleri) aleyhine delil olamaz. Bununla birlikte bir topluluk şunu söylemiştir: Nevât on dirhemdir, bu da İbrâhim'in görüşüdür"[352], diye bir itiraz ileri sürülürse buna şöyle cevap verilir: Câbir'den (r.a.), onun şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Nikâhta avucunun dolusu yiyecek, un, kavut unu veren kimse bununla kadının kendisine helâl olmasını sağlar"[353]. Bizim âlimlerimiz de böyle demektedir. Fakat koca, karısına on dirhemi tamamlar. Zaten Hz. Peygamber "Kocanın üzerinde bundan başka bir yükümlülük yoktur" buyurmamıştır. Bununla birlikte muhaliflerimizden şöyle diyen bulunabilir: "Mehir mal kabul edilmeyen şeyden olmazsa mehir olmaz. **144** [§]Avuç dolusu yiyecek de mal olarak kabul edilmez. Şayet bunlar mehir kabul edilirse o takdirde mehirin temel ilke, terk edilmiş olur, bu ilke de şudur: "Mal olarak kabul edilmeyen şey mehir olamaz". Benzer şekilde, Hz. Peygamber'den (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "O kadını yanındaki Kur'ân karşılığında seninle evlendirdim"[354]. Bu hadiste Resûlullah (s.a.), koca üzerinde bundan başka bir mali yükümlülüğün bulunmadığı konusunda herhangi bir açıklama yapmamıştır. İlim adamları da Kur'ân'ın bir sûresinin mehir olamayacağı hakkında görüş birliği içindedir.

---

349 "Bir mehir belirlediğiniz halde onlarla birleşmeden kendilerini boşarsanız" (el-Bakara, 2/237).

350 Buhârî, "Nikâh", 49; Müslim, "Nikâh", 80.

351 Beyhakī, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VII, 237. Diğer bir rivayette bir "nevât" beş dirhem olarak değerlendirilmiştir. Beyhakī: "Bu görüş gerçeğe daha yakındır" demiştir (Beyhakī, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VII, 237).

352 İbrâhim en-Nahaî.

353 Beyhakī, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VII, 237; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 29.

354 Kaynağı biraz önce geçmiştir.

Bizim âlimlerimizin dayandıkları delillerden biri Câbir b. Abdullah'tan (r.a.) rivayet edilen şu hadis-i şeriftir: "On dirhemden azı mehir olmaz"[355]. Hz. Ali'den de şöyle dediği nakledilmiştir: "Mehirin en az miktarı on dirhemdir"[356]. İbn Ömer'den de benzer bir görüş nakledilmiştir. Bu bilgilerden çıkan sonuca göre bedelsiz nikâh olmayacağı konusunda fakihlerin görüşleri birleşmektedir. Bu bedel karşılıksız hibe ve tasadduk edilen diğer mülklerden farklıdır. Miktar ve sınır hakkında farklı görüşler belirtseler de her bir âlim, mehir için bir sınır koymaktadır. Yine onların her biri, çok az olan bir şeyin mehir olmayacağını söylemektedir. Bizim fakihlerimiz, cinsel ilişkiye bedelsiz sahip olunamayacağı için, üzerinde görüş birliği içinde bulundukları on dirhemi bedel yapmışlardır. Çünkü nikâh özellikle bedelsiz sahip olunamaz, fakat diğer mülkler böyle değildir.

İffetli yaşamak ve zina etmemek kaydıyla. Şöyle denilmiştir: Nikâhlanmış ve her zâniye ile zina etmemiş olarak. Yine denildi ki "muhsınîne" (مُحْصِنِينَ), yani namus yönünden iffetli olarak, "gayre musâfihîne" (غَيْرَ مُسَافِحِينَ), yani zinayı açığa vurmayarak demektir. Azîz ve celîl olan Allah [§]nikâhı mal ile istemeyi emretmiş, malsız cinsel yararlanmayı da yasaklamış gibidir. Başka bir görüşe göre "musâfih" (مُسَافِح) bulduğu her kadınla zina edendir, "musâfiha" (مُسَافِحَة) da bunun gibi bulduğu her erkekle zina edendir. "Müttehazâti ahdân" (متخذات أخدان) "dost edinenler": Sadece dost tuttukları erkeklerle zina eden kadınlardır. "Sifâh" (السِّفَاحُ) ise açık ve aleni olan iştir.

145

Onlarla karı-koca ilişkisi yaşamanıza karşılık kararlaştırılmış olan mehirlerini verin. Bazı âlimler, bu âyete dayanarak müt'a nikahının caiz olduğu görüşünü benimsemiştir. Onlar şöyle demektedir: Allah Teâlâ kadınlardan yararlanmayı zikrettiği halde nikâhtan bahsetmemiş, müt'adan sonra da ücreti zikretmiştir. Mehir ise nikâhta akit sebebiyle vacip olur; önce koca mehirle sorumlu tutulur, sonra o, kadından yararlanır; bu bakımdan mehir daha çok müt'aya ve kiralamaya benzer, şu âyet-i kerîmede olduğu gibi: "Sizin hesabınıza (çocuğunuzu) emzirirlerse onlara karşılığını ödeyin"[357]. Kadınlar süt emzirince Allah Teâlâ, onlara ücret vermeyi emretmiştir. Buna göre O, kadınlardan yararlanmayı zikredip mehir değil ücret verilmesini emredince bu durum, anılan âyetin müt'a hakkında indiğini gösterir.

---

[355] Dârekutnî, *Sünen*, III, 245; Beyhakī, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VII, 240. Bu hadis zayıftır (bk. Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, III, 196, 199).

[356] Abdurrazzâk, *el-Musannef*, VI, 179.

[357] Talâk, 65/6.

Bize göre ise bu âyet nikâh hakkında inmiştir. Bunun delili daha önce zikrinin geçmiş olmasıdır. O da **Bundan ötesinin nikâhı size helâl kılındı** ifadesi ile “muhsınîn” (مُحْصِنِينَ) yani **nikâhlayarak** “ğayre müsâfihîn” (غَيْرَ مُسَافِحِينَ) yani **zina etmeyerek**, “en tebteğû bi-emvâliküm” (اَنْ تَبْتَغُوا بِاَمْوَالِكُمْ) **mallarınızla talep ederek** beyanlarıdır. Bunların hepsi yukarıdaki âyetin nikâh hakkında olduğuna işaret eder. Yine “fe mestemta‘tüm bihi minhunne” (فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ...) yani **Nikâh sebebiyle kadınlardan yararlandığınız sürece ücretlerini verin** cümlesi nikâh hakkındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, mehire ecir adını vererek şöyle buyurmuştur: “Ücretlerini verdiğin eşlerini biz sana helâl kıldık”[358]; “Öyleyse ailelerinin de izniyle onları nikâhlayıp alın, ücretlerini de âdete uygun olarak verin”[359]. **146** [§]Müt‘ayı savunanların, “Allah Teâlâ müt‘adan sonra ücret vermeyi zikretmiş, mehirin ise nikâh sebebiyle vacip olduğunu ileri sürmelerine şöyle cevap verilir: Burada takdim-tehir vardır. Sanki Yüce Allah “Kadınlardan yararlandığınız zaman onlara ücret verin” buyurmuştur. Nitekim O, “Kadınları boşadığınız zaman onları iddete göre boşayın”[360] buyurmuştur, yani kadınları boşayacağınız zaman süreye göre boşayın. Bunun örnekleri çoktur.

Ebû Bekir el-Esam[361] şöyle demiştir: **Onlarla karı-koca ilişkisi yaşamanıza karşılık kararlaştırılmış olan mehirlerini verin** meâlindeki âyet zifafa girmenin tam bir mehir ödemeyi gerektirdiğine işaret etmektedir. Şayet zifafa girmezlerse konuyla ilgili diğer âyete göre mehirin yarısı ödenir. Mehirlerin ve müt‘anın zikredilişinin faydası bundan ibarettir.

Ebû Bekir el-Esam’ın bu görüşü, müt‘adan ziyade nikâha benzemektedir. Çünkü âyetin başında birbirine haram olan cinsler ile sonunda bunların ötesindeki helâl olanları zikretmiştir. Yine Allah Teâlâ müt‘anın bu nikâh, ücretin de mehir olduğunu daha önde zikrettiğimiz üzere açıklamıştır.

İbn Abbâs’ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Allah, Ömer’e rahmet eylesin, müt‘a Allah’ın ümmet-i Muhammed’e rahmetinden başka bir şey değildir. Şayet Ömer, onu yasaklamasaydı kötüler dışında zina eden kimse olmazdı”. İbn Abbâs (önceleri) müt‘a’yı helâl kabul ediyordu. İbn Abbâs yine: “Übeyy’in

---

358 el-Ahzâb, 33/50.

359 en-Nisâ, 4/25.

360 et-Talâk, 65/1.

361 Usul konusunda *el-Makālât* sahibi Abdurrahman b. Keysan Ebû Bekir el-Esam el-Mûtezilî. Onun bir de tefsiri vardır. Öğrencilerinden biri İbrâhim b. İsmail b. Uleyye’dir. O Ebu’l-Huzeyl el-Allâf kuşağından olup ondan öncedir (bk. İbn Hacer, *Lisânu’l-mîzan*, III, 427; Kâtip Çelebî, *Keşfu’z-zunûn*, I, 443). Ebu’l-Huzeyl 227h/842m yılında vefat etmiştir (bk. Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ’*, X, 543). Esam da bu yıllarda yaşamış olmalıdır.

mushafında “ilâ ecelin müsemmen” (إلى أجل مسمى) yani “belli bir süreye kadar” cümlesi vardır” derdi[362]. Yine İbn Abbâs’tan şöyle dediği nakledilmiştir: “İnsanlar müt‘ayı çok kullanmaya başladılar. [§]Bunun üzerine Ömer: Müt‘a ölü eti, kan ve domuz eti gibi, sadece zor durumda kalanlara helâl olur”[363] dedi. Onun bu sözü, müt‘anın ölü eti, konumunda bulunduğunu gösteriyor. Bununla birlikte, İbn Abbâs ilk görüşünden dönmüştür. Eğer müt‘a zaruret zamanları dışında haramsa, zaruret durumunda da haramdır, çünkü Cenâb-ı Hak haram kılınan şeyleri, kişinin ölmekten endişe etmesi durumunda helâl kılmıştır. Oysa ki cinsel ilişkiyi terk etmekte can korkusu yoktur. İbn Abbâs’tan rivayet edildiğine göre “femestemta‘tüm bihi minhunne” (فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ) beyanının “yâ eyyuhenne biyyu izâ tallaktumu’n-nisâe” (يَا اَيُّهَا النَّبِىُّ اِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ) âyetiyle[364] neshedilmiştir. Bu, onun eski görüşünden döndüğünü göstermektedir.

147

Müt‘anın haram kılındığının delillerinden biri de Allah Teâlâ’nın “İffetlerini korurlar; Sadece eşleriyle veya ellerinin altında olanlarla (câriyelerle) yetinirler” meâlindeki beyandır[365]. Cenâb-ı Hak, nikâh ve kölelik mülkiyeti dışındaki cinsel ilişkiyi haram kılmıştır. Müt‘a, ne nikâh ne de kölelik mülkiyetidir, dolayısıyla müt‘a da haram kılınanlara dâhildir.

Müt‘anın haram kılındığının delillerinden bir diğeri, Hz. Ali’den rivayet edilen şu hadis-i şeriftir: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Hayber günü müt‘ayı ve ehil eşek eti yemeyi yasaklamıştır”[366]. Sebre el-Cühenî’den rivayet edildiğine göre de Resûlullah, Mekke’nin fethedildiği gün, kadınlarla müt‘a yapmayı yasaklamıştır”[367]. Yine İbn Ömer’den nakledildiğine göre Resûlullah, Hayber günü kadınlarla müt‘a yapmayı ve ehil eşek eti yemeyi yasaklamıştır”[368].

---

362 Yani âyeti şöyle okurdu: “femestemta‘tüm bihi minhunne ilâ ecelin müsemmen feâtûhunne ucûrehunne” (فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ إلى أَجَلٍ مُسمَّىً فَآتُوهُنَّ أجورهنّ) (Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, V, 12; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, II, 484).

363 Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, II, 487.

364 “Ey Peygamber! Kadınları boşadığınız zaman onları süreleri içinde boşayın ve süreyi sayın” (et-Talâk, 65/1).

365 el-Muminûn, 23/5-6.

366 Buhârî, “Megāzî”, 38; Müslim, “Nikâh”, 29.

367 Müslim, “Nikâh”, 25.

368 Bu hadisi bu şekilde bulamadım. Fakat İbn Ömer’e müt‘a konusu sorulduğu ve “haramdır” dediği rivayet edilmiştir. Buna karşılık kendisine: “İbn Abbâs müt‘ada bir sakınca görmüyor” denilince: “Allah’a yemin ederim ki İbn Abbâs Resûlullah’ın Huneyn günü müt‘ayı yasakladığını ve bizim zina eden kimseler olmadığımızı biliyor” cevabını vermiştir (Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, XII, 289). *Mecma‘u’z-zevâid* adlı kitapta “Hayber günü” şeklinde rivayet gelmiştir. Heysemî: “Bu hadisi Taberânî rivayet etmiştir, hadisin ravileri arasında Mansûr b. Dinâr vardır, Mansur zayıf bir ravidir” demiştir (Heysemî, *Mecma‘u’z-zevâid*,

148 [§]Başka bir haberde şöyle denilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.) Haceru'l-Esved ile Makām-i İbrâhim arasında ayakta şöyle diyordu: "Ben size müt'a konusunda izin vermiştim, kimin yanında böyle bir kadın varsa ondan ayrılsın, verdiklerinizden de bir şey almayın, çünkü azîz ve celîl olan Allah müt'ayı kıyâmete kadar haram kılmıştır"[369].

İbn Ömer'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Ömer'in müt'a hakkında şöyle dediğini duydum: Müt'ayı ilk gören ben olsaydım hemen recmederdim"[370]. Abdullah'ın da şöyle dediği nakledilmiştir: "Müt'a, kadınlarla yapılan müt'a neshedilmiştir; onu boşama, mehir, iddet, mîrâs ve nikâhla ilgili hakları düzenleyen âyetler neshetmiştir"[371]. Hz. Âişe'nin yanında müt'adan bahsedilince şöyle demiştir: "Allah'a yemin olsun ki O'nun Kitabı'nda nikâh ve câriye ile ilişki dışında bir hüküm bulamamaktayız"[372]. Hz. Âişe, daha sonra "Namuslarını koruyanlar…" meâliyle başlayan âyetleri okumuştur[373]. Hz. Ömer'in de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Resûlullah (s.a.) döneminde iki müt'a vardı, ben onları yasaklıyor, onlardan dolayı insanları cezalandırıyorum"[374]. Bazı âlimler, bu iki müt'a'nın Hz. Peygamber (s.a.) döneminde yapıldıklarını ikrar 149 etmesine rağmen Hz. Ömer'in bunları yasaklamasına karşı çıktı. [§]Belirtmek gerekir ki bu konudaki cevap Hz. Ömer'in, Resûlullah'ın kadınlarla müt'a yapmayı yasakladığını ve bu konuda inen Kur'ân naslarını bildiğine hükmetmek

---

IV, 265). Abdurrahman b. Nuaym el-A'recî'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bir adam İbn Ömer'e, ben de yanındayken müt'adan, kadınlarla cinsî ilişkide bulunmaktan sordu, İbn Ömer bu soru karşısında kızarak şöyle cevap verdi: "Allah'a yemin olsun ki bizler Hz. Peygamber döneminde zina yapan kimseler değildik". Sonra şöyle devam etti: "Allah'a yemin olsun ki, Resûlullah'tan (s.a.) şöyle dediğini duydum: Mesîh Deccal'dan önce otuz tane yahut daha çok yalancılar olacaktır" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 103).

369 Müslim, "Nikâh", 21.

370 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 486.

371 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 486.

372 İstisrar: Teserri demektir. Kişinin cariyesi ile cinsel ilişkide bulunmasıdır (bk. İbn Kuteybe, *Ğarîbu'l-hadis*, II, 471).

373 el-Muminûn, 23/5-7. bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 88.

374 Bu rivayeti aynen böyle bulamadım. Fakat Ebû Nadre'den şöyle dediği nakledilmiştir: "Câbir b. Abdillah'a: "Zübeyr (r.a.) insanları müt'adan yasaklıyor, İbn Abbâs ise onu emrediyor". Bana şöyle cevap verdi: "O olay benim önümde cereyan etti. Bizler Hz. Peygamber döneminde müt'a yaptık. Affan dedi ki Ebû Bekir döneminde de yaptık. Ömer halifelik makamına getirilince insanlara bir konuşma yaparak şunları söyledi: "Kur'ân o Kur'ân'dır. Resûlullah da o Resûldür. Hz. Peygamber (s.a.) döneminde iki müt'a vardı; biri hac müt'ası, diğeri kadınlarla yapılan müt'a idi (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 52). Câbir'den (r.a.) rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.) döneminde iki müt'a vardı, Ömer (r.a.) bize onları yasakladı, biz de bunlara son verdik" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 325).

gibidir. Hz. Ömer'in tehdidi, müt'anın neshedildiğini bildiği için, sadece müt'a yapanla ilgilidir.

Onlarla karı-koca ilişkisi yaşamanıza karşılık kararlaştırılmış olan mehirlerini verin. Bu ilâhî beyan temettû ilişkisine de nikâh akdinin sona erdirilmesine de ihtimal taşır. Şöyle ki, ayrılma ilişki yaşandıktan sonra olunca mehirin tamamını onlara verir. Çünkü Allah Teâlâ nikâh akdinde mehirin tamamını, boşamadan sonra da yarısını zikretmiştir; burada ise ikisini bir arada zikretmiştir[375]. Bu konu hakkında evlenilmesi haram kılınanlar ve helâl kılınanların hepsinin nikâh sebebiyle olduğunu zikretmesi de bu tevil şeklini güçlendirmektedir. Yine bununla ilgili olarak Yüce Allah'ın şu beyanı bulunmaktadır: "Malî bakımdan kim evlenmeye güç yettiremezse…"[376] beyanı vardır ki, her ne kadar câriyeler için kiralamadan bahsediliyor olsa da bunların hepsi nikâh hakkında olup kiralama konusunda değildir. Şayet bunlar kiralama ile ilgili ise bu husus şu ilâhî beyanlarla neshedilmiştir: "Namuslu yaşamak isterlerse, dünya hayatının geçici menfaatini elde etmek için câriyelerinizi fuhuş yapmaya zorlamayın"[377] meâlindeki âyetle neshedilmiştir. Bu yapılan kiralama idi, zina olarak nitelendi ve müminler bundan yasaklandı. Yine "Namuslarını koruyanlar kurtulmuştur"[378] âyetiyle nikâhlanmanın ötesini isteyenin Allah'a karşı asi olduğunu zikretmiştir. [§]Bu, şayet Kitab'ın hükmü ile biliniyorsa zikrettiğim hüküm onu neshedicidir. **150** Eğer hadislerle biliniyorsa, mubahlığı bildiren haberler yasağa yakın olarak rivayet edilmiştir. İkinci tarafına göz yumarak bir yanını almak isteyen kimse, karşıt görüş sahibine, ikinci tarafına göz yumma ve berikinin söylediğini engelleme fırsatı vermiş olur. Sonra da ihtiyacın ortaya çıkması durumunda bile ümmetin bu işi yapmaktan kendini çekmesi, müt'a işini yapanların bile böyle bir işten nefret etmesi sözkonusudur. Şimdi sen (ey okuyucu), dinen hak olana sarılmaya devam et! İbn Mesûd'un şöyle dediği rivayet edilmiştir. Önceki zamanlarda kadının nikâhı, sürenin geçmesiyle ortadan kalkıyordu, sonraları (bu tür) nikâh hükümlerinin ortadan kalkması bunu geçersiz hale getirmiştir.

---

375 "Fe mestemta'tüm bihi min hunne" (فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ) beyanının zifafa girdikten sonraki boşama durumunda olma ihtimali vardır, çünkü bu durumda kocanın mehirin tamamını teslim etmesi lazım. Zifafa girmeden boşama durumunda ise mehirin yarısını vermeyi "fe nısfu mâ feradtum" (فَنِصْفُ ما فَرَضْتُمْ) beyanı ile zikretmiştir, mehirin tamamını vermeyi de bu âyette zikretmiştir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 159b).

376 en-Nisâ, 4/25.

377 en-Nûr, 24/33.

378 "İffetlerini korurlar; sadece eşleriyle veya ellerinin altında olanlarla (câriyelerle) yetinirler, bundan dolayı da kınanacak değillerdir. Ama her kim bunun ötesine geçmek isterse işte haddi aşanlar onlardır" (el-Müminûn, 23/5-7).

Mehir kesiminden sonra karşılıklı rıza ile anlaşmanızda sizin için günah yoktur. Bu ilâhî beyanda mehire ilave yapmanın caiz olduğunu göstermektedir. "Farîza" (فريضة), karşılıklı belirleme demektir.

Şayet: "**Karşılıklı rıza ile anlaştığınız** meâlindeki beyanın anlamı şu ilâhî beyana dayanmaktadır: "Ancak kadınların bağışlaması veya nikâh bağı elinde olanın hoşgörülü davranması müstesnâdır"[379]. Bu ise kadının mehirinden bir şeyi kocaya, yahut kocanın karısına mehirinden bir şey vermesidir" diye bir itirazı yapılırsa buna şöyle cevap verilir: Eğer iddia edildiği gibi olsaydı kadının rızası ile yetinilir, peşinden kocasının rızası zikredilmezdi. Oysa Yüce Allah "fîmâ teradaytüm bihi" فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ "Karşılıklı rıza ile anlaştığınız şeyde" buyurmuş ve rızada kocaya da pay ayırmıştır. *En doğrusun Allah bilir ya*, onun anlamı şudur: Koca mehire ilave yapınca bu, caizdir. Bu rızalaşma iki durumda da karı kocanın ikisinde de sözkonusu olur. Mehirde, alışverişteki parada ve benzerlerinde artırma yapmanın aslı budur. Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet edildiğine göre [§]o, Ummu Seleme'ye talip olurken kendisine şöyle diyordu: "Ey Ummu Seleme! Mehiri artırmam düşüncesinde isen artırayım, eğer senin mehirini artırırsam diğer kadınların da mehirini artıracağım"[380]. Hz. Ali'nin şöyle dediği nakledilіştir: "Mehir artır, çünkü bunun bereketi daha büyüktür". Hz. Osman ve Ammâr'dan da aynı şey rivayet edilmiştir. Kitab, Sünnet ve ashâb-ı kirâmın beyanları da bunun caiz olduğuna işaret etmektedir, gerçek olan da budur. Müslümanların büyük çoğunluğunun alışveriş ve ticaretlerinde uyguladıkları şey budur. Parada ve mehirde artırımda bulunmanın ve sanki alışveriş akdinde adlandırılmış gibi olmanın caiz olduğuna dair delillerden biri de şudur: Bir adam diğerinden bir köleyi kesin ücretle satın alsa, sonra taraflardan biri arkadaşına bir cayma hürriyeti tanısa, o da alışverişi bozsa, bu işlem caiz olur ve bu durum, alışverişte şart koşulmuş muhayyerlik gibi kabul edilir. Bunun gibi adamın biri bir köleyi peşin olarak bin dirheme satın

151

---

[379] Bakara, 2/237. Bu âyetin meâli yukarıda geçmiştir.

[380] Ummu Seleme'den rivayet edildiğine göre; Hz. Peygamber kendisine geldi, ridasını katlayıp kapının eşiği üzerine koydu, üzerine yaslandı ve şöyle dedi: "Ey Ummu Seleme benimle evlenir misin?" Ummu Seleme "Ben çok kıskanç bir kadınım; bende Allah Elçisinin hoşlanmayacağı bir davranışın meydana gelmesinden korkarım" cevabını verdi. Hz. Peygamber oradan ayrıldı, sonra geri dönerek tekrar: "Benimle evlenir misin Ummu Seleme, şayet mehirini artırmak düşüncesinde isen artırırız" buyurdu. Ummu Seleme aynı sözleri tekrarladı. Orada bulunan Ummu Abd şöyle dedi: "Ey Ummu Seleme! Biliyor musun Kureyş kadınları neyi konuşuyorlar? diyorlar ki Ummu Seleme Muhammed'i, yaşça ondan daha genç ve daha zengin bir gençle evlenmek istediği için reddetmiştir". Bunun üzerine Ummu Seleme Resûlullah'a geldi ve o, kendisiyle evlendi" (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XXIII, 253). Bu hadisin ravileri sağlam ve güvenilir kişilerdir (Heytemî, *Mecma'u'z-zevâid*, IX, 245).

alsa, sonra satıcı müşteriye paranın ödenmesi için bir ay süre verse, bu süre caiz olur ve sanki ikisi akit esnasında süre konuşmuş gibi olurlar. Dolayısıyla alışverişten sonra parada artırım yapmak sanki satış akdi esnasında olmuş gibi geçerli sayılır.

Şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir. Haram ve helâl kıldığı işlerde bilgi sahibidir, her şeyi yerli yerine koymak konusunda da hikmet sahibidir.

وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلاً اَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ
فَمِنْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ
بِاِيمَانِكُمْ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَانْكِحُوهُنَّ بِاِذْنِ اَهْلِهِنَّ وَاٰتُوهُنَّ
اُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ
اَخْدَانٍ فَاِذَٓا اُحْصِنَّ فَاِنْ اَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى
الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ذٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ وَاَنْ
تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٥﴾

25. "İçinizden mümin ve hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan mümin câriye kızlarınızdan alsın. Allah sizin imanınızı daha iyi bilmektedir. Birbirinizden türeyip gelmektesiniz. Öyleyse iffetli yaşamaları, zina etmemeleri, gizli dost tutmamaları şartıyla ve ailelerinin de izniyle onları nikâhlayıp alın, mehirlerinide âdete uygun olarak verin. Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı gerekir. Bu (câriye ile evlenmek)***, içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir; sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."***

152

[§]İçinizden mümin ve hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan mümin câriye kızlarınızdan alsın. Bu âyetin sonunda Yüce Allah: **Bu** (câriye ile evlenmek) **içinizden sizden günaha düşmekten korkanlar içindir** buyurmuştur. Bazı âlimler şu görüşü ileri sürmüştür: Hür kadınlarla evlenmekten aciz olmadıkça ve günaha düşmekten korkmadıkça hür erkek câriye ile evlenemez. Bu iki durum birleşince câriye ile evlenmek caiz olur.

Âyet-i kerîmeye ait yorumun böyle olması isabetli değildir. Çünkü bugün (Mâtürîdî'nin zamanı) câriyeler hür kadınlardan daha az bulunur; erkeğin câriye satınalmak için bulamadığı paradan daha az bir para ile evlenebileceği hür bir kadın bulabilir. Ancak şöyle denilebilir: O zamanda câriyeler daha çok bulunuyordu, hür kadınlarsa daha azdı; câriyelerin masrafı ve mehirleri daha basitti. Bu sebeple ilâhî hitap bu şekilde gelmiştir. Şöyle de denilebilir: "İçinizden evli olmayanları, köle ve câriyeleriniz arasından da elverişli olanları evlendirin[381] âyeti inince köle sahipleri câriyeleri az bir mal karşılığında evlendirmeye rağbet ettiler. İşte o zaman **İçinizden mümin ve hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse**… meâlindeki âyet indi. Aslında açık olan durum şudur: Câriyeler hür kadınlardan daha az bulunuyor ve onların masrafları daha fazlaydı; hür kadınlarsa daha kolay bulunuyordu ve masrafları da azdı. Yahut hür kadınlara harcama yapmakla ilgili âyet başta nikâhla ilgili değil, onlara harcamada bulunmakla ilgilidir. Şöyle ki erkek hür kadınla evlenince, ister istemez ona harcama yapmak durumundadır. Harcama yapmaya güç yetiremezse onu boşar ve câriye ile evlenir, çünkü câriyenin nafakası efendisine, hür kadının nafakası ise kendisine aittir. Dolayısıyla nafakası, kendi üzerine olan, hanımını boşayıp nafakası efendisi üzerine borç olan câriye ile evlenmekle emrolunmuştu. Bu daha uygundur. Sözkonusu âlimlerin söylediğini en iyi bilen Allah'tır. Bir de şöyle denilebilir: Allah Teâlâ bu âyetteki nikâh kavramından, akit ve evlenmeyi değil cinsel ilişkide bulunmayı kastetmiştir. Nitekim Ali b. Ebû Tâlib de böyle demiştir. Oysa nikâh hem evlenme hem de cinsel ilişkinin ismidir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: [153] [§]"Zina eden erkek ancak zinakâr veya müşrik kadınla evlenir[382]. Bu âyette geçen "nikâh" kavramı cinsel ilişki demektir. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette de öyle olabilir. Hz. Ali'nin sözünün muhtevası, âyetteki "nikâh" kavramına "cinsel ilişki" anlamı yüklemektir. "Çünkü o, şöyle demiştir: "Hür kadın üzerine câriye ile evlenemez". Sanki Hz. Ali, bunu engellemiştir, çünkü kişi hür kadınla ilişkide bulunma gücüne sahiptir, câriye üzerine hür kadınla evlenebilir[383]. O diyor ki hür kadınla cinsel ilişkide bulunma gücüne sahip olmadığı durumda câriye ile evlenir ve nikâhı caiz olur. Yahut tefsirini yapmakta olduğumuz âyet, bazılarının söylediği gibi, başlangıçta nikâh ve evlenme hakkındadır. Bu durumda zenginlik ve kudret bulununca câriye ile evlenmeye engel olan yahut bâtıl olmasını gerektiren bir şey yoktur,

---

381 en-Nûr, 24/32.

382 en-Nûr, 24/3.

383 Beyhakī, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VII, 175. İbn Hacer "Senedi güzeldir" demiştir, *Telhîsu'l-habîr*, III, 171.

çünkü Allah Teâlâ mali güçten yoksun bulunma durumunda câriyelerle evlenmeyi mubah kılmıştır. Bizim hareket noktalarımızdan biri de şudur: Bir şeyin bir durumda mubah olması, başka bir durumda sakıncalı olduğunu göstermez. Bunun delili şu ilâhî beyandır; "Ey Peygamber! Mehirlerini verdiğin eşlerini sana helâl kıldık"[384] meâlindeki âyette, ücretlerini vermeyince hanımların helâl olmadığını gösterecek bir delil yoktur. Yine: "Eğer hanımlar arasında adaletli davranmamaktan korkarsanız tek eş ile evlenin yahut câriyelerinizle yetinin"[385] meâlindeki âyette, şayet adaletli davranamamaktan korkarsa, kişinin dört eşle evlenmesinin sakıncalı olması sözkonusu değildir. Görüldüğü üzere bir şeyin bir durumda sakıncalı olması veya yasaklanması başka bir durumda sakıncalı olmasını gerektirmez; yine bir şeyin bir durumda mubah ve helâl olması başka bir durumda onun haram olmasını ve yasaklanmasını icap ettirmez.

Şu da var ki, muhalif görüş ileri süren, adı geçen âyetteki imanı **İnanmış, namuslu hanımları nikâhlamak** meâlindeki ilâhî beyanın şartı kılmamıştır. Câriyelerle evlenme durumunda iman şart olmayınca zenginlik ve kudret nasıl şart olur? Zira muhalifin şöyle bir sözü vardır: "Ehl-i Kitab namuslu kadınlarla evlenme gücüne sahip bulunan kimsenin, câriyelerle evlenme hakkı yoktur". İman bu konuda şart olmayınca, kudret ve imkân nasıl şart olur? Bu durum erkeğin "Ehl-i Kitap'tan câriye ile evlenme hakkı yoktur" düşüncesini iptal eder[386]. Çünkü o, şöyle diyor: "Çünkü Allah Teâlâ câriyelerde imanı, [§] **İnanmış câriyelerinizden** meâlindeki beyanla şart koşmuştur. Namuslu hür kadınlarda iman şart olmayınca câriyelerde nasıl olur? İşte bu sebeplerle, bunların hiç biri bize göre şart değildir. **154**

Şayet biri "Allah Teâlâ'nın zıhâr kefaretinde: "Buna da gücü yetmeyen altmış fakir doyursun"[387] meâlindeki âyetinde iman şart değil midir ki zıhâr yapan kişi köle azat etme ve oruç tutma gücüne sahip olunca diğer türleri yapması caiz olmasın! Birinci meselenin de bunun gibi olmasına engel olan nedir?" diye bir soru sorarsa, şöyle cevap verilir: İman onda şart olmuştur, çünkü burada iman öyle bir farzdır ki kişiye bir şartla lazım gelir ve o, bunun dışına çıkma ve

---

384 el-Ahzâb, 33/50.

385 en-Nisâ, 4/3.

386 İman nikâhlamada şart olmayınca, kudret ve zaruret nasıl şart olabilir ki? Bu, "erkeğin Kitap ehli bir câriye ile evlenme hakkı yoktur" sözünü iptal eder.

387 "Karılarına zıhâr yapıp da sonra dediklerinden dönenlerin, onlara temas etmeden önce bir köle azat etmeleri gerekir. Size öğütlenen işte budur. Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır. Buna imkân bulamayan, temas etmeden önce peşpeşe iki ay oruç tutar. Buna da gücü yetmeyen altmış fakiri doyurur. Bu, Allah'a ve resûlüne imanımızı göstermeniz içindir" (Mücadele, 58/3-4).

çizilen sınırı aşma hakkına sahip olamaz. Nikâha gelince, o, kudret, imkân ve azat etme yoluyla kendisine gerekli olmuş bir farz değildir. Zikredilen şey ise farz olup kudret ve imkân bulunması sebebiyle ona gerekli olmuştur. Burada yemek caiz olur, fakat vacip olan farz üzerinden düşmez. İşte bu sebepledir ki kölede iman şart olmuş, birincisinde ise şart olmamıştır.

Eğer biri "Âyetin mânası nedir?" diye sorarsa ona şu cevap verilir: Âyetin mânası seçmek, edep türünden yahut andığımız infak türünden bir şeydir veya hür kadınla evlenme gücü bulunduğu takdirde, câriyeyi hür kadın üzerine tercih etmemek şeklindedir. Nitekim Hz. Ömer'den şöyle dediği nakledilmiştir: "Hür olan bir kimse câriye ile evlenirse yarı varlığını köleleştirmiş gibi olur. Yine herhangi bir erkek köle hür bir kadınla evlenirse kendisinin yarısını azat etmiş olur[388]. Bu sebeple kişi, hür kadına güç yetirdiği takdirde câriyeyi ona tercih etmez.

Bu (câriye ile evlenmek) içinizden günaha girmekten korkanlar için-dir. Buradaki "anet" (العنت) kelimesinin zinaya değil, kadınların insanların arasına karışması ve evlatları köleleştirmesi diye yorumlanabilir. Efendi, doğacak çocukların köleleştirilmesinden [§]ve câriyelerin insanlar arasına karışmasından emin olursa, câriye ile evlenebilir. Çünkü insanların gönülleri, eşlerinin diğer insanlar arasına karışmasına ve evlatlarının köleleştirilmesine razı olmaz. Buna göre âyetteki "anet" kelimesine bu anlamı vermek zina anlamına geldiğini söylemekten daha isabetli olur.

155

Câriyelerle evlenme konusunda mali kudretin muteber olmadığının delillerinden biri de söylenegelen şu sözdür: Hür erkek câriye ile evlense, sonra da hür kadınla evlenme imkânına kavuşsa câriyenin nikâhı fasit olmaz. Bu İbn Abbâs'ın görüşüdür[389]. Buna göre erkeğin başlangıçta hür kadınla evlenme gücüne sahip bulunması câriyeyi nikâhlamasına engel olmaz. *En doğrusunu Allah bilir.* Evlenecek kişinin malî güce sahip olmaması aslında hür kadınla evlenmeye engel değildir, çünkü bu, malî zimmete yönelik bir şeydir. Nafaka imkânının bulunmaması İbn Abbâs'a göre câriyeyi nikâhında tutmaya engel olur[390]. Dolayısıyla ilgili âyet, hür kadının nafakasının bulunmamasının, baş-

---

388 Abdurrazzâk, *el-Musannef*, VII, 268; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 466.

389 Bu görüşü İbn Abbâs'a ait olarak bulamadım. Fakat onun şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hür bir kadınla câriye üzerine evlenmek câriyenin boşanması sonucunu doğurur" (İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 468).

390 Bir önceki dipnota bakınız.

langıçta hür kadının mehirine güç yetirmekten daha uygun olduğuna işaret eder, nitekim bu hususa temas etmiştik.

Bu meseledeki hareket noktası şudur: Zaruret şartıyla caiz olan her iş zaruret ortadan kalkınca, cevazın devamına engel olur. Şayet cevazın devamına engel olmazsa onun zarurete bağlı olarak helâl olma niteliği ortadan kalkar. Buna göre nikâhı altında hür kadın bulunan kimsenin, câriyeden ayrılması tercih edilir; çünkü câriyeyi tutmakla doğan çocuk köle olur ki bunu tercih etmek aklen çirkin olur. Ayrıca kendisiyle evlenilen câriyenin diğer insanlara karışması da erkeğin yaratılışı açısından nefret ettirici olur. Başlangıçta da durum bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bununla birlikte Cenâb-ı Hak şöyle buyumuştur: **Sabretmeniz sizin için daha hayırlıdır.** Ama zaruret durumunda sabretme şartı yoktur.

Şimdi, malı olduğu halde ondan uzakta olan ve malına ulaşıncaya kadar günaha girmekten korkan kimse hakkında da hüküm aynıdır, bu durum nikâha engel olamaz. Haramlık bulunan işlerin hepsinde, onun mükellefin gıyabında veya huzurunda bulunması arasında herhangi bir fark yoktur; hür kadın üzerine câriyeyi nikâhlamak, kızkardeş üzerine kızkardeşi nikâhlamak ve benzeri durumlar bunun örneğidir. Bununla birlikte günaha girme korkusu, bir şeyin helâl olmasına sebep olsaydı [§]kendisinin yanında bulunmayan hür kadın, zaruret durumuna düşmediği takdirde, mubah kılıcı olurdu. Binaenaleyh şu durum ortaya çıkmıştır ki nikâhın kendisi için haramlık, bizzat nikâhın var oluşunda helâllik de onun bulunmayışı halinde sözkonusudur, yoksa buna götüren yolun bulunup bulunmamasında değildir. **156**

Bu (câriye ile evlenmek) içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir. Bu ilâhî beyandaki "anet" (العنت) darlıktan başka bir şey değildir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Allah dileseydi, sizi güçlüğe düşürürdü"[391] buyurmuştur; yani yetimlerle içiçe yaşama noktasında. Yahut "anet" kelimesinin anlamı günah demektir, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Sizin günah işlemeniz ona ağır gelir"[392] buyurmuştur. Kadınlardan cinsel bakımdan yararlanma gücüne sahip olan kişi günah işlemekten korkar. Buna bakılırsa kadının her durumda mubah kılınması gerekir, yahut da öylesi darlığa düşer. Dolayısıyla bundan kastedilen şey akit değil, kişinin kendisini korumasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

391 el-Bakara, 2/220.

392 et-Tevbe, 9/128.

Zina korkusunun, helâlliğin şartı olma ihtimali yoktur. Çünkü zina eden akıllı kimseye, en etkili engelleyici olarak recim yahut had cezası verilmiştir. Aksine kişiye, bütün imkânları ile zinadan sakınmak farz olmuştur. Bilindiği üzere Cenâb-ı Hak yine nikâh dışında zinadan kaçınmak için bir yol (câriye ile evlenme yolu) belirlemiştir. Yine zina etmemek için oruç tutma emri gelmiştir ki, oruç zinaya karşı bir kalkandır[393]. Zinadan korkmak sadece tehlikeden korkmak olup gerçek anlamda korkma değildir. Bu sebeple haramların kalkması için hiçbir mazeret kabul edilmemiştir. Kişi oruç tutmak suretiyle zinaya karşı çıkabilir.

İçinizden mümin ve hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse… Deriz ki -*Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır*- bu ilâhî beyanın iki türlü tevile 157 ihtimali vardır: Birincisi, nikâh akdinin mehirine malik olma gücüne; [§]ikincisi, hür kadınla evliliği sürdürmek için nafaka, giyim kuşam ve meskene sahip olma gücüne muhtemeldir. Bu tevil, şu sebeplerden dolayı gerçeğe en uygun olandır. Nikâh akdini gerçekleştirme konusu câriyenin nikâhı ile ilgili olarak inen **Mehirlerini de adete uygun olarak verin** meâlindeki beyanda belirtilmiştir. Bilindiği üzere hür kadın, örfteki mehirlerin özelliklerini taşıyan bir mehir karşılığında nikâhlanabilir. Hatta bu, hür kadınlarda daha çok yaygındır. Aslında hür kadınlarla basit bazı şeyler karşılığında evlenmek de mümkündür. Bu kadınların, her asırda var olduğu bilinmektedir, fakat câriyeler bunlar gibi bulunmaz. Bu sebeple câriyeleri nikâhlamada olmazsa olmaz bir şeyin yahut varlıkta ondan daha büyüğünün bulunmamasının şart koşulması imkânsızdır. Nafaka ve meskende ise efendinin servetine bağlı olup ona problem çıkarılmaz bazan. Oysa hür kadınlarda kocanın malı olmaksızın bunlara ulaşılamaz. Hür kadında varlık zikredilir. Sonra, örfe göre ihtiyaç olan şeyde fazlalık vardır[394]. *Bütün güç ve kudret yalnız Allah’a aittir.*

---

393 Abdullah b. Mesûd’tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) bize şöyle buyurdu: “Ey gençler topluluğu! Sizden evlenme gücüne sahip olan kimse evlensin, çünkü evlilik gözü sakındıran, namusu koruyan bir kalkandır. Evlenme gücüne (nafaka) sahip olmayan kimse oruç tutsun, oruç onun için bir kalkandır” (Buhârî, “Nikâh”, 3; Müslim, “Nikâh”, 1).

394 “Câriye ile evlenecek mali gücü bulan kimse, aynı zamanda hür kadınla evlenme gücünü de bulmuş olur. Çünkü bize göre, mehirin en azı 10 dirhemdir. Şâfiî’ye göre ise miktar belirlenmez, onun azı da çoğu da birdir. Kişi câriye ile evlenecek mali güce sahip olunca, hür kadınla evlenecek gücü bulamaması düşünülemez. Örfte câriyeler hür kadınlardan daha kıymetli bir varlıktır. Onun mehirini verebilecek gücü elde eden kimse hür kadının mehirini verme gününe de sahip olur. Câriye ile evlenme imkânına sahip olunca onları nikâhlarken olmazsa olmaz şeyin şart koşulması imkânsızdır. Ancak şu söylenebilir: Nassın geliş zamanında câriyelerin varlığı daha çoktu, masrafları da daha azdı; hür kadınların ise varlığı kıymetli, masrafları daha çoktu. Fakat bu durum her asırdaki örf ve

İkinci ihtimal, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Hür kadın üzerine câriye nikâhlanamaz”[395]. Hür kadınla evlenme gücüne sahip olduğu halde câriyeyi nikâhlamak caiz olsaydı, nikâhtan sonra bundan yasaklamanın bir anlamı olmazdı, çünkü bunun varlığı bilinmemektedir, hür kadınla evlenme imkânı buna engel olur.

[§]Üçüncüsü, kendisi sebebiyle evlenmenin gerekli olduğu şeyin varlığı şart değildir. Fakat kendini tutmak (imsak) vacip olan durumda varlık şarttır, zira bir şeyin kendisine veya misline sahip olmayanın zimmeti ile caiz olur. Şu halde bunun imsak hakkında olduğu sabit olmuştur. Şimdi, şayet nikâhlanmak anılan şey sebebiyle engelleniyorsa, onun caiz olması da zaruret sebebiyle olur. Bu da kendisi sebebiyle zaruret bulunmayan meseleler hakkındadır. Şu halde, bunun imsakla ilgili olduğu anlaşılmıştır. **158**

Şu da var ki burada yapılan tevil nikâh hakkında olsaydı, hür kadınla evlenme imkânı bulunmasına rağmen bunda nikâhın haram kılınması birkaç yönden sözkonusu olamazdı. Birincisi şudur: Bu durum, câriyeleri nikâhlamak hür kadınlara bedel olmak üzere ve zaruret durumunda mümkün olurdu. Bu ise birkaç yönden nikâhın konumuyla bağdaşmazdı. Biri şudur: Bu yöntem ibâha ve ruhsat yoludur. Halbuki cinsel organlar sunî ibâheyi kabul etmez, aksine buradaki ibâha, mubah kılanın cezalandırmasını gerektirir, dolayısıyla sahip olmadığı bir şeyi kendine mubah kılan kimse gibi olur.

İkincisi, bütün haramlardaki haramlık apaçık olup bazı ihtiyaçlar sebebiyle kalkmış değildir, câriyelerin nikâhı da -şayet haram türüne girmişse- aynıdır. Bu konudaki hüküm şudur: Nikâhlanma ihtimali olmayan her kadın, kölelik mülkiyeti sebebiyle de helâl olmaz.Şöyle de diyebiliriz: Şahsî konumu itibarıyla nikâhı helâl olmayan bir kadın, kölelik mülkiyeti sebebiyle de helâl olmaz. Bu, dört eşten fazla hanımla evlenmek gibi değildir, çünkü o, genel anlamda kadının konumu değil, nikâhlanacak kadının hukuku içindir, eşinin

---

âdete aykırıdır. Nafaka ve meskene gelince, bazan kocadan alınmaksızın efendilerin malı ile temin edilmiş olur, çünkü câriyelerde yaygın olan durum onların masraflarını kölelerin değil, efendilerinin karşılamasıdır. Hür kadınlarda ise bu masraflar sadece kocanın malı ile temin edilir. Nafaka ve meskende açıklamaya ihtiyaç vardır, fakat mehire gücü yetme konusunda açıklama yapmaya ihtiyaç yoktur” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 160a).

395 Bu hadis Hz. Âişe’den (r.a.) merfû olarak Dârekutnî’nin *Sünen*’inde rivayet edilmiştir (IV, 39; Beyhakī, *es-Sünenu’l-kübrâ* VII, 369). Hadisin isnadında Muzâhir b. Eslem bulunmaktadır, muzâhir zayıf bir ravidir. Nitekim İbn Hacer de *Telhîsu’l-habîr* adlı eserinde aynı şeyi söylemiştir (II, 57). Abdurrazzâk’ın *Musannef*’inde bu hadisin Hasan’dan mürsel olarak rivayet edilmiştir (VII, 267; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, s. 229; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 467).

kardeşi ve benzerleri de böyledir. Bunun da delili câriyeden başkası ile evlenemeyince, hür kadına bedel olmak ve zaruret durumunda kalmaktan dolayı olmaksızın caiz olmasıdır. **159** [§]Şunu da ifade etmek gerekir ki mal ve servet hiçbir şekilde helâllik ve haramlık sebebi kılınmamıştır. Hatta Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Evlenme imkânı bulamayanlar, Allah'ın lütfundan ihtiyaçlarını giderinceye kadar iffetlerini korusunlar"[396]. Allah Teâlâ bu beyanında evlenme imkânının bulunmamasını, evlenmeyi terk etme şartı kılmıştır. Erkek bazan feshetme hakkına da sahiptir, ama bu, ibâha şartı da değildir. İşte câriyelerle evlenmenin durumu da böyledir.

Üçüncüsü, helâllik ve haramlığı bir duruma nispet etmekte aslolan, o durum dışındaki zıddının var olmasını gerektirmez. Belki başka bir durumda nispet edilen yahut başkası hakkında olan bir delilin var bulunmasına bağlıdır, yoksa bunu gerektirir anlamında değildir. Bunun delili çeşitli nikâh hususlarıdır. Cenâb-ı Hak, Peygamber sallallahu aleyhi ve selleme hitaben şöyle buyurmuştur: "Ücretlerini ödediğin zevcelerini biz sana helâl kıldık"[397]. Bu, ücretlerini ödemeseydi helâl olmayacaklardı demek değildir. Yine : "Sizden önce, kendilerine Kitap verilenlerden iffetli kadınlar -mehirlerini verdiğiniz takdirde-"[398] buyurmuştur. Yine: **Kadınlar muhsana kılınınca, eğer bundan sonra açıkça çirkin bir iş işlerlerse…** [399]. Bu âyetteki hüküm, eğer muhsana yapılmadan zina ederlerse onlara had cezası gerekmez demek değildir. Azîz ve celîl olan Allah, yine şöyle buyurmuştur: **Sizden her kim, mali güç bakımından inanmış muhsana/namuslu kadınlarla evlenme gücüne sahip değilse…** Yani imanın şart kılınmasıyla değil. Yine "Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın veya mülkiyetinizde bulunan câriye ile yetinin"[400]. Yani hür kadınlar hakkında adaletli davranmama korkusu olmayınca câriye ile evlenmek helâl olmaz demek değildir. **160** [§]Bunların dışında çok sayıda örnek vardır. Çünkü helâlliğin bir hale nispet edilmesinde, onu başkasından kesmek mânası yoktur. Konumuz olan nikâhın durumu da bunun gibidir.

Bazıları, sözkonusu konumu belirlemek amacıyla içinde "fe men lem yestetı'" (فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ)[401], "ve men lem yecid" (وَمَنْ لَمْ يَجِدْ)[402] ifadeleri bulunan âyetleri delil getirmiştir. Bunun cevabı söylediğimiz şu sözün içinde bulunmaktadır:

[396] en-Nûr, 24/33.

[397] el-Ahzâb, 33/50.

[398] el-Mâide, 5/5.

[399] en-Nisâ, 4/25.

[400] en-Nisâ, 4/3.

[401] el-Mucadele, 58/4.

[402] el-Bakara, 2/196; en-Nisâ, 4/92; el-Mâide, 5/89; el-Mâide, 58/4.

Başkasına ait olan hüküm menetme bakımından bir delil oluşturur, o, buna bağlı değildir; bununla birlikte şunu da belirlemeliyiz ki bir şart durumunda değildir. Görmez misin ki Allah Teâlâ evli kadınlar (المحصنات) hakkında imanı şart koşmuştur, ama aslında o, şart sayılmamıştır, fakat kefaretler ve benzeri konularda şart olmuştur. İşte bahsettiğimiz konu da bunun gibidir.

Şimdi, iki işi birbirinden ayırmak birkaç yönden olur[403]. Biri, bunun bedel kılma ve zaruret durumunda bulunma halidir. Bunun delili zaruret halinde hükmün ortadan kalkmasıdır. Bu meselede ise böyle birşey sözkonusu değildir, zaruret hür kadını nikâhlamak için kalkmaz. Bu sebepledir ki iki durum birbirinden farklı olmuştur. Şayet onu, bir durumda emredilmesini yahut helâl olduğuna işaret edilmesini yasaklandığına dair delil kabul etsek, hür kadınlarla evlenme gücü bulunması durumunda câriyelerle evlenmek yasaklanmış olurdu. Şu halde bir şeyin yasaklanması, fiili iptal etmesini birkaç sebeple mümkün değildir. Birincisi, yasağa sebep olan durum, aklın benimsediği bir husustur. Böylesinin geçersiz olması sözkonusu değildir. Bu da iki şekilde çıkar: Biri, çocuğunun köle olması, diğeri de hanımının erkeklerle karışık durumda bulunmasıdır. Bu erkeğin ayıplanmasına sebep olan hususların bir türüdür.

Şunu da belirtmek gerekiyor ki zina eden kadınla evlenmek -yasaklanmış olmak ve öylesini boşama emri bulunmakla birlikte- caizdir. Bilindiği üzere bunu yapmak en büyük ayıptır. [§]Çünkü kişinin, câriye hakkında korktuğu şey başına gelmiş olur; çocuğu ana sebebiyle kötülenir, öyle ki bu durum akıllarda her türlü kölelikten daha ürkütücüdür; çocuğa: "Ey zâniyenin oğlu!" denilir; bu aynı zamanda nesebi şüpheli hale getirme ve benzeri bir şeydir. Bütün bunlara rağmen sözü edilen hukuk açısından geçersiz değildir. Câriyenin durumu daha da uygundur. **161**

Yine, hür bir kimsenin köle ile nikâhlanmasının haram olduğu konusunda görüş ayrılığı yoktur. Velilerin köleyi ayırması ve babaların nesep hakkını efendilerine çevirmesi gerekir, zira bilindiği üzere statü farklılığına dair câriyeleri kötülemek efendileri açısından daha kötü bir durumdur. Bununla birlikte bu durum yapılan nikâhın caiz olmasına engel teşkil etmemiştir. Konumuzu oluşturan husus da bunun gibidir.

Yine belirtmek gerekir ki haramlık iki çeşittir: Biri, nikâhlanmış veya müt'a yapılmış kadının kendisine yönelik, diğeri nikâhın kendisine yönelik. Kendisi sebebiyle haram kılınan kadın, ne kölelik mülkiyeti ne de nikâh mülkiyeti ile

[403] Müellif burada sadece bir vechi zikretmiştir; onun meseleyi açıklamak için bunun yeterli olduğu kanaatinde olsa gerektir.

helâl olmaz. Nikâh sebebiyle haram kılınan ise helâl duruma gelebilir. Câriye, kölelik mülkiyeti sebebiyle helâl olunca, onun haramlığının kendinden veya müt'adan kaynaklanmadığı sabit olur. Böylesi, kölelik mülkiyeti sebebiyle helâl olur, aslında nikâh mülkiyeti ile helâl olması daha uygundur, çünkü o sadece müt'a ile oluşur, bununla helâl olunca nikâhla helâl olması daha uygundur. Şu da var ki bazı kadınlar nikâhlanma hususunda haram konumunda bulunur ama bu, hiçbir şekilde mal için değildir, işte bizim üzerinde durduğumuz konu da bunun gibidir.

Allah sizin imanınızı daha iyi bilmektedir. Bu âyetin iki yoruma ihtimali vardır: Birincisi, *-en doğrusunu Allah bilir ya-* Allah imanınızın mahiyetini bilmektedir, siz bunu bilmezsiniz demektir. Diğer ihtimal de şudur: Allah imanınızı en iyi bilendir, O'ndan başkası ise bunun gerçeğini bilemez. Bu yorumda, dinde zâhirlerle (beşer idrakiyle) amel etmekten ayrılmamanın gerektiğine işaret vardır.

162 **[§]Birbirinizden türeyip gelmektesiniz. Bazınız bazınızdan olmasınız.** Bu ilâhî beyanın, bir kısmınız diğer kısmın din anlayışını benimsemiştir, din hususunda bazınız bazınızdansınız anlamına gelme ihtimali vardır, yine bazınız bazınızın nesebinden gelmiş mânasına ihtimali vardır. Bu, insanların birbirinin dininden ve nesebinden geldiklerini gösterir. Dolayısıyla bazılarının diğerinden din ve nesep açısından herhangi bir üstünlüğü yoktur, zira nesepleri ve dinleri birdir. Bu yönden hür kadının câriye üzerinde üstünlüğü yoktur.

Câriyeler evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı gerekir. Denildi ki burada yer alan "uhsınne" (أُحْصِنَّ) kelimesi "evlenince" veya "müslüman olunca" demektir. Yorum nasıl olursa olsun evlilik o cezanın gerekmesinde şart durumunda olmamıştır. Çünkü câriye bu özelliği taşımadığı zaman da sözkonusu hüküm onun için gereklidir. Bu durum, bir hükmün bir durumda bir özelliğe bağlı olarak gerekli olması, o hükmün başka bir durumda o haldeki vasfın dışında kalan hususta vacip olmasına engel teşkil etmez. Bu, bize muhalif olan kimse için daha çok gerektiricidir, çünkü Allah Teâlâ "İman etmedikleri sürece müşrik kadınlarla evlenmeyin. Şundan emin olun ki imanlı bir köle, sizin hoşunuza gitse bile müşrik bir kişiden daha hayırlıdır"[404] buyurmuştur. Buradaki yasak ister Ehl-i Kitap'tan olsun, ister olmasın, bütün müşrik kadınlar için sözkonusudur. Sonra kitaplı olan kadınlara

404 el-Bakara, 2/221.

yönelik evlenme yasağı "Ehl-i Kitap'tan namuslu kadınlar helâl kılınmıştır"[405] meâlindeki âyetle neshedilmiştir. Sonra, bu konuda bize muhalif olan kişi şöyle demiştir: Erkeğin, Ehl-i Kitap'tan namuslu bir kadınla evlenme gücü olursa, onun mümin câriye ile evlenmesi câiz olmaz. Cenâb-ı Hak müşrik câriyenin müşrik olan hür bir kadından daha hayırlı olduğunu haber vermişken muhalif kişi, müşrik olan hür kadının, câriyeden daha hayırlı olduğunu söylemektedir. Bu durum muhalifimizin, bizim mezhebimiz ve görüşümüz karşısında zor bir durumda kaldığını göstermektedir. Allah Teâlâ'nın "İman etmedikleri sürece müşrik kadınlarla evlenmeyin" meâlindeki beyanı[406] bize göre, özellikle Ehl-i Kitap'tan olmayan kadınlar hakkındadır. Bunun delili "Ehl-i Kitap'tan kâfirler ve putperestler Rab'binizden size iyi bir şey indirilmesini istemezler. Halbuki Allah, rahmetini ancak dilediğine tahsis eder. Allah büyük lütuf sahibidir"[407] meâlindeki âyettir. Cenâb-ı Hak burada [§]müşrik ve kitap ehli kadınları zikretmiştir; bu durum bu âyetteki müşrik kadınların Ehl-i Kitap'tan olan kadınlardan başkasıdır. Sûrenin başında konunun bu yönünü zikretmiştik, burada tekrar etmeye gerek yoktur[408]. Mesele anlattığımız şekilde olunca erkeğin, ister namuslu olsun ister câriye olsun, Ehl-i Kitap'tan olan bir kadınla evlenmesi meşrûdur. Daha önce câriyelerle ilgili olarak imanın zikredilmesinde, onlarla evlenmenin caiz olması için imanın şart olduğuna delil olacak bir durum yoktur. Nitekim namuslu mümin kadınlar hakkında imanın zikredilmesi de onlarla evlenmekte, imanın şart koşulmasına yönelik bir delil de yoktur.

163

Allah sizin imanınızı daha iyi bilendir. Yani O, câriyelerin imanlarının gerçekliğini en iyi bilendir, siz ise onun hakikatini bilemezsiniz. Cenâb-ı Hak her ne kadar zâhirî bilgiyi "Onları sınayın *-Allah imanlarını en iyi bilendir-* eğer onları inanmış kadınlar olarak bilirseniz…" beyanı ile bize ispat ettiyse de "Allah onların imanlarını en iyi bilendir, eğer onları inanmış kadınlar olarak bilirseniz, kâfirlere geri döndürmeyin"[409] beyanı göstermektedir ki hakikat ilmiyle değil zâhir ilmiyle amel etmemizi emretmiştir. Bu da imanın, dilin değil

---

405 "Bugün size iyi ve temiz nimetler helâl kılınmıştır. Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği size helâldir; sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir. Gayri meşrû ilişkide bulunmak veya gizli dost tutmak şeklinde değilde meşrû bir nikâhla evlenmek şartıyla mümin kadınlardan iffetli olanlar ile sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar -mehirlerini verdiğiniz takdirde- size helâldir" (el-Mâide, 5/5).

406 el-Bakara, 2/221.

407 el-Bakara, 2/105.

408 Müellifin Nisâ sûresinin başında zikrettiğini söylediği hususu orada bulamadım. Aynı sûresinin 24. âyetine işaret ediyor olsa gerektir.

409 el-Mumtehine, 60/10.

kalbin işi olduğunu gösterir. Çünkü dilin işi olsaydı onun gerçekliğini herkes bilirdi. Sonuç olarak imanın bizim nitelendirdiğimiz şekilde olduğu ortaya çıkmıştır.

Birbirinizden türeyip gelmektesiniz. Bu ilâhî beyan hakkında çeşitli görüş ileri sürülmüştür. Biri, bir kısmınız velâyet ve din konusunda diğer kısmındansınız, demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “Müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velileridir”[410]. Diğeri, nesep bakımından bazıları bazılarındandır, demiştir, çünkü insanların hepsi Âdem’in evlatlarıdır. Bu âyet, İslâm’dan önce bazınız bazınızdandınız, mânasına da gelebilir.

Onları ailelerinin izniyle nikâhlayıp alın. Yani efendilerinin izniyle. Allah Teâlâ burada efendileri onların ailesi diye anmıştır; bu, câriyelerin, efendilerinin ailesinden olduklarını göstermektedir. Bu ilâhî beyan bir kadının velisinin izniyle kendisini evlendirme hakkı olduğunu da göstermektedir. Çünkü **164** Cenâb-ı Hak **[§] Ailelerinin izniyle** buyurmuştur. Şayet câriyeleri evlendirenler kendi aileleri olsaydı onların iznini istemenin bir anlamı olmazdı.

Bu ilâhî beyanda kadının evlenme velâyetine sahip olduğunun delili vardır, çünkü Yüce Allah **âilelerinin izniyle** buyurmuştur. Bir kadının câriyesi olsa onu evlendirme yetkisine sahiptir. Bu uygulama kadınlar hakkında daha çok geçerlidir. Şöyle ki erkeğin bir ilişkide bulunduğu câriyesi olsa onu başkasıyla evlendirmez. Buna mukabil kadının ise câriyesi olup onu evlendirme ihtiyacı duysa, câriyesini evlendirme yetkisine sahip bulunur. Yine bu ilâhî beyanda kölenin ve câriyenin efendisinin izni olmaksızın evlenme hakkına sahip bulunmadığı hükmü mevcuttur. Nitekim Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Herhangi bir köle efendisinin izni olmaksızın evlenirse o, zina etmektedir”[411].

Bazı âlimler şöyle demiştir: **Ailelerinin de izniyle onları nikâhlayın**, yani câriyeler inanmış kimseler oldukları takdirde, zira daha önce bu konuda **mümin câriye kızlarınızda… Allah sizin imanınızı daha iyi bilmektedir**, diye buyurulmuştur. Fakat bu, her ne kadar mümine câriyelerle evlenmeyi yasaklama mahiyetinde ise de inanmamış oldukları halde, nikâhlanmalarının geçersiz olduğunu göstermez. Görmez misin ki hür kadınlar kendilerini kölelerle evlendirmek yasaklanmış ve bu, onları ayıplayan şeylerden kabul edilmiştir. Fakat bu yasaklama, kölelerle evlenmelerine engel olmamıştır. Buna bağlı olarak

---

410 et-Tevbe, 9/71.

411 Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 16; Tirmizî, “Nikâh”, 21. Tirmizî bu hadis için “hasen” demiştir.

câriyelerde iman şartının bulunması ve nikâhlanmalarının yasaklanması, yapılmış olan nikâhın geçersiz veya bâtıl olmasını gerektirmez. Bunun gibi, erkek de mümin ve hür bir kadın bulduğu takdirde hür ve kitap ehli kadınla evlenmesi yasaklanmış, buna rağmen sözkonusu evliliği yaptığı takdirde nikâh caiz olur. Önceki mesele de bunun gibidir. Bunun gibi Allah Teâlâ "İçinizden evli olmayanları, köle ve câriyeleriniz arasından da elverişli olanları evlendirin"[412] meâlindeki beyanında onlarla ilgili olarak "elverişli" olmayı zikretmiş, [§]fakat bu vasıf bulunmayınca evlilik yine meşrû olmuştur. Önceki meselede de durum aynıdır. Yine yüce Allah'ın, **Öyleyse iffetli yaşamaları, zina etmemeleri şartıyla** meâlindeki beyanında iffetli olmalarını zikretmiştir. Bununla birlikte böyle olmayanların nikâhı da caiz görülmüştür, asıl tartıştığımız konu da bunun gibidir.

165

Şayet bedel çerçevesinde mali imkân ve kudret, câriyelerle evlenmeye engel olsaydı, kişi, hür kadınla evlenmeye malî gücü bulunmadığı bir dönemde câriye ile evlenir, sonra hür kadınla evlenme kudretine sahip olursa, câriye nikâhının geçersiz olması gerekirdi; çünkü bir şey, başlangıçta bir hükmün oluşmasına engel teşkil ediyorsa, kişinin mülkünde devam etmesine de engel olur. Ama gerçekte engel olmayınca hükmün bedel çerçevesinde bulunmadığını gösterir. Çünkü asıllar bulununca, bedeller için karar ve sebat sözkonusu değildir. Şu halde hür kadınlar varken, câriyelerle evlenmenin tercih edilmemesine yönelik uyarılar, haram ve helâl çerçevesine girmez. Fakat ihtiyarî olarak ve edep yönünden câriyeler hür kadınlar üzerine, zina edenler namuslu kadınlar üzerine ve müşrik kadınlar mümin kadınlar üzerine tercih edilmezler.

Şayet, "Siz hür kadınlar üzerine câriyelerin nikâhlanmasını engelliyorsunuz, sonra da yanında câriyesi olduğu halde hür kadınla evlenen erkeğin câriyesiyle olan nikâhını neden feshetmiyorsunuz?", diye bir itiraz yapılırsa buna şöyle cevap verilir: Hür kadın üzerine câriyenin nikâhlanması, sadece birleştirme haramlığı sebebiyle engellenir; meselâ iki kızkardeşi bir arada nikâhlamak, bir kadınla halasını bir nikâhta toplamak gibi. Birleştirme oluşmazsa engellenme de yoktur, çünkü bu, birleştirme değildir.

Mehirlerini de verin. Bir görüşe göre, ailelerinin izniyle onlara ücretlerini verin demektir, nitekim, **Ailelerinin de izniyle onları nikâhlayın** beyanında nikâh için ailenin izni zikredilmiştir. Bu ilâhî beyanın şu mânaya da gelmesi mümkündür: Câriye ile evlenecek kişi, -efendisi izin vermese bile- câriyenin, mehirini vermesi gerekir, efendisinin malını gözetip koruma vasfına sahip

---

412 en-Nûr, 24/32.

166 olunca. Çünkü insanlar [§]mallarını koruyup gözetsin diye köle satın alırlar. Nitekim Hz. Peygamber'den (s.a.) bu konuda uyarıcı hadis rivayet edilmiştir: "Hepiniz çobansınız ve beklediğinizden sorumlusunuz; hatta köle efendisinin malından sorumludur"[413]. Durum açıkladığımız şekilde olunca ve câriye de efendisinin malını koruyan biri konumunda bulununca onunla evlenecek kişinin, mehirini kendisine vermesinde bir sakınca yoktur.

Âlimlerden bazıları, **mehirlerini de verin**, meâlindeki ilâhî beyanla, ayrıca şu meâldeki âyet-i kerîme ile kölelerin gerçek mânada (eşiyle ilgili) mülkiyet ve tasarruf hakkına sahip olduklarına ve câriyelerle cinsel ilişkide bulunacaklarına istidlâl etmişlerdir: **İçinizden evli olmayanları, köle ve câriyeleriniz arasından da elverişli olanları evlendirin. Yoksulluk içinde iseler Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır**[414]. Bu âlimlere göre köleler câriyelere gerçek mânada malik olmasalardı kendileri için zenginlik vâdetmenin bir anlamı olmazdı, çünkü onlar için zenginlik ebediyen sözkonusu olmaz ve mülke sahip bulunamazlardı. Bu durum erkek kölelerin, câriyelerinin hakiki mülkiyetine sahip olduklarını göstermektedir[415].

Bize göre erkek köleler hakiki mülkiyete sahip olmazlar; bunun delili şu meâldeki ilâhî beyandır: **Allah size kendinizden bir örnek veriyor: Elinizin altında bulunan hizmetçileriniz arasında size verdiğimiz rızıklarda, sizinle eşit haklara sahip ve birbirinizden çekindiğiniz gibi kendilerinden çekindiğiniz ortaklarınız var mı?**"[416]. Cenâb-ı Hak burada, kullarına rızık olarak verdiği nimetlerinde, onların kölelerinden ortaklarının bulunmadığını haber vermiştir. Bu da, kölelerin hakiki mülkiyete sahip olmadıklarını göstermektedir.

Şayet, "Erkek köleler nikâh sebebiyle kadınlara malik kılınınca faydalanma hakkına sahip değiller midir? Peki diğer şeylere mâlik kıldıklarında onların mülkiyetine engel olan şey nedir?", diye bir soru sorulursa buna şöyle cevap verilir: Hanım efendiler, esirlik yoluyla elde edilen kölelerle cinsel ilişkide bulunma hakkına sahip değildir. Görmez misin ki hanımefendinin erkek kölesiyle ilişkide bulunma yetkisi yoktur. Bu örnekler şunu gösteriyor: Sözkonusu mülkiyet özellikle erkek köleye hastır. Bunun içindir ki nikâhta sadece yararlanma mülkiyetine sahip olur.

---

413 Buhârî, "Itk", 17; Müslim, "İmâre", 20.

414 en-Nûr, 24/32.

415 Onlara zenginlik vâdinde bulunmanın bir anlamı yoktur. Çünkü ebedi olarak onlar için zenginlik gerçekleşmez ve onlar bir şeye malik olmazlardı. Bu durum onların hakiki mülkiyete sahip olduklarını göstermektedir.

416 er-Rûm, 30/28.

167 [§]**Mehirlerini de verin.** Daha önce zikrettiğimiz gibi, ailelerinden izin alma yahut malı koruma görevleri olduğu için ücretlerini verin demektir. Cenâb-ı Hak'kın, **Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır**[417], meâlindeki beyanına gelince, bu, efendilerini zengin kılmakla ihtiyaçtan kurtarır demektir. Zira kölelerin yedikleri ve içtikleri şeylerin miktarı efendileri için yararlanma sebebi kılınan şeylerdendir.

Adete uygun olarak. Bu beyan, bir anlayışa göre fahişelere verilen mehirin dışında bir mehirdir. Başka bir anlayışa göre bilinen şey demektir.

İffetli yaşamaları, zina etmemeleri ve gizli dost tutmamaları şartıyla. Bunu daha önce zikretmiştik[418].

Denildi ki bu, müslüman oldukları zaman demektir. Şöyle yorumlar da yapılmıştır: Evlendikleri zaman, kadınların seviyesine ulaştıkları zaman, iffetli oldukları takdirde. Bunun tevili *-en doğrusunu Allah bilir ya-* âyetin baş tarafında zikrettiğimiz şu anlamdır. "Eğer iffetli olmayı isterlerse câriyelerinizi fuhşa zorlamayın"[419]. Câriyeler iffetli olmaya terkedilip, zinaya zorlanmayınca, **onlar hakkında muhsana olan kadınların cezasının yarısı kadarı verilir.** Muhsana ise hür kadınlardır, çünkü evli bir kadınla kocası zifafa girerse recim sözkonusu değildir, recim cezasının zaten yarısı da yoktur. Câriyenin cezası ise sopadır. Şu halde bu konuda "muhsana", kocası olan kadınlar olamaz, çünkü kocası bulunan kadınların cezası recimdir, recmin de yarısı yoktur. Bu durum, Yüce Allah'ın "ihsân" (إحصان) kavramıyla İslâm'ı kastettiğini gösterir. İbn Abbâs, Saîd b. Cübeyr (r.a.) ve bazı âlimlerden, evlenmeyince câriyeye had cezasının uygulanmayacağı görüşü rivayet edilmiştir[420].

168 [§]Bize göre ise zinadan dolayı câriyeye had cezası gerekir. Çünkü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden zina eden câriyeye evli olmasa da sopa cezasının uygulanmasını emrettiği rivayet edilmiştir. Bu rivayet, "câriyenin muhsaneliği müslüman oluşudur" diyenlerin sözüne cevap teşkil eder. Sözkonusu hadis Ebû Hureyre, Zeyd b. Hâlid ve Şibl'den (r.a.) rivayet edilmiştir ve şu meâldedir: "Hz. Peygamber'in yanında bulunuyorduk, biri Hz. Peygamber'e, evlenmeden önce zina eden câriyenin hükmünü sordu. Resûl-i Ekrem şöyle buyurdu: "Ona sopa vur, tekrar zina ederse yine sopa vur". Üçüncü veya dör-

---

417 en-Nûr, 24/32.

418 Bir önceki âyete bakınız.

419 en-Nûr, 24/33.

420 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 23.

düncü defasında “Kıldan bükülmüş bir ip karşılığında da olsa onu satın”[421]. Bu haber, evli olmasa da zina eden câriyeye sopa cezasının verileceğini gösterir.

Sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Yani sabredip câriyelerle evlenmeniz sizin için daha hayırlıdır, çünkü böyle bir durumda çocuklarınız köle olur. Allah Teâlâ’nın, **İçinizden mümin ve hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan mümin câriye kızlarınızdan alsın**” meâlindeki beyanı ile benzeri bütün beyanları, bu durumun ihtiyari olduğuna işaret eder; tercih yapamayacağı hükmünde değildir, yaptığı takdirde caiz olmaz anlamında da değildir.

Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir. Bu ilâhî beyanın iki şekilde yorumlanmaya ihtimali vardır. Birincisi, Allah **çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir,** öyle ki dünyada yaptığınız kötülükleri, size uygulanacak olan ceza sebebiyle örter, âhirete azap bırakmaz, çünkü âhiretin azabı dünyanın azabından çok daha şiddetlidir; bu Allah’ın rahmetindendir. İkincisi, **Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyendir** meâlindeki beyanın şu anlama da ihtimali vardır: Cezaları, dünyada benzeri işleri bir daha yapmaya engel kılması, Allah’ın rahmetindendir.

يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌ ﴿٢٦﴾

26. “Allah size bilmediklerinizi açıklamak ve sizi, sizden öncekilerin yollarına iletmek, günahlarınızı bağışlamak istiyor. Allah hakkıyla bilmektedir, hikmet sahibidir.”

Allah size bilmediklerimizi açıklamak… istiyor. Allah size yapmayacağınız, **169** [§]lehinize olanları ve aleyhinize olanları, ayrıca dininizin ve dünyanızın işlerinde sizin yararınıza ve yaşamanıza medar olan işleri açıklamak istiyor. Fakat bu âyette ya zikredilenlerin hepsini veya lafzın taşıdığı muhtemel anlamlardan bir özel mânayı kastetmiş olması mümkündür. Cenâb-ı Hak’kın bu beyanından neyi kastettiğine dair kesin bir bilgimiz yoktur.

Sizi, sizden öncekilerin yollarına iletmek istiyor. Bu âyetin birkaç türlü yoruma ihtimali vardır: Yani sizden öncekilerin yolunu size açıklar, nebîlerin ve resûllerin (a.s.) yolunu, bir de sizden öncekilerden itaat ve hidâyet ehli

---

421 Buhârî, “Hudûd”, 35-36; Müslim, “Hudûd”, 30-32. “Dafîr” (ضفير) kıldan örülen ip demektir (İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Ara*b, “ضفر” md.) Bazı hadis rivayetlerinde de bu ifade gelmiştir.

olanların yolunu açıklar ki onların yaptıklarını yapıp, sakındıklarından sakınınız[422]. Bunun gibi İbn Mesûd'un (r.a.) mushafında "sünenellezîne min kablikküm" (سُنَنَ الذين من قبلكم) cümlesine "sebîlillezîne min kablikküm" (سَبِيلَ الذين من قبلكم) şeklindedir.

Sizi, sizden öncekilerin yollarına iletmek istiyor. Yani risalet ve nübüvvet yoluna, tâ ki sizi resûl olan Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme iletmiş olsun. Çünkü risalet ve nübüvvet olayı yeni icat edilmiş bir şey değildir, önceki ümmetlerde de resûller ve nebîler var olmuştur. Muhammed'in (s.a.) durumu ve peygamberliği eskiden bulunmayıp yeni orta çıkmış bir şey değildir. Nitekim Allah Teâlâ: "Ben peygamberler arasında benzeri gelip geçmemiş biri değilim[423] buyurmuştur.

Sizi, sizden öncekilerin yollarına iletmek istiyor. Yani Allah, önceki ümmetlerden Allah ve Resûlü'ne karşı direnen kimseleri helak etmede, resûl ve nebileri yalanlama ve onlara karşı çıkma sebebiyle köklerini kazımada izlediği yolu size açıklıyor; şu beyanlarında buyurduğu gibi: "Allah'ın daha önce gelip geçenler hakkında koyduğu kanundur[424]. Yaptıklarına devam ederlerse, daha öncekilere geçmişte ne yapıldığı bellidir[425].

[§]Denildi ki: **Sizden öncekilerin yollarına.** Yani sizden önce, Tevrat, İncil, Zebûr ve diğer kitaplara inananların haram ve helâl türünden bağlı oldukları şeriatlardır, demektir. **170**

Sizden öncekilerin yollarına. "Sizi o yollara iletir" mânasına ihtimali vardır. Yani size o yolların nasıl olduklarını açıklar. **Sizden öncekilerin yollarına iletmek ister**, meâlindeki beyan, o yolları sizin için hidâyet yolu yapar mânasına da muhtemeldir.

Sizden öncekiler. Bu ilâhî beyan ibret almanız için, Allah'ın sizden öncekiler hakkındaki sünneti ve uygulaması mânasına ihtimali vardır. Bundan başka onların tuttukları yol, hal ve gidişleri ve bu gidişlerin akıbetlerinden öğüt almaları için, mânasına gelme ihtimali de bulunmaktadır. Sözü edilen beyanın

---

422 Not: Bu tercümede Arapça metne göre küçük bir değişiklik yapılmıştır.

423 el-Ahkāf, 46/9.

424 "Münâfıklar, kalplerinde çürüklük bulunanlar ve Medîne'de asılsız haber yayanlar yaptıklarına son vermezlerse, seni onların üzerine sevkedeceğiz; o zaman seninle beraber orada fazla oturamayacaklar, Allah'ın rahmetinden uzaklaşmış olarak nerede bulunsalar yakalanıp öldürülecekler. Bu, Allah'ın daha önce gelip geçenler hakkında koyduğu kanundur; Allah'ın kanununda asla bir değişme bulamayacaksın" (el-Ahzâb, 33/60-62).

425 "İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır. Yaptıklarına devam ederlerse, daha öncekilere geçmişte ne yapıldığı bellidir" (el-Enfâl, 8/38).

neyi anlatmayı dilediğini en iyi bilen Allah'tır; ancak anlayışımızın muhtemel olduğu manada da şifa veren öğüt yer almaktadır. Cenâb-ı Hak'kın (azze ve celle), **Allah size bilmediklerinizi açıklamak ister**, meâlindeki beyanı çeşitli ihtimalleri taşır. Bizim için fayda bulunan her şey, yahut ihtiyacımız olan her şey veya yerine getirmemiz gereken her şey mânalarına gelme ihtimali vardır. Yahut da bu beyan, O'nun âyetle haber vermek istediği özel bir mânaya aittir. Bizim görevimiz Allah Teâlâ'nın lütfuyla yaptığı açıklamalara dikkat etmek ve bizden öncekilere uyguladığı sünnetine bakmaktır; çünkü biz bunlardan hidâyet ve dertlerimize deva ummaktayız. Görevimiz, bu ilâhî beyan uyarınca davranmaktır; O'nun bu beyanları hakkında kendimize has bir şehadette bulunmak, beyanlarındaki kinâyeler karşısında açık bir ifade kullanmamaktır.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin başında yer alan "li yubeyyine" (لِيُبَيِّنَ) ile "en yubeyyine" (أن يُبيّن) aynı gibi görünse de âyet "en" (أنْ) diye başlasaydı ilâhî irade noktasında insanlar açısından farklı bir anlayış meydana gelebilirdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

171 **[§] Allah size bilmediklerinizi açıklamak ve sizi (öncekilerin yollarına) iletmek istiyor.** Cenâb-ı Hak'kın bu beyanı ile neyi anlatmayı dilediği bilinmektedir. Şayet O, bu vâdi ile neyi beyan etmek istediği hakkında açıklama yapmasa ve yol göstermeseydi vâdinden cayması sözkonusu olurdu. "Allah sizin tövbenizi kabul etmek ister"[426] veya "Allah yükünüzü hafifletmek ister" meâlindeki beyanları kimler için söylenmişse o da bunun gibidir[427]. Allah Teâlâ eğer "tövbenizi kabul etme"[428] ve "yükünüzü hafifletme" meâlindeki beyanlarıyla kastettiği kimselerin tövbelerini kabul etmez, yüklerini hafifletmezse vâdinden dönme hali sözkonusu olurdu. Şu da var ki bu durum, tövbesi Allah tarafından kabul edilen kâfirin vasfına da ters düşer. Şu halde sözkonusu durum, "Allah sizin tövbenizi kabul etmek ister" meâlindeki âyetin kapsamına girmez[429]. Kâfirin bu âyetin kapsamına girmediği sabit olunca da zaruri olarak iki şey ortaya çıkar. Birincisi, irade bir emirle değildir, zira kâfir de tövbe ile emredilmiştir. İkincisi, fiilen tövbe etmeyen kimse, aslında Allah'ın tövbesini kabul etmediği kişidir. Böylesi, şu ilâhî beyana dâhil olan kimselerdendir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "İşte onlar, Allah'ın kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir"[430]. Bununla beraber, Allah Teâlâ müminler hak-

---

426 en-Nisâ, 4/27.

427 en-Nisâ, 4/28.

428 en-Nisâ, 4/28.

429 en-Nisâ, 4/27.

430 el-Mâide, 5/41.

kında şöyle buyurmuştur: “Siz geçici dünya varlığını istiyorsunuz, oysa Allah âhireti istiyor”[431]. Yine O, kâfirler hakkında şöyle buyurmuştur: “Allah, onların âhirette hiç payı olmasın istiyor”[432]. Bu ilâhî beyan, Allah’ın ilminde mümin olarak ölecek ile kâfir olarak ölecek kimseleri ayırt etmek içindir. Buna göre hem hidâyet isteme, hem de âhirette kendisi için pay ayırmama, vâdedilene aykırı bir davranıştır. Yaptığı işte, tedbiri olmayan ve işi tedbirle beraber olmayan kişinin iradesi, örf açısından kuru bir temenni ve heveslenmeden ibarettir. İradenin bu açıdan Allah Teâlâ’ya nispet edilmesi caiz değildir. [§]Sonuç olarak Allah’ın iradesi vardır, o da kendi seçimi ile iş yapanın nitelendiği bir sıfattır. Şu ortaya çıkmıştır ki Cenâb-ı Hak, irade ile nitelenecek şekilde yaptığı bir fiili, kullara ait fiillerde gerçekleştirir. Buna bağlı olarak “kulların fiillerini yaratma” (خلق أفعال العباد) sıfatı da gerekli hale gelir. Yahut kulun yapmak istediği fiilin O’nun iradesine bağlı olduğu ortaya çıkar. Böylece Allah Teâlâ’nın herşeyi dilediği ve herşeyin O’nun iradesi kapsamına girdiği ortaya çıkmış olur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.* **172**

Allah tövbenizi kabul eder. Yani Allah sizin tövbenizi kabul etmek ister.

Allah hakkıyla bilmektedir. Yapılacak ve sakınılacak hususları; **hakkıyla bilmektedir**, yani geçiminizi, huzurunuzu, huzursuzluğunuzu ve yaşantınızın bozukluğunuzu ve benzeri hususları bilendir. Hikmet sahibidir, her şeyi layık olduğu yere koymuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاللّٰهُ يُرِيدُ اَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَيُرِيدُ الَّذٖينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ اَنْ تَمٖيلُوا مَيْلًا عَظٖيمًا ﴿٢٧﴾

27. “Allah sizin tövbenizi kabul etmek ister; nefsânî arzularına uyanlar ise büsbütün yoldan çıkmanızı isterler.”

Allah sizin tövbenizi kabul etmek ister. Mûtezile şöyle demiştir: Allah Teâlâ tövbe etmeyenin tövbe etmesini istemiştir. Onlara şöyle sorulur: Size göre tövbe nedir? Sizce tövbe, günahtan el çekip dua etmek değil midir? Cenâb-ı Hak tövbeyi kabul edeceğini vâdedip de yapmayınca, bunu aczinden dolayı mı yoksa bedâ[433] sebebiyle mi terk eder? Böyle düşünmek Allah’ı bilgisizlik

---

431 el-Enfâl, 8/67.

432 Âli İmrân, 3/176.

433 Bedâ Allah’ın belli bir şekilde gerçekleşeceğini haber verdiği bir olayın, daha sonra başka bir şekilde gerçekleşmesidir.

ve âcizlikle nitelemektir. Hakikatten ayrılmaktan ve bilmeden konuşmaktan Allah'a sığınırız. Bize göre bu ilâhî beyanın teviline gelince: **Allah sizin tövbenizi kabul etmek ister**, tövbe edeceklerini bildiği konuda. Yahut bu, Allah'ın tövbe etmelerini isteyip de tövbe eden bir kavmin durumundan haber vermektir. Bazı âlimlere göre ise âyetin anlamı Allah sizin tövbenizi kabul etmek ister, yani Allah onların tövbe etmelerini emreder şeklindedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

173 **[§]Nefsânî arzularına uyanlar ise… isterler.** Uyduğu hevesi ve kendisine galip gelen şehveti sebebiyle, dünyayı dine, bu hayatı âhiret hayatına tercih edenler demektir. Bu, Allah'ın açıklamasındaki bir eksiklik dolayısıyla değil, insanların âkıbetlerine bakıp düşünmemeleri ile olmaktadır. Ya istedikleri yönetme hırsı, yahut arzu ettikleri dünya zenginlikleri sebebiyle şehvetleri kendilerine galip gelmiştir, böylece nefislerinin arzularına uymuşlardır. Onları, hayatın sonuna bakmak ve âhiret hakkında düşünmekten alakoyan şey budur. Bunun içindir ki haktan çok uzaklaşmışlar, açık bir hüsranla ziyana uğramışlar ve haktan çok geride kalmışlardır.

يُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وَخُلِقَ الْاِنْسَانُ ضَعِيفًا ﴿٢٨﴾

28. "Allah yükünüzü hafifletmek ister; çünkü insan zayıf yaratılmıştır."

Allah yükünüzü hafifletmek ister. Bu ilâhî beyanın şu mânaya gelme ihtimali vardır: Cenâb-ı Hak, yükümüzü hafifletmiş ve geçmiş ümmetlere yüklediği ağır işler, sıkıntılar, zorluklar ve güçlükleri bize yüklememiştir. Meselâ oların tövbelerinin kabul edilmesini birbirlerini (veya kendi nefislerini) öldürmesi şeklinde belirlenmiştir[434]. O, bizim tövbemizi kalben pişman olmak, yaptığımız günahlardan tövbe etmekten ibaret kılmıştır. Şöyle de denilebilir: Bize yönelik muamelelerini hafif tutmuştur; öyle ki kökümüzü kazımamış, kendisine muhalefette bulunmak ve O'na taati terk etmek yüzünden bizi yok etmemiştir. Oysa ki geçmiş ümmetlerin kökünü kazıyarak helak etmiştir. Yine Allah Teâlâ işimizi hafifletmesi meyanında hac, cihat ve benzeri türden olmak üzere ibadet ve itaatlerin yerine getirilmesini hafifletmiştir. Öyle ki, insan için bu itaatleri yerine getirmeyi, ibadet ve itaatlerin en hafifi ile en kolayını yerine

---

434 Müellif şu âyet-i kerîmeye işaret ediyor olmalıdır: "Mûsâ kavmine demişti ki: Ey kavmim! Şüphesiz siz buzağıyı (tanrı) edinmekle kendinize zulmettiniz. Onun için yaratanınıza tövbe edin de nefislerinizi öldürün. Öyle yapmanız yaratıcınızın katında sizin için daha iyidir; böylece Allah tövbenizi kabul etmiş olur. Çünkü acıyıp tövbeleri kabul eden yalnızca O'dur" (el-Bakara, 2/54).

getirmekten daha kolay ve hafif yaptı[435]. İşte bu, O'nun katından bir lütuf ve rahmet olarak Allah'ın yükümüzü hafifletmesi ve kolaylaştırmasıdır. *En doğrusunu Allah bilir*.

Çünkü inban zayıf yaratılmıştır. Cenâb-ı Hak'kın, bu beyanıyla kâfiri kastetme ihtimali vardır. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: [§]"Gerçekten insan pek tahammülsüz bir tabiatta yaratılmıştır, başına bir fenalık geldi mi sızlanır durur"[436]. Şöyle, denilmiştir: Kur'ân'da insanın zikredildiği her yerde kâfir kastedilmiştir: Zâfından ötürü kâfirin kalbi daralır, nimetlerin içinde uzun süre terk edilmesi sebebiyle nefsine usanç gelir. Allah Teâlâ'nın, bu beyanında, hem kâfiri, hem de müslümanı kastetme ihtimali vardır. İnsanı başlangıç döneminde zayıf olarak nitelemiştir. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: "Allah sizi zayıf olarak yarattı"[437]. İnsanı zâfla nitelemek, zatındaki zayıflık dolayısıyla olana ihtimali vardır. Allah'ın kendisine yüklediği itaat ve ibadetlerden usanır. O, melekler gibi değildir, nitekim Allah Teâlâ melekleri zayıflık göstermeyen, yorulmayan ve bıkmadan gece gündüz Allah'ı tenzih eden varlıklar olarak nitelemiştir[438]. Fakat Âdem'in oğulları böyle değildir.

174

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَأْكُلُٓوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُٓوا اَنْفُسَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُمْ رَح۪يمًا ﴿٢٩﴾

29 "Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret dışında, mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir."

---

435 "Allah onların kalplerine fazla rağbet ve fazla hırs koyduğu için mallarını, evlatlarını, vatanlarını gönül hoşluğu ile rağbetle, belki şevkle terkettiler" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 161a).

436 el-Meâric, 70/19-20.

437 "Sizi güçsüz yaratan, güçsüzlüğün ardından kuvvet veren, kuvvetli halinizden sonra da güçsüzlüğe dûçar eden, saç ve sakalınızı ağartan Allah'tır" (er-Rûm, 30/54).

438 "O'nun huzurunda bulunanlar, O'na ibadet etme hususunda ne büyüklenirler ne de yorulurlar. Onlar, bıkıp usanmaksızın gece gündüz Allah'ı tenzih ederler" (el-Enbiyâ, 21/19-20).

Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin. Ancak ticaret olursa müstesnâ. Buradaki istisnânın dış görünüşü, müstesnânın cinsinden değildir, Çünkü Allah, karşılıklı rıza ile yapılan ticareti, aralarında bâtıl bir şekilde mal yemekten istisnâ etmiştir. Malı bâtıl bir şekilde yemek ise ticaret cinsinden olmadığı gibi, ticaret de malı bâtıl bir şekilde yemek cinsinden bir şey değildir. Aslında istisnâ, mücmel olan bir sözden kastedilen manayı 175 tahsis etmektedir. [§]Müstesnâ, müstesnâ minhin türünden olmazsa bu nasıl caiz olur? Fakat *-en doğrusunu Allah bilir ya-* burada müstesnânın, başlangıç ve yeni bir cümle olma ihtimali vardır. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Mallarınızı aranızda bâtıl bir şeklide değil karşılıklı rızaya dayalı ticaret yoluyla yiyin". Yüce Allah'ın şu beyanı da bunun gibidir: "Orada boş söz işitmezler, kendilerine yalnız esenlikler dilenir"[439]. Allah Teâlâ bu âyette selâmı istisnâ etmiştir, oysa selâm boş söz cinsinden değildir. Şu halde mânası, zikrettiğimiz şekildedir: Orada boş söz işitmezler, fakat selâm sözü işitirler.

Âyetteki istisnâda, mutlak olan bir sözün tahsis edildiğini açıklama ihtimali de vardır; Cenâb-ı Hak'kın şu beyanında olduğu gibi: "Dediler ki Aslında biz suçlu bir kavme (ceza vermek için) gönderildik, yalnız Lût'un ailesi müstesnâ"[440]. Burada Allah Teâlâ'nın Lût ailesini istisnâ etmesi, "suçlu kavim" ifadesiyle özel olarak Lût kavmini kastettiğini göstermektedir, çünkü İbrâhim aleyhisselâm ve diğer peygamberlerin ümmetlerinde de suçlu kavimler vardı; dolayısıyla buradaki istisnâ, husûsî bir mânanın murat edildiğine işaret etmiştir. Buna göre Yüce Allah'ın karşılıklı rıza ile ticaret yapmayı istisnâ etmesi, bâtıl bir şekilde mal yemekle, karşılıklı rıza dışındaki ticareti kastettiğini göstermektedir. Gerçekte birinin malı, diğerine intikal etse de onu bâtıl yoldan yemek, başkasının malını alıp itlaf etmek ve bedelini ödemek zorunda olmaktır. Dolayıyla ıvaz olarak verdiği bedel itlaf ettiği mala karşılık kısas olur, fakat bu, gerçekte ticaret görünümündedir[441].

---

439 Meryem, 19/62.

440 el-Hicr, 15/58-59.

441 "Bunun iki yönden istisnâ oluşturması ihtimal dâhilindedir. Biri, Yüce Allah'ın "illâ entekûne ticareten" (إلا أن تكون تجارة) "ticaret olursa müstesnâ" meâlindeki beyanıdır. Bu da mutlak sözden kastedilenin, mutlak mâna olmayıp mukayyed (kayıtlı) bir mâna olduğunu açıklamak içindir. Burada umûmî mâna değil de özel bir mana kastedilmiştir. Sanki Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Mallarınızı aranızda, kerşılıklı rızaya dayalı olmayan ticaret yolu ile yemeyin. Karşılıklı rıza ile yapılan ticaret olursa bu müstesnâdır? Allah karşılıklı rıza ile ticaret yapmayı helâl, karşılıklı rızaya dayanmayan ticareti de haram kılmıştır. Dolayısıyla ticaret iki türlü olmaktadır: Biri, yapmak helâl olmakla birlikte mülkiyeti gerektiren, diğeri, yapmak helâl olmamakla birlikte mülkiyeti gerektiren ticarettir. Dolayısıyla bu cinsten istisnâ olur ve Yüce Allah'ın şu sözü gibi olur: "Aslında biz, Lût'un ailesi dışında,

[§]Malı aralarında bâtıl bir yolla yemek, caiz ve helâl olmayacak şekilde yemek mânasına da ihtimali vardır. Çünkü “beyne” (بين) kelimesi sadece iki taraflı bedel olan yerde kullanılır. Sözkonusu ettiğimiz mâna muhtemel olunca, bir yönden helâl olur, diğer yönden ise helâl olmaz[442]. **176**

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmenin muhtevasında ticaretin, bir şeyi bir bedel karşılığında değiştirmek ve bir şeyi yine bir şeye mukabil terk etmekten ibaret olduğunu gösteren delil vardır. Cenâb-ı Hak’kın “İşte onlar, hidâyet karşılığında sapıklığı satın alanlardır”[443], meâlindeki beyanına bakmaz mısın? O, âyette satınalmayı zikretmiştir, halbuki onlardan vukû bulan iş, küfür karşılığında hidâyeti terk etmekten başka bir şey değildir. Ayrıca Yüce Allah, buna ticaret adını vermiş ve şöyle buyurmuştur: “Onların ticareti kazanç sağlamadı ve onlar hidâyete erişmiş olmadılar”[444].

Yine bu âyet-i kerîmede, alışverişin, iki taraf arasında karşılıklı rıza ile tamamlanacağına işaret vardır ve bazılarının söylediği gibi değildir: Karşılıklı rıza olsa da akdin yapıldığı mekândan ayrılmadıkça alışveriş tamamlanmaz. Onlar bu görüşleri ile âyetin zâhirî hükmünü terk etmiştir.

---

suçlu bir kavme (ceza vermek için) gönderildik” (el-Hicr, 15/58-59). Lût ailesinin istisnâsı, “ilâ kavmin mucrimîn” (إلى قوم مجرمين) sözü mutlak bir ifade olarak İbrâhim ve diğer peygamberlerin kavimlerinden olan kimseleri kapsamına alsa da Allah’ın, bununla Lût kavminin özel bir kesimini kastettiğine işaret eder. Ancak burada Lût kavminin tahsis edilmesi ve mutlak ifadenin kayıtlandırılması sözkonusu olmakla beraber, cins ve türden istisnâda bulunmak mümkün olmaz. Çünkü Lût’un ailesi suçlu kimseler değillerdi. Fakat biz onu, söylediğimiz şu sözün bir örneği, bir benzeri olarak zikrettik. Bu söz de şudur: “Istisnâ, bazen müstesnâminh’ten (kendisinden) istisnâ edilenden kast edilen mânayı tahsis etmeye işaret eder. Sonra, müstesnâminh olan mutlak söz ile özel bir mâna kastedilmiş olduktan sonra, bazen istisnâ bu türden olur da gerçek olur. Bazan da türünün dışından istisnâ olur da “lakin” (لكن) kelimesi anlamında mecaz olur. Ancak şu var ki, bu âyette ki istisnâ, mutlak söz ile kastedilenin karşılıklı rıza dışında ticaret olmakla tahsisi ve kayıtlandırılmasına işaret edince, istisnâ kendi türünden olmuştur. Bu durumda hakikat olur” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 161b; Medîne nüshası, vr. 184a).

442 “Müstesnaminh’de (kendisinden çıkarılan), batıl bir şekilde yemeyi ticaret yolu ile kayıtlandırmaya işaret eden bir delil vardır. Çünkü Yüce Allah: “beyneküm” (بينكم) “Aranızda bâtıl bir şekilde…” buyurmuştur. “beyne” (بين) kelimesi, ancak iki taraftan bedel sözkonusu olan yerde kullanılır. İki taraftan bedel olan muamele ise ticarettir. Ancak, ticaret iki türlüdür: Biri kendisi ile meydana gelen mülk caiz ve helal olur, diğeri caiz olmaz, belki ondan doğan mülkiyet fasit olur. Dolayısıyla, Allah fasit ticaretten doğan mülkü yemeyi yasakladı, sahih ticaretle hâsıl olanı ise mubah kıldı. Dolayısıyla, bu istisnâ bir şekilde kendi cinsinden istisnâ olmuştur” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 161b; Medîne nüshası, vr. 184a).

443 el-Bakara, 2/16.

444 el-Bakara, 2/16.

Şayet sözkonusu kişiler, Hz. Peygamber'in: "Birbirinden ayrılmadıkça alışverişi yapanlar muhayyerdir"[445] meâlindeki hadisini delil getirirlerse bunun anlamı bize göre şöyledir: Bir adam diğerine: "Kölemi sana şu kadarla sattım" dese, arkadaşının da o mecliste bulunduğu süre içinde "Satışı kabul ettim" deme hakkına sahiptir. Yahut "Sana sattım" dediği an, diğeri "kabul ettim" demeden önce alışveriş akdinden dönme hakkı mânasına gelir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (s.a.): "İkisi birbirinden ayrılmadıkça" ifadesi, ikisinin o mekândan bedenen ayrılmış olmasını gerektirmez. Görmez misin ki, Allah Teâlâ bir âyette şöyle buyurmuştur: "Eğer karı koca ayrılırlarsa Allah bol rızkından onların ihtiyaçlarını giderir"[446]. Bu ifadeden hem mekân, hem de beden yönünden ayrılma mânası anlaşılmaz. Sözkonusu âyet, boşama hakkındaki bir ifadeyi yansıtmaktadır. Halbuki tefsiri yapılan âyette, **Karşılıklı rızaya dayanan ticaret dışında olması durumunda müstesnâdır** meâlindeki söze dayalı olarak karşılıklı rızanın bulunması ile alışverişin tamamlandığının açıklaması vardır.

177 **[§]** Yine buna işaret eden hususlardan biri, Yüce Allah'ın, "Alışveriş yaptığınızda şahit tutun"[447] meâlindeki beyanıdır. Alışveriş karşılıklı rıza ile tamamlanmayacak olsa, kişi ne zaman şahit tutacak? Ayrılmadan önce mi, sonra mı? Şayet ayrılmadan önce şahit tutsa, alışveriş tamamlanmamışsa o takdirde karşı tarafın kendisinden alacağı olduğu hususunda doğru mu, yoksa yalan mı söylediği sorusu akla gelir. Eğer ikrar eden tarafın, eşyayı geri vermek suretiyle ikrarını iptal etme hakkı olursa, şahit tutmanın ona ne faydası olur? Eğer taraflar birbirinden ayrıldıktan sonra şahit getirirse, şahit getirmeden önce malı telef etme ihtimali vardır. Şu halde Allah'ın emrettiği malı koruma çabası nerede?[448]

Ebû Hureyre'den rivayet edilen bir hadiste, yaptığımız yoruma işaret eden hususlardan biri Hz. Peygamber'in (s.a.) şu sözüdür: "Alışveriş yapan taraflar, alışverişlerinden ayrılmadıkça yahut aralarında muhayyerlik şartı olmadıkça serbesttir"[449]. Amr b. Şuayb'ın babası yoluyla dedesinden rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "… Taraflar ayrılmadıkça; ar-

---

445 Buhârî, "Buyû'", 19; Müslim, "Buyû'", 45.

446 en-Nisâ, 4/130.

447 el-Bakara, 2/282.

448 "Eğer bir birinden ayrılmadan önce şahit getirirse, arkadaşının kendisinde para alacağı olduğunu ikrar etmesi hususunda yalancı olur. Çünkü alışveriş tamamlanmıştır. Satıcıya bu şahit tutmanın nasıl bir faydası olur ki? Satıcının eşyayı geri alma hakkı vardır, dolayısıyla parayı ikrar etmesi batıl olur.

449 Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde Ebû Hureyre'den rivayet edilmiştir: (II, 311); *Sahîh-i Buhârî*'de de İbn Ömer'den rivayet edilmiştir (Buhârî, "Buyû'", 41; Müslim, "Buyû'", 43).

kadaşı alışverişi fesh eder korkusuyla ayrılmayı aceleye getirmek hiç kimseye helâl olmaz"[450]. Metindeki "yestakīluhu" (يَسْتَقِيلَه) sözü, kişinin arkadaşı fesih istemedikçe malı ona geri verme hakkı olmadığını gösterir. Hadis rivayetinde yer alan "alışverişlerinden ayrılmadıkları sürece…"[451] anlamındaki ifade, ayrılmanın alışveriş akdini bitirmek olduğunu gösterir, başka bir şeye işaret etmez.

[§]Alışverişte muhayyerliğin vacip olmadığını gösteren hususlardan biri de Hz. Ömer'in (r.a.) "Alışveriş ya onu kesinleştirmek ya da muhayyer bırakmakla gerçekleşir"[452]. Bu da Ebû Hureyre'nin rivayet ettiğine uygun olmuştur. **178**

Karşılıklı rızaya dayanan ticaret dışında, mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin meâlindeki ilâhî beyan, insanların karşılıklı rızasıyla ticaret bulununca bunun kazancını yemeye izin olduğuna işaret etmektedir. Ticaret aklı başında herkesçe bilinen bir husustur. Yine bilinmektedir ki, akdi bitirdikten sonra onu gerçekleştiren tarafların birbirinden ayrılması, halk nezdinde ticaret olarak bilinmemektedir. Fakat ayrılma hangi iş için bir araya gelinmişse, onun sona ermesi ve bitirilmesi ile olur, çünkü ihtiyaç bulunmadan bir mekânda durmak akıllı kimselerin adeti değildir. Bulunulan yerden ayrılmak, hikmet sahibi veya akılsızların ticaretten zannetmelerine ihtimali olan şeylerden değildir. Oysa yemeye izin verilmiştir, yemek ise menfaatlerin her türünden almaktan ibarettir. Dolayısıyla, ticareti karşılıklı rızaya dayalı bir şekilde tamamlamakla sahip olunduğu sabit olmuştur, başkası ile değil.

Tartışılmakta olan bu hususu "Alışveriş yaptığınız zaman şahit tutun"[453] meâlindeki ilâhî beyan da desteklemiştir. Şahit getirilmesi gereken alışveriş birbirinden ayrılmak değil, karşılıklı akitleşmektir[454]. Şahit getirmenin vacip olduğu bir konuda, hakkın vacip olmasından önce, alışverişte şahit tutmakla

---

450 Ebû Dâvûd, "Buyû'", 51; Tirmizî, "Buyû'", 26. Tirmizî bu hadisi hakkında hasen demiştir.

451 Karşı taraf akdi fesheder korkusuyla hiç kimseye, akit meclisinden ayrılmayı aceleye getirmesi helal olmaz. "Feshetmeyi ister…" ifadesi, arkadaşı feshetmedikçe reddetme hakkına sahip olmadığına delalet eder. Yine Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "ayrılmadıkça" sözü de buna delalet eder.

452 Abdurrazzâk, "*el-Musannef*", VIII, 52.

453 el-Bakara, 2/282.

454 "Bu âyette, akit mekânından ayrılma kaydı olmaksızın, karşılıklı rıza ile ticaret yapmakla malı yemenin mubah olması sözkonusudur. Dolayısıyla, âyetin zâhiri, alışverişin tarafların karşılıklı rızası ile gerçekleştiğine işaret eder, başkası değil… Oysa Yüce Allah karşılıklı rızaya dayalı ticaret yolu ile malı yemeyi mubah kılmıştır. Bu da kişinin, ara vermeksizin ticareti tamamlamakla satılan mala sahip olduğuna işaret eder. Öyle ki, kişinin bunu yemesi mubah olur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 161b).

mükellef olmak uzak bir ihtimaldir. Dolayısıyla ayrılma gerçekleşmeden vacip olan bir şey satıcıya vacip kılınmıştır[455]. **179** [§]Bütün insanların bildiği gibi hiçbir kimsenin kendisinden kurtulamayacağı "hakka muhalefetin caiz olmadığı" ilkesi ile yetinmekle beraber, zikrettiğimiz Kur'ân hükümleri sabit olmuştur. Öyle ki alışveriş yapan herkes aralarındaki şu hususu bilirler: Akitler eninde sonunda son bulur. Hakkı-hukuku bilen hiçbir kimsenin, yeri gelince buna aykırı davranması caiz değildir. Öyle ki bu gerçeği Peygamber aleyhisselâm bilir; sonra hidâyet önderleri de bundan kaçınmaz[456]. *En doğrusunu Allah bilir*.

Şayet, "Birbirinden ayrılmadıkça alışveriş yapanlar muhayyerdir, şeklinde bir rivayet bulunmasaydı bu dediğiniz şey gerekli olurdu", diye bir itiraz yapılırsa buna şöyle cevap verilir: Sözkonusu haber -başka mânalara ihtimali olmakla birlikte- Kur'ân çerçevesinde bazı bilgilere ve halkın bazı uygulamalarına yorumlanmıştır, ancak haberin başka anlamlara taşıması daha uygundur. Ayrıca sözü edilen haber bazı yorumlara da açıktır: İlki şöyledir: Sözkonusu haber "Alışveriş yapan iki kişi böyle davranabilirler" anlamına gelebilir. Buna göre bu ifade dinî-fıkhî bir gereklilik taşımaz. Bunun delili, Abdullah b. Amr'ın (r.a.) şu rivayetidir: Resûlullah (s.a.) buyurmuştur ki "alışveriş yapan iki kişi, birbirinden ayrılmadıkları müddetçe muhayyerlik hakkına sahiptirler. Taraflardan birinin, karşı tarafın akdi feshetmeyi ister korkusuyla arkadaşından ayrılması helâl olmaz"[457]. Şu ortaya çıkmıştır ki burada muhayyerlikle kastedilen şey, talep edildiği takdirde yerine getirilmesidir, tıpkı alışverişin bozulmasını istemek gibi. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

455 Şârih açıklama konumunda şunları söylemiştir: "Bizim söylediğimiz görüşü, Yüce Allah'ın "Alışveriş yaptığınız zaman şahit tutun" meâlindeki beyanı desteklemektedir. Hakında şahit tutulacak olan alışveriş, birbirinden ayrılmak değil, halkın örfünde akitleşmektir. Şahit tutmak alışveriş sebebiyle gerekli hakları koruma altına almak içindir. Dolayısıyla şahit tutmanın vacip oluşuna ayrılmak değil, iki taraftan alışverişin gerçekleşmesi işaret etmektedir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 161b; Medîne nüshası, vr. 184b).

456 "Alışveriş ehli olan herkes, alışveriş akdini bitirmekle aralarında mülkiyetin vukû bulacağını bilir ve buna inanırlar. Bu Hz. Peygamber'in (s.a.), ondan sonra ki hidâyet önderlerinin de bildiği açık bir şeydir, onlar biliyorlarki bunu yasaklamıyordu… Halkın büyük çoğunluğunun müptela olduğu ve kimsenin kurtulamayacağı bir şeyi (umûm-i belvâ) bilmemek mümkün değildir. Bu durum, rivayetin ve neshedildiği düşüncesinin yanlış olduğunu gösteriyor. Çünkü Kur'ân'a ve icmaâ muhalefet taşıyan nitelikteki bir hadisin rivayet edilmesi mümkün değildir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 161b-162a; Medîne nüshası, vr. 184b).

457 Bu hadisin kaynağı biraz önce geçmiştir.

180 [§]İkincisi, bu ifade ile "alışverişte devam ettikleri müddet" mânasının kastedilmiş olmasıdır. Bunun delili lafzının bu anlama gelme ihtimali, ayrıca Cenâb-ı Hak'kın "Alışveriş yaptığınızda şahit tutun"[458] meâlindeki beyanıdır; şahit tutmak alışveriş üzerinedir, alışveriş de iki kişinin yaptığı iştir. Tarafların akdi tamamlamalarıyla birlikte şahit tutma işi gerçekleştirilmiştir.

Bu yorum birkaç sebeple daha ugundur. Birincisi, "tebâyu'" (التبايع) kelimesi dil açısından iki kişinin karşılıklı olarak yaptıkları bir fiildir, bu işle meşgul oldukları anda fiil ikisine ait olur, tıpkı "tedârub" (vuruşma) ve "tekâtül" (birbirini öldürme) gibi. İşi gerçekleştirmeden sonra ise isimlendirme, fiil babından değil de hikâye babından olur. "Tebâyeâ" "تبايعا" (iki kişi alışveriş yaptı) sözünde de durum böyledir, her ne kadar alışveriş bu iki kişinin fiili ise de taraflardan diğeri hazır olunca her birinin sarf ettiği fiilin sonucu olduğundan, sanki iki taraf akdin sıhhatinde ortak olmuşlardır, "hattâ yeteferrekâ" (حتى يتفرقا) sözünde olduğu gibi. "Teferruk" (التفرّق) iki kişinin yaptığı işin adıdır. Fakat bu iki kişiden biri alışveriş mekânından ayrılır da diğeri ayrılmazsa, diğerinin yanında bulunmayan zat da ayrılma konumuna geçer, çünkü ikisinden biri diğerinden yanında bulunmamaktadır. Sanki bunlar birbirinden ayrılma hususunda ortak olmuşlardır. *En doğrusunu Allah bilir*.

İkincisi, Ebû Hureyre'den rivayet edilen hadise göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Alışveriş yapanlar, alışverişlerinden ayrılmadıkça muhayyerlik hakkına sahiptir"[459]. Tarafların satışları ise bilinmektedir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Üçüncüsü, akıl sahipleri, bulundukları yerden ayrılmadan önce alışverişlerini yapmalarının gerektiği noktasında görüş birliğine varmıştır. *En doğrusunu Allah bilir*.

181 [§]Dördüncüsü, sözkonusu tarif, alışverişleri ıslah etmek için yapılmalıdır, taraflar birbirinden ayrılmadıkça düzeltme yapma imkânına sahip olurlar, fakat ayrılınca bu imkâna sahip olmazlar. Aslında bu daha uygundur, çünkü bazan tam bir ayrılma alışverişin bozulması ve düzeltmenin engellenmesi için şart kılınır. Oysa bazı akitler vardır ki teslim alınmak suretiyle ıslah edilir, o da birbirinden ayrılmadan önce bulunmakla olur. Sonra ayrılma bulununca düzeltmek bulunmaz. Düzeltme konusunda sözlü ıslah da bunun gibidir. Buna göre bir kimse diğerine: "Seç" derse, eğer bu, söz bakımından ayrılma ise mu-

458 el-Bakara, 2/182.

459 Bu hadisin kaynağı biraz önce geçmiştir.

hayyerlik hakkı kesilir. Islah noktasında bunda, "sana bunu sattım" sözü üzerine eklenen bir şey yoktur. Dolayısıyla ayrılmanın düzeltmek için değil, bunu kesmek olduğu sabit olmuştur[460].

Alışverişte insanların iki örfü vardır: Biri akitleşmede, diğeri de karşılıklı **182** teslim almada. [§]Dolayısıyla hadiste kastedilen anlam karşılıklı teslim alma "tekâbud" (التقابض) olur ki o da "muravada" (المراوضة)[461], yani karşılıklı alıp vermedir. Taraflardan her biri diğerini terk edince, teslim ettikleri ve yanlarında tuttukları ticaret malının, şeylerin aralarında ortak olmasına göre olur. Bu durum, yine karşılıklı rızaya dayalı mubahlık konusundaki âyetin, yani tefsirini yapmakta olduğumuz 29. âyetin gereği de böyledir. "Ticaret" (التجارة) kelimesi bazan satış sözkonusu olmadan mubadele (değişim) anlamında da kullanılır, şu ilâhî beyanlarda görüldüğü gibi: "İşte onlar hidâyete karşılık sapıklığı satın aldılar"[462]; "Allah inananlardan, cennet karşılığında mallarını ve canlarını satın aldı"[463]; "Fakat ticaretleri kâr etmemiştir"[464].

Karşılıklı ticarette bir de şu husus vardır: Neticesi henüz bağlanmamış (mevkûf) alışverişten -karşılıklı rıza bulunduğu için- yemek vaktinde yenilebilir. Bu tür alışverişte görme muhayyerliği hakkı vardır, çünkü rıza gerekli sebep kılınmıştır; bilinmeyen bir hususta rıza tahakkuk etmeyip ancak görmekle oluşur. Yine bu tür alışverişte kabzetme yoluyla akit gerçekleşir. Çünkü sözü

---

460 "Mekân bakımından ayrılma, engellenmesi ve fesadın (alışverişin) bozulmasını gerçekleştirmesi için sınır kılınmıştır. Çünkü "bey'" (بيع) yani satma yahut "şirâ" (شراء) yani satınalma sözü taraflardan birinde bulununca, sonradan mekân bakımından ayrılma da olunca düzgün alışveriş yapma hakkına sahip olmazlar. Bunun gibi, kabzın "teslim alma" alışverişin sahih olması üzerindeki geçerlilik şartı olduğu satışta -ki bu sarf ve selem alışverişidir- da hüküm böyledir. Kabzetmeden önce taraflardan biri ayrılırsa akit batıl olur. Teslim almak düzgün (uygun) olmasının engellenmesine alamet olunca düzgün olmasına (salah) nasıl alem olur? Dolayısıyla bu durum şuna işaret ediyor: Salah (düzgün) olmanın başka bir şey ile ilgisi vardır, o da sahibinin sözünün bulunmasıdır. Bununla ıslahtan kurtulmak tahakkuk eder. Eğer, ayrılmaktan beden ve mekân ayrılması kastedilmişse, bundan murad edilenin, kabul ve reddetme muhayyerliği olma ihtimali vardır, zikrettiğimiz tercih türleri dolayısıyla bu mânaya hamletmek vacip olur. Eğer muhayyerlikten fesih yahut izin verme muhayyerliği kastedilmişse bundan özel bir akdin kast edilme ihtimali de vardır. Mekân bakımından ayrılmaktan murad edilen şey sarf ve selem akdidir. Çünkü bu akitlerde kabzdan (teslim almadan) önce akit tamam olmaz, taraflardan her birinin, mekândan ayrılmadan önce muhayyerlik hakkı olur. Nice âm (umûmî) lafız vardır ki, zikredilir fakat ondan has (özel) bir mâna kastedilir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 162b; Medîne nüshası, vr. 185a).

461 Muravada (المراوضة): karşılıklı alıp vermedir.

462 el-Bakara, 2/16.

463 et-Tevbe, 9/111.

464 el-Bakara, 2/16.

edilen ticaret, yemeği ilgilendirir; buna da kabzetmesiyle ulaşılır. Kabz gerçekleşmeksizin yok olursa ticaretin dayandığı şey de ortadan kalkar, dolayısıyla alışveriş bâtıl olur[465]. *En doğrusunu Allah bilir*.

Kendinizi öldürmeyin. Bu ilâhî beyanın iki şekilde yorumlanmaya ihtimali vardır: Yani bir kısmınız bir kısmınızı öldürmesin. Çünkü birini öldüren kimse, buna karşılık kendisi de öldürülür, dolayısıyla başkasını öldüren sanki kendini öldürmüş olur, şayet başkasını öldürmeseydi kendisi de öldürülmeyecekti. İkincisi, Allah Teâlâ öldürmeyi insanların kendilerine nispet etmiştir, çünkü insanların hepsi tek bir can gibidir, zaten hepsi tek bir cinsten ve tek bir cevherden yaratılmıştır.

183

[§]Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir. Yani Yüce Allah'ın aranızda kısas cezasını meşrû kılması, cana karşılık can, mala karşılık mal alma hükmünü koyması onun rahmetindendir, bunda hayatınız ve mallarınızın bekası sözkonusudur. Yine hepinizi tek bir asıldan yaratması da onun rahmetinin eseridir; çünkü cevher sahibi olan herkes kendi cevheri ile uyum içinde olur ve onunla huzur bulur. *En doğrusunu Allah bilir*. Allah'ın size elçiler göndermesi, kitaplar indirmesi ve gidilecek yolları sizin için açıklaması O'nun size yönelik rahmetinin eseridir. Yine (hemen) cezalandırmayıp size mühlet vermesi, kötülüklerinizi örtmesi ve sizi tövbe etmeye çağırması da kendi rahmetindendir. Onun rahmet eserlerinden biri de afetleri sizden uzaklaştırması, rızkınızı genişletmesi, özellikle inananlara özel bir lütufla yol göstermesi ve her türlü hastalıktan korumasıdır.

وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ عُدْوَانًا وَظُلْمًا فَسَوْفَ نُصْلِيهِ نَارًا وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرًا ﴿٣٠﴾

30. "Kim haddi aşarak ve haksızlığa saparak bunu yaparsa onu ateşe koyacağız ve bu Allah'a çok kolaydır."

Kim haddi aşarak ve haksızlığa saparak bunu yaparsa. Allah'ın çizdiği sınırları aştığı ve arkadaşına zulmettiği için. Âyette yer alan "udvân" (عدوان) kökü Allah'ın sınırlarını geçip onları "aşmak" anlamına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak

---

465 Âyette, kabzdan önce mal yok olunca alışverişin bâtıl olduğuna dair delil vardır. Çünkü 29. âyet, dinen ticaretin yemek için meşrû olduğuna yönelik delil vardır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 161b).

"Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa"[466] diye buyurmuştur. "Ve zulmen" (وظُلْمًا) kelimesinin "kendine zulmetme" anlamına gelme ihtimali vardır, şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, o kendine zulmetmiştir"[467]; "Allah'ın sınırlarını aşanlar zâlimlerin tâ kendileridir"[468]; "Haram aylarda kendinize zulmetmeyin"[469]. Bu tehdit *-en doğrusunu Allah bilir ya-* o işleri Allah'ın koyduğu sınırları hafife alarak ve onu yapmayı helâl sayarak yapanlar içindir. Yoksa hafife almak ve helâl saymaksızın olursa bu kadar azabı gerektirmez. Görmez misin ki Allah Teâlâ: "Öldürülenler için sizin hakkınızda kısas yazılmıştır" buyurmuş, sonra da şöyle demiştir: "Ancak her kime, kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa artık ona hakkaniyetle uymalı ve diyeti güzellikle ödemelidir"[470]. Bu af, kasten adam öldürmek hakkında gelmiştir. Sonra Allah, kardeşleri, kendi aralarında serbest bırakmış ve bunun, Allah tarafından bir **184** hafifletme ve rahmet olduğunu haber vermiştir[471]. [§]Hafife alma ve helâl kabul etme sözkonusu olan davranışta ise ilâhî rahmet sözkonusu değildir, böylesi cehennemde ebedi olarak kalır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Kim bir mümini kasten öldürürse onun cezası, içinde ebedî olarak kalacağı cehennemdir"[472]. Kişi bir mümini Allah'ın kendisine haram kıldığını helâl sayarak öldürürse bu tehdide hak kazanır. Ama helâl kabul etmeyerek ve Allah'ın sınırlarını hafife almayarak yapan kimsenin hükmü biraz önce zikrettiğimiz cezadır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

[İman - Günah İlişkisi]

Haddi aşarak ve haksızlığa saparak. Bu beyanın "helâl sayarak" mânasına gelme ihtimali vardır. Bunun delili şu ilâhî beyandır: "Adam öldürmede sizin üzerinize kısas yazıldı". Bunun devamında şöyle buyurmuştur: "Ancak her kime kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa" . Yine: "Bu Rabbiniz tarafından bir hafifletme ve rahmettir" Fakat Cenâb-ı Hak bu beyanlarını şöyle başlatmıştır: "Ey iman edenler!"[473]. Bu ifade ile var olan kardeşliği bâkî kılmıştır, dolayısıyla imanın bundan sonra bâkî olduğu sabit olmuştur. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette ise kardeşlik kaybolmuştur. Bunun için iki âyet birbirinden farklı-

---

466 el-Bakara, 2/229; et-Talâk, 65/1.

467 et-Talâk, 65/1.

468 el-Bakara, 2/229.

469 et-Tevbe, 9/36.

470 el-Bakara, 2/178.

471 Yüce Allah âyetin devamında şöyle buyurmuştur: "Bu, rabbinizden bir hafifletme, bir rahmettir" (el-Bakara, 2/178).

472 en-Nisâ, 4/93.

473 el-Bakara, 2/278.

dır. İkinci olarak bu âyette Allah Teâlâ, birbirini öldürenleri ateşe-cehenneme atacağını beyan etmiştir, fakat uzun süre cehennemde kalmayı zikretmemiştir. Hikmet açısından ona azap vermek mümkündür, bu konudaki görüş farklılığı sadece cehennemde uzun süre kalıştadır, başkasında değil.

Bu ve benzeri konularda aslolan, şayet hulûd varsa tehdit sözkonusu olan işlerin ve benzerlerinin tartışmasız olduğudur. Kişiden iman niteliğini yok eden ve fiilinin hakkını iptal eden budur (hulûddur). Esas tartışma tehdidin gerekli olduğu yerde iman özelliğinin kalıp kalmamasındadır. [§]Asıl var olan, iman özelliği kalmayan kişi içindir[474]. *En doğrusunu Allah bilir.*

185

إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَٓائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّـَٔاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا ﴿٣١﴾

31. "Eğer siz yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız küçük günahlarınızı örteriz ve sizi değerli bir yere koyarız."

Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız. Bu âyetin yorumu hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bundan kastedilen şirk kapsamına giren büyük günahlardır; bunlar da birkaç çeşittir: Allah'a ortak koşmak, peygamberleri inkâr etmek veya onların bazılarını inkâr etmek; ayrıca ibadetleri inkâr etmek, haramları helâl saymak, helâlleri haram kabul etmek ve diğerleri. Bunların hepsi Allah'a ortak koşmaktır. Denildi ki Cenâb-ı Hak kebâir (büyük günahlar) kavramı ile Allah'a ortak koşma kebâirlerini kastetmiştir. Kişi, şirk kebâirinden kaçınırsa onun altında bulunanlar Allah'ın dilemesi ve bağışlamasıyla affedilebilir, şu ilâhî beyanda yer aldığı gibi: "Allah sadece kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, onun dışındaki günahları dilediği kulları için affeder"[475]. O, burada şirkin altında bulunan günahları dilemesine bağlı olarak bağışlayacağını vâdetmiştir. Sözkonusu bağışlama Allah'ın dilemesine bağlıdır, dilerse kişiye azap eder, dilerse onu affeder. *Başarıya ulaştıran Allah'tır.*

---

474 Burada "Aslolan şudur: Yaptığı iş ebedi cehennemde kalmasına sebep olan kimseden sözkonusu fiilin iman niteliğini yok ettiği konusunda herhangi bir tartışma bulunmamaktadır. Zira Mûtezile'ye göre büyük günah işleyen kimse sürekli cehennemde kalmaya müstahak olmakla iman dairesinden çıkmıştır. Bize göre ise cehennemde ebedî kalmaya müstehak olmadığından imandan çıkmaz. Dolayısıyla bizimle Mûtezile mensupları arasındaki tartışma şu olmaktadır: Büyük günah işlemek sahibini iman dairesinden çıkarır mı çıkarmaz mı?" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 162b; Medîne nüshası, vr. 185a).

475 en-Nisâ, 4/48.

Şöyle de denilmiştir: Allah kebâir tabiri ile İslâm'daki büyük günahları kastetmiştir. O da iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, büyük günahlardan kaçınmak suretiyle küçük günahların bağışlanması; ikincisi; güzel ameller işlemek suretiyle yine küçük günahların bağışlanması. Görmez misin ki O, âyetin sonunda: **Sizin küçük günahlarınızı örteriz** buyurmuştur. Günahları örtmek, ancak yapılan iyilikler sebebiyle olur. Görmez misin ki Allah başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "Güzellikler kötülükleri yok ederler"[476]. Cenâb-ı Hak, kötülüklerin bir kısmını, yapılan iyilikler sebebiyle yok ettiğini haber vermiştir.

186 [§]Kişi, büyük günahlardan sakınmasa da kötülüklerin hepsinin örtülmesi ihtimali vardır. Görmüyor musun ki Yüce Allah, diğer bazı âyetlerde şöyle buyurmuştur: "Eğer sadakaları açıktan verirseniz ne güzeldir… Sizin kötülüklerinizi de örter"[477]. "Ey İnananlar! Allah'a karşı (nasûh tövbesiyle) samimiyetle tövbe edin, ola ki Allah sizin kötülüklerinizden bir kısmını örter"[478]. Görmez misin ki Enes radıyallahu anhtan rivayet edildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Benim şefaatim, ümmetimden büyük günah sahiplerine nâil olacaktır"[479]. Rivayet edildiğine göre Ali b. Ebû Tâlib bir kadının: "Ey Allahım! Beni, Muhammed aleyhisselâmın şefaat edeceği kimselerden yap" diye dua ettiğini işitmiş ve ona: "Dur bakalım, sen şöyle de: Ey Allahım! Beni kurtulanlardan eyle; zira Muhammed'in (s.a.) şefaati büyük günah işleyenler içindir" demiş ve sonra "Eğer yasaklandığınız büyük günahlardan sakınırsanız…" âyetini okumuştur.

Büyük günahların keyfiyet ve mahiyeti hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları zina, hırsızlık, iftira ve diğer had cezalarını gerektiren günahların büyük günahlar olduğunu söylemiştir. Diğerleri ise: Allah'a ortak koşmak, Allah'ın haram kıldığı, hukuka aykırı şekilde adam öldürmek, yetim malı yemek, faiz ismiyle para kazanıp yemek, iftira atmak ve savaştan kaçmaktır demiştir. Rivayet edildiğine göre Abdullah b. Mesûd'a (r.a.) bu konu sorulunca: "Sûrenin başından buraya kadar zikredilen haram şeyler büyük günahlardır" cevabını vermiştir[480]. Yine rivayet edildiğine göre İbn Abbâs'a "Abdullah b. Ömer büyük günahlar dokuzdur diyor" denilince şöyle cevap vermiş-

476 el-Hûd, 11/114.

477 "Eğer sadakaları açıktan verirseniz ne güzel! Eğer gizleyerek fukaraya verirseniz o sizin için çok daha hayırlıdır. Ve Allah sizin kötülüklerinizi örter" (el-Bakara, 2/271).

478 et-Tahrîm, 66/8.

479 Bu hadis Sünen-i Ebû Dâvûd'da 20, 21 ve Sünen-i Tirmizî'de Sıfâtü'l-Kıyâme, 12'de "nâile" (نائلة) kelimesi olmaksızın rivayet edilmiştir. Tirmizî bu hadis için sahih demiştir.

480 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 37; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 505.

tir: "Büyük günahlar doksana yakındır, fakat tövbe ile büyük günah kalmaz, ısrar edilince küçük günahlar büyür"[481]. [§]İmam Hasan'ın şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Zina, hırsızlık ve şarap içmek hakkında ne dersiniz?" Ashâb-ı kirâm: "Allah ve Resûlü en iyi bilendir" cevabını vermiştir. Hz. Peygamber bunun üzerine şöyle buyurmuş: "Onlar çok çirkin şeylerdir ve haklarında ceza düzenlenmiştir". Sonra da şöyle buyurmuştur: "Size büyük günahların en büyüğünü haber vereyim mi?" Ashâb: "Evet, ey Allah'ın Elçisi!" dediler. Hz. Peygamber (s.a.) ise şöyle buyurdu: "Allah'a ortak koşmak ve ana-babaya itaatsizlikte bulunmak". Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Resûlullah yaslanmış vaziyetteyken doğrulup oturdu ve şöyle buyurdu: "Dikkat edin, yalan konuşmaktır, dikkat edin, yalan konuşmaktır!" Bu sözü üç kere tekrarladı[482].

187

Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz. Cenâb-ı Hak bu âyette büyük günahlardan sakınıldığı takdirde diğer kötülüklerin örtüleceğini zikretmiş, fakat sakınılmadığı takdirde hükmün neden ibaret olduğu beyan edilmemiştir. Burada sakınılmazsa Allah Teâlâ'nın günahları örtmeyeceğine dair hüküm yoktur, bu, Allah'ın dilemesine bağlıdır, dilerse örter, dilerse azap eder. Daha önce belirttiğimiz üzere ister haram olsun, ister helâl olsun bir konuda hükmün vacip olması, başka bir durumda da vacip olmasını gerektirmez. *En doğrusunu Allah bilir*.

Bazı kırâatlarda âyet şöyle okunmaktadır: "İn tectenibû kebâire mâ tünhûne anhu" (إن تجتنبوا كبير ما تنهون عنه). Yani "Eğer size yasaklanan büyük günahtan"[483]. Bu kırâat sabit olursa az önce zikrettiğimiz tevile işaret eder, yani "kebâir" (كَبَائِرَ) kelimesiyle şirk kebâirini kastetmiş olur. *En doğrusunu Allah bilir*.

Ve sizi değerli bir yere koyarız. Bir görüşe göre bu yer cennettir.

وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللّٰهُ بِهٖ بَعْضَكُمْ عَلٰى بَعْضٍ لِلرِّجَالِ نَصٖيبٌ مِمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَٓاءِ نَصٖيبٌ مِمَّا اكْتَسَبْنَ وَسْـَٔلُوا اللّٰهَ مِنْ فَضْلِهٖ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمًا ﴿٣٢﴾

481 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 41; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 500.

482 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XVIII, 140; Heysemî, "Bu hadisin rivayet zincirindeki adamlar güvenilir kimselerdir. Ancak Hasan (müdelles) asıl adı gizlenmiş biridir" demiştir. (Haysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, I, 103).

483 Bu kırâat nadir olanlardadır (bk. Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, V, 17).

32. "Allah'ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri iç çekerek arzu etmeyin. Erkeklerinde kazandıklarından nasipleri var, kadınlarında kazandıklarından nasipleri var. Allah'ın lütfundan isteyin; şüphesiz Allah her şeyi bilmektedir."

Allah'ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri iç çekerek arzu etmeyin. Denildi, ki, kişi kardeşinin malını, karısını, evini ve ona ait olan herhangi bir şeyi elde etmeyi temenni etmemeli, fakat şöyle demelidir: "Allahım! Bana **188** lütfedip ver" [§]ve ardından arzu ettiği şey ne ise onu söylemelidir, Allah Teâlâ onu bilir, O'nun ilmi herşeyi kapsar. Bu ilâhî beyanın Tevrat'ta yer aldığı ifade edilmiştir. Nakledildiğine göre Ummu Seleme şöyle demiştir: "Ey Allah'ın Elçisi! Erkekler savaşıyor, biz savaşmıyoruz, erkekler anılıyor, biz anılmıyoruz?" Bunun üzerine: **Allah'ın sizi üstün kıldığı… Erkeklerin de kazandıklarından nasipleri var, kadınların da kazandıklarından nasipleri** meâlindeki âyet nâzil olmuştur[484]. Bu temenninin dinî ve dünyevî işlerde olması muhtemeldir. Dinî işlerde bir kimsenin seviyesinin, diğer insanlardaki ilim, zühd ve benzeri hususlardaki seviyesi kadar olmasını temenni etmesidir. Cenâb-ı Hak, kişinin bunu temenni etmesini yasaklamıştır, çünkü özenilen kişi, birçok zorluk, çaba ve nefsin hoşlanmayacağı şeylere katlanarak bu mertebeye ulaşmıştır. Dünya konularında ise kardeşinin malını, eşini ve hizmetçilerini temenni etmesidir. Sözkonusu temenninin biraz önce, Ummu Seleme hadisinde zikredilen şeylerin olması ihtimali de vardır. Çünkü bu temennide, Allah'ın verdiği nimetlere karşı nankörlükte bulunma tehlikesi mevcuttur. Şöyle ki kadınlara her ne kadar savaşma ve diğer bazı hayırlı işleri yapma sorumluluğu verilmemişse de onlardan bazı külfetler de kaldırılmıştır. Temennide ise Allah'ın kadınlara nimet olarak verdiği şeylere karşı nankörlük sözkonusudur.

Allah'ın üstün kıldığı şeyleri iç çekerek arzu etmeyin. Yani Allah'ın bir **189** kısmınızı bir kısmınıza üstün kıldığı şeyleri temenni etmeyin. [§]*En doğrusunu Allah bilir ya* burada Allah'ın hükmüne rıza göstermemek vardır, kişi bütün nimetlerin kendisine çevrilmesini ister[485]. Yahut Allah lütfunu, dilediği kimselere tahsis ettiği halde O'nun lütfu, ihsanda bulunduğu kimse ile birlikte kendisine yetmediği düşüncesi bulunduğu içindir[486]. Yahut kendisinden başka ikram edilen kimseye iç çekme şeklinde bakmak, Allah'ın kendisi üzerindeki nimetlerinden alıkoyduğu için, veya bu durum düşmanlık derecesine çıktığı

---

484 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 47.

485 Yani kıskanan kişi Allah'ın, nimetlerin hepsini kendine çevirmesini ister.

486 Yani kıskanan kişi Allah Teâlâ'nın nimetleri sadece kendisi kıskandığı kişiye verdiğini, bu nimetlerin kendisiyle birlikte kıskandığı kimseyi kuşatamayacağını zanneder.

içindir. Cenâb-ı Hakk'a ait nimetlerin herkese yüklediği hak, O'na saygı göstermeyi öğrenmektir. İşte bu sebeple şöyle denilmiştir: "Başkasına göre sana fazla nimet verilmiştir ki, ona acıyasın ve bu yolla ondan üstün olasın. Başkası da saygı gösterdiği için senden üstün kılınmıştır. Temenni ve özenme kıskançlıktan daha ürkütücüdür, çünkü kıskançlık nimetin ötekinden uzaklaştırılmasını, elinden alınmasını istemektir, temennide ise hem bu anlam vardır, hem de kendisinin o nimet sebebiyle başkasına üstün kılınmasını istemek sözkonusudur.

Allah'ın (sübhânehu ve teâlâ) lütfundan isteyin. O'nun gerçek anlamdaki lütfu, vermesi gerekli bulunmayan konumunda olanıdır. O'nun bu lütfu da dinde, ahlâkta ve mürüvvetteki üstünlüğe göre ortaya çıkar. Fakat sözkonusu iki şekilden birinde, kullanmadığı dünya nimetlerine ait şeylerdeki lütuf görünüşte nimet, gerçekte ise sınama ve mihnettir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "O halde onların malları da evlâtları da seni imrendirmesin…"[487]; "Sanıyorlar mı ki onlara mal ve evlâtlar verirken…"[488]

190

[§]Nisâ sûresinin bu 32. âyeti, kişilerin nimetlere sahip kılınmaları ve hayırlara ulaştırılmaları halinde iken yine karşılıklı temenniyi yasaklama ihtimalini taşır. Eğer kul, hayrılara muvaffak kılınanlardan olursa, mazhar kılındığı iyilikler sebebiyle Allah'a şükretmeli ve mislini istemelidir. Şayet kişi başkasına verilen nimeti temenni ederse onun asıl konumu dua etmesidir, tâ ki belâ ve ceza değil de nimet olmaya devam etsin. Böylesi akibette kendisini Allah'a yaklaştıracak işlere rağbet etmelidir[489]. Yukarıda zikredildiği gibi Ummu Seleme, erkeklerin yaptıkları cihat ve benzeri ibadetleri temenni etmişti. Yasaklayan âyet, işte bunun üzerine inmiştir. Allah'ın lütfu hakkındaki teşvik, Ummu Seleme'nin yükleneceği hayır türlerinden biridir, kadınlardan kaldırılmakla erkeğin onlara üstün kılınması değildir.

---

487 "O halde onların malları da evlâtları da seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünya hayatında bunlarla eziyet çektirmeyi ve canlarının da kâfir olarak çıkmasını murat ediyor" (et-Tevbe, 9/55).

488 "Sanıyorlar mı ki onlara mal ve evlâtlar verirken yalnızca iyilikleri için çırpınıyoruz! Hayır, onlar işin farkına varamıyorlar" (el-Muminûn, 23/55-56).

489 Cenâb-ı Hak'kın "Allah'ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri iç çekerek arzu etmeyin… Allah'ın lütfundan isteyin" meâlindeki beyanının şu anlama gelmesi mümkündür: Âhiret hayırlarına muvaffak kılmakla beraber, Yüce Allah onlara bu temenniyi yasaklamıştır. O takdirde bu nimetlerden dolayı Allah'a şükretmeleri ve nimetlerin artması için dua etmeleri gerekir. Dünyevî hayırlara muvaffak kılındıkları için, onları temenni etmeleri yasaklanmışsa o takdirde (Allah'ın lütfundan isteyin) beyanının mânası insanın, dünyevi nimetleri Allah'ın razı olacağı ve O'na yaklaştıran işlerde kullanmaya muvaffak olmak için dua etmek olur".

Allah'ın üstün kıldığı şeyleri iç çekerek arzu etmeyin" Cenâb-ı Hak'kın Resûl'üne hitap ettiği şu meâldeki beyanı konumunda olma ihtimali vardır. "Sakın göz dikme"[490]. Yüce Allah burada, nimet verdiklerine, üstünlüklerinden değil kendilerini sınamak için bunu verdiğini beyan etmektedir. İnsan aklı ise (çoğu zaman) sınanmak için değil, ikram edilmek için gündemde tutulmasını ister. Allah Teâlâ aynı âyetin devamında, kişi için temenniden çok önce arzu edilecek şeyi zikrederek şöyle buyurmuştur: **Erkeklerin de kazandıklarından nasipleri var**... Burada, kişiyi, lehine olan şeye rağbet ettirmiş ve lütfundan

191 istemeyi ona emretmiştir, **[§]**çünkü kulun kazanıp elde etmesi, ancak O'nun lütfetmesiyle mümkündür. Şu ilâhî beyanlarda görüldüğü gibi: **Herkesin yaptığının sonucu kendisine aittir**[491]. Yine şöyle buyurmuştur: **Allah'ın lütuf ve rahmeti sizinle olmasaydı içinizden hiçbir kimse günahtan asla arınamazdı**[492]. Cenâb-ı Hak, kulun kendi aleyhine kazandığı hususlarda Allah'ın lütfu bulunmadığını beyan etti. Yine Allah Teâlâ, kula yakışanın, azap korkusu taşıyacağı hususlarda değil akıbeti güzel olan işlere yönelip, ikramda bulunması için On'a yakarmak olduğunu, açıkladı. *En doğrusunu Allah bilir*.

Allah'ın lütfundan isteyin. Bu beyanın anlamı biraz önce söylediğimiz gibidir, çünkü Allah'ın ihsanı geniştir, artık kişi kardeşinin malını temenni etmesin. Yahut, ilâhî beyanın anlamı şudur: Allah'tan kulluk isteyin; kardeşin bu lütfa sahip olmasın da her şey senin olsun temennisinde bulunma. Sonra Allah Teâlâ, erkeklerin elde ettiklerinin sadece çalışmakla gerçekleştiğini, kadınların elde ettiklerinin de çalışmakla olduğunu; her biri için çalışmasına karşılık ecir ve mükâfat verdiğini haber vermiştir.

وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْاَقْرَبُونَ وَالَّذِينَ عَقَدَتْ اَيْمَانُكُمْ فَاٰتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا ﴿٣٣﴾

33. "Anne, baba ve akrabanın geride bıraktıklarından her biri için yakın vârisler belirledik. Antlaşma yoluyla yakınlık bağı kurduğunuz kimselere de paylarını verin. Bilin ki Allah her şeyi görmektedir."

---

490 "Sakın kendilerini sınamak için onların bir kesimini yararlandırdığımız dünya hayatının çekiciliğine göz dikme! Rabbinin sana verdiği nimetler daha hayırlı ve daha kalıcıdır" (Tâha, 20/131).

491 el-En'âm, 6/164.

492 en-Nûr, 24/21.

Anne, baba ve akrabanın geride bıraktıklarından her biri için yakın vârisler belirledik" *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu âyetin, "Erkekler için ana-babanın, akrabanın bıraktıkları mîrâstan pay vardır, kadınlar için de bıraktıklarından pay vardır"[493] meâlindeki âyete atfedilme ve ona bağlanma ihtimali vardır. Allah Teâlâ, o âyette erkek ve kadınların ana-baba ve akrabadan vâris olacakları malları zikretti de ana-babanın evlatlardan, amca, amcaoğlu ve diğer akrabanın [§]birbirinden alacakları mîrâsı zikretmemiştir. Burada mevlânın pay sahibi olduğunu zikretmiştir ki, efendinin ana-baba ve akrabanın bıraktıkları mîrâsta, onlar olmayınca ana-baba ve akrabanın sahip oldukları hakların bulunduğu bilinsin. Ana-baba ve akraba için belirlediği mîrâsı bunlar için de belirlemiştir. Cenâb-ı Hak, yine "Erkekler için ana-babanın bıraktıkları mîrâstan pay vardır"[494] âyetinde ana-babanın evlattan alacakları mîrâsı zikretmemiştir, fakat bunu vasiyet âyetinde şu söyle belirlemiştir: "… Eğer mal bırakırsa ana-baba ve akraba için örfe uygun tarzda vasiyet farz kılınmıştır"[495]. Yüce Allah, bu âyette ana-baba ve akraba için vasiyeti emretmiş, fakat çocuklar için zikretmemiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun sebebi şudur: Kişi çocuğunu kendisine ve diğer akrabasına tercih eder ama çocuk böyle değildir, babasını kendisine tercih etmez. Bunun içindir ki Allah Teâlâ ana-baba ve akraba hakkında vasiyeti zikretmiştir, tâ ki yapılan iyilik onlara da ulaşsın. Evlada gelince onlar, zaten diğer akrabaya tercih edilmektedir, bunun için onları anmamıştır. *En doğrusunu Allah bilir*.

192

Her biri için yakın vârisler belirledik. Denildiki bu, açıkladık demektir. Buna göre bu âyette mîrâs olarak bırakılan mallarda kimin öncelik hakkı bulunduğunun açıklaması vardır. Mevâlî'nin (anlaşmalı efendiler) asabeler (baba tarafından akrabalar) olduğu da söylenmiştir. Bir görüşe göre onlar baba, erkek kardeş yahut erkek kardeşin oğlu ve diğer asabeler gibi velilerdir. Bir başka görüşe göre[496]; onlar vârislerdir ki bu, İbn Abbâs'ın görüşüdür. Bunların hepsi birdir. Ebû Hureyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "Ben müminlere en yakın olan kimseyim. Ölüp de mal bırakan kimsenin malı asabe olan mevlâlarındır, geride borçlu bir aile bırakanın velisi ise benim. Onun problemini çözmek için beni çağırın"[497].

---

493 en-Nisâ, 4/7.

494 en-Nisâ, 4/7.

495 el-Bakara, 2/180.

496 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 50.

497 Buhârî, "Ferâiz", 15; Müslim, "Ferâiz", 15-17. Ayrıca bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IV, 477; XII, 28.

193 [§]İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Malı pay sahiplerine verin, artan mal ise erkek vârislerden en layık olana aittir"[498]. Ömer b. Hattâb'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Resûlullah'tan şöyle buyurduğunu duydum: "Babanın yahut çocuğun elde ettiği mal, asabesi kimse ona aittir"[499]. Yine Hz. Ömer'den nakledildiğine göre kendisi şöyle yazmıştır: "Asabelerin bir kısmı ana tarafından daha yakınsa, mala, onlar daha yakındır[500]. Âlimler şu hususlarda ittifak etmişlerdir: Mîrâs sahipleri paylarını tam aldıktan sonra geride bir şey kalırsa bu, ölenin asabelerine (erkek) akrabalarına ait olduğu hakkında görüş birliği içindedirler. Bunlar da baba ve mevlâlar tarafından akrabası olan erkek vârislerdir. Şu bir gerçektir ki, ana-baba bir kızkardeşler, yahut baba bir kızkardeşler, ayrıca kölesini azat eden kadın dışında kadınlardan asabe olmaz, yalnızca bu ikisi asabe olur. Yine âlimler ölen kimseye kadınlar tarafından akraba olan kişinin asabe olmayacağı ve bir de erkek bir köleyi veya bir câriyeyi azat eden kadının azat edilen kölesi öldükten sonra asabesi olacağı hususunda görüş birliğine varmışlardır. Ancak İbn Mesûd, bu durumda mîrâsı efendilere değil de zevi'l-erhâma (uzak akrabaya) verir[501]. Yine âlimler, iki asabe bir arada bulununca ölüye en yakın olanın mîrâsa en layık olduğu hususunda görüş birliği etmiştir. Asabelerin en yakını oğul, sonra oğlun oğludur, ne kadar aşağı giderse gitsin; sonra baba, sonra dededir, ne kadar yukarı çıkarsa çıksın; sonra ana-baba bir erkek kardeş, sonra baba bir erkek kardeştir, sonra ana-baba bir erkek kardeşin oğlu, sonra baba bir erkek kardeşin oğlu, sonra ana-baba bir amcadır; 194 [§]sonra baba bir amca, sonra ana-baba bir amcanın oğlu, sonra baba bir amcanın oğlu, sonra nimet mevlâsı, sonra nimet mevlâsının oğludur, ne kadar aşağı inerse insin farketmez. Bunların hepsi ölenin asabeleri olup ona en yakın olanlar anılan pay sahiplerinin paylarından artanı almaya en layık olan kimselerdir. Bu *-en doğrusunu Allah bilir ya-* zikrettiğimiz âyet ve Sünnet'ten deliller ile ashaptan nakledilegelen rivayetlere uygundur.

Anne, baba ve akrabanın geride bıraktıklarından her biri için yakın vârisler belirledik. Bu âyetin şu mânaya ihtimali vardır: Ana-baba ve akrabanın geride bıraktıklarından her bir vârise bir pay veya hisse vardır. Bu durumda bunun tevili Allah'ın şu beyanı olur: "Erkekler için ana-baba ve akra-

---

498 Buhârî, "Ferâiz", 15; Müslim,"Ferâiz", 3.

499 İbn Mâce, "Ferâiz", 7; Ebû Dâvûd, "Ferâiz", 12.

500 Abdurrazzâk, *el-Musannef*, X, 288.

501 Beyhakī, *es-Sünenu'l-kübrâ*, X, 306; İbn Hacer, *ed-Dirâye*, II, 195.

banın bıraktıklarından pay vardır"[502]. Bu durumda onlar mîrâs hakkı yoluyla ölenin vârisleri olur, çünkü bıraktıkları mîrâsa daha layıktırlar. Bunun bir benzeri Yüce Allah'ın şu beyanıdır: "Bir kimse haksızlıkla öldürülürse onun velisine yetki verdik"[503]. Öldürülenin velisi ise mülkünde ona vâris olandır. Bu bakış açısını Cenâb-ı Hak'kın "Allah size tavsiye eder"[504] beyanı ve bütün mîrâs âyetleri de tefsir eder. Ancak Yüce Allah ana-baba ile karı koca için bu cümleden olmak üzere bir pay zikretmemiş, onlar ne akrabalık ne de evlat ismine dâhil olmamıştır. Belki onlara gerekli olan mîrâs payı konusunda Kitap gelmiş ve bunun üzerinde ümmet icmâ etmiştir; hiç birinden bu konuda bir nesih iddiası da gelmemiştir; tâ ki birilerine ait hakkı zikrederek tahsiste bulunmak, başkasının hakkını kesmeyeceği ve onun kendisine has delil ile sabit olduğu bilinmiş olsun. *En doğrusunu Allah bilir*. Şunu da belirtmek gerekir ki mîrâsı akraba ve yakın vârislere tahsis etmek, zikredilenleri belirtmeye ihtiyaç hissettirmez. Çünkü bütün akrabalıklar onlarla olur; evlenmek suretiyle de nesil meydana gelir, evlilik zaten bunun içindir. [§]Bunun gibi onların hakkı hiçbir şekilde düşmez, herhangi bir vâris sebebiyle bütün mîrâstan engellenemezler. Bu âyetin neshettiği vasiyet âyetinde, onların hakları anılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir*.

195

Anne, baba ve akrabanın geride bıraktıklarından her biri için yakın vârisler belirledik meâlindeki ilâhî beyanda yer alan "mevâlî" (مَوَالِىَ) kelimesinden maksat, ana-baba ve yakınların geride bıraktıkları olma ihtimali de vardır. Allah Teâlâ, vâris kılınmayanlarda cereyan ettiği gibi, mîrâsların vâris kılınanlarda da cereyan ettiğini haber vermiştir. Dolayısıyla bu, birincinin evladı ile akrabasının dışında kalanlara dönmüştür[505]. Yahut bu âyetten kastedilen, ana-baba ve akrabanın geride bıraktıklarında, babaları hakkında belirlenmiş pay sebebiyle olur, o takdirde kastedilen, bu ana-babanın pay sahipleri ile birlikte bıraktıkları mîrâs olur. Bu durumda âyet asabelerin haklarını açıklamaya yönelik olur, çünkü pay sahipleri ile birlikte olmaksızın, asabeleri için bir şey zikredilmemiştir. Onlar pay hakkı olarak vâris olurlar, artanın hakkı olarak değil[506]. Sonuç olarak mîrâs hakkındaki âyetlerin tamamı üç gruba ayrılır. Birin-

---

502 en-Nisâ, 4/7.

503 el-İsrâ, 17/33.

504 en-Nisâ, 4/11.

505 Yani önceki âyette geçen evlat ve akraba demektir (bk. en-Nisâ, 4/7).

506 "Anne, baba ve akrabanın geride bıraktıklarından her biri için yakın vârisler belirledik" âyetinin şuna ihtimali vardır: Allah (mevali) ile ana-baba ve akrabanın geride bıraktığı mîrâstan, vâris olanlar içinde mîrâs alanlardır. Bize şunu haber vermiştir: Hiçbir surette vâris olmayanlarda olduğu gibi, mîrâslar bir kere vâris olanlar hakkında da cereyan

cisi, hisse sahipleri (ashâb-ı ferâiz), "azından çoğundan belli pay"[507] meâlindeki **196** ilâhî beyanda olduğu gibi. İkincisi, asabeler, **Her biri için yakın vârisler**[508]. **[§]** Üçüncüsü de zevi'l-erhâm hakkındadır; o da Yüce Allah'ın şu beyanıdır: "Aralarında rahim bağı bulunanlar birbirlerine daha yakındır"[509].

Mîrâs âyetlerinde zikredilenlere uzaktakiler çerçevesinde antlaşmalılar eklenmiştir ve şöyle buyurulmuştur: **Antlaşma yoluyla yakınlık bağı kurduğunuz kimselere de paylarını verin.** Bu, ölünün terekesinde bulunan bir pay olup, artık kendisinin herhangi bir şekilde bağışlayıp yardımda bulunma imkânına sahip değildir. Bununla birlikte hisse sahipleriyle birlikte bunların da payı anılmıştır. Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellemden merfû olarak rivayet edildiğine göre, başkasının elinde müslüman olan bir kimse hakkında, onun bu kişiye, hem hayatında hem de vefatında en yakın olanıdır buyurmuştur[510]. Aynı husus Hz. Ömer, Ali ve Abdullah'tan da nakledilmiştir[511]. Bununla birlikte önceki dönemlerde bu tür mîrâslar mevcuttu, sonra şu ilâhî beyanla neshedilmiştir: "Aralarında rahim bağı bulunanlar Allah'ın hükmüne göre birbirlerine daha yakındır"[512]. Bu hüküm kalkınca nesih de ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla akit yoluyla anlaşma kurulan kimselere mîrâstan pay almak gerekli hale gelmiştir. Zira Beytü'l-mâl, iman velâyeti yoluyla herkese mîrâs olur; sözleşmeli velâyet hakkı olduğu gibi başka velâyet hakkı da vardır ki o, diğerinden daha layıktır. *En doğrusunu Allah bilir*. Azat etme velâyetinde olduğu gibi akrabalık bağı olanlar da onların yerine geçer. Azat etme bir nimet olduğu için

---

eder. Dolayısıyla bu, "Anne babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere pay vardır" (en-Nisâ, 4/7) meâlindeki âyette zikredilen evladın dışındakilere döner. "Ana-baba ve akrabanın bıraktığından" kastedilenin: "Anne babanın ve akrabanın bıraktıklarından erkeklere pay vardır; azından çoğundan,belli pay" (en-Nisâ, 4/7) meâlindeki âyetin aynısı olma ihtimali de vardır. Dolayısıyla bu âyetten, pay sahipleri ile birlikte ana-baba ve akrabanın bıraktığı mîrâsın açıklaması kastedilmiş olur, bu sebeple pay sahiplerine takdir edilmiş olan paylar verilir, geride kalan mîrâs ise kendileri için belirlenmiş pay bulunmayan mevaliye (mîrâs), sözleşmesi yapanlara ait olur. Böylece âyette, pay sahipleri ile birlikte asabelik ispat edilir. Yüce Allah'ın: "Erkekler için ana-babanın bıraktıkları mîrâstan pay vardır" meâlindeki âyetin de pay sahipleri olmaksızın asabeliğin ispatı ve asabeler olmaksızın pay sahiplerinin hakkının ispatı vardır (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 163b; Medîne nüshası, vr. 186b).

[507] en-Nisâ, 4/7.

[508] Fazla bilgi için Arapça metnin dipnotuna bakınız.

[509] el-Enfâl, 8/75.

[510] Ebû Dâvûd, "Ferâiz", 13, Tirmizî, "Ferâiz", 20.

[511] Beyhakī, *Es-Sünenu'l-kübrâ*, X, 302-303.

[512] el-Enfâl, 8/75.

asabelik hakkı gibi olur. Nitekim Hz. Peygamber: "Velâ hakkı nesep bağı gibi bir bağdır"[513] buyurmuştur.

[§]Antlaşma yoluyla yakınlık bağı kurduğunuz kimselere de paylarını verin. Bir görüşe göre bu, o yemin türlerinden biriydi; Câhiliye döneminde anlaşmalı akitler oluyordu. Şöyle ki adam diğerine: "Sen bana vâris olacaksın, ben de sana vâris olacağım; sen benim diyetimi ödeyeceksin, ben de senin diyetini ödeyeceğim[514]; sen bana yardımcı olacaksın, ben de sana yardımcı olacağım" derler ve bunun üzerine karşılıklı yemin ederlerdi. Âyette geçen "âkadet" (عَقَدَتْ) kelimesi "âkadet" (عاقدت)[515] şeklinde de okunmuştur; akitleşme sözleşme demektir. Resûlullah'tan şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "İslâm'da kötülük üzerine anlaşma yapmak yoktur; İslâmiyet Câhiliye döneminde iyilik üzerine yapılan anlaşmanın sadece gücünü artırmıştır"[516]. Başka bir görüşe göre bu akit bir tür yemindi, o da bir alışveriş şekliydi. O dönemde kişi başka biriyle akitleşme ve alışveriş yapardı, ölünce de diğeri ona vâris olurdu. Başka bir görüşe göre Hz. Ebû Bekir (r.a.), biriyle akit yapmış ve ölünce de ona vâris olmuş-

197

---

513 Şafiî, *el-Müsned*, 338; İbn Hibbân, *Sahih*, XI, 326; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 379. İbnu'l-Esîr şöyle demiştir: "Hadisin anlamı veladaki karışma (muhalata)dır. Bu karışma, elbisedeki atkının çözgü ile karışınca, aralarında şiddetli bir karışma olup tek bir madde olduğu gibi, mîrâstaki karışma mecrasında cereyan eder" (İbnu'l-Esîr, *Ğaribu'l-hadîs*, "لحم" md.). Şârih şöyle demiştir: "Burada kastedilen şey zevi'l-erhâm'dan sonra vâris olmaktır. Çünkü Allah zevi'l-erhâmı mevali (sözleşmeli) akrabaya ilhak etmiştir… Yine şöyle buyurmuştur: "Onlara paylarını verin". Yani terikeden mîrâs paylarını verin demektir. En uygun olan, onların terikeden mukadder bir hakkının var olduğuna hamletmektir. Merfu' olan hadisler ve eserler de buna göre değerlendirilmelidir… Akli delil de bu tevili teyit eder. Çünkü Beytü'l-mâl, iman velâyeti sebebiyle herkese vâris olmaktadır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "İnananların bazısı bazısının velileridir" (et-Tevbe, 9/71). İşte onların buna göre velâyet hakları vardır, akit yapmak suretiyle de başka bir hakları vardır; dolayısıyla onlar müminlerin genelinden daha önde hak sahibidirler. Görülmez mi ki; Mevla-i atâka (köle azat etmiş kişi) mîrâsa Beytü'l-mâl'dan daha layıktır. Çünkü imanda eşitlik vardır, azat etme velası sebebiyle de tercih hakkına sahiptir. Bu da böyledir. Ancak Mevla-i Muvalat (Sözleşmeli efendilik), diğer akrabalardan sonraya kalır, Mevla-i ataka ise zevi'l-erhâmdan önce gelir. Çünkü akrabalık sebebiyle velâ, akit sebebiyle velânın üstündedir. Dolayısıyla zevi'l-erhâmdan sonraya kalır. Ataka velası, mânen yaşatma ve yeniden doğurma anlamını ifade eden azat etme nimetinden öne alınması sebebiyle anlam bakımından asabeliğe dâhil edilmiştir. İşte bunun için Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "Vela nesep yakınlığı gibi bir yakınlıktır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 163b-164a).

514 "Akale'l-ketîlu aklen" (عقل القتيل عقلا): Yani bir kimse diğerinin diyetini ödedi demektir. "Akale an fulân" (عقل عن فلان): Yani falancıya vermesi lazım olan diyetin yahut cinayetin bir kısmını ödedi, demektir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Ara*b, "عقل" md.).

515 Yedi kırâat imamından Nafi', İbn Kesîr, Ebû Amr ve İbn Âmir "âkadet" (عاقدت) şeklinde, Âsım, Hamza ve Kisâî (عقدت) şeklinde okumuştur (bk. İbn Mücahid, *Kitabu seb'a*, s. 233).

516 Müslim, *Fezâilu's-Sahâbe*, 206; Ebû Dâvûd, "Ferâiz", 17.

tur[517]. İşte bunun içindir ki mülkiyet altında bulunan köleler (özellikle / sağ el) zikredilmiştir, "ellerinizin altında bulunanlar"[518] meâlindeki ilâhî beyanda görüldüğü üzere. Çünkü onlar hizmet için satın alınıyorlardı, bir kimse kendine hizmet ettiği zaman sağ eliyle hizmet eder. Âyetin tevili zikrettikleri şekilde olunca şu âyet ve hadisle neshedilmiştir: "Aralarında rahim bağı bulunanlar Allah'ın hükmüne göre birbirlerine daha yakındır"[519]. "İslâm'da kötülük üzerine anlaşma yoktur. İslâmiyet Câhiliye döneminde iyilik üzerine anlaşmaların sadece gücünü artırmıştır"[520].

Bu âyetin, başka birinin elinde müslüman olup, onunla, yardımlaşma sözleşmesi yapanlar hakkında olması da muhtemeldir. Nitekim Resûlullah'ın 198 [§]şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Kâfirlerden olup da müslüman bir kimsenin elinde İslâmiyeti kabul eden kimsenin hayatında da ölümünde de kendisine en yakın olan o kişidir"[521]. Nakledildiğine göre Hz. Ömer'e bir kimsenin elinde müslüman olup da onunla yardımlaşma sözleşmesi yapan kişinin hükmü sorulmuş, o da şöyle cevap vermiştir: "O, müslüman olan kişinin mevlâsıdır, şayet kabul etmezse Beytü'l-mâl'e aittir"[522]. Rivayet edildiğine göre Mesrûk şöyle demiştir: Abdullah'a gelerek şöyle dedim: "Bir kişi, bizde işçi olarak çalışıyordu, dağa çıkarak orada öldü ve geride 300 dirhem para bıraktı. Abdullah sordu: "Bir vâris bıraktı mı, yahut sizden birinin onunla velâ akdi var mıydı?" Ben "Hayır" dedim. Bunun üzerine sözkonusu kişiye ait malını Beytü'l-mâle ait olduğunu belirtti[523]. Âlimlerimiz de aynı şeyi söylüyor: Hayatı sona erip de geride mal bırakan kimsenin serveti vârislerine aittir. Şayet vârisi yoksa elinde müslüman olup dostluk kurduğu kimsenindir, çünkü bize şöyle rivayet edilmiştir. O kimse, berikinin hayatında da ölümünde de sözkonusu kişiye en yakın olan şahıstır. "Hayatta iken" akıl konusunda, "ölüm halinde iken" mîrâs konusunda.

Antlaşma yoluyla yakınlık bağı kurduğunuz kimselere de paylarını verin. Bir görüşe göre o malın üçte birinin tamamı vasiyetten ibarettir, çünkü mîrâs Ahzâb sûresinde yer alan şu meâldeki âyettir: "Aralarında kan bağı bulunanlar Allah'ın kitabında (mîrâsçılık bakımından) birbirlerine, diğer mümin-

---

517 Saîd b. Mansur, "Sünen", IV, 140.
518 en-Nisâ, 4/36.
519 el-Enfâl, 8/75.
520 Kaynağı biraz önce geçmiştir.
521 Kaynağı daha önce kaydedilmiştir.
522 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 296.
523 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 296.

lerden ve muhacirlerden daha yakındırlar… Dostlarınıza lütufta bulunmanız başkadır"[524] meâlindeki âyetle nesh edilmiştir. Âyet, kendi elinde müslüman olan ve aralarında velâyet sözleşmesi bulunan kimse hakkında olunca neshedilmiş değildir. [§]Şöyle de denilmiştir: **Onlara paylarını verin** meâlindeki beyanı onlara mîrâs değil, yardım ve danışma türünden olan paylarını verin, demektir. **199**

Bilin ki Allah her şeyi görmektedir, yani sözü edilen şartları ve onların yerine getirilmesini. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَٓاءِ بِمَا فَضَّلَ اللّٰهُ بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ
وَبِمَٓا اَنْفَقُوا مِنْ اَمْوَالِهِمْ فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ
بِمَا حَفِظَ اللّٰهُ وَالّٰت۪ي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي
الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ فَاِنْ اَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَب۪يلًا اِنَّ
اللّٰهَ كَانَ عَلِيًّا كَب۪يرًا ﴿٣٤﴾

34. "Allah'ın, (iki cinse) ***birbirinden farklı özellik ve lütuflar bahşetmesi ve mallarından harcama yapmaları sebebiyle erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar. Sâliha kadınlar Allah'a itaatkârdır; Allah'ın korumasına uygun olarak, kimsenin görmediği durumlarda da kendilerini korurlar.*** (Evlilik hukukuna) ***baş kaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve onları dövün. Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın; çünkü Allah yücedir, büyüktür."***

Erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar. Müfessirler bu âyetin kocalar hakkında indiğini söylemişlerdir. Bunun delili âyetin devamında ki: **Mallarından harcama yapmaları sebebiyle.** Kocalar eşlerinin nafakasını sağlamaktan sorumludur. Aynı âyette kadının nafakasının kocası üzerine vacip olduğunun delili vardır. Bu konuda ilim ehlinin görüşleri birleşmektedir.

---

[524] el-Ahzâb, 33/6. Arapça metinde Ahzâb sûresi yerine yanlışlıkla "Enfâl" diye kaydedilmiştir.

Âlimlerden biri, "**Erkekler kadınların yönetici ve koruyucusudurlar** meâlindeki beyanda velisiz nikâhın geçerli olmayacağına delil bulunduğunu, çünkü Allah, kadınlar erkeklerin yöneticisi değil, erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusu olduğunu haber vermiştir" demiştir.

Ona şöyle cevap verilmiştir: Eğer bu âyet senin dediğin gibi hem eşler hem de veliler hakkında olsaydı o takdirde bu, velisiz nikâhın bâtıl olduğuna değil, aksine caiz olduğuna delil oluştururdu. Sözkonusu beyan şöyledir: **Allah'ın (iki cinse) birbirinden farklı özellikler… bahşetmesi…** Burada Cenâb-ı Hak bazı kullarına diğerlerine göre lütufta bulunduğunu haber vermiştir. Bu farklılık yaratılıştaki farklılık olup şu gibi hususlardan ibarettir: Erkekleri kazanç ve ticaret ehli, türlü sanatlara elverişli, ülkeler ve şehirler arasında dolaşan kimseler yapmış, kadınlar ise böyle değildir. Allah Teâlâ onları zayıf, kazanç işlerini, zanaatları yürütmek ve kendi ihtiyaçları için ülkeler arasında dolaşmaktan aciz kılmıştır. Erkekler onların yöneticisi olup işlerini yürütür, ihtiyaçlarını yerine getirir ve devamlı olarak bu işleri yaparlar. Dolayısıyla daha önce de anlattığımız gibi kadınların işlerini yürütmek erkekler üzerine farz kılınmıştır. **200** Bu görevler erkeklere farz kılınmakla birlikte [§]kadınlar işlerini kendileri yönetir, alım-satım ve diğer ihtiyaçları görülürse bu da caizdir. Evlenme-evlendirme de bunlar gibidir. Her ne kadar erkekler kadınlar üzerinde yönetici (kayyım) iseler de evlenme işini kadınlar üstlerine alıp yerine getirirlerse diğerleri gibi bu da caiz olur. Buna bağlı olarak Yüce Allah "İçinizden evli olmayanları evlendirin"[525] meâlindeki beyanında velilere evlendirme emri vermiş ve onların nikâhlanmalarına engel olmayı "(Boşanan) kadınların kocaları ile nikâhlamalarına engel çıkarmayın"[526] beyanıyla yasaklamıştır. Aslında kadınlar bu işe alışıncaya kadar erkeklerin bunu yapmaları onların bir görevidir. Çünkü bunun için erkeklerin şahitliği ve buna şahitlik yapacak erkek meclisinin kurulması lazımdır. Bunu gerçekleştirmek de velilerin görevidir. Aynı şekilde, malları olmadığı takdirde kadınların nafakaları, mahremleri üzerine gerekli kılınmamıştır. Çünkü kazanç işlerini, zanaatları ve ticaretleri onlar yürütemez, aksine erkekler yürütür. Dolayısıyla yaratılış itibarıyla zayıf ve aciz oldukları için kadınların geçimini sağlama görevi erkeklere verilmiştir. Bu sebepledir ki Cenâb-ı Hak, çalışma durumunda bulunan mahrem erkekler arasında geçim yardımını gerekli kılmamıştır. Ancak erkek, hasta ve çalışmaktan aciz duruma gelince onun nafakasını mahremleri üzerine yüklemiştir, çünkü böylesi yaratılış bakımından kadın gibi olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

525 en-Nûr, 24/32.

526 el-Bakara, 2/232.

Allah'ın, (iki cinse) birbirinden farklı özellik ve lütuflar bahşetmesi… sebebiyle erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Erkekler âmirlerdir, Allah'ın itaati emrettiği hususlarda kadının erkeğe itaat görevi vardır. Onun erkeğe itaati, kocasının ailesine güzel davranması ve malını korumasıdır. Nafaka ve geçimi sağlamak için çalışması sebebiyle, Allah, erkeği kadından üstün kılmıştır. Denildi ki [§] **201** bu âyet karısına tokat atan bir erkek hakkında inmiştir. Bunun üzerine kadın kocasının yatağına gitmeyerek itaatsizlik yapmış ve Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme koşarak "Ey Allah'ın elçisi! Kocam bana bir tokat attı, işte onun yüzümdeki tokat izi" dedi. Hz. Peygamber kendisine: "Sen de ondan kısas al" buyurdu. O zaman erkekler ile kadınlar arasında tokat ve yumrukta, yaralamada ve dövmede kısas uygulanmaktaydı. Bu sırada Hz. Peygamber, Cebrâil aleyhisselâmın inmekte olduğunu görerek kadına: "Bekle bakayım, Cebrâil senin hakkında ne gibi bir hüküm getirmiştir" buyurmuş, bir müddet sonra Cebrâil (a.s.), ona, tefsirini yapmakta olduğumuz âyeti getirmiştir; yani erkekler kadınları eğitmek için yetki sahibi kılınmıştır. Âyetin tefsiri konusunda şöyle de denilmiştir: Erkeklerin kadınlara üstün kılınması akıl, mîrâs ve ganimetler konusundadır. *En doğrusunu Allah bilir*. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Biz bir çözüm düşündük, Allah da bir iş diledi, O'nun dilediği husus şey bizimkinden daha hayırlıdır"[527].

Denildi ki: Allah Teâlâ'ın, **Mallarından harcama yapmaları sebebiyle…** meâlindeki beyanı verdikleri mehir ve yaptıkları harcamalar sebebiyle demektir. İmam Şâfiî (r.h.) **Erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur** meâlindeki beyanı, nikâhın velisiz geçerli olmayacağına delil getirmiş ve âyetin tevilini velilere döndürmüştür[528].

Ve mallarından harcama yapmaları sebebiyle… Buna göre velilere nafaka vermek lazım gelir, oysa Şâfiî bu görüşü kabul etmiyor. Şimdi, şayet âyet veliler hakkında olsaydı, zaten her işte kadınların velilere ihtiyacı vardır, dolayısıyla bütün akitlerde velilerin onlara velâyette bulunmaları konusunda kadınların, onlar üzerinde bir hakkı olması anlamına gelir; bu sebeple kefaletlerini yerine getirirler, yetecek miktarda nafakalarını temin ederlerdi. Bu, kadınların bizzat kendileri bu işleri yapacak olsalardı yaptıkları iş bâtıl olurdu demek değildir. [§]Nikâh işi de bunun gibidir. Tefsir âlimleri âyete "eşler" an- **202** lamını veriyor. Âyeti inceleyip düşünen herkes Şâfiî'nin kabul ettiği görüş gibi değil, müfessirlerin söylediği gibi olduğunu kabul eder. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

527 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 58; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 512, 513.

528 Şafiî, *el-Um,* V, 12.

Sâliha kadınlar Allah'a itaatkârdır. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kānitât" (قانتات), itaatkâr olan kadınlar demektir[529]. Zaten "kānit" (القانت) "itaat eden" demektir. Bu kelimenin, Allah'a itaat edenler, anlamına gelme ihtimali olduğu gibi kocalarına itaat edenler, anlamına da ihtimali vardır. قانتات kelimesinin, Allah'ın kendilerine farz kıldığı hakları ve kocalarının haklarını yerine getirenler, anlamına gelmesi de muhtemeldir.

Allah'ın korumasına uygun olarak, kimsenin görmediği durumlarda da kendilerini korurlar. Denildi ki Allah'ın kendilerine emanet ettiği hukuku koruyanlardır. Yine "hâfizâtün li'l-ğaybi" (حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ) kocalarının bulunmadığı zamanlarda onların hukukunu koruyanlar, anlamına gelir. Denildi ki bunun anlamı, kocalarının gıyâbında namusları noktasında kendilerini koruyanlar demektir. Diğer bir anlayışa göre Allah'ın emirlerini, yasaklarını ve ilâhî hakları koruyanlar demektir. "Kānitât" (قانتات) ve "Hâfizât" (حَافِظَاتٌ) kelimeleri "sâlihât" (صَالِحَاتُ) kelimesinin açıklamalarıdır.

Allah'ın korumasına uygun olarak. Bu terkibin hem okunuşu hem de yorumu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazılarının okuyuşunda "bimâ hafizallahe" (بِمَا حَفِظَ اللّٰهَ) şeklinde Allah kelimesinin nasbı iledir. Tevili ise "Allah'ın koruması ile" şeklindedir, Allah lafzından haf-i cer düştüğü için mansup okunmuştur[530]. Allah lafzını ötre olarak okuyanlar cümleyi şöyle yorumlamıştır: "Allah'ın onlardan korumalarını istemesi sebebiyle…". *En doğrusunu Allah bilir*.

Evlilik hukukuna baş kaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlar… Bazı edibler bu ilâhî beyanda "bilgi" "korku ve endişe" kavramı ile nitelemesinin sebebi korku ve endişenin bilginin iki tarafından birini teşkil etmesidir. **[§]** Başka biri -ki o da Ferrâ'dır- şöyle demiştir: Korkan adam zanneden kimsedir, çünkü o hem umar hem de korkar[531]. Fakat ilmin korku olarak adlandırılmasında aslolan şiddetli korkudur. Bir şey hakkında gerçek olmayan bir bilgi ile kişi amel edebilir, çünkü bu bilgi içtihatla, galip olan görüş ve kanaatla bilinir. Bilinmesinde izlenecek yol içtihattan ibaret olan her şey böyledir; kuvvetli kanaat ve galip zan, orada bir gerçek olmasa bile hüküm konusunda kesin bilgi rolü oynar. Yüce Allah'ın şu beyanına bakmaz mısın? "Ey iman edenler! Mümin kadınlar göç ederek size geldiklerinde -onların imanlarını Allah daha iyi bilmekle beraber- siz onları sınayın. Eğer mümin olduklarını anlarsanız,

203

---

529 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 59.

530 Kırâat farklılıkları konusunda Arapça metnin dipnotuna bakınız.

531 Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân,* I, 186.

onları kâfirlere iade etmeyin"[532]. Bu beyan, kadınların imanlarının gerçeğine ulaşamasak da görünene bakılarak elde edilen bilgiyle amel etmeye bizi sevketmeştir. Bunun gibi kişi, kadının baş kaldırmasını galip zanla bilirse âyette yer alan öğütler ve diğer hususlarla amel eder. Cenâb-ı Hakkın **baş kaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlar** meâlindeki beyanı halen kadınlarda baş kaldırmanın gerçekten vukû bulmasına göre olmayıp galip zanna göredir. Çünkü kadın itaatsiz ve serkeşse kendisine nasıl öğüt verir, onu nasıl terkeder ve nasıl döver? Dolayısıyla bu durumun galip zan üzerine bina edildiği anlaşılmıştır. Görmez misin ki kalbi imanla dolu olduğu halde, kâfir olmayı gerektirecek sözü söylemek üzere öldürülme yahut telef olma korkusu taşıyan ve dövmekle tehdit edilen kimseye, bu kelimeyi söylemek helâl olur[533]. İşte bu durum gerçek bilgi ile değil, galip zan ve görüşle bilinir; sonra ona gerçek bilgi ile amel etmek mubah olur, önceki mesele yani baş kaldırma da böyledir. *En doğrusunu Allah bilir*.

[§] Azîz ve celîl olan Allah, kadını, kocasına isyan etmesini yasaklamış ve bedeni hakkında kocasına itaat etmeyi emretmiştir. Nitekim erkeğe de kadınla güzel geçinmesini buyurmuştur. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu Cenâb-ı Hak'kın Bakara sûresinde geçen "Kadınların, mâkul ve meşrû ölçülerde, ödevlerine denk hakları vardır"[534] ilâhî beyanın mücmel olarak zikrettiği haktır. Kadınlar üzerindeki hak bu âyette açıklanmıştır. Bu da kadının kocasına itaat etmesi ve o, bulunmadığı zamanlarda konumunu gözetmesidir. Görmez misin ki Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Eğer o kadınlar size itaat ederlerse, onlar hakkında başka bir yol aramayın". Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Kocanın, karısı üzerindeki hakkı, atın eğeri üzerinde bile olsa, çağırdığı zaman ona itaat etmesidir"[535]. (Burada kastedilen mecazî anlamdır, yani koca karısını cinsel bir istek için çağırınca demektir). **204**

Kadınlara öğüt verin. İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: Allah'ın Kitab'ı ile onlara öğüt verin. **Eğer size itaat ederlerse.** Yani yatağa ve itaate dönerlerse ne güzel, değilse onları terk edin. Âyette yer alan "hicrân" (هجران) kökü, kişinin karısı ile cinsel ilişkide bulunmaması, onu kucaklamaması, sırtını dönmesi demektir. Şayet kabul ederse ne güzel, değilse onu yaralamayacak ve kemiklerini

---

532 el-Mumtehine, 60/10.

533 Müellif şu ilâhî beyan işaret ediyor olmalıdır: "Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâra saparsa -kalbi imanla dolu olduğu halde baskı altında kalanın durumu müstesnâ olmak üzere, kim kalbini inkâra açarsa- işte Allah'ın gazabı bunlaradır; bunlar için çok büyük bir azap vardır" (en-Nahl, 16/106).

534 el-Bakara, 2/228.

535 İbn Mâce, "Nikâh", 4.

kırmayacak şekilde dövmen sana helâl olur. Eğer kabul ederse ne güzel, kabul etmezse kadının boşanma karşılığında verdiği fidye sana helâl olur[536].

Onlara öğüt verin. Erkeğin kadına yumuşak ve münasip şekilde şöyle demesi ihtimali vardır: Sâliha (iyi), boyun eğen, namusunu koruyan kadınlardan ol, şöyle davrananlardan olma. Kadın şayet baş kaldırmaktan vazgeçerse ne güzel, değilse onu terket. Terketmenin de iki şekilde olması mümkündür. Biri, ayrılmakla, kucaklaşmak ve cinsel ilişkiyi terk etmekle onu korkutma ihtimali. **205** [§]Diğeri, fiilen yatakta terk edip cinsel ilişkide bulunmamak. Şayet baş kaldırma halini terk ederse ne güzel. Değilse söylediğimiz gibi yaralamayacak ve bedende çirkinlik, kusur bırakmayacak şekilde döver. *En doğrusunu Allah bilir*.

Bu söylediklerimizin sırası şöyledir: Önce kadına nazik ve yumuşak sözlerle öğüt verir, belki ona itaat ederek baş kaldırma halini terk eder. Bunu yaparak itaat etmezse yatakta terk etmekle korkutur ki, bununla, kadının kalbi cinsel ilişkiyi ve kucaklaşmayı terk etmeye tahammül gösteremeyip kocasına itaat etmesi umulur. Eğer kadın itaat etmezse o takdirde onu terk eder, ne cinsel ilişkide bulunur ne de kucaklaşır. Şayet bununla kocasına itaat ederse ne güzel, değilse kadını döver. Dövdükten sonra kadın kocasına itaat ederse ne güzel, değilse hakeme başvurulur. Bu sisteme göre iyiliği emredip kötülükten sakındırmak vacip olur. Önce yumuşak bir şekilde ve güzellikle hanımına öğüt verir, sert sözler söylemez. Bu öğütü kabul ederse ne güzel, etmezse sert sözler söyler. Şayet bununla öğüt kabul ederse ne güzel, kabul etmezse elini uzatır (yani döver). Nitekim, Cenâb-ı Hak kocalara, kadınlara öğüt vermeyi, sonra yatakta terketmeyi, sonra dövmeyi, sonra hakeme başvurmayı emr etmiştir. Bir hadiste Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Allah'ın kızlarını dövmeyin". Bunun üzerine insanlar da kadınları dövmeyi terk etmişlerdir. **206** Bir müddet sonra Hz. Ömer (r.a.) gelerek şöyle demiş: [§]"Ey Allah'ın elçisi! Allah'a yemin ederim ki, kadınlar itaatsiz ve cüretkâr oldular, onları dövmeyi emret". Bunun üzerine birçok kadın, Hz. Peygamber'in hanımlarının evlerini dolaşarak onlara şikâyette bulundular. Sabah olunca Resûl-i Ekrem: "Allah'a yemin olsun ki bu akşam Muhammed'in ailesini yetmiş kadın dayaktan şikâyetçi olarak dolaştı. Allah'a yemin olsun ki dayak vuranları sizin en hayırlınız olarak bulamazsınız"[537]. Yine O, şöyle buyurdu: "Sizin en hayırlınız hanımı için en hayırlı olanınızdır, ben hanımları yanında en hayırlı olan

---

536 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 62-65, 68; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 521.

537 İbn Mâce, "Nikâh", 51; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, IX, 499.

biriyim"[538]. Yine şöyle buyurmuştur: "Müminlerin iman yönünden en güzel olanı, ahlâkı en güzel olan ve hanımına karşı zarif davranandır"[539]. Aslında öğüt, katı kalpleri yumuşatan, insandan uzaklaşmayı gerektirici tabiatleri sevdiren bir sözdür. Dolayısıyla öğüt vermek işlerin âkıbetini ve çeşitli hallerin iç yüzünü hatırlatan bir faaliyettir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Bu söylenenlere bağlı olarak koca hanımına öğüt vererek nimetlerini, kendisi üzerindeki haklarını, bu konuya yönelik vâd ve tehditleri hatırlatır. Yukarıda zikrettiğimiz âyetlerde içtihadın gerekli olduğunun işaretleri vardır. Ayrıca mükellifin ancak düşünme, olup biten hususları arzetmek suretiyle problemleri çözebileceğinin açıklamaları bulunmaktadır. Tâ ki mesele ile ilgili olarak gelen nasların hikmetine ulaşılabilsin. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Şunu da belirtmek gerekir ki Allah Teâlâ, kadınların eğitilmesini devlet başkanlarına değil kocalara havale etmiştir. Çünkü kadının cezalandırılması dövmek, hapsetmek ve yahut yapması emredilen eğitimle ilgili nahoş bir davranıştır. Bununla birlikte bu cezalandrırma gizlice yapılır. [§]Çoğunlukla erkek, hâkimin önünde bu durumu açıklama imkânı bulmaz, ayrıca mahkemeye intikal etme ihtimaliden dolayı baskının sözkonusu olacağı vakitlerde olur. Bu durum, küçük çocuk, yetim ve diğer kimselere kefil olan herkes için de bir temel oluşturur. *En doğrusunu Allah bilir*. **207**

Terbiye konusundaki temel ilke Yüce Allah'ın şu beyanıdır: "Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranıza sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O'nun varlığına dair kanıtlardandır"[540]. Cenâb-ı Hak bu beyanında eğitimi, bizim için yaratılma hususunu korumanın kanıtı, ayrıca eşler arasındaki sevgi ve merhametle gözetmeyi de aynı şekilde kanıt konumunda kıldı. Halbuki birbiriyle çekişme ve olayları devlet yöneticileri önüne götürme, o sevgi ve merhameti yok eder. Bunun yerine aralarındaki ilgiyi kesmeyecek (kocaya ait) bir eğitme şekli koymuştur. İşte bu sebepledir ki erkeğin, eşini yaralayıcı bir şekilde dövmesine izin vermemiş, sadece ülfet ve muhabbet için konulan çareler kesildikten sonra dövmeye izin vermiştir. Şu da var ki hafif bir dövme fiilinde, aralarındaki sevgi ve merhametin kesilmesine maruz kalma tehlikesi karşısında müşterek bir merhametin ızharı, ayrıca samimiyet ve şefkatin dile getirilmesi sözkonusudur. Çiftler arasındaki bu tür

---

538 İbn Mâce, "Nikâh", 50; Tirmizî, "Menâkıb", 63; Tirmizî bu hadisi sahih kabul etmiştir.

539 Ebû Dâvûd, "Sünnet", 15; Tirmizî, "İman", 6; Tirmizî bu hadisi sahih kabul etmiştir.

540 er-Rûm, 30/21.

görünümler oluşmadığı takdirde, kısmen görünen kötülük ve ayrılık kapıları sonuna kadar açılır. *En doğrusunu Allah bilir*.

Mallarından harcama yapmaları sebebiyle. Yani verdikleri mehir ve nafaka sebebiyle.

208 [§]**Onları yataklarda yalnız bırakın.** Bu beyanın iki türlü yorumlanmaya ihtimali vardır. Birincisi, hanımıyla beraber yatarken kendisiyle konuşmamak; ama bu, aynı yatakta yatmamak demek değildir. Çünkü aynı yatakta yatmak aralarındaki bir haktır, kadının bunu terketmesindeki vebal erkeğin terketmesinde de vardır. Erkek kendisine ve kendi hakkına zarar verecek bir davranışla karısına eziyet edemez. *En doğrusunu Allah bilir*. (İkincisi,) kadınların hakkı ve nöbeti olan günde yataklarından ayrılmak ve başka bir hanımla yatmak suretiyle onları yalnız bırakmak. Dolayısıyla kadının kocası üzerindeki hakkı, uyumluluk halinde, Allah'ın çizdiği sınırları aralarında korudukları zaman da olur, bu sınırları aşma zamanında olmaz. *En doğrusunu Allah bilir*.

İbn Abbâs radıyallahu anhın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kişinin yatağında hanımıyla cinsel ilişkide bulunmamak, hatta onunla aynı yatakta bulunmamak, şayet bulunursa sırtını çevirmek, kucaklaşmamak ve ona sırtını dönmek suretiyle hanımını yalnız bırakır. Fakat buna göre terbiye etmede ortak olurlar, çünkü koca yaptığı bu işler sebebiyle ihtiyacı noktasında kendisini de terbiye etmiş olur. Herhalde bundan kastedilen anlam, kadının şehvet vaktini ve kucağa ihtiyacını bildiği bir zamanda erkeğin onunla cinsel ilişkide bulunmamasıdır. Koca ise onsuz şehvetini tatmin eder. *En doğrusunu Allah bilir*.

Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın. Yani eğer size itaat ederlerse onların aleyhinde bir yol aramayın. Bir görüşe göre onlara sizi sevmelerini teklif etmeyin; çünkü Allah Teâlâ yol olarak sadece öğüt verme, yatakta yalnız bırakma ve hafifçe dövmeyi göstermiştir. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kadın kocasına itaat ederse kocanın ona uygulayacağı başka bir yol yoktur[541].

209 [§]Belirtmek gerekir ki dövme, zikrettiğimiz gibi yaralamayacak şekilde dövmektir. Bu da Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu hadisin ifadesidir: "Kamçıyı bir yere as, yahut aile fertlerinin görebileceği bir yere koy, hanımını onunla dövme". Kendisine soruldu: "Ne ile dövelim?" Buyurdu ki "Nalinlerinle

---

[541] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 69.

yaralamayacak şekilde…"[542], yani iz bırakmayacak ve bedeni çirkinleştirmeyecek şekilde. Başka bir hadiste Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: "Kadınlar hakkında Allah'tan korkun, zira siz onları Allah'ın emaneti olarak aldınız, Allah'ın izniyle onların namuslarını helâl edindiniz". Sizin, kadınlar üzerindeki hakkınız, onların çirkin gördüğünüz bir fiili yapmamaları ve yabancı erkekleri yatağınıza (evinize), eğer bunu yaparlarsa onları, yaralamayacak şekilde dövünüz". Kadınların ise sizin üzerinizde, örfe göre rızıklarını ve giyimlerini sağlama hakları vardır"[543].

Çünkü Allah yücedir, büyüktür. *Nihaî gerçeği bilen Allah bilir ya*, bu Allah tarafından bir hatırlatma ve O'nun katından kullara yönelik bir emirdir. Şöyle ki Cenâb-ı Hak yüce varlık bir olmasına, saltanatına, büyüklüğüne, celal ve kudretine rağmen O'na karşı yaptığımız ilk isyan yahut işlediğiniz ilk hata sebebiyle -buna kudretinin bulunmasına ve helâk edebilmesine rağmen- cezalandırmıyor. Siz de aynı şekilde, kadınların size karşı yaptıkları ilk isyan sebebiyle cezalandırmayın. *En doğrusunu Allah bilir*. Bu sıfatlara sahip olan Allah'ın -ki zaten öyledir- bu âyet-i kerîmeyi zikretmesi kendi yüceliğini ve büyüklüğünü hatırlatmak, erkeğe verdiği terbiye çerçevesinde sınırını korumak ve O'nun kudretini daima hatırlamaktır.

وَاِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ اَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ اَهْلِهَا اِنْ يُرِيدَٓا اِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللّٰهُ بَيْنَهُمَا اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا ﴿٣٥﴾

35. "Eğer karı kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Düzeltmek isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, herşeyden haberdar olandır."

Eğer karı kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. [§]Bu hitap *-en doğrusunu Allah Bilir ya-* kocalardan başkasına aittir, çünkü Yüce Allah **Eğer karı koca arasında şiddet olmasından korkarsanız** buyurmuştur. Şayet

210

542 Taberânî, *Mu'cemu'l-kebir*, X, 285; Deylemî, *el-Firdevs bi-Me'sûri'l-hıtâb*, III, 51. Bu hadisin sahih oluşunda ihtilaf vardır (bk. Aclûnî, *Keşfu'l-hafa*, II, 82).

543 Ahmed b. Hanbel, "*el-Müsned*", V, 72; İbn Mâce, "Nikâh", 3; Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 10. Tirmizî bu hadisi sahih kabul etmiştir.

bu âyetteki hitap kocalara ait olsaydı şöyle buyururdu: "Eğer ikisi aralarında şiddet olmasından korkarlarsa"; yahut "Aranızda şiddet olmasından korkarsanız" buyurması gerekirdi. Cenâb-ı Hak: "İtaatsizliklerinden korktuğunuz kadınlara öğüt verin"[544] beyanı ile kocaları muhatap aldı, çünkü "Onları yataklarda yalnız bırakın" buyurdu, bu ise kocaya aittir. Çünkü hanımının itaatsizliğinden korkan erkeğin önce ona öğüt vermesi gerekir, şayet kabul ederse ne güzel! Kabul etmezse bundan sonra onu yatakta yalnız bırakır, bundan sonra da itaat etmeyi kabul etmezse onu döver. Şayet bunların hiç biri fayda vermezse durumu hâkime yahut devlet başkanına arz eder, o da iki hakeme yönlendirir. Bunun bir benzeri Ali b. Tâlib'ten rivayet edilmiştir. İki hakem gönderilir; biri erkeğin ailesinden, diğeri kadının ailesinden. Kadının hakemi şöyle der: Ey falancı! Hanımından hoşlanmadığın şey nedir? Adam şöyle cevap verir: "Şu şu işlerinden hoşlanmıyorum". Hakem der ki: "Baksana! Hoşlanmadığın şeylerden uzaklaşarak sevdiğin işlere intikal ederse Allah'tan sakınıp sana yakışan nafakayı, giysiyi vermek suretiyle güzel muamelede bulunur musun?" Adam, **211** "evet" derse, onun hakemi şöyle der: [§]"Ey falancı hanım! Kocandan hoşlanmadığın şey nedir?" ve benzeri şeyler söyler. Eğer kadın, "evet" derse, Allah iki hakem vasıtasıyla onları bir araya getirir; O, hakemler sebebiyle onları hem birleştirir hem de ayırır[545].

Hakemlerin karı kocayı ayırmaları konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazılarına göre eşlerin dilemesi halinde onları birbirinden ayırır, dilerlerse birleştirirler. İbn Abbâs'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ben ve Muâviye hakem olarak gönderildik. Bize denildi ki "Eğer birleştirmelerini uygun görürseniz birleştirirsiniz, ayrılmalarını uygun görürseniz ayırırsınız"[546] Bize göre ise hakemler karı kocanın rızaları olmaksızın ayrılmalarına hükmedemezler; çünkü rivayet edildiğine göre bir adam karısı ile Hz. Ali'ye geldiler, bunların herbirinin yanında bir topluluk vardı. Hz. Ali "Bu iki kişinin sorunu nedir?" diye sordu. Orada bulunanlar: "Aralarında anlaşmazlık vardır" cevabını verdiler. Bunun üzerine Hz. Ali şu meâldeki âyeti okudu: **Erkeğin ailesinden bir, kadının ailesinden bir hakem gönderin, eğer anlaşmak isterlerse Allah aralarında uyum meydana getirir.** Yine Hz. Ali şöyle demiştir: "Sizin hakkınızdaki hükmün ne olduğunu biliyor musunuz? Eğer birleşmek istiyorsanız birleştirilirsiniz, şayet ayrılmak istiyorsanız ayrılmanıza hükmedilir". Kadın "Allah'ın Kitabı'na razıyım" dedi. Erkek ise "Ayrılıksa hayır" dedi. Bunun

---

544 en-Nisâ, 4/34.

545 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 73.

546 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 74.

üzerine Hz. Ali şöyle demiştir: "Hatalı söyledin, Allah'a yemin ederim ki eşin ikrar ettiği gibi sen de ikrar etmedikçe buradan dönemezsin"[547] Hz. Ali şunu belirtmiş oldu ki hakemlerin ayırması ancak karı kocanın rızası ile gerçekleşebilir. Şayet karı kocanın rızası olmaksızın hakemlerin ayırması caiz olsaydı, ayrılmada kocanın olumsuz beyanına bakılmaz ve Hz. Ali'nin hakemlere: "Koca ister razı olsun, ister olmasın, uygun görürseniz bunları ayırın" demesi gerekirdi.

[§]Eğer karı kocanın aralarının açılmasından korkarsanız. Yani aralarının açıldığını bilirseniz demektir, çünkü bu sorunun konumu o durumda aralarında bilgi edinmeye çalışmaktır, bu bilgi kesin olmayıp galip zanla elde edilir. Galip zan pratik işlerde bilgi, şahitlikte ise şüpheli bilgi ifade eder. Cenâb-ı Hak âyet-i kerîmede "korkarsanız" buyurmuştur, çünkü bu pratik hayata aittir. Âyetin zâhirî hükmü, karı kocadan her biri ailesinden birer hakem gönderinceye kadar ayrı evlerde bulunmak şeklindedir.Şayet aynı evde olsalardı bunun konumu, âyette zikredildiği gibi, başka yerlerden göndermek değil, aynı evde bir araya getirilmeleri gerekir. Bu durum da karı ile koca arasındaki anlaşmazlığın şiddetini gösterir. *En doğrusunu Allah bilir*. 212

Allah Teâlâ karı ile koca arasını düzeltmeye yönelik verdiği emir, aynı zamanda bütün müminlerin arasını bulmaya yönelik emridir, şu ilâhî beyanlarıyla: "Aranızdaki olumsuzlukları ıslah edin"[548]; "Allah'ı yeminleriniz için bir engel yapmayın"[549]; "Çoklarında hayır yoktur"[550]. Bu ilâhî beyan insanlar arasını uzlaştırma ve kardeşliği tamamlamaya yöneliktir, şu beyanda görüldüğü üzere: "Kardeşlerinizin arasını düzeltin"[551]. Yoksa ailesinin zarar göreceği, ayrılığı gerektiren şey değildir. Evlilikteki hakemler konusu da bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Karı koca eğer aralarının düzeltilmesini isterlerse Allah aralarını bulur. İbn Abbâs'ın (r.a.), bunların hakemler olduğunu söylediği nakledilmiştir. Mücâhid'ten de aynı şey rivayet edilmiştir[552]. Diğer bazı âlimler de şöyle de-

---

547 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 71.

548 el-Enfâl, 8/1.

549 "Yeminlerinizden dolayı Allah'ı, iyilik etmeye, kötülükten sakınmaya ve insanların arasını düzeltmeye engel kılmayın" (el-Bakara, 2/224).

550 "Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur. Ancak bir sadaka verilmesini yahut bir iyilik yapılmasını ya da insanların arasının düzeltilmesini isteyenler müstesnâdır. Kim Allah'ın rızasını elde etmek için bunu yaparsa biz ona ileride büyük bir karşılık vereceğiz" (en-Nisâ, 4/114).

551 el-Hucurât, 49/10.

552 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 76.

miştir: **Eğer aralarının düzeltilmesini isterlerse Allah aralarını bulur** cümlesinden kastedilenler karı ile kocadır. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede, hakemlerin karı-kocayı ayırma haklarının bulunmadığının delili vardır, çünkü Yüce Allah, **Eğer karı koca düzeltmek isterlerse** diye buyurmuştur. Bu beyanda karı ile kocanın ayrılmalarının bir şekilde caiz olduğunun delili yoktur. **213** [§]"Eğer eşlerin Allah'ın koyduğu kurallara uymamalarından korkarsanız, kadının evlilikten kurtulmak için bir meblâğ vermesinde taraflara bir vebal yoktur"[553] meâlindeki ilâhî beyan, para karşılığında boşanma hakkının hakemlerin değil, karı kocanın hakkı olduğunu göstermektedir. Bir anlamda hakemler karı kocadan hangisinin zâlim olduğunun bilinmesi için görevlendirilmiştir, onların hakemliği ile zâlim olan tarafın ortaya çıkması sağlanır. Çünkü taraflardan her biri insanlar arasında hayat arkadaşından şikâyet edince zâlim olan ile olmayan bilinemez. Şayet zâlim koca ise elinden tutularak "Senden para karşılığı boşanma isteğinde bulunsun diye, bunu hanımına yapman sana helâl olmaz" denilir ve hanımının geçimini sağlaması emrolunur. Eğer zulüm yapan kadınsa ve evinin dışındaki yerlerde kocasına karşı itaatsizlik gösteriyorsa koca, nafaka vermekle emredilmez ve ona "artık fidye sana helâl olmuştur" denilir. Böylece hakemler nezdinde kadının itaatsizliğinin açığa çıkması sebebiyle koca, boşama karşılığında karısından fidye alma hususunda mazeretli olur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Karı koca eğer düzeltmek isterlerse. Bu ilâhî beyan iki mânaya gelebilir: Yüce Allah bununla ya karı ile kocayı yahut hakemleri kastetmiştir. Bir de düzeltme bazan bir araya getirmek, bazan da ayırmakla olur. Bir araya getirme gerçekleşirse âyetteki tevfik kavramı, karı ile kocayı birleştirme anlamına gelir. Ayırma gerçekleşirse sulh etme ve muvaffak olma sonucu çıkar; bu sonuncusu iki bakış açısını da içerir. Bu durumda ayrılmak da birleşmek de karı kocaya aittir, çünkü düzeltme iradesi onların yükümlülüğü içindedir. Bu durumda âyetin anlamı karı kocaya dönmüş olur. Nitekim Cenâb-ı Hak'kın şu beyanları da bunu teyit etmektedir: "Eğer bir kadın kocasının kötü muamelesinden yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse… elbette kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz"[554] âyetine kadar. Daha sonra Yüce

---

[553] el-Bakara, 2/229.

[554] "Eğer bir kadın kocasının kötü muamelesinden yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse aralarında bir uzlaşmaya varmalarında onlar için günah yoktur ve sulh hayırlıdır. Nefisler ise cimriliğe meyillidir. Eğer güzel davranır ve Allah'a itaatsizlikten sakınırsanız bilin ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır. Ne kadar üzerine düşseniz de kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz; bari birine büsbütün kapılıp da diğerini askıda imiş gibi bırakmayın" (en-Nisâ, 4/128-129).

Allah: "Eğer karı-koca ayrılırlarsa Allah bol rızık vererek onların ihtiyaçlarını giderir"[555] buyurmuştur. Kadının yanı sıra kocadan itaatsizlik olabildiği için son âyet-i kerîmede, ayrılık ikisine nispet edilmiştir. Cenâb-ı Hak'kın şu beyanında da durum aynıdır: "Kadınlara verdiğiniz mallardan bir şey almanız size helâl olmaz… Kadının fidye vererek boşanmak istemesinde karı-koca için bir sakınca yoktur"[556] kısmına kadar. [§]Allah Teâlâ karı-kocayı bu âyette ayrılmaya sebep olan fidye konusunda ortak etmiştir. Yahut O, bu âyetle iki hakemi kastetmiş olabilir. Bu durumda âyet, aralarını düzeltme talebinde teşvik etmek, adaleti ve doğru olanı tercih etmeye dair olur. Nitekim Yüce Allah şöyle buyumuştur: "(Allah) insanlar arasında hüküm verdiğiniz zaman adaletle hüküm vermenizi emreder[557]; "Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine de olsa adaletten asla ayrılmayan"[558]. 214

Karı-koca, aralarının düzeltilmesini isterlerse, hakemlerin Allah için görev alması ve karı koca arasının düzelmesini istemelerinin bereketiyle nikâhın sağladığı huzur, rahmet, sevgi ve iffet konusunda Allah onları başarılı kılar.

O ikisi düzeltmek isterlerse Allah aralarını bulur. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir. Biri, karı ile kocanın arasını bulur; bu da hakemlerin Allah rızası için harekete geçip karı ile kocanın arasını bulmaya çalışmalarıdır. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak eşleri muvaffak kılar, zira evlilik O'nun için huzur, merhamet, sevgi ve iffet vesilesidir. Diğeri, Allah Teâlâ iki hakemi, arz ettikleri barıştırma sonucuna ulaşmada başarılı kılar.

Hakemlerin (âyet-i kerîmede de beyan edildiği üzere) en uygun olanı bulmayı dilemeleriyle ilgili bilgiyi Allah'tan başkası bilemez. Dolayısıyla karı-kocayı birbirinden ayırma görevi onlara verilemez. Başka bir deyişle hakemlerin karı-kocayı ayırma hakları yoktur. Âyette kendilerine nispet edilen muvaffakiyet açıklanmış değildir; onlar sadece ittifak ettikleri sonucu bildirirler. Hakemler karı kocanın lehine de aleyhine de çalışırlar, dolayısıyla karı-kocanın, onların görüşlerine razı olma ve olmama hakları olur[559]. Tartışılmakta olan bu

555 en-Nisâ. 4/130.

556 "Allah'ın koyduğu kurallara uymamalarından korkmadığınız sürece onlara verdiğiniz mehirden hiçbir miktarı geri almanız sizin için helâl olmaz. Eğer Allah'ın kurallarına uymamalarından korkarsanız, kadının evlilikten kurtulmak için bir meblâğ vermesinde taraflar için bir vebal yoktur" (el-Bakara, 2/229).

557 en-Nisâ, 4/58.

558 en-Nisâ, 4/135.

559 Yani hakemler, karı koca arasını düzeltmeye çalışmışlar, onların lehine yahut aleyhine hüküm vermişlerdir.

meselenin iki yönü vardır. Biri şudur: Hakemler karı-koca yahut aralarında şiddet olmasından korkan veliler tarafından görevlendirmeye ve karşılıklı rızaya dayalı olarak görev kabul etmişlerdir. Şayet hakemler, insanların yönlendirmesiyle iş görürlerse ayrılığa yetkisi olmayan kişilere uymuş olurlar; onlar **215** bu sonuçla nasıl amel etsinler? [§]Yine hakemler, karı-kocanın yönlendirmesiyle iş görüp hakemlik yaparlarsa ve karı-koca, bunlara razı olmuşsa rızalarının dışında verilen kararlar onları bağlamaz. *En doğrusunu Allah bilir*.

İkincisi, hakemler, ayrılık ve anlaşmazlığa sevkeden sebebi bilmeye dayalı olarak eşlere gönderilmiştir. Belki sebepler ikisinden kaynaklanmıştır. Dolayısıyla hakemlerin kocayı, günahı olmadan boşamaya mecbur etme ihtimali yoktur. Esasen kocasından ayrılmayı ve mehirini ödemek üzere onu borçlandırmayı isteyen her kadın için bunu yapmak mümkündür. Bu mümkün olmayınca, hakemlerin böyle bir gönderiliş yoluyla karı-kocayı ayırma yetkisine sahip değildir. Halbuki hakemler karı-kocaya, aralarındaki geçimsizliği gidermek ve nikâhın gerektirdiği düzgün hayata döndürmek için gönderilmiştir. Şu da var ki karı-kocadan hangisi zâlimse onun elini tutmak ve terbiye etmek suretiyle uygun duruma döndürmek için zorlamak da mümkündür. Dolayısıyla, istememelerine rağmen karı ile kocanın ayrılmaya zorlanması doğru değildir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Şunu da belirtmek gerekir ki bu meselede hareket noktası şudur: Karı ile koca ergenlik çağına gelmiş kişilerdir, istemedikleri takdirde evlenmeye zorlanamaz; hatta etraflarındaki insanlar evlenmede huzur, ayrıca hısımlık ve dostluğu öne sürseler bile zorlama ile evlilik olmaz. Zaten bu durumda hısımlık ve dostluk da imkân dâhiline girmez. Dolayısıyla kendileri istemedikleri takdirde boşamaya da mecbur kılınamazlar. *En doğrusunu Allah bilir*.

Allah her şeyi bilen, herşeyden haberdar olandır. Karı kocadan kimin zâlim, kimin mazlum olduğunu bilen ve haberdar olandır. Denildi ki Allah hakemlerin karı kocaya yaptıkları öğütleri bilen ve bundan haberdar olandır. **Herşeyi bilen.** Kadının kendi hakemine, erkeğin de kendi hakemine gizli olarak söylediklerini bilendir. **Herşeyden haberdardır.** Hakemlerden her biri, karı-kocadan görüştüğünü kimsenin kendisine açıkladığı bilgilerde doğru **216** mu yalan mı söylendiğinden haberdardır. *En doğrusunu Allah bilir*. [§]İbn Mesûd'un mushafında şöyledir: "Fe'tû hikmeten min ehlihi ve hikmeten min ehliha" (فأتوا حكمة من أهله وحكمة من أهلها).

وَاعْبُدُوا اللّٰهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِه۪ شَيْـًٔا وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاك۪ينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبٰى وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ وَابْنِ السَّب۪يلِ وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًاۙ ﴿٣٦﴾

36. "Allah'a kulluk edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın. Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez."

Allah'a kulluk edin. Denildi ki Allah'ı birleyin, yine denildi ki Allah'a itaat edin demektir. Biz bunu daha önce anlatmıştık[560].

O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. İbadet ve kullukta başkasını Allah'a ortak tanımayı yasaklamak anlamına gelme ihtimali vardır. Rablık ve ilahlıkta Allah'a ortak koşmaktan yasaklama anlamına da gelmesi muhtemeldir. Bu ilâhî hitabın, Allah'ın hakimiyetine ortak koşmayı yasaklama ve daha başka anlamlara gelmesi mümkündür. Bunların hepsi Allah'a ortak koşmaktır. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Bazı dil âlimleri şöyle demiştir: İbadet, boyun eğme anlamı taşıyan kulluktur, bir kısmı da tevhidden ibarettir demiştir. İbadetin aslı kulun, kendi arzusuna dayanarak başkasını ortak koşmayacak şekilde, kulun kendisini Allah'a kul yapmasıdır. Kulluğun iki şekli vardır: Biri inançta, diğeri de uygulamadadır. *En doğrusunu Allah bilir*.

Ana-babaya güzel davranın. Allah Teâlâ ana-babaya güzel davranmayı emretti; yakınlara, yetimlere, yoksullara da aynı şekilde davranmayı emretti, âyette zikredilenlerin sonuna kadar… Ancak bu sınıflardan ve fırkalardan her birine emrettiği güzel davranma farklıdır. Ana-babaya güzel davranması küçükken kendisini eğitip yetiştirdikleri gibi onlara teşekkürde bulunmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyumuştur: "Sadece bana ve ana-babana şükret"[561];

---

560 bk. el-Bakara, 2/21.

561 "Biz insana anne babasıyla ilgili öğütler verdik. Annesi, güçten kuvvetten düşerek onu karnında taşımıştır; çocuğun sütten kesilmesi iki yıl içinde olur. Bunun için (ey insan), hem bana hem anne babana minnet duymalısın; sonunda dönüş yalnız banadır" (Lukman, 31/14).

"Ana-babaya öf bile deme"[562]; "De ki beni küçük iken eğitip yetiştirdikleri gibi, sen de onlara merhamet et"[563]. Kişi kendi çocukluk halini, zayıf durumunu ve **217** ana-babasının kendisini nasıl eğittiklerini düşünür ve [§]bunun için onlara şükreder, küçük iken kendisine yaptıkları iyiliklere karşılık onlara karşı güzel davranır. Yüce Allah yine şöyle buyurmuştur: "İnsana, ana-babasına ihsanda bulunmayı emrettik"[564]. Ana-babaya karşı gösterilen güzel davranış onların evlatlarına yaptıkları iyiliğe yönelik bir karşılık ve şükürdür. Bu iyilik evlat tarafından olur. Çünkü bunun benzerini, ana-babanın evlada yapması gerekmez, bu sadece çocuklarına farzdır. Öyleki ana-babaya karşı çıkmak büyük günahlardan sayılmıştır. Rivayet edildiğine göre; Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "Büyük günahların en büyüğü, Allah'a şirk koşmak ve ana-babaya isyan etmektir"[565]. Kişiye gerekli olan şey ana-babasına ve ayrı ayrı her birine itaat etmektir. Ancak onlar, günah işlemeyi emreder veya farzı yerine getirmeyi yasaklarsa yahut bir farzı tehir etmeyi emrederlerse müstesnâdır, bu durumda ana-babaya itaat etmek Allah'a isyan etmektir. Yüce Allah'ın şu beyanını görmez misin: "Eğer annen ve baban, hakkında bilgin olmayan bir varlığı bana ortak koşman için seni zorlarlarsa bu durumda onlara uyma. Onlarla dünyada iyi geçin"[566]. Allah Teâlâ kişiye, isyanı emretme durumu dışında ana-babaya örfe uygun şekilde sahip çıkmayı emretmiştir. İşte bu sebeple âlimlerimiz şöyle demiştir: "Savaşa katıdığı takdirde, kişiye, karşı safta savaşan kâfir babasını öldürmek yakışmaz; ancak babanın oğlunu buna mecbur bırakması durumu müstesnâdır. Çünkü Cenâb-ı Hak: "Onlarla dünyada iyi geçin"[567] buyurmuştur. Dünyada bilinen ve yaygın olan şey, insanın babasını öldürmemesi ve ona karşı silah çekmemsi şeklidedir. Âlimlerimiz yine şöyle demiştir: "Ana-babadan biri ölürse, evlat onun defnini üstlenir, bu durum ana-babaya örfe uygun tarzda güzel bir şekilde sahip çıkma örneklerindendir. Rivayet edildiğine göre, Ebû Tâlib vefat edince Resûlullah (s.a.) Hz. Ali'ye: "Git **218** onu defnet"[568] buyurmuştur. [§]Yine tefsirini yapmakta olduğumuz âyette, ana-babaya yapılması emredilen iyilik konusunda ikisini eşit tutmak sözkonusudur. Yüce Allah, bu konuda ana üzerine baba için bir üstünlük tanımamıştır. Bu durumda ana-babadan her birinin müslüman olmasının, küçük çocuğun

---

562 el-İsrâ, 17/23.

563 el-İsrâ, 17/24.

564 el-Ahkāf, 46/15.

565 Buhârî, "Edeb", 6; Müslim, "İman", 143.

566 Lukman, 31/15.

567 Lukman, 31/15.

568 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 97; Nesâî, "Tahâret", 128.

da müslüman olması anlamına gelir. Çünkü babanın müslüman olmasının, küçük çocuklarının da müslüman olması anlamına geldiği hususunda icmâ vaki olmuştur. Zaten, Hz. Peygamber'in şu sözü buna delil teşkil etmektedir: "Ne var ki ana-babası, çocuğu yahudi yahut hıristiyan yapar"[569].

Akrabaya. Allah akrabaya ihsanda bulunmayı emretmiştir. Bunun anlamı *-en doğrusunu Allah bilir ya-* sıla-i rahimdir, birbirlerini ziyaret ederler. Sıla iki yönden olmaktadır: Şunun şuna iyilikte bulunması lazım gelirse, diğerinin de ona iyilik yapması gerekir. Bu da aralarında sevgiyi ve bağlılığı devam ettirir, bunun için birbirine sıla yapmaları da farz olur, çünkü akrabanın akrabaya sılada bulunması farzdır.

Yetimlere. Yetimlere iyilikte bulunmanın emredilmesi iki şekilde yorumlanabilir: Geçimlerini sağlayacak babası olmayan yetimleri, babasının yaptığı gibi böylesinin geçimini sağlar. Cenâb-ı Hak bunu emretmiştir. Öyle olur ki hayatta bazan kişi, ana-babanın yerine başkasının çocuğuna bakıp iyilik eder Baba ölünce bundan vazgeçer. Allah Teâlâ müminlere, çocuğa, babası hayatta iken yaptıkları gibi ölümünden sonra da bakmalarını emretmiştir. Çünkü muhtaçtır, zira kimsenin şefkati yoktur, babasının şefkati de ortadan kalkmıştır. *En doğrusunu Allah bilir*. Yetimler hakkında şöyle de denilmiştir: Allah Teâlâ, vasilere, yetimlerin mallarını korumayı ve onlara acıyıp yumuşak davranmayı emr etmiştir.

[§]Yoksullara. Yoksullara iyilikte bulunmayı emretmenin de iki türlü yorumlanmaya ihtimali vardır. Birincisi, yetimlere ihsanda bulunduğu ve üstünlükle nimet verdiği için Allah'a şükretme mânasına gelme ihtimali vardır. Çünkü başkaları değil de sadece kendilerinin buna layık olmasını gerektiren bir özellikleri Allah nezdinde yoktur. Buna rağmen Cenâb-ı Hak, kendilerine karşı iyi davranmalarını emretmiştir, tâ ki onlara yönelik nimetlerinin şükrünü bilmiş olsunlar. İkincisi, yetimler, yaratılıştaki özellikleri sebebiyle yiyecek, içecek, giyecek ve diğer şeylere muhtaçdır. Allah Teâlâ müminlere, kendilerinde var olan şefkat duygusu gereği yetimlere iyilikte bulunmalarını emretmiştir, tâ ki yetimler Allah'ın farz kıldığı hususları yerine getirmeye güç kazansınlar. Çünkü yetimler de yaratılışları ve öz varlıkları açısından diğerleri gibidir. *En*

219

569 "Hiçbir çocuk yoktur ki fıtrat üzere doğmuş olmasın, sonra ana-babası onu yahudi yahut nasrânî yapar" (Buhârî, "Kader", 3; Müslim, "Kader", 24.

doğrusunu Allah bilir. Yetimler ve yoksullara yapılan bu iyilik iki yönlü olmayıp tek taraflıdır[570].

Yakın komşuya. Akraba olan komşunun iki hakkı vardır: Komşuluk hakkı, akrabalık hakkı. Nitekim Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle söylediği rivayet edilmiştir: "Komşular üç çeşittir: Bir komşu var ki onun hakkı tektir, komşu var ki hakkı ikidir, komşu vardır ki hakkı üçtür: Üç hakkı olan komşu akrabalık, komşuluk ve müslüman olma hakkıdır. İki hakkı olan komşu müslüman olma ve komşu olma hakkıdır. Tek hakkı olan komşu sadece komşuluk hakkı olan kimsedir[571].

220 **[§]Uzak komşuya.** Allah Teâlâ bitişik olmayan komşular arasında uzak komşuyu özel olarak zikretmiştir. Bu durum komşuluk sebebiyle lazım olan hakların bitişik komşular hakkında geçerli olduğuna dair delildir. Çünkü onlar mülkiyet sebebiyle komşudur, birinin mülkü diğerinin mülküne temas eder ve onunla bitişik olur. Akrabalık durumu da buna benzer, onların bedenleri birbirine temas eder. Bunun içindir ki İmam Ebû Hanîfe (r.a.) şöyle demiştir: Bir kimse mutlak ifade ile komşularına vasiyette bulunursa bu vasiyet bitişik komşulara ait olur, diğerlerini kapsamaz. Çünkü hayatta iken bunların bir kısmının diğerleri üzerinde, yerine getirmek zorunda oldukları haklar vardır; ölüm sırasında vasiyette bulununca aralarındaki hakların ödenmesini vasiyet ederler. Ebû Hanîfe, benzer şekilde akrabasına vasiyette bulunan kimse hakkında da şöyle demiştir: Bu vasiyet hayatta iken sıla yapması farz olan yakınlarına aittir. Kişi ölümü vasiyet edince, hayatta iken ödediği şeyleri vasiyet eder, bunlar ödemesi gereken haklardandır. Bunda, komşu için gerekli olan şufa hakkının diğerlerine değil, bitişik yakın komşuya ait olduğunu gösteren bir delil vardır. Hz. Peygamber komşu hakkından sözetmiş ve komşuya hoşgörü ile davranmayı emretmiştir. İbn Ömer'in Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "Cebrâil bana komşuyu öyle ısrarlı tavsiye etti ki komşunun komşuya mîrâs

---

570 Burada iki cümle, yerlerinin dışında gelmişlerdir. Birincisi: "Yüce Allah'ın "İbnu's-Sebîl" (ابن السبيل) sözüdür. Allah yolcuya, yoksullara dair nitelediği iki sebepten dolayı ihsanda bulunmayı emretmiştir. *En doğrusunu Allah bilir*". Biz, bu cümleyi âyetin tefsirinde ileride gelecek olanın yerine naklettik. İkinci cümle şudur: "Yetimler hakkıda şöyle denilmiştir: Allah vasilere yetimlerin mallarını korumalarını yetimler için rahmet olmak üzere ve yumuşaklıkla onların işlerini yürütmelerini emretmiştir". Bu ibareyi de birkaç satır önce âyetin tefsirinde geçen uygun yerine naklettik (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 143, satır 29-31).

571 Bu hadis Beyhakî'nin *Şu'âbu'l-iman* adlı hadis kitabında yer almaktadır (VII, 84). Kendisi bu hadisi zayıf kabul etmiştir.

bırakacağını zannettim"[572]. Resûlullah'tan gelen diğer rivayetler de şöyledir: "Allah'a ve âhiret gününe iman eden kimse komşusuna karşı iyi davransın"[573]. Diğer bir rivayet de şöyledir: "Komşusu açken akşama tok olarak ulaşan kimse iman etmiş olmaz"[574].

221 [§]Bir kimsenin yanı başında ev veya toprak satılınca, şufa hakkı sebebiyle komşusunun satınalma hakkı vardır; çünkü Amr b. Şerîd, Ebû Rafîʿ yoluyla Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Komşu yakınlık sebebiyle komşusuna daha layıktır"[575]. Amr b. Şerîd'in babasından şöyle nakletmiştir: Dedim ki ey Allah'ın Elçisi! Bir toprak parçası var, komşuluk dışında ortaklığı yoktur?" Şöyle buyurdu: Komşu, yakınlığı sebebiyle var olana daha çok hak sahibidir[576]. Rafi' b. Hadîc'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kendisi bir evini Sâd'a arzederek "Şunu al, bana senin vereceğin fiyattan daha fazlası verilmiştir, fakat sen bu eve daha layıksın, zira ben Hz. Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu duydum: "Komşu, yakınlığı sebebiyle komşuya daha layıktır"[577]. Ebu'z-Zübeyr'in Câbir'den (r.a.) rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) komşuluk sebebiyle şufa hakkına hükmetmiştir"[578]. Yine ondan nakledildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Komşu komşusuna, yolları aynı olunca şufa konusunda daha çok hak sahibidir. Komşu, orada değilse satış için gelmesi beklenir"[579]. Resûl-i Ekrem'in "Evinde yoksa gelmesi beklenir" sözü, daha çok beklenemeyeceğine yönelik delil vardır. Bu ifadede, şufa hakkına sahip olan kişi, satışı bildiği halde eğer şufa hakkını istemediyse, şufa hakkının ortadan kalktığını gösteren delil vardır. **222** [§]Buna delil olan hususlardan biri de komşu lehine Şufanın hak kılınması *-en doğrusunu Allah bilir ya-* kötü bir müşterinin o mülkü satın alarak bundan komşuya zarar geleceğinden korkulmasıdır. Şayet şefîi süresiz olarak şufa hakkına sahip kılarsak, satın alan kimsenin eve ilave binalar yapması ve çok para harcamasından sonra şefîin gelip de şufa hakkını talep etmesinden emin olunmaz; hatta bu durumda satın alana şöyle denebilir: Evi teslim et ve yaptığın binayı kaldır. Bu da açık zarardan başka bir şey değildir. Hz. Ali ile Abdullah'ın şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Resûlullah

---

572 Buhârî, "Edeb", 28; Müslim, "Bir", 141.

573 Buhârî, "Edeb", 31; Müslim, "İman", 74.

574 Hadisi Taberânî ve Bezzâr rivayet etmiştir. Bezzâr'ın isnadı "hasen" mertebesindedir. Güzeldir demiştir (bk. Heysemî, *Mecmaʿu'z-zevâid*, VIII, 167).

575 Buhârî, Şufa, 2.

576 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 389; İbn Mâce, "Şufa", 2.

577 Buhârî, "Şufa", 2.

578 Nesâî, "Buyûʿ", 109.

579 İbn Mâce, "Şufa", 2; Ebû Dâvûd, "Ahkâm", 31.

(s.a.), komşuluk sebebiyle şufa hakkına hükmetmiştir"[580]. Kâdı Şurayh da şöyle demiştir: "Hz. Ömer (r.a.) bana şu yazıyı yazdı: "Komşu lehine şufa hakkı ile hükmet"[581]. Şufanın komşunun hakkı olduğu konusunda âlimlerimiz bu rivayetlere dayanmışlardır.

Bazıları bölüştürülemeyen evler ve topraklar dışındaki mallarda şufa hakkının olamayacağını söylemiştir. Bu konuda, Saîd b. Müseyyeb ve İbn Seleme'den rivayet edilen şu hadisi delil olarak ileri sürmüşlerdir: "Resûlullah, (s.a.) bölüştürülemeyen hussularda şufa hakkının bulunduğuna hükmetmiştir. Sınırları olan ve yolları açılan yerlerde bu hak yoktur"[582]. Ebû Hureyre (r.a.) de bunun benzerini rivayet etmiştir.

Fakat bu hadisin tevili *-en doğrusunu Allah bilir ya-* bize göre şöyledir. Hz. Peygamber "Bölüştürülemeyen mallarda şufa ile hükmetti" ifadesi ravinin sözü olmalıdır, çünkü ravi, Hz. Peygamber'e nispetle "Bölüştürülebilen mallarda şufa yoktur" gibi bir ifade nakletmemiştir. Muhtemelen ravi böyle biliyordu da bunu söylemiştir; dolayısıyla o, bölüştürülebilir mallarda şufa hakkının mevcut olduğunu rivayet eden diğer ravilerin nakillerini bilememiştir. Raviden: "Sınırlar varsa şufa yoktur" beyanının, Hz. Peygamber'e ait olduğuna dair bir açıklama yoktur. Şu halde bu sözün ravi tarafından söylenmiş olma ihtimali vardır; yahut eğer Resûlullah bu sözü söylemişse, onu sadece "Bölüştürülebilen mallar" için söylemiştir. Bize göre bölüştürülebilen (sınırları belirlenen) **223** mallarda şufa hakkı yoktur. [§]Şunu da ifade etmeliyiz ki Allah Teâlâ, mülklerinin birbirine bitişik olması dolayısıyla bazı komşular için bazıları üzerinde haklar belirlemiştir. Hatta Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Evini satmak isteyen kimse komşusundan izin istesin"[583]. Satıcı, hakkı olmayan komşuyu, hakkı olan komşuya tercih ederse bu satış iptal edilir, onun satıştan amacı sadece para kazanmaktır, para ise hakkı olan komşuda da bulunmaktadır. Bu sebepledir ki hibe ve sadakalarda şufa hakkı yoktur, zira satıcı bunlar aracılığıyla komşuda bulunmayan bazı hususları göz önünde bulundurabilir. Satıştan kastedilen şey ise sadece paradır.

Yakın komşuya, uzak komşuya. "Cunub" (الجنب) uzak demektir. *-En doğrusunu Allah bilir ya-* Cenâb-ı Hak, komşu için zikrettiği iyilikte bulunma hakkı, akrabalık hakkı ile değil, komşuluk hakkıdır. Bu sebeple O, nesep

---

580 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 114.

581 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, IV, 519.

582 Buhârî, "Şufa", 1.

583 İbn Mâce, "Şufa", 1.

yönünden yakınlığı olanlara iyilikte bulunmayı emrettiği gibi, mülk yakınlığı olanlara da iyilikte bulunmayı emretmiştir. Hem herhangi bir durumda oluşan nesep yakınlığına bir hak tanınmıştır. Ayrıca bedenin bedene temas edişi gibi mülkün de mülke temas edişi kendine özgü bir hak oluşturuyordu. Şu da var ki tefsirini yapmakta olduğumuz âyet, hepsine ihsanda bulunmayı emrettiği noktada bunu yapmak, bir durumda bağlayıcı bir haktır; işte komşuluk hakkı da bunun gibidir. Bu da şufa hakkından başkasıyla bilenemez[584]. Zaten bu hususta nakiller gelmiş ve müslümanlar bu konudaki talebi ve engel olma konusundaki hile başvurularını tevarüs yoluyla bir birbirinden almıştır. [§]Dolayısıyla gerçek, gizliliğe ihtimali bulunmayan bir açıklıkla ortaya çıkmıştır. Öyle ki halktan herhangi soru yöneltilse mutlaka bazı şeylerden haber verir; mülklere dair bu kadar açık bilgiler diğer hukuk detaylarında göze çarpmaz. Sâbit olmuştur ki şufa meseleleri ümmetçe bilinmiş nesiller boyunca mîrâs olarak bize kadar gelmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki, bu türden bir bilginin akıl ve rey yoluyla yaygınlaşması ihtimal dâhilinde değildir. Konu artık, rivayet edilmesine ihtiyaç duyulmayan bir gelenek (sünnet) olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir*. **224**

Âlimler, bazı detaylarda farklı görüşlere sahip olmakla birlikte, birbirleriyle ilişkili mallarda şufa hakkının gerektiği noktasında görüş birliği içindedir. Şufa ya bölünme ihtimali olan her malda bölünmenin gereği olarak gerekir, buna hiç kimse razı olmaz. Yahut Kur'ân'ın getirdiği ve Sünnet'in uyguladığı komşuluk konumunda gerekli olur; veya bazı komşuların, bazısından eziyet çekmesi türünden olduğu için meydana gelir. Bundan dolayıdır ki, ev

---

584 "Âyette, komşuluk sebebiyle şufa hakkının sabit olduğuna işaret eden delil vardır. Çünkü Yüce Allah, anılanların hepsine ihsanda bulunmayı emretmiştir, bunlardan biri de komşudur. Sonra ihsan anılanlar hakkında bazan bir durumda vacip olan bir hak olur, komşu hakkı da bunun gibidir. Bu komşu hakkı şufa hakkından başkasını bildirmez. Çünkü başka yollardan ihsanın ve iyiliğin ulaştırılması icmâ ile vacip değildir. Dolayısıyla, mutlaka âyetin hükmü ile belirlenen bir vacibin bulunması gerekir. Bu sebeple, şufa hakkı belirlenmiş oluyor. Ayrıca, Yüce Allah, mülk yakınlığı olan kimselere ihsanda bulunmayı, "Akraba, komşu ve uzak komşu" âyeti ile emretmiştir. Nitekim nesep yönünden yakınlığı olanlara ihsanda bulunmayı "Yakınlık sahiplerine" ifadesiyle emretmiştir. Sonra, hak nesep yakınlığı sebebiyle bir durumda farz kılınır, bunun gibi, mülk yakınlığı sebebiyle de vacip olur. Bununla beraber, sıla ve ihsanda bulunmak, zatî olarak yakınlıkta temas olma sebebiyle vacip olmuştur. Bu da ana rahminde kardeşler arasındaki yakınlıktır. Bunun gibi, mülkü, arkadaşının mülküne temas eden ve bitişik olan kimselerde de hüküm böyledir. İki yakınlıktan birini diğerine kıyas ederek. Bitişik olmayan komşuların durumu ise böyle değildir. Çünkü burada mutlak bir yakınlık bulunmamaktadır. Bu yakınlık da arada bir engel olmaksızın iki mülkün birbirine bitişik olmasıdır. Ama arada bir engel olunca yakınlık değil, belki uzaklık olur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 166a-166b; Medîne nüshası, vr. 189b).

düşünmeden önce komşuların halleri konusunda bilgi edinme ve bazı sıkıntı ve zararlar olduğu için, komşuların durumuna göre kıymetlerin de değişmesi halk arasında bilinen bir husustur. **225** [§]Bunların hangisi olursa olsun, komşuluk sebebiyle şufa hakkı mevcuttur[585]. Çünkü bunlar, komşuluğun var olmasında insanların kaçınamayacağı iki husustur. Dolayısıyla komşuluk sebebiyle şufa hakkı vaciptir; çünkü sözkonusu iki şey komşuluğun devamı için bulunmasına ihtiyaç vardır.

Bununla beraber iki açıdan, ortaklık noktasında komşuya ortak deme-me ihtimalinin bulunmaması sebebiyle sahâbeden gelen nakilleri uzlaştırmak da mümkündür. Şöyle ki ortaklık açısından, ortağa iki bakımdan komşu denilmez. Bunlardan biri, Yüce Allah'ın "Yeryüzünde birbirine komşu kıtalar vardır"[586] meâlindeki beyanıdır. Cenâb-ı Hak, yeri olması açısından birbirine komşu kılmamıştır ki ona kıtalar nispet etmiş olsun. O, bu kıtalar yoluyla komşuluğu yanyana oluşu yaratmıştır. Şu da var ki bununla birlikte, sözlükte "civar" kavramı iç içe olan şeylerin değil, birbirine yakın ve bitişik olan şeylerin adı olmuştur. Bu husus, bilgi karşısında inatlaşmaktan kaçınan herkes tarafından bilinmektedir. Diğer delil de şudur: Aynı arsalar üzerinde bulunan ortaklara komşu denilmez. Şu ortaya çıkmıştır ki "civar" (komşu) ortaklık isimlerinden değildir. Dolayısıyla "civar" kavramıyla nakledilen hadisi ortaklık anlamına çevirmenin makul bir yolu yoktur. Şunu da belirtmek gerekir ki komşu olma dışında hiç bir kimsenin ortaklığı bulunmayan topraktan soran kimseye verilen cevap bu yanılgıyı ortadan kaldırmaktadır. Hz. Peygamber o soruya şöyle cevap vermiştir: **226** [§]"Komşu, yakınlığından dolayı daha çok hak sahibidir"[587]. Yine gelen rivayetlerden biri de şöyledir: "Komşu komşunun

---

585 "Bazı komşuların bazısından eziyet çekmesi kötü komşuluk sebebiyle olmaktadır. Olası zarar korkusu ile bunun defedilmesi vacip olur. Bunun için, komşuların durumları hakkında ev sahiplerinden bilgi soruşturmak türünden iyiliği emretmektir. Bu sebeple şöyle denilmiştir: "Önce komşu al, sonra ev". Bu sebeple komşuların durumuna göre evlerin değeri de değişik olmuştur. Çünkü bunda menfaat ve zarar sözkonusudur. Bu anlam dolayısıyla şufa hakkı acil olarak sabit olmuştur. Hatta bir kimse, mülkün satıldığını öğrendikten sonra şufa talebinde bulunsa şufa hakkı bâtıl olur. Çünkü şufa asîlden zararı defetmek için var olmuştur, dolayısıyla, rahîlin (gelip geçenin) zarar görmeyeceği şekilde sabit olması da vacip olmuştur. Şufa hakkının hemen değil de ebedî olarak sabit olmasında da müşteriye zarar vermek vardır. Çünkü satınalan kimsenin, evde ilave bina yapmasından ve burada büyük harcamalar yapmasından emin olunmaz. Sonra şefi' gelir şufa hakkını talep eder ve müşteriye: "Evi teslim et, yaptığın binayı da kaldır" der. Bunu yapmakta müşterşiye açıkça zarar vardır. Hangi şekilde olursa olsun, ortaklık olmaksızın, komşuluk sebebiyle şufaya hükmetmek vacip olur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 166b).

586 er-Râd, 13/4.

587 Kaynağı daha önce geçmiştir.

şufa hakkına daha layıktır. (Bir kimse mülkünü satacağı zaman) şayet yolları aynı ise komşusu da orada yoksa onu bekler"[588]. Zikrettiğim sebeple ortaklık hakkındaki haberi komşu hakkındaki habere uygun olacak şekle döndürmek gerekir. Bunun da üç yolu vardır. Birincisi, "Hz. Peygamber (s.a.) taksim edilemeyen ortak için şufa hakkına hükmetti" sözü komşuluk hakkından haber veren hadise karşılık değildir. Çünkü komşu her iki görüşe göre daha çok hak sahibidir[589]. "Sınırlar bulunduğu, yollar engellendiği vakit şufa yoktur" şeklinde rivayet edilen sözün, bu işten haber vermek için olma ihtimali vardır; şöyle ki yolların değiştirilmesi ve sınırların ortaya çıkarılması durumunda şufa hakkı yoktur. Çünkü mülkü bölüştürmek ticari mallardaki satış anlamındadır. Hatta, sadece kendi misli ile fazlasına mübadele edilme ihtimali olan bütün mallarda bölüştürmenin olamayacağı da alışveriş anlamındadır. Bu sebeple de bunda şufa yoktur denilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir*. İkincisi, şöyle olmaktır: Bu durum sözkonusu olunca, aralarında sınır olmayan ve yolları değiştirilmeyen kimselerle beraber şufa hakkı yoktur. *En doğrusunu Allah bilir*. Üçüncüsü, sınırlar var olup da bunların birbiriyle kesişmesi [§]yolların bozulup birbirinden **227** ayrılması ve uzaklaşması durumudur, çünkü birbiriyle karışma ile bir olma iki şeyden biri değildir. Ortak olmakla ilgili haberin zikrettiğimiz anlama gelme ihtimali olursa, hem komşuluk hem de ortaklık sebebiyle şufa durumu, birlikte sıralamaya göre sabit olur. *Bütün güç ve kudret yüce Allah'a aittir.*

Eğer "cunub" (الجنب) kelimesi nesep yönünden komşuların uzağı olursa[590], bitişik komşu olan iki kimse olma sebebiyle var olan hakka müstahak olur ve onlardan her biri diğerinin bir yanında olur, çünkü her uzak olan şey uzakla isimlendirilmez. Bu konuda iki tevil vardır, biri bitişik olmak sebebiyle hak, diğeri komşuluk, hangi sebeple olacaksa onu açıklamaktır. *En doğrusunu Allah bilir*.

Yakın arkadaşa. Bunun, kim olabileceği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür: Hz. Ali (r.a.) şöyle demiştir: O, kadındır. Abdullah b. Mesûd (r.a.) da Hz. Ali gibi, kadındır demiştir[591]. İbn Abbâs'ın o seferdeki arkadaştır, dediği

---

588 Az önce kaynağı geçmiştir.

589 Yani her iki mezhebe göre; (Hanefiler ve diğerleri) ortak, şufa hakkına komşudan daha çok layıktır. Şârih şöyle demiştir: "Buna göre iki haber ile amel etmek ve iki sünnetle hüküm vermek gerekli hale gelir. Şunu kastediyorum: Komşuluk ve ortaklık belli bir tertibe göredir. Her biri diğerinin şefîi olur, fakat ortak olan komşu olandan önce gelir; mirsata baba, dede, erkek kardeş ve amca gibidir. Dolayısıyla imkân ölçüsünde her iki hadisle amel edilmiş olur (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 167a; Medîne nüshası vr. 190a-190b).

590 Akrabalığı olmayan komşu demektir.

591 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 81.

nakledilmiştir; Mücahid'in görüşü de böyledir[592]. Yakın arkadaş şayet kadın ise iyilik yapma emri tek taraflıdır, eğer yol arkadaşı ise iki taraflıdır. Birine lazım gelen arkadaşlık hakkı, diğeri için de lazım gelir.

Yolcuya[593]. Cenâb-ı Hak yolcuya, yoksullar hakkında yaptığı niteleme gibi iki yönden iyilikte bulunmayı emr etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Ellerinizin altında bulunanlara. Bu beyanın iki açıdan kölelere iyi davranmaya ihtimali vardır: 228 [§]Ya Allah'ın verdiği nimetlere karşı şükretmek üzere iyi davranılır; çünkü Yüce Allah onlara, kendi cevherlerinden ve yaratılışta kendileri gibi ellerinin altında zelil ve alçalmış olarak verdiği kimselerden hizmetçiler kılmıştır ki bu hizmetçileri istihdam ederler ve ihtiyaçlarında kullanırlar. Yahut o köleler yemede, içmede ve giyimde kendileri gibi olsalar da elleri altında hürriyetten yoksun olarak yaşamaktadır. Öyle ki kişi kendi emri altında kalan böylelerine bakmaya bile dayanamaz. Yüce Allah böylelerine de bakmayı emretmiştir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Bu konuda çeşitli rivayetler nakledilmiştir. Enes radıyallahu anh şöyle demiştir: Hz. Peygamber'in en çok yaptığı tavsiye: "Namaza ve kölelerinize dikkat edin"[594] şeklindeydi. Câbir b. Abdullah'ın da şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Resûlullah kölelere karşı hayır tavsiye eder ve şöyle buyururdu: "Onlara yediğinizden yedirin, giydiğinizden giydirin"[595]. Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: "Resûlullah'ın namaz, zekât ve köleler hakkında dikkatli olmayı tavsiye ettiğini duydum"[596]. Yine Ummu Seleme'den gelen rivayete göre, Hz. Peygamber hastalığı sırasında şu tavsiyede bulunuyordu: "Namaza ve kölelerinize dikkat edin". O, bu vasiyeti tekrar ediyor fakat dili onu tam olarak anlatamıyordu"[597]. Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre, Resûl-i Ekrem 229 şöyle buyurmuştur: [§]"Kölenin yeme-içme hakkı vardır, ona gücünün yetmediği iş de teklif edilemez"[598]. Enes'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Vefatı sırasında Hz. Peygamber'in en son vasiyeti şu idi: "Namaza ve kölelerinize

---

592 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 80.

593 Bu cümle: "Yüce Allah'ın: "İbnu's-Sebîl" (ابن السبيل) sözü. Allah miskinler hakkında açıkladığım iki sebepten dolayı yolcuya ihsanda bulunmayı emretmiştir". *Nihaî gerçeği bilen Yüce Allah'tır.* Âyet tefsirindeki yerinden öne alınmıştı, biz onu buraya naklettik (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 143a satır: 29-30).

594 İbn Mâce, "Vesâyâ", 1.

595 Buhârî, *el-Edebu'l-mufred*, 76.

596 İbn Mâce, "el-Vesâyâ", 1; Ebû Dâvûd, "Edeb", 133.

597 İbn Mâce, "Cenaiz", 64.

598 Müslim, "İman", 41.

dikkat edin"; O, bu cümleyi göğsündeki hırıltıyla tekrar ediyor, fakat dili onu netleştiremiyordu"[599]. Ebû Zer (r.a.) da şöyle demiştir: Resûlullah'ın köleler hakkında şöyle buyurduğunu işittim: "Onlar sizin kardeşlerinizdir, fakat Allah Teâlâ kendilerini size lütfetmiştir, kendilerine yediğinizden yedirin, giydiklerinizden giydirin"[600].

Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez. Denildi ki "muhtâlen" (مختالا) kelimesi kibirlenen kimse demektir. Yine denildi ki bu kelime aldatmaktan gelmektedir; kendini beğenip şımarık yürüyen kimsedir. Bu anlamlar aynı sonuca varmaktadır; yani, Allah'a ibadet etmek konusunda kibirlenir yahut Allah'ın kullarına karşı kibirlenir ve onları aldatır.

Kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez. Çünkü Allah, insanın kendini beğenmesini sevmez. Yine Kur'ân-ı Kerîm'de şunu sevmez, bunu sever" diye zikredilenlerin hepsi aynı konumdadır: "Allah çok tövbe edenleri ve çok temizlenenleri sever"[601]; "Allah zâlimleri sevmez"[602] meâlindeki âyetler gibi. Çünkü Cenâb-ı Hak temizliği ve tövbeyi sever, zulmü ve küfrü de sevmez. O, fiillerin herbirini sevmeyince failini de sevmez, şunu sevince fiilden dolayı failini de sever.

اَلَّذٖينَ يَبْخَلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَيَكْتُمُونَ مَٓا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖۜ وَاَعْتَدْنَا لِلْكَافِرٖينَ عَذَابًا مُهٖينًاۚ ﴿٣٧﴾

230

[§]37. "Bunlar cimrilik eden ve insanlara da cimriliği tavsiye eden, Allah'ın kendilerine lütfundan verdiğini gizleyen kimselerdir. Biz, kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırladık."

Bunlar cimrilik eden ve insanlara da cimriliği tavsiye edenler. Bu âyetin bir önce geçen "Kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez"[603] meâlindeki ilâhî beyanı tefsir etmeye ve onlara dair bir nitelik olma ihtimali vardır. Çünkü bunun gibi bir söz ancak bir önce geçen âyette zikredilen kişi için söylenir. Bu âyetin "Bizim âyetlerimize inanıp müslüman olanlar"[604] be-

---

599 Kaynağı az önce geçmiştir.
600 Buhârî, "Itk", 15; Müslim, "Eymân", 40.
601 el-Bakara, 2/222.
602 Âl-i İmrân, 3/140.
603 en-Nisâ, 4/36.
604 ez-Zuhruf, 43/69.

yanında görüldüğü gibi başlangıç cümlesi konumunda bulunma ihtimali de vardır. Âyetle ilgili diğer yorumlar da şöyledir: "yebhalûne" (يَبْخَلُونَ) yanlarında olan mallardan cimrilik yaparlar ve insanlara da cimriliği emrederler anlamına gelme ihtimali vardır. Zaten her cimri adamın âdeti de budur: Hem cimri olur, hem de başkalarına cimriliği emreder. "Yebhalûne" (يَبْخَلُونَ) sahip oldukları ilim ve hikmette cimrilik yaparlar, başkalarına öğretmezler ve insanlara da böyle davranmayı emrederler. Yine Hz. Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin nitelik ve özelliklerini açıklamak konusunda cimri olurlar ve bunu başkalarına da emrederler. Görmez misin ki O, şöyle buyurmuştur: **Allah'ın kendilerine lütfundan verdiğini gizlerler.** Yani Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin güzelliklerini ve sıfatlarını gizlerler.

Allah'ın kendilerine lütfundan verdiğini gizlerler. Yani ilim ve hikmeti gizlerler, anlamına gelme ihtimali vardır. Daha önce zikrettiğimiz üzere, onlar Allah'ın fazlından verdiği mallardan cimrilik eder ve onları Allah yolunda harcamazlar. Aslında Allah yolunda harcamayı ve sadaka vermeyi terk etmekte O'nun verdiği nimetleri gizlemek sözkonusudur. Bu konuda Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: **[§]**"Allah'ın nimet verdiği kimsenin üzerinde o nimet görülmemiştir"[605]. Burada yer alan "o nimet görülmelidir" ifadesiyle, kendisine harcama yapması ve kendisini giydirmesi kastedilmiş olmalıdır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Hz. Peygamber'in, bununla başkalarına harcamada bulunma ve sadaka vermeyi kastetmiş olması da mümkündür. Buna göre harcamayı terk ettikleri takdirde Allah'ın kendilerine mal verdiği kimseler bu malları gizlemiş olurlar, çünkü çok malı olan kimse kendisine harcama yapmayı terk etmez.

231

Bir görüşe göre **Cimrilik eden ve insanlara da cimriliği tavsiye edenler** meâlindeki ilâhî beyan Kâb b. Eşref hakkında indiği ifade edilmiştir. O, Hz. Peygamber'in güzel sıfatlarını ve özelliklerini gizlemiş ve diğer Yahudi reislerine de bu sıfatları gizlemeleri için yazı yazmıştır[606]. **Cimrilik eden ve insanlara da cimriliği tavsiye edenler.** Yani Allah'ın kendilerine nimet olarak verdiği mallarda cimrilik yapanlar, yahut kendilerine Allah'ın açıklamış olduğu Resûl'ün sıfatlarında cimrilik yapıp onları gizleyenler veya emredildikleri ibadetleri gizleyenler. Bu üç durumdan biri onları küfre sevketmiştir, çünkü onlar en azından bunların birini gizlemeyi helâl kabul ederek inkâra sapmıştır. Bu sebepledir ki Kur'ân'da zikredilen kötüleme onlara gelmiştir. *En doğrusunu Allah bilir*. Onların bu gizlemeleri, kendi kitaplarında bulunan hü-

---

605 Ebû Dâvûd, "Libâs", 17; Tirmizî, "Bir", 63.

606 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 85; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 538.

kümlerden vazgeçtiklerinin bilinmemesi için, Hz. Peygamber'in güzel sıfatlarını, İslâmiyetin hukuk muhtevası veya ibadetleri kendi bünyelerinde gizlemelerinden kaynaklanmıştır. İşte bu onların yaptıkları tahriftir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Biz, kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırladık. Bu ilâhî beyan açıktır, bu konuya birden fazla yerde temas etmiştik.

وَالَّذٖينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ رِئَٓاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَمَنْ يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ قَرٖينًا فَسَٓاءَ قَرٖينًا ﴿٣٨﴾

232

[§]*38. "Ve bunlar Allah'a ve âhiret gününe inanmadıkları halde mallarını, insanlara gösteriş için sarf edenlerdir. Bir kimsenin arkadaşı şeytan olursa o ne kötü bir arkadaştır!"*

Ve bunlar Allah'a ve âhiret gününe inanmadıkları halde mallarını, insanlara gösteriş için sarf edenlerdir. Bu âyetin münâfıklar hakkında indiği ifade edilmiştir. Onlar gösteriş için yardımda bulunuyor, yine gösteriş için namaz kılıyorlardı. Bu şekilde müminlere uyum sağladıklarını gösteriyor, fakat kendi iç âlemlerinde Allah'a da âhirete de inanmıyorlardı. Bir görüşe göre âyet, Resûlullah'a düşmanlık yapmaya çalışanlar hakkında inmiştir. Onlar Resûl-i Ekrem'le beraber savaşlara çıkıyor, mallarını insanlara gösteriş olsun diye harcıyor, bununla devlet yönetiminde rol almak istiyorlardı.

Bir kimsenin arkadaşı şeytan olursa o ne kötü bir arkadaştır! Bunun dünya çapında olması muhtemeldir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Onların yanlarına bazı arkadaşlar verdik de… arkalarında olanı da onlara şirin gösterdiler"[607]. Bu durumun âhirette olma ihtimali de vardır. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Ne kötü arkadaş! Zulmederek hak ettiğiniz için çekmekte olduğunuz azapta ortak olmanız bugün size bir fayda sağlamayacaktır"[608]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu, onlardan her birinin şeytanı kötülüyor olmasının, ondan uzak durmasının ve melekleri güzel görerek

---

607 "Onların yanlarına… Böylece kendilerinden önce gelip geçmiş olan cin ve insan topluluklları hakkındaki hüküm onlar için de kesinleşti. Kuşkusuz onların hepsi hüsrana uğramışlardır" (Fussılet, 41/25).

608 "Allah'ın mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşıdır. Kendilerini doğru yolda zannederken bu şeytanlar onları yoldan saptırıp dururlar. Sonunda o kişi bize gelince -şeytana hitaben- "Keşke seninle aramız doğu ile batı kadar uzak olsaydı!" der. Ne kötü arkadaş! Zulmederek… fayda sağlamayacaktır" (Zuhruf, 43/36-39).

övmesinin bir sonucudur. Hatta nesnelerin çirkinliğine şeytanlardan örnek verilmiştir, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Zakkumun tomurcukları sanki şeytanların kelleleri gibidir"[609]. Güzelliğe de meleklerle örnek verilmiştir. Bunun sebebi, insanların, şeytanların çirkinliğini ve meleklerin güzelliğini bilmiş olmalarıdır. Buna da dinî delillerle vâkıf olmuşlardır, çünkü insanlar melek görmemişlerdir ki güzelliğini gözleri ile görsünler, şeytan da görmemişlerdir ki çirkinliğini müşahede ile bilsinler, fakat bunları haberle bilmişlerdir. Burada sözkonusu edilen bilgilerde nübüvvet müessesesinin ispatı vardır, çünkü insanlar bu hususları yalnızca onlardan öğrenmişlerdir. Bütün insanların şeytanları kötülemeleri ve onlardan hoşlanmamaları, buna karşılık melekleri güzel bulup yüceltmeleri peygamberliği kanıtlamaktadır. Çünkü insanlar bu iki grubu görmediler. Sadece haberleri kabul edip dilleriyle ifade etmişlerdir.

233 [§]Çünkü peygamberler bu haberleri şeytanları ve melekleri yaratan Allah'tan getirmişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir*.

وَمَاذَا عَلَيْهِمْ لَوْ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَاَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقَهُمُ اللّٰهُ وَكَانَ اللّٰهُ بِهِمْ عَلِيمًا ﴿٣٩﴾

39. "Allah'a ve âhiret gününe iman edip de Allah'ın kendilerine verdiğinden harcasalardı ne olurdu sanki! Allah onların durumunu hakkıyla bilmektedir."

Allah'a ve âhiret gününe iman etselerdi ne olurdu sanki. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu âyet-i kerîme Cenâb-ı Hak'kın, "Ve bunlar Allah'a ve âhiret gününe inanmadıkları halde mallarını, insanlara gösteriş için sarf edenlerdir"[610] meâlindeki beyanın bağlantısıdır. **Allah'a ve âhiret gününe iman edip de Allah'ın kendilerine verdiğinden harcasalardı ne olurdu sanki.** *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu beyanın anlamı şudur: Onlar devlet yönetiminde rol alma ve bunu devam ettirme istekleri dolayısıyla gösteriş için infakta bulunuyorlardı. Bu sebeple Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Eğer Allah'a ve âhiret gününe inansalardı, ayrıca verdiğimiz rızıklardan infak etselerdi istedikleri yönetici olma durumu kendileri için kalıcı olurdu. Küfür yoluyla onlara ne yönetici olmak, ne de şan ve şeref kazanmak vardır. Onlar iman etselerdi bu durum daha çok anılmalarına ve mertebelerinin yükselmesine vesile olurdu. Görmez misin

---

609 es-Sâffât, 37/65.

610 en-Nisâ, 4/38.

ki onlardan müslüman olan İbn Selâm ve diğerleri gibi önder kişiler İslâm'da ölümlerinden sonra da ün sahibi olmuşlardır, hem de İslâm ahkâmı konusunda kendileriyle ilgili olarak vaki olan hususlara ihtiyaç kalmaksızın. Onlardan küfür üzere ölenler ebedi olarak anılmamıştır. Allah Teâlâ şunu haber vermiştir ki Allah'a iman etmekte ve Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme uymakta, size ulaşmasını hırsla istediğiniz yönetici olmanın, menfaatlerin ve diğer hususların olmaması sözkonusu değildir. [§]Öyle ki onlar şöyle demişlerdi: "Seninle beraber doğru yolu izlersek yurdumuzdan sökülüp atılırız"[611]. Bu sebeple Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Allah'a ve âhiret gününe iman etselerdi onlara ne olurdu sanki.** Yani hidâyete uymaları sebebiyle onların korktukları az veya çok kötü bir şey olmazdı.

234

Allah onların durumunu hakkıyla bilmektedir. Bu ilâhî beyanın iki şekilde yoruma ihtimali vardır. Birincisi, onlar O'nun bilgisi dâhilinde vukû bulur. İnkârcıların küfür, şirk ve benzeri şeytan icadı türünden yaptıkları fiiller, Cenâb-ı Hak'kın bilgisizliği ve gafleti yüzünden değildir. Bu durum, yeryüzü hükümdarlarının yaptıkları gibi değildir; öyle ki bu hükümdarlar bir iş yapıp da sonra onun tersi ortaya çıkınca, olup bitenden onların gafil olması ve sonucu bilmemelerinden kaynaklanır. Yüce Allah o kâfirleri bilmektedir, fakat kendilerini bu halleri üzere bırakmıştır, çünkü onların asi olmasından kendisine zarar gelmez, itaatlerinden de bir fayda beklemez. Aksine fayda ve zararların sonucu kendilerine döner.

İkincisi, bu ilâhî beyan onları sakındırma ve uyarma niteliği taşımaktadır. Zira kişi, nefsinin arzusuyla yaptıklarından başkasının haberdar olduğunu bilirse, kendisi üzerinde bir bekçi ve kontrol edicinin bulunduğunu bilmeyenden daha çok sakınır ve daha çok korkar. Yüce Allah'ın, "Oysa sizi gözetleyen muhafızlar, değerli yazıcılar var. Onlar yaptığınız her şeyi biliyorlar"[612] meâlindeki beyanı da aynı konumda bulunmaktadır. Bu kayıtların sebebi insanların kötülükten sakınmalarını sağlamaktadır. Şöyle de denilmiştir: **Allah onların durumunu hakkıyla bilmektedir** meâlindeki beyanı şu demektir: Allah onların iman etmeyeceklerini bilmektedir.

Allah onların durumunu hakkıyla bilmektedir. Bu ilâhî beyan hakkında şu yorum da yapılmıştır: Allah onları yaratınca ne yapacaklarını biliyordu. Allah Teâlâ şu hususu açıklıyor: Cenâb-ı Hak, onları yarattı ki kendilerinin Allah'a muhalefette bulunmalarının O'na bir zarar vermeyeceğini bilsinler.

611 el-Kasas, 28/57.
612 el-İnfitâr, 82/10-12.

Çünkü muhalefetin zarar vereceğini bilen herkes başlangıçta bunu üstlenmez, ancak bunun faydasını zararından ayırmayacak derecede gafletle yapar[613]. İkincisi, sözkonusu ilâhî beyan, işi yaparken kendisi üzerinde kontrol eden 235 birinin varlığını hatırlatmak suretiyle sakındırma konumundadır. [§]Nitekim üzerinde bir kontrol edicinin bulunduğunu bilen kimsenin, nefsinin istediği işe son vermesi alışılmış bir davranıştır. Âyette yer alan “kāne” (كان), ilâhî ilmin hâdis olduğunu reddetmeyi amaçlamıştır. Yahut Allah, zatına mahsus bilgisiyle kullarının işlerini ve kendisinin onlar için vereceği cezayı haber vermiştir[614]. *En doğrusunu Allah bilir*.

إِنَّ اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ اَجْرًا عَظِيمًا ﴿٤٠﴾

40. “Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez; o zerre bir iyilik ise onu katlar, kendi katından da büyük mükâfat verir.”

Allah zerre kadar haksızlık etmez; **Onlara kıl payı kadar haksızlık edilmez**[615]; “Onlar zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar”[616]; “Senin rabbin kullarına asla haksızlık etmez[617]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak’kın bunların hepsini zikretmesinin hikmeti şudur ki, câhil bir kimse, çocukların ve küçüklerin çektiği acıları ve onların karşılaştıkları musibetleri görünce bunun, Allah tarafından onlara yönelik birer zulüm olduğunu sanmasın. Bunun yanında bu âyet *-en doğrusunu Allah bilir ya-* sağlık ve selâmetin, kulun Allah üzerinde ki hakkı olduğu için değil, Allah tarafından kuluna bir ihsan olduğunu bildirmeyi de hedeflemektedir. Çünkü Allah dilediğini dilediği gibi, sağlam ya da hasta olarak yaratma hakkına sahiptir. Şunu da belirtmek gerekir ki görünür

---

613 “Zira kendisine zarar veren bir şeyi yaratmayı üzerine alan kişi, faydasını zararından ayıramayacak derecede gafil olursa bunu yapar. Örneği şudur: Dünyada kendisine zarar verecek bir işi yapan kimse, o işin kendisine vereceği zarardan gaflet içinde olur ve akıbetini bilmez. Dolayısıyla bunda Yüce Allah’ın, küfür ve mesiyetleri yaratmasındaki hikmeti ve yaratıklarının ibadetlerine ihtiyacı olmadığını açığa çıkarmak sözkonusudur (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 167b).

614 “Allah Teâlâ’nın “kāne” (كان) kelimesiyle, ilminin hâdis olma niteliğini reddetmesi muhtemeldir. Çünkü bu âyette Yüce Allah insanlar yaratılmadan önce onların işleri ve işlerinin cezasını bildiğini haber vermektedir (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 167b).

615 en-Nisâ, 4/49.

616 en-Nisâ, 4/124.

617 Fussılet, 41/46.

âlemde zulmeden kişi iki sebepten dolayı zulmeder: Ya adalet ve hakkı bilmemekten dolayı yahut da ortaya çıkan bir ihtiyaçtan dolayı olur ki o ihtiyacı giderirken kendisini zulmetmeye sevkeder. Allah Teâlâ, zatı itibarıyla her şeyden müstağnîdir, ezelden beri bilendir, O'na bir ihtiyacın dokunmasından yahut bir şeyin ondan gizli kalmasından berîdir. Şu da var ki dünya âleminde zulmün anlamı hak sahibinin izni olmaksızın bir şeyi almaktır. Yaratıkların hepsi her yönüyle Allah'a aittir, dolayısıyla O'nun yaptığında zulüm sözkonusu değildir.

[§]Âyette yer alan "zerre" (ذرّة) kelimesinin karınca anlamına geldiği söylenmiştir. Nitekim İbn Mesûd'un okuyuşunda kelime "miskāle nemletin" (مثقال نملة) şeklindedir[618]. "miskāle zerretin" (مثقال ذرّة) yerine "miskāle habbetin" (مثقال حبة) de denilmiştir (tane kadar). Bu, temsilî bir ifade olup gerçek anlamını taşımaz; cüssesi küçük olduğu için zikredilmiştir ki Allah bu kadar olsa bile zulmetmez, nerde kaldı daha fazlası! Zerre kadar olma ihtimali yoktur, fakat olsa bile bu onun yaratması ile oluşur[619]. *Başarıya ulaşmak Allah'ın yardımıyla mümkündür.* **236**

O zerre bir iyilik ise onu katlar, kendi katından da büyük mükâfat verir. Bu ilâhî beyan, Mûtezile'yi reddetmektedir; çünkü onlar şöyle diyor: Büyük günah işleyen kimse, çok sayıda güzel işleri olsa da ebediyen cehennemde kalır. Oysa Allah Teâlâ **O zerre kadar bir iyilik ise onu katlar, kendi katından da büyük mükâfat verir** buyurmuştur, o mükâfat cennettir. Bu da Mûtezile mensuplarının Allah Teâlâ hakkında kötü zanda bulunmaları ve ilâhî rahmetten ümit kesmelerinden kaynaklanmıştır. Enes radıyallahu anhtan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ mümine zulmetmez, her iyiliğe karşılık sevap verilir, ya dünyada rızık veya âhirette mükâfat olarak"[620]. Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet edildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ (âhirette) şöyle buyuracaktır: "Kalbinde zerre kadar iyi işi olan kimseyi cehennemden çıkarın"[621]. Ebû Saîd el-Hudrî de şöyle demiştir: Bundan şüphe eden kimse: "Allah zerre kadar zulmetmez" âyetini okusun"[622].

---

618 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 539.

619 Yani gerçekten zerre ağırlığında zulmün varlığı âdette mümkün değildir. Fakat Allah olmasını dilerse o buna kādirdir.

620 Müslim, "Sıfatü'l-münâfıkīn", 56-57.

621 İbn Mâce, "Mukaddime", 9.

622 İbn Mâce, "Mukaddime", 9.

فَكَيْفَ اِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ بِشَه۪يدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلٰى هٰٓؤُلَٓاءِ شَه۪يدًا ﴿٤١﴾

41. "Her bir ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onlara şahit tuttuğumuz zaman halleri nice olacak!"

Her bir ümmetten bir şahit getirdiğimiz zaman. Cenâb-ı Hak peygamberini, yani her ümmetin peygamberini şahit getirdiği zaman ve ey Muhammed seni de şunlar hakkında, yani ümmeti hakkında **şahit tuttuğumuz zaman** onları tasdik etmek üzere şahit getirdiğimiz zaman. 237 [§]Çünkü peygamberler, ümmetler, aleyhine ve elçiler lehine şahitlik yapacaklardır ki o elçiler gönderildikleri talimatları tebliğ etmişlerdir. Çünkü onların doğru olduklarının delilleri ortaya çıktı ve elçilik görevlerine dair kuvvetli deliller mevcut olmuştur. Elçiler hakkındaki bu şahitlik, ümmetleri aleyhine şahitliğe dönmüştür. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Dikili taşlar üzerine kesilen hayvanlar"[623] yani dikili taş için demektir. Bu beyanın, eğer yalan konuşurlarsa ve hak yoldan saparlarsa "bu kendileri aleyhinedir" mânasına da gelebilir.

Her bir ümmetten bir şahit getirdiğimiz zaman. Yani her ümmetin peygamberini ve **seni de** ey Muhammed ümmetin hakkında elçilik görevini tebliğ ettiğine dair **şahit tuttuğumuz zaman** demektir.

يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَعَصَوُا الرَّسُولَ لَوْ تُسَوّٰى بِهِمُ الْاَرْضُ وَلَا يَكْتُمُونَ اللّٰهَ حَد۪يثًا ﴿٤٢﴾

42. "Küfür yoluna sapıp peygamberi dinlemeyenler o gün, Allah'tan hiçbir haberi gizleyemez hale düşerek yerin altında kaybolmayı temenni ederler."

Küfür yoluna sapıp peygamberi dinlemeyenler, o gün yerin altında kaybolmayı temenni ederler. Bu âyet hakkında birkaç şekilde yorum yapılmıştır. Cenâb-ı Hak, kıyâmet günü amel defteri sağdan ve soldan verilenleri birbirinden ayırdığı zaman vahşi hayvanlara, kuşlara ve yırtıcı hayvanlara "Toprak ol" buyurduğu ve onlar da toprak oldukları zaman, küfür yoluna sapıp peygamberi dinlemeyenler gibi toprak olup yeryüzünde kaybolmalarını temenni

---

[623] el-Mâide, 5/3.

edeceklerdir. İbn Abbâs'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Müşrikler kıyâmet gününde müşrik olduklarını inkâr edecekler, fakat Allah Teâlâ organlarını konuşturarak aleyhlerinde şahitlik yaptıracaktır, işte o zaman müşrikler toprak olmayı temenni edeceklerdir[624]. Nitekim yüce Allah müşriklerden naklederek: "Keşke toprak olaydım"[625]; "Keşke ölümüm her şeyi bitirseydi!"[626] buyurmuştur. Allah Teâlâ'nın: **Keşke yerin altında kaybolsalar** sözü, keşke diriltilmeseydik ve canlandırılmasaydık demektir. Âyetteki (تُسَوّٰى) kelimesi (تُسَوّٰى، تَسَوّٰى، تَسْتَوِى، تُسْوَى) şeklinde de okunmuştur. Hafsâ'nın mushafına göre ise âyet (لو تستوى بِهِمُ الأُرْضَ)[627] şeklindedir.

[§] Allah'tan hiçbir haberi gizleyemezler. Denildi ki yüce Allah'ın "Sonra onların mazeretleri "Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık" beyanında ifade buyurulduğu üzere, Allah'a ortak koştuklarını inkâr edince, Allah'a karşı hiçbir sözü gizleme gücüne sahip olamayacaklardır. Bu ifadenin yeni başlamış bir cümle olma ihtimali de vardır: **Allah'tan hiçbir haberi gizleyemezler.** Şu yoruma da ihtimali vardır: Âhiret gününde, dünyada iken hiçbir sözü gizlememiş olmayı isteyip temenni edeceklerdir. **238**

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى حَتّٰى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا اِلَّا عَابِرٖى سَبٖيلٍ حَتّٰى تَغْتَسِلُوا وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰٓى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَٓاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَٓائِطِ اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَٓاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَٓاءً فَتَيَمَّمُوا صَعٖيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَاَيْدٖيكُمْ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٤٣﴾

43. "Ey iman edenler! Siz sarhoşken ne söylediğinizi bilinceye kadar, cünüp iken de -yolcu olan müstesnâ- gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya yolculuk halinde bulunursanız yahut sizden biriniz

---

624 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 94; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 543.

625 "İnsanın önceden yapıp ettiklerine bakacağı, inkârcının da, "Keşke toprak olsaydım!" diyerek dövüneceği gün" (Nebe', 78/40).

626 el-Hâkka, 69/27.

627 Yedi kırâat imamından Nâfi' ve İbn Âmir yukarıdaki kelimeyi "tetesevvâ" (تَتَسَوّٰى) şeklinde okumuştur, İbn Kesir, Ebû Amr ve Âsım da "tüsevvâ" (تُسَوّٰى) şeklinde, Hamza ve Kisâî ise "tesevvâ" (تَسَوّٰى) şeklinde okumuşlardır (bk. Mücahid, *Kitabu's-seb'a*, 234). Bundan başka nakledilen okuyuşlar şâzdır.

ayak yolundan gelirse ya da kadınlara dokunup da -bu durumlarda- su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin)***; yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır."***

Ey iman edenler! Siz sarhoşken namaza yaklaşmayın. Bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Denildi ki sarhoşken namaz kılınan mekâna yaklaşmayın demektir. Bunun gibi cünüp olan kimse de namaz kılınan mekâna yaklaşamaz. Bu İbn Mesûd'un görüşüdür[628]. Yine denildi ki **Sarhoşken namaza yaklaşmayın** meâlindeki beyan, sarhoşluk durumunda namaz kılmayı yasaklamadır. Rivayet edildiğine göre bir erkek yemek hazırlayıp Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali ve Sâd b. Ebû Vakkās'ı davet etmiş, onlar **239** da yemiş, peşinden de kendilerine şarap içirmişti. **[§]**Bu olay içkinin yasaklanmasından önce vukû bulmuştu. Akşam namazının vakti gelmiş, içlerinden biri imam olmuş ve sûre olarak "kul yâ eyyuhe'l-kâfirûn" (قل يا أيها الكافرون) sûresini "lâ"ları (لا) atarak okumuş[629]. Bunun üzerine Yüce Allah'ın **Sarhoşken namaza yaklaşmayın** meâlindeki âyetle başlayan sûre inmiştir[630]. Hz. Peygamber'den (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Kıldığı namazı bilmeyecek durumda olan kimse namaz kılmasın"[631].

Bu âyette şu hususlara işaret vardır: Namazda farz olan sözler ve kırâatlar vardır, sarhoşken terk edilir korkusuyla onlara yaklaşmak yasaklanmıştır. Yahut sarhoşken olmaması gereken sözler karıştırılır korkusuyla bu sözlere yaklaşmak yasaklanmıştır. Burada, ister kasten ister hata ile olsun, dünya kelâmı konuşmakla namazın fasit olacağını gösteren delil vardır, çünkü sarhoş olan kimse, bunu kasten değil hata yoluyla yapar. Bu meselde hareket noktası şudur: Allah, sarhoşken namaz kılmayı, namazın kendisi için yasaklamamış, belki sarhoşluk halinde iken namaz kılmak yasaklanmıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.): "Kaçak kölenin ve kocasına karşı itaatsizlik gösteren kadının namazı kabul edilmez"[632] meâlindeki hadisi de bunun gibidir. Burada namazdan yasaklama değil, köleler için kaçmaktan ve kadınlar için kocalarına karşı itaatsizlikten yasaklama vardır. Bunun gibi önce geçen bazı sebeple yasak konulan her ibadetteki yasak, sadece o sebebe bağlı olup Allah'ın emrettiği ibadetlerden dolayı

---

628 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 98; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 548.

629 Yani şöyle okudu: (قُلْ يَٓا اَيُّهَا الْكَافِرُونَۙ اَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ وَٓ اَنْتُمْ عَابِدُونَ مَٓا اَعْبُدُ).

630 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 95.

631 Bu hadisi kaynaklarda bulamadım. Fakat Resûlullah'tan şöyle bir hadis rivayet edilmiştir: "Sizden biri namaz kılarken uykusuz ise okuduğunu anlayacak duruma gelinceye kadar uyusun" (Buhârî, "Vudû", 53; Müslim, "Salâtü'l-musâfirîn", 222).

632 Müslim, "İman", 124; İbn Huzeyme, "Sahîh", II, 69).

değildir. Çünkü kölenin kaçması, kadının itaatsizliği ve sarhoşluk o farzın yahut o ibadetin düşürülmesinde etkili hususla ilgili değildir.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette şu noktaya da işaret vardır: Sarhoş olan kimse, Allah Teâlâ'nın **Sarhoşken namaza yaklaşmayın** yasağına muhataptır. [§]Dolayısıyla sarhoşluk durumunda iken namaza yaklaşmak yasaklanmıştır; buradaki yasak sarhoşluk durumuna aittir. Şu halde kişi, muhatap konumunda sayılınca, onun boşaması da yaptığı diğer akitler de geçerli olur. Görmez misin ki Yüce Allah, başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz şeytan, içki ve kumar yoluyla aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?"[633] Şayet insanlar, sarhoşken Allah'ı zikretmekle yükümlü olmasalardı, bu konum çerçevesinde Allah'ı zikretmekten alıkoymanın bir anlamı olmazdı. Dolayısıyla sarhoşun da muhatap olduğu anlaşılmaktadır. İşte İmam Ebû Yûsuf'un şu sözü bunun içindir: Sarhoş kimse İslâm'dan dönse, onun bu davranışı dinden dönme sayılır, çünkü böylesinin karısını boşaması ve diğer akitleri ile fesihleri geçerli olmaktadır, dinden dönmesi de böyledir. İmam Ebû Hanîfe'ye göre ise sarhoş, istihsan ilkesine bağlı olarak dinden dönmüş sayılmaz. Çünkü dinden dönme, diğer akitler ve fesihler gibi değildir. Şöyleki, diğer akitlerin oluşması -kalben rıza şart koşulmuş olsa da- dil ile ifade etmeye bağlıdır. Fakat iman ile küfür böyle değildir, halk arasında dil ile ifade edilmesi her ne kadar şart koşulmuş ise de o, kalben gerçekleşir. Durum böyle olunca kişi, sarhoş olduğunda sarhoşluk kalbi hükümsüz bırakır, sanki o sözü kendisi söylememiş gibi olur. Diğer akitler ise dil ile söylemeye bağlı olduklarından akit onunla gerçekleşir. *En doğrusun Allah bilir.*

Namaza yaklaşmayın. Allah Teâlâ'nın bu beyanı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür: Bazıları buradaki yasağı namaz kılma yerine nispet etmiştir, çünkü namaz bir iştir, işe yaklaşılmaz. Bir kısmı da yasağı namaz işine yaklaşmayın mânasına yorumlamıştır, yani namaz kılmayın demektir. [§]Bu yorumlardan hangisi kastedilirse edilsin, diğeri ona dâhildir. Çünkü sarhoş kimseye, saygınlığı sebebiyle namaz kılınan yerde bulunmak yasaklanınca, namaz kılma fiili haramlık ve engellenme noktasında daha güçlü bir konumda bulunur. Bu hususu, **ne söylediğinizi bilinceye kadar** meâlindeki ilâhî beyanda desteklemektedir. Bir işi yaparken kişi, ne dediğini bilmeye ihtiyaç duyar ki farz olan bir metni terk etmeyip namaz fasit olmasın, yahut haram kılınmış bir şeyi katarak fasit olmasın. Tartışılan konuda iki yorumdan birinin buna işaret eder,

240

241

---

[633] el-Mâide, 5/91.

namazın genelinde ise ikisi de mevcuttur[634]. Kişi bunu hata yoluyla da söyleyebilir. Hatanın ise namazı bozması sabit olmuştur. Şayet bozmayacak olsaydı yasaklamaktan başka bir şey olmazdı; tehirde ise yine yasaklama vardır[635]. *En doğrusunu Allah bilir*. Eğer bu beyanla namaz kastedilirse mekân da namaz içindir, namaz kılma imkânı olmaksızın namaz kılınacak yerde bulunmanın bir anlamı yoktur. *En doğrusunu Allah bilir*.

Cünüp insanın ve yolcunun durumu da aynı şekildedir, bunların namazı teyemmümle olur. Bir de cami gibi mekânlar; böyle bir yere teyemmümle girip geçmek mubahtır. Bize göre böyle bir yere cünüplükten yıkanmak için girmek **242** caizdir. *En doğrusunu Allah bilir*. [§]Mescide girme konusunda cünüp olan kimseye teyemmümle girmek mubah olunca teyemmümde bir tür dinî temizleme özelliğinin bulunduğu ortaya çıkmıştır; dolayısıyla kişinin özür sebebiyle teyemmümle namaz kılması caizdir. *En doğrusunu Allah bilir*[636].

[İman - Kalp İlişkisi]

Akşam namazında sarhoşken "kul yâ iyyuhe'l-kâfirûne" (قُلْ يَا اَيُّهَا الْكَافِرُونَ)[637] sûresini "lâ"ları (لا) atarak okuyuş yapan imamdan rivayet edilen ve **Sarhoşken namaza yaklaşmayın** ilâhî beyanıyla ilgili olarak gelen hadiste, sarhoşluk durumunda küfrü gerektirecek sözü söyleyen kimsenin tekfir edilemeyeceğine

---

634 "En yakın olan anlam, âyet bağlamında namaz kılmayı yasaklamatır. Bu âyet de "Ne dediğinizi bilinceye kadar…" meâlindeki beyandır. Ne dediğini bilmek namaz kılmada ihtiyaç duyulan bir husustur, tâ ki farz olan bir zikri terketmesin ve namaz bozulmasın, yahut gayr-ı meşrû bir konuşma söze katıp namazı bozmasın" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 167b). Sonra Şârih şöyle dedi: "Bu âyette şu husus da mevcuttur: Namazda farz olan sözler vardır: Ya kırâat yahut tekbir veya namazı bozan sözlerden biri. Çünkü Yüce Allah "Ne dediğinizi bilinceye kadar" buyurmuştur, ne dediğini bilecek duruma gelinceye kadar namaz kılması yasaklanmıştır. Sözünü bilmeye, farz bir sözü terk edip namaz bozulunca ihtiyaç duyulur. Yahut sözün bir kısmı haram olur ve onu namaza sokmak namazı bozar. Dolayısıyla âyet, iki şeyden biri hakkında delil oluşturur: Şunu kastediyorum ki zikir farzdır yahut bazı sözler haramdır veya her ikisine birlikte delil olmaktadır, zira iki iş arasında zıtlık yoktur. Dolayısıyla farz olan şeyin fiil olup söz olmadığı noktasında sağır kimseler hakkında delil olur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 169a; Medîne nüshası, vr. 192b).

635 Yani konuşmak namazı bozan bir durum olmasaydı, namazı kılanın ne dediğini bilecek zamana kadar tehir etmenin bir anlamı olmazdı, çünkü namazı sebepsiz olarak tehir etmek yasaklanmıştır.

636 Müellifin: "Cünüp kimsenin durumu da buna göredir. Özür sebebiyle teyemmümlü olarak namaz kılabilir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır*" sözü yaklaşık olarak aynı kelimelerle tekrarlanmıştır. Fakat ibarenin iki yerde önceki söz ile alakası vardır. Bu sebeple metinde herhangi bir değişiklik yapmaya girişmedik.

637 el-Kâfirûn, 109/1.

işaret eden delil vardır[638], çünkü Allah Teâlâ âyetin başında onlara imanla [ey inananlar! diye] hitap etmiştir. Bu sebeple sözkonusu kişi Ebû Hanîfe'ye göre kâfir olmaz. Şu da var ki, hata yoluyla dilinden küfür kelimesi çıkan kimse hüküm bakımından kâfir olmaz. Küfür kelimesi, sarhoşun dilinden hata ile çıkar. Bunun delili, ayıldıktan sonra bu kelimeyi hatırlamamasıdır. Halbuki kalpten geçirerek söylenen söz unutulmaz, özellikle bütün mezheplerde durum böyledir. Böylesi konunun sebepleri hakkında düşünmek, kişinin kanaatine göre alternatiflerin en uygununu seçmekle oluşur. Bu da ya kesin bir delil, bir ihtimal veya taklit ile hüsn-i zandan meydana gelir. Bu sıraladığım hususlarda yanılma ihtimali yoktur. Fakat sarhoşun durumu böyle değildir, öyle ki yakın zamanda hatırlamak istese de hatırlayamaz, şu halde bu sözün hata yoluyla söylenmiş olduğu sabit olmuştur. Oysa ki naslar hataların sorumluluğunu kaldırmıştır[639]. [§]Bu konunun dayandığı esas şudur: İnsan din işlerinde, özellikle kalple oluşan inkâr konusundaki kesin inancını, dilini kullanmadan hissettirir. Aynı kişi bu alanda hata ederse bu, kalbin işi olmayıp dilin işidir, o dil ki kalpte var olan düşünce ve inancı anlatır. Binaenaleyh küfrü dili ile anlatan ve niteliklerini sayan kişi, iç dünyasının bir yansıması olarak buna inandığını anlatmadıkça küfre girmez; bunun içindir ki durum açıkladığımız gibidir. Şu halde Kur'ân'ı kasten yanlış okuma olayı küfre götürür. Ama saygı ve iman amacıyla okuyuşunun küfür kabul edilmesi caiz değildir. Bu anlattıklarımız, dili ile icra ederken okuyuşta hata eden yapan kimseden küfür hükmünün kaldırılmış olduğunu kanıtlamıştır. Sarhoşun hata etmesi de bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir*.

243

[**Cünüplük Hükümleri**]

Müfessirler **Cünüp iken de -yolcu olan müstesnâ-**[640] meâlindeki beyanın yorumu hakkında farklı görüşler ileri sürmüştür. Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: Bu kişi yolculukta su bulamayıp da teyemmüm yapan kimsedir[641]. İbn Abbâs'tan da onun seferî olduğu nakledilmiştir. Şöyle de denilmiştir: **Cünüp iken de -yolcu olan müstesnâ-.** Cünüp olan kimsenin mescide ve namaz kılacak yere girmesi yasaklanmıştır. **Yolcu olan müstesnâ**, yani bu yerlerden geçen müstesnâ. Âyeti camiden geçmek anlamında yorumlama-

638 Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "Yanıldığınız hususta size günah yoktur, fakat bilinçli ve kasıtlı olarak yaptıklarınızdan sorumlusunuz" (el-Ahzâb, 33/5). Hz. Peygamber (s.a.v.) de şöyle buyurmuştur: "Allah ümmetimden hata, unutma ve cebir altında yaptıkları işlerin sorumluluğunu kaldırmıştır" (İbn Mâce, "Talâk", 16).

639 Arapça metne ait 239. sayfanın ilk satırlarına bakınız.

640 "Ey iman edenler! Siz… namaza yaklaşmayın".

641 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 97.

nın edenin yorumu uzak bir ihtimal değildir. O, şöyle demektedir: "Cünüp kimsenin sadece mescidde kalması yasaklanmıştır, geçici bir işi için oradan geçene ruhsat verilmiştir. Görmez misin ki cünüp olan kimseye âyetin bir parçasını okumaya ruhsat verilmiştir, ancak onu tam olarak okuması caiz değildir. Cünübün oturmaksızın camilerden geçmesi, tamamlamadan bir âyet parçası-
244
nı okumak gibidir. Cünüp insanın durumu da böyledir; [§]yolcunun istisnâ edilmesi namazı teyemmümle kılmasına bağlıdır. Dolayısıyla âyette, teyemmümün cünüp kimseye işareti vardır, bir de mekâna işareti vardır, o takdirde yine teyemmümle geçmek için namaz kılınan mekâna girmek mubah olur[642]. *En doğrusunu Allah bilir*.

[Kimler Teyemmüm Yapabilirler]

Eğer hasta olur veya yolculuk halinde bulunursanız yahut sizden biriniz ayak yolundan gelirse. Cenâb-ı Hak, mukim olan hastaya teyemmüm yapmayı mubah kılmıştır. Âyet de hastalığı genel ifade ile zikretmiştir. Fıkıh âlimleri, abdest aldığı takdirde suyun kendisine zarar vereceğinden korkmayan hastanın teyemmüm yapamayacağı hususunda görüş birliği içindedir. Onlar, su ile abdest aldığı takdirde hastaya zarar vermesinden korkması durumunda teyemmüm için cevaz vermişlerdir. Bu da şunu göstermektedir: Allah Teâlâ hasta için teyemmümü mubah kılarken, onu hastalık adıyla değil hastalıktaki bir özellik sebebiyle mubah kılmıştır. Bunun da delili, zikredildiği üzere her hasta için olmayıp, bazı hastalar için mubah kılınması, bazıları için de mubah kılınmamasıdır. Bu meselede Ebû Hanîfe'nin dayandığı bir delili vardır. Öyle ki Ebû Hanîfe, ölüme mâruz kalma sözkonusu olunca, mukim olan cünüp kimse için de teyemmümle namaz kılmayı mubah kılmıştır. Görmez misin ki azîz ve celîl olan Allah, yolcu için teyemmümü mubah kılmış, fakat sefer adına değil, seferdeki bir özellikten dolayı mubah kılmıştır. O özellik de kişinin, suyun bulunmadığı bir mekânda olduğu zamandır. Görmez misin ki sefer adı mevcut olsa da, sefer özelliği bulunmadığı için şehirlerde yaşayan kişi için teyemmüm mubah değildir. Buna bağlı olarak hasta için teyemmümün mubah kılınması hastalıktaki özellikten dolayıdır. Yine görmez misin ki Allah Teâlâ, kişinin büyük abdest bozma yerinden gelmesini zikretmiştir, büyük abdest bozma yeri (الغائط) insanın ihtiyacını giderdiği rahatlama yeridir, fakat o mekândan gelen herkese de abdest ve teyemmüm almak gerekmez; şu halde teyemmümün mubah kılınması hastalıktaki bir özellikten dolayıdır; önceki

---

642 Müellifin "Cünüp kimsenin durumu da buna göredir… Özür sebebiyle teyemmümlü olarak namaz kılabilir" meâlindeki kelâmı yaklaşık olarak aynı kelimelerle tekrarlanmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* Fakat ibarenin iki yerde önceki sözle alakası vardır. Bu sebeple metinde herhangi bir değişiklik yapmayı uygun görmedik.

meselenin hükmü de buna göredir. [§]Rivayet edildiğine göre yaralı birini yıkamışlar ve bunun tesiriyle ölmüş. Bu olayın bilgisi Hz. Peygamber'e ulaşınca şöyle buyurdu: "Onu öldürdüler, bir avuç toprak onlara yeterdi"[643]. Bunun gibi alaca hastalığına yakalanan biri yıkanınca ölmüş. Resûl-i Ekrem bunun için de "Onu öldürdüler, kendisine şu (teyemmüm) yeterliydi"[644] ve buna benzer rivayetler. Hastalık, seferden ve abdest bozma mekânından kastedilenin, daha önce zikrettiğimiz üzere, hastalık, sefer ve abdest bozma yerinin kendileri değil, bunlardaki bir özellikten dolayı olduğu sabit olunca teyemmüm her hastaya değil, sadece bazı hastalara mubah olur; bu sebeple her sefer için değil bazı seferler için, bazı mekânlar için mubah kılınmıştır ki o da suyun bulunmadığı mekândır. Buna bağlı olarak Yüce Allah'ın **Yahut kadınlara dokunup da -bu durumlarda- su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin)** meâlindeki beyanından maksat dokunmak değil cinsel ilişkide bulunmaktır. Nitekim İbn Abbâs'ın şöyle dediği nakledilmiştir: "Dokunma, ilişkide bulunma, yaklaşma cimaʿ nikâhtır. Fakat Allah Teâlâ bunları kinâye yoluyla zikretmiştir[645]. Hasan, Ubeyd b. Umeyr[646] ve Atâ, mulâmeset (dokunma, çıplak olarak dokunma) cinsel ilişkidir, demişlerdir[647].

245

Şayet, "hastalık", "sefer", "ğâit" ve "mulameset" kelimelerinden kastedilen mâna bunlardan başkası ise, onları zikretmenin hikmeti nedir?, diye bir soru sorulursa buna şöyle cevap verilir: Bunların zikredilmesindeki hikmet şudur: Hastalık genellikle kişiyi su kullanmaktan aciz bırakır, [§]bunun yanında yolculukta da genellikle kişi su kullanmaktan aciz kalır, bu sebeple buradaki ifade galip olan duruma göre şekillenmiştir. Bunun gibi tuvaletten gelen kimse de çoğunlukla ihtiyacını gidererek gelir, çünkü insanlar sadece bunun için tuvalete çıkarlar. Karı-koca arasındaki temas da böyledir. Binaenaleyh âyette, başka ihtimaller mevcut olmakla birlikte genel anlayış çerçevesinde bir ifade kullanılmıştır. Bu da cümlenin kuruluşuna bakarak zâhirî ve genel anlamla ile istidlâlde bulunmanın yanlış olduğunu gösterir, çünkü hiç bir kimsenin âyetin

246

643 İbn Mâce, "Tahâret", 93; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 125. Ebû Dâvûd'un ifadesi maksadı daha iyi açıklamaktadır: "Teyemmüm etmesi kâfi gelirdi".

644 Bu hadis "innemâ yekfihi kezâ" (إنما يكفيه كذا) sözü dışında İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef* indedir (I, 96).

645 Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, V, 102.

646 Ubeyd b. Umeyr b. Katâde el-Leysî, Ebû Âsım el-Mekkî: Tabiûnun büyüklerindendir, güvenilir bir ravi olduğu hakkında icmâ edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.) döneminde doğdu fakat onu görmedi. Hz. Ömer (r.a.) ve diğer sahâbeden rivayette bulunmuştur. Hicri 74/693 yıllarından önce vefat etmiştir (bk. Zehebî, *el-Kâşif*, I, 691; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 377).

647 Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, V, 102-103.

zâhirine bakarak şöyle demesi mümkün değildir: Her hastaya yahut her yolcuya şunlar şunlar gereklidir, ancak şu müstesnâ. Şimdi "lems" (اللمس) yani dokunmak ve temas etmekle cinsel ilişki kastedilirse bu iki bakımdan mümkündür: Birincisi, karı-koca arasındaki öpüşme ve iki elle dokunma alışkanlığı mâlumdur, Hz. Peygamber (s.a.) ile müctehid imamların, halkın yaptığı bu davranışları bilmemesi mümkün değildir. Şayet bu fiillerden dolayı abdest almak lazım gelseydi açıklanmaması ihtimal dâhilinde bulunmazdı, öyle ki ümmetin çoğu namaz fiilinde yasak olan bir şeyi yapmış olurdu. *En doğrusunu Allah bilir*.

İkincisi, erkeklerle kadınlar arasında sözkonusu edilen dokunma ve temas işi cinsel ilişkiden kinâyedir[648]. Bunun gibi cinsel ilişkiden kinâye olma ihtimali olan "mubaşeret" (المباشرة), "ğışyân" (الغشيان) ve diğer kelimeler de böyledir. Namaz kılmak için cünüp kimsenin teyemmüm almasını caiz gören her sahâbî de buna hükmetmiştir[649]. *En doğrusunu Allah bilir*. Şayet bu kelime ile cinsel ilişki dışında birçok yöne ihtimali olan anlamlar kastedilirse, bu takdirde hep-**247** sini kapsamayıp [§]özel bir mânaya yönelir. O da genellikle meninin çıkmış olmasıdır, bazan olmasa da. Bu da ileri derecede bir dokunmadır. Bunun delili âyet-i kerîmede hastalık ve seferin, bizzat hükme yakın olmaksızın zikredilmesidir, çünkü bu iki kavram çeşitli hükümleri kapsar, fakat yokluk ve âcizlik gibi ruhsat ne için verilmişse o hususlara çevrilmişlerdir, ilk belirlenen abdest durumu da bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir*.

O zaman temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin). Denildi ki teyemmümün anlamı kastetmektir. Şöyle de deniliyor: "Teyemmemtü's-saîde ve ememtühu" (تيممت الصعيد و أممته) "Temiz toprağı kastettim". Bunlar iki kelime aynı anlama gelir. "Feteyemmemû" (فتيمموا): Kastedin, "saîden tayyiben" (صعيدا طيبا) "Temiz ve pâk toprağı. Teyemmüm temiz toprağı kastetmek muhtevasına gelince ancak niyetle caiz olur. Çünkü azîz ve celîl olan Allah, kastetmeyi emretmiştir, bu da niyet etmeyi buyurmaktadır, çünkü kasıt niyet demektir. İbn Mesûd'un mushafında şöyledir: "Fe ummû saîden tayyiben" (فأُمُّوا صعيدا طيبا) şeklindedir, yani "temiz pak toprağı kast edin"[650].

---

648 Semerkandî'nin ifadesi şöyledir: "Kur'ân'da karı ile koca arasında zikredilen dokunma (mess) kavramı cinsel ilişkiden kinâye konumundadır. Yüce Allah bir âyette şöyle buyurmuştur: "Eğer dokunmadan kadınları boşamışsanız…" (el-Bakara, 2/237) ve benzer âyetler. (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 169b).

649 "Fakat biz deriz ki: Şâfiî'nin âyet hakkında bir delili yoktur. Çünkü cünüp kimseler için teyemmümü caiz gören sahâbe, bunda kastedilenin cinsel ilişki olduğunu söylemişlerdir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 169b).

650 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 108.

Denildi ki "saîd" (الصعيد) yeryüzü demektir. Üzerine çıkıldığı için ona saîd denilmiştir. Bir görüşe göre saîd bitki veren topraktır. Görmez misin ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Tuzlu toprak ile kabristan dışında, toprak benim için mescid ve temizleyici kılınmıştır"[651]. Bir görüşe göre "sebha" (السبخة) lânetlenmiş topraktır. Bunun içindir ki İmam Ebû Yûsuf (r.h.) şöyle demiştir: Tuzlu topraktan teyemmüm caiz değildir, çünkü bu toprak tayyib değildir, tayyib bitki bitiren topraktır. Ebû Hanîfe (r.a.) ise şöyle demiştir: Tayyib temiz ve helâl demektir; kişi su bulamayınca bu toprakla teyemmüm edebilir. **[§]**Tayyib; yapılması kastedilen **248** her türden şeyin helâl olanın adıdır. Teyemmümde kastedilen temizlenmektir, tayyib olan toprak hem temizdir hem de temizleyicidir. Nitekim yeryüzünün temizleyici kılındığını ifade eden hadis bunu desteklemektedir. *En doğrusunu Allah bilir*.

[Teyemmüme Dair Meseleler]

Yüzlerinize ve ellerinize sürün. Meshetme emri, avuçları değil ellerle iki kolu kapsar[652]. Bunun delili abdest emridir. Şöyle ki, iki kol yıkanacağı zaman, avuçlar olmaksızın yıkanırlar, zaten ellerin yıkanması kolların yıkanmasından önce yapılır. İki kol, meshin hükmüne elin zikredilmesiyle girmiştir, abdestte de durum böyledir. Çünkü avuçlar yüzden önce yıkanır, dolayısıyla el yıkama emri iki kolu ve ötesini de kapsar. Mûsâ b. Ukbe ve Ârec'den Ebû Cuheyne'nin şöyle dediğini nakledilmiştir: "Resûlullah (s.a.) büyük abdestten yahut idrardan geldi, kendisine selâm verdim, selâmımı iade etmedi; sonra elini duvara bir defa vurup onunla yüzünü meshetti, sonra bir defa daha vurup onunla da ellerini dirseklere kadar meshetti, sonra selâmımı aldı[653]. Bizim âlimlerimiz de aynı şeyi söylemektedir: Teyemmüm iki darbedir, biri yüz için, diğeri kollar için.

Bu meseldeki hareket noktası şudur: Cenâb-ı Hak, abdest hakkında "Ellerinizi dirseklere kadar"[654] buyurunca, kişi dirseklere kadar yıkama işiyle meşgul olurken onlarla birlikte yıkamaya muhatap değildir, çünkü onları yıkama görevi daha önce bitmişti. Teyemmümün durumu da bunun gibidir. **[§]** **249**

---

651 Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Toprak benim için mescid ve temizleyici kılınmıştır" (Buhârî, "Salât", 56). Başka bir hadiste ise şöyledir: "Hamam ve kabristan müstesnâ, yerin hepsi mesciddir" (Ebû Dâvûd, "Salât", 24).

652 "Bizim âlimlerimiz Şâfiî'ye karşı, abdestte olduğu gibi, teyemmümde de kolların dirseklere kadar meshedilmesinin farz oluşu konusunda bu âyeti delil olarak ileri sürmüştür. Şâfiî'ye göre ise teyemmüm bileklere kadardır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 169b).

653 Buhârî, "Teyemmüm", 3; Müslim, "Hayız", 114.

654 el-Mâide, 5/6.

Dolayısıyla âyet, sanki elleri yıkama halinden sonra kolları yıkamak hakkında gelmiştir; avucun yıkanması ise hadisle sabit olmuştur. Tahâret (temizlenme) organa veya bedene nispet edildiğinde, cünüplük, yüz ve baş gibi onunla ilgili herşeyin gereğinin yapıldığı anlamına gelmez. Teyemmümde elin durumu da böyledir. Ne var ki Sünnet'teki açıklamanın, genel fetvaların ve abdestin hükmünü yerine getirmede şüphe edilmeyen hususların da işaretiyle tamamlanmayıp eksik kaldı. Bu husus elin tamamı hakkında değildir. Dolayısıyla bu, bedeli bulunmayan yerde uygulanamaz, çünkü onun konumu aslın göreceği tam vazifeden eksik kalmasıdır, yoksa onu aşması değildir. *En doğrusunu Allah bilir*[655].

Şüphesiz Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır. Allah geçmiş günahları affedicidir, gelecek olanları da bağışlayıcıdır. "Afv" (العفو) silmek ve yok etmektir, "ğufran" (الغفران) da örtmektir. Allah Teâlâ kulun günahını siler ve sahibini örter. Afv vazgeçmekten gelir. Kastedilen tek anlama mukabil lafızlar değişik olur.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذ۪ينَ اُوتُوا نَص۪يبًا مِنَ الْكِتَابِ يَشْتَرُونَ الضَّلَالَةَ وَيُر۪يدُونَ اَنْ تَضِلُّوا السَّب۪يلَ ﴿٤٤﴾

44. "Kendilerine kitaptan nasip verilenleri görmüyor musun? Sapkınlığı satın alıyorlar ve sizin de yoldan çıkmanızı istiyorlar."

Kendilerine nasip verilenleri görmüyor musun? Yani [İlâhî] Kitap bilgisinden pay verilenler, [§]onlar [Ehl-i Kitab'ın] kendi âlimleridir. Kitab bilgisine karşılık **sapıklığı satın alıyorlar.** Hidâyete karşılık sapıklığı satın alıyorlar anlamına da ihtimali vardır. Hafsâ'nın mushafında böyle olduğu zikredilmiştir. Nitekim bu âyetin dışına şöyle beyan edilmiştir: "Hidâyet karşılığında sapıklı-

250

655 "Temizlik işinde aslolan, bir organa veya bedene nispet edildiğinde onun tamamını kaplamasıdır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Eğer cünüp olursanız temizlenin" (el-Mâide, 5/6). Buna yüz (vech) denilen her şey dâhildir. Her şeye yönelik izafette aslolan budur. Yüce Allah'ın: "Yüzünüzü ve ellerinizi yıkayın" (el-Mâide, 5/6) meâlindeki beyanının zâhiri "el" diye anılan şeyin parmak uçlarından koltuk altlarına kadar uzanan kısmı meshetmektir. Ne var ki "dirseklere kadar" açıklaması ümmetin icmâı sebebiyle dirseklerin ötesi kastedilmemiştir ve nassın zâhiri ile gerisi kalmıştır. Abdestin hükmünün dirseklere kadar olduğuna istidlal etmek de böyledir, teyemmüm ise abdestin bedeli ve halefidir. Bedelin konumu ise asla ait görevin tamamından eksik olmaktır, yoksa fazla değildir. Biz kısaltıldığını söyledik, öyle ki geride iki uzuv kaldı. Asıl üzerine ziyade yapmaya hükmetmek ise caiz değildir. Bu sebeple dirseklerden sonrası uygulamadan düşmüştür" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 170a).

lığı satın aldılar”[656]. Ehl-i Kitap, Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme peygamberliğinden önce iman etmişlerdi, fakat kendi arzularına uygun gönderilmeyince onu inkâr ettiler, şu ilâhî beyanda yer aldığı gibi: “Onlara Allah katından ellerindekini (Tevrat) doğrulayan bir Kitap gelince, daha önce kâfirlere karşı zafer isterlerken işte şimdi bilip tanıdıkları (Kur’ân) kendilerine gelince onu inkâr ettiler”[657] meâlindeki âyetin şu anlama da ihtimali vardır: Tahrif, rüşvet ve benzeri şeyler karşılığında başkalarının sapıklıklarını satın alırlar[658]. Nitekim Cenâbı Hak şöyle buyurmuştur: “Hak dine inanmayanlar servetlerini, Allah’ın yolundan insanları engellemek için harcarlar”[659]; yine “Bizim yolumuza uyun”[660] derler.

“Elem tere” (اَلَمْ تَرَ) kelimesi, kişiye ulaşan bir durumdan dolayı hayret ifadesi olup hatırlatma konumunda kullanılır. Yahut bilgi ulaşmamışsa bu ifade bildirme yerinde kullanılır. *En doğrusunu Allah bilir*.

Sizin de yoldan çıkmanızı istiyorlar. Bu ilâhî beyanın iki şekilde yorumlanmaya ihtimali vardır. Başkanlıkları ve siyasetlerinin devam etmesi için ve riyasetin kendileri lehine sürmesi için yolu şaşırmanızı temenni ederler. Çünkü kendi dinlerinde olanların üzerindeki başkanlıkları devam ediyor, fakat dinlerinde olmayanlar üzerinde baş olmak sözkonusu değildir. Bu sebeple üzerindeki riyasetin devam etmesi için müslümanları, kendi dinlerine bağlı kalmalarını arzu etmişlerdir. [§]Bir görüşe göre **Sizin de yoldan çıkmanızı istiyorlar** beyanının anlamı şudur: Onları kendi dinlerine girmelerini emredip davette bulunuyorlar, tâ ki sözünü ettiğimiz menfaatleri sağlasınlar ve başkanlıkları devam etsin. *En doğrusunu Allah bilir*. **251**

وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِاَعْدَٓائِكُمْ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَلِيًّا وَكَفٰى بِاللّٰهِ نَصِيرًا ﴿٤٥﴾

45. “Allah düşmanlarınızı daha iyi bilir. Gerçek bir dost (velî) ***olarak Allah yeter, bir yardımcı olarak da Allah kâfidir.”***

---

656 el-Bakara, 2/16.

657 el-Bakara, 2/89.

658 Semerkandî’nin ibaresi şöyledir: “Tahrif etmek ve rüşvet verme karşılığında başkalarının sapıklığını satın alırlar. Yani kendilerinde buldukları tahrif ve para türünden rüşvet verme karşılığında başkalarından sapıklık ve küfür elde ederler. Çünkü kâfirleri saptırmaktan maksat ne ise onu elde etmişlerdir, dolayısıyla bu şer olur, o da alışveriştir (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 170a).

659 el-Enfâl, 8/36.

660 İnkârcılar müminlere, “Gelin bizim yolumuza uyun, günahınızı biz yüklenelim” derler (el-Ankebût, 29/12).

Allah düşmanlarınızı daha iyi bilir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, müşrikler müminlerle dostluk kurmak istiyor ve onlara uyum gösteriyorlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, müminleri onlarla dostluk kurmayı yasaklamıştır. Nitekim O, Allah başka iki âyette şöyle buyurmuştur: "Ey iman edenler! Sizden olmayanları sırdaş edinmeyin, onlar size kötülük yapmaktan geri durmazlar, sıkıntıya düşmenizi isterler". "Sıkıntıya düşmenizi isterler. Size gelince, bakın siz onları seviyorsunuz ama onlar sizi sevmiyor" beyanına kadar[661]. Allah Teâlâ, müminlere, onların düşmanlarını kendilerinden daha iyi bildiğini haber vermiştir. Muhtemeldir ki müslümanlar düşmanlarından bir iş konusunda yardım istemişler de azîz ve celîl olan Allah, onların, sizin düşmanlarınız olduğunu ve kendisinin kendilerini sizden daha iyi bildiğini haber vermiştir.

Gerçek bir dost (velî) olarak Allah yeter, bir yardımcı olarak da Allah kâfidir. Yani O, dost ve yardımcı olarak da düşmana karşı destekleyici olarak da yeter. **Gerçek bir dost (velî) olarak Allah yeter, bir yardımcı olarak da Allah kâfidir**, yani size verdiği imkânlar sebebiyle, Yüce Allah'tan üstün bir velî ve ondan daha üstün bir yardımcı yoktur; deliller ve burhanlar O'ndandır[662]. *En doğrusunu Allah bilir.*

مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ وَرَاعِنَا لَيًّا بِاَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنًا فِى الدِّينِ وَلَوْ اَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا وَاسْمَعْ وَانْظُرْنَا لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَاَقْوَمَ وَلٰكِنْ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ اِلَّا قَلِيلًا ﴿٤٦﴾

46. Yahudilerden bir kısmı kelimeleri yerlerinden saptırıyorlar. Dillerini eğip bükerek ve dine saldırarak "işittik ve karşı geldik; dinle, dinlemez olası, râinâ" diyorlar. Eğer onlar "Dinledik ve itaat ettik, dinle ve bizi gözet" deselerdi şüphesiz kendileri için daha hayırlı ve daha doğru olacaktı; fakat inkârları sebebiyle Allah onları lânetlemiştir. Artık pek az inanırlar."

---

[661] "Ey iman edenler! Sizden olmayanları sırdaş edinmeyin, onlar size kötülük yapmaktan geri durmazlar, sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların ağızlarından nefret taşmaktadır; kalplerinin gizlediği ise daha büyüktür. Gerçekten size delilleri açıklamışızdır, eğer düşünüyorsanız!" (Âl-i İmrân, 3/118-119).

[662] Semerkandî'nin ibaresi şöyledir: "Gerçek bir dost (velî) olarak Allah yeter, bir yardımcı olarak da Allah kâfidir" meâlindeki âyetin şu anlamlara gelmesi muhtemeldir: Yani Allah velî, size birçok kere verdiği yardım, burhan ve deliller sebebiyle yardımcı olarak yeter" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 170a).

Yahudilerden bir kısmı kelimeleri yerlerinden saptırıyorlar. İbn Mesûd'un mushafına göre [§]"Ve kefâ billahi nasîren ve minellezîne hâdû" (وكفى بالله نصيرا ومن الذين هادوا)[663] yeni bir cümle ve ve başlangıç olup mübtedânın haberidir[664]. Başka birinin mushafına göre: *En doğrusunu Allah bilir ya*, مِنَ الَّذينَ هَادُوا beyanının mânası şudur: Kitaptan payı olan Yahudileri görmüyor musun? Hıristiyanlar burada anılmamaktadır. İbn Mesûd'un mushafında ise kitaptan pay verilenler içinde hıristiyanlardan da söz edilmiştir[665]. Hafsâ'nın mushafında "minellezîne hâdû men yuharrifu'l-kelime 'an mevâdi'ihi" (من الذين هادوا مَنْ يحرف الكلم عن مواضعه) şeklindedir. Kelimeleri yerlerinden saptırmanın iki yoruma ihtimali vardır. Biri, mânalarını ve yorumlarını bilmeyenlere karşı değiştirmek. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Onlardan bir grup dillerini eğip bükerler"[666]. Diğeri, okumuş ve yazılışını değiştirmek. Şu ilâhî beyanda ifade edildiği gibi: "Elleriyle kitap yazıp sonra onu az bir bedel karşılığında satmak için 'Bu Allah'ın katındandır' diyenlere yazıklar olsun!"[667]

252

İşittik ve karşı geldik. Denildi ki senin sözünü işittik, fakat emrine isyan ettik demektir. **Dinle, dinlemez olası.** Yani dinle dinlemez olası. Başka bir görüşe göre kötülemek üzere, "dinle dinlemez olası, hiç bir zaman işitmiş olmayası! **Karşı geldik**, bunu gizlice söyleyerek. [§]Sonra Allah Teâlâ peygamberliğe delil olsun diye bu sırlarını açığa çıkarmıştır.

253

Ve bizi gözet. Denildi ki onlar, Muhammed aleyhisselâma "Bize kulak ver" diyorlardı. Yine denildi ki haklarımızı gözet demektir. Bu kelime riayet kökünden gelmektedir.

---

663 Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, V, 46.

664 (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 170b). Yani o cümle İbn Mesûd'un kıratına göre "ve minellezîne hâdû" (ومن الذين هادوا) olur. Bu ifade hazf edilen mübtedânın haberidir. "Yuharrifûne'l-kelime 'an mevâdi'ihi" (يحرفون الكلم عن مواضعه) "Kelimeleri yerlerinden değiştirirler" ifadesi ise (ومن الذين هادوا)'nun sıfatıdır (bk. Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, V, 46).

665 "Elem tere ilellezîne ûtû nasîben mine'l-kitâbi" (اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذينَ اُوتُوا نَصيبًا مِنَ الْكِتَابِ) (en-Nisâ, 4/44) sözüne binaen halkın kırâati de böyledir. Dolayısıyla bu âyet Kitap'tan pay verilenlere tekfir yerinde ifade edilmiştir. Buna göre, (اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذينَ اُوتُوا نَصيبًا مِنَ الْكِتَابِ) âyetinden kastedilenler hıristiyanlar değil de yahudiler olmuştur. Çünkü müfessere tefsir ilhak edilince hakkında nas varmış gibi olur. İbn Mesûd'un mushafında "ve minellezîne hâdû" (ومن الذين هادوا) sözü istinaf (yeni) bir cümle ve yeni bir başlangıç sözü olur, bedel ve tefsir olmak üzere (اَلَمْ تَرَ...)'ye bina edilmiş değildir. Yani onun devamı değildir, yeni bir sözdür. İşte bu mushafa göre (اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذينَ اُوتُوا نَصيبًا مِنَ الْكِتَابِ) sözü yahudi ve hıristiyanları kapsamış olur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 170a).

666 "Onlardan bir grup, kitapta olmayanı ondan sanarsınız diye kitabı okurken dillerini eğip bükerler ve Allah katından olmadığı halde, "Bu Allah katındandır" derler. Onlar bile bile Allah hakkında yalan uydurmaktadırlar" (Âl-i İmrân, 3/78).

667 el-Bakara, 2/79.

Dillerini eğip bükerek. Yani dilleriyle tahrif ederek. Tahrif, daha önce zikrettiğimiz şeydir, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Kitabı okurken dillerini eğip bükerler"[668]. **Dinle, dinlemez olası** beyanı için şöyle denilmiştir: Ey Muhammed! Sözümüzü dinle, senin sözünü dinlemesin ve dediğini benimsemesin! **Eğer onlar "Dinledik ve itaat ettik, dinle ve bizi gözet" deselerdi şüphesiz kendileri için daha hayırlı ve daha doğru olacaktı.** Yani şayet senin sözünü dinledik, emrine itaat ettik, bize bak, bizim hakkımızda acele etme, bakarız demektir. Denildi ki **Bize bak** bize anlat demektir.

Kendileri için daha hayırlı olacaktı. "Senin sözünü dinledik ve isyan ettik" demekten, onlar için dünya ve âhirette daha hayırlı olacaktı. Dünyadaki hayır, Hz. Peygamber'e itaat edip uydukları takdirde, kaybetmekten korktukları başkanlığın devamıdır; çünkü onlardan iman eden ve Resûl'üne itaat eden kimselerden reislik, şan-şöhret yok olmamıştır, hatta dünya hayatında da, öldükten sonra da şan ve şeref artmıştır. Âhirette ise kaybolmayan ebedî mükâfat.

Ve daha doğru. Yani zikrettiğimiz sebeplerle daha âdil ve daha doğru demektir.

254 **Fakat inkârları sebebiyle Allah onları lânetlemiştir.** [§]Lânet, uzaklaştırmak ve kovmak demektir. Azîz ve celîl olan Allah, kendi tercihleriyle küfrü seçtiklerini bildiği için, onları rahmetinden ve dininden uzaklaştırmıştır.

Artık pek az inanırlar. Denildi ki azdan kasıt (Abdullah) İbn Selâm, onun arkadaşları ve diğerleri gibi kişilerdir. Yine denildi ki onlardan **Artık pek azı inanırlar**, onların pek azı demektir veya sadece kitaplardan ve peygamberlerden pek azına inanırlar. Nitekim Cenâb-ı Hak (kâfirlerden hikâye ederek) şöyle buyurmuştur: "Bir kısmına inanırız, ama bir kısmına inanmayız"[669].

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ اٰمِنُوا بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ نَطْمِسَ وُجُوهًا فَنَرُدَّهَا عَلٰٓى اَدْبَارِهَٓا اَوْ نَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعَنَّٓا اَصْحَابَ السَّبْتِ وَكَانَ اَمْرُ اللّٰهِ مَفْعُولًا ﴿٤٧﴾

---

668 Âl-i İmrân, 3/78.

669 "Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler, Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyenler, "Bir kısmına inanırız ama bir kısmına inanmayız" diyenler ve bunlar arasında bir yol tutmak isteyenler yok mu, işte gerçek kâfirler bunlardır ve biz kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır" (en-Nisâ, 4/150).

47. "Ey Ehl-i kitap! Biz birtakım yüzleri silip dümdüz ederek arkalarına çevirmeden yahut cumartesi yasaklarını çiğneyen kimseleri lânetlediğimiz gibi onları da lânetlemeden önce, sizdekini doğrulamak üzere indirdiğimiz kitaba iman edin. Allah'ın emri mutlaka yerine gelecektir."

Ey Ehl-i kitap! Sizdekini doğrulamak üzere indirdiğimiz kitaba iman edin. Bu âyet-i kerîme mecûsîlerin kitap ehlinden yahut kendilerine kitap verilenlerden olmadıklarını göstermektedir. Çünkü Allah Teâlâ, **Sizdekini doğrulamak üzere indirdiğimiz kitaba iman edin.** Mecûsîlerin, kitabı yoktur ki Hz. Muhammed'e indirilen kitap, onların berberindeki kitabı tasdik edici olsun.

Sizdekini doğrulamak üzere. Sizdekine uygun. Yani metin ve dil bakımından değil, içine konulan mânalar ve hükümler bakımından sizde olan kitap gibiydi. Çünkü bilindiği üzere onların beraberinde bulunan kitap, söz dizimi (nazım) ve dil bakımından Kur'ân'a muhaliftir. Bunun gibi Allah'ın diğer kitapları da aslında söz dizimi (nazım) ve dil bakımından farklı olsalar da anlam ve hükümler bakımından birbirine uygundur. Bu da sözkonusu kitapların da Allah katından indirildiğini gösterir. Şayet Allah'tan başkası tarafından uydurulmuş olsalardı birbirinden farklı olurlardı. Görmez misin ki Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Kur'ân eğer Allah'tan başkası tarafından gönderilseydi, içinde çok çelişkiler bulurlardı"[670]. Bu ilâhî beyanda namaz kılarken Farsça Kur'ân okumayı caiz gören Ebû Hanîfe'nin görüşüne dair delil vardır. Zira metin ve dilin değişmesi anlamların değişmesini ve hükümlerin farklılık arzetmesini gerektirmez. [§]Çünkü azîz ve celîl olan Allah, Kur'ân'ın, onların berberindeki kitaplara uygun olduğunu haber vermiştir, Kur'ân, metin ve dil bakımından farklı olsa da anlam bakımından onlara uygundur. **255**

[Hz. Muhammed'in Beşâiri]

Beraberinizdeki kitabı tasdik edici olarak. Yani Kur'ân'daki özellikler, güzellikler, orada yer alan nübüvvet konuları, indirilişi ve bunun zamanı; evet Kur'ân'ın muhtevası ve konumu Tevrat'la hiçbir noktada çelişmez. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette yer alan "musaddikan limâ me'aküm" (مصدّقا لما معكم) beyandan maksat, peygamber olarak gönderilmeden önce kendisine inandığınız Muhammed aleyhisselâmdır, şimdi onu nasıl inkâr ediyorsunuz? *En doğrusunu Allah bilir.*

---

670 "Kur'ân'ı inceleyip düşünmüyorlar mı? Eğer Allah'tan başka birinden gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık ve çelişki bulurlardı!" (en-Nisâ, 4/82).

Biz bir takım yüzleri silip dümdüz etmeden önce. Denildi ki bu âyet inince Abdullah b. Selâm, Hz. Peygamber'e gelerek müslüman oldu ve şöyle dedi: Ey Allah'ın elçisi! Yüzüm kafama döndürülmedikçe sana geleceğimi sanmıyordum[671]. Denildi ki yüzleri dümdüz etmek, gözlerin kör olması ve arka tarafa çevrilmesidir. Yine denildi ki yüzlerin dümdüz edilmesi, gözlerin kör olması ve görmelerinin engellenmesidir. Çünkü Ehl-i Kitap, Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme inanıyorlardı, kendi kitaplarından, onun Allah'ın peygamberi olduğunu kesin olarak biliyorlardı. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Sizi hidâyetten saptırmadan ve şaşkına dönüp bildiklerinizi bilmez duruma gelmeden önce Muhammed'e (s.a.) ve onun kitabına olan imanınızı gerçekleştirin. Bu âyetin, tehdit konumunda bulunma ihtimali de vardır, o takdirde gerçek değil temsil makamında bulunur. Bununla birlikte gerçekten tehdit olma ihti-**256** mali de vardır, [§]şu beyanda olduğu gibi: **Yahut cumartesi yasaklarını çiğneyen kimseleri lânetlediğimiz gibi.** Bunun, âhirette olma ihtimali de mevcuttur. **Yüzleri dümdüz etmeden önce.** Bu ilâhî beyanın hakikat mânasında olma ihtimali vardır, bu takdirde kıyâmet gününe ait olur ve kişinin bütün yüz güzellikleri ortadan kalkmış bulunur. Yahut inatlaşması sebebiyle gerçeğin belirtileri yok olur ve gerçeği kendi şeklinin dışında, bâtılı da kendi şeklinin dışında görür. Halbuki böyleleri, kendilerine indirilen kitaplarda her şeyi kendi yapısında görüyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir*. Yahut kendileri sebebiyle dinî kitaplarda değiştirme ve tahrif yaptıkları, tâbileri nezdinde onların yüzlerini dümdüz edeceğiz. Bu da onlara hainliklerini bildirmek ve yaptıkları değiştirmelere onları muttali kılmakla gerçekleşir. Allah'a hamdolsun ki O, bunu gerçekleştirmiştir. Bu anlatılanın gerçekliğini, inanmadıkları takdirde cumartesi yasaklarını çiğneyenlerin cevherlerini değiştirdiği gibi (maymuna döndürülmekle) onlara da aynı şeyi yapması muhtemel bir tehdittir. Muhtemeldir ki sözü edilen topluluklar müslüman olmuşlardır yahut da üzerlerine azap inmiştir de kaynaklarda zikredilmemiştir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Allah'ın emri yerine gelecektir (gelmiştir). Yani Allah'ın emriyle vukû bulur. Nitekim şöyle denilir: Cennet Allah'ın rahmetidir, yağmur Allah'ın rahmetidir. Yani Allah'ın rahmeti iledir. Cenâb-ı Hak'kın şu beyanı da bunun gibidir: **Allah'ın emri yerine getirilecektir (getirilmiştir).** Yani Allah'ın emri ile yapılmıştır. Bir de şu var: **Allah'ın emri…** yani Allah'ın azabı onlara inmiştir.

---

671 Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân*, V, 245; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, V, 50. Bu kıssanın aynısı Hz. Ömer zamanında müslüman olan Kâb b. Ahbâr'dan da nakledilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 124; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 555).

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِه۪ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدِ افْتَرٰٓى اِثْمًا عَظ۪يمًا ﴿٤٨﴾

48. "Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur.

Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar. Âlimler şu noktada ittifak etmişlerdir: Allah Teâlâ, kişinin işlediği günahtan vazgeçip tövbe etmesi halinde bütün günahları bağışlar; buna şirk ve diğer günahlar dâhildir. Bunun delili de şudur: "İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[672]. Bu ilâhî beyan, günah işlemeye son vermeyenler için bağışlanmaya arzu ettirmenin -şirk dışındaki günahlar için- sözkonusu olduğuna işaret etmektedir.

257 [§]Hâricîler şöyle demiştir: Bütün büyük günahlar Allah'a ortak koşmaktır. Büyük günah işleyen kimse Allah Teâlâ'nın: **Kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz** meâlindeki beyanının hükmüne girer. Bizimle Hâricîler arasındaki problem bu konudadır. Onlara şöyle denilmelidir: Size göre büyük günah işlemek suretiyle kişiyi müşrik yapan özellik, küçük günah işleyince de vardır, bu durumda onun da kâfir olması gündeme gelir. Kişi küçük günah işlemesi sebebiyle kâfir olmayınca büyük günah işlemekle de olmaz.

Mûtezile şöyle demiştir: Büyük günah sahibi imandan çıkar, fakat küfre girmez. Ebû Bekir el-Esam da şöyle demiştir: Büyük günahlarda açık tehdit vardır. Bağışlanma şartı ise Cenâb-ı Hak'kın dilediği kimse (لمن يشاء) meâlindeki beyanı ile şirk dışındaki küçük günahlar içindir. Nitekim O, şöyle buyuruyor: "Sizin kötülüklerinizin bir kısmını örter"[673].

Yüce Allah burada kötülüklerden bir kısmının örtüldüğünü, bir kısmının da örtülmediğini haber vermiştir, bu âyet küçük günahlar içindir.

Bize göre Allah Teâlâ müminleri, şirk dışındaki günahların mağfiretine özendirmiştir. Şayet aklen bağışlanma caiz olmasaydı bizi buna arzu ettirmemesi gerekirdi, çünkü aklen caiz olmayan bir şeye özendirmesi caiz değildir.

---

672 el-Enfâl, 8/38.

673 el-Bakara, 2/271.

Ama tamah ettirince bu, şirk dışındaki günahlar için bağışlanmanın aklen caiz olduğunu gösterir. Bir de irade Allah'a ait bir sıfattır, dilerse azap eder, dilerse affeder. Fakat şirkte bağışlanmayı ümit ettirmek aklen caiz değildir. Çünkü bir dine inanan kimse, ona ebedî olarak inanır, ama günah işleyen kimse buna ebedi olarak devam etmez. Belki galip gelen şehvet sebebiyle günah işler, arkasından da pişman olur. Bunun içindir ki biz, şirk dışındaki günahların bağışlanmasına tamah ettirmek aklen caizdir, fakat şirk için caiz değildir, dedik. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

258 [§]Başka bir yorum da şöyledir: Zikrettiğim tehdidin, haramı helâl kabul etme, emir ve nehyi hafife almak anlamına gelme ihtimali vardır. Şimdi, bu âyetle umutlandırılan bağışlanma terk edilip tamah ve ümit iki yöne yönelen tehdit ile yok edilmez, yahut bu kimseler hakkında hüküm ortada bırakılmaz. Fakat iki yönden biri hakkında ihtimalli bir anlam sebebiyle kesin hüküm vermek, ihtimale göre diğeri hakkında kesin hüküm vermemek zorlamadır, fikirler üzerinde baskıdır. *Bütün güç ve kudret Yüce Allah'a aittir.*

Başka bir yorum da şudur: Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet bağışlanmaya ihtimali olan ve olmayan günahı açıklamak hakkındadır. Âyet şayet küçük günahlar anlamına çevrilirse şirk kavramının tahsis edilmesi ortadan kalkar ve muhatap için konu karışmış olur. Tafsilat verme konumunda nakledilen hususlar ceza ve tehdide yönelik olmayıp[674] açıklamak için bağışlanma ve günahların örtülmesiyle ilgilidir. Günahların örtülmesi ise iyilik yapmak yahut suç işlemek türünden fiillerin karşılığı olur. Nitekim Allah Teâlâ, bu konuda şöyle buyurmuştur: "Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız"[675]. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

---

[674] "Âyet eğer küçük günahlara çevrilip şirkten başka büyük günahlar şirke ilhak edilirse, şirk adını tahsis ederek zikretmek bâtıl olur ve hükümde başkası kendisine ilhak edildiği için şirkin alanının büyüklüğü muhatapta karışıklığa sebep olur. Tehdit âyetlerine gelince, bir günah ile diğeri arasında geniş açıklama yapmak için gelmedi, belki mutlak ve umûmî olarak geldi. Âyetlerin umûmî anlamı ile amel etmek ve onları mutlak olarak ele almak icmâ ile mümkün değildir. Çünkü küçük günah sahibi cehennemde ebedi kalmaz, dolayısıyla âyetin zâhiri, icmâ ile terk edilmiş oldu. Bu sebeple, şirk adını tahsis etmeyi; bu taksimi ve şirk ile şirkten daha küçük günahlar arasında tafsilatlı ve temyiz türünden açıklamanın faydasını iptal etmeye ve şirkin alanını, günahının büyüklüğünü ve ondan aşağısını göstermeye sebep olmayacak şekilde bu âyetle amel etmek vacip olur. (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 172b; Medîne nüshası, vr. 195b).

[675] "Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi değerli bir yere koyarız" (en-Nisâ, 4/31).

[§]Başka bir yorum da şöyledir: Allah Teâlâ **Dilediği kimse hakkında**, diye buyurmuştur. Bu ifade, bağışlanan günahlardan kinâye bağışlanacak kişilerden kinâyedir. Dolayısıyla nefislerden kinâye kılınan âyeti, günahlara tahsis etmek caiz değildir. Aslında tehdit âyetlerinde, bu günahları yapanlara genel olarak günahlar yapacak olanlara dair bir belirleme vardır[676], dolayısıyla bu noktada anlamı günahkarlardan günahların kendisine çevirmek sözkonusu değildir ve bu yaklaşım daha uygundur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Bir de şu var: Allah Teâlâ **Dilediği kimse hakkında**, diye buyurmuştur. Küçük günahlar, size göre vâdle değil hikmetle bağışlanır, şu halde âyet büyük günahlar hakkındadır[677]. *Bütün güç ve kudret yüce Allah'a aittir.* **259**

Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz. Bilindiği üzere buradaki bağışlamama, kişinin şirk inancına ölünceye kadar devam etmesine bağlıdır, bu inançtan dönüş yapması müstesnâ. Cenâb-ı Hak'kın "(İnkâr edenlere söyle), eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[678] meâlindeki beyan bu görüşü desteklemektedir. İman ettikleri için, kâfirler hakkında benzer şekilde gelen birden çok âyet vardır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Allah Teâlâ sanki şöyle buyurmuştur: Yüce Allah, tövbe etmediği takdirde şirki bağışlamaz, onun dışındaki günahları tövbe etmese de dilediği kimse için bağışlar. Şayet şirkin dışında bağışlanmaya ihtimali bulunmasaydı o ihtimali imkânsız kısma ekler ve ihtimali bulunanla birleştirmezdi. Bilindiği kadarıyla bundaki kasıt, kendisinde bulunan umut ve umutsuzluğun beyanından ibarettir. Cenâb-ı Hak'kın: "Allah'ın rahmetinden sadece kâfir topluluklar umut keser"[679]. Şayet şirkin dışındaki günahların bağışlanmasından ümit kesmek gerekli olsaydı, böylesini küfürle nitelemek gerekirdi, çünkü birinin gerçekleştirilmesi diğerinin gerçekleştirilmesi demekti. Zira onlar için umut kesmek küfür seviyesindedir. [§]İki yorumdan hangisi lazım gelirse, fiilinin varlığı noktasında değil, ümit kesme noktasında diğeri ona tâbi olur, zira ümit etme **260**

---

676 Her ne kadar Arapça metindeki ifade "ellezîne câe bihim" (الذين جاء بهم) şeklinde ise de öncesi ve sonrasıyla irtibatı dikkate alınarak "ellezîne câe bihâ" (الذين جاء بها) diye düzeltilerek anlam verilmiştir.

677 Tashih Şârih'in sözünden elde edilmiştir. Şöyle demiştir: Mûtezile mezhebine göre, büyüklerinden sakınmakla, hikmet yönünden küçük günahlar aklen bağışlanır. Hatta, büyük günahlardan sakınmakla küçük günahlardan dolayı azap vermek aklen caiz olmaz. Yüce Allah, şirk dışındaki günahları, dilemeye bağlı olarak bağışlamayı vâdetmiştir. Aklen vacip olanın dilemekle kayıtlandırılması ise caiz değildir. Çünkü dilemek, varlığı ve yokluğu caiz olan şeylere dâhildir, varlığı vacip/zorunlu olana ise dilemek dâhil olmaz. Bu âyetle küçük günahlar kastedilmemiştir, dolayısıyla büyük günahların kastedilmesi vacip olur ki nassın iptaline sebep olmasın" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 172b-173a).

678 el-Enfâl, 8/38.

679 Yûsuf, 12/87.

kâfirlerde de bulunur. Bununla, ümit hükümde ve mevcudiyette olup fiilin varlığının bulunmadığı sabit olmuştur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır*[680].

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذٖينَ يُزَكُّونَ اَنْفُسَهُمْ بَلِ اللّٰهُ يُزَكّٖى مَنْ يَشَٓاءُ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتٖيلًا ﴿٤٩﴾

49. "Kendilerini temize çıkaranlara ne dersin? Hayır, Allah dilediğini temize çıkarır ve kimseye kıl payı kadar haksızlık edilmez."

Kendilerini temize çıkaranlara ne dersin? Bir görüşe göre, onlar yahudilerdir, erkek çocuklarını huzura getirip: "Ey Muhammed! Bizim bu çocuklarımızın günahı var mı?" diye sormuşlar. Resûlullah da: "Hayır" cevabını verdi. Bunun üzerine "Senin yemin ettiğin varlığa yemin ederim ki biz de onlar gibiyiz, gündüz işlediğimiz günah gece bizden örtülür, gece işlediğimiz günah da gündüz örtülür[681]. İşte bu, onların kendilerini temize çıkarmalarıdır. Diğer bir görüşe göre ise onların kendilerini temize çıkarmaları, şu beyanda Cenâb-ı Hak'kın buyurduğu gibi: "Biz Allah'ın oğulları ve sevdiği kimseleriz"[682], günahımız yoktur, sözleridir. Yine onların kendilerini temize çıkarmaları şu ilâhî beyana dayanmış olabilir: "Ey İsrâiloğulları! Sizin üzerinizdeki nimetimi ve sizi bütün âlemlere üstün kılmamı hatırlayın"[683]. Peygamberlerin çoğu İsrâil oğullarından gönderilmiştir, bu sebeple onlar kendilerini temize çıkarıyorlardı. Yüce Allah, İsrâiloğullarının, diğer ümmetler üzerine üstün kılınmış olduklarını haber vermiştir. Fakat diğerleri, kendilerinden üstün kılınınca, onlar değil başkaları üstün olmuştur. [§]Bu da Allah Teâlâ'nın şu sözünün gereğidir: **Belki Allah dilediğini temize çıkarır**[684]. Allah dilediğini üstün kılar, dilediğini günahlardan uzak tutar.

261

---

680 "Ve Yüce Allah, sadece bağışlanmadan umudu kesti ve küfür sebebiyle umut kesmeyi "Allah'ın rahmetinden ancak kâfirler umut keser" sözü ile (Yûsuf, 12/87) ispat etti. Bunun anlamı şudur: Bağışlanmadan umut kesmek ancak kâfirlere müstahaktır. Çünkü onunla kâfirden umut fiilini nefyetmek ve bağışlanmadan umut kesme işinin gerçekleştirilmesi kastedilmez. Çünkü her kâfir Allah'ın rahmetini umar ve ondan umudunu kesmez. Bununla şu husus sabit olmuştur: Ondan kastedilen şey umut kesmeye müstahak olmaktır. Bu hüküm özellikle kâfirlere bağlı kılınmıştır, dolayısıyla umut kesmek varlık ve yokluk bakımından kâfirler etrafında dolaşır. Bizimle onlar arasında icmâ deliline dayanarak, küfrü büyük günah olarak nitelemek sözkonusu olmamıştır. O halde, umut kesme vasfı ve umudu kesmenin sabit olmaması gerekir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 173a).

681 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 126-127; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 560-561.

682 el-Mâide, 5/18.

683 el-Bakara, 2/47.

684 el-Bakara, 2/49.

Belirtmek gerekir ki, kişinin kendisini temize çıkarması, yerilen bir davranıştır. Çünkü tezkiye bütün ayıplardan ve günahlardan kendini temize çıkarmaktadır. Oysa ki hiç bir kimse kusurlardan ve günahlardan kurtulamaz, hiçbir yaratık buna hak kazanamaz. "Kendinizi temize çıkarmayın"[685] beyanının anlamı budur, zira kendini temize çıkarmak büyüklük taslamaktır. Bu ise kişinin kendini tanımamasından kaynaklanır, çünkü başkasını kendi şeklinde ve kendisi gibi görmez, dolayısıyla ona karşı kendini büyük görür. Şayet başkasının da kendine benzer ve kendisi gibi olduğunu bilse hiçbir kimseye karşı kibirlenmez, kendini de temize çıkarmaz.

[**İmanda İstisna**]

Bir kimsenin "Ben müminim" demesi kendini temize çıkarmak anlamına gelmez; bu, onu lütfedilen bir şeyi haber vermekten ibarettir. Tezkiye ise sözkonusu nimetin kendisinden kaynaklandığını zannetmektir. **Kendilerini temize çıkaranlara ne dersin?** Aslında kişinin imanını açıklaması kendini temize çıkarmak demek değildir. Çünkü inanma konusunda sana katılmayan kişiye mümin olduğunu söylemek durumundasın. Evet sen, benimsediğin dine başkasını davet etmek için mümin olduğunu açıklamaya mecbursun. Karşındaki kişi hiç olmazsa sana yaklaşmayı arzu eder. Kendini temize çıkarma, gerçekte mutlaka kendini öne çıkarmanı gerektirir. Fakat bizim konuştuğumuz şeyde böyle bir durum yoktur. Ayrıca imandan bahsetmek, ibadetten yahut ona dayanan bir üstünlükten dolayı olmayıp sadece sözlükte bir hususun tasdik edildiğini bildirmekten ibaret bir haberdir. Bir durumu doğrulama üstün rütbeler gerektiren bir şey olmayıp herkese gereken bir husustur. [§]Herkes bazı şeylere inanır ve onları doğrular, bunu söylemekte iftihar edilecek bir şey de yoktur. Bunun gibi, hiç bir kimse yoktur ki bazı şeyleri yalanlamış olmasın. Mutlak anlamda yalanlamada kötülenme bulunmadığı gibi mutlak anlamda tasdik etmekte de övülme yoktur, çünkü bu, herkeste olup biten bir şeydir. Fakat asıl yerilme aslı olmayan bir şeyle yalanlamandır, bu defa yalan söylemen sebebiyle yerilirsin. Hem bu durum yalanın derecelerine göre farklılık gösterir. Eğer tasdik etmekte övgü varsa o aynı zamanda tasdik edene aittir. Hiç bir kimse yoktur ki bütünüyle doğruluktan çıksın da tezkiye ve övgü yönünden kendini doğrulukla niteleyerek doğru kimse olsun. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* Şunu da belirtmek gerekir ki imanın sınırı vardır, her ibadet de sınırlıdır. Binaenaleyh ibadetleri yerine getirenin bunu haber vermek suretiyle kendini övmesi sözkonusu değildir, özellikle farz olan ibadetlerde. Meselâ; "Öğle

262

[685] en-Necm, 35/32.

namazını kıldım, yahut malımın zekâtını ödedim veya hac yaptım ve benzeri sözler söylemesi gibi. İtaatkâr, takva sahibi, Allah'ın sevdiği kul olduğunu yahut benzeri sınırsız hayırlı işler yaptığını söylemekle kendini emsalinden yukarı çıkarıyor ve bununla iftihar ediyor olur. Böylesi şayet söylediklerinde doğru ise pek âlâ iddia ettiklerinin gereği noktasında gaflete düşmüş olabilir. 263 [§]Eğer yalan söylemişse haksızlık etmiş ve yalan konuşması sebebiyle Allah katında sevilmemiş olur[686]. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Kıl payı kadar haksızlık edilmezler. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Fetîl" (الفتيل): İki parmak arasında büktüğün ip ve kiri çıkan şeydir. "Nekīr" (النقير) ise çekirdeğin ortasındaki ince şeydir (zar)[687]. Bir görüşe göre nekîr ve nevât çekirdeğin zarıdır. Bir görüşe göre nakīr, çekirdeğin ortasında olan şeydir. Şüphe yok ki bu ifade temsilî bir sözdür. Hafsâ'nın mushafında, "Elem tere ilellezîne kālû innâ nuzekkî enfusenâ belillahu yuzekkî men yeşâu" (ألم تر الى الذين قالوا إنا نزكى أنفسنا بل الله يزكى من يشاء) şeklindedir. "Biz kendi kendimizi temize çıkarıyoruz diyenlere baksana, aksine Allah dilediğini temize çıkarır".

اُنْظُرْ كَيْفَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَكَفٰى بِهٖٓ اِثْمًا مُبِينًا ﴿٥٠﴾

50. "Bak, nasıl da Allah üzerine yalan uyduruyorlar! Apaçık bir günah olarak bu yeter."

Bu âyetin yorumu açıktır.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا نَص۪يبًا مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذ۪ينَ كَفَرُوا هٰٓؤُ۬لَٓاءِ اَهْدٰى مِنَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا سَب۪يلًا ﴿٥١﴾

51. "Kendilerine kitaptan nasip verilenleri görmedin mi? Putlara ve bâtıla iman ediyorlar, sonra da kâfirler için "Bunlar Allah'a iman edenlerden daha doğru yoldadır" diyorlar."

---

686 Yani bazı insanlar nezdinde imkân dâhilinde olur. Fakat Allah katında, iddiasında yalancı olduğu için buğz edilmiş olur.

687 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 128, 129; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 561. Nekîr kelimesi en-Nisâ, 4/53, kıtmîr kelimesi ise Fâtır, 35/13 âyetlerinde yer almaktadır.

Kendilerine kitaptan nasip verilenleri görmedin mi? Denildi ki kitaptan bir pay verilenler demektir, onlar da Ehl-i Kitab'ın âlimleridir. **Putlara ve bâtıla iman ediyorlar.** Bu ilâhî beyanın tefsirinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Denildi ki cibt şeytan, tâğût da kâhindir. Yine denildi ki cibt büyü, tâğût da şeytandır. İbn Abbâs'ın şöyle değdi rivayet edilmiştir: Habeş dilinde cibt şeytan, tâğût da Arapların kâhinleridir[688]. Yine denildi ki cibt kâhin, tâğût da şeytandır. Bir görüşe göre ise cibt Huyey b. Ahtab'tır, tâğût da Kâb b. Eşref'tir[689]. [§]Azîz ve celîl olan Allah, Ehl-i Kitab'ın yahudi hahamlarına inanıp kanmaları, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile ashâbını kıskanmaları sebebiyle gösterdikleri beyinsizliği haber vermek ve müminleri, onlar gibi yapmaktan sakındırmaktadır. Çünkü onlar, Yahudilerin âlimleri olup şeytana ve kâhinlere inanıyorlardı.

264

Mâtürîdî şöyle demiştir: Tâğût, "rahmet" ve "rehbet" köklerinden türeyen "rahamût" ve "rehebût" gibi "tuğyân" kökünden türemiş bir isimdir. Taşkınlıkta son noktaya ulaşarak Allah'tan başka kendisine ibadet edilmeyi helâl kabul edecek noktaya varan herkese tâğût denilmiştir. Yüce Allah'ın şu beyanının tevili bunun gibidir: "Kim tâğûtu inkâr edip Allah'a iman ederse"[690], yani Allah'tan başka ibadet edilen mabutları inkâr ederse demektir. Denildi ki onlar Ehl-i Kitab'ın taşkınlık gösterenleridir. Yine denildi ki: O, şeytandır, puttur. Bunların hepsi zikrettiklerime döner. Tâğût için, kâhindir diyen vardır, O, cibt diye de anılmıştır. Cibt için büyü diyen de vardır. Şayet cibt büyü ise Allah Teâlâ'nın, şu beyanında buyurduğu gibi olur: "Onlar, Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların uydurup söylediklerine uydular"[691]. Zikrettiğim şeylerden hangisine iman etmiş idiyseler Allah onları yermiş ve bunlara iman etmeleri sebebiyle kuruntularını câhillikle nitelemiştir; ayrıca bağlılarıyla birlikte izzet sahibi olan Allah'ın Peygamberine karşı (salavatların en faziletlisi ve tehiyyatların en kâmili onun üzerine olsun) desteklemelerini de yermiştir. Halbuki onlar Hz. Muhammed'in kendi peygamberlerini onayladığını, kitaplarını doğruladığını bilmekte, bunun yanında kendi peygamberlerinin bu mertebenin altında kaldıklarını iç âlemlerinde benimsemekteydi. Üstelik bütün bunu, haksızlıkları

---

688 Bu görüş, Katâde dışında İbn Abbâs ve diğerlerinden de rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 132).

689 Huyey b. Ahtab ve Kâ'b b. Eşref, Hz. Peygamber'e hasette bulunan, insanları İslâm'dan çevirmeye çalışan, düşmanları ve orduları Hz. Peygamber'e karşı bir araya getiren Yahudilerin reisleri ve hahamlarındandır. Bu ikisi Resûl-i Ekrem döneminde öldürülmüşlerdir (bk. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, III, 46, 85, 99, 318).

690 el-Bakara, 2/256.

691 el-Bakara, 2/102.

ve kıskançlıkları yüzünden yapmışlardı. Cenâb-ı Hak'kın, Ehl-i Kitab'ın bu tür davranışlarını ilan etmesinin sebebi, risalet gerçeğini açıklaması, Ehl-i Kitab'ın geçmiş peygamberlerin kitaplarını tahrif edişlerini bildirmesi ve onların iç âlemlerine yerleşmiş kıskançlığı ortaya koymasıdır, tâ ki ortaya çıkan şüpheler tâbilerinden yok olsun ve kendilerine uyulan Ehl-i Kitab'ın inatlaşmaları herkes tarafından bilinsin. *Bütün güç ve kudret Yüce Allah'a aittir.*

265 **[§] Kâfirler için "Bunlar Allah'a iman edenlerden daha doğru yoldadır" diyorlar.** Nakledildiğine göre Yahudiler, Hz. Peygamber'e karşı Kureyş'le yapılan anlaşma ve kendileri ile Resûlullah arasında yapılan antlaşmayı süresinden önce bozmak üzere Mekke'ye geldiler. Ahitlerini bozdular, Ebû Süfyan onların sayısı kadar adamlarıyla Beytullah'a girdi, Yahudilerle Kureyşliler Kâbe'nin örtüleri arasında buluştular, Resûlullah ve ashâbına karşı şöyle bir anlaşma yaptılar. Elbette sözümüz bir olacak, birbirimize yardımdan geri durmayacağız. Sonra Ebû Süfyan şöyle dedi: Doğru söyleyin Yahudi topluluğu! Hangimiz hakka ve hidâyete daha yakınız? Biz mi, yoksa Muhammed ve arkadaşları mı? Biz bu mescidi tamir ederiz, şu Kâbe'yi örteriz, hacılara su veririz, esirleri serbest bırakırız, biz mi üstünüz, yoksa Muhammed ve arkadaşları mı? Yahudiler dediler ki "Hayır, siz daha üstünsünüz"[692]. İşte Yüce Allah'ın: **Bunlar Allah'a iman edenlerden daha doğru yoldadır** diyorlar meâlindeki beyanının mahiyeti budur. Hafs'ın mushafı da şöyledir: "Ve yekûlûne lillezîne keferû ehâulâi ehdâ minellezîne âmenû sebîlen" (ويقولون للذين كفروا أهئولاء اهدى من الذين امنوا سبيلاً).

أُولَٰٓئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ وَمَنْ يَلْعَنِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ نَصِيرًا ﴿٥٢﴾

266 **[§]*52. "Bunlar Allah'ın lânetlediği kimselerdir. Allah'ın rahmetinden uzaklaştırdığı kimseye yardımcı bulamazsın."***

Lânet birkaç şekilde olur: Buradaki lânet azaptır. Denildi ki "le'anehumullahu" (لَعَنَهُمُ اللّٰهُ) Allah onlara azap etsin demektir. "Laîn" (اللعين) kendisine iyilik yapılmasının yasaklandığı kişidir. Yine denildi ki o, kovulan kimsedir; yani o Ehl-i Kitap Allah'ın rahmetinden, ihsanı ve lütfundan kovulmuştur.

---

692 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 133-134.

أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ فَإِذًا لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيرًا ﴿٥٣﴾

53. "Yoksa onların mülkten bir nasipleri mi var? Öyle olsaydı insanlara zerre miktarı bir şey vermezlerdi."

Bu âyetin anlamına dair farklı görüşler ileri sürülmüştür: Denildi ki şayet onların maldan ve servetten nasipleri olsaydı, cimrilikleri ve az hayır yapmaları sebebiyle insanlara zerre kadar bir şey vermezlerdi. Yine denildi ki **Onların mülkten nasipleri vardır**, yani şereften, maldan ve yönetimlerinden nasipleri vardır, fakat insanlara zerre kadar bir şey vermezlerdi, dolayısıyla onlara başkaları nasıl tâbi olur? Şöyle de denilmiştir: **Yoksa onların mülkten bir nasipleri mi var?** Yani onların maldan nasipleri yoktur, şu halde insanlara nasıl bir şey verebilirler? Mülk sadece Allah'a aittir, mülkü dilediğine O verir, şu beyanda buyurduğu üzere: De ki: "Ey mülkün gerçek sahibi olan Allahım! Mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini yüceltirsin, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Hiç kuşku yok sen her şeye kādirsin[693]. Servet sadece Allah Teâlâ'dan elde edilir, ondan başka birinden değil. *Nihaî gerçeği bilen Yüce Allah'tır.*

أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَى مَا آتَيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ فَقَدْ آتَيْنَا آلَ إِبْرٰهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَآتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا ﴿٥٤﴾ فَمِنْهُمْ مَنْ اٰمَنَ بِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ صَدَّ عَنْهُ وَكَفٰى بِجَهَنَّمَ سَعِيرًا ﴿٥٥﴾

54. "Yoksa onlar, Allah'ın lütfundan verdiği şeylerden dolayı insanlara haset mi ediyorlar? Oysa İbrâhim soyuna da kitabı ve hikmeti verdik ve onlara büyük bir hükümranlık bahşettik."

55. "Onlardan bir kısmı İbrâhim'e inandı, kimi de ondan yüz çevirdi; kavurucu bir ateş olarak cehennem yeter."

Yoksa onlar, Allah'ın lütfundan verdiği şeylerden dolayı insanlara haset mi ediyorlar? Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: Belki onlar, Allah Teâlâ'nın, Kitap ve nübüvvet türünden verdiği üstünlük dolayısıyla, Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme haset ediyorlar. Onların iddialarını reddetmek üzere Yüce Allah şöyle buyuruyor: **Oysa İbrâhim soyuna da kitabı ve hikmeti verdik**,

---

693 Âl-i İmrân, 3/26.

ona haset etmediler. Peki Muhammed'e verdiği Kitap ve peygamberlik sebebiyle nasıl haset ederler, oysa o da İbrâhim'in evladındandır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu ilâhî beyanın anlamı böyledir.

267 [§] **Biz ona büyük bir hükümranlık verdik.** Denildi ki Allah Teâlâ bununla melekleri ve orduları kastetmiştir. Yine denildi ki O, Süleyman b. Dâvûd'un hükümranlığıdır. Dâvûd ise İbrâhim aleyhisselâmın soyundandı.

Yoksa onlar insanlara haset mi ediyorlar? Yani Muhammed aleyhisselâma. **Allah'ın lütfundan verdiği şeylerden dolayı.** Denildi ki çok kadından dolayı. Fakat bu haset değildir, yaptıkları bir kötüleme ve ayıplamadır. Çünkü haset, kendisinde olmayan bir şeyi başkasında görüp, o şeyin başkasının değil kendisinin olmasını temenni etmesidir, oysa onların da kadınları vardı. Şayet o var idiyse çok kadından dolayı ileri sürdükleri bir kötüleme ve yaptıkları bir ayıplamadır. Eğer sözkonusu olsaydı şöyle diyebilirlerdi: Şayet peygamber olsaydı peygamberlik, onu kadınlarla meşgul olmaktan alıkordu. Şöyle de diyebilirlerdi: Dörtten fazla kadınla evlilik, insanlara haram kılınmıştır, fakat kendisi dokuz, on kadınla evleniyor. Bunun üzerine onların ithamlarını reddetmek üzere Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Andolsun ki senden önce de elçiler göndermiş, onlara da eşler ve çocuklar vermiştik"[694]. Dâvûd aleyhisselâmın doksan dokuz eşi vardı. Yine söylendiğine göre yine Hz. Süleyman'ın 300 câriyesi ve 700 hür hanımı vardı[695]. Kadınların çokluğu risalet ve nübüvvetin varlığına engel değildir. Kişiye çok kadınla evlenmek iki şeyden dolayı yasaklanır: Ya zulmetme korkusu yahut da haklarını vermekten aciz olması. Kendi açılarından peygamberlerin zulmetmesi sözkonusu değildir, zaten onlar kadınların haklarını yerine getiriyorlardı. Şunu da belirtmek gerekir ki, Resûlullah'ın özellikle dokuz yahut on kadının haklarına riayet etmesi Hz. Muhammed'in nübüvvetinin mûcizelerindendir. Çünkü O, geceleyin ibadette bulunmak, gündüz de oruç tutmak, açlığa dayanmak ve peşpeşe çeşitli zorluklara tahammül göstermekle tanınmaktaydı. 268 [§] Halk arasında bilindiği üzere, durumu bundan ibaret olan bir kimse tek kadının bile hakkına riayet etme gücüne sahip olamaz, nerde kaldı ki on veya fazlasının hakkına riayet etsin. Hz. Dâvûd'un yüz kadına bakması, Süleyman aleyhisselâmın bin kadına bakması bu ölçüye göredir. Bu, peygamberlik alâmetlerindendir, çünkü daha önce de zikrettiğimiz üzere bu kadar çok sayıda kadının haklarına riayet etmeye onlardan başkasının gücü yetmez. Bunun gibi, İslâm dinini ortaya koymak için

---

694 er-Râd, 13/38. bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 139; Kurtubî, IX, 327.

695 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 567; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, V, 57.

kendisine uyan tâbileri, hükümranlığı yahut fazla bir imkânı olmadığı halde İslâm dini dünyaya duyurulmuş ve yine O'nun muzaffer kılınmasıyla bu kadar insan dinini benimsemiştir.

Yoksa onlar insanlara, anılan şeylerden dolayı, **haset mi ediyorlar? Oysa İbrâhim soyuna da kitabı ve hikmeti verdik.** Bu ilâhî beyanın iki şekilde yorumlanmaya ihtimali vardır. Birincisi, şunu tartışmaktır ki, İbrâhim ve ailesinin evladından olan Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme ve ona uyanlara, Allah'ın tahsis ettiği lütuf ve ihsana nasıl hased ediyorlar? Oysa ki bu özellik İbrâhim ailesinde vardı ve onlara haset etmiyorlardı. Yüce Allah'ın, **Onlardan iman edenler de vardır** meâlindeki beyanı, bunun üzerine indirilmiştir. Yani onlardan Muhammed aleyhisselâma yahut ona indirilen Kitab'a inananlar da vardır.

İkincisi, sözkonusu âyet, hasetleri sebebiyle onlardan gelen eziyetlere sabır göstermek üzere indirilmiştir. Bu durum önceden İbrâhim (a.s.) ailesinde vardı; bunun yanı sıra onun fazileti buna bağlı olarak kıskananları ve eziyet verenleri mevcuttu, fakat onlar sabredip karşılık vermemiştir; yüce Allah'ın şu beyanında olduğu gibi: **Onlardan ona iman edenler de vardır.** Yani İbrâhim'e yahut ona indrilenlere veya onun ailesine. *En doğrusunu Allah bilir.*

269

[§]Onlardan bir kısmı ona inandı. Yani Yahudilerin Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme inandı; **kimi de ondan yüz çevirdi.** Şöyle buyurdu: Onlardan bir kısmı ona inandı; **kimi de ondan yüz çevirdi.** Bu, İbn Abbâs'ın görüşüdür. Şöyle de denilmiştir: **Onlardan bir kısmı inandı**, yani İbrâhim'e **kimi de ondan yüz çevirdi**, yani İbrâhim'den.

Kavurucu bir ateş olarak cehennem yeter. Sanki cehennem, *en doğrusunu Allah bilir ya*, ateşin alevlenen en büyük kısmı ve bütün alt katlarıdır. "Se'îr" (سعير) ise ateşin alevlenmesi ve yanmasıdır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Kuşkusuz cehennem, sana (şeytana) uyanların tamamının buluşma yeri olacaktır. Onun yedi kapısı vardır, her kapıdan girmek üzere de onlardan birer grup belirlenmiştir"[696]. **Kavurucu bir ateş olarak cehennem yeter.** Yani "azap olarak" anlamına gelmesi muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Cehennem yeter.** Yani cehennemin tam alevlenmesi yeter, zira "se'îr" alevlenmek demektir. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

[696] el-Hicr, 15/43-44.

[Âyetlerin Tefsirinde Ortaya Çıkan Farklı Görüşlerin Konumu]

Bir âyetin tevilinde ortaya çıkan farklı görünüşlerde aslolan onun amel ve itikad açısından bağlayıcı özelliğidir. Bu bakımdan âyet bazı kısımlara ayrılır. Biri şudur: Âyet muhtevasına ait bütün görüşleri kapsayacak genişliktedir. Hepsinin kastedilen anlama dâhil olma ihtimali de vardır, sadece bazısının kastedilme ihtimali de vardır. Şayet amel edilmesi gerekli olan hususlardan ise kastedilen mânayı gerçekleştirecek delile ihtiyaç vardır. Sözkonusu delil kuşatıcı bir şekilde bulunursa, kastedilenin ondan ibaret olduğuna şahitlikte bulunulur. Eğer delil bulunmazsa içtihatla amel etme iznine göre kendisiyle amel edilir; ancak Şârî tarafından sadece bunun kastedildiğine kesin hüküm verilmemelidir. *En doğrusunu Allah bilir*. Şayet sözkonusu delil, amel edilmesi gerekli olmayıp sadece hakkı bilmek, inanmak ve şahitlikte bulunmaktan ibaret olan şeylerden ise, hikmetinin gereğine uygun olarak şahitlik edilir. **270** [§]Ancak âyet-i kerîmenin başka anlamlara gelme ihtimali varsa, tercih edilenden başka bir yorumun bulunmadığı ifade edilmemelidir. Meselâ: Kulların yaptıkları işlerin ardından, husûsî mânaya ihtimali varsa, husûsîlik delillerinden biri olan Allah'ın "işiten" (سميع) ve "bilen" (عليم) olduğuna hükmetmek gibi. Hikmete göre ise Allah her sesi işitendir, her şeyi bilendir ve bu konuda şahitlik edilir. Bu konuda özel olarak şunu kasdetti denilemez[697]. Bunun benzeri Yüce Allah'ın şu beyanıdır: "Eğer boşamayı kastetmişlerse şüphe yok ki Allah işten ve bilendir"[698]. Bazıları şöyle demiştir: Sözle ifa edilmedikçe boşama vaki olmaz. Çünkü Allah Teâlâ (biraz önceki âyette) işiten olduğunu zikretmiştir. Kişi boşamayı sözle olmaksızın yaparsa âyetteki "işiten" (سميع), sıfatı herhangi bir fayda sağlamaz. Başka bir topluluk da şöyle demiştir: Allah kulunun boşama yeminini işitendir, çünkü "îlâ" konuşulan bir yemin sözüdür, Allah yemini yapanın niyetini bilendir. Âyette "alîm" (عليم), "semi" (سميع) sözleri zikredildi, dolayısıyla her bir harfi bir mânaya yönlendirmek gerekli olur ki bu yerde o **271** şeyin gerçeğini ifade etsin. [§]Şayet söz olmadan boşama vaki olsaydı Allah'ın

---

[697] "Bunun bir benzeri, işitilen ve bilinen olmakla nitelenen işlerden birinin ardından, Allah'ın işiten ve bilen olduğunu söylemesidir. Bununla, bütün nesneleri işiten ve bilen olmakla beraber, özellikle bir iş için Allah'ın işittiğini ve bildiğini kastetmiş olma ihtimali vardır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Kocası hakkında seninle mücadele eden kadının sözünü Allah işitti" (el-Mucadele, 58/1). Hikmet açısından Allah her sesi işiten, her bilineni bilendir. O'nun hakkında şuna inanmak gerekir: Allah her sesi işitendir, her malumu bilendir. Hakkında mütevatir haber veya icma-i ümmet türünden bir delil bulunmadıkça, Allah'ın bundan özel bazı şeyleri kastettiğine hükmedilmez (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 173b).

[698] el-Bakara, 2/227.

yaptığı her işin işitilmiş olması gerekirdi. O'nun işiten olduğunu söylemek bilen olduğunu söylemeye ihtiyaç bırakmazdı. Hikmet açısından, genel akaide göre Allah her sesi işitendir, her şeyi bilendir. Fakat önemli olaylarda iki şekle yönelebilir. Dolayısıyla irade noktasında, kuşatmayı gerektiren bir delilin gelmesi dışında kesin hüküm vermek gerekmez. Aslında halk, ihtilaflı olmasına rağmen bununla amel etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir*.

b) Tevilin başka bir yolu da şöyledir: Onun amel veya şahitlik konusundaki bütün uygulamaları imkân dâhilinde bulunmaz; fakat bunlardan biri için sözkonusudur. Şayet o, amel hakkında ise delilini bulmak gerekir. Sözkonusu delil de iki şekilde olur. Biri, amel ve şahitliği birlikte gerektirici olmasıdır. Diğeri de sadece amel hakkını gerektirmesidir. Biz bu hususu daha önce açıklamıştık. Eğer şahitlik etmesi konumunda ise, maksadı araştırma ve Allah'a teslim olma noktasında beklemek gerekir ki gerçek ortaya çıksın. Bu da arşın üzerinde istivânın Allah Teâlâ'ya nispet edilmesi [§]ve Allah'ın görülebileceğine hükmetme konusunda olur; şöyle ki hangi davranış sayesinde görüleceğinin belirlenmesi, ihâta edilemeyeceği ve benzeri hususlar açısından. *En doğrusunu Allah bilir*. **272**

c) Başka bir yorum da şudur: Yorumların ancak önermelerle yapılabilmesi; bu bakımdan yorumlar önermelerin farklılığına göre değişir. Dolayısıyla, önermelerde söyleyeni bilmekten başka bir durum olmazsa, bu önermeleri bilmekle ancak onları yorumlamak caiz olur. Cenâb-ı Hak'kın şu beyanı bunun bir örneğini oluşturur: "O halde, önemli bir işi bitirince hemen diğerine koyul"[699]. Hz. Peygamber'in (s.a.) ne işle meşgul olduğunu bilmedikçe, hiç kimsenin, tevil etmeye hakkı yoktur. Bir de şu beyan: "Şimdi siz içinizden birini şu gümüş paranızla şehre gönderin de baksın, hangisinin yiyeceği daha temiz ise size ondan erzak getirsin"[700]. Hiç bir kimsenin, bu sözü söyleyenin maksadını yahut maksadının yorumunu sorup öğrenmeye imkânı yoktur, çünkü böylesine ancak vahiy yoluyla ulaşılabilir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* Yahut da bu hususta söz söyleme, bir yolla ortaya çıkmasına bağlıdır. Şahitlik hakkında ise ortaya çıkıncaya kadar bekleme gerekir. Amel konusuna gelince, yapılan iş ihtiyatlı davranmaya ihtimali bulunan bir şey ise onun hakkı ruhsat delili ortaya çıkıncaya kadar onu yapmaktır. Genişletmenin (ruhsatın) delili zikrettiğim iki şekilde olur. Şayet amelî olan konu, ihtiyata ihtimali bulunmayan bir

---

699 el-İnşirah, 94/7.

700 el-Kehf, 18/19.

iş değilse onun hakkı ortaya çıkıncaya kadar hüküm vermeyip beklemektir[701]. **273** *En doğrusunu Allah bilir*. [§]Burada sözkonusu edilen aslî meselelere dayanan hiçbir fer'î mesele yoktur ki iki şıktan biri, onda kendisine has bir delil ile bulunmasın[702].

---

701 "İkinci kısım, sözün tek tek yorumlara ihtimali olması ve toptan hepsine şamil olmamasıdır. Eğer bu, amel hakkında ise yorumlardan birini belirleyecek şekilde talep etmek gerekir. Eğer kesin bir delil varsa amel ve şahitlik konusunda birlikte o yorum belirlenmiş olur. Eğer görünüş bakımından delil varsa, Yüce Allah'ın muradı olduğu hakkında kesin ve şehadet lafzı olmaksızın amel etmek vacip olur. Eğer bir delil yoksa, asıl itibarıyla bazı yorumlar tayin edilmiş olur. O zaman düşünülür. Eğer o konuda yapılan uygulama ihtiyata ihtimali olan türden ise, onun hakkı, yerine getirilmek, varlık tarafını yokluk tarafına tercih etmeyi elde etmektir. Genişlik ve ruhsat delili ortaya çıkmadıkça… Ruhsat delil de zikrettiğim iki şekilde olur. Eğer amel ihtiyata ihtimali olmayan konuda ise onun hakkı, delil ortaya çıkıncaya kadar durmak ve (hüküm) vermemektir. Ama amel babından değil de şehadet ve itikat babından ise, bütününden birinden murad edilenin ne olduğu belirleninceye kadar durmak (tevekkuf etmek) gerekir. Cümlesinden birinin, muayyen olmaksızın Allah'ın muradı olmasıyla, kesin bir delil ile murad olan mâna ortaya çıkıncaya kadar şahitlik ve itikat vacip olur. Bu durum, bütün yorumların (vecihlerin) Allah'a nispet edilmesi ve onu bunlarla vasıflandırmanın eşit olduğu zaman sözkonusudur. Fakat bazı yorumlar, Allah'ın kendisi ile vasıflanması ihtimali olmayan hususlardan ise, bunu O'ndan uzaklaştırmak gerekir. Bizim söylediğimizin benzeri Yüce Allah'ın: "Rahman, Arşın üzerinde durdu" (Tâha, 20/5) sözüdür. İstivâ kelimesi istilâ mânasına da istikrar mânasına da, tamam olmak mânasına da muhtemeldir. Eğer arştan kastedilen taht ise, Yüce Allah hakkında taht üzerinde yerleşmiş olmakla vasıflanmak ihtimal dâhilinde değildir. Dolayısıyla, aklî delile göre arş, taht anlamına gelmeye muhtemel olmaz. Geride diğer mânalar kaldı, durum açığa çıkıncaya kadar beklemek gerekir. Allah'ı görmeye (ru'yetullah) hükmetmek de böyledir. Müşahede eden kimsede görmek hatırlamaktır, onunla bütün taraflarını kuşatarak görmek de kuşatmaksızın görmek de kastedilir. Bunlardan biri delilsiz olarak belirginleşmez. Gaibteki kimse hakkında ancak bir yönlü ihtimal olur, dolayısıyla kastedilen olarak bu belirginleşmiş olur, o da kuşatıcı bir şekilde görmektir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*
Üçüncü kısım: Allah'ın görme ihtimallerinin bazı önermelerle olmasıdır. O önermelerin çeşitliliğine göre değişir, dolayısıyla o sözü, bu önermeleri öğrendikten sonra ancak tevil etmek caiz olur. Bu durum Yüce Allah'ın: "Bir işi bitirince diğerine koyul" (el-İnşirah, 94/7) meâlindeki sözü gibidir. Bu söz "namazı bitirdiğin zaman yahut bir işi bitirdiğin zaman, anlamına ihtimali olur. Bu sebeple, hiç kimsenin, iki yönden birini, o kişinin ne ile meşgul olduğunu işitmedikçe tevil etme hakkı yoktur. "Hangisinin yiyeceği daha temizdir baksın" (el-Kehf, 18/19) meâlindeki âyet de böyledir. Hiç kimsenin, vahyi bilen kimseden işiterek bilmedikçe, yemeklerden hangisinin daha temiz olduğunu belirlemeye hakkı yoktur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır* (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 173b; Medîne nüshası, vr. 197a-b).

702 Semerkandî şöyle demiştir: "Onlar üzerindeki azap durmaksızın, yakılma ve alevlendirmenin onlar hakkında artması için" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 174a).

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِنَا سَوْفَ نُصْلِيهِمْ نَارًا كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿٥٦﴾

56. "Şüphe yok ki, âyetlerimizi inkâr edenleri gün gelecek bir ateşe sokacağız; onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe, derilerini başka yenisiyle değiştiririz ki acıyı duysunlar. Allah daima üstündür ve hikmet sahibidir."

Şüphe yok ki, âyetlerimizi inkâr edenler. Bu ilâhî beyanda yer alan "âyetler"in, dinin alâmetleri ve izleri anlamına gelme ihtimali vardır; yine âyetlerin, rablığın Allah'a ait oluşunun alâmetleri anlamına gelme ihtimali olur; ayrıca Resûlullah'ın risaletinin alametleri anlamına da ihtimali olur, dolayısıyla bunları inkâr etmek Allah'ı inkâr etmek olur.

Gün gelecek bir ateşe sokacağız. Denildi ki "nuslîhim" (نُصْلِيهِمْ) "sokarız" demektir. Yine denildi ki "nuslîhim" (نُصْلِيهِمْ) "kızartırız" demektir. Şöyle denilir "şatun masliyyetün" (شاة مصلية), yani kızartılmış koyun.

Onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe, derilerini başka yenisiyle değiştiririz. Yani onların derileri ne zaman yanarsa, **derilerini başka yenisiyle değiştiririz.** Yani onların derilerini başkasıyla yenileyeceğiz ki azabın vereceği acı durmadan yanmalarını ve alevlenmelerini artırsın. [§]Bu, yenilenme açısından başka bir azaptır, çünkü birinci deri yakılmıştır ve pişmiştir, kendisi olma bakımından ise ilkidir. Görmez misin ki "Falanca değişti" denilir. Bu söz, kendisi aynen değişti ve dönüştü anlamında değil, belki renkten renge girince, halden hale değişince söylenir. Yüce Allah'ın: "Derilerini başka yenisiyle değiştiririz" meâlindeki beyanın anlamı da böyledir; o değişim yenileme açısından başkadır, zat bakımından aynıyla birdir. Öldükten sonra dirilmek ve yeniden yaratılmak da böyledir. O yenilenme bakımından başkadır, çünkü cehennemlikler yok olmuş ve izleri ortadan kalkmıştır. İlk duruma çevrilmeleri açısından ise onlar kendileri olup başkası değildir. Buna bağlı olarak yeniden dirilme "halk-ı cedid"[703] diye nitelenmiştir, her ne kadar ilk diriltme olsa da.

274

[703] Burada Cenâb-ı Hak: "Düşünseler ya, ilk yaratışta acze düştük mü? Buna rağmen onlar yeni bir yaratma konusunda şüphe içindeler" âyetine işaret ediyor olsa gerektir (Kāf, 50/15).

Derilerini başka yenisiyle değiştiririz. Yani pişmiş derinin yerine yenisini koyarız. Nitekim Yüce Allah, "Biz toprak olduğumuz zaman gerçekten yeniden mi yaratılacak mışız?"[704] diye buyurmuştur. Yani yok olanı yenileriz. Bunun gibi, pişmeden önceki deriler, dıştan bakılınca aynen iade edilmiştir, çünkü önceki pişmişti. Aslında bu, önceki deriden başka bir şey olmayıp onun pişmemiş şeklidir. Burada sadece günah işleyen öncekinin cezası sözkonusudur. Sonuç olarak burada kişinin kendisiyle günah işlediği derinin cezalandırılması vardır[705].

275 [§]Bazıları şöyle demiştir: Deriler, kemikler ve benzerleri ne isyan etmiş ne de itaat etmiştir. Onlar rızalarıyla değil cebren kullanılmıştır. Fakat onları cesette kullanan kişi, tat da alır acı da çeker. Cesette oluşturulmuş bu organlarla ceza ve mükâfata tabi tutulan odur. İlâhî beyanlarda belirtildiğine göre cennet ehlinin cesetlerinin güzellik ve cemali artacak, onlar için belli bir hacim tespit edilecek, ne artacak ne de eksilecektir, cehennemliklerin cesetleri ise çirkinleştirilecektir, tâ ki bu çirkinleştirme ile onlar için ceza ötekilerinin güzelleştirilmesiyle de mükâfat hasıl olsun. Dolayısıyla cehennemde amellere

---

704 er-Ra'd, 13/5.

705 "Hem burada değiştirme ve başkalaşmanın (muğayeretin) nasıl olacağı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hak ehli şöyle demiştir: Buradaki değiştirmekten maksat zat bakımından değil, vasıflar bakımından olan değiştirmektir. Pişmeden önce var olan deriler iade edilir, o da yanmak ve pişmektir. O zaman Yüce Allah'ın, "Onlardan başka deriler…" sözünün anlamı şu olur: Yani pişmiş olan derilerden başka. Mugayeret (başkalaşma) ve değiştirme bazan nitelik bakımından olur, bazan zat ve aynı bakımından olur. Yok olduktan ve vasıfları ile eserleri gittikten sonra, cisimlerin iade edilmesi konusunda da bunu söylüyoruz. Dolayısıyla, insan terkibini ve varlık sıfatını ve vb. yenilemek olur. Bu da Yüce Allah'ın: "Gerçekten yeniden mi yaratılacakmışız?" (er-Ra'd, 13/5) sözünün mânasıdır. Yani tükenen (yok olan) deriyi yeniler. Öldükten sonra dirilmek, yok olduktan sonra varlığın aynen ve nitelik itibarıyla yeniden var edilmesi yönünden yenileme adını almıştır, yok olanın aynısını yaratır olma ve inşa eder olma açısından da iade adını almıştır. Bir kavim de şöyle demiştir: Bundan kastedilen şey zat ve sıfat itibarıyla birlikte değiştirmektir. Kerrâmiye taifesi bu görüşü kabul etmiştir. Çünkü onların görüşü şudur: Bir şeyin kendisi yok olunca ve tükenince, onun iadesi düşünülemez. İade yok olanın aynısını değil de mislini yaratmaktır. Onlar şu âyeti delil getirmişlerdir. "Onların derilerini başkası ile değiştirdik". Her yönden tebdil ve tağyir ancak hem zat hem de sıfat itibarıyla birlikte olur. Yine Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Biz yeniden mi yaratılacağız?" buyurmuştur. Tecdid ise aynısını değil bir şeyin mislini inşa etmektir. Sonra birincisine göre hüküm vermek derileri değiştirdikten sonra azaplandırmayı oluşturur, çünkü bu deriler birincilerin aynıdır. Kötülük ve günah kazanmak bu yeni deriler hakkında bulunmamıştır ki, neden azap edilsinler? Çünkü onlar şöyle söylüyorlar: "O deriler zat itibarıyla ilk derilerin aynısıdır. Biz diyoruz ki: Zat itibarıyla o derilerden başkasıdır, değişiklik ise vasıfta bulunmuştur. Dolayısıyla, küfür ve isyan sudur eden birinci cisimden başkasına azap etmek olmaz" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 174a).

karşılık sayılmayan cezalar bulunacaktır. Bu söylenenlerle, insan vücudunda mükâfat ve ceza uygulanan kısımların yukarıda anlattığım gibi vukû bulacağı sabit olmuştur. Fakat insan acı duyar, lezzet alır. Bu sebeple azap ve lezzetler, ruhların cesetlere iade edilmesi ile değil, [§]Kur'ân'da zikredildiği üzere cesedin yenilenmesi ile olur. Bunun gibi, küfür halinde iken organlarından bir kısmı kesilen kimse müslüman olunca, dünyada olduğu gibi sakat olarak değil sağlam olarak diriltilecektir. Müslüman olma halinde de durum aynıdır. Müslüman olan bir kimse dinden dönerse azabın acısı ondan kaldırılmaz. Dolayısıyla, zikrettiğim hususlar ikinci derinin Allah'ın dilediği şekilde yenileneceğine, günahın işlendiği veya iyiliğin yapıldığı organlar ise önceki durumunda kalacağına işaret etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir*. 276

İlim adamları, **derilerini başka yenisiyle değiştiririz**, meâlindeki ilâhî beyan hakkında şöyle demiştir: Günah işlememiş derilere nasıl azap edilir? Esas günah yanan ve pişen derilere aittir? Yine şöyle demişlerdir: Kâfir durumunda iken eli kesilen, sonra müslüman olup İslâm üzerine ölen kimse hakkındaki delil bize yol göstermektedir: Kesilen el ateşte mi azap edilecek, yoksa ruhla birlikte cennette mi olacak? Bir de müslüman iken eli kesilmiş olup sonra kâfir olan ve küfür üzerinde ölen kimsenin eli cehennemdeki bedenle mi olacak yoksa cennette mi bulunacak?

Bütün bunların cevabı şudur: Bedende iş gören organlar yaptıklarını kendi tercihleri ve istekleriyle değil, baskı altında ve zorla çalıştırılanlar konumunda bulunur. Görmez misin ki organlar üzerinde zorlama yapmak, yapılan işi zorlayana çevirmeyi gerektirir; tazminat konusunda olduğu gibi bu işi zorlayanın kendisi yapmıştır. Bu, insan organlarının cebir ve emir altında tutulmuş gibi olduğunu gösterir. Bu sebeple eller sorumlulukta bedenle beraber bulunur. [§] Şu da bilinmektedir ki ömrünün son döneminde müslüman olan kimse, Yüce Rabbinin rızasını talep etmek üzere, gücünü kaybetmekte olan organlarının selâmette olmasını temenni eder. Bunun gibi müslüman olarak yaşadıktan sonra kâfir olan kimse de seçtiği din alanında kullanmak üzere organlarının sağlam olmasını temenni eder. Durum böyle olunca organlar, ister itaat ister mâsiyet sözkonusu edilsin, daima bedenle beraber olur ve ona eklenirler. 277

Yukarıda ileri sürülen ilk görüşün delili şudur: Ceza son nefese göredir. Zira kişi müslüman olsaydı, hayır yolunda kullanmak üzere kendisi için en güzel durumları ve en sağlam bünyeyi temenni edecekti. İşte bu durum, giden yahut kalan organlarla kazanılan bütün kötülüklerin iptalini gerektirir. Bunun gibi, küfrü tercih eden kimse onu tercih etmekte, devamlı olarak ona sahip

bulunmayı ve organlarının da sağlam ve tam olmasını istemektedir. Dolayısıyla yok olan veya kalan organlar yoluyla bütün geçmiş iyiliklerin iptal edilme hükmü lazım gelmiştir. Öncesinde bütün organlarıyla işlediği günahların hepsinden pişman olduğu için yok olan ve kalan organlarla kazanılan işlerin hepsi iyilik (hasenat) yapmayı gerektirdi; dolayısıyla bu kötülüklerin iyiliklere çevrilmesinin hükmü hepsine ilave olmuştur. Böylece durum, mânada yenileme konumunda birincinin iadesi hükmü -*en doğrusunu Allah bilir ya*- şu ilâhî beyanlar gibi olur: "İşte onlar, amelleri iptal edilenlerdir"[706]; "Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir"[707]. İade konusunda ise şöyle buyurmuştur: "Bizi kim iade edecek?"[708]; "Biz yeniden mi yaratılacağız?"[709] ve dirilişten bahseden diğer âyetler. *En doğrusunu Allah bilir*.

278 [§]Başka görüş sahipleri de şöyle demiştir: Küfür ve diğer günahlar için gerekli olan ceza küfre tabi olma hükmüne göredir. Sevap da böyledir, iman ve diğer ibadetler için vacip olan sevap, tabi olma hükmüne göredir. Hatta sevap imanla oluşur; küfür ise af dileme iradesinin kendisiyle ortadan kalktığı bir olgudur. Küfür, cezaya sebep olan ana faktördür. Diğerleri ise ona tabi olma hükmüyle artar da eksilir de. İşte cezalandırma, yenileme ve iade etmenin durumu da buna göredir. Bunların her biri, duyulur âlemde iradeli ve iradesiz şekillerinde tâbi olma sebebiyle neye aitse ona mahsustur. Fiillerin kendileri tekrarlanır fakat devam etmez. İnanç ise iki durumda devam eder; cezanın durumu da buna göredir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır*. Bunun içindir ki küfür dışında ebediyen cehennemde kalma cezası kaldırılabilir; aksi takdirde yapılan fiiller açısından küfrün dışındaki fiillerden sonsuza dek giden cezanın iptal edilmesi ve ebediliğin kaldırılmasında fiiller açısından devamlı cezanın iptal edilmesi, filler açısından sonlu cezanın sürdürülmesi sözkonusudur. Bu durumda ise cezanın, işlenen suça denk olmayıp artırılmış olur. Halbuki Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "Kişi yaptığının ancak misli ile cezalandırılır"[710]. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır*[711].

---

[706] el-Furkān, 25/70.

[707] Âl-i İmrân, 3/22; el-Furkān, 25/70.

[708] "Bu defa da 'bizi kim iade edecek?' diyecekler. 'Sizi birinci defa yaratan' de" (el-İsrâ, 17/51).

[709] er-Ra'd, 13/5.

[710] "Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır; kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar" (el-En'âm, 6/160).

[711] "Daimi olan sevap ve azap gibi cezalarda aslolan iman ve küfürdür, çünkü bunlar iki inançtır ki kişi hangisine inanırsa ebedî olarak inanır. Dolayısıyla karşılıkları da devamlı oluşlarına göre verilir. Bunların dışındaki ibadet ve masiyetler ise hüküm bakımından iman ve küfür cezasına tâbidir. İbadetler ve hayırlı olan her şeyin varlığı ve gerçekleşmesi iman ile

279 [§](Kıyâmet gününde) diriltilecek olan insanın cesedi ile mi yoksa ruhânî varlığı (cevheri) ile mi diriltileceği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı filozoflar onu nefs, bazıları ruhânî cevher, bazıları da basit cevher diye isimlendirmişlerdir. Çünkü her bir cesette canlı iken rûhânî bir öz ve onun yararlarına sahiptir. Cesedi ise olabilecek her hususta kişiye mani gibidir. Zira ruhânî cevher latif olup onu hapseden bir durum olması dışında eşyaya nüfuz ve hulûl eder. Uykudaki insanın hali de bu durumu açıklar, ruh ondan çıkar. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Ölüm zamanında Allah insanları vefat ettirir"[712]. Yahut nefs (ruh) organlarda yer alması ve cesede ait olma üzüntüsünün kesilmesi sebebiyle cevherine döner. Bunun neticesi olarak uykudaki adam ruhu uzak ülkelerde ve yüksek mekânlarda dolaşıyor vaziyette görür, öyle ki ne yere ne de göğe sığar, vuku bulan herşeye şahit olmuş gibi buralardan haber getirir[713]. Bu rûhî cevherle yaptığı bir iştir ki, hapsedilmeyince olaylara nüfuz eder yahut da ruh cevherle birlikte çıkar ve bunu yapar. Ruh cesetle beraber olduğunda yaptığı gibi, uykuda iken de işitir, görür ve akleder. Bu durum uyanıkken yapılan iş ve bu işe verilen karşılığın da böyle olduğunu gösterir. Gıdalar ve hayatı ayakta tutan bütün cevherler de buna göre olup o eşyanın aynı değildir, fakat ruhaniyetine konulan sır sebebiyledir. Ruh bedende ortaya çıkan bir kuvvet olup **280** [§]bedenin bütün cüzlerine sirâyet eder, bu sebeple de beden kuvvetli olur, ruhunun hayatı ile sağlık bulur ve âfetler ondan gider; işitme, görme duyuları ve akıl da böyledir, sonra fonksiyonunu icrâ eder. Öldükten sonra dirilişteki ceza durumu da buna göredir. Her vâd edilen sevap ve mükâfat da bunun gibidir, O, kişinin duyulur âlemdeki cesedi ile bildiği bir şey olduğu halde kendi özünü teşkil eden gizlilik ve bilinmezliğe rücû eder. Böylece cesetteki ruh gibi olur. Düşünmez misin ki âhirette yemek yemek suretiyle (arkadan) dışarı atılacak hacimli şeyler (dışkı) kalmaz; aslında onlar bedende

---

kaim olur. Zira iman her türlü ibadet ve dinî yakınlığın şartıdır. Benzer şekilde küfür sebebiyle diğer kötülüklerin bağışlanma umudu kesilir, çünkü günahların bağışlanma umudu İslâm'la olur. Durum böyle olunca din alanında önemli olan, itikat babından küfür ile İslâm'ın varlığıdır. Organlara ait olan karşılıklar ise, vakitlerin ve durumların değişmesine göre artar ve eksilir. Buna göre organlara ait olan ceza durumunda Allah'ın bilgisindeki misliyet ve katlanmaya göre artmak, eksilmek, değiştirilmek ve olduğu gibi bırakılmak caizdir. Buna göre ebedî olarak devam etmeksizin, küfür dışında, bazı vakitlerde ve bazı durumlarda işlenen masiyetler için ebedi olarak cehennemde kalma düşüncesinin bâtıl olduğuna hükmedilir. Cezası da buna göredir. Bu yorum, Yüce Allah'ın: "Kötülük getiren, onun mislinden başkası ile cezalandırılmaz" (el-En'âm, 6/160) beyanına göre, ceza ile suç arasındaki denge sağlanır (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 174b).

712 "Allah, ölüm vakitleri geldiğinde insanları vefat ettirir, ölmeyenleri de uykularında ölmüş gibi yapar. Ölümüne hükmettiklerini tutar, diğerlerini ise belli bir süreye kadar (hayata) salar. Kuşkusuz bunda iyice düşünenler için dersler vardır" (ez-Zümer, 39/42).

713 Tahkik edilen ve yayımlanan Arapça metinde bütün nüshalarda var olan "mâ kâne" ifadesi doğru olup metin buna göre tercüme edilmiştir.

kalan fuzuli ağırlıklar olup bünyelerindeki güçlerin yanı sıra canlılıkları da yok olmuştur. İşte bu örnekle de durumun söylediğim gibi olduğu ortaya çıkmıştır. Bu, Hz. Peygamber'den rivayet edilen kudsî hadisin mânasıdır: "Gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve hiç bir insanın zihnine gelmeyen şey"[714]. Çünkü o cevheri göz görmez, duyulur âlemdeki kulak işitmez, kalbe de doğ-

281 maz, onun tadı ruhânî olur. [§]Bu, göz, kulak ve cevherde gizlenen hayatın lezzeti gibi değildir[715]. Cesetlerin tadı yemekte küçük dil, renkte ise göz ile olur; maddî cevher yok olur ruhanî cevher ise kalır. Buna göre bedenî ibadetler gider; hamd, senâ, tazim, heybet ve marifet türünden ruhaniyet kalır. Rûhanî olan ebedi olarak kalır, hatta daha da artar, çünkü cesede ait engeller yok olup gider. Buna göre âhirette Allah Teâlâ'yı, dünyadaki ölçülere uygun bir şekilde görmek de görmemek de sözkonusu olamaz, çünkü ru'yetin dünyadaki şekli ortadan kalkmıştır. *En doğrusunu Allah bilir*.

Yukarıda zikrettiğim kimseler[716] öldükten sonra diriliş hakkında farklı görüşler ileri sürmüştür. Onların bir kısmı cesetteki ruhânî halin fani olmadığı görüşünü benimsemiştir. Buna göre ba's, cesetlerin ortadan kaldırılması ve onlardaki ruhânîliğin şeklî yönlerinin cesetten çıkmasıdır. Bir kısmı da şöyle demiştir: İnsan yok olur ve bulunduğu hali üzere iade edilir. Bilindiği üzere, asıl gitmeden yeni olandan söz etmek ihtimal dâhilinde değildir; bir şey yok olmadan da onun iade edilmesi sözkonusu değildir. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "Bizi tekrar hayata kim döndürecek? diyecekler. De ki sizi ilk yaratan

282 döndürecek"[717]. [§]Cenâb-ı Hak, dünyanın inşasını âhirete işaret eden bir delil yapmıştır, ondan sonra başka bir hayat yoktur, birinci hayat da odur[718]. On-

---

714 Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Allah şöyle buyurdu: İyi kullarım için gözlerin görmediği…" (Buhârî, *Bed'u'l-halk*, 8; Müslim, "Cennet", 2).

715 "Bu ancak halis bir tat almadır. Dolayısıyla, bunun gerçeğinin, her şeye de bulunan hafif ve sehl (kolay) olan sırrîlik ve ruhaniyete ait olduğu sabit olur. Belki bundaki hafiflik fazladır; cesetteki ruh gibi, hafifliği artar, kulaktaki işitme ve gözdeki görme gibi. İşte bu Hz. Peygamber'in (s.a.) cennetin vasıflarını anlatırken söylediği: "Gözlerin görmediği, kulakların vasfını işitmediği ve hiçbir beşerin zihnine gelmeyen" sözünün mânası işte budur. Çünkü o nimetlerde ruhanî mânalar vardır ki onları gözler görmemiştir. Buna göre, onun için vâdedilen, o lezzetleri elde etmek için diriltilenin lezzetlenmesi ve bu mânaları işitmesinden ibaret olan ruhani cevhere ait olması gerekir. Aldığı tat yemekteki lezzet sebebiyle olan, görünen varlıklarda göz sebebiyle, işitilecek seslerde kulak sebebiyle olan cesede değil…" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 175b).

716 Onlar yeniden diriltilmeyi cesetle değil ruhla olacağını kabul etmişlerdir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 175b).

717 el-İsrâ, 17/51.

718 Böylece Allah, birinci yaratılışı sonuncu yaratılışa işaret edici kılmıştır. Onların, rûhanî özelliklerin cesetten çıkması birinci yaratılıştır, sonuncu yaratılış yoktur şeklinde söyledikleri söz, Allah'ın verdiği haberle çelişki içindedir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 175b).

ların inancına göre inkârcılar nezdinde dünyanın ne olduğu bilinmediği için kendilerine karşı delil olarak kullanılmaz. Belki önce dünyayı (ûla) bilmeleri gerekir, ardından öldükten sonraki dirilmenin inkârı konusunda onlara yardım edilmeleri ve bunu açığa çıkarmaya zorlanmaları gerekir. Dehrîlerle dirilişi inkâr edenler, âlemin bütünü hakkında gizli iken (kümün) sonra ortaya çıktığını ileri sürerler; asılların da önce bilkuvve var olduğunu, sonra da bilfiil zuhur ettiğini belirtirler. Peki, kendilerine karşı ilk yaratılışa istidlâl etmek için dirilişi nasıl inkâr ederler? *En doğrusunu Allah bilir*.

Bir topluluk da cesetlerin dünyadakinin aynıyla diriltileceğini (aynıyla iade) söylemiştir. Fakat cesetler dünyada fanilik için inşa edilmiş ve onun izlerini taşımış, ve yok olma alametlerini içermiştir. Bunların hepsi birer afet olup, cevherlerin latiîf olan işlerini ve ruhanî varlıkların idrakini engelleyen perdelerdir. Aslında onlar, Yüce Allah'ın en güzel kıvamda yaratmış olmakla nitelediği[719], en kuvvetli cevherle[720] ve en güçlü[721] en temiz yaratılışla üstün kıldığı[722] canlılardır. [§]İnsanlar âfetlerle yok olunca ve kalıcı olan âhiret hayatında iade edilince varlıkların iç ve gerçek yüzlerini kuşatamaya karşı perde vazife gören ve engel teşkil eden bütün karanlıklar onların üzerinden kalkacaktır. Ceza ve karşılık olmak üzere cesetler onların şekli üzerine inşa edilecek, bütün latif özelliklere sahip ruhanî cevherle beraber bulunan cesede çevrilecek ve bu beden latîf cevherlere dönüşecektir. Cevherler ruhlar gibi bundan daha latif ve kendileri için daha nurlu varlıklara naklolunca, letâfet, temsilde rûhânîlerin, işlerin içyüzüne nüfûz etmek özellikleri barındıran cesetleri sayesinde rûhânî varlıklara üstün gelirler. Oysa, bozulmanın gerçekleşmemesi ve yok olma izlerinin ortadan kalkması sebebiyle rûhânî varlıkların gereği cismânî varlıklardan daha latif olmaktır. Cesetlerin cezaları da buna göredir. Artık âhirette bedenler yok olmaktan çıkar ve bozulmaları engellenir. Bedenler böylece güzellik ve ışık saçmakla rûhânî varlıklar gibi olur, her hâlükârda varlığını sürdürür ve yok olmaz üstün kılınırlar. Bu meselede aslolan, gıdalar ve gıdalardan yararlanan cesetler sebebiyle değil, ceza ve karşılığın şehvetler ve lezzetlere denk olmasının

283

---

719 Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır" (et-Tîn, 95/4).

720 "Andolsun ki biz insanoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık" (el-İsrâ, 17/70).

721 "Onları biz yarattık, yaratılışlarını sapasağlam yaptık" (el-İnsan, 76/28).

722 "Andolsun ki biz insanoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık" (el-İsrâ, 17/70).

gerekliliğidir. Dolayısıyla o, cesedi ile ve sırrılığı ile bir olur. Onun için cesetlerin baki olması ibret almak açısından bu âlemde ruhaninin baki olmasından daha layıktır. Çünkü bekâ ve hayat, görünen âlemde ruhânî nasibi bulunan kişi **284** içindir. [§]Gıdaya bağlı olarak kalıplar zayıflar ve güçlenir. Dolayısıyla gıda açısından ruhlarda meydana gelen âfetlerin bertaraf edilmesi içindir. Âhirette ise âfetler ortaya çıkmaz, dolayısıyla gıdalara ihtiyaç duyulmaz, orada şehvet ve lezzetlere ulaşılır. Bu ancak görünen âlemdeki cesetler için sözkonusudur. Aynı şeyin âhirette olması ise daha münasiptir.

Bu değerlendirme aklî ve naklî delillerin ortaya koyduğu bilgilere daha uygundur. Naklî delillerin bir kısmı şunlardır: "Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan yarattık…"[723]; "Dediler ki: "Biz bir kemik yığını haline gelmiş, ufalanmışken yepyeni bir yaratmayla dirilecek mişiz, öyle mi?"[724]; "Şu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?"[725] ve bunun gibi dirilmeyi inkâr edenlere Cenâb-ı Hak'kın cevap verdiği âyetler. İnkârcılar için problem, cesetler hakkında idi ve tartışma bu noktada oldu, dolayısıyla bunun için o gündemde kalmaya devam etti. Bununla beraber yenilenip varlığı sürdürmede elle dokunulmayan gayr-ı maddî varlıklar inkâr edilme konumunda bulunmadı, çünkü onlar her **285** konumda varlığını koruyordu. [§]Meselâ akıl gibi, bazı sebeplerle gider, sonra da geri döner. İlimler, işitme, görme ve benzerleri duyular da böyledir. Ayrıca gece, gündüz, aydınlık, karanlık, gölge ve benzeri şeyler, duyularla algılandıkları halde maddî olmayan şeyler; bunlar, her zaman yok olmayı da geri dönmeyi de kabul ederler. Onlar bu tür varlıkları inkâr etmiyorlar ki zikredilen hususlara ve buna dayanarak tartışsınlar. İşte bu sebeple cismânî haşri benimsemek daha isabetlidir. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

723 "Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alâkadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık ki size (kudretimizi) açıkça gösterelim ve biz dilediğimizin rahimlerde belirli bir vakte kadar kalmasını sağlarız, sonra sizi bebek olarak çıkarırız, ki daha sonra yetişkinlik çağınıza erişesiniz. İçinizden kimi erken vefat ettirilirken kimi de önceden bildiklerini bilmez hale gelinceye kadar, ömrün en düşkün çağına eriştirilir. Öte yandan yeryüzünü kupkuru ve cansız görürsün; üzerine yağmur indirdiğimizde ise (bir de bakarsın) canlanıp kabarır ve her cinsten güzel bitkiler çıkarır" (el-Hac, 22/5).

724 el-İsrâ, 17/49.

725 "Kendi yaratılışını unutup bize örnek getirmeye kalkışıyor ve Şu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş? diyor. De ki: Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek. O yaratmanın her türlüsünü bilir" (Yâsîn, 36/78-79).

Haşrın cismânî veya rûhânî oluşu konusunda söylenecek son söz şudur ki Allah Teâlâ, insanları, lezzet ve elem hissedecek bir tabiatta yaratmıştır, tâ ki âhiret hayatına yönelik vâdedilene karşı bir teşvik ve bir tehdidin temel noktasını oluştursun. Ruhî ve bedenî varlığa gelen âfetler ve bunların zıtları olan şeylerin üzüntüsü de sevinci de olur, kişi bu sebeple elem duyar veya tat alır. Benzer şekilde Allah Teâlâ tarafından cesedin yaratılmasının hikmeti de aynı esasa dayanır; çünkü ceset, teşvik edilen ve korkutulana yönelik olarak vâdedilenlerin bilgisini elde eder. Şu da var ki sevinçlerle üzüntülerin teşvik edilmesi veya korkutulmasının sebebi cesedin elem veya lezzet hissetmesine bağlıdır[726]. Bundan dolayı cesetle birlikte dirilişe hükmetmek aklî ve naklî açıdan cereyan ettiğine göre takdir ve tahmin yolu ile olmasından daha isabetlidir. Bunun gerçeğini en iyi bilen Allah'tır, mülk O'nun elindedir, O, lütfu ile dilediğine dilediğini ikram eder, adaleti gereği dilediğini de dilediği kadar alçaltır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

[§]İnkârcılardan (mülhitler) bir fırka şöyle demiştir: Âhiretteki sevap yiyen, içen ve çalıştıkça çalışan bu nefs için değil, cevheri nur olan ruhânî varlık içindir. **286**

Fakat biz de deriz ki bu nefs dünyada yeme ve içme ile imtihana çekilen, ayrıca âfet ve kusurlarla iç içe yaşayan bir varlıktır. İmtihana tâbi tutulduğu afetlerden sıyrıldığı ve kusurlardan uzaklaştırılınca büyük bir sevaba ve birçok mükâfata nail olur. *Hatalardan korunma da kurtuluş ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Ki acıyı duysunlar. Yiyecek ve içeceği tatmak ağızla olur ki tadı ve lezzeti bilsin. Azabı tatmak ise bütün organlarla olur ki kişi onun acısını bütün organlarında bulsun. *En doğrusunu Allah bilir*. Örf açısından "tatmak" (الذوق), tadın bilinip tanınması içindir. Bilinen her şey tat diye anılabilir. Şöyle denilir: Filanın şu işte zevki vardır, yani görgü ve bilgi mevcuttur.

---

726 Üçüncüsü şudur: Allah, bu âlemi birbirine zıt hallerle yaratmıştır ki vâdedilen acı, tat, belâ ve tehditler onun vasıtasıyla bilinsin. Bütün bunlar cesetlerle bilinmiştir. Ruhlar için bir şeyin tek tek ve belirsiz olarak var olduğu bilinmemiştir. Hatta ruh bunu rüyasında görünce tek başına olmayıp ruhun cesetle beraber olduğu görülür. Acılar ve lezzetler de böyledir, onların varlığı ve gerçekleşmesi cesetle beraberdir, kuvveti de ruhlarla beraberdir. Hatta kişiye elem ve tadın nüfuz etmesi ruh ile bilinmez, belki onun cesede hulûl etmesiyle bilinir. Âhirette vâdedilenler de buna göredir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 176a; Medîne nüshası, vr. 199b).

Allah daima üstündür ve hikmet sahibidir. Bir görüşe göre aziz, görünen âlemde varlığı değerli olan şeydir. Denildi ki Allah azizdir, yani âciz değildir. O, anlayışlarda bulunmayan ve akıllarla idrak edilemediği için azizdir. Denildi ki aziz intikam alan demektir. Biz bu kelimeyi birden fazla yerde anlattık.

وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدٖينَ فٖيهَٓا اَبَدًا لَهُمْ فٖيهَٓا اَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَنُدْخِلُهُمْ ظِلًّا ظَلٖيلًا ﴿٥٧﴾

57. "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları da, içinde ebediyen kalmak üzere, altından ırmaklar akan cennetlere sokacağız. Orada onlar için tertemiz eşler vardır ve onları koyu bir gölgeliğe alacağız."

İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları da, içinde ebediyen kalmak üzere, altından ırmaklar akan cennetlere sokacağız. Orada onlar için tertemiz eşler vardır. Âfet ve kusurlardan temizlenmiş, dünyadaki eşler ve kadınlar gibi olmayan.

287 **[§]Onları koyu bir gölgeliğe alacağız.** Güneş o gölgeyi yok etmeyecek, onda bir eziyet de olmayacaktır, çünkü güneşte insanlar için hem menfaatler, hem de eziyet veren şeyler vardır. Ay da öyledir, faydaları olsa da onda eziyet de vardır. Karanlık da öyledir, hem menfaati hem de eziyet vardır. Gölgenin kendisinde hiçbir eziyet yoktur, şayet varsa zamandan dolayıdır. Gölgenin kendisinden değil azîz ve celîl olan Allah, iman edip yararlı işler yapanları güneşin, karanlığın ve zamanın eziyetleri bulunmayan gölgeye sokacaktır. Bu gölge başkasına eziyetle karışık olan dünya gölgesi gibi değildir. *En doğrusunu Allah bilir*. İşte âyetteki "zalîl"in (ظليلا) tevili budur: Cennettekini, bütün eziyet veren şeylerden gölgelemesi. *En doğrusunu Allah bilir*.

اِنَّ اللّٰهَ يَاْمُرُكُمْ اَنْ تُؤَدُّوا الْاَمَانَاتِ اِلٰٓى اَهْلِهَا وَاِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ اَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ اِنَّ اللّٰهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهٖ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ سَمٖيعًا بَصٖيرًا ﴿٥٨﴾

58. "Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir."

Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi emreder. Denildi ki Allah Teâlâ, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin ivasıtasıyla Mekke'yi fethedince (amcası) Abbâs (r.a.) Hz. Peygamber'e şöyle dedi: "Sikāye (zemzem suyu dağıtma) ve hicâbet (Kâbe anahtarlarına sahip olma) görevlerini bize versen!" Bunun üzerine Hz. Peygamber, Şeybe'nin erkek çocuğundan Kâbe'nin anahtarlarını alarak Abbâs'a verdi. Bunun üzerine Yüce Allah bu âyeti indirdi. Bu sebeple Resûl-i Ekrem (s.a.), Kâbe'nin anahtarlarını alıp Şeybe'nin çocuğuna geri verdikten sonra şöyle buyurdu: "Amca! Allah Teâlâ, senden bir şeyin eksiltilmesini, fakat senin insanların bir şeyini eksiltmemeni sevip istedi"[727]. Bir görüşe göre bu âyet, toplanması ve dağıtılması konusunda güvendiği ganimet malları ile toplanma ve dağıtılması konusunda sadakalarda görevlendirdiği ve güvendiği emirler için inmiştir[728]. Aslında bu âyetin, kişilere kendileri ile Rableri arasında ve kendileri ile halk arasında güvenilen her emanet hakkında inmiş olması gerekir. [§]Emanet konusunda kul ile Rabbi arasında kişinin edâ etmekle emrolunduğu görevler de vardır; meselâ ibadetler, Allah'ın lütfettiği ilim ve benzerleri; şu ilâhî beyanlarda yer aldığı gibi: "Biz emaneti göklere, yere arzettik…"[729]; "İnsanlar arasında hükmedince adaletle hükmedin"[730]. Bunların hepsi emanet olup Cenâb-ı Hak'kın **Allah size emanetleri mutlaka ehline vermenizi emreder** beyanının hükmüne girerler. Bunun gibi, kişinin güvenilir kabul edildiği her emanet de buna dâhildir. Nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Sana güvenen kimseye emanetini teslim et, hainlik edene ise sen hainlik etme"[731]. Bu âyetin devlet başkanları hakkında indiğini söyleyen kimse **Adaletle hükmetmenizi emreder** meâlindeki beyanı delil getirmiştir, çünkü hüküm vermek devlet başkanlarına aittir. İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre **Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi emreder** meâlindeki âyet hakkında: Bu ilâhî beyan müphem olup mümine de kâfire de hitap eder[732], demiştir.

288

---

727 İbn Hişâm, *es-Sîre*, V, 174; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 145.

728 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 144-145.

729 el-Ahzâb, 33/42.

730 el-Mâide, 5/8.

731 Ebû Dâvûd, "Buyû'", 79; Tirmizî, "Buyû'", 37.

732 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 571.

Allah size ne güzel öğütler veriyor adaletle hükmetmek ve **Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir.** Kendisine dua edip bir şey isteyene olumlu cevap verir demektir. Nitekim azîz ve celîl olan Allah, şöyle buyurmuştur: "Kullarım benden sana sorarsa, ben çok yakınım, dua edince onun duasını kabul ederim"[733]. O, duasının kabul edilmesini isteyene ve yerine getirene cevap verir. **Her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir**, yani O'ndan hiçbir şey gizli kalmaz.

Âlimler, kaybolan emanet malı hakkında farklı görüşler ileri sürmüştür. **289** Bizim âlimlerimiz "Kaybedene bir şey ödemek gerekmez" demiştir. [§]Başkaları "Tazminat ödemesi gerekir" demiştir. Bu hususta âlimlerimizin birkaç delilleri vardır. Birincisi, emanet alan kişi gömleği giyerse, yahut hayvana binerse veya sahibinin yüklemesine izin verdiği kadar yük yüklerse, bunları yaparken de onun kıymetine bir noksanlık gelirse bir şey ödemesi gerekmez. Gömleği giyme ve hayvana binme fiiliyle ortaya çıkan zarar ve noksanlık yüzünden tazminat gerekmeyince, bunlardan biri, kendi tesiri olmaksızın zarar görürse bunu tazmin etmek gerekmez. İkincisi, İbnu'l-Hanefiyye'nin Hz. Ali'den rivayet ettiği şu şözdür: "Âriyet sorumluluk getiren bir şey değildir, tazmin de edilmez; o ancak yapılan bir iyiliktir, ancak kişi aykırı kullanırsa tazminat öder"[734]. Hasan'ın şöyle dediği nakledilmiştir: "Âriyetin sahibi aykırı kullanırsa onu tazmin eder"[735].

Bu meselede âlimlerimize aykırı görüş beyan eden bir âlim, Hz. Peygamber'in (s.a.) buyurduğu şu hadisi delil olarak ileri sürmüştür: "El aldığı şeyden, iade edinceye kadar sorumludur"[736]. Bu hadisin iki anlama gelme ihtimali vardır. Birincisi şöyle denilmesidir: Elin aldığını geri vermek yükümlülüğü vardır, aldığı şey duruyorsa onu geri verir. Görmez misin ki vedîa (emanet) mal telef olunca tazmin edilmez, şayet o, duruyorsa onu geri verir, âriyet de bunun gibidir. İkincisi, bu hadisin anlamı gasp ve ve onun gibisine benzemiş olabilir. Gasbeden kimsenin aldığı malı, ister duruyor olsun ister telef edilmiş olsun geri vermek zorundadır; o, âriyet hadisinin umûmî anlamına dâhil değildir. Görmez misin ki vedîa, özünde "almak" bulunuyorsa da haberin umûmîliğine dâhil değildir.

---

[733] el-Bakara, 2/186.

[734] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, IV, 315.

[735] Ebû Dâvûd, "Buyû'", 88; Tirmizî, "Buyû'", 39.

[736] Ebû Dâvûd, "Buyû'", 88; Tirmizî, "Buyû'", 39.

Muhalifler Safvân hadisini de delil getirmişlerdir. Şöyle ki: Resûlullah (s.a.) Huneyn savaşında Safvân'dan emanet bir zırh istedi[737]. [§]Safvân "Gasp mı ey Muhammed!" diye sordu. Hz. Peygamber: "Hayır, ödenecek bir âriyet olarak"[738] buyurdu. Başka bir rivayette şöyle denilmiştir: Safvân Huneyn'e gitmeye karar vererek Resûl-i Ekrem'den uzaklaşmaya başladı. Hz. Peygamber (s.a.): "Ey Safvân! Yanında silah var mıdır?" diye sordu. Safvân da: "Âriyet mi, gasb mı?" diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.): "Yok, âriyet olarak" buyurdu. Bunun üzerine Safvân, silahı âriyet olarak verdi"[739]. Bu hadiste tazminden bahsedilmemiştir. Bize göre -şayet Safvân haberi doğru ise- âriyet, âriyeti alan tarafından geri verilmek üzere tazmin edilir. Âriyetin geri verilmesi vedîanın geri verilmesi gibi değildir. Çünkü vedîada sahibi talep etmedikçe geri verilmez. Hz. Peygamber'den bu sözümüzü kuvvetlendiren rivayet vardır, o da şu sözüdür: "Âriyet ödenecek şeydir"[740].

290

İnsanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Azîz ve celîl olan Allah şöyle buyurmuştur: "Allah adaleti ve ihsanı emreder"[741]. İnsanlar arasında herhangi bir işe veya hükme sahip olan kimse emanete de sahip olmuştur, onun emaneti ehline vermesi gereklidir. Bu konuda bazı hadisler nakledilmiştir. Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Herhangi bir kimse, şu işlerden biri hakkında -az veya çok- yetkili olur da adaletli davranmazsa Allah Teâlâ mutlaka onu yüzüstü cehenneme atar"[742]. Başka bir hadiste ise şöyle buyurmuştur: "Herhangi bir kimse, insanların işlerinden birini üzerine alır da kendisini ve ailesini gözettiği gibi onların da haklarını gözetmezse Kıyâmet gününde cennet kokusunu koklayamaz"[743]. [§]Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Kıyâmet gününde en çok seveceğim ve bana en yakın yerde oturacak kimse, adaletli devlet başkanıdır; kıyâmet gününde benim nezdimde en sevilmeyen ve azabı en şiddetli olan kimse de zâlim devlet başkanıdır"[744].

291

---

737 Safvân b. Ümeyye b. Halef el-Kureşî el-Mekkî. Müellefe-i kulûbdan biridir. Yermük savaşında kumandan olarak bulunmuştur. Hz. Osman'ın öldürüldüğü günlerde (35/655) vefat etmiştir. Bir görüşe göre: Muâviye'nin hilafetinin ilk zamanlarında (41/661) vefat etmiştir (bk. Zehebî, *el-Kâşif*, I, 503; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 276).

738 Ebû Dâvûd, "Buyû'", 88.

739 Ebû Dâvûd, "Buyû'", 88.

740 İbn Mâce, "Sadakāt", 5; Tirmizî, "Buyû'", 39.

741 en-Nahl, 16/90.

742 Buhârî, "Ahkam", 8; Müslim, "İman", 227.

743 Buhârî, "Ahkâm", 8.

744 Tirmizî, "Ahkâm", 4.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَط۪يعُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُوا الرَّسُولَ وَاُو۬لِي الْاَمْرِ مِنْكُمْۚ فَاِنْ تَنَازَعْتُمْ ف۪ي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ اِلَى اللّٰهِ وَالرَّسُولِ اِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِۜ ذٰلِكَ خَيْرٌ وَاَحْسَنُ تَأْو۪يلًا ﴿٥٩﴾

59. “Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ulu’l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah’a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- ***onu, Allah’a ve peygambere götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzelidir.”***

Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin sizden olan ulu’l-emre de. Şayet, “Allah Teâlâ kendisine, Resûlullah’a ve yöneticilere itaat etmeyi müminlere nasıl tahsis etmiştir, oysa ki sözkonusu emir bütün mümin ve kâfirlere yöneliktir?”, diye bir soru sorulunca buna şöyle cevap verilir: Üç sebepten dolayı böyledir. Birincisi şudur: Hükümdârlar bir konuda hitapta bulununca, şeref ve mecd sahibi olan ve hitaplarına en çok kulak veren ve sözlerine en çok saygı gösterenlere hitap ederler. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “Kraliçe şöyle dedi: “Efendiler! İçinde bulunduğum durum hakkında bana görüşünüzü açıklayın”[745]; “(Danışmanlarına dönerek): Beyler! Hanginiz o kraliçenin tahtını bana getirebilirsiniz? diye sordu”[746]. Hükümdarlar şeref ve üstünlük sahibi, emirlerine en çok itaat eden kimselere hitap ederler. Buna göre, itaat etme hitabı bütün insanlara yönelik olsa da Yüce Allah, müminlere hitapta bulunarak kendisine ve Resûlüne itaat etmelerini emretmiştir.

İkincisi, itaat hitabının özellikle müminlere mahsus olma ihtimali vardır, **292** çünkü kâfir, öncelikle O’na itaatte bulunmaya inanmakla muhataptır. [§]Şayet kâfir, bu hitabı kabul ederse başka hitaplarla da muhatap olur. Mümin ise Rabbine ve O’nun Resûlüne itaat etmeye inanmış olduğu için, Allah’ın hitabı sadece öylelerine yöneliktir. *En doğrusunu Allah bilir*.

(Üçüncüsü,) ilâhî hitabın müminlere tahsis edilmesi, Cenâb-ı Hak’kın, devlet yetkililerine itaati emretmesi sebebiyle olabilir; tâ ki O’nun -mümin olmaları şartıyla- devlet adamlarına itaati emrettiği bilinmiş olsun. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

745 en-Neml, 27/32.

746 en-Neml, 27/38.

Şunu da belirtmek gerekir ki bu âyet-i kerîmede Allah'tan başkasına itaat etmenin caiz olduğunu gösteren delil vardır, çünkü başkasının emri ile iş gören herkes ona itaat etmiş olur. İtaat, emri yerine getirmek demektir. İbadet ise bir şeyi bütün varlığıyla gerçekten Allah'a tahsis etmektir. Zira her şey bütünü ile gerçekten Allah'ındır, ondan herhangi birinin değildir. Bunun içindir ki Allah'tan başkasına ibadet edilmesi caiz değildir. Bununla birlikte Allah'tan başkasına itaat edilmesi mümkündür, çünkü belirttiğimiz gibi, itaat bir emri yerine getirmektir, ibadet ise böyle değildir, bu sebeple itaatla ibadet birbirinden ayrılmıştır. Şu var ki Hz. Peygamber'e itaat Allah'a itaat gibidir; çünkü ona, Allah'ın emriyle itaat edilir, dolayısıyla müslümanların Hz. Peygamber'e itaati Allah'a itaattir.

İtaat konusuna şöyle yorumlar da yapılmıştır: **Allah'a itaat edin** farzlarında O'na, Sünnet'inde Resûlü'ne itaat edin demektir. Yine **Allah'a itaat edin** Kitab'ında size verdiği emir ve yasaklar çerçevesinde; **Resûle itaat edin** Sünnet'inde size yönelik emir ve yasaklarda.

Ulu'l-emr terkibinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Denildi ki bunlar devlet emirleri, yani kumandanlardır, fakihler ve âlimlerdir yahut hayır sahipleridir. **Ulu'l-emr** askeri kıtaların başına getirilenler anlamına gelme ihtimali de vardır. [§]Nasıl olursa olsun, kim olursa olsun, bu beyanda, devlet görevine ancak ilim ve basiret sahibi kimselerin atanacağını gösteren deliller vardır, askeri kumandanlar yahut diğerleri. Çünkü azîz ve celîl olan Allah onlara itaati emretmiştir; bilgi ve basireti olmayan hiçbir kimseye itaat emredilmez. Daha önce geçen "İnsanlar arasında hüküm verdiğiniz zaman adaletle hükmetmeniz…"[747] meâlindeki âyet, emir sahiplerinin devlet adamları olduğunu gösterir. Çünkü Yüce Allah, birinci âyette hükümdârlara adaletli olmayı emretti, halka da verdikleri hükümler ve emirlerde onların sözlerini benimseyip itaatte bulunmalarını buyurdu. *En doğrusunu Allah bilir*. Görmez misin ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden nakledilen hadiste şöyle buyurmuştur: "Ey insanlar! Başınıza burnu ve kulağı kesik Habeşli biri emir tayin edilse bile Allah'ın Kitabı'nı uyguladıkça dinleyin ve itaat edin; aranızda, dinleyin ve itaat edin"[748]. İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Allah'a karşı asi olmayı emretmedikçe, hoşlandığı ve hoşlanmadığı konularda, kişiye düşen görev işitip itaat etmektir. Kendisine, Allah'a karşı âsi olması emredilen kimsenin benimseme ve itaatte bulunma yükümlülüğü yoktur"[749].

293

747 en-Nisâ, 4/58.

748 Buhârî, "Ahkâm", 4; Tirmiz, "Cihad", 28.

749 Buhârî, "Ahkâm", 4; Müslim, "İmâre", 38.

Bu kısmı izleyen ilâhî beyan devlet ricalinin fakihlerden ibaret olduğunu göstermektedir: **Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah'a ve Resûlüne götürün**; ilmî tartışma âlimler arasında olur. Sanki Yüce Allah *-en doğrusunu Allah bilir ya-* âyet-i kerîmenin devlet ricali kısmında, onlara itaat edilmesini, fakihlere de ihtilafa düştükleri konuları Allah'ın Kitabı'na ve Peygamber'in Sünnet'ine götürmelerini emretmiştir. Dolayısıyla bu âyetin iki mânaya ihtimali vardır: *En doğrusunu Allah bilir ya*, halka düşen görev devlet yöneticilerinin verdikleri hükümlere itaat etmek, devlet adamlarının görevi de âlimlerin verdikleri fetvaya uymaktır. Bu neticeyi Cenâb-ı Hak'kın şu beyanı açıklamaktadır: **294** [§]"Bununla beraber, müminlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir"[750]. Şayet müminlere âlimlerin sözlerini benimsemek gerekli olamasaydı, kavimlerini uyarmak da âlimlere gerekli olmazdı.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede Râfizîler'in (Şiîler) devlet başkanlığı konusundaki sözlerini iptal etmeye yönelik delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, **Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ulu'l-emre de**, diye buyurmuştur. Buradaki ulu'l-emr üç gruptan başka biri olamaz: Ya devlet adamları, ya fakihler veya Şiîlerin iddia ettiği kendilerine özgü imam. Eğer ulu'l-emr konusunda kastedilen anlam fakihler veya devlet adamları ise Şiîlerin niteliklerini belirttikleri imam anlamına gelme ihtimali ortadan kalkar. Ayrıca onların sözkonusu ettikleri kişinin de imam olması mümkün değildir, çünkü Yüce Allah şöyle buyurmuştur: **Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah'a ve peygamberine götürün**". Onlara göre belirledikleri imama itaatte bulunmak farzdır, aralarında tartışma bulunmakla birlikte imama muhalefet mezheplerince küfürdür. Şayet durum onların dedikleri gibi olsaydı *-en doğrusunu Allah bilir ya-* Cenâb-ı Hak tartışma konusunda hüküm vermesi için (Allah'a ve peygambere götürün emri yerine) imama götürün, diye buyururdu. Çünkü buna muhalefet eden kimse küfre girer. Halbuki O, tartışılan hususu Allah'ın Kitab'ına ve Resûl'ünün Sünnet'ine götürülmesini emretmiştir. Bu durum, herhangi birine ait söz ve emrin Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin sözüne denk gelemeyeceği göstermiştir. **Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah'a ve peygambere götürün.** Denildi ki Allah'a (الى الله) demek Allah'ın Kitabı'na ve hayatta ise Resûlü'ne, vefat etmişse onun Sünnet'ine götürün demektir. Bazıları da içtihadı iptal etmek, Allah'ın Kitabı ile Resûlü'nün Sünnet'inde nas olarak bulunmayan görüşleri terk etmek **295** için bu âyeti delil getirmiştir. [§]Onlar şöyle demektedir: Bu tür problemlerin

---

[750] et-Tevbe, 9/122.

durumunu Yüce Allah'a ve Resûl'üne (s.a.) bırakırız. Bize göre bu görüş isabetli değildir. Âyetin iki türlü yoruma ihtimali vardır. Birincisi şudur: Problem Hz. Peygamber'in döneminde ortaya çıkmışsa Resûlullah'a götürülmesi ve ona sorulması gerekir, bu durumda içtihat ve şahsî görüş kullanılmaz. Fakat tartışma Resûl-i Ekrem'in vefatından sonra meydana gelmişse problemin çözümü sırasıyla Allah'ın Kitab'ında yahut Hz. Peygamber'in (s.a.) Sünnet'inde veya müslümanların icmâında aranır. Şayet bunların birinde hüküm bulunursa alınır, bulunmazsa içtihatla hüküm verilir.

İkincisi müctehit, şayet Allah'ın Kitabı'nda ve Resûlullah'ın Sünnet'inde araştırıp da "Kitap veya Sünnet'te şöyle şöyle bir hüküm buldum, bu olay aynı hükme benzemekte ve onun niteliğini taşırmaktadır derse bu şekilde olayın hükmünü Allah'ın Kitabı ve Resûlü'nün Sünnet'ine götürmüş olur, çünkü ortaya çıkan olayı Kitap ve Sünnet'te bulunan hadiseye benzetmiştir. Tefsirini yapmaya çalıştığımız ilâhî beyanın yorumu, anlattığımız husus olunca muhalif fikir sahiplerinin bize karşı kullanacakları kesin bir delilleri mevcut değildir.

Âyet-i kerîmede icmâı delil kabul etmeye yönelik bir işaret vardır. O da Cenâb-ı Hak'kın şu beyanıdır: **Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah'a ve peygamberine götürün.** [§]Cenâb-ı Hak, anlaşmazlık ortaya çıkınca meseleyi Allah ve Resûlü'ne götürmeyi emretmiştir, fakat icmâ olunca böyle bir emir vermemiştir. Bu da bir konuda tartışma olmaksızın icmâ oluşunca, Kitap ve Sünnet'e tevdî edilen hükme başvurmanın gerekli olmadığını göstermektedir.

296

Yine bu âyette, Kitap ve Sünnet'te beyan edilen hüküme başvurulduğu takdirde ona ulaşılabileceğini gösteren delil vardır, çünkü, hükme ulaşılamayacaksa, yahut hüküm onlarda bulunmuyorsa konuyu Kitap ve Sünnet'e götürmenin bir anlamı kalmazdı. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "İçlerinden haberin anlam ve maksadını çıkarabilenler şüphesiz onu anlarlardı"[751]. Ancak Kur'ân ve Sünnet'te olan hüküm çıkarılabilir. Bu da bütün olayların hükmünün şu iki kaynakta, yani Kur'ân ve Sünnet'te zikredilmiş olduğunu gösterir. Şayet bu iki kaynağa bakarak ve araştırarak bir çıkış yolu bulunmamış olsaydı problemlerin sözkonusu iki kaynağa götürülmesi emrinin bir anlamı olmazdı. Şu da var ki eskiden olmuş bitmiş her olay hakkında nas bulunmayınca içtihat etmek gerektiği ortaya çıkmıştır. Bu da iki kaynakta bulunan hükümleri çıkarmak için araştırma yapmanın lüzumlu olduğunu gösterir. *En doğrusunu Allah bilir*.

751 "Halbuki onu Resûlullah'a ve aralarından yetki sahibi olan kimselere götürselerdi, içlerinden, haberin mâna ve maksadını çıkarabilenler şüphesiz onu anlarlardı" (en-Nisâ, 4/83).

Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin. Bu ilâhî beyanda, özellikle bütün müminlerin âyetin kapsamına girmesinin gerekliliği ifade edilmektedir. Âyet, birkaç şekilde yorumlanmaya müsaittir. Birincisi, beyanın, üstün ve şerefli kimselere hitap ettiğidir. Hükümdârların, devlet işlerini yürütürken izledikleri yol buna uygundur. Onlar halkın ileri gelenlerinin ve **297** ülke sakinlerinin memleket işlerine katılmasını isterler. [§]Nitekim bu hususa işaret eden birçok âyet-i kerîme vardır: "(Sebe melikesi:) Beyler! dedi"[752]. Süleyman aleyhisselâm da: "Beyler!"[753], demiştir. Firavun da: "Beyler!"[754] demiştir. Yüce Allah şöyle buyurdu: "Onlardan sonra Mûsâ'yı, Firavun ve yakın çevresine mûcizelerimizle gönderdik"[755] ve buna benzer âyetler. Bahsimiz olan konu da bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir*.

İkincisi, müminler çeşitli davranış ve yasakları bildikleri için kendilerine: **Allah'a itaat edin** denilmiştir ve sözü edilen diğer hususlar. Çünkü onlar, kendilerine kime yönelik emir ve yasağa tâbi tutulduklarını biliyorlardı, fakat kâfirlerin, kime yöneltildiklerini bilmiyorlardı, bu sebeple hitap, anılan müminlere tahsis edilmiştir[756]. *En doğrusunu Allah bilir*.

Üçüncüsü, kâfirler Allah'ı (mâbûd) ve O'nun Resûl'ünü inkâr ettiler, dolayısıyla hitap bu konuda bilgisi olanlara yapılmıştır. Bununla birlikte müminlere yapılan bu hitabın dinî hükümlere dair olması muhtemeldir. Oysa bunlar kâfirler için gerekli değildir. İşte bu sebeple anılan şekilde hitap yapılmıştır.

Dördüncüsü, Cenâb-ı Hak'kın müslüman devlet adamlarını hitaba dâhil etmesidir, kâfirlerin onlara itaatte bulunması gerekli değildir. Bu sebeple emri inananlara tahsis etmiştir. Aslında âyetle kastedilen şey, bizden olan yöneticilere itaati açıklamaktır. Aksi takdirde, onların Allah'a ve Resûlullah'a imanı zaten sabit olmuştu. Ne var ki âyette zikredilen itaatler bir araya getirilmiştir, tâ ki devlet adamına itaat etmekle de Allah'a itaatin gerçekleştiği bilinmiş olsun. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

---

752 "Beyler! Bana çok önemli bir mektup gönderilmiş!" (en-Neml, 27/29; ayrıca bk. 32).

753 "Beyler! Onlar boyun eğerek bana gelmeden önce hanginiz o kraliçenin tahtını bana getirebilirsiniz?" diye sordu!" (en-Neml, 27/38).

754 "Firavun, "Ey seçkinler! Sizin için benden başka tanrı tanımıyorum!" (28/38).

755 el-A'râf, 7/103.

756 "Âyette itaat emri vardır. İtaat ise ancak emri bilmekle gerçekleşir. Müminler, emir ve yasakları biliyordu, bu durum üstü kapalı da olsa emir ve yasaklardan ne kastedildiğine dair yol gösterir. Kâfirler ise böyle değildir. Çünkü akılla ibadetlerin keyfiyeti şeriata ait hükümler ve bunların miktarları bilinemez; her ne kadar nimetlere karşı şükretmenin gereği ve nankörlüğün haram oluşu genel olarak bilinse de. İşte bu sebeple hitap iman ehline yapılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir* (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 177a).

Burada zikrettiğim hususları açıklayan delillerden biri de şudur: "İlah" kavramanın anlamı bilen herkesin O'na itaatla görevli olduğunu anlar. Çünkü Arapların her tapılan varlığa ilâh adını verdiklerini o da bilmektedir. [§] **298** Araplardan ilâh kelimesini bilen herkes, onun ibadet edilen yüce varlık olduğunu bilir. Bunun yanında O'nun, kendisine yönelik iyilik ve nimetleri bilen kimse O'na, şükür ve itaatin gerekli olduğunu bilir. Bir de Resûlullah'ı (s.a.) bilen kimse ona itaatin Allah'a itaat olduğunu bilir, çünkü Resûlullah Allah'a çağırır, O'nun emri ve yasağından hareket ederek emreder ve yasaklar. Zaten Resûl-i Ekrem, Allah tarafından insanlara gönderilmiş bir elçidir. Allah'ı ve Resûlullah'ı bilen herkes, devlet adamlarına itaat etmenin gerekli olduğunu bilmez, çünkü Allah'ı ve Resûlullah'ı aklî delillerle bildikleri gibi bunu bilemezler. Bu sebeple Yüce Allah yöneticilere itaatin Allah'a ve Resûlullah'a itaat olduğunu bu âyette açıklamıştır. İşte bu, icmâın delil kılınmasının ve (halkı temsil eden) yöneticilere uyan kimsenin Allah'a itaat etmiş sayıldığının kanıtıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak yöneticilere itaati kendisine itaat kabul etmiştir. Buna göre yöneticiler (ulu'l-emr) icmâı temsil eder.

Şu ilâhî beyanlar, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin konumu gösterir: "Kim Resûlullah'a (s.a.) itaat ederse Allah'a itaat etmiştir"[757], "Hayır, Rabbine andolsun ki… iman etmiş olmazlar…"[758]. Cenâb-ı Hak, bu ikinci âyette Resûlullah'ın verdiği hükümden dolayı içinde sıkıtı duyan kimseyi, iman hükmünü yok etme noktasında, Allah'ın verdiği hükümden sıkıntı duymuş konumunda zikretmiştir. "Biz hangi elçiyi göndermişsek, sadece Allah'ın izni ile ve itaat edilsin diye gönderdik"[759] meâlindeki ilâhî beyan da aynı konumdadır. Yani Allah Teâlâ'nın emri ile kulların Resûl'e itaat zorunluluğu olsun diye. Çünkü Resûle itaat Allah'a itaattir. Yahut Allah'ın izni ve emri ile Resûl'e itaat Allah'a itaat olsun diye. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

[§]Ulu'l-emrin kimler olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüş- **299** tür: Bilindiği üzere onlar din işlerini yönetmek kendilerine ait olan kimselerdir, bunlara ait hususlar onların görüşlerinden hareketle ortaya çıkar. Onlar, âyetin kapsadığı kimselerdir. Bu âyetlerde onlarla amaçlanan hususların bilinmesine dair yeterli bilginin bulunduğunu düşünüyorum. O âyet de şudur: "Kendilerine güven veya korku veren bir haber geldiğinde onu yayıyorlar. Halbuki

---

757 en-Nisâ, 4/80.

758 "Hayır, rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar" (en-Nisâ, 4/65).

759 en-Nisâ, 4/64.

onu Resûlullah'a ve aralarından yetki sahibi kimselere götürselerdi, içlerinden haberin anlam ve maksadını çıkarabilenler şüphesiz onu anlarlardı"[760]. Yüce Allah, kendilerinde hüküm çıkarma mahareti bulunan ve onlara havale edilen hususlarda bilgi sahibi olduklarına şahitlik ettiği kimseleri ulu'l-emr yapmıştır. Sonuçta böylelerinin, delillerden hüküm çıkarma ve din işlerini yürütmekle tanınan fakihler olduğu ortaya çıkmıştır[761]. Burada ayrıca fakihlerin, üzerinde ittifak ettikleri konularda isabet ettiklerine de işaret vardır, çünkü genel olarak onların ilim sahibi olduklarına şahitlikte bulunulmuştur. Cenâb-ı Hak'kın, "Siz ümmetin en hayırlısı oldunuz"[762] anlamındaki beyanı ile "İşte böylece, siz insanlara şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun diye, sizi vasat (örnek) bir ümmet yaptık"[763] meâlindeki beyanı bunun hakkındadır. Sonra gerçeğe şahitlikte bulunma, iyiliği emredip kötülükten sakındırma işi de âlimlere has kılınmıştır. Bununla, bu konudaki yetkinin âlimlere ait olduğu ortaya çıkmıştır. Âlimler bir şeyin emredildiği yahut yasaklandığı konusunda görüş birliğine vardıklarında bunun, Allah Teâlâ nezdinde böyle olduğu noktasında bir icmâ oluşur. Âlimlerin, bütün halk kitlesine ve onlardan sonra gelenlere gerçeğin şahidi, olmaları mümkündür. Hakkında icmâ olan işlerden biri de halk arasında mübtela olacak derecede cereyan edip insanlar tarafından yapılmakta olan ve (âlimler, devlet adamları gibi) özel kişiler nezdinde gizli kalma ihtimali olmayan işlerdir. Davranışlarını değiştirmedikleri ve başka bir davranışla karşılaşmadıkları müddetçe sözü edilen seçkinler nezdinde hüküm devam eder. **300** **[§]** Askeri komutanlar, yönettikleri işler hakkında basiret sahibi olup dinî hüküm ve fetvayı bildikleri sürece bu görevlerini sürdürmelidir, çünkü onlar yetki sahibi kılınmıştır. Biraz önce zikredilen kimselerin de âlimlerden ibaret olduğunu şu ilâhî beyan desteklemiştir: **Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah'a ve Resûlü'ne götürün**. Herhangi bir problem ve ihtiyaç ortaya çıktığı takdirde, halkın konuyu ulu'l-emre götürme hakkının bulunduğu

---

760 en-Nisâ, 4/83.

761 Zikrettiği yoruma, müellifin bu âyeti delil getirmesi açıktır. Çünkü Hz. Peygamber'in (s.a.) varlığı ile beraber, fıkhî istinbata (hüküm çıkarma) ihtiyaç yoktur. Anılan âyetin iniş sebebinin, savaş ve barış haberlerinin (gereksiz olarak) yayılması hakkında olduğu rivayet olunmuştur (bk. Taberî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, V, 181; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 600). Fakat âyetin iniş sebebine göz yummakla beraber, bu ihtimal âyetin mânası hakkında sözkonusudur. Buna göre "Kendilerine güven veya korku veren bir haber geldiğinde onu yayıyorlar" (en-Nisâ, 4/83) meâlindeki âyet, anılan âyetin kulla ilgisi meselenin sosyal yönüdür.

762 "Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız ve Allah'a inanırsınız" (Âl-i İmrân, 3/110).

763 el-Bakara, 2/143.

bu ilâhî beyanla ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu meselenin âlimler arasındaki ilmî tartışmanın çerçevesine girdiği anlaşılmıştır. Bu husus, Şiîlerin, âyette yer alan ulu'l-emrin, kendilerinin niteliklerini belirlediği imamdan ibaret olduğu, ayrıca ulu'l-emrin her türlü yöneticilerin ve benzerlerinin ulu'l-emir olduğunu ileri sürenlerin görüşlerini geçersiz kılar. Ulu'l-emir her türden ilim sahipleridir, tâ ki aralarında ilmî tartışma olabilsin. Oysa Şiîlerin imamı tektir, ilmî tartışmanın da bir anlamı yoktur. İlmî tartışma ancak düşünmek, araştırmak ve görüş bildirmekle olur, usûl ve furûu bilmeyen halk kesiminin bunda bir yeri yoktur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

O'nu Allah'a ve peygamberine götürün. Bu ilâhî beyanın yorumunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bir topluluk şöyle demiştir: Sanki "bu konuda işi Allah'a ve Rasûl'üne bırakın, içtihatla uğraşmayın. Nitekim Allah Teâlâ: "Bir şey hakkında ihtilafa düştüğünüz zaman onun hükmü Yüce Allah'a aittir"[764] diye buyurmuştur. Bir de fikir ayrılığı Kitap ve Sünnet'te vukû bulmuştur; artık bu iki kaynaktan çözüm nasıl istenir, oysa ki tartışmalar bunun üzerine ortaya çıkmıştır! Bazıları da şöyle demiştir: İhtilaf, **O'nu Allah'a ve Resûlullah'a götürün** meâlindeki ilâhî beyanın tevilinde vaki olmuştur; yani bu beyanın zâhirine götürün, tevil etmeyin, aksi takdirde ihtilafa düşersiniz, çünkü biraz öncesindeki anlaşmazlık tevil üzerine olmuştur. Başka bir grup âlim de şöyle demiştir: Bu durum Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem döneminde idi, tâ ki probleme ait hükm ve gerçek ortaya çıksın. Dolayısıyla ulu'l-emrin tartıştığı ve hiç bir kimsenin, açık bir çözüm olmaksızın beyanın zâhiri ile amel etmesi caiz değildir. [§]O günün mükellefleri için gerçeğin açıklanmasına ulaşmak **301** imkân dâhilinde, işte onlar bu ilâhî beyanla emr olunmuştur. Bununla birlikte, insanların ihtiyaç duyduğu bütün hususların, yeterince beyan edilmediği bir dönemde, tartışma içinde olmak caizdir. Çünkü o dönem, şer'î hükümlerin ortaya çıkış zamanıydı, naslardan birinin diğerini yürürlükten kaldırma ve ahkâmın değiştirilme ihtimalinin bulunduğu dönemdi. Bu durumda ihtilaf halindeki müctehitlerin görüş ayrılığının çetin olmasının yanı sıra problemin aslına ait hükmün henüz gelmemiş bulunması şüphesi taşıdıkları ve meselenin hükmünü içeren nassın kendilerine ulaşmadığı da söylenebilir. Bu durumda sorunu, Allah'ın ve O'nun elçisi Muhammed aleyhisselâmın hükümlerine kıyas etmek gerekli olur. Ondan sonraya gelince, Cenâb-ı Hakk, olacağını bildiği bütün olayların esaslarını ilâhî beyanla tamamlamıştır. Çünkü bu ölçüde bir açıklama yapılmamış olsaydı üstesinden gelinmesi mümkün olmayan bir tartışma devam edip gider, o konuda herhangi bir hüküm vermek mümkün olmaz ve nastan temeli bulunan bir olayın hükmünün buna baş vurulmak su-

---

[764] eş-Şûrâ, 42/10.

retiyle çözülebileceği bilinmezdi. Bunda ise risalet müessesesine ihtiyaç hissettiren bir durumun pekiştirilmesi mevcuttur[765]. Şu da var ki sahâbenin tamamı ve onlardan sonra günümüze kadar gelen âlimler, olaylar hakkında konuşmuş, bunun yanında o olaylarla ilgili nâzil olan bir delilin bulunmadığına dair hiçbirinden bir söz sâdır olmamıştır. İşte bu, her olayın temel delilinin açıklanmış olduğuna dair bir icmâ haline gelmiştir, artık bize düşen görev bu asılları araştırmaktan ibarettir. *Nihâî gerçeği bilen Allah'tır*.

302 [§]Hükmün bir kimseye havale edilmesinin hareket noktası, onu bilen ve açıklama gücü bulunan kimseye havale edilmiş olmasıdır. Şayet amaç sadece tartışmaktan ibaretse meseleyi Allah'a havale etmek ve o konuda içtihada hükmetmeyi bırakmak gerekir. Bu durumda da o meselenin hükmüne dair bilgi edinmek imkân dâhiline girmez; olsa olsa sözü edilen hükme ihtiyaç duyulmayan bir dönemde vukû bulur ki o da, kıyâmet günüdür. Bilindiği üzere şayet kişi, meseleyi Hz. Peygamber'e götürmüş olsa, Resûlullah, onu her çirkin şeyin ve fesadın temeli olan sürekli kavgaya sebep teşkil edecek bir halde bırakmazdı. Allah Teâlâ'ya havale edilen konuda da durum aynıdır. Cenâb-ı Hak, meydana gelecek bütün olayları ve insanların muhtaç olduğu her şeyi bildiğine göre ortaya çıkan bütün problemler O'na havale edilir, O'nun da gereken hükmü vermesi lâzım gelir. Çünkü azîz ve celîl olan Allah "onun hükmü Allah'a aittir"[766] buyurmuştur. Şayet O, bu hususta hüküm vermemişse demek ki hüküm kendisine ait değilmiş, yani o konuda Allah'a ait bir hüküm yok demektir. İşte ifade ettiğim şekilde bu hususlar beyâna dâhil olması gerekince, içtihat (yani ilâhî beyânın anlamına ulaşma çabası) gerekli olur.

Şimdi, eğer açık bir tartışma sırasında gerçeğin bilinmesine dair, muhtemel yorumlardan en doğrusu, delil aranmadan ortaya çıksaydı, anlaşmazlık meydana gelmezdi. Çünkü açık olan hüküm onların önündedir, delil olmadıkça hiç kimsenin onu bırakması ihtimal dâhilinde değildir. Ayrıca bütün yöneticilerin (ulu'l-emr), o konuda tevil yapması suretiyle zâhir hükümden vazgeçmenin gereği ortaya çıkardı. Böylece o meseleye ait delilin istenen bir şey olduğu -şayet insaf sahibi ve düşünme kabiliyeti verilen kimseler iseler, ayrıca imamlardan bir fırkaya hüsn-i zanda bulunmaktan vazgeçen kimseden iseler- bu hükme vâkıf olurlar. **303** [§]Çünkü bu kimselerin görüşü, olayların hep-

---

765 Hz. Peygamber'den sonra, nasların olayları açıkladığını kabul etmekte, elçiliğe ihtiyaç hissettiren anlamı vurgulamak sözkonusudur. Çünkü Allah'ın hükümlerini açıklamak için risalete ihtiyaç bulunur. Resûlullah'tan sonra ortaya çıkan olayların hükmü dolaylı (tazammunî) yoldan açıklanmış olmazsa bu bir eksiklik olur ki, şârii bundan tenzih gerekir (muhakkık).

766 "İhtilafa düştüğünüz şeyin hükmü Allah'a aittir" (eş-Şûrâ, 42/10).

sinin kesin bilgi ile sabit olmasını gerektirir. Bu sebeple onlara ait hükümlerin naslarda bulunduğu ortaya çıkmıştır; nasların zâhir ile değil, mânalarla ilgili oluğu da.

Şunu da belirtmek gerekir ki birden fazla anlama ve farklı yorumlara açık olan naslarda, lafzın görünen anlamıyla amel etmek ümmet arasında tartışmalı bir husustur. Tartışma durumunda ise tercih edilebilecek delil veya yoruma döndürme emri vardır. Bu sebeple, doğruluğu sabit olmayan görüş veya delillere atıfta bulunmak isabetli değildir. Şöyle ki, görünen anlama bağlı hükümde, zâhir denilince dilin gerektirdiği anlam yahut da alışılagelen anlayış kastedilir. “Yüzlerinizi yıkayın”[767] meâlindeki ilâhî beyan böyledir ki hangi şeyle yıkanırsa yıkansın, sözlükteki yıkama anlamı gerçekleşmiş olur. Ancak insanların kullanımında hangi şeyle yıkanılması adet ise o anlaşılır, böylece hitap da ona çevrilmiş olur; alışılmış olan zâhiri anlam dilde zâhir olan anlamdan önde tutulur; dile bağlı olarak verilen mânayı açıklayıcı bir delil oluncaya kadar alışılmış olan anlam devam eder. Yahut dilde kullanılan mânanın aynı zamanda mutad ise bu durumda benimsenen dil yerine geçer. *Nihâî gerçeği bilen Allah’tır*.

[Tekrar edelim ki] bir delil olmaksızın anlaşılagelen anlamı tartışmak veya ondan vazgeçmek muhtemel değildir. Ancak elimde delili bulunan kimsenin görüşü bağlayıcı kabul edilir, ondan önceki uygulama ise terkedilir. *Nihâî gerçeği bilen Allah’tır*.

Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin. Bu ilâhî beyan hakkında üç farklı yorum yapılmıştır. Emrettiği şeylerde Allah’a, tebliğ ettiği şeylerde Resûlullah’a itaat edin. Farz kıldığı şeylerde Allah’a itaat edin, Sünnet kıldığı hususlarda Resûlullah’a itaat edin. İndirdiği ve Kitap’ta beyan ettiği hususlarda Allah’a itaat edin, açıklama yaptığı hususlarda Peygamber’e itaat edin. Dilde bilindiğine göre itaat, emredilene uymakla oluşur. Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ise emrettiği bütün hususlarda kendisine itaat edilmesi gereken bir kimsedir, evet bu hususta itaat edilmesi lazımdır. Onun emri -kendisine ait olduğu sabit olunca- [§]Allah Teâlâ’nın emridir, ona itaat Allah’a itaattir. **304** Onun beyanıyla husûsîlik, umûmîlik ve nesih gibi hususlar oluşur; farz, edep gibi bütün hükümler onunla ortaya çıkar. Resûlullah’ın dilinden çıkan beyan, tevil veya değiştirme Allah Teâlâ’nın sayesinde ondan çıkmıştır. Azîz ve celîl olan Allah ile Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem arasında ayırım şüphe doğurabilir ve ayrılık vehmettirir, Allah Teâlâ kendisine muhalefette bulunacak bir elçi göndermekten pek yücedir. *Yardım ve başarı ancak Allah sayesinde mümkündür*.

---

767 el-Mâide, 5/6.

Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzelidir bu daha hayırlıdır. Yani Allah'a ve peygambere götürmek daha hayırlıdır. **Bu daha hayırlıdır**, yani mümkün olduğu kadar anlaşıp birleşmek, ayrılıktan daha hayırlı ve övgüye daha layıktır. **Sonuç bakımından en güzelidir**, yani akıbet. **Sonuç bakımından en güzelidir**, haber bakımından en güzeldir. Hafsâ'nın mushafında "zâlike hayrun ve ahsenu sevâben" (ذٰلِكَ خَيْرٌ وَاَحْسَنُ ثوابًا) şeklindedir. İbn Abbâs'tan da: "zâlike hayrun ve ahsenu te'vîlen" (ذٰلِكَ خَيْر وَاَحْسَنُ تَاْوِيلًا) cümlesi hakkında: "Kur'ân tevil bakımından en güzel olandır" dediği rivayet edilmiştir.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذ۪ينَ يَزْعُمُونَ اَنَّهُمْ اٰمَنُوا بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَٓا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ يُر۪يدُونَ اَنْ يَتَحَاكَمُٓوا اِلَى الطَّاغُوتِ وَقَدْ اُمِرُٓوا اَنْ يَكْفُرُوا بِه۪ وَيُر۪يدُ الشَّيْطَانُ اَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا بَع۪يدًا ﴿٦٠﴾

60. "Sana indirilene ve senden önce indirilenlere inandıklarını ileri sürenleri görmedin mi? Onu tanımamaları kendilerine emredildiği halde tâğûtun önünde mahkemeleşmek istiyorlar. Şeytan da onları büsbütün saptırmanın yollarını arıyor."

Sana indirilene ve senden önce indirilenlere inandıklarını ileri sürenleri görmedin mi? Kıssada anlatıldığına göre iki kişi arasında anlaşmazlık çıktı, biri münâfık diğeri ise Yahudi idi. Münâfık: Kâb b. el-Eşref'e gidelim, dedi. 305 Yahudi ise: Muhammed'e gidelim, dedi. [§]Ardından aralarında hükmetmek için Hz. Peygamber'e gittiler, o da Yahudinin lehinde, münâfıkın aleyhine hüküm verdi. Dışarı çıktıklarında münâfık kişi Yahudi'ye, Ömer b. Hattâb'a gidelim, davamızı ona götürelim, dedi. Beraber ona gittiler. Yahudi Hz. Ömer'e "Biz davamızı Muhammed'e götürdük, benim lehime hüküm verdi. Bu ise Muhammed'in hükmüne razı olmuyor, senin hükmüne razı olacağını düşünüyor, aramızda hüküm ver" dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.) münâfığa: "öyle mi?" dedi, o da: "evet" diye cevap verdi. Ömer, az bekleyin, yanınıza çıkacağım deyip eve girdi. Kılıcını kuşanıp çıktı ve münâfığın boynunu vurdu. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Sana indirilene ve senden önce indirilene inandıklarını iddia edenleri görmüyor musun? Tâğût'u tanımamaları kendilerine emrolunduğu halde, onun önünde muhakeme olmak istiyorlar"[768].

---

768 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, V, 263-264; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 582. Hâfız İbn Kesir: "Cidden garîb bir hadistir" demiş, bazı isnatlarının garîb mürsel olmakla vasıf-

Tâğût hakkında denildi ki O, Kâb b. Eşref'tir. Yine denildi ki bir kâhinin adıdır. Tâğût, kâfir demektir, yorumu da yapılmıştır. Aslında **Tâğût** Allah'tan başka ibadet edilen her şeydir. Yüce Allah'ın şu beyanı da benzer yorumu taşır: "Öyleyse nasıl olur da önceden yaptıkları yüzünden başlarına bir felaket gelince hemen yemin ederek…[769] Yani nifak sahipleri "O (münâfık) hâkime başvurmakla iyilik etmekten ve arayı bulmaktan başka bir şey istemedi" diye Allah'a yemin ederek geldiler[770]. Yani münâfıklar gelip muhâkeme olmaktan, "Biz yalnızca iyilik etmek ve arayı bulmak istedik" diye yemin ediyorlar[771].

[Hz. Peygamber'in Nübüvvetine Dair Delil]

[§]Bu âyet-i kerîmede Hz. Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin risaletini ispatlayan delil vardır. Şöyle ki **Muhâkemeleşmek istiyorlar**, meâlindeki ilâhî beyan onların muhâkeme olmaya niyet ettikleri, fakat bunun henüz oluşmadığı anlamına gelir. Resûlullah ise bu durumu onlara haber vermiştir. Onlar da Hz. Muhammed'in bu durumdan, ancak Allah'ın bildirmesi sayesinde haberdar olduğunu anlamışlardır. Fakat şiddetli inatları ve dik kafalılıkları sebebiyle ona tâbi olmadılar.

306

Onu tanımamaları kendilerine emredildiği halde. Tâğûtu tanımamakla emrolunmuşlardı, şu beyanda olduğu gibi: "Kim tâğûtu tanımayıp Allah'a inanırsa kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır"[772].

Şeytan da onları büsbütün saptırmanın yollarını arıyor. Yani şeytan büsbütün sapmaları için onlara amellerini süslüyor, yani onlar ebediyen hidâyete dönmezler. Burada onların bu hal üzere öleceklerinin haber verilmesi mevcuttur, nitekim böyle de olmuştur. Bu beyan hidâyete erme ümidini orta-

---

landırmış ve hadisin isnadında bulunan İbn Lehîa'nın zayıf bir ravi olduğunu kaydetmiştir (bk. İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 522). Hâfız İbn Hacer de şöyle demiştir: "Bu isnat her ne kadar zayıf ise de Mücahid tarîkıyle kuvvetlenmiştir" (İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, V, 38).

769 "Başlarına bir felaket gelince hemen "Biz yalnızca iyilik etmek ve arayı bulmak istedik" diye yemin ederek sana gelirler!" (en-Nisâ, 4/62).

770 Müellif birkaç satır sonra 62. âyetin tefsirinde şöyle der: "Hz. Ömer, bu münâfık adamı öldürünce münâfıklar Resûlullah'a geldiler ve 'münâfık iyilikten, yani senden sıkıntıyı gidermek amacıyla hafifletme ve kolaylaştırmaktan, hayra ve doğru olana ulaşmaktan başka bir şey istemedi" diye Allah'a yemin etmiştir.

771 Müellif 62. âyeti tefsir ederken birkaç satır sonrasında şöyle diyor: "Hz. Ömer, o münâfık kişiyi öldürünce, münâfıklar Resûlullah'a gelerek, o münâfıkın iyilik yapmak ve arayı bulmaktan başka bir şey kasdetmediğine dair yemin ediyorlar. Yani o senin yükünü hafifletmek ve sana kolaylık sağlamakla üzerinden yükü kaldırmak, hayır ve doğru olanı başarmak için yapmıştır".

772 el-Bakara 2/256.

dan kaldırma konumundadır. Haktan **uzak** yahut haktan uzun mesafede; ikisi de aynı sonuca varır.

وَاِذَا ق۪يلَ لَهُمْ تَعَالَوْا اِلٰى مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَاِلَى الرَّسُولِ رَاَيْتَ الْمُنَافِق۪ينَ يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُودًا ﴿٦١﴾

61. "Onlara "Allah'ın indirdiğine ve peygamberine gelin" denildiği zaman münâfıkların senden iyice uzaklaştıklarını görürsün."

Onlara "Allah'ın indirdiğine ve peygamberine gelin" denildiği zaman. Yani onlara "Allah'ın Kitab'ında indirdiği hükme gelin" denildiği zaman. **Ve peygambere.** Yani Resûlullah'ın emrine ve Sünnet'ine. **Münâfıkların senden iyice uzaklaştıklarını görürsün.** "Sudûd" (الصدود) sözlükte yüz çevirmek, "sad" (الصد) ise engellemek anlamına gelir[773]. Kisâî, bu kelimeyi iki şekilde okumuştur: Sâd harfinin (ص) kesresi "yesıddûne" (يصِدُّون) ve zammesi ile "yesuddûne" (يصُدُّون). Hafsâ'nın mushafında ise şöyledir: (وإذا دعوتَ الكافرين والمنافقين إلى ما أنزل الله رأيتَ المنافقين يصدون عنك صدودا): "Kâfirleri ve münâfıkları Allah'ın indirdiğine davet ettiğin vakit münâfıkların senden büsbütün uzaklaştıklarını görürsün".

فَكَيْفَ اِذَٓا اَصَابَتْهُمْ مُص۪يبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْد۪يهِمْ ثُمَّ جَٓاؤُ۫كَ يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ اِنْ اَرَدْنَٓا اِلَّٓا اِحْسَانًا وَتَوْف۪يقًا ﴿٦٢﴾

307

[§]*62. "Öyleyse nasıl olur da önceden yapıp ettikleri yüzünden başlarına bir felaket gelince hemen "Biz yalnızca iyilik etmek ve arayı bulmak istedik" diye yemin ederek sana gelirler!"*

Bu âyet-i kerîmenin, yukarıda (61. âyette) zikredilen hususların tamamlayıcısı mahiyetinde olması muhtemeldir. Şöyle ki Hz. Ömer (r.a.), o münâfık kişiyi öldürdüğü zaman, münâfıklar Hz. Peygamber'e gelmek ve yemin etmek suretiyle şöyle demişlerdir: Bu adam **iyilik etmekten**, yani senden sıkıntıyı gidermek amacıyla yükünü hafifletmek ve kolaylaştırmaktan, hayır ve doğru olanı **bulmaktan** başka bir şey istemediler" demişlerdi. Başka bir yoruma göre âyet, münâfıkların, Dırâr Mescidi'ni inşa etmeleriyle ilgili olarak nâzil olmuştur[774]. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Bunlar 'Bizim iyilikten başka

---

773 İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "صد" md.

774 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, V, 265.

hiçbir kasdımız yok' diye de mutlaka yemin ederler"[775], yine tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmenin, başlarına gelen her türlü musibet ve felaket hakkında nâzil olmuş bulunması da ihtimal dâhilindedir, çünkü onlar bu durumlarda Resûlullah'a gelerek ondan özür diliyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak, bu konuda şöyle buyurmuştur: "Onlara döndüğünüzde, size mazeret beyan edeceklerdir. De ki: 'Mazeret beyan etmeyin. Size kesinlikle inanmayız. Çünkü Allah bize, sizin durumunuzu bildirdi"[776]. Şu sebeple ki münâfıklar ganimet vb. menfaatler umdukları yere yöneliyorlardı. Eğer müminlerin sıkıntıya ve yenilgiye maruz kalacaklarını görürlerse [§]onlara yöneliyor, tamahlarından dolayı onlarla beraber olduklarını söylüyor, uyum gösteriyor ve "Biz kesinlikle sizinle birlikteyiz" diyorlardı. Şayet kâfirlerin sıkıntı ve yenilgi ile karşılaştıklarını görürlerse onlara uyum gösteriyorlardı; şu âyet-i kerîmede beyan edildiği üzere: "Onlar sizi gözetleyip duran kimselerdir. Eğer Allah tarafından size bir fetih nasip olursa 'Biz sizinle beraber değil miydik?' derler. Şayet kâfirlerin (zaferden) bir payı olursa, 'Size üstünlük sağlayıp sizi müminlerden korumadık mı?' derler"[777]. Bu onların her zamanki adetiydi.

308

Biz yalnızca iyilik etmek ve arayı bulmak istedik. Bu ilâhî beyan çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Denildi ki "biz yalnızca senin için hafifletmek ve kolaylaştırmak istedik" demektir. Denildi ki münâfıklar: "Biz onun hakemliğine başvurduk, eğer başarılı olsaydı ne âlâ, yoksa sana müracaat edecektik", dediler. Burada kâfiri hakem tayin etmenin ve onun önünde muhâkeme olmanın bâtıl olduğuna işaret vardır. Bu, bizim fakîhlerimiz için kesin bir delildir. *Nihâî gerçeği bilen Allah'tır*.

"Biz iyilik etmek ve arayı bulmaktan başka bir şey istememiştik". Denildi ki senin için bir hafifletme ve kolaylaştırma olsun diye. Şayet o, başarılı olursa ne âlâ, olmazsa iyilik etmek ve arayı bulmak için sana müracaat ederiz; umulur ki, Peygamber ve ashâbı önünde muhâkeme olmak münâfıkları İslâmiyete dönmeye sevk eder. Yine denildi ki "İyilik etmek" bize iyilik eder ve mallarının artanıyle bize lütufta bulunurlar. Yine denildi ki "tevfîk" (توفيق) mallarının artan kısmıyla. Bir de "tevfîken (تَوْفِيقًا) doğruyu, demektir.

---

775 "Bir de zararlı faaliyetlerde bulunmak, küfre yardım etmek, müminler arasına ayrılık sokmak için ve öteden beri Allah ve Resûlüne karşı savaşanlara üs olsun diye bir mescit yapanlar vardır. Bunlar 'Bizim iyilikten başka hiçbir kasdımız yok' diye de mutlaka yemin ederler. Ama Allah şahitlik eder ki bunlar mutlaka yalancıdır" (et-Tevbe, 9/107).

776 et-Tevbe, 9/94.

777 en-Nisâ 4/141.

اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللّٰهُ مَا فِى قُلُوبِهِمْ فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ وَقُلْ لَهُمْ فِى اَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا ﴿٦٣﴾

63. "Onlar, Allah'ın kalplerindekini bildiği kimselerdir. Onlara aldırma, kendilerine öğüt ver ve onlara durumları hakkında tesirli söz söyle."

Onlar, Allah'ın kalplerindekini, nifâkı ve yeminlerine muhalefetlerini **bildiği kimselerdir. Onlara aldırma,** bu defa onları cezalandırma. **Onlara de** 309 **ki** bunun benzerini ikinci defa yaparsanız sizi cezalandırırım. **[§]**Bu ifadenin tehdit niteliğinde olma ihtimali de vardır, yani sen onları cezalandırma, Allah Teâlâ onların cezasını verir.

Ve onlara durumları hakkında etkili söz söyle. Denildi ki "Onları öyle tehdit et ki bunun benzerine döndükleri takdirde cezalandırılsın". Ayrıca şöyle de denildi: Bu konuda onları delili benimsemeye mecbur et, dönüş yaptıkları takdirde kendilerini cezalandır.

وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا لِيُطَاعَ بِاِذْنِ اللّٰهِ وَلَوْ اَنَّهُمْ اِذْ ظَلَمُٓوا اَنْفُسَهُمْ جَٓاؤُكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللّٰهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللّٰهَ تَوَّابًا رَحِيمًا ﴿٦٤﴾

64. "Biz her bir peygamberi, Allah'ın izniyle, ancak kendisine itaat edilmesi için gönderdik. Eğer onlar kendilerine kötülük ettiklerinde sana gelseler de Allah'tan bağışlanmayı dileselerdi, peygamber de onlar için mağfiret dileseydi, elbette Allah'ı ziyadesiyle affedici ve esirgeyici bulurlardı."

[İlâhî İlim ve İradenin Kapsamı]

Biz her bir peygamberi, Allah'ın izniyle ancak kendisine itaat edilmesi için gönderdik. Allah'ın izniyle meâlindeki beyan farklı anlamlara gelebilir. Denildi ki **Allah'ın izniyle ancak kendisine itaat edilmesi**, yani dilemesiyle, denildi ki Allah'ın ilmiyle. **Allah'ın izniyle**, "Allah'ın dilemesiyle" şeklinde anlayanlara göre anlam şöyledir: Peygamber aleyhisselâma itaat eden, ancak Allah'ın dilemesiyle itaat etmiştir. Yine Resûlullah'a asi olan Allah'ın dilemesiyle asi olur. Hülasa Resûl-i Ekrem'e itaat edenin itaati de isyan edenin isyanı da, bunların hepsi Allah'ın dilemesiyledir. **Allah'ın izniyle** beyanını O'nun

ilmi ile tevil eden ise şöyle demektedir: Allah kendisine itaat edeni de isyan edeni de bilir. Yani bütün bunlar ancak O'nun ilmiyle olur, yoksa dünyadaki hükümdârların işlerinde olduğu gibi, Allah'ın gafleti yahut hatası sebebiyle değildir. Dünyadaki hükümdârların karşılaştıkları isyan ve muhalefet hareketleri, onların gafletleri ve sonuçlarıyla ilgili yanılmaktan dolayı başlarına gelir. Allah Teâlâ ise peygamberleri gönderdiğinde, onlara itaat ve isyan edileceğini bilerek göndermiştir. Şu var ki herhangi birinin itaatinin kendisine fayda, isyanının da zarar getirmeyeceği hikmetine bağlı olarak bunu yapmıştır. Bunların fayda ve zararları faillerine aittir.

Biz her bir peygamberi sırf kendisine itaat edilmesi için gönderdik. Bu ilâhî beyanın şöyle yorumlandığı belirtilmiştir: "Cenâb-ı Hak önceki ümmetlere gönderdiği peygamberi, başka bir şey için değil sadece ona itaat etmeleri için göndermiştir. Peki, siz kendinize gönderilen Peygamber'e itaati terk ettiniz?". "Allah'ın izniyle ancak kendisine itaat edilmesi için O, insanlara, gönderdiği her peygambere itaat etmelerini emretmiştir, fakat onlardan bazıları ona itaat etmiş, bir kısmı da etmemiştir.

310

[§]Mûtezile mensupları, Cenâb-ı Hak'kın, **Biz her peygamberi, ancak kendisine itaat edilmesi için gönderdik** meâlindeki beyanı hakkında şöyle demiştir: Allah Teâlâ peygamberleri, sadece kendilerine itaat edilmek üzere gönderdiğini haber vermiştir, oysa ki itaat edilmeyen peygamberler de vardır. Azîz ve celîl olan Allah'ın, yapılmasını ve olmasını dilediği işlerin bulunduğunu, fakat haber verdiği şeklinde vukû bulmadığını nasıl olur da bilmezsiniz, halbuki kendilerine itaat edilmeyen peygamberler gelip geçmiştir.

Mûtezile mensuplarına şöyle cevap verilmiştir: **Allah'ın izniyle, ancak kendisine itaat edilmesi için gönderdik.** Yani onun dilemesi ile. Allah'ın itaat edilmesini dilediği peygamberlere itaat edilmiştir, itaat edilmemesini istediklerine ise edilmemiştir. Bunun gibi itaat edileceğini bildiği peygamberi bunun için göndermiş ve ona itaat edilmiştir; itaat edilmeyeceğini bildiğine ise itaat edilmemiştir. Bir elçi, eğer iş onun üzerine yürüsün diye bir emri tebliğ etmekle görevli olarak gönderilmişse bu isabetlidir. Fakat itaat edilsin diye, bir emirle gönderilen elçiye itaat edilmemesi caiz değildir.

Allah'ın izniyle, ancak kendisine itaat edilmesi için (gönderdik). Denilmiştir ki Allah'ın emriyle, ki bunun açıklaması biraz önce geçmişti. Yine denildi ki "Allah'ın dilemesi ile itaat edilmek üzere, Allah'ın dilediği herkes peygamberine itaat eder. Şöyle de denilmiştir: Allah'ın ilmi ile; bu, itaat edeceğini bildiği kimse hakkındadır, çünkü Allah Teâlâ'nın, itaati vukû bulmayacak kimseyi itaatkâr diye bilmesi mümkün değildir.

Bu konuda Mûtezile şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak, Peygamberi, itaat edilmek üzere gönderdiğini haber vermiştir, fakat ona herkes inanmamıştır. Peki, bütün muhatapları peygambere itaat etmese de Allah Teâlâ'nın itaati dilemesinin ne sakıncası vardır?

Biz şöyle dedik: Yüce Allah, **Allah'ın izniyle itaat edilmesi için.** Burada izin, yukarıda ifade edilen anlamlara yönelir. Bu anlamlara göre ise ifadenin anlamı başkası değil, sadece itaat edecek kimseler tarafından itaat edilmesi demek olur. Dolayısıyla durum iddia edilene uygun olmuştur. Bu husus, Allah **311** Teâlâ'nın şu beyanında olduğu gibidir: [§]"Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım"[778]. Bilindiği üzere yaratılanlardan küçük yaşta olanlar ibadet etmezler. Dolayısıyla bu haber, her konuda değil, varlık itibariyle özel bir husustadır. İlâhî iradenin durumu da bunun gibidir, herkeste değil, kimde bulunuyorsa ondadır. İrade, kimde varsa onda bilinir, bu da herkese değil, bazı kimselere râci olur. Meşieti, dilemek anlamında (Allah'ın) izin vermesi de bunun gibidir. *Nihâî gerçeği bilen Allah'tır*.

Eğer onlar kendilerine kötülük ettiklerinde. Yani zulümlerinin sonucunun kendilerine vardığını bildikleri zaman. Çünkü zulüm, bir şeyi, ait olmadığı yere koymak demektir, onlar da kendilerini ait olmadıkları yere koymuştur. Bu sebeple kendilerini tanımayınca yaratıcılarını da tanıyamazlar.

(Eğer onlar kendilerine kötülük ettiklerinde) gelseler de Allah'tan bağışlanmayı dileselerdi. Yani teslim olmuş, senden başkasının önünde muhâkeme olmaktan tövbe etmiş, senin hükmüne razı olmuş bulundukları halden, pişman olarak sana gelseler **ve Peygamber de onlar için mağfiret dileseydi** yani peygamber onlar için şefaatçi olsaydı **elbette Allah'ı, ziyadesiyle affedici ve esirgeyici bulacaklardı,** yani O'nu tövbelerini kabul edici bulacaklardı.

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتّٰى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فٖٓى اَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا ﴿٦٥﴾

65. "Hayır, rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp, sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar."

---

[778] ez-Zâriyât 51/56.

Hayır, rabbine andolsun ki… iman etmiş olmazlar. Denildi ki hayır anlamındaki "felâ" (فَلَا) kelimesi bağlantı edatıdır. Kur'ân'da yer alıp Cenâb-ı Hak'kın yemin ettiği her âyette durum aynıdır, hepsi bağlantı (sıla) edatıdır. "Bu beldeye yemin ederim"[779]; "Kıyâmet gününe yemin ederim"[780] ve benzeri. Yüce Allah sanki söyle buyurmuştur: "Rabbine yemin ederim ki onlar iman etmiş olmazlar". Denildi ki **Hayır! Rabbine andolsun** anlamına gelen beyandaki bu edât, sıla ile ilgili olmayıp [§]daha önce geçen kelâmı olumsuz kılmak ve ona karşı çıkmak için kullanılır. Kişinin "lâ vellâhi" (لا واللهِ), yani "hayır vallahi" sözünde olduğu gibi burada "lâ" (لا) daha önce geçen sözleri olumsuzlamak için gelen bir ifadedir. Burada da durum aynıdır. Bu âyet-i kerîmede, ayrıca Hz. Muhammed'in diğer insanlara yönelik üstünlüğüne işaret vardır. Çünkü söz ve ifade bir kişiye yönelik olunca kendisine saygı göstermek ve söyleneni ona tahsis etme konumunda bulunur. Şayet bir gruba yönelik olursa Allah Teâlâ hakkında olur; şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Mescitler yalnız Allah'ındır"[781]; "Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur"[782] ve benzeri.

312

Hayır, Rabbine and olsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık husussnda seni hakem kılmadıkça. Aslında Resûlullah'ın verdiği hükme razı olmadıkça demektir. Yoksa âyetin kendisi -bazıları onu hakem belirlemeseler bile- kendisi hakemdi. Binaenaleyh bu ilâhî beyan onun hükümedici olmadığı anlamına gelmez. *En doğrusunu Allah bilir*. **Aralarında çıkan anlaşmazlık husussnda seni hakem yapmadıkça.** Yani senin hükmüne ve verdiğin karara razı olmadıkça. **Aralarında çıkan anlaşmazlıkta**. Yani aralarında ihtilafa düştükleri ve tartıştıkları konularda. **Sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe.** Denildi ki "harecen" (حَرَجاً), yani "sıkıntı" darlık çekmedikçe. Denildi ki aralarında verdiğin hükmün hak olduğu hususnda şüpheye düşmedikçe. Yine denildi ki: "harec" günah demektir.

[İman - Kalp İlişkisi]

Şunu da belirtmek gerekir ki bu âyet-i kerîmede, imanın kalp yoluyla gerçekleştiğinin işareti bulunmaktadır. Şöyle ki Cenâb-ı Hak "**… verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın**…" buyurmaktadır. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak başka bir âyette "Allah kimi de saptırmak isterse göğe çıkıyormuş gibi kalbine darlık ve sıkıntı verir"[783] buyurmaktadır. Burada O, hem

---

[779] el-Beled, 90/1.

[780] el-Kıyâme, 75/1.

[781] el-Cin, 72/18.

[782] en-Nahl, 16/52.

[783] el-En'âm, 6/125.

göğüs darlığı, hem de kalpleri anlamına gelen "enfusihim" (أنفسهم) kavramlarını zikretmiştir. Bunların ikisi de aynı anlama gelir.

313 **[§]**Yine görmez misin ki Allah Teâlâ başka bir âyette: "kalpleri inanmadığı halde"[784] buyumuştur. Bu tür âyetler Kerrâmiye[785] mezhebinin görüşlerini reddetmektedir. Çünkü Yüce Allah: **Hayır! Rabbine andolsun ki onlar, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem yapıp, sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın** … buyurmuştur. Kerrâmiyye mensupları ise "hayır onlar iman ediyor", demektedirler[786]. Onlara şöyle denilmelidir: Siz mi daha iyi biliyorsunuz, yoksa Allah mı?

Denildi ki tefsirini yapmakta olduğumuz âyet, aralarında tartışan ve aralarında hüküm vermesi için tâğûta müracaat eden Yahudi ile bir münâfık hakkında inmiştir. Yine denildi ki bu âyet, aralarında su konusunda anlaşmazlık bulunan Ensar'dan biri ile Zübeyr b. Avvam'ın durumu hakkında inmiştir. Bunlar Resûlullah aleyhisselâmın huzuruna çıkıp konuyu anlatmışlar. O da Zübeyr'e: "Sen sulamanı yap sonra suyu komşuna bırak" buyurdu. Sözü edilen kişi buna kızmış. Bunun üzerine **Hayır, rabbine andolsunki**… **iman etmiş olmazlar** âyeti inmiştir[787]. Fakat biz olayın nasıl olduğunu ve kimler hakkında vukû bulduğunu bilmemekteyiz. Şunu da belirtmeliyiz ki Hz. Peygamber'den şöyle bir hadis rivayet edilmiştir: "Hiç bir kimse beni kendisinden, ailesinden, çocuğundan, malından ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe gerçek anlamda iman etmiş olmaz"[788].

Sonra da içlerinde, yani kalplerinde, **verdiğin hükümden hiçbir sıkıntı,** yani senin verdiğin hükmün hak olduğu hususunda şüpheden arınmış **bulmadıkça ve boyun eğip teslim olmadıkça.** Yani onların lehine ve aleyhine senin verdiğin hükme teslim olmadıkça demektir.

---

784 el-Mâide, 5/41.

785 Bunlar Muhammed b. Kerrâm'a uyanlardır. İmam Eş'ârî, onları Mürcie'den saymıştır. Onların, Allah'ı cisim olarak nitelemeye kadar giden görüşleri vardır (bk. Eş'ârî, *Makālâtü'l-İslâmiyyîn*, 141; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 202; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 108).

786 Çünkü Yüce Allah: "Hayır! Rabbine andolsun ki onlar, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem yapıp, sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe inanmış olmazlar" buyuruyor. Oysa onlar: "belki inanıyorlar" demektedirler.

787 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 158.

788 Buhârî, "İman", 8; Müslim, "İman", 69, 70.

وَلَوْ أَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ أَنِ اقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ أَوِ اخْرُجُوا مِن دِيَارِكُم مَّا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ مِّنْهُمْ وَلَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهِ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ وَأَشَدَّ تَثْبِيتًا ﴿٦٧﴾

314

[§]***67. "Eğer onlara kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın diye emretmiş olsaydık, pek azı müstesnâ bunu yapmazlardı. Eğer kendilerine verilen öğüdü yerine getirselerdi, bu onlar için hem daha hayırlı hem de*** (imanları için) ***daha sağlamlaştırıcı olurdu."***

Eğer onlara kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın diye emretmiş olsaydık, pek azı müstesnâ bunu yapmazlardı. Ebû Bekir radıyallahu anhu şöyle demiştir: "Yâ Resûlullah! Şayet bu âyet bizim hakkımızda inmiş olsaydı, şüphe yok ki ben kendimden ve ev halkımdan başlardım". Bunun üzerine O şöyle buyurdu: "Bu senin dinî değerlere bağlılığının diğerlerinkinden, imanının da diğer insanların imanından daha üstün oluşundandır". Hasan-ı Basrî'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu âyet inince, Ensar'dan biri şöyle demiştir: "Vallahi şayet bu, üzerimize yazılmış bir farz olsaydı elbette kendimizi öldürürdük". Resûlullah da şöyle buyurmuştur: "Muhammed'in canını kudret elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki, Ensar'dan olan bazı kişilerin kalplerindeki iman sarsılmayan dağlardan daha kuvvetli bir şekilde yerleşmiştir"[789].

Eğer onlara emretmiş olsaydık. Bunlar Yahudilerdir, fakat bunlarla Mûsâ aleyhisselâmın arkadaşları kastedildiği gibi, Araplar da kastedilir[790]. Nitekim Hz. Ömer (r.a.) ve onunla birlikte bir topluluğun şöyle dediği nakledilir: "Vallahi Allah bunu emretseydi biz de muhakkak yapardık (kendimizi öldürürdük). Böylece bunu bize emretmeyen Allah'a hamdolsun. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "İman, müminlerin kalplerinde sarsılmaz dağlardan daha sabittir"[791]. Âlimler, âyette zikredilen insanların kendilerini öldürmesi hususunda farklı görüşlere sahip olmuşlarıdır. Bazı âlimler, herkesin kendisini öldürmesinin, bazıları ise birbirlerini öldürmelerinin emredilmiş olduğu-

---

789 Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, V, 160-161.

790 Müellif, Cenâb-ı Hak'kın şu beyanına işaret ediyor olmalıdır: Yüce Allah'ın: "Mûsâ kavmine demişti ki: "Ey kavmim! Şüphesiz siz buzağıyı (tanrı) edinmekle kendinize zulmettiniz. Onun için yaratanınıza tövbe edin de nefislerinizi öldürün. Öyle yapmanız yaratıcınızın katında sizin için daha iyidir; böylece Allah tövbenizi kabul etmiş olur. Çünkü acıyıp tövbeleri kabul eden ancak O'dur" âyetine işaret ediyor olsa gerektir (el-Bakara, 2/54).

791 Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, V, 160-161; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 587.

nu savunmuştur. Herkesin kendisini öldürmesi iki açıdan muhtemel değildir: 315 [§]Birincisi, onun çok zor bir ibadet olduğu ve hiç kimsenin buna tahammül edemeyeceğidir. Nitekim "Allah, insana sadece kaldırabileceği bir şeyi yükler"[792] meâlindeki ilâhî beyan Cenâb-ı Hak'kın, güç yetirilemeyecek sorumlulukları insanlara yüklemediğini haber vermektedir[793]. İkincisi, bu emirde insan neslinin ortadan kaldırılması ve yaratmanın özellikle yok edilme gayesine bağlı kalmasıdır. Halbuki insanları tek bu gayeye bağlı olarak olarak yaratmanın hiçbir hikmeti yoktur.

Pek azı müstesnâ bunu yapmazlardı. Denildi ki bunlar Abdullah b. Mesûd, Ammâr, Filan ve filan kişilerdir. Ancak bu görüşün sahih olup olmadığını bilmemekteyiz. Şayet Cenâb-ı Hak'kın **kendinizi öldürün** meâlindeki beyanı birbirilerini öldürmek şeklinde olsaydı, o zaman onlar düşmanla savaşmak, evlerinden çıkmak ve hicret etmekle emrolunurlardı. Zaten Allah Teâlâ, az bir kısmı müstesnâ, bunu yapmayacaklarını haber vermiştir.

Eğer kendilerine verilen öğüdü yerine getirselerdi onlar için hayırlı olurdu. Bunun iki şekilde anlaşılma ihtimali vardır. Şayet İslâm adına emredilen şeyi ve itaati yapmış olsalardı, elbette bu onlar için hayırlı olurdu. Bir de nefislerini öldürmek üzerlerine farz olsa ve onlar da emredileni yapsalardı, âhirette onlar için hayırlı olurdu. "Ve eşedde tesbîten" (وَأَشَدَّ تَثْبِيتًا) ifadesi hakkında denildi ki gerçekten; yine denildi ki dünyada gerçekleştirmek için. **Verilen öğüdü,** yani Kur'ân'dan kendilerine verilen öğüt. "Lekâne hayrenlehum" (لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ); yani dünyada iken onlar için hayırlı olurdu. "Ve eşedde tesbîten" (وَأَشَدَّ تَثْبِيتًا) yani Allah'ın emrini tasdik etmesi açısından.

وَاِذًا لَاٰتَيْنَاهُمْ مِنْ لَدُنَّٓا اَجْرًا عَظِيمًاۙ ﴿٦٧﴾

67. "O zaman elbette kendilerine nezdimizden büyük bir mükâfat verirdik."

Bu ilâhî beyanın îki mânaya ihtimali vardır: Âhirette büyük bir mükâfat; dünyada büyük bir mükâfat; şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Biz onun işin kolayına yönlendiririz"[794].

---

792 el-Bakara, 2/286.

793 "Allah Teâlâ'nın, insanlara kendilerini öldürmelerini emretmesi ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü mükellefiyet ihtiyari olarak gücün yettiği ölçüdedir. Kişinin isteyerek kendini öldürmesi gücünün dâhilinde değildir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 179b).

794 "Artık kim cömert davranır, günah işlemekten sakınırsa, bunların güzel karşılığına da inanırsa, biz onu işin kolayına yönlendiririz" (el-Leyl, 92/5-7).

وَلَهَدَيْنَاهُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿٦٨﴾

316

[§]***68. "Ve onları doğru yola eriştirirdik."***

Yani Allah kullarını doğru yola iletendir.

وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَاُولٰٓئِكَ مَعَ الَّذٖينَ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيّٖنَ وَالصِّدّٖيقٖينَ وَالشُّهَدَٓاءِ وَالصَّالِحٖينَ وَحَسُنَ اُولٰٓئِكَ رَفٖيقًا ﴿٦٩﴾

69. "Kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddîklar, şehidler ve sâlih kişilerle beraberdirler; bunlar ne güzel arkadaşlardır!"

Kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddîklar, şehitler ve sâlih kişilerle beraberdirler. Bir kıssada şöyle rivayet edilmiştir: Bir kişi Hz. Peygamber'in huzuruna gelip ağladı ve şöyle dedi: "Kendisinden başka ilâh bulunmayan Allah'a yemin ederim ki seni kendimden, evladımdan ve ailemden daha çok seviyorum. Seni hatırladığımda yanına gelip sana bakmazsam öleceğimi zannediyorum. Aklıma benim ölümüm ve senin ölümün geldi, bunun yanında cennetteki makamımı düşündüm, sen diğer peygamberlerle yükselirsin. Ben cennete girersem senin makamının aşağılarında kalırım. Öldüğümde senden ayrılacağımı düşündüm ve ağladım. Hz. Peygamber (s.a.) ona hiçbir cevap vermedi. Bunun ardından Cenâb-ı Hak şu âyeti indirdi: **Kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddîklar, şehidler ve sâlih kişilerle beraberdirler.** Resûl-i Ekrem (s.a.): "Bana o kişiyi çağırın" buyurdu. Kendisine "Müjdeler olsun sana" dedikten sonra ona, bu âyeti ona okudu[795]. Nakledildi ki: Hz. Peygamber (s.a.), bir gün ashâbından birilerine gitti ve onları üzgün bir şekilde gördü. Bunu üzerine "Neyiniz var, yüzünüzü ve renginizi değiştiren nedir?" diye sordu. Onlar da şöyle dediler: "Yâ Resûlullah! Biz ne hastayız ne de bir ağrımız var. [§]Fakat seni görmez, seninle buluşmazsak çok özlüyor ve şiddetli yalnızlık hissediyoruz. Bu gördüğün halimiz bundandır. Bir de âhiretten söz edip seni orada görememekten korkuyoruz". Bunun üzerine; **Kim Allah'a ve Peygamber'e itaat**

317

795 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 163-164; ; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 588.

ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddîklar, şehidler ve sâlih kişilerle beraberdirler[796] âyeti nâzil oldu. Âyetin nüzûl sebebi bu sayılanlardan hiçbirinin olmama ihtimali de var. Fakat şu açılardan da bakılabilir: Birincisi, Yahudiler, diğer inkârcılar ve Resûl-i Ekrem'e eziyet edip onun çağrısını kabulde ve ona itaatte inatlaşanlar, müslüman olup Peygamber'e itaat etseler bile yaptıkları bu tövbenin kabul olunmayacağını ve Hz. peygamber'e eziyet etmeyip ona itaat etmekten geri durmayanların derecesine ulaşamayacaklarını zannetmişlerdi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, Allah'a ve Peygamber'e itaat etmesi halinde, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddîklar, şehitler ve salih kişilerle beraber olacağını ve sanki itaati hiç terk etmemiş gibi olacağını haber vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Nitekim bir âyette Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[797]. Yine muhtemeldir ki müminler itaat ettiklerinde cennette kendilerine dünyada verilenlerin aynısının verileceğini haber alınca, orada birbirlerine uzak olacakları için bir araya gelip buluşamayacaklarını zannetmişlerdir. Bunun üzerine azîz ve celîl olan Allah, onların cennette bir araya geleceklerini haber vermiştir, çünkü bu, dünya hayatında en büyük ve en değerli bir nimettir. Yine muhtemeldir ki âyet-i kerîmenin bir nüzûl sebebi yoktur ve doğrudan bir mesaj konumundadır. Yani kim Allah'a ve Peygamber'e itaat ederse Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddîklar, şehitler ve salih kimselerle -başka başka yerlerde değil- tek bir mekânda olurlar. Bu son olarak söylenenler sanki daha isabetlidir, çünkü onlar, itaat çağrısına icabet ettiler. *En doğrusunu Allah bilir*.

318 **[§]Sıddîklar** lafzı hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı âlimler şöyle demiştir: "Peygamberler'in, onların yaptıkları eğitim öğretim ve her türlü hayır ve itaat faaliyetlerinde onlara uyanlar ve izleyenlerdir"[798]. Yine denildi ki sıddîklar. Hz. Peygamber'in (s.a.) kendilerini Allah'ın dinine ilk davet ettiği zaman ve kendisini ilk gördüklerinde onu tasdik eden kimselerdir"[799].

Şehitler hakkında, "Allah yolunda öldürülen kimsedir" denilmiştir. Yine denildi ki "şehit, Allah'ın dinini koruyan kimsedir". Şöyle, denilmiştir: Sıddîklar, şehitler ve sâlihler, bu üçünün anlamı aynıdır.

---

796 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 163-164; ; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 589.

797 el-Enfâl, 8/38.

798 Yani insanlara bilgi öğretmek, cehaletlerini izale etmek, hayra ve Allah'ın emirlerine itaate çağırmak gibi peygamberlerin yaptıkları her amel demektir.

799 Onlar peygamberlere ulaşıp onları tasdik edenlerdir. Ebû Zer'in şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Onlar sıddîklar, onlar müminlerdir. Denildi ki onlar sıddîklardir.

İbn Abbâs'ın şöyle dediği nakledilmiştir: Sıddîklar, peygamberlere yetişip onları tasdik edenlerdir. Ebû Zer'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Sıddîklar mümin kimselerdir. Denildi ki Sıddîklar, Allah'ın kendilerini tasdikle lütuflandırdığı, peygamberleri tasdik etmede öne geçenlerdir. **Şehitler**, Allah'ın kendilerine şehit olmaları şeklinde lütufta bulunduğu kimselerdir. **Sâlihler** de cennet ehli olan müminlerdir.

ذٰلِكَ الْفَضْلُ مِنَ اللّٰهِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ عَلِيمًا ﴿٧٠﴾

70. "Bu lütuf Allah'tandır, bilen olarak Allah yeter!"

Bu âyet mükâfatın Allah'ın bir lütfu olduğunu gösterir, çünkü daha önce Allah tarafından, iyilikleri yapanlara nimetler ve üstünlükler lütfedilmiştir; böylece onların, Allah'a olan itaatleri şükür yerine geçer; yoksa bunu yapmak O'nun için zorunlu bir şey değildir. Nitekim cennete de ancak Allah'ın rahmeti ve lütfu ile girilir. **Bu lütuf Allah'tandır.** Yani Allah'ın kendilerine verdiği nimetler O'nun bir lütuf ve keremidir. **Bu lütuf Allah'tandır**. Yani kullar arasındaki güzel uyum da Allah'ın bir lütfudur.

Bu âyet-i kerîme "aslah"[800] taraftarı olan Mûtezile mensuplarının görüşünü reddetmektedir. Çünkü sözü edilen fiiller Allah'ın nimeti, lütuf ve keremi sayesinde kulun O'na yaklaşmasından ibarettir. Kul, Allah'ın lütfu ile sevaba hak kazanmıştır. **Bu lütuf Allah'tandır.** Şunu bilmek gerekir ki zorunlu olmadığı bir şeyi vermek demektir. Verilmesi zorunlu olan bir şeyi vermek, dildeki kullanım ve âdet bakımından lütuf değildir. Şu da var ki Allah'ın lütuf ve ihsanı, kulların kazandığı hayırlara dönüşür, **[§]**böylece, Mûtezile'nin görüşü **319** bâtıl olur. Şu da var ki Allah Teâlâ'nın biraz önce sözü edilen lütfu veya benzeri kâfire yönelik olur mu yoksa olmaz mı? Şayet Allah'tan ise kâfir, yaptığı iyilik sebebiyle herhangi bir lütfe hak kazanamaz, çünkü Allah bu konumu diğer insanlara vermiştir; kâfir bununla herhangi bir derece veya rütbeye ulaşamaz. Böylece kâfirlerin kendisinden olmayan bir şeye kaynaklık etmiş bulunur. Bununla sabit olmuştur ki kul için dinde en faydalı olan şey konusunda[801] Allah'ın üzerinde herhangi bir hak yoktur. Çünkü bunu tasavvur etmek lütfun anlamını ortadan kaldırır. Şayet Cenâb-ı Hak mümine verdiğinin benzerini kâfire

---

800 Aslah en faydalı, en elverişli olan demektir. Mûtezile kelâmcıları, kul için en uygun olan şeyi yaratmanın Allah'a gerekli olduğunu kabul eder.

801 Yani dinde kul için en faydalı olan şeyi yapmasının Yüce Allah üzerine vacip olduğuna hükmetmek gerçek bir hüküm değildir.

vermemişse bu onlara göre (Mûtezile) Allah’ın müminlere has bir yardımıdır. Nitekim O, aslahta kul aleyhine olan bazı şeylere engel olmuştur. Bu ise Mûtezile’ye göre cimriliktir. Allah Teâlâ, onların yaptığı nitelemelerden yücedir, berîdir. Eğer bu lütuf, sevap konumunda ise Allah’ın sevap verme hakkına sahip olduğuna işaret eder, dolayısıyla kulu hakkında verdiği sevap lütuf olur. Kullarının itaatına ve Resûlü’ne uymasına Allah’ın razı olmamasına ihtimal yoktur. Dolayısıyla burada kulun yaptıklarına razı olmanın kastedilmediği ortaya çıkmıştır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.*

Bilen olarak Allah yeter. Denildi ki âhireti ve sevabını bilen olarak yeter anlamındadır. Yine denildi ki Allah’ın âhirette bu gruplara vâdettiği hayırları bilen olarak yeter.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ فَانْفِرُوا ثُبَاتٍ اَوِ انْفِرُوا جَم۪يعًا ﴿٧١﴾

71. “Ey iman edenler! Tedbirinizi alın da savaşa ya ayrı bölükler halinde çıkın veya hep birlikte çıkın.”

Ey iman edenler! Tedbirinizi alın. Denildi ki silah türünden hazırlığınızı yapın demektir. Yine denildi ki **Tedbirinizi alın**, düşmana karşı korunmaya vesile olan her türden tedbirinizi alın demektir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Onlara karşı elinizden geldiği kadar güç hazırlayın”[802]; “Eğer onlar **320** savaşa çıkmak isteselerdi, elbette bunun için hazırlık yapabilirlerdi”[803]. [§]Her ne kadar Yüce Allah, onlarla savaşma emri olmaksızın mümin dostlarına yardım etmeye ve düşmanı yenilgiye uğratmaya muktedir ise de, düşmana karşı hazırlanmayı emretmiş düşmanla karşılaşmadan önce, onun için hazırlık yapmaksızın Allah’a tevekkül etmeyi yasaklamıştır. Çünkü bunda, Allah’ın müminleri sınadığı bir mihnet (imtihan) vardır. Bunun sonucu olarak kendilerine, düşmana karşı hazırlanmayı ve silahlarını hazırlamayı emretmiştir. Bunlar düşmanla karşılaşmadan hazırlanacak vasıtalardır. Bu ilâhî beyanda düşmanla karşılaşmadan önce onlardan korunma amacıyla savaş taktiklerini öğrenme işareti vardır. Bunda ayrıca malî güç (kesb) elde etme işareti bulunmaktadır. Çünkü Allah Teâlâ müminlere cihadı farz kılmış ve onlara düşmandan korunmak için hazırlanmayı emretmiştir. Bunun sonucu ancak malî imkânla ulaşılır. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

[802] el-Enfâl, 8/60.

[803] et-Tevbe, 9/46.

Ey iman edenler! Tedbirinizi alın. Yani düşmanlarınızdan korunacağınız tedbiri alın. Düşmana karşı korunacak şeyler birkaç türlüdür: Silahlar, binalar, karşılaşınca savaşmak, sebat etmek, azîz ve celîl olan Allah'ı zikretmek bunlardandır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Sebat ediniz ve Allah'ı çokça anınız"[804]. Bu âyette düşmanla karşılaşmadan önce hazırlık yapmaya dair emir vardır. Şu âyetler bu hususu desteklemektedir: "Eğer onlar savaşa çıkmak isteselerdi elbette bunun için hazırlık yapabilirlerdi"[805]; "Onlara karşı elinizden geldiği kadar güç hazırlayın"[806]. İhtiyaç ortaya çıkmadan önce hazırlık yapılmasının emredilmesi, ortaya çıkacak ihtiyaçlar için malî imkân sağlamanın (kesb) caiz olduğuna delil oluşturur. Bu ihtiyaçlar için yapılan hazırlık da dünyaya rağbet etme konumunda değildir. [§]Çünkü hazırlık yapmak gevşeklik anlamına gelmediği gibi tevekkülü terketmek de sayılmaz. Şu da var ki açlık ve beşerî ihtiyaçlar kesin, düşmanla karşılaşmak ise ihtimal çerçevesindedir. *Bütün güç ve kudret yüce ulu Allah'a aittir.* **321**

Savaşa ya ayrı ayrı bölükler halinde çıkın veya hep birlikte çıkın. Denildi ki "sübât" (الثبات) bölükler halinde demektir. **Veya hep birlikte çıkın**, yani ordu halinde. Denildi ki sübât fırkalar halinde demektir. **Veya hep birlikte çıkın**, yani toplu bir şekilde. **Savaşa ayrı bölükler halinde çıkın**, yani küçük gruplar halinde. **Veya hep birlikte çıkın**, beyanındaki "cemîan" (جميعا) kelimesi, İbn Abbâs'tan gelen rivayette kelime "zahfen" (زَحْفًا) şeklinde karşılanmıştır, yani düşmana sinsi sinsi sirayet eden ordu. Denildi ki sübât kelimesi Arapçada iki, üç ve çoğunluk mânasına gelir. Buradaki anlamı "çok veya az bölükler halinde savaşa çıkın" şeklindedir. Bu yorumlarda anlatılanlarda tek tek, cemaat halinde ve gruplar ölçüsünde düşmana karşı çıkma emrine işaret etmek sözkonusudur. *En doğrusunu Allah bilir*.

Savaşa ayrı bölükler halinde çıkın. Yani bölük bölük çıkmanız istendiğinde bu şekilde savaşa çıkın demektir. Bilindiği üzere savaşanların görevi kendilerini savunmaktır, bu sebeple âyetin "şöyle veya böyle savaşa çıkın" anlamında olması muhtemeldir; yani hepinizin veya bir kısmınızın savaşa çağrılması halinde savaşa çıkın demektir. Burada belirleme yapmaksızın, bir kısmının bu görevi yerine getirmesinin, hepsinin yerini tutacağına işaret vardır. Bazan savaşa çıkmak, savaşabilecek herkese farz olur, nihayet yeterince çıkanla durum açıklığa kavuşur. [§]Bu, genelde bilinen, fakat belirli bir şekilde **322**

---

804 "Ey inananlar! Bir grup ile karşılaştığınız zaman sebat ediniz ve Allah'ı çokça anınız" (el-Enfâl, 8/45).

805 et-Tevbe, 9/46.

806 el-Enfâl, 8/60.

bilinmeyen farzlar, yahut haram olduğu açık olup belirli bir şekilde haram kılınan şey veya davranışın bilinmediği haramlar gibidir. Bir de kendisine haramdan sakınma sorumluluğu yüklenen ve bütün farzları yerine getirmesi istenen kimse gibidir, tâ ki üzerindeki sorumluluktan kurtulsun. Şimdi, savunma konusunda, savaşa çıkanlarla yetinmek galip zanla yeterli görünce, savaşa çıkma sorumluluğu diğerlerinin sorumluluğundan düşer. Şayet düşmeyecek olsaydı, devlet başkanı bazı kimseleri savaşa çağırmakla yetinemezdi. Allah Teâlâ’nın şu iki beyanı, bunun delilini oluşturur: “(Ne var ki) müminlerin hepsi toptan seferber olacak değillerdir…”[807] “Kâfirlerden (öncelikle) yakınınızda olanlarla savaşın…”[808]. Savaşta asıl olan onun bir gerekçe ile farz olmasıdır. Gerekçe ortadan kalktığında devam etmesi caiz değildir. Şu da var ki bir ülkedeki bütün müslümanların bir sebeple savaşa çıkması, diğer yönlerden avret yerini göstermek olur. Bunun için bir yönden yapılan savaş çağrısı için, herkesin savaşa çıkmasının teklif edilmesine ihtimal yoktur. *En doğrusunu Allah bilir*.

Savaşa ya ayrı bölükler halinde çıkın veya hep birlikte çıkın. Bu ilâhî beyan cihadın, müslümanlardan bir kısmının yerine getirmesiyle diğerlerinin üzerinden düşen bir farz-ı kifâye olduğunu gösterir. Çünkü Allah Teâlâ **savaşa ya ayrı bölükler halinde çıkın veya hep birlikte çıkın** buyurmuş ve gruplar halinde savaşa çıkmayı emretmiştir. Şayet bir kısmının savaşa çıkmasıyla diğerlerinin sorumluluğu düşmeseydi, bu emrin bir anlamı olmazdı. Âyetin tevili *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şöyledir: “Size savaşa çıkın” denildiğinde **ya ayrı bölükler halinde çıkın veya hep birlikte çıkın.**

وَاِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ لَيُبَطِّئَنَّ فَاِنْ اَصَابَتْكُمْ مُص۪يبَةٌ قَالَ قَدْ اَنْعَمَ اللّٰهُ
عَلَيَّ اِذْ لَمْ اَكُنْ مَعَهُمْ شَه۪يدًا ﴿٧٢﴾ وَلَئِنْ اَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِنَ اللّٰهِ
لَيَقُولَنَّ كَاَنْ لَمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَا لَيْتَن۪ي كُنْتُ مَعَهُمْ
فَاَفُوزَ فَوْزًا عَظ۪يمًا ﴿٧٣﴾

72-73. “İçinizden bazıları vardır ki, pek ağırdan alır. Eğer başınıza bir felaket gelirse, “Allah yüzüme baktı da onlarla beraber bulunmadım” der.

---

[807] “(Ne var ki) müminlerin hepsi toptan seferber olacak değillerdir. Öyleyse onların her kesiminden bir grup da, din konusunda köklü ve derin bilgi sahibi olmak ve döndükleri zaman kavimlerini uyarmak için geri kalsa ya! Umulur ki sakınırlar” (et-Tevbe, 9/122).

[808] et-Tevbe, 9/122-123.

Eğer Allah'tan size bir lütuf erişirse, sanki sizinle onun arasında bir yakınlık olmamış gibi, "Keşke onlarla beraber olup ben de büyük bir kazanç elde etseydim" der."

İçinizden bazıları vardır ki, pek ağırdan alır. Bu âyette "içinizden" (منكم) lafzının bir kaç anlama gelme ihtimali vardır: "Görünüşte sizden" anlamına gelebilir. [§]"Hüküm bakımından sizden" anlamına da ihtimali vardır. Yine **323** "iddia açısından sizden olanlar" anlamına da ihtimali olur. Çünkü onlar gerçekte müminlerden olmamakla birlikte onlardan olduklarını iddia eder ve gerçekte öyle olmasalar da müminlere uyum gösterirlerdi. **Pek ağırdan alır.** Denildi ki münâfıklar insanları cihada gitmekten geciktiriyor, kendileri de geri kalıyorlardı. Nitekim bu durum şu âyette de ifade edilmektedir: "İçinizden engelleyicilere ve size karşı nekeslik içindeki arkadaşlarına, "Bize katılın" diyenleri Allah çok iyi bilmektedir. Zaten bunların pek azı savaşa gelir"[809]. Bu hususu sır olarak gizliyor ve onu içlerinde saklıyorlardı. Azîz ve celîl olan Allah bu durumu Peygamberi'ne bildirdi ki münâfıklar, onun bu hususa, Allah'ın bildirmesiyle vâkıf olduğunu anlasınlar. Burada Hz. Muhammed'in risaletinin ispatına yönelik delil vardır.

Eğer başınıza bir felaket gelirse, "Allah yüzüme baktı da onlarla beraber bulunmadım" der. Eğer Allah'tan size bir lütuf erişirse, sanki sizinle onun arasında bir yakınlık olmamış gibi… Bu âyette takdim-tehir vardır. Sanki sizinle onun arasında bir yakınlık yokmuş gibi, sizin başınıza bir musibet geldiğinde sevinir ve mutlu olur. Çünkü kendisiyle bir diğeri arasında sevgi bağı bulunan kimseye musibet geldiğinde kişi üzüntü ve elem hisseder. Cenâb-ı Hak, müminlere bir musibet geldiğinde sözü edilen münâfıklar -sanki aralarında hiçbir sevgi ve sohbetin bulunmadığı kimselermiş gibi- üzülmeyip sevinirler. **Eğer Allah'tan size bir lütuf erişirse** yani fetih ganimetinden bir pay erişirse **Keşke onlarla beraber olup ben de büyük bir kazanç elde etseydim** der, yani ganimetten büyük bir pay alsaydım derler. **Eğer başınıza bir felaket gelirse, 'Allah yüzüme baktı da onlarla beraber bulunmadım' der.** Bu, yalanlayıcı ve düşmanın belasına sevinen kimsenin sözüdür. **Eğer Allah'tan size bir lütuf erişirse…** bu da haset eden kimsenin sözüdür. Bu yorum Katâde'nin yorumudur[810]. [§]**İçinizden bazıları vardır ki, pek ağırdan alır.** Yani savaşa **324** gitmekten geri kalırlar. **Eğer başınıza bir felaket gelirse**, yani hayattan veya düşmandan başınıza bir zorluk ve bir bela gelirse '**Allah yüzüme baktı da onlarla beraber bulunmadım**' der.

809 el-Ahzâb, 33/18.

810 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 166.

فَلْيُقَاتِلْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا بِالْاٰخِرَةِ وَمَنْ يُقَاتِلْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ فَيُقْتَلْ اَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ اَجْرًا عَظِيمًا ﴿٧٤﴾

74. "O halde, dünya hayatını âhiret karşılığında satanlar Allah yolunda savaşsınlar. Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz."

O halde, dünya hayatını âhiret karşılığında satanlar Allah yolunda savaşsınlar. Sanki Allah Teâlâ *-en doğrusunu Allah bilir ya-* münâfıkları savaşa çıkmaktan yasaklamış gibidir. Nitekim başka bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur: "Şayet Allah, seni onlardan bir toplulukla tekrar karşılaştırır da başka bir sefere çıkmak için senden izin isterlerse, de ki: "Bundan böyle benimle asla sefere çıkmayacaksınız"[811]. Müminlere de savaşa çıkmalarını emretmiştir, çünkü O, şöyle buyurmuştur: **O halde, dünya hayatını âhiret karşılığında satanlar Allah yolunda savaşsınlar.** Müminler âhiret karşılığında dünya hayatını satan kimselerdir. **Allah yolunda.** Denildi ki "Allah'ın dinini ortaya çıkarma yolunda". Yine denildi ki Allah'a itaatte bulunma ve O'nun dostlarına yardım etme yolunda anlamına gelir.

Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz. Bu ilâhî beyanda, canını feda etmese veya esir düşmese de, Allah yolunda adanması vacip olan şeylerin en üstünü, yani malını ve canını feda eden kimseye, bedelinin kendisine verilmesini hak ettiğine işaret vardır. Çünkü Allah Teâlâ âyet-i kerîmede: **Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse** diye buyurmuştur. Yüce Allah, bu yolda canı telef olmayan kimseye, canı telef olan kadar sevap ve karşılık vermiştir. [§]Çünkü mücahit kişi, savaşta galip gelince nefsi telef olmaz. Nitekim Cenâb-ı Hak'kın şu beyanı da aynı şeyi destekler: "Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır"[812]. O, savaşan, fakat öldürülmeyene mükâfat vermiştir. Bu husus bizim bazı meselelerimize açıklık getirir. Bunlardan biri şudur: Kadın, cinselliğini kocasına teslim etmesi gereken zamanda

325

[811] et-Tevbe, 9/83.

[812] et-Tevbe, 9/111.

bu işi yaparsa, koca cinsel ilişkide bulunmasa bile mehir ücretinin tamamına hak kazanır. Bu meselelerden biri de şudur: Satıcı, malını müşteriye teslim edince müşteri malı fiilen almasa bile mal teslim edilmiş sayılır. Bunun gibi, öğle namazını evinde kılan kimse, ardından cumaya gitse öğle namazını iptal etmiş sayılır. Çünkü onun cuma namazına çıkma zorunluluğu vardı, dolayısıyla bu namaza çıkmakla, fiilen kılmaya başlamasa bile, teşebbüste bulunmuş sayılır. Tıpkı kendini, azîz ve celîl olan Allah'a feda edip teslim eden kimse, bu davranışa vâdedilen mükâfata (ıvaz) hak kazanması gibi. Buna göre, tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin sonuna sözkonusu edilen "büyük mükâfat", buna hak kazanana teslim edilmiş sayılır, fiilen almış bulunmasa bile. Bu durum, namazda beşinci rek'ata kalkmak ya da umreyi bitirmeden Arafat'a yönelmek gibi değildir. Çünkü bunların önce başladıkları ibadeti tamamlamaları, sonra Arafat'a yönelmeleri yahut beşinci rek'ate kalkmaları gerekir, bu ise henüz gerçekleşmemiştir[813]. [§]Kadına, satıcıya ve cuma günü öğle namazını evinde kılan kimseye gelince bunların hak sahiplerine haklarını teslim etmeli ve bu konuda bütün güçlerini sarf etmelidir. İşte âyet-i kerîmenin son kısmını tefsir edişimiz de buna benzer. *En doğrusunu Allah bilir*. **326**

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette şu yorum da vardır: Yüce Allah, her ne kadar canların ve malların hepsi, gerçekte kendisine ait olsa da kullarına, kendisi hak sahibi değilmiş gibi, fazilet ve ihsan ehli muamelesinde bulunmuştur; kendisinin hiçbir hakkı yokmuş gibi. Şöyle ki, onlara cihadı farz kılmış ve buna karşılık bir ödül koymuştur. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: **Allah yolunda savaşıp da öldürülen yahut galip gelenlere büyük ecir vereceğiz**; "Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin, canları ve malları karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır"[814], canlarında ve mallarında hiçbir hakkı yokmuş gibi, oysa ki bunlar gerçekte O'na aittir ve bundan dolayı kendilerine değerli bir karşılık ve büyük mükâfat vâdetmiştir.

---

813 "Bu mesele "ettehiyyâtü"yü (التحيات) bitirip selâm vermeden beşinci rekâta kalkmak gibi değildir, çünkü namaz kılan kişi farzı bitirmiş değildir. Umre yapan da böyledir: Umresini tamamlamadan Arafat'a yönelirse, hac işleriyle meşgul olmak suretiyle umreyi bitirmiş olamaz. Zira her ikisin üzerine gerekli olan, bulundukları ibadeti tamamladıktan sonra da başka bir ibadetle meşgul olmaktır. *En doğrusunu Allah bilir*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 180b; Medîne nüshası, vr. 204b).

814 et-Tevbe, 9/111.

وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ وَالْمُسْتَضْعَفٖينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذٖينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اَخْرِجْنَا مِنْ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ اَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصٖيرًا ﴿٧٥﴾

75. "Size ne oldu da Allah yolunda ve "Rabbimiz, bizi halkı zâlim olan bu şehirden çıkar, bize tarafından bir sahip gönder, bize katından bir yardımcı yolla!" diyen çaresiz erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz?"

Size ne oldu da Allah yolunda savaşmıyorsunuz? Yine: "Ey iman edenler! Size ne oldu ki, "Allah yolunda seferber olun" denilince"[815]. Bu tür beyanlar önceki ikmallerden dolayı söylenir. Bununla beraber iman niteliği onlarda mevcuttur, cihat da kendilerine farzdı. Bu durum büyük günah işleyenleri iman dairesinden çıkaranların görüşünü reddeder. **Size ne oldu da Allah yolunda**… **ve çaresiz erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz?** İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Size ne oldu da Allah yolunda ve çaresizler uğrunda…[816]. Kisâî'den de böyle bir yorum nakledilmiştir. Bu âyette, müslümanların üzerine, esirlerini kâfirlerin elinden kurtarmalarının gerekli oluşunun delili bulunmaktadır; mal, savaş ve diğer yollardan hangisine güç yetirirlerse. **327** [§]Bunu yapmak onlar üzerine farzdır ve zulüm altında kalanları zâlimlerin ellerinde bırakmamak inananların kesin bir görevidir. Çünkü Yüce Allah şöyle buyurmuştur: **Size ne oldu da Allah yolunda ve "Rabbimiz, bizi halkı zâlim olan bu şehirden çıkar, bize tarafından bir sahip gönder, bize katından bir yardımcı yolla!" diyen çaresiz erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz?** Bu âyette şu hususa da işaret vardır: Aklı eren çağda iseler, küçüklerin İslâm'ı (kabul etmeleri) İslâm'dır, inkârları de küfürdür. Çünkü Yüce Allah: "Ve'l-vildânu" (وَالْوِلْدَان) buyurmuştur. Büyük olan erkek ve kadınlara vildan değil, belki erkek ve kadınların küçükleri, küçük kız, küçük oğlan denilir. Çünkü Allah müminleri kâfirlerin ellerinde bırakmaları sebebiyle sitemde bulunmuştur. Şayet onlar kâfirlerin evlatları hükmünde olsaydı,

---

815 "Ey iman edenler! Size ne oldu ki, "Allah yolunda seferber olun" denilince yerinize çakılıp kaldınız; yoksa âhiretten vazgeçip de dünya hayatıyla yetinmeye razı mı oldunuz? Halbuki dünya hayatının sağladığı fayda âhiretinkine göre pek azdır" (et-Tevbe, 9/38).

816 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 168.

kendilerini kâfirlerin ellerinde bırakma sebebiyle ayıplama ve sitemde bulunmanın bir anlamı olmazdı, çünkü kâfirlerin çocuklarını onların ellerinde bırakmaktan dolayı kendilerine sitem yapılmamıştır. Bu da şunu göstermektedir ki o çocuklar müslüman oldukları için müminlere sitem gelmiştir. Cenâb-ı Hak'kın şu beyanı bunun gibidir: "Kendilerine yazık etmekte iken hayatlarını sona erdirdikleri kimselere melekler "Ne işte idiniz?" dediler, (onlar) "O yerde zayıf görülenlerden idik" cevabını verdiler. Melekler ise "Allah'ın arzı geniş değil miydi, hicret etseydiniz ya!" dediler. İşte onların barınağı cehennemdir"[817]. Sonra Allah Teâlâ ezilenleri (mustazaf) istisnâ ederek şöyle buyurmuştur: "Erkekler, kadınlar ve çocuklar içinden zayıf sayılanlar (yani) çaresiz kalanlar ve hiçbir kurtuluş yolu bulamayanlar müstesnâdır"[818]. Eğer çocukların imanı iman, inkârı da inkâr olmasaydı, onları şu sözü edilenlerden istisnâ etmenin de, anılan tehditten çıkarmanın da bir anlamı kalmazdı. *En doğrusunu Allah bilir*.

Rabbimiz, bizi bu şehirden çıkar. Onlar Allah Teâlâ'dan, kendilerini o şehirden çıkarmalarını istediler, oysa ki şunu biliyorlardı ki Cenâb-ı Hak, bizzat çıkarmayı üstlenmeyecek, belki bunu, o işte kendilerine yardımcı olacak bir kavim eliyle yapacaktı. Yüce Allah'ın bu işte bir fiil ve etkisinin var olduğunu onlar bilmiş, fakat Mûtezile mensupları bilememiştir. Bu durum Mûtezile'nin konuyla ilgili görüşlerini çürümektedir. *Başarıya ulaştırmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür*.

Halkı zâlim olan. Denildi ki halkı müşrik olan. Yine denildi ki İslâm ülkesine çıkmalarına ve hicret etmelerine engel olan her zâlimdir.

[§]Bize katından bir yardımcı yolla. Yani dinimiz konusunda dost olan bizi müşriklerden kurtaran bir dost. Şöyle de denebilir: Müşrikleri bizden uzaklaştırıp engelleyecek. Veli ve nasîr kelimelerini birden fazla yerde zikrettik. *En doğrusunu Allah bilir*. **328**

اَلَّذٖينَ اٰمَنُوا يُقَاتِلُونَ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ وَالَّذٖينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فٖى سَبٖيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُٓوا اَوْلِيَٓاءَ الشَّيْطَانِ اِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعٖيفًا ﴿٧٦﴾

---

817 en-Nisâ, 4/97.

818 en-Nisâ, 4/98.

76. "İman edenler Allah yolunda savaşırlar, inanmayanlar ise bâtıl dava uğrunda savaşırlar. Şu halde şeytanın dostlarına karşı savaşın. Şüphe yok ki şeytanın planı (tuzağı) ***daima zayıftır."***

İman edenler Allah yolunda savaşırlar. Allah'ın yolu -daha önce de belirttiğimiz gibi- Allah Teâlâ'nın insanlara girmelerini emrettiği yoldur.

İnanmayanlar ise bâtıl dava uğrunda savaşırlar. İbn Abbâs şöyle demiştir: Burada tâğût şeytanın kendisidir, çünkü, kendi yolunda yürümeyi insanlara emreden ve buna çağıran O'dur. Bu âyette, kâfirlere cihat, namaz, zekât ve diğer ibadetlerin yerine getirilmesinin emredilmediğe dair delil vardır. Çünkü Allah şunu haber vermiştir ki onlar, savaşacak olsalar şeytanın yolunda savaşırlar, namaz kılsalar yine şeytan için kılarlar, diğer ibadetler de böyle. Fakat onlara önce, yapacakları ibadetin Allah yoluna girmesini sağlayacak şeyi yapmaları emredilir ki o, imandır. Bu düşünce, kâfirin de namaz, zekât ve diğer ibadetlerle mükellef olduğunu ve bunlarla emrolunduklarını söyleyenlere ait görüşün yanlışlığını kanıtlamaktadır. *En doğrusunu Allah bilir*.

Şu halde şeytanın dostlarına karşı savaşın. Bu ilâhî beyan buradaki tâğûtun şeytan olduğunu gösterir. Allah'tan başka tapınılan herşey tâğûttur, **Şüphe yok ki şeytanın planı (tuzağı) daima zayıftır. Şeytanın tuzağı**, yani onun hilesi daima zayıftır, Allah sizin yardımcınız olunca. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Eğer Allah size yardım ederse, size galip gelecek yoktur"[819]. **Şeytanın tuzağı zayıftır.** Çünkü O, kendine çağırmak ve insanlara emretmekten başka bir şey yapamaz, bu da onun zayıf olmasından kaynaklanır. Şeytan savaşmaya ve zarar vermeye teşebbüs edemez. Onun yapacağı şey sadece işaret etmek ve çağırmaktır. [§]Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Aslında benim sizi zorlayıcı gücüm yoktu; benim yaptığım sadece çağrıda bulunmaktan ibarettir"[820].

329

Şayet, Yüce Allah, **Şeytanın tuzağı zayıftır**, diye nasıl buyurdu, oysa şeytan sebebiyle insanların çoğu mahvolmuştur?, diye bir itiraz yapılırsa şu cevap verilir: "*En doğrusunu Allah bilir ya* bu birkaç şekilde açıklanabilir. Birincisi, şeytanın hilesi Allah'a sığınan kimse için zayıf olur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Eğer şeytandan bir fitneleme seni dürtüklerse hemen Allah'a sığın!"[821], Şeytan ancak kendisine ve çağırdığı kötülüklere meyleden kimselere karşı güçlü olur. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Takvâ sahipleri,

---

819 Âl-i İmrân, 3/160.

820 İbrâhim, 14/22.

821 el-A'râf, 7/200.

içlerine şeytandan gelen bir saptırıcı fikir doğduğunda O'nu düşünüp hemen gerçeği görürler… sonra ellerinden geleni artlarına koymazlar"[822].

İkincisi, şeytan Rabbine yönelen, her halinde O'nu anan ve işlerini O'na havale eden kimselere karşı zayıf olur. Buna mukabil, onu dost kabul eden ve şeytanın vereceği işarete yönelen kimse, işte böylesi onu kendisine hâkim kılar, nefsanî arzularında kendisini tercih etmesi ve kötü duygularının ona meyletmesi sebebiyle. Bu, Yüce Allah'ın, "Gerçek şu ki o şeytanın, iman etmiş olanlar ve Rab'lerine dayanıp güvenenler üzerinde bir hâkimiyeti olamaz"[823] meâlindeki âyette ifade buyurduğu gibidir. Cenâb-ı Hak, onu vesvese veren sinsi şeytan diye nitelemiştir, çünkü Allah'ı anmaya fit sokar, Allah'tan gafil olunca da vesvese verir, işte onun sultası bu sebeple olur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Üçüncüsü, şeytan zorlama ve kuvvet kullanma, mallar ve bedenler üzerinde zarar verme imkânına sahip değildir, o zayıf bir varlıktır. *En doğrusunu Allah bilir*.

Dördüncüsü, "kâne daîfen" (كَانَ ضَع۪يفًا) beyanı "Allah'ın yardımı ve desteği olunca zayıf olmasıdır" demektir. *En doğrusunu Allah bilir*. [§]Bu beyanın **330** şuna da ihtimali vardır: Şayet görünse ve şeytan olduğu bilinse zayıftır, fakat ona aldananın, şeytan aldatması ve tuzağı olduğunu bilmemesinden ötürü kuvvetli olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir*.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذ۪ينَ ق۪يلَ لَهُمْ كُفُّٓوا اَيْدِيَكُمْ وَاَق۪يمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ اِذَا فَر۪يقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللّٰهِ اَوْ اَشَدَّ خَشْيَةً وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ لَوْلَٓا اَخَّرْتَنَٓا اِلٰٓى اَجَلٍ قَر۪يبٍ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَل۪يلٌ وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقٰى وَلَا تُظْلَمُونَ فَت۪يلًا ﴿٧٧﴾

---

822 "Takvâ sahipleri, içlerine şeytandan gelen bir saptırıcı fikir doğduğunda O'nu düşünüp hemen gerçeği görürler. Şeytan dostları (müşrikler) onları azgınlığa sürükler. Sonra ellerinden geleni artlarına komazlar" (el-A'râf, 7/201-202).

823 en-Nahl, 16/99.

77. "Kendilerine, "Elinizi savaştan çekin, namazı kılın ve zekâtı verin" denilen kimseleri görmedin mi? Sonra onlara savaş farz kılınınca bir de gördün ki, içlerinden bir grup Allah'tan korkar gibi, hatta daha fazla bir korkuyla insanlardan korkuyorlar da, "Rabbimiz! Savaşı bize niçin yazdın, bizi yakın bir süreye kadar geri bıraksan olmaz mıydı?" diyorlar. Onlara de ki: "Dünya menfaati önemsizdir, Allah'tan korkanlar için âhiret daha hayırlıdır ve size zerre kadar haksızlık edilmez."

Kendilerine, "Elinizi savaştan çekin, namazı kılın ve zekâtı verin" denilen kimseleri görmedin mi? Sonra onlara savaş farz kılınınca. Bu âyetin yorumu hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Denildi ki âyet, İsrâiloğulları hakkında inmiştir[824]. Bu da Yüce Allah'ın, Bakara sûresinde zikrettiği şu âyettir: "Mûsâ'dan sonra İsrâiloğulları'nın ileri gelenlerini görmedin mi? Savaş onlara farz kılınınca da, içlerinden azı müstesnâ yüz çeviriverdiler"[825] cümlesine kadar. Bir görüşe göre bu âyet, Resûlullah'ın (s.a.) ashâbından oluşan müminler hakkında inmiştir. Onlar, müşriklerden çok eziyet çektikleri için Mekkelilere karşı gizlice savaşmak konusunda izin istediler. Bunun üzerine: **Elinizi savaştan çekin, namazı kılın ve zekâtı verin** meâlindeki âyet indi. Yani Resûlullah (s.a.) onlara: Savaşmakla emr olunmadım, buyurdu ve onlara savaşmayı yasakladı. Fakat daha sonra savaş farz kılınıp onunla emredilince bundan hoşlanmadılar[826]. Şu ilâhî beyan onu anlatmaktadır: **Sonra onlara savaş farz kılınınca bir de gördün ki, içlerinden bir grup Allah'tan korkar gibi, hatta daha fazla bir korkuyla insanlardan korkuyorlar**[827]. Şöyle de denilmiştir: Hz. Peygamber ile beraber savaşan münâfıklar hakkında inmiştir[828].

331 **[§]Allah'tan korkar gibi insanlardan korkarlar.** Yani münâfıklar, müminlerin Allah'tan korkması gibi insanlardan korkarlar, **Yahut daha şiddetli bir şekilde korkarlar**, yani şu ilâhî beyandaki anlatım şekli gibi: "Allah'tan

---

824 Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, V, 171; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 594.

825 "Mûsâ'dan sonra İsrâiloğulları'nın ileri gelenlerini görmedin mi? Peygamberlerinden birine "Bize bir hükümdar gönderde Allah yolunda savaşalım" dediklerinde o, "Üzerinize savaş farz kılındığında savaşmayacağınızdan korkarım" cevabını verdi. "Yurtlarımızdan ve çocuklarımızdan uzaklaştırıldığımız halde Allah yolunda savaşmayıp da ne yapacağız?" dediler. Üzerlerine savaş farz kılınınca da, içlerinden azı müstesnâ, yüz çeviriverdiler. Allah zâlimleri iyi bilmektedir" (el-Bakara, 2/246).

826 Resûlullah (s.a.) Medîne'ye hicret edince Cenâb-ı Hak müşriklerle savaşmayı emretmiş, Hz. Peygamber de bun kendilerine emredip savaş âyetini okumuş, fakat bu onlara ağır gelmiştir, bir kısmı da savaşı hoş karşılamamıştır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 181a).

827 Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, V, 170-171; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 594.

828 Kurtubî, *el-Câmiʿ li-ahkâmi'l-Kur'ân*, V, 281.

başka tanrı edindikleri varlıkları, Allah'ı sever gibi severler. İman edenler ise en çok Allah'ı severler"[829]. Şayet âyet müminler hakkında ise yorumu şöyle olur: Müminlerin savaşa gitmekte insanlardan korkmaları ölüm hakkında Allah'tan korkmaları gibidir veya daha fazla korkarlar. Çünkü savaşmanın korkusu daha fazla ve etkisi daha süratlidir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Kendilerine, "Elinizi savaştan çekin" denilen kimseleri görmedin mi? Âlimler bu ilâhî beyan hakkında farklı yorumlar yapmışlardır. Bir kısmı bu beyanı, "Kendi peygamberlerine: bize bir hükümdar gönder"[830], diyen İsrâiloğullarının durumundan haber verme niteliğinde kabul etmiştir. İsrâiloğulları, hükümdara karşı savaşmaları yasaklanınca o konuda izin verilmesini temenni etmişler ve bunun sebebini sormuşlardır. Ne var ki içlerinden bazıları itaatten yüz çevirmişlerdir. Buna mukabil, iman sahibi kimseler savaşmayı arzu etmişlerdir; şu ilâhî beyanda zikredildiği üzere: "Gerçek şu ki ölümle karşılaşmadan önce onu istiyordunuz; işte şimdi onu apaçık görmektesiniz"[831]. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette belirttiğim hususlarla uyarıldılar, tâ ki huzur ve sükûnu benimsesinler, buna mukabil şiddet taşıyan meşakkatı temenni edip de önceki insanları sevkettiği felakete bunları da sevketmesin. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin, Rabbinizden âfiyet isteyin. Ama karşılaşmaya mecbur olduğunuzda üzerlerine atılın"[832]. Yahut da Yüce Allah'ın bilgisinde, onlara emir vermek vardı; bu sebeple kendilerine öldürülenlerin ve onların başına gelenlerin bilgisi haber verildi ki onların yaptıkları fiilleri yapmasınlar. *En doğrusunu Allah bilir*. Âyet-i kerîmede Allah'tan korkar gibi insanlardan korkma hususu şu ilâhî beyanda da mevcuttur: "İnananlar nehri geçince "Bugün Câlût'a ve askerlerine karşı bizim gücümüz yok" dediler"[833], meâlindeki kıssanın tamamına kadar[834].

332 [§]Denildi ki âyet, Hz. Peygamber'e (s.a.) sordukları bir soru ve onun verdiği cevap, sonra da âyetin sonunda belirtilen şekilde yaptığı hitap hakkında inmiştir. Ancak bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle

---

829 "İnsanlardan kimileri vardır ki, Allah'tan başka bazı varlıkları Allah'a denk sayarlar da bunları Allah'ı sever gibi severler. İman edenler ise en çok Allah'ı severler" (el-Bakara, 2/165).

830 el-Bakara, 2/246. Biraz önce geçmiştir.

831 Âl-i İmrân, 3/143.

832 Buhârî, "Cihad", 112; Müslim, "Cihad", 20.

833 el-Bakara, 2/249.

834 Onlar az önce işaret edilen İsrâiloğullarıdır. Kıssa, Bakara sûresinde yer almaktadır (el-Bakara, 2/246-251).

demiştir: Âyet Resûlullah'ı tasdik edenler hakkında idi, fakat durum onlara zor gelmişti, tıpkı Huneyn ve Uhud savaşları gibi; nihâyet Yüce Allah onlara yardım etti, lütfu ve keremi ile sıkıntılarını giderdi. Allah Teâlâ'nın "Gerçek şu ki ölümle karşılaşmadan önce onu istiyordunuz"[835] meâlindeki beyan da bu konumdadır, yani uğrunda ölmek sözkonusu olan cihat. **Allah'tan korkar gibi insanlardan korkarlar yahut daha şiddetli bir şekilde korkarlar** meâlindeki beyan da buna benzemektedir. Onlar yok olmalarına sebep olan şeyi görünce, bu durumda ölümün ve şiddetli hastalığın yaklaşması gibi, korku son noktasına erişince diğer durumlarda olmayacak kadar ölümden korkmaya başlar, çünkü hasta, ölüme hastalığın sebep olduğunu düşünür. Şu da var ki kendisinde görülen ölüm korkusu daha şiddetli olsa da, aslında O, Allah'tan gelen bir korkudur, O'nun, hastalığı ölümün sebebi yapması ve ölümün artık yaklaşıp yanına gelmiş olması; ama dış görünüşte hasta sanki zâhirî vasıtalardan korkmaktadır. Bu gibi insanlarda (hastalarda) bilinen odur ki onlar hakkında yaşamaktan umut kesme galip olduğu için ölüm de galip gelir[836]. Çünkü halkın yaratılışında bu tür olaylar bu fıtrat üzere yaratılmıştır. Dolayısıyla birincinin durumu da buna göredir[837]. Bu durumda geçim vasıtalarına sahip olma ve bunları elde etmeye gücün yetmesi halinde -Allah'ın kudreti bakımından bir olsa da- başkalarında olmadığı sürece, halkın, kalbi bir tatmin üzere yaratılmış olması da buna göredir. [§]Böylece o korku fıtrî ve tabiî olup, kendi tercihi veya Allah'ın hükmünden hoşlanmamak şeklinde değildir. Bu husus Cenâb-ı Hak'kın şu beyanına benzemektedir: "Hoşlanmasanız da savaş size farz kılınmıştır"[838].

333

Rabbimiz! Savaşı bize niçin yazdın, bizi yakın bir süreye kadar geri bıraksan olmaz mıydı? Bu âyetin iki mânaya ihtimali vardır. Biri, insanların yaratılışlarındaki kuruntularından haber vermektir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Hoşunuza gitmese de savaş size farz kılınmıştır"[839]. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem de şöyle buyurmuştur: "Cennet hoşa gitmeyen şeylerle kuşatılmıştır"[840]. Bu ancak tabiata göredir, tabiat da bunu arayıp soran

---

835 Âl-i İmrân, 3/143.

836 "Hatta o bilinen halde hastanın yapacağı iyilikler ve teberrûlar, her ne kadar bundan önceki halleri kendisi için eşit olsa da hayatından umut kesildiği için yapılmıştır.

837 Yani kendisinin öleceğinden korkan insan, malını teberruda bulunur, öldükten sonrası için vasiyette bulunur, her ne kadar önceki hayatında bu teberru ve vasiyete yönelik bir ayırım yoksa da (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 181b).

838 el-Bakara, 2/216.

839 el-Bakara, 2/216.

840 "Cehennem de nefsin hoşuna gidecek şeylerle kuşatılmıştır" (Müslim, "el-Cenne", 1, "Tirmizî, "Sıfetü'l-Cenne", 21).

gibidir. İnsanlar bazan duruma göre sözü ve soruyu kişinin güç yetiremeyeceği şeye nispet ederler, işte buradaki konum onun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmenin bu kısmında yer alan sorunun, onlara verilen savaş emrinin hikmetini anlamaya yönelik olabilir. Bilindiği üzere onlar, öldürülmek ve korkaklık sebebiyle düşmanın karşısında mukavemet edemeyecek bir duruma gelebilirler, o takdirde de kendilerine hâkim olamazlar. Bu sebeple azîz ve celîl olan Allah, onları bu duruma sevkeden şeyin, dünyadan yararlanma arzusu olduğunu haber vermiştir. Şayet onlar, âhiretin zevkli hayatını kalplerinde canlandırsalar bu korku kendilerinden uzaklaşır, [§]düşmana karşı sebat eder, başlarına gelecek musibetlere aldırış etmezler ve bunun için endişeye düşmezlerdi. Sanki Yüce Allah, onlara şunu vâdetmiştir: Eğer sabrederseniz bu cihat fiili âhiret metâı olarak sizin için çok hayırlıdır; bununla ilgili olarak Allah'ın size vâdettiği şeyler dünya metâından daha değerlidir. **334**

Şöyle söylemek de mümkündür: Savaşmak insan tabiatına ağır gelse de Allah Teâlâ'ya ibadet konumunda yapıldığı takdirde o, savaş edene gelecek ölümden çok daha kolay ve çok daha ehvendir. Çünkü Yüce Allah, savaşanlara âhiret nimetlerini gösterir yahut âhiretteki bazı değerli şeyleri gösterir, ölüm anında bu, onlar için âhiret sermayesi olur; o, bir süre dünyada yaşadıktan sonra ölmekten daha hayırlıdır. Ama dünyadan yaralanma âhiret nimetlerinden hayırlı değildir. Nitekim Hz. Peygamber'in bu hususun yorumu hususunda şöyle nakledilmiştir: "Kim Allah'a kavuşmayı severse, Allah da ona kavuşmayı sever; kim de Allah'a kavuşmaktan hoşlanmazsa Allah da ona kavuşmaktan hoşlanmaz. Mümin, erişeceği üstünlüğü görür de ölümün kendisine derhal gelmesini sever; kâfir ise Allah'ın kendisinden hoşnut olmadığını görür, bu sebeple de ölümü sevmez"[841]. Dünya hakkında "O müminin hapishanesi, kâfirin

---

[841] Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Kim Allah'a kavuşmayı severse Allah da ona kavuşmayı sever; kim de Allah'a kavuşmaktan hoşlanmazsa Allah da ona kavuşmaktan hoşlanmaz". Hz. Âişe veya Resûlullah'ın hanımlarından biri: "Biz ölümü sevmeyiz" dedi. Resûl-i Ekrem de söyle buyurdu: "Öyle değildir. Fakat mümine ölüm hali gelince, Allah'ın rızası ve ikramları müjdelenir, o zaman hiçbir şey onun önündeki durumdan daha sevimli değildir. Bu sebeple mümin, Allah'a kavuşmayı sever, Allah da ona kavuşmayı sever. Kâfir ise ölüm zamanı gelince Allah'ın azabı ve cezası ile müjdelenir, hiçbir şey önündeki azaptan daha sevimsiz değildir. Bu sebeple Allah'a kavuşmayı sevmez, Allah da ona kavuşmayı sevmez" (Buhârî, "Rikak", 41; Müslim, "Zikir", 15).

ise cennetidir"[842] sözünün yorumu da buna bağlıdır; yani ölüm vaktinde böyle olacaktır. *En doğrusunu Allah bilir*.

Tefsirini yapmakta olduğumuz ilâhî beyana yönelik bir yorum da şöyledir: Sözkonusu âyetin münâfıklar hakkında olması mümkündür. Şöyle ki onların nifakı diğer ibadetlerde değil, savaşla imtihana çekildikleri zaman ortaya çıkar. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "İman edenler "Keşke bir sûre 335 indirilse! derler"[843]. [§]Yüce Allah bu âyette, münâfıkların başına gelenleri açıklamıştır. Cenâb-ı Hak'kın şu beyanı da aynı mahiyettedir: "Allah içinizden engelleyicileri… bilmektedir"[844].

Bu âyetin kimler hakkında indiğini en iyi bilen Allah'tır. Fakat şu bilinmektedir ki âyette, Allah katındaki nimetlere teşvikte bulunmak, dünya hakkında da zühde sevk etmek ve ister ağır, ister hafif olsun, Yüce Allah'ın verdiği hükme razı olmaya çağırmak sözkonusudur. *Yardım istenecek olan yalnız Allah'tır*. Başka bir yoruma göre münâfıklar hakkında açıktan beyan edilenlerin hepsi belirttiğim âyetlerde vardır. Onlar hakkında Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Onlara şunu söyle: "Ölümden veya öldürülmekten kaçsanız bile bu kaçış size bir fayda vermeyecektir"[845]. Bunun dışında, onların inkârlarına işaret eden ve bu noktadaki korkularının fazla olduğunu gösteren âyetler vardır. *En doğrusunu Allah bilir*.

Rabbimiz! Savaşı bize niçin yazdın? Hafsâ'nın mushafında şöyle nakledilmiştir: "Namazı kılın, zekâtı verin, ey Rabbimiz! Bize savaşı niçin farz kıldın, dediler? Savaş onlara farz kılınınca bir de gördün ki içlerinden bir grup Allah'tan korkar gibi insanlardan korkuyorlar. Sanki âyette bir kapalılık vardır da Hafsâ'nın mushafı onu açıklamaktadır[846]. Böyle değilse, âyetin zâhirinde

---

[842] Bu rivayet merfû bir hadistir (bk. Müslim, "Zühd", 1; İbn Mâce, "Zühd", 3; Tirmizî, "Zühd", 16).

[843] "İman edenler "Keşke bir sûre indirilse!" derler. Açık ve kesin hükümlü bir sûre indirildiğinde ve içinde savaştan söz edildiğinde, kalplerinde çürüklük bulunanların sana, ölüm korkusundan baygınlık geçirmiş kimseler gibi baktığını görürsün; zaten o da başlarına geldi gelecek! Güzel olan itaattir, makbul sözdür. Durum (savaş emri) kesinlik kazanınca Allah'a karşı sadâkat gösterselerdi onlar için hayırlı olacaktı" (Muhammed, 47/20-21).

[844] el-Ahzâb, 33/18. Bundan sonra gelen iki âyet münâfıkların özelliklerini açıklamaya devam etmektedirler (el-Ahzâb, 33/19-20).

[845] "Ölümden veya öldürülmekten kaçsanız bile bu kaçış size bir fayda vermeyecektir. Kaçıp kurtulmanız halinde de bundan çok az faydalanabileceksiniz" (el-Ahzâb, 33/16).

[846] "Sonra Hafsâ'nın mushafında şunlar zikredilmiştir: "Ve ekîmu's-salâte ve âtü'z-zekâte kālû Rabbenâ lime ketebte aleynâ'l-kıtâl, izâhum yahşevne'n-nâse ke-haşyetillah" (وأقيمو الصلاة وأتوا الزكوة قالوا ربنا لم كتبت علينا القتال إذا هم يخشون الناس كخشية الله). Âyette kapalılık vardı, bunu Hafsâ'nın mushafı ile bildik. Yoksa görünürde âyetin zâhirinde haber yoktur ki "Savaş onlar üzerine yazılınca" meâlindeki âyet buna cevap olsun. (Bu cümle metinde aynen var olup tekrarlan-

(geciktirici) bir beyan yoktur ki Yüce Allah'ın: "Onlara savaş farz kılınınca bir de görürsün ki içlerinden bir grup…" meâlindeki beyanı ona cevap olsun.

Rabbimiz! Savaşı bize niçin yazdın, dediler. Âyet şayet münâfıklar hakkında ise, [§]bunu bir inkâr olarak söylemişlerdir. Eğer müminler hakkında ise, savaşın kendilerine farz kılınmasındaki hikmeti sormak istemelerini hedef edinmiştir; "savaşın bize farz kılınmasında hangi hikmet vardır?" diye hikmetini açıklama talebinde bulunmuşlardır. Bazan nesne ve olayların hikmeti sorulur, bunda ayıplanacak bir şey yoktur. Soru yöneltmenin konumu şöyledir: Görünürde kişinin, kendinden üst konumda olana sorması, emir değil gerçekte bir sorudur; böylesinin sorusu boyun eğip niyazda bulunmaktır. Alt konumdakine sorması ise gerçekte o, soru olmayıp emir ve yasaklama mahiyetindedir; insanlar arasında kullanılan tarz da budur. **336**

Onlara de ki dünya menfaati önemsizdir. Bunun anlamı *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şudur: Biz, sizi dünya için ve orada faydalanmak için değil, âhiret için, orada kalmak için yarattık. Şayet sizi dünya için yaratsaydım sonra da savaşı size gerekli kılsaydım bu, faydasız bir iş olur ve hikmetin dışında kalırdı, fakat biz sizi âhiret için, orada kalmanız için yarattık.

Allah'tan korkar gibi hatta daha fazla bir korkuyla insanlardan korkuyorlar beyânı ile **Rabbimiz! Savaşı bize niçin yazdın**… meâlindeki beyanın şu anlama gelme ihtimali vardır: Onlar bunu ağızlarıyla söylemediler, fakat Hz. Peygamber (s.a.) onlara, gizledikleri bu fikri haber verdi ki onu, nübüvvet ve risaletine işaret etsin diye, bunu Allah sayesinde öğrendiğini bilsinler.

Bizi yakın bir süreye kadar geri bıraksan olmaz mıydı? O sayede ecelimizle yatağımızda ölürdük; başkası tarafından katledilip de düşmanlarımız bununla sevinmezdi. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Rabbimiz! Bizi o zâlimler için imtihan aracı kılma!"[847] Öldürmekte ise fitne vardır.

Dünya menfaati önemsizdir. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir. Biri şudur: Biraz önce belirttiğimiz gibi insanlar, dünya menfaati için yaratılmamış, sadece âhiret menfaati için yaratılmışlardır. İkincisi, dünya menfaati âhiret menfaatinden daha azdır. [§]Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **337**

---

masına gerek yoktu) İbn Mesûd'un (r.a.) mushafında şöyle zikredilmiştir: "Levlâ ahhartenâ ilâ ecelin karîbin fe nemûte hatfe enfinâ fe-yesurre bizâlike'l-a'dâ" (لولا أخرتنا إلى أجل قريب فنموت حتف أنفنا فيسر بذلك الأعداء) Buna göre âyetteki hükmü tasdik edenlere çevirmek mümkün olur. Âyetin kimler hakkında indiğini en iyi bilen Allah'tır. Fakat bilinmektedir ki, bu âyette Allah katındaki nimetlere teşvik, dünya hakkında zühde ulaştırma, hafif yahut ağır olsun Allah'ın hükmüne razı olmaya çağırmak vardır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 181b).

847 Yûnus, 10/85.

"Dünya menfaati âhirete göre ancak az bir şeydir"[848]; "Ne dersin? Biz onları yıllarca nimetlerden faydalandırmışsak, sonra da kendilerine vâdedilen azap başlarına gelmişse senelerce yararlandırıldıkları nimetler onlara ne fayda sağlamıştır?"[849]

Allah'tan korkanlar için âhiret daha hayırlıdır. Çünkü âhiret menfaatleri süreklidir, sona ermez, dünya menfaatleri ise yok olup biter. **Size zerre kadar haksızlık edilmez.** Bunu daha önce anlatmıştık.

اَيْنَ مَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فٖى بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ وَاِنْ تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هٰذِهٖ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هٰذِهٖ مِنْ عِنْدِكَ قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ فَمَالِ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدٖيثًا ﴿٧٨﴾

78. "Nerede olursanız olun ölüm sizi yakalar; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile! Kendilerine bir iyilik dokunsa "Bu Allah'tan" derler, başlarına bir kötülük gelince de "Bu senden" derler. "Hepsi Allah'tandır" de. Ne oldu bu adamlara ki bir türlü sözü anlayamıyorlar!"

Nerede olursanız olun ölüm sizi yakalar; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile! Denildi ki Uhud savaşı günü bazı sahâbîler şehit olunca münâfıklar şöyle dediler: Kardeşlerimiz yanımızda olsalardı ölmeyeceklerdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ şöyle buyurdu: **Nerede olursanız olun ölüm sizi yakalar; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile!** Bu ilâhî beyan bir önceki âyetten yer alan onlara ait söze yönelik bir cevap da olabilir. "Savaşı bize niçin yazdın. Bizi yakın bir süreye kadar bıraksan olmaz mıydı?" Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: İster savaşsın, ister savaşmasın, ölüm kime yazılmışsa ona mutlaka gelir, şu ilâhî beyanda yer aldığı gibi: "De ki "Evlerinizde dahi olsaydınız, yine de haklarında ölüm yazılmış olanlar ölüp düşecekleri yere geleceklerdi"[850]. **Nerede olursanız olun ölüm sizi yakalar** meâlindeki beyanın şu mânada olması da muhtemeldir: Ölüm size mutlaka inecekse öldürülmek suretiyle olması sizin için daha faydalıdır, çünkü öldürülmekle büyük bir sevaba nail olursunuz, **338** [§]oysa yatağınızda iken öldüğünüz de bu sevap sözkonusu olmayacaktır. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

848 et-Tevbe, 9/38.

849 eş-Şuarâ, 26/205-207.

850 Âl-i İmrân, 3/154.

Sarp ve sağlam kalelerde. Ferrâ demiştir ki “el-muşeyyed” (المُشَيّد) ve “el-meşîd” (المَشيد) ikisi de birdir. Ne var ki, “el-muşeyyed” (المُشَيّد), işin çok olduğu yerde “el-meşîd” (المَشِيد) ise az olduğu yerde kullanılır[851]. Denildi ki “el-muşeyyed” (المُشَيّد) kireçlenmiş, “el-meşîd” (ألشِّيدُ) ise kireç demektir. Bazıları da: “Fî burûcin muşeyyede” (فِى بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ) yani korunmuş kaleler içinde demektir, “korunmuş uzun kaleler” de denilmiştir.

Kendilerine bir iyilik dokunsa “Bu Allah’tan” derler, başlarına bir kötülük gelince de “Bu senden” derler”. Bilindiği üzere onlar iyilik ve kötülükten dindeki iyilik ve kendi dinî durumlarındaki kötülüğü değil, dünyadaki menfaat, belâ ve zorlukları kasdetmişlerdir. Çünkü onlar, kendilerine isabet eden dindeki kötülükten dolayı üzülmez, yanında dindeki hayırlardan ve güzel şeylerden sevinmezlerdi; buna mukabil onların sevinmeleri dünyadan elde ettikleri bolluk ve genişlik, üzüntüleri de kendilerine isabet eden darlık ve sıkıntı sebebiyle oluyordu. Yine onlar Hz. Peygamber’i (s.a.) uğursuz sayıyorlardı. Evet, daha önceki kâfirlerin durumu da böyle idi, nebi ve resûlleri uğursuz kabul ediyorlardı. Nitekim Yüce Allah, Mûsâ aleyhisselâmın kavminden haber vermek üzere şöyle buyurmuştur: “Eğer başlarına bir felaket gelirse bunu Mûsâ ve onunla beraber olanların uğursuzluğuna bağlarlardı”[852]; “Şöyle cevap verdiler: “Sen ve beraberindekiler bize uğursuz geldiniz”. Sâlih: “Başınıza gelenler Allah katındandır. Doğrusu siz imtihana çekilen bir topluluksunuz” dedi”[853]; [§]“Bilesiniz ki başlarına gelenler Allah katındandır; fakat onların çoğu bunu bilmez”[854]. **Kendilerine bir iyilik dokunsa “Bu Allah’tan” derler, başlarına bir kötülük gelince de “Bu senden” derler**, meâlindeki sözleri, onların, Hz. Peygamber’i uğursuz kabul ettiklerini göstermektedir. Bu sebeple Yüce Allah, **de ki hepsi Allah katındandır** diye buyurmuştur. Yani vukû bulan şey bir lütuf ise onun delili şu ilâhî beyandır: “Size dokunan bir nimet Allah’tandır”[855]; şayet bir ceza ise onun delili şu beyandır: “Size dokunan bir musibet kendi ellerinizin kazandığıdır”[856]. Yani onların başlarına gelen musibet, peygamberlerine karşı kötü davranmalarından ve onları yalanlamalarındandır, şu ilâhî beyanda yer aldığı gibi: “Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir”[857].

339

[851] Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, I, 193.
[852] el-A‘râf, 7/131.
[853] en-Neml, 27/47.
[854] el-A‘râf, 7/131.
[855] en-Nahl, 16/53.
[856] eş-Şûrâ, 42/30.
[857] eş-Şûrâ, 42/30.

Ne oldu bu adamlara ki bir türlü sözü anlayamıyorlar!" Yani lehlerine ve aleyhlerine olan şeyleri anlamıyorlar.

مَٓا اَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ وَمَٓا اَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ وَاَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولاً وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهٖيدًا ﴿٧٩﴾

79. "Sana gelen iyilik Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise nefsindendir. Seni insanlara elçi gönderdik; şahit olarak da Allah yeter."

Sana gelen iyilik Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise nefsindendir. İbn Mesûd'un mushafında şöyle gelmiştir: "Ene kadertühâ 'aleyhke" (أنا قدرتها عليك) "Onu senin için ben takdir ettim"[858]. **Sana gelen iyilik Allah'tandır** meâlindeki beyan daha önce zikrettiğim genişlik, afiyet ve benzeri anlamlara gelebilir. **Başına gelen kötülük ise, bela ve zorluk nefsindendir**, yani nefsinin suçlarından kaynaklanıp ceza olarak verilmiştir. Yüce Allah birinci cümlede "fe minellahi" (فَمِنَ اللّٰهِ) "Allah'tan" buyurdu, mükâfat konumunda; ikinci cümlede "min nefsike" (مِنْ نَفْسِكَ) "kendinden" buyurdu, suç konumunda bir önceki âyette zikrettiğim gibi. Şu ilâhî beyan da bunun gibidir: [§]"Size dokunan bir musibet kendi ellerinizin kazandığıdır"[859] âyetine göredir. Birinci âyetin[860] dünya işleri hakkında, diğerinin de din işleri hakkında olma ihtimali vardır. Çünkü burada izafet çeşitli olmuş, birincisinde ise birleşmiştir. Zira birinci âyet, aşağıdaki âyetlerde geçen mihnet (sınama) durumu ile ilgilidir: "Sınamak için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz"[861]; "Onları iyilik ve kötülüklerle sınadık"[862]; "Hanginizin yaptığı işin daha güzel olduğunu sınamak için ölümü ve hayatı o yaratı"[863]. Allah Teâlâ, kulları kendilerinin müdahalesi olmaksızın çeşitli halleri ile sınamıştır. Aşağıdaki âyetler de böyledir: "Eğer Allah seni bir zarara uğratırsa"[864]; "Allah rızkı dilediğine genişletir"[865]. İkincisi, fiiller hakkın-

340

[858] Kaynaklarda şu ibare yer almıştır: "Ve ene ketebtühâ aleyke" (وأنا كتبتها عليك) bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 597-298.

[859] eş-Şûrâ, 42/30.

[860] "Kendilerine bir iyilik dokunsa "Bu Allah'tan" derler, başlarına bir kötülük gelince de "Bu senden" derler. "Hepsi Allah'tandır" de" (en-Nisâ, 4/78).

[861] el-Enbiyâ, 21/35.

[862] el-A'râf, 7/168.

[863] el-Mulk, 67/2.

[864] "Eğer Allah seni bir zarara uğratırsa onu kendisinden başka giderecek yoktur; ve eğer sana bir hayır verirse bilesin ki O her şeye kādirdir" (el-En'âm, 7/17).

[865] "Allah dilediği kimselerin rızkını bollaştırır ve daraltır. Onlar dünya hayatıyla sevinip mutlu oluyorlar, oysa âhiretin yanında dünya hayatı, geçici bir faydadan başka bir şey değildir" (er-Ra'd, 13/26).

dadır. Verdiği nimetlere karşı şükür ve hamd olmak üzere, faydalı ve güzel olan işler Allah'a nispet edilir. Bu da Yüce Allah'ın şu beyanlarında yer almaktadır: "Size Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı…"[866]; "Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet…"[867]; "Asıl Allah sizin için iman yolunu açarak size lütufta bulunmuştur"[868]; "Allah iman edenlerin velîsidir; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır"[869]; "Fakat Allah size imanı sevdirdi ve onu gönlünüze sindirdi"[870] ve diğer âyetler. Şükür olmak üzere, lütuf ve nimet olan şeyler Allah'a nispet edilir. [§]İkincisi, hata ve sapıklıktır. Özür dilemeye benzediği için bunların Allah'a nispet edilmesi caiz değildir. Oysa hiç kimsenin bu konudaki özrü kabul edilmez, bunların Allah'a nispet edilmesi de çirkin davranıştır. Örnek olarak Allah'ın göklerin ve yerin Rabbi olduğunu söylemek mümkündür, fakat domuzların Rabbi, pisliklerin Rabbi ve benzeri sözler sarf edilmez, çünkü bunlar, yaratma ve takdir etme noktasında bir olsalar da, kulağa çirkin gelir. Kullara ait fiillerin durumu da böyledir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

341

[İnsanlara Ait Fiillerin Yaratılması]

Nesne ve olayların yaratılışını Allah'a nispet etmemek, onları, Allah'ın yaratmadığına işaret etmez, ancak temas ettiğimiz bazı konumlarda (ifade açısından dahi) problemler mevcuttur; aynı zamanda nispet edişte tahsiste bulunma anlamı vardır. Her ne kadar yaratılanlar türüne dâhil olsalar ve varlık âlemine getirilmeleri Allah tarafından gerçekleştirilmiş olsa da "ey maymunların ve domuzların yaratıcısı, ey pisliklerin ve murdarların ilâhı, ey kötülüklerin ve musibetlerin Rabbi denilmez. Çirkin işler ve büyük günahlar da böyledir[871]. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

866 "Size Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, azınız müstesnâ, şeytana uyup giderdiniz" (en-Nisâ, 4/83).

867 el-Fâtiha, 1/7.

868 "Teslim olmanızı bana yapılmış bir iyilik saymayın! Eğer dürüst olacaksanız, asıl Allah sizin için iman yolunu açarak size lütufta bulunmuştur" (el-Hucurât, 49/17).

869 el-Bakara, 2/257.

870 "Fakat Allah, size imanı sevdirdi ve onu gönlünüze sindirdi; inkârcılığı, yoldan çıkmayı ve emre aykırı davranmayı da size çirkin gösterdi. Allah tarafından bahşedilmiş bir lütuf, bir nimet olarak doğru yolu bulmuş olanlar işte onlardır (bu vasıflara sahip olan sizlersiniz). Allah her şeyi bilmekte, yerli yerince yapmaktadır" (el-Hucurât, 49/7-8).

871 "Çünkü, her ne kadar bütün varlıkları yaratan O olsa da, bunların tamamının tek başına Allah'a nispet edilmesi çirkin olur. Görülmez mi ki, gözle görülen ve elle tutulan varlıklarda, çirkin olan şeyler tek başına Allah'a nispet edilmez, her ne kadar hepsi Allah'ın takdiri ve yaratması ile olsalar da, Kıble ehline göre bunlar içinde muhkem, tertemiz, güzel bulunan şeyler Allah'a nispet edilir. Bunlar Allah'a toptan bir isimle nispet edilir; cisimlerin yaratıcısı, cevherlerin yaratıcısı, âlemin yaratıcısı denilir. Yapılan işler hakkında da böyle söylenir. İki âyette, muzaf kelimenin farklı olması sebebiyle, farklılık izafette olmuştur. Bu da bir çelişkiyi gerektirmez" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 182a).

İkinci olarak, hayırlar ve temiz işler -herkese göre yaratması açısından olmasa da- Allah’a nispet edilir. Bu bize göre O’nun muvaffak kılma ve kolaylaştırma açısından bir lütfudur. Mûtezile’ye göre ise emir verme ve teşvik etme açısından olur. Aslında Allah’a nispet edilmeyen hususların bu olumsuzluğu buna dayanır. Abdullah b. Mesûd’un (r.a.) mushafında yer alan “ve ene kadertühâ ‘aleyke” (وأنا قدّرتها عليك), yani “Onları senin hakkında ben takdir ettim” şeklindeki ifade bunu desteklemektedir (bu âyete ait tefsirin başlangıç kısmına bakınız).

342 [§]Biri şöyle bir itirazda bulunmuştur: Kula nispet ediliş fiillerde vukû bulmaz. Çünkü Cenâb-ı Hak **Sana isabet eden** diye buyurmuştur, şayet filler hakkında vaki olsaydı: “Sanin isabet ettiğin iş” demesi gerekirdi.

İfade etmek gerekir ki bu itirazın iki cevabı vardır: Birincisi şudur: İsabet kelimesi ortak bir isimdir. Kişiye isabet eden şeye, kişi de isabet edilmiş olur. İster kişiye nispet edilen şey olsun, ister kişinin nispet edildiği şey olsun fark etmez. *En doğrusunu Allah bilir*. İkincisi, isabet eğer söylediği gibi ise, “ceza” kavramı hakkında da söylenir. Dolayısıyla kişiye isabet eden karşılık güzel de olur, kötü de olur. Güzel işte, Allah’a yönelik bir üstünlük kılınmazsa O’na nispet edilme ihtimali kalmaz. Bununla birlikte hayırlı işlerin Allah’a nispet edildiğini ve kötü olanların ondan uzaklaştırıldığını daha önce açıklamıştık. Çünkü bu işlerin Allah’tan olmasında, kişi üzerine bir lütuf ve ihsan durumu yoktur[872]. Bu da emretme ve yasaklama ile değil hayırlı işlerde olur, çünkü emir ve yasaklama bunların her biri için eşittir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Tartışılan bu hususu açıklığa kavuşturan Abdullah [b. Mesûd] hadisidir. Meşhur mushafa muhalefeti sebebiyle bir topluluk onu eleştirmiştir. Biz deriz ki, bu bir ihtilaf konusu değildir, o belki mutlak olan bir ifadenin açıklanmasıdır. Bu tür meselelerde âhad haber de kabul olunur. *En doğrusunu Allah bilir*. Yine denildi ki, Abdullah hadisi âhad haberlerdendir. Belki de o, kendisin-

---

872 “Denilirse ki bu söz, yani Yüce Allah’ın “Başına gelen kötülük nefsindendir” sözü fiiller hakkında kullanılmaz, belki fiiller hakkında: “Sana isabet eden” diye kullanılır, dolayısıyla bu ifadeyi fiillere hamletmek caiz değildir. Denildi ki, iki yönden bunu yapmak caizdir: Biri, isabet lafzı müşterek bir kelimedir, çünkü bir şeye isabet edene o şey de isabet eder, dolayısıyla ikisinde de izafet vardır. Bu mesele söylenen şu söz gibidir: “Ben falan ile karşılaştım, o da benimle karşılaştı” ve benzeri. İkincisi, eğer söylediğin gibi ise söylediğimiz tarzlardaki ceza anlamına gelir. Dolayısıyla kula isabet eden karşılık iyilik yahut kötülük olur. İyiliğin karşılığı Yüce Allah’tan bir nimet ve ihsanda bulunma şeklinde olur ve lütufta bulunma yoluyla Allah’a nispet edilir. Kötülüğün cezası ise onu işleyene nispet edilir, kötülüğün ondan zuhur etmesi sebebiyle (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 182a-b; Medîne nüshası, vr. 206a-b).

den halkın rivayet ettiği ve değiştirilmeye ihtimali bulunmayan mushafından değildir. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden naklettiği habere gelince -okuma şekli icat etmek caiz olmadığı için- merfûdur. [§]İhtilaf sözkonusu olmayan meselelerde haber-i vâhid, zâhirini tevil etmek mümkün olursa kabul edilir. *En doğrusunu Allah bilir*. **343**

Biz seni insanlara elçi olarak gönderdik. Denildi ki: Âyetin metni Hafsâ'nın mushafında "ve erselnâke ile'n-nâsi resûlen" (وَاَرْسَلْنَاكَ اِلَى النَّاسِ رَسُولاً) şeklinde gelmiştir.

Şahit olarak da Allah yeter. Denildi ki senin Allah elçisi olduğuna Allah şahit olarak yeter. Yine denildi ki **Şahit olarak da Allah yeter**, kalplerinde gizlediklerine şahit olarak yeter. Şöyle de denilmiştir: Allah'ın elçisi olduğuna dair Allah'tan daha üstün bir şahit yoktur.

[Hz. Muhammed'in Peygamberliği]

Şahit olarak da Allah yeter. Bu ilâhî beyan hakkında birkaç yorum vardır. Birincisi, dünyada senin tebliğini inkâr ederlerse yahut "Senin elçiliğini tanımıyoruz" derlerse şahit olarak Allah yeter. İkincisi, Allah'ın, senin risaletini ispat etmek için ortaya koyduğu işaretlerle (mûcizelerle). Allah'ın sana risalet verdiğine dair şahitlikte bulunması senin lehine şahit, açıklayıcı veya delil olma anlamına ihtimali vardır. Üçüncüsü, Cenâb-ı Hak'kın, bütün peygamberlerin bilgisini ve peygamber olacağına dair haberi onlara tebliğ etmesini kendi şahitliği yapmıştır. O, şöyle buyurmuştur: "İsrâiloğullarının âlimlerinin onun (geleceğini) bilmeleri onlar için mûcize olarak yetmedi mi?" **Şahit olarak da Allah yeter.** Hz. Peygamber'e (s.a.) biatte bulunmayı kendisine biat kabul etti ve Allah'ın veli kullarının ona yardımda bulunmasını da kendisine yardım kabul etti. **Şahit olarak**, açıklayıcı olarak, açıklayıcı hakem olarak. Bunun anlamı şudur: İşaret ve delillerle açıkladıklarını onlara gözleri görecek şekilde açıklar. Ayrıca hak yolda olan ile bâtıl yolda olanı birbirinden ayırıp belirleyen hakem. Her iki yorum, ortaya çıkan inat ve büyüklük taslama tartışmasından yüz çevirmeye yönelik olur. [§]Ayrıca işi, Allah'a havale etmeyi amaçlar. Bunun yanında onların tebliğ etme görevini sona erdirdiklerini de haber vermek sözkonusudur[873]. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* **344**

[873] Her iki yorum da Hz. Peygamber'e, inkârcılarla tartışmada bulunmaktan vazgeçmeye yönelik bir emir konumundadır; çünkü onların inat içinden kibir gösterdikleri ortaya çıkmıştır; Resûlullah ayrıca bu işi Allah'a havale etmelidir. Ona ayrıca sözü edilen inkârcılar çevresinde dini tebliğ etmeyi de bırakmalıdır (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 182b).

مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَ وَمَنْ تَوَلّٰى فَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفٖيظًاۜ ﴿٨٠﴾

80. "Resûlullah'a itaat eden Allah'a itaat etmiş olur, yüz çevirenlere gelince seni onlara bekçi olarak göndermedik."

Resûlullah'a itaat eden Allah'a itaat etmiş olur. Çünkü azîz ve celîl olan Allah, Resûl-i Ekrem'e itaat etmeyi emretmiştir. O'nun Resûl'üne itaat edince Allah'a itaat etmiş olur, O'nun emrine uymuştur. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Allah'a ve Resûl'e itaat edin"[874]. Hatta O, şu beyanıyla Resûl'e itaati imanın şartı kılmıştır: "Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılmadıkça… iman etmiş olmazlar"[875] âyetiyle imanın şartı kılmıştır. İkinci olarak Hz. Peygamber Allah'a itaati emretmiştir. Kişi Allah'ın elçisine itaat eder de emirlerini yerine getirince Allah'a itaat etmiş olur, çünkü kendisine itaati O emretmiştir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır*.

Denildi ki, Allah'ın buyruklarını emrettiği için, Resûlullah'a itaat Allah'a itaattir.

Bazı nakillerde zikredildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) Medîne'de iken şöyle buyurmuştur: "Beni seven kimse Allah'ı sevmiş olur, bana itaat eden kimse de Allah'a itaat etmiş olur". Bunun üzerine münâfıklar Resûlullah'ı ayıplamışlar. Yüce Allah, Peygamber'in (s.a.) sözünü doğrulamak üzere şu âyeti indirmiştir: **Resûlullah'a itaat eden… göndermedik**[876]. Hz. Peygamber'den **345** (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Allah'a itaat eden kimse, [§]namazı, orucu, Kur'ân okuması az da olsa Allah'ı zikretmiştir. O'na âsi olan kimse ise orucu, namazı ve Kur'ân okuması çok olsa da Allah'ı unutmuştur"[877]. Allah'a itaat, ancak onun emirlerine uymak, yasaklarından sakınmakla gerçekleşir. Bunun gibi O'nu sevmek de emirlerine tâbi olmak ve yasaklarından kaçınmakla gerçekleşir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "De ki eğer Allah'ı seviyorsanız, bana uyun ki Allah da sizi sevsin"[878].

---

874 en-Nisâ, 4/59.

875 en-Nisâ, 4/65.

876 Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, V, 91. Bu hadis nüzûl sebebi olmaksızın rivayet edilmiştir (bk. Buhârî, "Ahkâm", 1; Müslim, "İmâre", 32-33).

877 Saîd b. Mensûr. *es-Sünen*, II, 630; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, II, 258.

878 Âl-i İmrân, 3/31.

Resûlullah'a itaat eden Allah'a itaat etmiş olur. Bu beyanın açık anlamı şudur: Kul, Allah'a itaatkâr olmak için Hz. Peygamber'e (s.a.) itaat eder. Kulun itaati, sayesinde Allah'a itaatkâr olacağı şeyde ona uymaktır. Bunun hikmeti şudur: Her ne kadar itaat, Allah'a ibadet ise de Cenâb-ı Hak, itaat meşgalesinin kendisini ibadet konumunda tutmamıştır, her ne kadar görünürde Allah'a yönelik bir ibadet ise de. Resûlullah'a (s.a.) ibadet yapmak caiz değildir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e itaati, Allah'a ibadete intikal ettirmiştir[879]. Şunu da bilmelisin ki itaat, bazan ibadet ismine hak kazanmaz, çünkü bazan bu konumda olmadığı halde bu isimle anılabilir. Bu sebepledir ki, halk arasında "itaat edilen kimse" denir, fakat "ibadet edilen kimse" denilmez. *En doğrusunu Allah bilir*.

346

[§]Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede, Hz. Peygamber'in davet edip emrettiği konularda ısmet sıfatına sahip olduğuna şahitlik vardır; bunun yanında insanların da bu alandaki doğruluğuna şahitlikte bulunmaları mecburiyeti sözkonusudur. Bu vazifenin yerine getirilmesi şu iki âyet-i kerîme ile tekit edilmiştir: "Onun emrine aykırı davrananlar korksunlar!"[880]; "Rabbin hakkı için, seni aralarında hakem tayin etmedikçe iman etmiş olmazlar"[881]. Allah Teâlâ, Resûlullah'a yönelik itaatten kaçınmaktan insanları sakındırmış, ona muhalif davrananları elem verici azapla korkutmuş ve içinde onun verdiği hükme karşı sıkıntı duyan kimsenin, imandan yoksun olduğunu beyan etmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki: Hem Hz. Peygamber'e (s.a.) itaat özellikle fiilinde veya söylediği sözlerden ibaret değildir, belki şu iki yöndendir. Birincisi, onun her fiil ve sözüne, muhtevasına uygun olarak gönülden inanmaktır; bunlar ister umûmî, ister husûsî, ister bağlayıcı, ister âdab ister ibâha yahut teşvik niteliğinde olsun farketmez. İkincisi, bir davranıştan onun kastettiği şey

[879] Alâeddin Semerkandî şöyle demiştir: "Resûlullah'a (s.a.) itaatin, Allah'a itaat olarak kabul edilmesinin sebebi şudur: Çünkü kişi, ancak Allah'ın itaat ve icabet emri ile Resûlullah'a itaat eder. Dolayısıyla, kişi Resûlullah'a itaat etmekle Yüce Allah'a itaat etmiş olur. Bunun gibi, Resûlullah (s.a.) inanan herkesi Allah'a itaate çağırıyor, dolayısıyla Resûle itaat, çağırdığı konuda ona icabet etmekle (cevap vermek) olur. O da Yüce Allah'tır. İşte bu sebeple, Resûle itaat Allah'a itaat olur. Ancak, Resûlullah'a (s.a.) itaat, Allah'a itaat olması yönünden ibadettir, fakat Resûlün kendisine itaat olması açısından ibadet değildir. Çünkü Yüce Allah'a itaat, Resûl'üne itaat olduğu için ibadet olmamıştır ki, Resûl'e itaat ibadettir denilsin. Belki yapılan ameli bütünü ile Allah'a tahsis etmek olduğu içindir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 182b).

[880] "Onun emrine aykırı davrananlar, başlarına ya bir belânın gelmesinden yahut can yakan bir cezaya çarpılmaktan korksunlar!" (en-Nûr, 24/23).

[881] "Hayır, Rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar" (en-Nisâ, 4/65).

ne ise onu tam olarak yerine getirmek; onun fiilinin aynısını yapmak, yahut ondan sakınmak veya onu mubah konumunda tutmak, yahut da Resûlullah'ın durumuna göre arzu ettiği ne ise onu gerçekleştirmek. Bunların herbirinin konumu delillerden öğrenilir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* Hz. Peygamber'e, fiilinde itaatin gerekli olduğu veya olmadığını söyleyenlerin sözleri, bu alanda mutlak bir kelâm olup özel bir anlamı yoktur[882].

Seni onlara bekçi olarak göndermedik. Gerek amelleri, gerek fiilleri alanında. Onların sorumluluğu kendilerine, sizin sorumluluğunuz da size aittir[883]. Sen (-ey Habibim-) onların yaptıklarından sorumlu değilsin, onlar da sizin yaptıklarınızdan sorumlu değildir. *En doğrusunu Allah bilir*.

347

[§]Seni onlara bekçi olarak göndermedik. Ki böylece sırlarına vâkıf olasın. Sana düşen görev onlar hakkında görünüşe göre muamelede bulunmandır. *En doğrusunu Allah bilir*.

وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ فَاِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذٖى تَقُولُ وَاللّٰهُ يَكْتُبُ مَا يُبَيِّتُونَ فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكٖيلًا ﴿٨١﴾

81. "İşimiz itaat diyorlar, yanından ayrılınca da içlerinden bir grup, içinden, senin söylediğinin tersini kuruyor, Allah da onların içlerinden kurduklarını kaydediyor. Sen de bunlardan yüz çevir ve Allah'a güven, (güvenilecek) ***vekil olarak Allah yeter."***

İşimiz itaat diyorlar. Denildi ki münâfıklar Allah ve Resûl'ünü tasdik ettiklerini açıklamışlardı. Hz. Peygamber'in (s.a.) meclisine gittiklerinde "Ey Allah'ın Elçisi! Senin emrin başımızın üstünedir, ne istersen emret onu yapalım" diyorlardı. Fakat onlara bir şey emrettiği yahut bir şeyi yasakladığı zaman emrine muhalefet eder, emrettiği ve yasakladığı şeyleri değiştirirlerdi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak Resûl'üne şu âyeti indirdi: "Resûlullah'a itaat eden Allah'a

---

882 Hz. Peygamber'in bütün fiillerinde ona itaat etmenin bağlayıcı olduğu yahut olmadığı etrafındaki münakaşa, genel bir münakaşa olup bir anlam taşımaz; her fiil konusunda kendisine has delile bakılır. *En doğrusunu Allah bilir*.

883 Muhtemelen şu âyet-i kerîmeye işaret ediyor: "De ki: "Allah'a itaat edin, Resûle itaat edin". Yine de (ey müşrikler!), söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir. Ona itaat ederseniz doğru yolu bulursunuz; Resûle düşen yalnızca apaçık bildirip anlatmaktır" (en-Nûr, 24/54).

itaat etmiş olur, ondan yüz çevirenlere gelince seni onlara bekçi olarak göndermedik". **Onlardan bir grup, içinden senin söylediğinin tersini kuruyor"** âyetine kadar[884].

İçlerinden bir grup, senin söylediğinin tersini kuruyor. "Beyyete" (بَيَّتَ) hakkında, denildi ki: Hz. Peygamber'in, onlara emrettiğini değiştirdi demektir. Denildi ki: "Beyyete" (بَيَّتَ) telif etti, yeniden düzenledi. Yine denildi ki "beyyete" (بَيَّتَ) yani sözü geceleyin kompoze ettiler. Geceleyin planlanıp telif edilen her söz için "beyyete" (بَيَّتَ) kelimesi kullanılır. İlâhî beyanın mânası *-en doğrusunu Allah bilir ya-* kıssada anlatıldığı gibi Resûlullah (s.a.) onlara bir şey emrettiği zaman, onun emrine muhalefet edip emir ve yasaklarını değiştirirlerdi. *-En doğrusunu Allah bilir ya-* **İçlerinden bir grup, senin söylediğinin tersini kuruyor** meâlindeki beyanın anlamı budur. Aslında bu cümlenin lafzî anlamı tefsir âlimlerinin söylediği gibi değildir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır*.

[§]Allah da onların içlerinden kurduklarını kaydediyor. Yani Yüce Allah, gece kurdukları yalanları ve değiştirdikleri sözlerin ispat edilmesini emreder ki delil onları bağlasın; çünkü onlar, bunu gizlice yapıyor ve içlerinde saklıyorlardı, açıktan yapmıyorlardı ki Resûlullah cezalarını versin. **348**

Sen de bunlardan yüz çevir. Bu ifadenin[885], onlardan yüz çevir, bundan sonra onlarla bir olma, anlamına gelme ihtimali vardır. Şu anlama gelmesi de muhtemeldir: Onlardan yüz çevir, sırlarını açığa çıkarmayı üstlenme, ona muttali olma; aslında o iş bana aittir; senin bu bilgileri Allah'tan aldığına vâkıf olmaları için elbette seni bilgilendireceğim. Bunda Hz. Peygamber'in risaletini ispat eden delil vardır.

Ve Allah'a güven Allah'a dayan, onlardan korkma, çünkü Allah, seni onların şerrinden ve tuzaklarından koruyacaktır. Bu cümlenin, onları cezalandırmada **Allah'a güven**, çünkü Allah Teâlâ, seni yalanladıkları için onları cezalandırmayı kararlaştırmıştır, anlamına gelmesi muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir*.

(Güvenilecek)vekil olarak Allah yeter, anlattığımız hususlarda. Yani Allah engelleyici olarak yeter, ondan daha çok engelleyen biri yoktur. Bir görüşe göre Allah gece kararlaştırdıkları şahittir ve dinleyip zaptedendir. Bazıları da şöyle demiştir: "Tebeyyenet" (تبييت) ancak gece yapılır, bir hususu toplar ve gece kararlaştırırlar.

---

884 Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, V, 178; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 599.

885 Yani Allah Teâlâ, onların içlerinde kurdukları yalan ve değiştirilen sözleri ispat etmelerini emreder ki, delil onları sustursun. Çünkü onlar bu yaptıklarını gizlice yapıyorlardı ve içlerinde saklıyorlardı, cezaya çarptırılır diye açığa vurmuyorlardı.

اَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْاٰنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللّٰهِ لَوَجَدُوا فيهِ اخْتِلَافًا كَثيرًا ﴿٨٢﴾

82. "Kur'ân'ı inceleyip düşünmüyorlar mı? Eğer Allah'tan başka birinden gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık ve çelişki bulurlardı!"

[Kur'ân'ın İlâhî Kitap Oluşu]

Şayet hüküm, bir topluluğun dediği gibi âyetin zâhirine göre olsaydı 349 Kur'ân birbirinden farklı ve çelişkili bir konumda bulunurdu. [§]Çünkü Yüce Allah, bir âyette şöyle buyurmuştur: "Allah'a ve âhiret gününe iman edenler… izin istemezler"[886]. Başka bir âyette de şöyle buyurmuştur: "Senden izin isteyenler, evet işte onlar, Allah'a ve Resûl'üne hakkıyla iman edenlerdir"[887]. Eğer bu ilâhî beyan, âyetin anlamı zâhirine göre ise tutarsız bir konum arzeder. Cenâb-ı Hak'kın şu beyanı da bunun gibidir: "İkinciden sonra, koca eşini bir daha boşarsa, bundan sonra kadın, kendisini boşayandan başka bir koca ile evlenmedikçe ona helâl olmaz"[888]. Bu âyetin devamında da şöyle buyurmuştur: "Tekrar evlilik hayatına dönmelerinde bir sakınca yoktur"[889]. Bu âyetlerin birinde haram kılmak, diğerinde ise mubah kılmak vardır. Şayet âyetin anlamı zâhirine ve umûmîliğine göre olsaydı ihtilaflı ve çelişkili olurdu. Bu durumda inkârcılar, Kur'ân'ın, Allah tarafından indirilmediği hakkında söz söylemeye en kolay ve en açık bir kötüleme yolu bulurdu. Çünkü Allah Teâlâ lafzın Kur'ân'ı **Eğer Allah'tan başkası tarafından olsa onda birçok ihtilaf bulurlardı** diye nitelemiştir. O, bu konuda şöyle de buyurmuştur: "Asılsız bir şey ona 350 ne önünden ne arkasından yaklaşabilir"[890]; "Biz onu koruyacağız"[891]. [§]Şunu da belirtmek gerekir ki hakkında hüküm taşıyan âyetlerin çoğu, sözlük anlamı dışındaki metinlere serpilmiş, lafzın umûm ve husus akışına yöneltilmiştir. Bundan da şu anlaşılmıştır ki hüküm öyle değil, lafızlara konulan ve emanet edilen anlama tevdi edilmiştir; bunda da ancak düşünmek ve tefekkür etmek

---

886 "Allah'a ve âhiret gününe iman edenler, kendilerini mallarıyla ve canlarıyla cihat etmekten muaf tutman için senden izin istemezler" (et-Tevbe, 9/44).

887 "Senden izin isteyenler, evet işte onlar Allah'a ve Resûlüne hakkıyla iman edenlerdir" (en-Nûr, 24/62).

888 el-Bakara, 2/230.

889 "İkinci koca da onu boşarsa, birinci kocası ile bu kadının, Allah'ın kurallarına riayet edeceklerini zannederlerse, tekrar evlilik hayatına dönmelerinde bir sakınca yoktur" (el-Bakara, 2/230).

890 Fussılet, 41/42.

891 "Uyarıyı biz indirdik, onu biz koruyacağız" (el-Hicr, 15/9).

suretiyle ulaşılır. Yüce Allah, düşünüp kapsamını anlasınlar ve ona vâkıf olsunlar diye kullarını buna teşvik etmiştir.

Bu açıklamalardan sonra, tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmenin iki hususa daha ihtimali vardır. Birincisi, Cenâb-ı Hak'kın şu beyanıdır: **Allah'tan başka birinden gelmiş olsaydı onda bir çok tutarsızlık ve çelişki bulurlardı.** Yani bu Kur'ân, Allah'tan başkası tarafından gönderilmiş olsaydı, Hz. Peygamber'in (s.a.) haber verdiklerine uygun olmaz, ona aykırı düşerdi. Zira gayptan haber verme iddiasında bulunan kâhinlerin verdikleri haberler birbirine uygun çıkmaz, bazısı bazısına muhalif ve onunla çelişecek şekilde olur. Fakat Kur'ân, da Hz. Peygamber'in verdiği haberler[892] muhataplarına ait sırlara muvafık olunca bu, onun, Allah'tan gelen bir haber olduğunu göstermiştir.

İkincisi, inkârcılar şöyle diyordu: "Bu, uydurmadan başka bir şey değildir"[893]; "Bu ancak düzmece bir yalandır"[894] ve benzeri âyetler. Azîz ve celîl olan Allah, Kur'ân eğer Cenâb-ı Hak'tan başkası tarafından gönderilmiş olsaydı, sahip oldukları kitaplardaki bilgilere uygun olmazdı, aksine anlara muhalif ve çelişkili olurdu. Ama Kur'ân, düzgün ve diğer kitaplardaki bilgilere uygun çıkınca bu, onun Allah katından indirilmiş olduğunu göstermiştir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Beraberlerindeki kitapları tasdik edici olarak"[895]; "Önlerinde bulunan Tevrat'ı doğrulayıcı olarak gönderilmiştir"[896]. Bu gerçek, Kur'ân'ın, Allah nezdinden nâzil olduğunu kanıtlamıştır.

[§]Kur'ân'ın vahiy ürünü olduğunu ispatlama konusunda başka bir yoruma da ihtimal vardır, o da şudur: Kur'ân-ı Kerîm, farklı ve birbirinden uzak zamanlarda, değişik olaylar hakkında Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme inmiştir. Şayet Allah'tan başkası tarafından olsaydı, tutarsız hükümler ortaya çıkar, bir kısmı diğeri ile çelişirdi, çünkü hikmet ehlinden olsa bile bir insanın, birbirinden uzak vakitlerde sarfettiği sözleri çelişkili ve tutarsız olur, ancak âlemlerin Rabbi olan Allah'ın kelâmından yararlanır ve ona arzederse çelişkiler olmaz. Kur'ân-ı Kerîm ise, birbirinden uzak vakitlerde, tutarsızlık ve çelişkilerden arınmış olarak tamamlanınca, onun Allah Teâlâ nezdinden geldiği ortaya çıkmıştır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır*.

351

---

892 Fakat ona muhalif olarak çıkarıyorlar, çünkü gaybtan haber verdiğini iddia eden münâfıkların verdikleri haberler birbirine uygun çıkmıyor, belki bazısı bazısını nakzediyor, çelişiyor.

893 Sâd, 38/7.

894 Sebe', 34/43.

895 el-Bakara, 2791.

896 el-Mâide, 5/46.

Bu âyet-i kerîmede inkârcılara karşı delil vardır. Çünkü Yüce Allah, şöyle buyurmuştur: **Kur'ân'ı düşünmezler mi? bir çok tutarsızlık ve çelişki bulurlardı.** Şayet tutarsızlık bulsalardı onu ortaya koyarlardı.Bir de O'nun şu beyanı: "Onun benzeri bir söz getirin"[897]. Eğer inkârcılar, Kur'ân'ın benzerini yapma gücüne sahip olsalardı onu yaparlardı. Bu durum, onların, Kur'ân'ın benzerini getirme gücüne sahip olmadıklarını ispatlar. Şayet Kur'ân'ı tutarsız bulsalardı bunu ortaya koyarlardı. Kur'ân, dedikleri gibi insan kelâmı olsaydı bunu yaparlardı, zira kendileri de insan türündendir. Şu halde Kur'ân'ın Allah tarafından gönderilmiş bir kitap olduğu ortaya çıkmıştır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Kur'ân'ı düşünmezler mi? ve "Âyetleri üzerinden iyice düşünsünler diye"[898] meâlindeki ilâhî beyanlarda iki tür ispatlama vardır. Birincisi şudur: Bu âyetten kastedilen şey, Kur'ân'ın düşünmek ve fikir yürütmek suretiyle anlaşılabilir olmasıdır. Çünkü davranışta bulunmaya başlamadan önce, Allah'ın, Kur'ân hakkındaki emri ve teşviki buna yönelik olmuştur; hatta O, düşünmek suretiyle kişinin anladığını yerine getirmesini gerekli kılmıştır. Şimdi burada da iki durum vardır. Biri, ilâhî emir, dilcilerin anlayışına uygun olarak sözlükteki anlamına bağlı değildir, [§]çünkü bu gibi kelimelerin hakkı, dilcilere göre anlam verenin bilinmesine teşvik edip ona yönlendirilmektir, böylece onun üzerinde düşünmek değildir[899]. *En doğrusunu Allah bilir*. İkincisi, yine bilinmektedir ki âyetler hakkında düşünmekte halkın değil hikmet ve basiret sahiplerinin payı varıdır. Dil açısından bilinen hususlarda ise hem halkın, hem de hikmet sahiplerinin payı bulunmaktadır. Bununla sabit olmuştur ki halka düşen görev, seçkin kişilerin anladıkları hususlarda onlara uymak ve kendilerini önder kabul etmektir. *En doğrusunu Allah bilir*.

352

Âyetin anlamına, açıkça işaret eden hususlardan ikincisi şudur: Allah Teâlâ, ihtilaf ve ittifakı bilmenin yolunu sözün kulağa çarpmasına değil, iyiden iyiye düşünmeye bağlamıştır. Bu durum sabit olunca, delilin onun böyle

---

897 el-Bakara, 2/23.

898 "Bu bir mubarek Kitap'tır ki onu sana, insanlar âyetleri üzerinde iyice düşünsünler, akıl sahipleri ondan dersler, öğütler alsınlar diye indirdik" (Sâd, 38/29).

899 "Bu âyette şuna işaret vardır: İnançta muteber olan -dilcilerde mûteber olan- umûm, husûs, takyîd, itlak, emirlerde ve benzeri sözlerde vücûb, nedip hakkında verilen mânanın zâhiri değildir, ayrıca salt bir sözlük anlamı da değildir. Çünkü Yüce Allah, Kur'ân'da düşünmeye teşvik etmiştir. Kur'ân ise umûm, husûs, emir, nehiy, kayıt ve ıtlakı kapsayan söz dizisinin adıdır. Şayet hüküm görünürdeki sözlük mânasına bağlı olsaydı, düşünmeye girişmeksizin dilcilere göre sözlükten kastedilen mânayı bilmeye teşvik etmek ve hükmü ona bağlamak gerekirdi (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 183a; Medîne nüshası, vr. 207a).

olduğunu bildirinceye kadar, lafızda görünen anlamlardan biriyle amel etmek gerekli olmaz; tâ ki zâhirle amel eden kimseye -düşündüğü takdirde- bir çelişki gelmesin. *En doğrusunu Allah bilir*.

Üçüncü yorum[900]: Bu âyet-i kerîmenin içerdiği hususlardan biri de Kur'an'da, tutarsızlık ve çelişkinin bulunmadığını beyan etmesidir; Cenâb-ı Hak, onun bu özelliğini Allah'tan nâzil oluşunun delili kılmıştır. Yüce Allah şunu bildirmiştir ki yarattığı şuurlu canlılardan hiçbiri, çelişkili ve tutarsız olmayan bir eseri telif edip düzenleme imkânına sahip değildir; ancak sâdık insanların Allah'tan aldıkları haberi işitme (sem') yoluyla iletmeleri müstesnâ. [§]Kur'ân-ı Kerîm'den, her türlü tutarsızlığı[901] uzak tutmak suretiyle kâhinlerin[902] **353** uydurdukları sözleri de bertaraf etmiştir. Çünkü onların sözleri tutarsızdır, bunun yanında insanların telkinleri, geçmişlere ait hurafeler, sihir vb. de böyledir; bunların tamamı tutarsızdır. Bu noktada kelimenin sözlük anlamına dayanarak kesin delil ileri sürmek engellenmiştir, çünkü bu alanda birçok ihtilaf gündeme gelir. Şayet bu yolla istidlâlde bulunulursa yine fikir ayrılığı meydana gelir. Şayet vukû bulan olaylara dair haberler açıklanmasaydı, bu açıklama bir yana, Kur'ân'ı, haberlerinde ihtilaf içeren bir kitap konumuna düşürmek isteyen kimse, bu haberleri dikkate alınca ihtilaf içermeyen bir kitap olmakla onu nitelemiş olur. Kendi kuruluşunda tutarsız olan metne gelince, böylesi, bir çelişkisinin tespit edilmesi istenen her kâhin ve beşere ait metindir. Böylesini savunmak isteyen kimse, şayet tevilini ekleyeceği bir mütercim ve anlatıcı bulursa bunu yapabilir. Bu durumda herhangi bir yerdeki birine ait bir ihtilaf bulunamaz. Bunda, dilin gereğine bağlı olarak isimden çıkarılan sözün kanıt ve [§]Allah'ın, bunu Kur'ân'da ihtilaf bulunmadığına yönelik bir delil olarak **354** zikretmesi faydasız bir şey olurdu, Allah bundan yücedir[903].

---

900 İmam Mâtürîdî, birçok yorum zikretmiştir, bu yorumlar üçten fazladır. Ne var ki bu sayı bütün nüshalarda yer almıştır.

901 Semerkandî şöyle demiştir: "Çünkü Yüce Allah, icat (ihtira') hakkı ile hiç kimsenin, ihtilaf ve çelişkiden boş, halkın cibiliyeti üzerine ihtira hakkıyla kelâm telif etme hakkına sahip değildir. Kelam çelişki ve ihtilaf sıfatı ile ancak Allah'tan sadık bir haberle işiticisine kadar varınca, ihtilaf ve çelişki üzerinde bulunmaz" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 183b).

902 Yani kâhinlerin sözlerinin ihtilaflı, çelişkili çıkması demektir. Bazan onların sözü gelir, fakat ihtilaf bulunmaması sebebiyle Kur'ân'ın Allah katından olduğunu söyleyen kâhinlerin söylediği bu sözün zıddı nefyedilir.

903 Alâeddin es-Semerkandî şöyle demiştir: Haber, Kur'ân'a yakın olunca, husus ve umûm kastedilerek ihtilaf tahakkuk etmez, denilemez. Halbuki Hz. Peygamber'den (s.a.) bu habere yakınlaştırılmış olarak ismin zâhirinin hilafına olan hususlarda açıklama gelmiştir. Fakat onunla, zâhirde konulduğu mânası kastedilen söz umûm ve husûstan soyutlanmış olan sözdür. Bizim sözümüz de bunun hakkındadır. Çünkü biz şöyle diyoruz: Yüce Allah,

Şu da var ki burada Kur’ân’ın ihtilafsız olmasıyla hükümler, hadler, emirler[904] ve yasakların kastedilmesi ihtimali de vardır. Bu da nesih ile husus ve umûmun çelişkili olmamasını gerektirir; ayrıca haberler, vâd ve tehditlerle benzerlerine ihtimali vardır. Haberlerle şunu kastediyorum: Gayptan verilen haberler, Allah Teâlâ’nın münâfıkların sırlarından, işlerin mercii olan emir sahibinden ve aynı konumdakilerin verdiği haberleri kastediyorum. *En doğrusunu Allah bilir*.

وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوِ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٣﴾

83. “Kendilerine güven veya korku veren bir haber geldiğinde onu yayıyorlar. Halbuki onu Resûlullah’a ve aralarından yetki sahibi kimselere götürselerdi, içlerinden haberin mâna ve maksadını çıkarabilenler şüphesiz onu anlarlardı. Size Allah’ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, azınız müstesnâ, şeytana uyup giderdiniz.”

Kendilerine güven veya korku veren bir haber geldiğinde onu yayıyorlar. İbn Mesûd’un (r.a.) mushafında şöyledir: “Ve izâ câehum nebeun min

---

Kur’ân’dan ihtilafı nefyetmekle, Hz. Peygamber’in (s.a.) açıklamasına müracaat etmeksizin onun hakkında düşünmeyi delil getirmiştir. Çünkü Resûlullah’tan (s.a.) gelen açıklamaya vâkıf olmak, Kur’ân hakkında düşünmekle olmaz, belki tarih kitaplarına bakmakla ve o ilmin ehline müracatla olur. Bu durum da gösteriyor ki; muteber olan mânalardır, öyle ki bunlar üzerinde düşünmekle ihtilaf giderilir. Yine Allah Teâlâ Kur’ân’ı çelişki taşımamakla nitelemiştir; bu durum Kur’ân’ın kendisinin çelişkili olmamasını gerektirir. Sizin: “Kur’ân’dan ihtilaf ancak, Hz. Peygamber’den (a.s.) ona bir haber yakın olunca kalkar” sözünüze göre Kur’ân’ın kendisi ihtilaflı olmaktan çıkmaz, ihtilaf başkası tarafından noksanlaştırma yahut ziyade etmekle ortadan kalkar. Her kâhinin sözü, belki her kavmin sözü de böyledir. Bazı hikmet sahipleri tarafından ilave yapılması yahut bir kısmının bırakılması ile bunlardan da ihtilaf kalkar. Bir âlimde çelişkili bir kelâm olmaması [Arapça metinde “olması” şeklinde iken böyle düzeltilmelidir] düşünülemez, çünkü bu çelişkiyi ona ilave etmek yahut ondan bir şey noksanlaştırmak suretiyle kaldırmak mümkün olur. Dolayısıyla Kur’ân kendi katından olup başkası tarafından uydurulmuş olmamasına rağmen, Yüce Allah’ın, Kur’ân’dan ihtilafın bulunmadığını delil olarak zikretmesi bâtıl olurdu (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 207a).

904 “Ve’l-evâmiru” (والأوامر) “emirler” demek demek uygun olurdu. Çünkü nehyin (yasak) zıddı olan emir, birçok işleri de kapsar. Fakat “şey” anlamındaki emir sadece birçok işleri kapsar.

havfin ev emnin ezâû bihi" (وإذا جاءهم نبأ من خوف أو أمن أذاعوا به) "Onlara korku veya güven türünden bir haber gelince onu yayarlar". Hafsâ'nın mushafında da böyledir. Kisâî, onlar iki lügattır, bir şeyi ifşa edince "Eze'tü bihi ve ezetühu" (أَذَعتُ به وأذعته) dersin. Denildi ki, o haberi işittirdiler ve ifşa ettiler. Yine denildi ki ifşa ettiler ve yaydılar demektir. [§]Âyet-i kerîmenin kimler hakkında indirildiği noktasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hasan-ı Basrî'ye göre müminler hakkında inmiştir. Bu da şöyle olmuştur: Müminler, savaşan küçük veya büyük askerî birliklerle ilgili sevindirici ve ferahlatıcı bir haber duyduklarında ferahlanarak onu ifşa ederlerdi; kendilerini üzecek ve kederlendirecek bir haber duyunca da üzüntü ve kederlerinden bunu insanlara açıklarlardı[905]. Sonra Allah Teâlâ, onlardan haberi yaymayan ve ifşa etmeyen az bir grubu istisnâ etmiştir[906]. Şayet sözkonusu sahâbîler, kimseye bir şey söylemeden duydukları haberi Resûlullah'a götürseler ve o, olan biteni anlatsaydı; onlar yahut onu ileri gelen sahâbîlere söyleseler ve olayı Resûlullah'a onlar iletmiş bulunsalardı daha iyi olurdu. Burada takdim ve tehir vardır[907]. Ebû Bekir el-Keysânî şöyle demiştir: Âyet münâfıklar hakkında inmiştir, bu da şöyle olmuştur: Münâfıklar, Resûlullah'ın (s.a.), müslümanların zaferinden ve müşriklere galip geleceklerinden haber verdiğini münafıklar duyunca, buna hazırlanmaları için düşmanlara yazıyorlardı. Buna mukabil düşmanın savaş için toplanıp hazırlık yaptığını duyunca, bunu da zayıf müslümanlara haber veriyorlardı ki onlarla savaşa çıkmasınlar. İşte bunun üzerine azîz ve celîl olan Allah şöyle buyurmuştur: **Eğer o haberi Resûle götürselerdi** de bu haberi veren kendisi olsaydı yahut haberi kendilerinden **aralarında yetki sahibi kimselere** götürselerdi de onlar haber verseydi". *En doğrusunu Allah bilir*.

355

Aralarında yetki sahibi kimseler. Bu hususta farklı görüşler ileri sürülmüştür: Denildi ki onlar askerî birliklerin komutanlarıdır. Yine denildi ki **içlerinden haberin mâna ve maksadını çıkarabilen** âlimler ve fakihlerdir. [§] Yani sonucu Allah'ın Kitab'ından çıkarabilenler. Yine denildi ki burada ulu'l-emir (yetki sahibi) Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali (Allah hepsinden razı olsun) gibi sahâbîlerdir. **İçlerinden haberin mâna ve maksadını çıkarabilenler şüphesiz onu anlarlardı**, yani onu Yüce Allah'ın Kitab'ından çıkarırlardı.

356

905 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 181; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 600.

906 Semerkandî demiştir ki: Dahhâk'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu, Hz. Peygamber'in (s.a.) ashâbından nakledilen bir haberdir, onlar içlerinden şeytan işlerini geçiriyorlardı, ancak bir grup müstesnâ, bunlar içlerinden böyle şeyler geçirmiyorlardı (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 183b). İbn Cerîr ile İbn Ebû Hâtim Dahhâk'tan bu hadisi nakletmişlerdir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 184; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 602).

907 Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 183b.

Denildi ki ulu'l-emir maksadını çıkarabilen devlet yöneticileridir. **O haberi yayanlar** ya münâfık bir gruptur yahut zikrettiğimiz müminlerdir. Bazılarının kanaatine göre, sadece az bir kısmı müstesnâ haberi yaymışlardır.

Size Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, azınız müstesnâ, şeytana uyup giderdiniz. Bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Denildi ki Allah'ın lütfu peygamberimiz Muhammed'dir (salatların en üstünü üzerine olsun) rahmeti de Kur'ân'dır. Bu durumda yorumu şudur: Şayet Muhammed (s.a.) ve Kur'ân olmasaydı şeytana uymayan az bir kimse kalırdı, onlar şuurlu olarak inanan kimselerdir. Yine denildi ki emirleri, ayrıca yayma ve ifşa etmekten yasaklama noktasında **Size Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı**, o haberi yayanlar ve yayma konusunda şeytana uyarlardı, ancak azı müstesnâ, onlar ifşa etmemiştir. Dahhâk şöyle demiştir: "Onlar Hz. Peygamber'in ashâbıdır, bazı şeytânî işleri içlerinden geçiriyorlardı, ancak bir grubu bunu yapmıyordu[908]. Diğer bazı âlimler de şöyle demiştir: Onlar münâfıklardı, Cenâb-ı Hak müminlere zafer ve fetih verdiği haberi kendilerine ulaşınca onu küçümser, hakir görürler, buna mukabil müslümanlara bir felaket geldiğini haber alınca onu abartıp büyütürlerdi. **Azınız müstesnâ.** İbn Abbâs şöyle demiştir: İstedikleri durum ve haberi -az kişi müstesnâ- hepsi bilirdi. O, şöyle demek istiyor: Konuyu Hz. Peygamber'e (s.a.) götürseler çok azı dışında kendilerine gizli kalmazdı. Hasan-ı Basrî'den şöyle dediği nakledilmiştir: Onlar, İblis'in (lânet üzerine olsun) şöyle dediği zaman azîz ve celîl olan Allah'ın istisnâ ettiği kimselerdir: **357** **[§]**"Yemin ederim ki eğer beni kıyâmete kadar yaşatırsan, az bir kısmı dışında, onun neslini peşime takacağım!"[909]; "İblîs, Rabbim! Beni saptırman sebebiyle yemin olsun ki ben de yeryüzünde onlara (günahları) şirin göstereceğim ve -aralarından senin samimi kulların hariç- onların topunu kesinlikle yoldan çıkaracağım"[910]. Diğer bazı âlimler de daha önce zikrettiğimiz takdim ve tehire temas etmiştir: Onlara güven yahut korkudan bir durum gelince, az kimse dışında onu yayarlardı. *En doğrusunu Allah bilir*.

فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ لَا تُكَلَّفُ اِلَّا نَفْسَكَ وَحَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَكُفَّ بَاْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَاللّٰهُ اَشَدُّ بَاْسًا وَاَشَدُّ تَنْكِيلًا ﴿٨٤﴾

---

[908] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 184; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 602.

[909] el-İsrâ, 17/62.

[910] el-Hicr, 15/39-40.

84. "Şu halde Allah yolunda savaş. Sen ancak kendinden sorumlu olursun. Müminleri de teşvik et. Allah, inkâra sapanların gücünü kıracaktır. Allah'ın gücü daha çetin, cezası daha şiddetlidir."

Şu halde Allah yolunda savaş. Sen ancak kendinden sorumlu olursun. "Lâ tükellif nefseke" (لَا تُكَلَّفُ اِلَّا نَفْسَكَ) cümlesinin iki yoruma ihtimali vardır: Onların hesabını vermekten ve savaştan geri kalmalarının cezasını vermekten sen sorumlu değilsin, onların hesabını vermek kendi sorumlulukları altındadır. Nitekim azîz ve celîl olan Allah şöyle buyurmuştur: "Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara bir sorumluluk yoktur"[911]; "Onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir"[912].

İkincisi, **Sen ancak kendinden sorumlu olursun.** Yani onlar, her ne kadar seninle savaşa çıkmaktan geri durmuşlarsa da sen cihat yapmak ve savaşmakla mükellefsin. İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edilen şu söz de bunu desteklemektedir: Bu olay, Ebû Süfyan'ın Küçük Bedir savaşı tehdidini yapması üzerine Hz. Peygamber'in ashâbını savaşa çağırması, insanların ise teşebbüs etmemesi üzerine vukû bulmuştur. Bunun ardından Yüce Allah bu âyeti indirmiştir. Resûlullah (s.a.) bu konuda şöyle buyurmuştur: "Sizden hiçbir kimse beni izlemese de yemin olsun ki Bedir'e çıkacağım". Bunun üzerine ashâbından küçük bir grup onu izlediler ve "Allah bize yeter ve o ne güzel vekildir" dediler[913]. Bu ilâhî beyanda, Hz. Peygamber'e yardım ve fetih, düşmanlara da musibet vâdinin delili vardır, çünkü Resûlullah yalnız başına da olsa savaşa çıkmakla görevlendirildi, şayet yardım vâdi olmasaydı savaşa çıkmakla emrolunmazdı. Görmez misin ki Yüce Allah şöyle buyurmuştur: **[§] Allah, inkâra sapanların gücünü kıracaktır.** "'Asâ" (عَسَى) kelimesi Cenâb-ı Hak tarafından kullanılınca gereklilik ifade eder. Yüce Allah'ın "Asellahu" (عَسَى الله) beyanı, Resûlullah'ın yalnız başına savaşa çıksa da zafer vâdi konumundadır, çünkü "'asâ" (عَسَى) Allah'tan olunca gereklilik anlamında olur. 358

Müminleri de teşvik et. Bu ilâhî beyanın birkaç yoruma ihtimali vardır. (Birincisi) müminleri sevapla ve iyi bir akıbetle teşvik et. (İkincisi) **müminleri de teşvik et**, onları savaşa teşvik et, çünkü onlarla savaşmakta Allah'ın dini olan İslâm'ı ortaya koyup duyurmak, mücahedeyi ve inkârcılarla savaşmayı terketmekte ise düşmanlarına yardım etmek ve dinlerini meşhur etmek var-

911 el-En'âm, 5/52.

912 en-Nûr, 24/54.

913 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, V, 293.

dır. Azîz ve celîl olan Allah, müminleri, düşmanlarına karşı cihatta bulunmaya teşvik etmesi için Resûlü'neemir vermiştir. Üçüncüsü, müminleri cihada ve düşmanlarla savaşa teşvik et. *En doğrusunu Allah bilir*. Müminlere yardım edeceğini, fetih ve ganimet vereceğini vâdederek.

Allah, inkâra sapanların gücünü kıracaktır. "'Asâ" (عَسَى) kelimesi Allah'a nispet edilince gereklilik ifade eder. Yüce Allah, Peygamberi'ne, kâfirlerin gücünü kırmayı vâdetmiştir.

Allah'ın gücü daha çetin, cezası daha şiddetlidir. Denildi ki **Cezası daha şiddetlidir**, çünkü müşriklerin gücünü sizden engeller, onlar ise Allah'ın kuvvetini kendilerinden engelleme imkânına sahip değildir, Allah'ın gücü en üst seviyededir. **Cezası daha şiddetlidir.** Denildi ki tenkîl, başkasını tuttuğu yoldan engelleyip alakoyan bir cezadır (azap). Yine denildi ki Cenâb-ı Hak, Resûlullah'a **Sen ancak kendinden sorumlu olursun** buyurunca (şunu kastetmiştir:) İnsanlardan hiçbiri sana uymasa bile, Allah Teâlâ senden müşriklerin gücünü defeder. Denildi ki "be's" dünya cezası, "tenkîl" ve "nekâl" da âhiret azabıdır. Sanki O, müminleri, düşmandan uzak durmaları, güçleri ve cezalandırmalarından korkmaları sebebiyle kendi gücüyle korkutmaktadır. Dolayısıyla Allah Teâlâ, kendisinin gücü ve azabının düşmanın gücünden daha şiddetli olduğunu haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir*.

مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا وَمَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ مُقِيتًا ﴿٨٥﴾

359 **[§]*85. "Kim güzel bir şefaatte bulunursa ondan kendisi için bir nasip olur; kim de kötü bir işe aracılık ederse onun da buna denk bir payı olur. Allah her şeyi koruyup hakkını vermektedir."***

[İyi Şefaat - Kötü Şefaat]

Kim güzel bir şefaatte bulunursa ondan kendisi için bir nasip olur; kim de kötü bir işe aracılık ederse onun da buna denk bir payı olur. Yüce Allah yapılan şefaatin ne tür olduğunu zikretmemiştir. İyi şefaatin, kişi için Allah'tan bağışlama ve rahmet dilemeye yönelik bir dua olması muhtemeldir. Kul bu şefaate layık olur, dua ve rahmetten payı olur. Kötü şefaat ise lânet ve azap duasıdır, kul buna müstahak değildir, o dua sebebiyle de bir payı olur. Denildi ki bu

husus Arapların şu sözüne benzer: "Hayra vesile olan hayır yapmış gibidir"[914]. Başkasına yönelik hayra kılavuzluk eden kimse o hayırda kendisinin de payı olur, kötülüğe sebep olan da aynı şekildedir. Şefaat kavramı, zulümde şefaatte bulunmaya da ihtimali vardır, bir kimse müslüman kardeşinden zulmü yok etmeye çalışırsa bu, iyi şefaattir, bunu yapana ondan bir pay vardır. Kötü şefaat ise bozulduğu takdirde kişiye kötülük ve zulüm gelecek bir işi bozmaya çalışmaktır. Bundan dolayı o kimse için günah vardır. Denildi ki iyi şefaat senin de şefaat edilenin de faydalandığı ve kendisiyle başkasının da amel ettiği iştir; o iş seninle öteki arasındadır, ikisi de bunda ortaktır; kendisi sebebiyle zarar gördüğün şefaatte de ikisi ortaktır. İyi şefaat, her iyilikte bulunan ve onu emreden herkesin yaptığı şefaattir. [§]Kötü şefaat ise yasaklanmış her işi yapan ve onu emreden kişinin şefaatidir. Her ikisi yani emreden de yapan da birlikte bu işlerde ortaktır. (Bu söylediklerimizi şu hadisler de destekler mahiyettedir:) Hz. Peygamber'den rivayet edilen: "Her iyilik sadakadır"[915]; "Hayra öncülük eden onu yapan gibidir"[916]; "Allah sıkıntıya düşene yardım etmeyi sever"[917]. Hasan-ı Basrî'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Dilin sadakasından daha üstün bir sadaka yoktur". Denildi ki dilin sadakası nedir ey Allah'ın Resûlü, diye sorulunca şöyle cevap vermiştir: "Şefaattir, sen onunla iyilik ve ihsanı kardeşine ulaştırırsın, ondan hoş olmayan şeylerin ağırlığını uzaklaştırırsın, onun aracılığıyla kanın akmasını durdurursun"[918].

360

"Kifl" ve "nasîb" kelimeleri aynı anlamdadır. Denildi ki "kifl" parçadır ve tekdir. Yine denildi ki "kifl" günahtır, fakat onun özel adı değildir. Görmez misin ki Yüce Allah "Allah'a saygısızlıktan sakının ve Resûlü'ne iman edin ki size rahmetinden iki kat (kifleyn) versin"[919].

[Şefaatin Konumu]

Şefaat insanların ihtiyaç duydukları hususların en büyüklerindendir, çünkü Kur'ân onu zikretmiş, Resûlullah'tan gelen rivayetlerde de yer almıştır. Şefaat, bilinen duruma göre, nefret ve cezanın sözkonusu olduğu durumlarda devreye girer. Hayırlı kimselerin ve cezaya müstahak olandan razı olan kimselerin şefaati ile ceza sahibi affedilir. Belirtmek gerekir ki, büyük günahlar sebebiyle

---

914 Aslında bu, bir hadis-i şeriftir. Nitekim müellif onu Hz. Peygamber'e merfû olarak biraz sonra zikredecektir (bk. Müsilm, "İmâre", 133; Tirmizî, "İlim", 14).

915 Buhârî, "Edeb", 33; Müslim, "Zekât", 52.

916 Kaynağı biraz önce geçmiştir.

917 Ebû Yâ'lâ, *Müsned*, VII, 275; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, III, 153.

918 Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, VIII, 194.

919 el-Hadîd, 57/28.

cehennemde ebedî kalınacağını savunanlara göre, küçük günahlardan dolayı kula azap vermek caiz değildir. Büyük günahlar ise şefaat yoluyla affedilen 361 suçlardandır. [§]O takdirde (ulûhiyyet makamına) minnet etme konusunda Kur'ân'dan ve Sünnet'ten gelen bunca beyanların çoğu ortadan kalkar, ayrıca ilim ehlinin Allah'a ve O'nun rahmetine yönelik fıtrî kabulleri devreden çıkar, müslümanların, peygamberlerin şefaatini vesile kılan dualar boşa çıkar. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Bazıları âlimler, şefaatin iki anlama geldiğini söylemiştir: Birincisi, birinin güzel taraflarını başkasının yanında zikretmektir, tâ ki onun mertebe ve derecesini ortaya koysun, böylece onun yanında mertebe sahibi olmasını sağlasın. İkincisi ise onun için dua etmesidir. Bunların ilkinde şefaati, o kişiye yöneltme ihtimali taşır. İkincisi, Yüce Allah'ın şu beyanıyla açıklanmıştır: "Arşı yüklenenler ile onun çevresinde bulunanlar… en küçük kurtuluş budur" kısmına kadar[920]. Yine Cenâb-ı Hak'kın: "Onlar ancak Allah'ın seçtiği kimselere şefaat ederler ve onlar Allah korkusundan titrerler"[921]. Bu, şefaatin iki şeklini de göstermektedir. Çünkü Allah tarafından seçilen kimse derece ve değer sahibidir, o kişi aynı zamanda meleklerin şefaatinden bahseden âyetin kapsamında olan kimselerdendir[922].

Şöyle de denilebilir: Şefaat için sözkonusu edilen iki konumun ilki âhiretle ilgilidir, ancak bunun bir anlamı yoktur, iki sebeple: Birincisi, buradaki durum şefaat edilecek kişinin halinin bilinmemesine bağlıdır. Halbuki Allah Teâlâ bunun mahiyetini bilmektedir; buna mukabil O'ndan başkasının gizli gerçekleri, şu ilâhî beyanlarda görüldüğü üzere: "Allah'ın, peygamberleri toplayıp da onlara "Size ne cevap verildi?" diye soracağı gün onlar: "Bizim bir bilgimiz yoktur. Bütün gizlileri tam olarak bilen yalnız sensin" diyecekler"[923]. Îsâ aleyhisselâm da şöyle diyecektir: "Ben onlara, senin bana emrettiğinden başka

---

920 Arşı yüklenenler ile onun çevresinde bulunanlar Rablerini hamd ile tesbih ederler, O'na iman ederler ve müminlerin bağışlanmasını dilerler: "Ey rabbimiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın. Tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru!", "Rabbimiz! Onları ve atalarından, eşlerinden ve nesillerinden olup da iyi yolda bulunanları kendilerine vâdettiğin "adn" cennetlerine kabul buyur. Kuşkusuz sen sınırsız izzet ve hikmet sahibisin". "Onları kötü sonuçlardan koru. O gün sen kimi kötü sonuçlardan korumuşsan onu rahmetine mazhar kılmışsın demektir. İşte en büyük kurtuluş da budur" (el-Mümin, 40/7-9).

921 el-Enbiyâ, 21/28.

922 "Arşı yüklenenler…" âyeti (Ğâfir, 40/7).

923 el-Mâide, 5/109.

bir şey söylemedim"[924]. Bu beyanlarda da anlaşıldığı gibi gerçek bigiler Allah katındadır. [§]Aralarında Hz. Îsâ'nın da yer aldığı peygamberler gaybı bilmediklerini belirtmişler ve buna, sadece Allah'ın vâkıf olduğunu ifade etmişlerdir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır*.

362

İkincisi, âhirette amel defterleri ki bunlar da vardır Âdemoğullarının dünya hayatında küçük-büyük yaptıkları işler, bunlar vasıtasıyla okunup anlaşılır. Şayet konu ispat etmeye yönelik ise bu yeter, eğer bilgi vermeyi amaçlamışsa Allah Teâlâ'nın bilmesi yeterlidir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* Şefaatin ikinci amacını oluşturan duaya gelince, bunun gibi o özelliğe sahip olanlar için dua edilmesini benimseriz ve kulun işlediği günahlar için ona şefaat edilir; ancak (sevaplar da dâhil) kulların işledikleri bütün işler için kendilerine şefaat edilecek değildir. Çünkü hikmet açısından iyi işlerden dolayı onları azaba çarptırmak isabetli olmaz, aksine böylelerine en büyük sevap ve en yüksek makamlar vardır. Bu gibiler için şefaat ve bağışlanma talep etmek birkaç yönden yakışık almaz: Birincisi, bu durum hikmet açısından isabetli değildir. Sanki onlar Allah'tan zulmetmemesini ve hikmete aykırı fiil işlememesini talep ediyorlar. Bu ise halkın en fâsık kişisi nezdinde bile hikmetsizliğe nispet edilme yerine geçer, nerde kaldı ki bununla Allah'a yakarmış olsun; kerîm ve halîm olan Allah bu nitelemeden münezzehtir. İkincisi, ilâhî lütuf asıl bu gibi insanlarda bulunur, çünkü o, cezalandırılmayıp mükâfata eriştirilir, böylesi şükür ve övgü ile karşılanır. Duada ise bunu gizlemek ve nankörlük sözkonusudur. Böylesine izin vermek imkânsızdır. *Başarıya ulaşmak sadece Allah'ın yardımıyla mümkündür.* Üçüncüsü, dua etmek ve şefaat talebinde bulunmak, sevapları günahından fazla olan kimseye yönelik olur, zaten cennet itaat edip onunla müjdelenmiş kimseye yönelik olur. Böylesine şefaat istemek konuyu bilmemeyi gerektirir; yoksa durum ilâhî lütfun tecellisi zamanı belirtilmemiş de onun gelmesi için acele etme konumu sözkonusu değildir. Aslında bizim o büyük günah işleyenler hakkındaki görüşümüz de bunun gibidir. Şayet onlar günahları kadar azaba uğratılacak olsalar, hikmet açısından adalete uygun düşerdi. Dolayısıyla, onlar içinden isteyenler için Allah'ın lütfu ve ihsanına yönelik şefaatte bulunur, adalete ve hakkını elde etmeye yönelik olarak değil. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

---

[924] Allah, "Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara sen mi 'Allah'ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin' dedin?" buyurduğu zaman o şu cevabı verir: "Hâşâ! Seni tenzih ederim. Hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Hem ben söyleseydim şüphesiz sen "Ben onlara ancak senin bana emrettiklerini söyledim; 'Benim de rabbim sizinde rabbiniz olan Allah'a kulluk edin" dedim. İçlerinde bulunduğum sürece onların yaptıklarına tanık idim. Fakat sen beni vefat ettirdikten sonra onların halini bilip gören sadece sensin. Sen her şeye şahitsin" (el-Mâide, 5/116-117).

363 [§]Suç ve cezalarda önemli olan şudur: Cezaların miktarlarına, ancak suçların miktarlarını bilenler vâkıf olur. Hiç bir insanın yaratılıştan sahip olduğu bilgilerle, suçların miktarlarını bilecek bir güce sahip değildir. Çünkü hiçbir kimse, Allah'ı yüceltme hususunda, O'nun büyüklüğünün mahiyetine erişemez ki emirlerine muhalefetin sınırına vâkıf olsun, yüce ve aşkın olan Allah'ın. Konumu bu olan bir meselede söylenecek gerçek söz, Allah'ın, kötülük sebebiyle ancak o kötülük kadar ceza verdiğini bilmek, sonra da O'na uymaktır. Şunu da bilinmek gerekir ki inkârdan (küfür) daha büyük bir kötülük yoktur, Allah Teâlâ öylesine bir suçun cezasını cehennemde ebedî olarak kalmak şeklinde belirlemiştir. Bu cezayı inkârdan daha aşağı seviyedeki bir suç için gerekli gören kimse, Allah'ı, kötülüğe mislinden daha çok bir ceza tertip etmekle nitelemiş olur. Halbuki Allah Teâlâ, böyle bir cezayı vermeyeceğini bize haber vermiştir[925]. *En doğrusunu Allah bilir*.

Kim güzel bir şefaatte bulunursa… kim de kötü (bir işe aracılık ederse). Şefaat, kul ile Allah arasında olur. Kişi, bir kimse için bağışlanması ve günahın cezasından geçilmesi için şefaat ederse, bu sebeple şefaat dileyen için de bir pay olur. Şu mânaya da ihtimali vardır: Kardeşine şefaatte bulunması sebebiyle merhamet ettiği için, Yüce Allah da rahmetiyle onu bağışlayarak ve günahını affederek kendisine merhamet eder. Âyetin şu anlama gelme ihtimali de vardır: Yüce Allah, şefaat edilen kişiyi bağışlarsa, kendisi için şefaat isteyen kimseye hibe edeceği bir şefaat hakkı verir, tıpkı onun kendisine hibe ettiği gibi. Kötü şefaatte ise ona lânet etmesi, yahut hak etmediği halde ölümle veya devamında zarar göreceği bir şeye bedduada bulunmasıdır.

364 **Ondan kendisi için bir nasip olur.** Diğeri ona lânet eder; [§]yahut anlamsız bir şekilde kardeşinin helâkini isteyerek ona kötü davranması sebebiyle beddua eder veya lânette bulunur.

Kim şefaatte bulunursa. Şefaatin, kulun kendisi ile Rabbi arasında olma ihtimali vardır. Allah, af ve mağfiretten oluşan hayır yoluyla ona şefaat eder, yahut lânet ve helâk yoluyla kötü şefaatte bulunur. Şefaatten pay almak da iki türlü olur. Birincisinde kardeşini rahmeti ve şefkati ile bağışlamasıdır, yahut şefaat edilen kişiye şefaat etme hakkını vermesidir, bu durumda onun şefaatten payı olur. İkincisinde, hak etmediği halde kişiye lânet okuyan ve helâk olması için aleyhinde dua edene, bu kötü davranışı sebebiyle Allah'ın onu cezalandırmasıdır… *En doğrusunu Allah bilir*.

---

925 Müellif Allah Teâlâ'nın şu beyanına işaret etmiş olmalıdır: "Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır; kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar" (el-En'âm, 6/160).

Kim şefaat ederse. Bu beyanın kul ile insanlar arasında olma ihtimali de vardır. Bu da bir kaç şekilde olur. Biri, kardeşi ile başkası arasında kötülük vukû bulan kimseye, o kötülüğü defetmek, aralarında barış ve ülfeti sağlamak, yahut bunun zıddı olan şeyler noktasında şefaat ederek olur. Yahut iki kişi arasındaki bir sürçmeyi veya aralarına düşmanlık bırakmak için söz taşıma problemini ortadan kaldırmak. Yahut yardıma muhtaç kimseye veya bir felakette, zulme uğramış kimseye yardım etmeye öncülük etmek suretiyle olur. Yahut da iyilik veya kötülük yapar da bunu hayır yahut şer üzerine gönderir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Allah her şeyi koruyup hakkını vermektedir. Denildi ki Allah koruyucudur, bu İbn Abbâs'ın görüşüdür[926]. Denildi ki "hasîben" (حسيباً) hesap görendir. Denildi ki "mukīten" (مُقِيتًا) şahit olandır. Denildi ki "mukīten" (مُقِيتًا) güç sahibi olup iyilik ve kötülüğün karşılığını verendir.

[§]Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle dediği rivayet edilmiştir: **365** "Kim bir ölü bir müslümanın etini yerse (gıybetini yaparsa), Allah da ona cehennem ateşinden yedirir. Kim de bir müslüman kardeşinden dünya menfaati elde etmek için yağcılık makamında iyi diyerek överse (riyâ ve süm'a) Allah Teâlâ öylesini "duysunlar ve görsünler" diyenin konumunda bulundurur"[927]. Mürailer makamına ikame ederek onlar gibi azapla cezalandırır ve onu rüsvay eder"[928].

---

926 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 187; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 604.

927 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 229; Ebû Dâvûd, "Edeb", 35.

928 Müstevrid b. Şeddad'tan rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Men ekele bi-reculin müslimin ekleten" (من أكل برجل مسلم أَكلة), bir kere de elifin ötresi ile: (أُكلة) buyurmuştur: Yüce Allah yediği kadarını cehennemden ona yedirir. Kim bir müslümanı (kötülemek) sebebiyle bir rızık elde ederse, Allah da ona cehennemden onun gibi bir elbise giydirir. Kim gösteriş yaparak bir adamı müslüman konumunda gösterirse Allah da kıyâmette onu süm'a ve riya makamında bulundurur" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 299; Ebû Dâvûd, "Edeb", 35). (من أكل برجل مسلم أكلة) hadisinin anlamı şudur: Bir erkek başka bir erkekle dost olur, sonra onun düşmanına gidip dostu hakkında güzel olmayan şeyler konuşur ki, ona bir mükâfat versin. Allah o mücazata bereket vermesin" (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "أكل" md.). Deniliyor ki: O kelime bir kimse bir kimse sebebiyle, ihtiyacını kapatmak için ve kendisi için alarak insanların mallarını yerse demektir. O söylenen şu söz gibidir: Falancı dini sebebiyle, filancı da çalışması sebebiyle yer. Yine: (من قام برجل مسلم أكلة) cümlesinin mânası şudur: Yani bir kimse bir kimse için süm'a (işittirme, gösteriş) makamında durursa, müstahak olduğu bir mâna için değil, belki o sebeple rüsvay etmek için ve ona işittirmek için yaparsa, anılan tehdit altına giren kimselerden olur (bk. Ebu'l-Mahasin Yûsuf b. Mûsâ, *Mu'tasaru'l-muhtasar*, II, 347). (من أكل برجل مسلم أكلة) cümlesi hakkında şöyle de deniliyor: Yani bir müslüman bir kimse hakkında dedi kodu etmek, aleyhinde konuşmak ve aleyhinde konuşursa yahut eziyet ederek ona saldırıda bulunmak sebebiyle kim ek-

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: "Cenâb-ı Hak, müslüman kardeşinin gizli işlerini araştırırsa Allah da onun gizli işlerini araştırır; O, gizli işlerini araştırdığı kişiyi, evinin içinde bile olsa, rüsvay eder"[929]. [İmam] Ferrâ ve Kisâî'den şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Mukīt" (المقيت) iktidar sahibi olan demektir[930]. "Mukīten"den (أقات، يقيت، إقاتة) gelmektedir. Şöyle de denilmiştir: Mukīt "el-kūt" (القوت) kelimesinden türemiştir, kūt "yiyecek, azık" anlamına gelir. Buna göre şöyle buyuruyor: Her canlının rızkı Allah'a aittir, tâ ki canlı rızkını yeyip bitirsin. Denildi ki "mukīten" (مُقِيتًا) lutfedip bağışlayan, onları gözetip, rızıklandıran demektir. Ebû Bekir el-Keysânî şöyle bir fikir beyan etmiştir: [§] Bu kelime geçmiş dönemlerdeki kitaplardan alınmıştır, bizim konuştuğumuz dilde yoktur, bu sebeple yorum yapmamalıyız; belki de yaptığımız yorumlar gibi değildir. *En doğrusunu Allah bilir*.

366

وَاِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِاَحْسَنَ مِنْهَٓا اَوْ رُدُّوهَا اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ حَسٖيبًا ﴿٨٦﴾

86. "Size bir selâm verildiğinde ya daha güzeli ile veya dengi ile cevap verin. Allah, her şeyin hesabını tutmaktadır."

Size bir selâm verildiğinde ya daha güzeli ile veya dengi ile cevap verin. Burada Allah Teâlâ tahiyyeyi zikretmiş, fakat onun ne olduğunu söylememiştir. "Tahiyyeten" (تحية) kelimesi birçok şey için kullanılır; meselâ namaz mescidin tahiyyesi, tavaf Beytullah'ın tahiyyesidir ve sayısı çok olan benzer şeyler. Fakat müfessirler bu âyetteki tahiyyeyi diğerleri değil "selâm" mânasına almakta ittifak etmiştir. Görmez misin ki azîz ve celîl olan Allah "ev ruddûhâ" (اَوْ رُدُّوهَا),

---

mek yerse. "Ekleten" (أكلة) kelimesi ötre ile olunca: Lokma, fetha ile olunca, bir kere yemek yemek demektir. "Men kāme bi-reculin" (من قام برجل) cümlesi için iki mâna zikretmişlerdir: Biri buradaki "bâ" (باء) müteddi mânası içindir. Yani bir kimseyi süm'a ve riya makamında ikame eden, onu salih, takva ve keramet sahibi olmakla vasıflandırıp bununla onu meşhur eden ve bu kişi bu sebeple nefsinin amaçladığı şeyleri ve fani dünya malını elde etmeye vesile yapan demektir. Allah bu kimseye azap etmeyi ve onu yalancı olarak teşhir etmeyi üstlenir. İkincisi, şudur: Buradaki "Bâ" (با) sebebiyet içindir ve denildi ki: Daha kuvvetli daha uygundur. Yani mal, makam sahibi büyük insanlardan biri aracılığıyla bir makamda durur da burada salah ve takva sahibi gibi inanılması, kendisine mal ve makamları celbetmek için gösteride bulunursa Allah onu riyakâr insanların makamında ikame eder ve riyakârlara yapılacak azapla azap eder (Şemsu'l-Hak el-Azimabâdî, *Avnu'l-mâbud*, XIII, 154).

929 Ebû Dâvûd, "Edeb", 35; Tirmizî, "Birr ve sıla", 85.

930 Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 194.

yani ona iade edin buyurmuştur. Şayet selâm verme dışında bir mânayı kastetseydi "ev ruddûhâ" diye buyurmazdı, çünkü selâm dışındaki tahiyyeler iade (red) edilmez. Çünkü reddetmekte kabulün terkedilmesi sözkonusudur, halbuki bununla emrolunmamıştır. İşte bu husus, tahiyyenin selâm verme demek olduğunu göstermektedir. Nitekim Allah'ın Kitabı'ndan bazı âyetler de buna işaret etmektedir. O, şöyle buyurmuştur: "Evlere girdiğinizde, Allah katından mubarek ve güzel bir selâmlama ile kendinize selâm verin"[931]. Allah Teâlâ meleklerin müminlere tahiyyesini selâm verme tarzında yapmıştır. Melekler de "Sabretmenize karşılık elde ettiğiniz esenlik daim olsun!"[932] Yine cennetliklerin tahiyyesini de selâm yapmıştır: "Orada boş söz işitmezler, kendilerine yalnız esenlikler dilenir"[933]; "Onların cennetteki tahiyyeleri selâm'dır"[934]. Meleklerin bir birlerine karşı tahiyyeleri yine selâmdır. Görmüyor musun ki Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Allah katından bir tahiyye olarak kendinize selâm verin"[935]. Buna göre Cenâb-ı Hak'kın "Ve izâ huyyîtüm bi-tahiyyetin" (وإذا حييتم بتحية) beyanından kastedilen mânanın selâm olması mümkündür. Allah Teâlâ selâmı, müslümanlar arasında bir bayrak, bir şiar ve bir güven yapmıştır ki, bazısını bazsının şerrinden emin kılmaktadır. [§]Görmez misin ki şüphe ve töhmet sahipleri, anlamını ve açıklamasını bilmedikleri halde selâm verip almazlar; bu, onların yaratılışına yerleştirilen bir şeydir. **367**

Selâm, denildiği gibi Allah'ın isimlerinden biri olup birkaç anlama gelir. Selâm benzerlerden arınmış, âdil, bütün ayıplardan ve zulümlerden münezzeh demektir. "Ve rahmetullahi" (ورحمة الله): Kurtulan O'nun rahmetiyle kurtulmuş ve mutlu olan O'nun rahmeti ile mutlu olmuştur. Allah'ın bereketleri, yani onlarla her hayra ulaşılan. "Berekât" (بركات) her hayrın adıdır. Görmez misin ki namazdan ayrılma "es-selâmu aleyküm ve rahmetullah" (السلام عليكم ورحمة الله) ifadesi ile gerçekleşir. Nitekim namazın başlangıcı da Allah'ın ismi ile olmaktadır. Buna göre, ne ile namaza başlanılmışsa onunla bitirilmektedir.

Daha güzeli ile veya dengi ile cevap verin. Denildi ki müslümanlar için daha güzeli ile selâmlayın, Kitap ehline de dengi ile cevap verin. Enes'ten (r.a.) rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: "Kitap ehline (selâm için) "aleyke" (عليك)

---

931 en-Nûr, 24/61.

932 "O güzel son… kapıdan oralarına girerler" (er-Râd, 13/23-24).

933 Meryem, 19/62.

934 İbrâhim, 14/23.

935 en-Nûr, 24/61.

ve "aleyküm"den (عليكم) daha fazla bir kelime ile selâmı almamız yasaklandı"[936]. İbn Mesûd'un (r.a.) da şöyle dediği nakledilmiştir: "Selâm, Allah'ın isimlerinden biridir, Cenâb-ı Hak selâmı yeryüzünde bir gelenek olarak var etti. Selâmı aranızda yayın. Kişi selâm verince onun için on sevap yazılır, eğer selâm verilenler onun selâmını alırlarsa onlar için de o kadar sevap kaydedilir"[937]. Denildi ki Yüce Allah'ın "fe hayyû bi-ahsene minhâ" (فَحَيُّوا بِاَحْسَنَ مِنْهَا) beyanının mânası daha fazlasıyla selâmlayın, "evreddûhâ"nın (اَوْ رُدُّوهَا) mânası da benzeriyle selâmlayın, demektir. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden rivayet edildiğine göre bir sahâbî ona gelerek: "es-Selâmu 'aleyküm" (السلام عليكم) dedi. Buna karşılık Hz. Peygamber "aleyküm ve rahmetullahi" (عليكم ورحمة الله) buyurdu. **368** Sonra başka biri gelerek: [§]"es-Selâmu aleyküm ve rahmetullahi ve berekâtühü" (السلام عليكم ورحمة الله) dedi. Resûlullah karşılık "aleyküm ve rahmetullahi ve berekâtühü" (عليكم ورحمة الله وبركاته) dedi. Bir müddet sonra biri daha: "es-Selâmu aleyküm ve rahmetullahi ve berekâtühü" (السلام عليكم ورحمة الله وبركاته) diyerek selâm verdi. Buna da "aleyküm" (عليكم) cevabını verdi. Denildi ki: "Sen birinciye ve ikinciye ilavede bulundun". Resûl-i Ekrem şöyle buyurdu: "Birinci ve ikincisi bana fazlalık bıraktılar, bu üçüncüsü, ise bana bir fazlalık bırakmadı"[938]. Denildi ki rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'e biri (السلام عليكم) diye selâm verdi. Bu münasabetle Hz. Peygamber "on" diye buyurdu, yani on sevap. Başka biri selâm verip: (السلام عليكم ورحمة الله) dedi, bunun için de "yirmi" dedi. Bir başkası (السلام عليكم ورحمة الله وبركاته) diyerek selâm verdi. Onun için de: "Otuz" buyurdu[939]. Selâmın sonu "ve berekâtühü" (وبركاته) kelimesidir, ondan fazlası söylenmez; Cenâb-ı Hak'kın şu beyanında olduğu gibi "rahmetullah ve berekâtühü aleyküm ehle'l-beyt" (رحمةُ الله وبركاتهُ عليكم أهلَ البيت) "Allah'ın rahmet ve bereketi üzerinizdedir, ey hane halkı!"[940]

Şayet, Kişi namaz içinde (السلام عليك أيها النبى ورحمة الله وبركاته) diyerek Hz. Peygamber'e selâm gönderir, namazı bitirirken (وبركاته) kelimesini niçin söylemez?, diye bir soru sorulursa buna şöyle cevap verilir: İki sebepten dolayı söylemez. Birincisi, Resûlullah'ı diğer insanlardan üstün tutmak için; ikincisi namazdan çıkış selâmını alanlara fazlalık bırakmak için.

---

936 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 113; Buhârî, "İsti'zân", 22; Müslim, "Selâm", 6. Buradaki metin Ahmed b. Hanbel'e aittir.

937 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 607.

938 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 190; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 605.

939 Ebû Dâvûd, "Edeb", 132; Tirmizî, "İsti'zân", 2. Tirmizî bu hadisin sahih olduğunu söyledi.

940 Hûd, 11/73.

Namaz konusunda, binekli olan yayaya, yaya da ayakta durana selâm verir. Resûlullah'tan rivayet edildiğine göre: [§]binekli olan yayaya, yaya olan ayakta durana, ayakta duran oturana, küçük büyüğe ve az kişi çok kişiye selâm verir"[941]. Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Sizden biri bir meclise vardığı zaman selâm versin, eğer oturması gerekiyorsa otursun, kendisi ayakta duruyor da topluluk oturuyorsa selâm versin. Birincisi diğerine göre daha çok hak sahibi değildir"[942]. Câbir radıyallahu anhtan rivayet edildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Bizden başkasına benzemeye çalışan kimse bizden değildir ve sözüne şöyle devam etmiştir: Yahudi ve Hıristiyanlar gibi selâm vermeyin; çünkü Hıristiyanların selâmı avuçları iledir, Yahudilerin selâmı ise işaretledir"[943]. Ehl-i Kitap'la karşılaşınca selâma ilk önce başlamak mekruhtur, fakat onlar önce selâm verirse alınır. Bununla ilgili bazı rivayetler mevcuttur. Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Yahudi ve Hıristiyanlarla selâmlaşmaya ilk siz başlamayın, yolda onlarla karşılaştığınız da onları yolun en dar kısmından geçmeye zorlayın"[944]. Ebû Basre el-Ğifârî'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.), bir gün ashâb-ı kirâma şöyle demiştir: "Ben Yahudilere binekle gidiyorum, şayet size selâm verirlerse siz de onlara. "Ve 'aleyküm" (وعليكم) "Size de…" deyin[945].

369

"es-Selâmu 'aleyküm"ün (السلام عليكم) anlamı konusunda birkaç yorum yapılmıştır: Bazıları şöyle demiştir: Bunun mânası "Allah size şahittir" şeklindedir. [§]Denildi ki anlamı Allah sizi korumakta, esenlikte tutmaktadır. Bu Yüce Allah'ın şu beyanı gibidir: "Herkesi hak ettiğine göre yönetip gözetiyor"[946], iyi olsun fâsık olsun, onlara rızık veriyor, kendilerini koruyor, isteklerine cevap veriyor. Yine denildi ki tahiyye onların bağışlanması ve selâmeti için dua etmektir; bu başlangıçta belirttiğim yorumdur.

370

Allah, her şeyin hesabını tutmaktadır. Denildi ki buradaki "hasîb" şahittir, denildi ki koruyucudur, yine denildi ki yeterlidir, iktidar sahibidir. Şöyle de denilir benim hasîbimdir, yani bana yetmiştir. Kisâî bu kelimenin "hisâb"tan

---

941 Buhârî, "İsti'zân", 5; Müslim, "Selâm", ; Tirmizî, "İsti'zân", 14.

942 Ebû Dâvûd, "Edeb", 139; Tirmizî, "İsti'zân", 15. Tîbî şöyle demiştir: Birinci selâm, orada iken karşı tarafın kendi şerrinden kurtulduklarını haber vermek anlamında olduğu gibi, ikinci selâm ayrılırken kendisinin şerrinden emin olduklarını haber vermektir. Aslında huzurdaki selâmet gaipteki selâmetten üstün değildir, belki İkincisi, daha önemlidir" (Mubârekfûrî, *Tuhfetül-ahvezî*, VII, 402-403).

943 Tirmizî, "İsti'zân", 7. Tirmizî bu hadisin isnadını zayıf kabul etmiştir.

944 Müslim, "Selâm", 13.

945 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 398.

946 er-Râd, 13/33.

türediğini belirtmiştir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter!"[947] Yani seni hesaba çeken; emîr-âmir, kadîr-kādir gibi. *En doğrusunu Allah bilir*.

اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ فٖيهِ وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللّٰهِ حَدٖيثًا ﴿٨٧﴾

87. "Allah -ki, kendisinden başka tanrı yoktur- elbette kıyâmet günü hepinizi huzuruna toplayacaktır, bunda hiçbir kuşku yoktur. Sözce Allah'tan daha doğru kim vardır!"

Allah -ki, kendisinden başka tanrı yoktur- elbette kıyâmet günü hepinizi huzuruna toplayacaktır. -*En doğrusunu Allah bilir ya*- Cenâb-ı Hak, kendisinin Allah olduğunu, göklerin, yerin ve insanların yaratıcısı bulunduğunu -nitekim Kur'ân'da "Eğer onlara kendilerini yaratan kim olduğunu sorarsan elbetteki "Allah" diyecekler" anlamındaki ilâhî beyanda ifade edilmiştir- kulların dillerine itiraf ettirince şunu haber vermiştir: Sizin, Allah diye isimlendirdiğiniz, bunun yanında göklerin ve yerin yaratıcısı olduğunu, hem de bir ve tek olup O'ndan başka gerçek tanrı ve rab bulunmadığını kabul ettiğiniz o varlık birdir, şeriki yoktur, zıddı da yoktur, ayrıca Allah'tan başka tapındığınız putlar bildiğiniz üzere kendilerine ibadette bulunsanız hiçbir fayda sağlayamaz, etmeseniz size zarar veremez. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür*.

Elbette kıyâmet günü hepinizi huzuruna toplayacaktır. Bu ilâhî beyan hakkında iki görüş ileri sürülmüştür: Denildi ki kıyâmet günü için sizi toplayacaktır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Toplanma günü için sizi bir araya getireceği zaman"[948]. Bir de denildi ki kıyâmet gününe kadar elbette Allah sizi kabirlerde toplayacak, sonra da diriltecektir. *En doğrusunu Allah bilir*.

371 **[§]Sözce Allah'tan daha doğru kim vardır!** -*En doğrusunu Allah bilir ya*- Siz birbirinizin sözünü söz kabul edersiniz, halbuki sizin sözünüz doğru da yalan da olabilir. Allah'ın sözünü ve kıyâmetle ilgili haberini, Kur'ân'da haber verdiklerini nasıl kabul etmezsiniz? Oysa onun sözünün yalana ihtimali yoktur -*En doğrusunu Allah bilir ya*- âyetin tevili budur.

[947] el-İsrâ, 17/14.

[948] et-Teğabun, 64/9.

فَمَا لَكُمْ فِى الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ وَاللّٰهُ اَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا اَتُرِيدُونَ اَنْ تَهْدُوا مَنْ اَضَلَّ اللّٰهُ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا ﴿٨٨﴾

88. "Size ne oluyor da münâfıklar hakkında ikiye bölünüyorsunuz? Halbuki kendileri hak ettikleri için Allah onları küfre geri çevirmiştir. Allah'ın saptırdıklarını doğru yola getirmek mi istiyorsunuz? Allah'ın saptırdıkları için asla doğruya yol bulamazsın."

Size ne oluyor da münâfıklar hakkında ikiye bölünüyorsunuz? Bu âyetle ilgili kıssa hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bir görüşe göre Mekkeli bazı insanlar Resûlullah'a Medîne'ye gelerek müslüman olmuşlar ve burada Allah'ın dilediği kadar kalmışlar, sonra Medîne'ye hicret edip burada kalmaktan pişman olup Mekke'ye dönmek istemişler, bu arada Medîne'de karın ağrısı hastalığına[949] yakalanmışlardır. Çıkıp konak konak yürümüş, nihâyet Medîne'den uzaklaşarak, Mekke'ye varmışlardır. Sonra bir mektup yazarak bir elçi ile Hz. Resûlullah'a göndermişlerdir. Elçi bu mektubu Medîne'de Hz. Peygamber'e (s.a.) götürdü. Mekupta şunlar yazılmıştı: "Biz senden ayrıldığımız zaman olduğu gibi, Allah ve Resûl'ünü tasdik etme inancı üzerindeyiz, kendi toprağımızı özledik, Medîne'nin havasından da hasta olduk". Sonra onlar ticaret yapmak için Mekke'den Şam'a doğru yola çıktılar, bu haber Hz. Peygamber'in (s.a.) huzurunda bulunan müslümanlara ulaştı. Kendi aralarında "Dinimizden yüz çeviren ve hicretimizi terk eden bu adamların karşısına çıkıp onları öldürmekten ve ellerindeki malları almaktan bizi engelleyen şey nedir?" dediler. Onlardan bir grup: "Sizin dininiz üzerinde bulunan insanları nasıl öldürürsünüz?" dedi. Resûlullah (s.a.) susuyor, iki gruptan hiçbirini susturmuyordu. İşte bunun üzerine **Size ne oluyor da münâfıklar hakkında ikiye bölünüyorsunuz?** meâlindeki âyet inmiştir[950]. Azîz ve celîl olan Allah, bu âyette Resûlüne onların durumunu ve ne olduklarını açıklıyor. [§]Denildi **372** ki bazı kimseler Uhud savaşına katılmadı, onlar hakkında Hz. Peygamber'in

---

[949] Metinde geçen (اجتوى) cevadan geliyor. "Cevâ" uzun süren bir karın hastalığıdır. Bu hastalık hava uyuşmazlığı olunca vukû bulur. Yine Araplar bir yerde nimet içinde olsalar da (اجتويت البلد) derler. Hadiste şöyle gelmiştir: Ureyne heyeti Medîne'ye geldiler, buranın havası ile uyuşmadılar (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "جوى" maddesi).

[950] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 193-194; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 609-610.

ashâbı iki gruba ayrıldı: Bir grup şöyle diyordu: Onları öldür, diğeri de onları affet diyordu. İşte bunun üzerine **Size ne oluyor da münâfıklar hakkında ikiye bölünüyorsunuz?** âyeti inmiştir[951], şöyle de denilmiştir: Bazı sahâbîler aralarında konuşuyorken bir kısım, Mekkeli hakkında tartışmaya başladılar. Bazıları “Onlar kâfirdir”, derken, diğerleri “onlar sizin kestiklerinizi yediler, kıldığınız gibi namaz kıldılar ve davetinizi kabul ettiler, binaenaleyh onlar sizinle berberdir dediler. Diğer grup ise onlar Resûlullah’ı terk edip ondan ayrıldılar diyordu; terkettiler ve bu tartışmayı çok yaptılar. Bu sebeple **Size ne oluyor da münâfıklar hakkında ikiye bölünüyorsunuz?** meâlindeki âyet nâzil olmuştur. Kıssanın nasıl olduğunu bilemiyorsak da burada ashâb-ı kirâmın kendi aralarında ihtilafa düşmeleri yasaklanmaktadır. Sanki Yüce Allah: *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şöyle buyurmaktadır: Münâfık oldukları ortaya çıkmış bulunan bir topluluk hakkında nasıl olur da fikir ayrılığına düşer ve nasıl olur da Resûlullah aranızda iken ona sormuyorsunuz? Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Bir şey hakkında anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah ve Resûlü’ne götürün”[952]. Onların münâfık olduklarının ortaya çıkması, Hz. Peygamber’den buna dair bir nassın var olmasının yanı sıra, işleri sebebiyle de kendisini gösterir. Kişinin işlediği fiil yoluyla onun kâfir mi yoksa mümin mi olduğu anlaşılır.

Halbuki kendileri hak ettikleri için Allah onları küfre geri çevirmiştir. Kisâî şöyle demiştir: “Erkesehum” (اَرْكَسَهُمْ) kelimesi hakkında dil bakımında iki türlü kullanım vardır, şöyle denir: “Erkestühü fî emri kezâ ve rekestühu” (أَرْكَستُه فى أمرِ كذا ورَكَسْتُه); yani çevirmek, altını üstüne getirmek. Ayrıca “irtekese’r-reculu” (ارتكس الرجلَ) denilir, yani işin içinden çıkamadı. İbn Mesûd ile Hafsâ’nın mushafında: “Vellahu rekesehum bimâ kesebû” (والله رَكَسَهم بما كسبوا) şeklindedir[953]. Şöyle de denilmiştir: “Erkesehum” (اَرْكَسَهُمْ) yani reddetti. İbn Abbâs “erkesehum bimâ kesebû” (أركسهم بما كسبوا) beyanı hakkında küfre düşürdü demiştir[954]. Yüce Allah’ın “erkesehum bimâ kesebû” (اَركسهم بما كسبوا) beyanının iki yoruma ihtimali vardır. Biri, kalplerindeki nifakı ve Resûlullah’a muhalefetlerini açığa çıkarmaları sebebiyle Allah onları küfre döndürdü; Cenâb-ı Hak’kın: “Kalplerinizin kazandığı şey sebebiyle”[955] meâlindeki beyanda olduğu gibi. Diğeri, bu

---

951 Buhârî, “Tefsîr”, IV, 15; Müslim, “Sıfetü’l-munâfıkīn”, 6.

952 en-Nisâ, 4/59.

953 Taberî, V, 192.

954 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, V, 195; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, II, 612.

955 “Yeminlerinizin kasıtlı olmayanlarından dolayı Allah sizi sorumlu kılmaz, fakat kalplerinizin yöneldiği yeminden sizi sorumlu tutar. Allah çok bağışlayıcıdır, aceleci değildir” (el-Bakara, 2/225).

ifade, onlar müslüman olduktan sonra ilk kazandıkları iş sebebiyle, yani müslümanlıkları geçerli olduktan sonra İslâm'dan döndükleri mânasına da gelebilir. [§]Münâfıkların geriye dönüşlerinin (irtikâs) Allah'a nispet edilmesinde kullara ait fillerin yarılmışlığına ve aslında sahip bulundukları işten mahrum bulunduklarına işaret vardır. Allah Teâlâ, münâfıkların işledikleri fiilleri en iyi bilendir: Şirk icat edişleri, iman gösterişinde bulundukları sırada kalplerinde beliren nifak -ki bu, kâfir kardeşlerine katılmalarıyla oluşmuştur- yahut da Cenâb-ı Hak'kın cihadı ve çeşitli ibadetleri farz kılması sebebiyle ortaya çıkan nifak alametleri. *En doğrusunu Allah bilir*.

373

[Hidâyet - Dalâlet Meselesi]

Allah'ın saptırdıklarını doğru yola getirmek mi istiyorsunuz? Bu ilâhî beyanın yorumu -*en doğrusunu Allah bilir ya*- küfrü tercih etmeleri sebebiyle hidâyete ermeyeceklerini bildiği için Cenâb-ı Hak kendilerini saptırdığı halde, onların hidâyetini mi istiyorsunuz? Bu beyanın şu yoruma da ihtimali vardır: Allah Teâlâ kendilerini hidâyete erdirmeyince, onların hidâyetine sizin gücünüz yetmez; şu ilâhî beyanda görüldüğü üzere "Kuşkusuz sen istediğini hidâyete erdiremezsin ama Allah dilediğini hidâyete erdirir"[956]. **Doğru yola getirmek mi istiyorsunuz?**" Denildi ki onları hidâyete ermiş diye adlandırmak mı istiyorsunuz? Oysa ki Yüce Allah onların sapıklıklarını açığa çıkarmıştır; bu cümle **Size ne oluyor da münâfıklar hakkında ikiye bölünüyorsunuz?** meâlindeki beyanın bağlantısıdır (yan cümleciği). Cenâb-ı Hak müslümanları münâfıkları farklı şekilde nitelemekten sakındırmaktadır. Denildi ki siz onları hidâyete ermiş mi göstermek istiyorsunuz, halbuki Yüce Allah onları sapkın yapmıştır, âyette beyan ettiği üzere: "Sen istediğine hidâyet veremezsin"[957] ve devamı. Bu ifade, yukarıdaki âyetin tamamını güçlendirmiştir, önceki birinci âyeti de şu ifade açıklamıştır: **Allah'ın saptırdıkları için asla doğruya yol bulamazsın.** Cenâb-ı Hak şöyle diyor: "Allah kimi hidâyetten uzaklaştırırsa **Onun için hidâyete eriştirecek bir yol bulamazsın.** Bir görüşe göre din bulamazsın, bir görüşe göre de çıkış yolu bulamazsın demektir. Bunların hepsi aynı konumdadır. *En doğrusunu Allah bilir*.

وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاۤءً فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ اَوْلِيَاۤءَ حَتّٰى يُهَاجِرُوا فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ

[956] el-Kasas, 28/56.

[957] el-Kasas, 28/56.

وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٨٩﴾ اِلَّا الَّذ۪ينَ يَصِلُونَ اِلٰى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ م۪يثَاقٌ اَوْ جَٓاؤُ۫كُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ اَنْ يُقَاتِلُوكُمْ اَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقَاتَلُوكُمْ فَاِنِ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَاَلْقَوْا اِلَيْكُمُ السَّلَمَ فَمَا جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَب۪يلًا ﴿٩٠﴾

89. "Kendileri nasıl inkâr etmişlerse sizin de öyle inkâr etmenizi, böylece onlara eşit ve benzer hale gelmenizi isterler. (İman edip) ***Allah yolunda hicret edinceye kadar onlardan dostlar edinmeyin. Eğer yüz çevirirlerse onları yakalayın, bulduğunuz yerde öldürün; hiçbirini dost ve yardımcı edinmeyin."***

90. "Ancak kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir toplumla ilişki içinde olanlar yahut sizinle de kendi kavimleri ile de savaşmayı içlerine sindiremeyip size sığınanlar müstesnâ. Allah dileseydi onları başınıza belâ ederdi de sizinle mutlaka savaşırlardı. Artık onlar sizi bırakıp bir tarafa çekilirler de sizinle savaşmazlar ve size barış teklif ederlerse Allah size, onların aleyhine bir yola girme hakkı vermemiştir."

374

[§]Kendileri nasıl inkâr etmişlerse sizin de öyle inkâr etmenizi isterler. Denildi ki hicreti terk edip ailelerine ve evlerine dönenler -ki onlar hakkında Yüce Allah, "Size ne oluyor ki münâfıklar hakkında iki gruba ayrıldınız"[958] buyurmuştur- evet, kendileri kâfir oldukları gibi sizin de öyle inkâr etmenizi, böylece onlara eşit ve benzer hale gelmenizi isterler! Yani onlar hicreti terk ettikleri gibi siz de hicreti terk edesiniz, dolayısıyla siz onlarla küfürde eşit olasınız. Bu sebeple Allah Teâlâ onları "kâfirler" diye nitelemiş ve müminlere, onlardan uzak durmalarını emrederek şöyle buyurmuştur: "Birinci hicret sebebiyle **dost edinmeyin.** Evliya, yetki sahibi. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Yahudi ve Hıristiyanları veli edinmeyin"[959]; "Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin!"[960]; "Müminler müminleri bırakıp kâfirleri dost edinmesin!"[961] Medîne'ye ikinci defa hicret edip sebat

---

[958] en-Nisâ, 4/88.

[959] el-Mâide, 5/51.

[960] el-Mumtehine, 60/1.

[961] Âl-i İmrân, 3/28.

gösterinceye kadar Allah, onları dost edinmelerini müminlere yasaklamıştır. Bu söylediklerimiz, onların önce Medîne'ye hicret ettiklerini, fakat sonra Mekke'ye döndüklerini kabul edenlere göredir. Onların aileleriyle birlikte bulunduklarını, İslâmiyet'ten söz ettiklerini, fakat hicret etmediklerini diyenlere göre âyetin mânası şöyledir: "Başkaları hicret ettiği gibi onlar da hicret etmedikçe onlardan dost edinmeyin demektir".

Denildi ki muhacirler birkaç tabakadır. Bir kısmı hicret eden, orada ikamet eden, benimseyip itaat eden ve bunun üzerinde sebat edenlerdir. Bir kısmı hicret eden, sonra Hz. Peygamber'den (s.a.) izni olmaksızın Medîne'den çıkıp ailesine katılan, yaptığı hicreti ve benimsediği dini terk edenlerdir. Bir kısmı İslâmiyetten söz eden, hısım akrabasıyla yaşayan, imkânı bulunduğu halde hicret etmeyen ve böylece kalandır. [§]Bir kısmı da İslâmiyet'i konuşan fakat hicret gücüne sahip bulunmayanlar olup "müstez'afûn" (çaresizler) diye anılan kimselerdi. Böylesi *-en doğrusunu Allah bilir ya-* Cenâb-ı Hak'kın "Erkekler, kadınlar ve çocuklar içinden zayıf sayılanlar"[962] diye nitelediği kimselerdir. İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: Ben ve annem zayıf sayılanlardık[963]. İman edip de imkân bulunduğu halde hicret etmeyenler Yüce Allah'ın şu beyanda ifade buyurduğu kimselerdir: "İman edip de hicret etmeyenlere gelince, göç edinceye kadar onlarla aranızdaki bağ (yakınlık) sebebiyle hiçbir sorumluluğunuz yoktur"[964].

375

Hicret edinceye kadar onlardan dostlar edinmeyin. Bu ilâhî beyan münâfıklardan kâfirlere uyum gösterip onlara katılan kimse anlamına gelme ihtimali vardır. Bunun yanında iman ettiği halde hicret etmeyen kimse anlamına gelmiş olabilir. Dolayısıyla birincisi, din velâyeti, ikincisi de mîrâs velâyeti anlamına gelir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "İman edip de hicret etmeyenlere gelince, göç edinceye kadar onlarla aranızdaki bağ sebebiyle hiçbir sorumluluğunuz yoktur"[965]. Bu âyeti, Medîne'den çıkmadan küfrünü açığa vurmak anlamında tevil edenlere göre böylesinin, hicreti iki şekilde olur. Birincisi, sohbetleri terkedilen kâfirlerin özellik ve niteliklerine eklenmiş olmasıdır. İkincisi, davranışlarında nifak ehline has görünümler davranışlarında ortaya çıkanların terk edilmesidir, bu sebeple de onların aksi ortaya çıkmış

962 en-Nisâ, 4/98.
963 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 236; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 647.
964 el-Enfâl, 8/72.
965 el-Enfâl, 8/72.

olur. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurur: "Allah dilerse münâfıklara azap verir yahut onların tövbesini kabul eder"[966].

Eğer yüz çevirirlerse ve hicretten imtina ederlerse **onları yakalayın ve nerede bulursanız öldürün.** Çünkü onlar bizim için savaşan düşman olmuştur. 376 [§]Öyle ki böyleleri hicreti terketmiş ve açıkladıkları imanlarını yok haline getirmişlerdir. **Hiçbirini dost ve yardımcı edinmeyin.** Daha önce bunu zikretmiştik. *En doğrusunu Allah bilir*.

Hiçbirini dost ve yardımcı edinmeyin. Ancak kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir toplumla ilişki içinde olanlar müstesnâ. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, imanını açıklayan bir topluluk, sizinle aralarında antlaşma bulunmayan bir topluluğa katılırsa onları öldürün; tâ ki tövbe ile birlikte hicret edinceye kadar. Şayet aranızda antlaşma bulunan bir kavme iltihak etmişlerse aranızdaki dostluğu terk etmeyin.

İkincisi, âyet-i kerîmenin düşmandan ve savaş ehlinden bir topluluk hakkında olmasıdır. Şayet onlar aranızda ant ve ahit bulunan kimselere katılırlarsa kendileriyle savaşmayın. Dolayısıyla buradaki problem Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile bölgelerinde bulunan bir topluluk arasında cereyan edecek mütarekenin akabinde, karşılıklı ziyaret ve âhit için belirlenen müddete kadar ilişki devam eder. O kimseler ki kendilerinden korkulduğu takdirde ahit ve anlaşma kendilerine iade edilir, riayet ettikleri takdirde kendilerine süre verilir. *En doğrusunu Allah bilir*. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden, bilâhare yükümlülüklerini eksiksiz yerine getirenler müstesnâ…"[967]; "Onlar size verdikleri söze sadık kaldıkları sürece siz de onlara verdiğiniz sözde durun"[968].

---

966 el-Ahzâb, 33/24. "Yüce Allah'ın: "Kendileri nasıl kâfir iseler sizin de öyle kâfir olmanızı isterler" meâlindeki ilâhî beyanla, Medîne'de bir müddet kaldıktan sonra buradan çıkıp Mekke'ye giden münâfıklar değil, Medîne'de bulunan münâfıklar kastedilmiş olabilir. Bu durumda "Hicret edinceye kadar onlardan dost edinmeyin" meâlindeki beyan iki türlü yorumlanmaya müsaittir: Birincisi, nifak özelliklerinden olup küfür anlamına eklenen özelliklerinden hicret (terk) etmeleri. Bunlar da kâfirleri sevmek, müslümanların ve İslâm'ın sırlarını açıklamak, şeytanları ile baş başa kalınca onlarla alay etmek ve benzeri hususlar. Yani kişi bunlardan uzaklaşılır, terkeder, ilgisini keser. İkincisi, münâfıklara ait özellikleri terkeder. Bu, Yüce Allah'ın: "Eğer dilerse Allah münâfıklara azap eder yahut onların tövbesini kabul eder" (el-Ahzâb, 33/24), dolayısıyla Cenâb-ı Hak onları nifak alametlerini terketmeye ve İslâm'a ihlasla sarılmaya muvaffak kılar (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 185b).

967 Ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden daha sonra yükümlülüklerini eksiksiz yerine getiren ve sizin aleyhinize kimseye arka çıkmayanlar müstesnâ" (et-Tevbe, 9/4).

968 et-Tevbe, 9/7.

Hiçbirini dost ve yardımcı edinmeyin. Ancak kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir toplumla ilişki içinde olanlar müstesnâ. Bazıları şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak, hicret bölgesinden kavimlerine mürted olarak çıkanlar ve kendi kavimleri ile müslümanlar arasında sözleşme ve antlaşma bulunanları istisnâ etmiştir. Aynı görüşün sahibine göre Allah Teâlâ'nın şu meâldeki âyeti de onlar hakkında inmiştir: "Müşriklerden sözleşmeli olduklarınız müstesnâ"[969]. -*En doğrusunu Allah bilir ya*- sanki Yüce Allah şöyle buyurmuştur: Eğer bunlar kendileri ile aranızda antlaşma bulunan o kimselere ulaşırsa kendileriyle savaşmayın. **[§]**Denildi ki burada sözkonusu edilen husus Hz. Peygamber (s.a.) ile aralarında güven, antlaşma bulunan bir Arap kabilesi arasında vukû bulmuştur. Mütareke şu şekilde gerçekleşmişti: Müslümanlardan onlara gidecek kimse güvende olacaktır, onlardan müslümanlara gelen kimse de güvende olacaktı[970]. -*En doğrusunu Allah bilir ya*- bu görüşün sahibi şöyle demek istiyor: Şayet şunlar veya başkaları ahit sahiplerine -veya ahdinize- ulaşırsa ahit muhtevasından veya savaşı terketmekten yana onlar için nasıl bir hak varsa berikiler için de aynı görev (veya halk) mevcuttur. İbn Abbâs'tan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Mekke müşrikleri, Hz. Peygamber'i Beytullah'a varmaktan engelleyince bir kabileden, adına filan denen bir adam Muhammed ile Kureyş'in arasının ne durumda olduğunu görmek için geldi. Kureyş'in, Resûlullah'ı (s.a.) Beytullah'tan engellediklerini görerek şöyle dedi: "Ey Kureyş topluluğu! Siz artık mahvoldunuz! Başlarındaki saçları örgü yapan umrecileri Beytullah'tan engelliyor musunuz? Allah'a yemin ederim ki bu konuda size ortak olmayacağız". Sözkonusu kişi, ne lehinde ne de aleyhinde olmayacakları ve kendisine ulaşan kimselerin güven içinde bulunacakları hususunda Hz. Peygamber'le barış anlaşması yaptı. Bu konudaki kıssanın neden ibaret olduğunu bilmemekteyiz. Ancak bu anlaşmada, anlaşmalı olan kimselere ilişki kuran ve onların görüşünü benimseyen kimsenin onlar gibi olacağı ve böyleleriyle savaşamayacağımıza dair delil vardır. Bu alandaki görüşlerimizden biri de şöyledir: Devlet başkanı savaş ülkesinden herhangi birinin halkı ile mütareke akdetmesi halinde, anlaşma bozulmadıkça, o bölgeye giren yahut oranın halkına katılanlar onlar gibi güven içinde bulunur, böyleleriyle savaşmak yahut da onlardan birilerini esir etmek helâl olmaz. Devlet başkanı onlardan bir topluluğa, İslâm ülkesinde güven verip mütarekede bulunduğunda, bir süre sonra bunlara başkaları eklenir de kendileriyle birlikte İslâm ülkesine girerse onlarla savaşma ve kendilerini esir alma hakkı vardır. *En doğrusunu Allah bilir*.

377

---

[969] et-Tevbe, 9/4.

[970] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 193; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 613.

Yahut içlerine sindiremeyip size sığınanlar müstesnâ. Denildi ki kalpleri daralanlar. Kisâî de benzer şekilde söylemiştir: Gönlü herhangi bir fiil
378 veya sözden dolayı daralan kimse için "hasare sadruhu" (حصر صدره) denilir. [§] Zikrettiğimiz gibi, *-en doğrusunu Allah bilir ya-* daha önce de temas ettiğimiz üzere "muvâde'a" (الموادعة), yani mütareke, savaşma konusunda insanların birbirine yardım etmemesi, karşı tarafın aleyhine olacak şekilde berikileri desteklememesidir. Sonuç olarak Cenâb-ı Hak, bu beyanda müminleri onlarla engellemiştir, çünkü Allah, onların kalplerinin, kendi kavimleri ile size karşı yahut sizinle kendi kavimlerine karşı savaşmaktan sıkıntı içinde olduğunu haber vermiştir.

Yahut içlerine sindiremeyip size sığınanlar müstesnâ. Bu beyanın ifade ettiği hükmün, biraz önce geçen aynı beyanın hükmü gibi olma ihtimali vardır. Dolayısıyla sözkonusu istisnâ -şayet özelliği şu anlatacaklarım ise- belirttiğim hususlarla ilgili olur: Kişinin gönlünün, hem müminlerle hem de kâfirle savaşmaktan daralması; bu da insan tabiatının gereği, yahut ahdine vefa gösterme veya gerçeğin ortaya çıkması için gelişmeleri beklemekle bağlantılıdır. Evet, kişi bu noktada tereddüt içinde bulunur, çünkü o, Ehl-i Kitap olarak diye bilinen ve kitaplarına dayanarak Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme yönelik delil getiren grupların nasıl davranacaklarını beklemektedir[971], onlar ki yetkin akıl sahipleri olmalarına rağmen geleceği beklemektedir; yahut da gerçeğe vakıf olma noktasında uzun uzun düşünmeye bağlı bir gecikme sebebiyle. *En doğrusunu Allah bilir*.

O takdirde "evcâukům" (اَوْ جَٓاؤُكُمْ) kelimesinin anlamı "ve câuküm" (وَ جَٓاؤُكُمْ) "ve size gelince" şeklindedir. Sözkonusu ilâhî beyanın, zikrettiğimden başka gruplar hakkında olma ihtimali de vardır. Müslümanlarla ilişki içinde bulunup sözleşme yapan bu grupların kendileri kalben müminlerle aralarındaki ahdin bozulmasını istememiş ve ona sâdık kalmak istemiştir. Fakat onların gönülleri, mezhep ve din hususunda uyum içinde bulundukları kendi kavimlerine karşı müminlere yardım etmekten de çekindiler. Nitekim antlaşmaya riayet etmek isteyen herkesin özelliği bunun gibidir. Bizim bu belirttiklerimiz,

---

971 Yahut gerçeğin ortaya çıkması için Hz. Peygamber'in (s.a.) durumuna bakmak ve düşünmekle. Onlar, Resûlullah'ın durumu hakkında tereddüt içindeydiler. Ya onlar, ellerindeki kitaplarda Resûlullah için delil olarak ileri sürdükleri kendi âlimlerini-kâmil akıl sahibi olmalarına ve semâvî kitapları bilmekle meşhur bulunmalarına rağmen, Hz. Peygamber (s.a.) hakkında ihtilaf içinde buldukları için, bazıları ona iman ettiler, bazıları inanmadılar; gerçek ortaya çıkıncaya kadar da durup beklediler, gerçeğin hakikatini kuşatıcı bir şekilde bilmek, ancak uzun süre düşünmekle mümkün olur (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 185b).

ilgili âyetlerin kapsamında mevcuttur. Sonra Yüce Allah, ahitlerini bozanlar yahut Hz. Peygamber'e karşı olmak ve onun düşmanlarına destek verme hususunda fikirlerine baş vurulan münâfıklar hakkındaki durumun ne olduğunu açıklamıştır. Bu husus şu ilâhî beyanlara benzemektedir: "Onlardan bir grup, "Ey Medîneliler! Sizin işiniz burada durmak değildir…" meâlindeki âyette "Medîne'nin her tarafından saldırıya uğrasalardı da kendilerinden bozgunculuk yapmaları istenseydi (evlerini düşünmez) hiç vakit geçirmeden hemen ona koşarlardı"[972] kısmına kadar. [§]Bu âyet-i kerîme onlar hakkında olur; şu ilâhî **379** beyanda olduğu gibi: "Eğer münâfıklar yaptıklarına son vermezlerse…"[973] Bu âyette de izin verilmiş oluyor. *En doğrusunu Allah bilir*.

Allah dileseydi onları başınıza belâ ederdi. Yani Allah, onların kalplerinden korkuyu çıkarır da sizinle savaşır, anlaşma ve mütareke istemezlerdi. **Artık onlar sizi bırakıp bir tarafa çekilirler de sizinle savaşmazlar ve size barış teklif ederlerse**, yani barış isterlerse demektir. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) görüşürdür[974]. Denildi ki onlar "Biz sizin dininiz üzerindeyiz dediler ve müslüman olduklarını gösterdiler". **Allah size, onların aleyhine bir yola girme hakkı vermemiştir**, yani kesin bir delil ve savaş yetkisi. Allah Teâlâ, Resûlü'ne (s.a.) onlardan vazgeçmeyi emretmiştir.

سَتَجِدُونَ اٰخَرِينَ يُرِيدُونَ اَنْ يَاْمَنُوكُمْ وَيَاْمَنُوا قَوْمَهُمْ كُلَّمَا رُدُّوا اِلَى الْفِتْنَةِ اُرْكِسُوا فِيهَا فَاِنْ لَمْ يَعْتَزِلُوكُمْ وَيُلْقُوا اِلَيْكُمُ السَّلَمَ وَيَكُفُّوا اَيْدِيَهُمْ فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَاُولٰئِكُمْ جَعَلْنَا لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا مُبِينًا ﴿٩١﴾

---

972 "Onlardan bir grup: "Ey Medîneliler! Sizin işiniz burada durmak değildir, hemen dönün" diyorlardı. Onlardan bir bölük de, aslında açıkta olmadığı halde "Evlerimiz açıkta ve korumasız" diyerek peygamberden izin istiyorlardı; bunların istediği kaçmaktan başka bir şey değildi". "Medîne'nin her tarafından saldırıya uğrasalardı da kendilerinden bozgunculuk yapmaları istenseydi (evlerini düşünmez) hiç vakit geçirmeden hemen ona koşarlardı" (el-Ahzâb, 33/13-14).

973 "Münâfıklar, kalplerinde çürüklük bulunanlar ve Medîne'de asılsız haber yayanlar yaptıklarına son vermezlerse seni onların üzerine sevkedeceğiz; o zaman seninle beraber orada fazla oturamayacaklar, Allah'ın rahmetinden uzaklaşmış olarak nerede bulunsalar yakalanıp öldürülecekler" (el-Ahzâb, 33/60-61).

974 Belki bu görüş Rebî b. Enes'ten rivayet edilmiştir. bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 199; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 613.

91. "Bunlardan başka hem sizden hemde kendi topluluklarından yana güvende olmak isteyen kimseleri de bulacaksınız. Bunlar ne zaman fitneye yönlendirilseler hemen dönüp ona dalarlar; bu sebeple sizden uzak durmaz, size barışçı davranmaz ve yakanızdan ellerini çekmezlerse onları hemen yakalayın, ele geçirdiğiniz yerde öldürün. İşte onlar hakkında size apaçık bir yetki vermiş olduk."

Bunlardan başka hem sizden hem de kendi topluluklarından yana güvende olmak isteyen kimseleri de bulacaksınız. Denildi ki bazı kimseler, müslümanlarla karşılaştıkları zaman onlardan emin olmak için kendilerine sığınıyormuş gibi İslâmiyet'ten söz ediyor, kendi kavimleri içinde bulundukları zamanda kendi küfürleri sayesinde güven içinde bulunuyorlardı. Bu sebeple Allah Teâlâ, onlara karşı savaşmayı emretmiştir, ancak onlar müslümanlarla savaşmaktan uzak dururlarsa bu müstesnâdır. Yine denildi ki **bunlardan başka kimseleri bulacaksınız** aranızdaki sözleşmeye riayet etmeyen. **Güvende olmak isteyen kimseler**. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: Sizin aranızda güvende olmak isterler ki onlara dokunmayasınız. Küfürleri sebebiyle **Kendi topluluklarından yana da güvende olmak**, tâ ki onlara dokunmasınlar. Sonra azîz ve celîl olan Allah, onların durumlarını ve yaptıklarını haber verip şöyle buyurmuştur: **Bunlar ne zaman fitneye**, yani şirke **yönlendirilseler hemen dönüp ona dalarlar.** Yani ne zaman şirk inancına çağrılırlarsa oraya dönerler. **380** [§]Bunlar Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e kendileri ile savaşmayı emrettiği ve özelliklerini tanıttığı kimselerdir: Şayet size karşı savaşmaktan uzak durmazlarsa ve ellerini çekmezlerse **Onları hemen yakalayın, ele geçirdiğimiz yerde öldürün. İşte onlar hakkında size apaçık bir yetki vermiş olduk.** Yani sizin için onlar üzerinde öldürme yetkisi ve bunun kesin delilini verdik. İbn Mesûd'un mushafında "ve yeküffû eydiyeküm 'an en yukātilûküm" (ويكفوا أيديكم عن أن يقاتلوكم) "Onlar sizin ellerinizi size karşı savaşmalarından çekmeleri için" şeklindedir. Yine onun ve Hafsâ'nın mushafında "urkisû fîhâ" (أركسوا فيها) yerine "rukisû fîhâ" (رُكِسُوا فِيهَا) şeklindedir. Bir de Hafsâ'nın mushafında "en yukātilûküm ve yukātilû kavmühüm" (أن يقاتلوكم ويقاتلوا قومهم) okuyuşu da bulunmaktadır. Şunu da belirtmek gerekir ki bu âyetle birlikte, burada peşinden zikredilen iki âyet-i kerîmenin neshedilmiş olma ihtimali vardır: Birincisi, tefsirini yaptığımız âyet. İkinci âyet "Size karşı savaşanlarla savaşın"[975]; üçüncü âyet "Eğer onlar sizi bırakıp bir tarafa çekilirler de sizinle savaşmazlar ve size barış teklif ederlerse"[976]. Neshedilen âyet "Nerede bulursanız müşrikleri öldürün"[977]. Çünkü savaş konu-

---

[975] el-Bakara, 2/190.

[976] en-Nisâ, 4/90.

[977] et-Tevbe, 9/5.

sunda ilk farz olan bizimle savaşanlar ve ilk savaşı başlatanlarla savaşmamızdır. Sonra Yüce Allah şöyle buyurmuştur: Nesh edilen âyet “Nerede bulursanız müşrikleri öldürün, onları yakalayın ve kuşatın”[978].

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ اَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا اِلَّا خَطَـًٔا وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَـًٔا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ اِلٰٓى اَهْلِهٖٓ اِلَّٓا اَنْ يَصَّدَّقُوا فَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ اِلٰٓى اَهْلِهٖ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللّٰهِ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٩٢﴾

92. “Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz. Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle âzat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir; ancak ölünün ailesi diyeti bağışlarsa o başka. Öldürülen, mümin olmakla birlikte size düşman olan bir topluluktan ise mümin bir köle âzat etmek lâzımdır. Eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine teslim edilecek bir diyet vermek ve mümin bir köleyi azat etmek gerekir. Bunları bulamayan kimsenin Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay peşpeşe oruç tutması lâzımdır. Allah her şeyi bilmektedir, hikmet sahibidir.”

Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz. Bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. İbn Abbâs’ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Yani, **bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz.** Yani, bir mümin bir mümini haksız yere kasten öldüremez, ancak elinde olmaksızın hata yoluyla müstesnâ.

381 **[§]**Denildi ki âyette yer alan “illâ” (اِلَّا) kelimesi vav harfi yerindedir. Sanki Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Bir müminin kasten ve de hata yoluyla mümini öldürme hakkı yoktur”. Böyle bir yorum sözlük yönünden caizdir. Şöyle de denilmiştir: Hata yoluyla öldürme dışında, bir müminin başka birini kasten öldürme fiili kendi halinde bırakılamaz, ama hata yoluyla vukû bulmuşsa ceza

---

[978] et-Tevbe, 9/5.

olarak öldürülemez. Hata yoluyla ifadesi Ebû Bekir el-Keysânî'nin sözüdür. Denilmiştir ki hata yoluyla olan müstesnâ, hiçbir müminin adam öldürmesi cezasız bırakılamaz. Ebû Bekir el-Keysânî şöyle demiştir: Adam öldürmenin hükmü zikrettiğimiz kısas ve diğer adıyla "kaved"dir (القود) veya benzeri bir ifade. Öldürmenin hükmü, zikrettiğimiz gibi, kısas türünden cezadır. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin başlangıcı şöyledir: **Bir müminin bir mümini öldürme hakkı yoktur.** Bu hüküm daha önce Kur'ân'daki birkaç âyette açıklanmıştır, meselâ şu beyanlar gibi: "Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size farz kılındı"[979]; "Tevrat'ta İsrâiloğulları'na, cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş… diye yazdık"[980]; "Bir kimse haksızlıkla öldürülürse velisine yetki verdik"[981] ve diğer âyetlerde olduğu gibi. Ancak "illâ hatâen" (إلاّ خطأ) yani hata ile öldürmek (إلاّ خطأ) bundan müstesnâdır, çünkü onunla ilgili hüküm sadece bu âyette yer almaktadır. Denildi ki "bir müminin bir mümini" hata olması dışında hiçbir şekilde öldürme hakkı yoktur; hata yoluyla öldürürse Kur'ân'daki cezaya çarptırılır. Bu, bizim söylediğimize yakın bir açıklamadır.

Şimdi, bize göre hata iki şekilde olur: Kasıt ve yönelme hatası, bir de dini belirleme hatası. Kasıt hatası, bir kimseyi öldürmeyi kasdettiği halde başkasına isabet ettirmektir. Din hatası ise daha önce bir kimseyi müşrik, kâfir bildiği için kanı helâl diyerek öldürmektir, oysa öldürülen şimdi müslümandı.

382 [§]Şöyle bir soru sorulursa: Hata yoluyla öldürmeden dolayı kātile kefaret cezası nasıl lazım gelir, oysa ki Yüce Allah, onu sorumlu tutmayacağını ve zorlukla karşılaşmayacağını beyan etmiştir: "Yeminlerinizin kasıtlı olmayanlarından dolayı Allah sizi sorumlu kılmaz, fakat kalplerinizin yöneldiği yeminden sizi sorumlu tutar"[982]. Başka bir âyette de şöyle buyurmuştur: "Yanıldığınız hususta size günah yoktur, fakat bilinçli ve kasıtlı olarak yaptıklarınızdan sorumlusunuz"[983] ve diğer âyetler.

Buna şu cevap verilir: Her ne kadar kasıt olmasa da buradaki fiil günah özelliği taşıyan bir fiildir. Cenâbı Hak'kın gerekli kıldığı ceza günah bir fiilin cezasıdır. İkincisi, yanılma ve gaflet durumunda Allah Teâlâ'nın, bizi adam öldürmemeyi ve kötü bir fiil işlemeyi terketmekle yükümlü kılabilir. Görmez

---

979 el-Bakara, 2/178.

980 el-Mâide, 5/45.

981 el-İsrâ, 17/33.

982 el-Bakara, 2/225.

983 el-Ahzâb, 33/5.

misin ki Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Eğer unutmuş yahut hata etmişsek bizi cezalandırma"[984]. Hata, doğrunun zıddıdır. Bir şeyin doğrusunu talep edip zıddını yasaklamamak caiz değildir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Dünyadan nasibini unutma"[985].

Şimdi, hata yoluyla adam öldürene mümin bir köle azat etmeyi vacip kılan sebep ve hikmet konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Denildi ki kendisine ibadet etmesi için yarattığı bir canı yok etmesi sebebiyle, onun yerine, öldürdüğü kimsenin ibadetini yerine getirecek mümin bir canlıyı gerekli kılmıştır. Fakat tevil bu olursa, hata yoluyla öldürmede, vacip olan köle azadının kasten öldürmede de vacip olması gerekirdi, çünkü o anlam bunda da vardır. Fakat Allah Teâlâ bu mâna olmaksızın mümin köleyi azat etmeyi gerekli kılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir*. Ne var ki kātile yönelik sert bir mukabele meyanında, madem ki o, yok edilmesi haram kılınmış bir canlıyı yok etmiş, mislini tekrar etmemesi için ona izin vermemiştir. Allah Teâlâ'nın dilediği kimseye, dilediği şeyi, dilediği sebeple gerekli kılması tabii fiili olup, bunun için "niçin, nasıl ve nerede" demek mümkün değildir. İkincisi, Cenâb-ı Hak, kātile mümin bir kadın köleyi azat etmesini gerekli kılmıştır, çünkü o, Allah'a ait mümin bir canlıyı ortadan kaldırmıştır, Allah Teâlâ da buna mukabil kātile, denk bir mümin kadını azat etmesini vecip kılmıştır.

[§]Bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olmaz. Bu âyetin tevilinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. **Bir müminin hakkı yoktur**; bazıları gizli bir kelime ilavesiyle şöyle tevil ediyor: **Hata ile olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmesi** kendisine "terkedilmiş" değildir. "Terkedilmiş" (metruk) kelimesi iki şekilde yorumlanabilir: Biri, Ebû Bekir el-Esam'mın söylediği şu sözdür: Yani hata ile öldürme dışındaki kısas ona bırakılmış değildir. Fakat bu terk edilme olduğu için affedilmemeyi gerektirir. Halbuki bilindiği üzere af teşvik edilen bir şeydir. Hatta Resûlullah (s.a.) öldürülen bir kimsenin velisini affetmeye çağırdı, sonra diyet almaya, adam bunu da kabul etmeyince kısas konusunda ona izin verdi[986]. Yüce Allah'ın şu âyetleri de buna işaret etmektedir: "Her kime…"[987]; "Tevrat'ta İsrâiloğulları'na yazdık… Kim kısası

383

---

[984] el-Bakara, 2/286.

[985] el-Kasas, 28/77.

[986] Müslim, "Kasâme", 32-33.

[987] "Ancak her kime, kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa artık ona hakkaniyetle uymalı ve diyeti ona güzellikle ödemelidir. Bu, rabbinizden bir hafifletme, bir rahmettir" (el-Bakara, 2/178).

bağışlarsa bu kendisi için bir kefâret olur"[988]. Ancak "ve mâ kâne bi-metrûkin" (وما كان بمتروك) "Ona terkedilmiş değildir" sözünde vücûb mânasına dönülürse bu müstesnâdır, yani maktûlün velisinden, hata ile öldüren dışında, kısasın vacip kılınması kaldırılmaz, çünkü hata ile öldüren üzerinde kısas hakkı yoktur.

İkincisi, kısas kendisine terkedilmiş olan kimse için, kardeşine yaptığı işin kötülüğü, Allah'ın sınırlarını aşması ve öldürülenin velisine yardımda bulunmayı saptırdığı için ayıplama ve azarlama terk edilmiş değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olması dışında, kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur"[989] diye buyurmuştur. Böyle bir olayın vukû bulması halinde herkese düşen görev, kātile karşı çıkmaları ve maktûlün velisine yardım etmeleridir. *En doğrusunu Allah bilir*. Ancak öldürme fiili hata ile olursa, zikrettiğim şeylerden hiçbiriyle onu karşılayamazlar, [§]ancak kātil için şefaatte bulunur ve onun, mükellef olduğu ödemeye yardım ederler. İşte bunun içindir ki *-en doğrusunu Allah bilir ya-* Allah Teâlâ diyet tazminatını[990] ülfeti devam ettirecek, aradaki kin uzaklaştıracak ve musibetten dolayı çekilen acıları topluca paylaşmaya götürecek bir konumda meşrulaştırmıştır.

384

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin tevilinde şöyle diyenler de vardır: **Bir müminin hakkı yoktur**, yani Allah'ın haram kılması, aralarında din kardeşliğinin bulunması, öz kardeşi konumu taşıması, öyleki birinin acısından diğerinin acı duyması, eziyetinden eziyet çeken kendi cinsi olması sebebiyle, bir mümine o işi yapmak haramdır. İnsanın yaratılışı, bunun gibi bir işten kendini engeller ve bundan nefret eder. Artık bundan sonra onun için öldürmek sözkonusu olamaz.

Yanlışlıkla olması dışında. Bu konuda birkaç görüş ileri sürülmüştür: Birincisi, öldürmenin hata yoluyla vukû bulmasıdır. Bu durumda sözünü ettiğimiz kötüleme ve belirttiğimiz saldırı nitelemesi böylesine ulaşmaz. İkincisi,

---

988 Tevrat'ta İsrâiloğullarına yazdık: Her kime, kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa artık ona hakkaniyetle uymalı. Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve yaralamalara da birbirine kısas vardır. Kim kısası bağışlarsa bu kendisi için bir kefaret olur" (el-Mâide, 5/45).

989 el-Mâide, 5/32.

990 Diyet (عَقَل) kelimesi ile ifade edilmiştir. "Akal" Arap dilinde diyet demektir. "Akal" adını almasının sebebi Câhiliye döneminde diyetin develerden verilmiş olmasıdır. Çünkü onların malları develerden ibaretti. Diyete "akal" (عقل) adı verilmesinin sebebi kātile, diyeti maktûlün vârislerinin civarına sevketmesi ve onları "ukul" (عُقُل) denen iplerle bağlayıp maktûlün velilerine teslim etmesi idi. "Akal"in (عَقَل) aslı "ikāl"dir (عِقال). O da devenin eli ile dizini birbirine bağlayan bir iptir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "عقل" md.).

ifadenin, öldürme olayına ait hükmün açıklaması konumunda bir başlangıç cümlesi olmasıdır, şu anlamda: "Bir müminin bir mümini" elbette öldürme hakkı yoktur. Fakat hata yoluyla bir mümini öldüren kişi bir köle azat etmelidir, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Orada (cennette) selâm dışında boş sözler duymazlar"[991], yani orada elbette faydasız sözler duymazlar, fakat işittikleri sözler selâm sözleridir. Denildi ki **Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz.** [§]Ancak eskiden kâfir bildiği o kimsenin mümin olduğunu bilmezse o müstesnâ, bu durumda onu öldürmesi caizdir; tıpkı gece hücumunda; ayrıca geçmiş zamanda inkârları ortaya çıkmış ileri gelen kâfirlerin öldürülmesi gibi, her ne kadar sonradan iman etmiş bulunsalar da. Bu takdirde âyetin mânası şöyle olur: Mümini öldürmek müminlere haramdır, ancak özellikleri şöyle şöyle olan kimseler müstesnâ. **Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz.** Yani, bir müminin buna asla hakkı yoktur, ancak hata yoluyla öldürürse müstesnâ. Bu durum, kendisi sebebiyle meydana gelen bir işi için şöyle denilen kimse gibi değildir: "Ona ait olsun veya olmasın". Ancak onu bizzat yapması müstesnâ. Çünkü bir fiilin gerçekliği irade ile vukû bulması ve irade ile ortaya çıkmasıdır. Hata yoluyla öldürme fiili ise irade ile gerçekleşmiyor ve iradeye bağlı olmuyor.

385

Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle âzat etmesi gerekir. kātil hakkında öldürmeyi zikrettiği vakit, mümin olmasını belirtmemiştir. Fakat iki şekilde buna dönüş ve işaret vardır. Birincisi, âyetin müminin yaptığı öldürmenin açıklanması hakkında olmasıdır. Böyle bir öldürme vukû bulunca hükmün ne olduğunun tefsiri bunun üzerine yapılmıştır. İkincisi, **Allah tarafından tövbesinin kabulü için** meâlindeki beyandır. Köle azat etmek suretiyle tövbe etmek mümin için olur, başkası için değil[992]. *En doğrusunu Allah bilir*. Köle azat etmek ibadetlerden olup dinin muhtevası içinde yer alır, onunla kâfirin kastedilmesine ihtimal yoktur. Zikredilen oruç ifadesi de bunu kuvvetlendirmektedir. O da ancak imanla beraber olur.

Şunu da belirtmek gerekir ki Allah Teâlâ, köle azat etme Kur'ân'da zikrederek imanı şart kılmış ve üç şekilde de onu desteklemiştir. Birincisi, [§]öldürenler farklı olmakla beraber her öldürüleni zikrederek teyit etmiştir. Bunda

386

---

[991] Meryem, 19/62.

[992] Âyetin sonunda Cenâb-ı Hak **Allah tarafından tövbesinin kabulü için** buyurmak suretiyle kefareti de köle azat etme sebebiyle tövbe yapmıştır. Âyette yer alan oruç ise mümin için sözkonusu olur, diğerleri için değil. Çünkü kâfirin tövbesi iman ile olur, kâfirin yaptığı günah için tövbe olmaz" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 186b).

şunun delili vardır ki mümin köleyi azat etmek hata yoluyla öldüren üzerine yüklenmiş dinî bir yükümlülük olup ona saygı göstermesinin şuuruna ulaşmış bulunsun. Bu haramlık sebebiyle sözü edilen kimseleri öldürmekten sakınır, çünkü dini bunu kendisine yasaklamıştır, dolayısıyla onu öldürmekle dine yönelik saygısını yok etmiş olur. Allah Teâlâ, bütün öldürülenlerin her bir türünde zikrettiğim hususları gerekli kılmıştır, çünkü bunların her biri dinindeki bir hakkı zayi etmeye yöneliktir. Bu sebepledir ki **Allah tarafından tövbesinin kabulü için** buyurulmuştur. Bu da iki şekle ayrılır. **1)** Tövbe olayının Allah'ın fiilinde gerçekleşmesi. Bu da iki şekilde ortaya çıkar: Biri, Cenâb-ı Hak'kın onu cezalandırmaması, çünkü O, hatası sebebiyle onu cezalandırmamıştır. Dolayısıyla diyet, hatasından dolayı cezalandırmadığı için kulun bir şükrü konumunda bulunur. Böylece Allah'a nispetle tövbenin anlamı, hatası sebebiyle onu cezalandırmaması olur, yoksa bu sonucun köle azat etmekten ortaya çıkması değil. Köle azat etme, kātili cezalandırmadığı için O'na yönelik bir şükürdür. Cenâb-ı Hak'kın, kātili cezalandırması caiz olmakla birlikte kulun bundan korunmak için gösterdiği samimi gayret neticesinden ceza yoluna gidilmez. Allah Teâlâ, kulu mükellef kılmayıp hata yoluyla yaptığı bir iş sebebiyle cezalandırmaktan vazgeçince kendisine bunun için şükretmesini emreder. İkincisi, öldürme dışındaki hatalardan dolayı tövbe konumunda olmak üzere Allah Teâlâ'nın köle azat etmeyi kabul buyurmasıdır. Dolayısıyla Allah'ın kula emrettiği şeyi, onun herhangi bir şekilde yerine getirmesi, benzeri bir günahı affetmesi konumunda olur. Cenâb-ı Hak hatalarından tövbe etme konumunda **387** olmak üzere kulun bu davranışını kabul buyurur[993]. [§]Yahut da kul yapmaya muvaffak olunca, onun tövbesi Allah'a nispet edilir. Bu, Allah Teâlâ'yı, başarıya ulaştırma veya günahları bağışlama anlamında "tevvâb" (التوّاب) diye nitelemesi gibidir. *En doğrusunu Allah bilir*.

2) Tövbe, kulun fiiline döner. **Allah tarafından tövbenin kabulü için.** Kulun, mümin bir köleyi azat etmesi suretiyle Allah'ın tövbesi, kātil kulunun üzerine döner. Bu da iki şekilde ortaya çıkar: Biri, işin günah bir iş olmasıdır. Cenâb-ı Hak'kın, bundan dolayı kātili cezalandırması sözkonusudur, çünkü kendisini zorlayarak bu hatadan sakınması mümkündür. Bunun için "Rabbimiz! Unutur veya yanılırsak bizi cezalandırma"[994] beyanıyla bizi kulluğa sev-

---

993 Hata genelde affedilir olunca ve bu türden günahların affedilmesi imkân dâhiline girince, hata yoluyla adam öldürmekten tövbe etmenin yolu köle azat etmek veya oruç tutmak olur; burada bilinen tövbe şekli geçerli değildir, çünkü biraz önce sözü edilen günah hata yoluyla işlendiğinden hafif konumdadır (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 187b).

994 el-Bakara, 2/286.

ketmiştir. Durum böyle olunca kulun bu duası Allah'a yönelik bir tövbe olur, tâ ki O, din konusuna benzer bir durumdan korunmuş olsun. Allah Teâlâ'nın, kuluna tövbesinin ikincisi tecellisi, kulun dindarlığının kayba uğramasından onu korumasının Allah'a ait olmasıdır; bu da şeytanın unutturması, yahut kişinin aşırı gaflet ve benzeri durumlara maruz kalması ile meydana gelir. İkincisi, kul üzerine şeytanın unutturması veya gafletin galip gelmesi yahut benzer şeylerle sınanarak dinini zayi edecek hususlardan korumakla yükümlü olmasıdır. Mükellef bilmese de bunu, anılan şeylerle tamamlamak lazım gelir; çünkü saygı gösterilecek şeylerde bir açıdan noksanlığın vukû bulması, sahibine günah getirmez; eziyet çeken kimsede ve yanılma durumunda zikredildiği gibi, bir yönden sahibine gelecek bir günah yoktur[995]. Kişi eksikliğin tamamlanması için bununla emredilir. Bu, ibadetin bilinmeyen sebeplerle bozulması gibidir. Eksiklik durumu da böyledir. Allah Teâlâ'nın, bu tür imtihanları sebebiyle kulun O'na tövbe etmesi emredilir. *En doğrusunu Allah bilir*. Bununla beraber, hata hükmünü taşıyan bir fiil öldürme konumuna girebilir, kişi bundan dolayı günahkâr olur ve tövbe ile o günah zimmetinden çıkar. Yukarıdaki "tevbeten minellah" (توبة من الله) beyanı bu konumda bulunabilir. Buna, kasta benzer hata denilir.

"Tevbeten minellah" (توبة من الله) beyanının, kulun fiiline yönelik kısmının ikincisi; dinde imanın şart kılınmasının delillerinden biri, insan hayatında din çerçevesine giren hususlarda kul tarafından bir eksikliğin meydana getirilmesi olgusudur, [§]çünkü dindeki haramlık, açıkladığımız açıdan vukû bulmuştur. **388** Duyularla algılanan ve eksikliğin meydana gelmesi halinde kefaretle düzeltilen amelî ibadetle insanın inanıp yerine getirmesini garanti eden, fakat bazı ihmaller taşıyan itikadî ibadet (itikadî kulluk) arasında fark yoktur. Bu sonuncu ibadette meydana gelecek kaybın sınırını ancak onu asılla mukayese edi eksikliğini fark eden bilir, onun da sınırına sadece sınırları koyan varlık vâkıf olabilir. Bu noktada eksik ibadetin beyan edilmesi sözkonusudur, onsuz telafide bulunmak mümkün değildir. Cenâb-ı Hak burada ihtiyatlı davranmayı gerekli kılmıştır. Hata ve kusurlar hakkındaki durum hep böyledir.

---

[995] Meselâ hacta rahatsızlık vermesi sebebiyle ruhsat verilen traş olmak gibi, bunda günah yoktur. Bununla beraber, traş olmak sebebiyle hac ihramında meydana gelen noksanlığı tamamlamak üzere fidye ödemek gerekir. Ayrıca sehiv secdesinde olduğu gibi, unutma sebebiyle namazda yanılmaktan dolayı -her ne kadar günah yoksa da- vaki olan eksiği tamamlamak için sehiv secdesi yapmak vacip olur. Bunun yanında hata ile ibadeti bozmak da mümkündür, oruçta ve namazda hata ile yemek yemek gibi. O takdirde onda eksikliği tamamlamak tercih edilir. Burada sehiv secdesi, kefaret olmak ve tövbe etmek için değil, eksiği tamamlamak için vaciptir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 187a; Medîne nüshası, vr. 211b).

Üçüncüsü, şart konumunda bulunan bir şeyin bağlayıcı durumda olacağı hakkında âlimlerin ittifakıdır. Oruçta peşpeşe olma şartı da böyledir, hem onun için hem de önceki için bu anlam bulunmaktadır.

Bazıları bu ittifakı diğer kefaretler için de asıl kabul etmiştir. Biz ise iki sebepten dolayı bunu yapmıyoruz: Biri, burada hakkında peşpeşe olma kaydı bulunmayan her şey için peşpeşe olma şartı konulmamıştır. İkincisi, biz daha önce, böyle bir asıl koyan herkesin, asıl olacak bir şeyin mahiyetini bildiğini zikretmiştik[996]. Bilindiği üzere, ihtilaf hepsinde mevcuttur, bunun için bu gerekli olmamıştır. Ancak mutlak, mutlak olarak zikredilir, mukayyed de mukayyed olarak. Yüce Allah'ın nitelik ile hükmü her kātil olayında zikretmiş olması da bunu teyit etmektedir. Şayet sınırı anlamanın düşünmekle gerçekleşme ihtimali bulunsaydı zikredilenin türüne ait hükmü anlatmak için **389** zikretmeyi terketmek, türünün dışındakinde daha rahat anlaşılırdı[997]. [§]*En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak, hükmü iki şey için açıklamıştır: Biri, bu konuda nassın beyanına baş vurmanın önemini belirtmek için. İkincisi, bu hükmün öldürülenin durumu için değil, dinde hakkın zayi edilmesinin oluşumuna dikkat çekmek içindir. Bu hususun, imanın şartı olması da mümkündür, çünkü kātil, Allah'ın koyduğu sınırlardan birini aşmıştır, bu hususta imanını tazelemesi gerekiyordu. Bu sebeple Allah'a iman eden bu kişiye, bir köleyi azat etmesi emredilmiştir, tâ ki iman konumunun gerektirdiği hakkı yerine getirsin. İşte bu sebeple inanmış bir canı serbest bırakmakla Allah'a şükretmesi emredilmiştir. Köle azat etmekte ise yaşatmak sözkonusudur. Zikredildiği üzere cezaların (had) değişik olması ve dinî açıdan ceza olan hususlar farklı olduğundan, zıhâr ve orucu bozma hakkında buna hükmedildiği gibi, tutmaktan aciz olunca yemek yemek de oruca kıyas edilmez. Şunu da belirtmek gerekir ki, zıhârda kadına yönelik bir hak vardır, bu sebeple mali güce sahip oluncaya kadar yahut azat edecek bir köleye sahip oluncaya kadar kocanın tehir etmeye hakkı yoktur, burada ise durum böyle değildir. Orucu bozma konusuna gelin-

---

996 Müellif az önce geçen hususa işaret ediyor: Bir şeyin farzdaki sınırının miktarını, asıldan ne kadarının zayi edildiğini bilen bilir. Onun da sınırını koyandan başkası bilemez.

997 "Şayet bu, düşünmek ve mukayese etmekle anlaşılmaya ihtimali bulunan bir şey olsaydı, başka bir türde zikredilince diğer türde de anlaşılırdı; yine kātil hakkında açıklamaktan ve kātil dışındaki türlerde açıklamayı terketmekten daha yakın olurdu. O da yemin ve zıhâr kefaretidir. Bunun hükmü kıyas yolu ile zikredilenden alınması için kātil ve kefaretlerden her birinde zikredilip, tek bir türde zikretmekle yetinmeyince, bu bapta nassa dönmek gerektiği ve bunun kıyasla idrak edilemeyeceği bilinmiştir. Bu, kefaretlerde peşpeşe olma şartı gibi olmuştur, bu kaza ve benzeri meselelerde şart olmaz, çünkü o makul değildir, dolayısıyla nas bulunan mesele üzerine hasredilmiş. İşte burada da durum böyledir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 187a).

ce, Yüce Allah, bunların bir kısmında onun cezasını yemek yedirmekle belirlemiştir, şu ilâhî beyanda görüldüğü üzere: "Oruç tutmakta zorlananlar…"[998]. Orucun sınırını aşmanın bedeli buna göredir, fakat adam öldürme işinde durum böyle değildir[999].

[§]Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîme iman kavramının zikredilmek suretiyle onun kendi konumunu bildiren bir sınıra sahip olduğuna işaret etmektedir. İmanda ortaya çıkan şey özellikle tasdiktir. Buradaki tasdik, imanın yanı sıra dinin diğer esaslarını da içerebileceği gibi imandan başka hiçbir şey içermemesi de mümkündür. Bu ikincisi, bize düşman olan bir kavimden olup savaş ülkesinde akıl yoluyla Allah'a iman etmiş, fakat bunun dışında şeriat çerçevesine giren ibadet ve benzerlerini bilmemektedir. **39**

Bazan kefareti gerektiren bir konuda dinî uyarma tebliği yapılırken gafletten sakındırmak için farklı bir yöntem uygulanabilir. Dinin gerektirdiği bir hakkın zayi olması sözkonusu olunca, o hakkın ihlali ile ilgili görünen herkese kefaret gerekli olur. Çünkü onların, her biri, dini hakkın zayi edilmesinden ötürü sorumluluk taşır[1000]. Çünkü onlardan her biri, dininin gerektirdiği davranışı yerine getirmemiştir. Fakîhlerin avı öldüren ihramlı kimseler hakkındaki görüşleri de buna göredir; birinin ihramı diğerine bitişik olmaksızın onlardan her biri ihramlı iken suç işlemek durumunda olmuştur. Can, parçalanmayı kabul etmediğine göre onun karşılığındaki ceza da parçalanmaz. Kısas durumu da bunun gibidir.

Diyet aslında sadece bedene karşılık bir ceza olarak belirlenmemiştir, çünkü diyet bazan organlara bedenden daha çok yönelik olur. Diyet, bedene yönelik olarak uygulanınca, bedenin bir kısmını oluşturan organlardan[1001] hükmü düşer. Aynı zamanda diyet, suçu işleyenin dışındaki kimseler üzerine de vacip olur. Suçun tamamını işlemeyen kişiye, işlemiş gibi bir ceza verilemez, çünkü cezayı hafifletme yerine kökten yok etme ve insanları mahvolmaya sevketme sözkonusudur. [§]"Öldürülen açısından bedenin malî konumu değişir, fakat **391**

---

998 "Oruç tutmakta zorlananların bir yoksulun yiyeceğini fidye olarak vermesi gerekir" (el-Bakara, 2/184).

999 Zıhâr hakkında şöyle denilme ihtimali vardır: Kadının da kocadan yararlanma hakkı bulunduğu için, oruca bedel olmak üzere yemek yedirme hükmü konulmuştur.

1000 Meselâ öldürme, bir cemaat tarafından gerçekleştirilmişse onların her birine tam kefaret lazım gelir.

1001 Meselâ sadece iki göz veya sadece iki el için tam diyet gerekir. Bedenin tamamına da bir diyet icap eder, yani ayrıca göz ve eller için sözkonusu olmaz. Ve bunun gibi… Fakat can yok edilince bundan dolayı sadece tek bir diyet gerekir (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 188b).

kısas ve kefaret açısından değişmez. Bu sebeple kısas ve kefaret ikilisinde müracaat edilecek şeyin, kātillerin kendilerindeki durumlar olduğu ortaya çıkar. Şayet diyet, toplu haldeki kātiller için vacip kılınmazsa insanları yaşatmanın faydası ortadan kalkar, çünkü varlık tek tek fertlerle kıymetlidir[1002]. Bu durumda yaşamak, kendisine en çok ihtiyaç duyulan durumlarda ortadan kalkardı.

Şimdi, kefaret emri, mümini öldüren kişiye yönelik olunca Cenâb-ı Hak diyet emrini de ona yöneltmiştir, şu beyanda olduğu gibi: **Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle azat etmesi gereklidir.** Yani zikrettiği şeyi azat etmesi, onun için cezadır, yahut O, mümin bir köleyi azat etmeyi o kimseye gerekli kılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan bütün emirler sebeplerin ardından gelir. Sonra bu beyana şunu eklemiştir: **Ve onun ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir.** Diyetin konumu, kātile gerekli olmasıdır. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden akrabanın diyet ödemesiyle ilgili olarak, günümüze kadar ümmetin de tevarüs ettiği haber, belki diğer ümmetlerin, hatta geçmiş peygamberlerde görünen ve kendilerine inanmış yahut inanmamış milletlerde ortaya çıkan âkıle usulü ile diyet ödeme, yardımlaşma esasına göre yapılmıştı. Bunun içindir ki bizim âlimlerimiz, âkılesi, yani diyet (âkıle) ödeyecek erkek akrabası olmayanlar hakkında şöyle demiştir: Diyet onların kendi mallarından vacip olur. Bu durumda delillere göre değil, belki sözlerinden anlaşılan zâhire göre hükmedilir[1003]. Doğrusu da budur, çünkü kısası gerektiren öldürmede öldürenlerin kendileri telef olur, diyet de buna göredir.

Bu konuda dayanılan ilke şudur: Kısasın anlamı mâkul olup Yüce Allah'ın **392** Kur'ân'da zikrettiği şu âyet onu güçlendirmektedir: **[§]**"Kısasta sizin için hayat vardır"[1004]. Bu ilâhî beyanı, hayatı yok ediyor diye suçu üstlenenden başkasına çevirmenin bir anlamı yoktur. Kısas cezası akıl açısından da meşrudur, tâ ki insanlar bunun etkisiyle adam öldürmekten vazgeçsin ve her şeyin en tatlısı olan "hayat" korunmuş olsun, çünkü bütün lezzetler hayat sayesinde hissedilebilir. Bu müeyyide sadece öldürülen kimsenin kendisine özgü bir hak olmayıp

---

[1002] Öldürme fiilinen tek başına oluşması nadir bir şeydir, çünkü bir kişiye genellikle bir kişi karşı koyar. Şayet kātillerin birden fazla olması halinde kısas meşrû olmasaydı çoğu zaman yaşama imkânı ortadan kalkardı, hatta tamamen yok olurdu. Çünkü düşmanını öldürmek isteyen herkes, başkasından yardım ister, böylece birleşerek öldürmede kısasın düşmesi sebebiyle kendisinin telef olmasından emin olarak amacına ulaşırdı (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 188a).

[1003] "Buna göre Hanefiler şöyle demiştir: Diyetin vacip olması kātilin ikrarı ile sabit olursa diyet ona ait olur, âkılesi onu yüklenmez, çünkü onun ikrarı başkası hakkında delil olmaz, ama delil böyle değildir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 187b; Medîne nüshası, vr. 211b).

[1004] el-Bakara, 2/179.

katlin ortadan kaldırılmasına yöneliktir. Bununla beraber öldürülenin kendisi kısastan yararlanmaz; aksine onun faydası, kısas edilme korkusuyla adam öldürmek isteyen kimsenin kendisine olan şefkatinden dolayı adam öldürmekten çekinerek şahsen hayatta kalmasıdır. Bu anlam ve fayda hiç bir şekilde diyette yoktur, zira diyet sadece vefattan sonra gerekli olur. Kanları koruma altına almak üzere, kan akıtmaktan doğan can kaybı, zillet ve düşmanlığın oluşması itibariyle diyet vacip olmaz, aksine bir yönden öldürme özrü bulunduğu bilinen kimseye vacip olur. Fakat Allah Teâlâ, lütfu gereği birbiriyle ilgisi bulunanlara, hayatta iken lütfuyla yardım etmiş, birçok kavimden oluşmaları dolayısıyla şeref bahşetmiş ve dünyada üstünlük vermiştir. Var olma ve hayatta kalmanın benzeri eylemler sayesinde düşmana karşı savunmakla gerçekleşir, böylece benzeri olaylarda aklın başına gelen bela büyük olur. Özellikle hata sebebiyle yönetim altındakilere karşı yapılan muamelede karışıklığın zihne gelmesi yönünden bu durum gerçekleşir, halbuki bu haklı değildir. Bundan dolayı kargaşaya yol açan düşmanlık ve aralarında kötülüğü vukû bulmasından korkulur. [§]“Bu sebeple Allah Teâlâ lütuf ve ihsanı sayesinde kendilerini **393** hoş tutacak ve aralarında kötülük çıkmasından korkulan hususu teskin edecek olan diyet hükmünü getirdi. İnsanların nesi varsa, hepsini Allah vermekle birlikte, hiçbir nimet vermeden de onları başlangıçta imtihan etme hakkı vardır, nimetler verince onları imtihan etmeye ve diyet ödeme hükmünü vermeye daha fazla hak sahibidir. Öyle ki kātilin canını onlara bağışlamakla kendileri için bir fayda ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında konu ile ilgili olarak zikrettiğim gibi Allah’ın yarattığı başka faydalar da vardır. Her ne kadar diyet tazminatının faydası öldürülen kişiye yönelik değilse ve -öldürüleceğini bilmemesi sebebiyle- o faydadan dünyada mahrum olsa da öldükten sonraki hayatı için bir azık olması sözkonusudur. Öldürmeye ilişkin olarak konulan diyet cezasında belirttiğim gibi lehine ve aleyhine olan kişiler hakkında kargaşanın bertaraf edilmesi ve iyilik hakkının yerine getirilmesi vardır.

Burada malların yok edilmesindeki temel esas şudur: Elde tutulunca da, yok edilince de malların faydası özellikle sahiplerine döner. Canlarında lehinde olan husus, diyetin aşiretlerine ve ilgili kimselere dönmesidir. Bununla beraber mallar insanlara verilmiştir, böylece malı ödeyen kimse onu satın almış gibi olur. Her satın alınan mal karşı tarafa teslim edilmekle kendisi çıkmış olur. Cinayet suçu işlemeyen kimsenin sakıt olan bir diyeti ödemesi muhtemel değildir, teslim akdi sebebiyle diyeti ödese bile. [§]Canlara karşı işlenmiş cina- **394** yetlerin durumu böyle değildir. Dolayısıyla dinen diyeti üstlenenlerin dışındaki kişilere diyet ödeme yükümlülüğünün konulması caizdir. Zira diyetin teslim edilmemesi halinde bedelinin ödenmesi gerekir.

Şu da bilinmelidir ki hata yoluyla adam öldürmek iki şekilde vukû bulur: Biri, dini yönünden öldürülmüş olur; önceden kâfir bildiği veya kendisinde kâfir görüntüsü bulunduğu için. Diğeri, kişi başkasına atış yaparken ona isabet ettirmesidir. Her iki hatada da hüküm aynıdır. Üçüncüsü -ki o âyetin gerektirmediği öldürmedir- döverek bir kişiyi öldürmektir. Bu tür hata bazan din hakkında hataya düşünce, yahut kasten olunca veya nefiste hata olunca hepsi birlikte olur.

Ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet. Allah Teâlâ, öldürülenin aile fertlerinin kim olduğunu açıklamamıştır. O, başka bir âyette: "Bir kimse haksızlıkla öldürülürse velisine yetki verdik"[1005] buyurmuş ve ehlin kim olduğunu açıklamamıştır. Dolayısıyla "ehl" ve "velî" ile ölenin vârisleri kastedilmiş olmalıdır. Nitekim şöyle bir haber nakledilmiştir: Daha önce diyet, baba tarafından ölenin yakınlarına ait ise de Hz. Peygamber (s.a.) Eşyem'in hanımına, kocasının diyetinden mîrâs vermiştir[1006]. Bir de şu var ki diyet, öldürülen kişi hayatta iken kendisinden faydalanan kimselerin hakkıdır, diğerlerinin değil. Adam öldürülünce ve menfaatleri yakınlarından uzaklaşınca Cenâb-ı Hak, diyeti onların hakkı yapmıştır, çünkü hayatta iken ondan faydalananlar, başkası değil, onlardır. Şöyle denilmiştir: Öldürme olayı öldürülenlerin velileri ile öldürenin velileri arasında kin oluşturur, bu da onları kargaşaya ve öldürmeye sevkeder. Bu durumda gönüllerinin hoş olması için diyet gerekli olmuştur, tâ ki öldürme olayı tarafları kin ve nefrete sevketmesin. Yine denildi ki kātil hata iddiasında bulunup bununla kendisinden kısas cezasının düşmemesi için diyet gerekli kılınmıştır. Dolayısıyla diyet, kātil, hata iddiasında bulununca ondan diyet alınsın diye vacip kılınmıştır. Daha önce belirttiğimiz üzere adam öldürmede **395** hata yapmak iki şekilde olur: Biri, kişinin kasıt ve iradesindeki hatadır. [§]"O da başka bir şeyi kasteder, fakat insana isabet eder. Bu hatadır, çünkü vurmayı kastettiği şeyden başkasına isabet etmiştir. İkincisi, de din hatasıdır, şöyle ki o, birini kâfir zannederek kasten öldürmesidir, bu da bir hatadır.

Hata yoluyla adam öldürmenin başka bir şekli daha var, o da şudur: Kişinin demir madeni dışında bir cisimle kasten vurmasıdır. Kendisiyle dövdüğü nesne küçük taş yahut küçük baston olursa onun hükmü hata hükmü gibidir. Şayet öldürecek türden büyük taş yahut büyük baston gibi benzer şeyler ise âlimlerimiz bu konuda farklı görüşler ileri sürmüştür. Ebû Hanîfe'ye göre bundan dolayı kısas lazım gelmez, belki yakınlarına (âkıle) ağırlaştırılmış diyet

---

1005 el-İsrâ, 17/33.

1006 Ebû Dâvûd, "Ferâiz", 18; Tirmizî, "Diyât", 18.

ödemek gerekir. İmam Muhammed'e (r.h.) göre ise bu olayda dövülen kimsenin ölümden kurtulması mümkün olmazsa kātil öldürülür. Hz. Peygamber'den (s.a.) demirle öldürmenin kasten öldürme konumunda bulunduğu rivayet edilmiştir. Büyük taşla öldürmede bu hadis, Ebû Hanîfe'nin delilidir, ayrıca hadis kasten dövmenin bazan hata olduğunun da delili olur. Nûman b. Beşîr'den (r.a.) nakledildiğine göre Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: "Demir ve kılıç dışında her şey hatadır"[1007]. Bu meseleyi ileride "Kasta benzer öldürme" bahsinde inşallah zikredeceğiz.

Âlimler, köle azat etmenin âkıleye değil de kātile lazım geldiği konusunda ittifak etmiştir. Diyete gelince, ödemenin kime gerekli olduğu zikredilmemiştir. Selef âlimlerinin çoğunluğu diyetin âkıleye gerektiğini söylemiştir. Bu konuda Hz. Peygamber'den gelen rivayetler nerede ise tevatür derecesindedir.

Bazı âlimler de şöyle demiştir: Diyet köle azat etmek gibi kātile yüklenen bir borçtur. Bu görüş sahibine şöyle cevap verilir: Oruç, diyetin mi, yoksa köle azat etmenin mi bedelidir? Şayet: "Hayır köle azat etmenin bedelidir" derse ona şöyle karşılık verilir: "İşte bu, kātil için gerekli olan ödemenin köle azat etmek olduğunu gösterir, şayet köle azat edecek imkânı bulamazsa, onun yerine oruç tutar; bu da diyet ödemenin kātilin borcu olmadığını gösterir. [§] **396** "Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellemden; diyeti, âkıleye yüklediği konusunda rivayet gelmiştir. Miksem'in naklettiğine göre İbn Abbâs şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.) muhacirler ile ensar arasında bir yazı (antlaşma) yazarak, diyetlerini ödemelerini, esirlerini fidye karşılığı örfe uygun şekilde kurtarmalarını ve müslümanlar arasındaki anlaşmazlıkları gidermelerini emretmiştir[1008]. Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) rahimdeki çocuk hakkında akrabanın bir köle yahut câriye azat etmelerine hükmetmiştir. Kumasına, çadırın direği ile vurup onu öldüren kadının erkek akrabasına ve anne karnındaki çocuğun düşürülmesi hakkında "gurre"ye[1009] hükmetmiştir. Bir bedevî Resûl-i Ekrem'e: "Ey Allah'ın nebisi! Yemeyen, içmeyen ve ses çıkarmayan bir cenîn için beni borçlandırıyor musun, böyleleri için diyet ödenmez" demiştir. Buna cevap olmak üzere Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Bu Arapların kafiyesi gibi kafiye midir? Borçlandırırım, çünkü diyet, âkılenin

---

1007 Tayâlisî, *el-Müsned*, I, 10; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 272, 275; bk. İbn Hacer, *ed-Dirâye fi tahrici ehâdisi'l-hidâye*, II, 265, 268.

1008 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, V, 419. "Akal" (عقل) diyet ödemek, "me'âkıl" (المعاقل) diyet demektir. "Ânî" (العانى) esir demektir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Ara*b, "عقل" md.).

1009 Gurre, insanın sahip olduğu her şeyin en nefis olanına denilir. Burada kastedilen şey erkek veya câriye olan köledir.

borcu, mîrâs ise pay sahiplerine aittir"[1010]. Çadırın direği adam öldüren cisimlerdendir. Onunla kumasını dövüp öldüren kadın hakkında Resûli Ekrem kısası gerekli görmemiştir. Bu hadis Ebû Hanîfe'nin şu görüşü için dayandığı delildir: "Büyük veya küçük kütük aynıdır, bunlardan dolayı kısas yoktur". Bu konudaki haberler çoktur.

Ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet. Öldürülenin ailesine tes-
397 lim edilendir. [§]*En doğrusunu Allah bilir ya*, **Ölenin ailesine teslim edilecek** meâlindeki ilâhî beyan, teslim etmeye teşvik, şer ve fesadın çıkmasından korkulan ihtilaf ve zorlukları ortadan kaldırmayı önlemeye yönelik benzeri bir ödeme konumundadır. Cenâb-ı Hak, hata ile öldürmede böyle bir bedel koymuştur. O'nun şu beyanı da bunun konumundadır: "Ancak her kime, kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa artık ona hakkaniyetle uymalı ve diyeti ona güzellikle ödemelidir"[1011]. Daha önce biz, diyeti kimlerin teslim edeceğini açıklamıştık. Yüce Allah öldürülenin ehline teslim etmeyi emretmiş, fakat ehlinin kimler olduğunu açıklamamıştır. Selef âlimlerinin görüşleri, ehlinin vârislerinden ibaret olduğu hususunda birleşmektedir. Bu konuda dayanılan ilke şudur: Diyet öldürülen kimsenin can bedeli olarak meşrû kılınmıştır, dolayısıyla ölenin terikesi konumundadır. Buna göre ölenin vasiyetleri olsa yahut üzerinde borç bulunsa diyet malından bunlar yerine getirilir. Dolayısıyla Yüce Allah'ın şu beyanına benzemiştir: "Erkekler için ölenin bıraktığı mallardan pay vardır"[1012]. Bu âyetlerde yer alan vasiyet ve borçlar ödendikten sonra mîrâstan pay alacakların açıklaması vardır. O paylar mîrâsçılara aittir, dolayısıyla vefatından sonra mîrâsından yararlanan aile fertlerine intikal eder. Zaten hayatta iken de ailenin niteliği böyledir. Mîrâs, ölü ile ve onun menfaatleri ile ilişkili olan kişilere döner. Şu da var ki, "ehl" (أهل) kelimesi her konumda zevce için kullanılması imkânsız değildir. Bu sebeple zevcenin de (diyetten) kendilerine mîrâs intikal edenler arasına girmesi gereklidir, diğer vârisler ondan daha çok hak sahibidir. Aslında benzer bir konuda Eşyem ed-Dıbâbî'nin mîrâsçı kılınması konusunda merfû' bir haber rivayet edilmiş ve Hz. Ömer, sahâbenin huzurunda onunla amel etmiştir[1013]. Mîrâs velâyeti dışındaki velâyetlere sahip olanlar, mîrâs velâyetine daha güçlü bir konumda sahiptir. *En doğrusunu Allah bilir*.

1010 Bu anlama gelen bir rivayet Buhârî'nin *Sahîh*'inde yer almıştır ("Diyât", 25; Müslim, "Kasâme", 36-38).

1011 el-Bakara, 2/178.

1012 en-Nisâ, 4/7.

1013 Ebû Dâvûd, "Ferâiz", 18; Tirmizî, "Diyât", 18. Tirmizî hadis için sahih demiştir.

Ancak ölünün ailesi diyeti bağışlarsa o başka. Bu beyanda diyetten istisnâ yapılmıştır, çünkü kimsenin azat etme hakkı yoktur ki bağışlamaya ihtimali olsun. Bu, Cenâb-ı Hak'kın şu buyruğuna benzemektedir: "Kim kısası bağışlarsa o kendisi için kefarettir"[1014]. Burada bağışlamayı zikretmek, Allah Teâlâ'nın "Bağış yapmanız sizin için çok hayırlıdır"[1015] beyanındaki alacaklarda teşvik edilmesine bağlıdır. Bu meselede aslolan şudur: Bilindiği üzere bağış yapma ihtiyaç sahiplerine yönelik olur. İnsan aklı bağış yapmayı kural olarak zenginlere özgü kılar. Şunu da belirtmek gerekir ki bağış yapma (sadaka, tasadduk) ikiye ayrılır. Birincisi, âyet kātili konu edinmiştir. Her bir kātilin diyetin tamamını ödemesi zor bir şeydir, dolayısıyla teşvik buna yönelik olmuştur.

[§]İkincisi, bilindiği üzere borçlarda ve sadakalarda yapılan bağışların dünyada bir karışıklığı yoktur. Bazan bilinmeyen kimselere teşekkür yapılabilir. Böylece onların yaptıkları bu iş, karşılık beklemeden sadece Allah rızası için olur. Esasen ona bu sebeple sadaka denilmiştir, çünkü o, Allah rızası için yapılan iyiliğin adıdır. Bu konuda şunu söylemek de mümkündür. Diyet ödemesinde zekâtı farz kılan zenginlik şart değildir. Bu türün dışındaki zenginlik, sahiplerini sadakayı yüklenme sorumluluğundan dışarı çıkarmaz, belki divan üyeleri üzerine yükletilir. Onlar, aldıkları bağışlar (belki maaşlar) sebebiyle mal sahibi olan kimselerdir. Mülkiyetine geçtikten ve zenginlik şartlarının tamamlanmasından sonra değil, maaşın çıkma vaktinde alınır. Bunda istisnâyı, sözün öncesine değil, sözü takib eden cümleye döndürmek sözkonusudur. Istisnâyı sadece bir kısmına hamletmek, hükmü anlamanın mevkiinin, hikmetin gerektirdiği şey olduğunun bilinmesi içindir, dilin hakkının vardığı husus için değil. *En doğrusunu Allah bilir*.

398

Öldürülen, mümin olmakla birlikte size düşman olan bir topluluktan ise mümin bir köle âzat etmek lâzımdır. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Adamın kendisi mümin olur, fakat kâfir olan kavmi ile savaşta bulunur ve kendisini bir müslüman öldürürse öldürene diyet vacip olmaz, sadece mümin köle azat etmesi gerekir[1016]. Yine İbn Abbâs'ın şöyle dediği nakledilmiştir: Adam müslüman olurdu, sonra da kavmine gider onlarla beraber ikamet ederdi. Ardından İslâm ordusu onların yanından geçer, bu esnada öldürülen öldürülürdü. Bu sebeple Yüce Allah **Öldürülen, mümin olmakla birlikte size düşman olan bir topluluktan ise mümin bir köle âzat etmek lâzımdır**

1014 el-Mâide, 5/45.

1015 "Eğer eli darda olan birisi borçlu ise eli genişleyene kadar beklemek gerekir. Şu da var ki bağışlamanız, eğer bilirseniz, sizin için daha hayırlıdır" (el-Bakara, 2/280).

1016 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 207; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 619.

meâlindeki âyeti indirmiştir[1017]. Bazıları da şöyle demiştir: Dâru'l-harp'te ikamet eden bir müminin adamları bize düşmanken onun için diyet tazminatı ödemek nasıl vacip olur; biz onların mallarını ganimet olarak elde ettiğimiz halde onlara diyet nasıl veririz!

"Diyet Beytü'l-mâle verilebilir mi?" diye sorulursa şöyle cevap verilir: Şayet diyeti hak eden kişi hayatta ise ve Beytü'l-mâlda hakkı varsa caizdir. Fakat kâfir ülkesinde ikamet eden müslümanın beytül-malda hakkı yoktur. [§]Çünkü bizim hükmümüz onun ülkesinde geçerli olmaz, dolayısıyla Beytü'l-mâl, onun diyetine nasıl hak sahibi olur? Bir de şu var: Kâfirlerin ülkesindeki müslüman, İslâmiyet sebebiyle kendini ve malını korumuş olamaz; çünkü savaş ülkesi, kanların ve malların korunduğu bir ülke değildir. Durum böyle olunca, orada canın ve malların bir bedeli yoktur, bu sebeple de diyet vacip olmaz. Görmez misin ki bir kimse o müslümanın malını yok etse bedelinin ödemesine hükmedilemez, buna bağlı olarak canına yönelik bedel de ödenmez, çünkü İslâm ülkesinde ikisinin okunulmazlığı eşittir.

Öldürülen, mümin olmakla birlikte size düşman olan bir topluluktan ise mümin bir köle âzat etmek lâzımdır. Bu ilâhî beyanın tevili hakkında -diyet lazım gelmediği konusunda ittifak bulunmakla birlikte- farklı görüşler ileri sürülmüştür. Fakat ihtilaf, diyeti kimlerin ödeyeceği hakkındadır. Bu konuda üç görüş vardır. Biri şudur: Bu, yağmalamak sebebiyle öldürülen kişi hakkındadır. Meselâ; düşman ülkesi halkını yağmalarken onlar arasında bir müslümanın bulunmasıdır. Yağmalamak mubah kılındığı için bu şekilde öldürülen müslüman için diyet yoktur. Buna göre iki şey yapmak gerekir: Biri, bu olayda kefaret ödemenin diyet ödemekten daha uygun olmasıdır. İbadet ve Allah'a yaklaşma anlamında kefaretin, Allah hakkı olduğu yerde, mubah kılmak Allah tarafından vaki olunca kefaret, düşme noktasında kul hakkı olan diyetten daha uygundur. Fakat mubah kılma hakkına sahip olandan gelmemiştir[1018]. Kefaret vacip olunca, diyetin vacip kılınması daha layık bir konuma girer. Fakat diyet vacip olmayınca durumun onların takdir ettikleri gibi olmadığı ortaya çıkmıştır.

İkincisi, öyle olduğu farz edilse, o bize düşman olan yahut olmayan bir kavimden olabilir, bunların ikisi de yağmalama bakımından eşittir. Belki yağmalama mubah olunca, [§]onların içinde şayet müslüman varsa diyet ve kefaret türünden can hakkı yok olur. Müminleri kalkan olarak kullanan bir kavim

---

[1017] Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 620.

[1018] Yani kefaret, kendisine ait olan Allah'tan gelmemiştir.

hakkındaki cevap da böyledir, onlara ok atmak mubah kılınınca diyet ve kefaret eşit olur. Buna göre can dışında kısas alacağı olan kimse, kısası uygularken adam ölse bunun için kefaret yoktur. Fakat diyet hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunun yanında eli kalem tutmayan (baliğ olmayan) kimse birini öldürürse hüküm buna göredir[1019]. Diyetsiz vacip olmadaki, diyetin icab noktasından kefaretten daha layık olmasını gerektirir. Kefaret gereklilik kazanmayınca diyet ödemenin zannettikleri gibi olmadığı ortaya çıkar.

İkinci görüş, âlimler, savaşan gruptan birinin öldürülmesinden dolayı diyetin vacip olmadığını, **mümin olmakla birlikte size düşman olan bir kavimden mümin bir kimse ise…** anlamındaki bu ilâhî beyana dayanarak kabul ettiler. **Ailesine teslim edilecek bir diyet** mânasındaki ilâhî beyan da bunu desteklemektedir. Aslında onun ailesi düşmandır, onlara diyetin verilme ihtimali yoktur, çünkü bizim onların mallarını alma hakkımız bulunmaktadır, dolayısıyla o diyet de sonuç itibarıyla bizim olacaktır. Kefarete gelince o, kul ile Allah arasındaki bir şey olup onu yerine getirmek gerekir, bu işte günah anlamı kastedilirse tövbe ve kefaret konumunda bulunur. Bu anlattıklarımıza iki şey dâhildir: Biri, vârisi bulunmayıp İslâm ülkesinden olan ve İslâm ülkesindekilerden biri tarafından öldürülen herkesten diyeti iptal etmektir[1020], zira onun ailesi yoktur. Ailesi olmamak, ailesi olmaktan daha çok vukû bulur, aynı zamanda onlar kendisine düşmandır. Şimdi, onu öldüren ile öldürenin kavmi Beytü'l-mâle borçlandırılır. Eğer diyet vacip olsaydı, önceki de bunun gibi olurdu. Fakat bunun için vacip olmamıştır, çünkü sayıca onlardan daha çok olanlara diyetin vacib olduğu görüşündeyiz. Nitekim kendisi mümin olup kavmi anlaşmalı yahut kâfir olup kavmi anlaşmalı olanlara da gerekli olması, bu hususu desteklemiştir. Aslında düşmanlık anlaşmayı bozmuyor. İkinci yorum şudur: Müslüman ile küfür ehli arasında irsiyet ilişkisi yoktur ki onlara yönelik olması ile diyet ortadan kalksın. **[§]**İslâm'ı benimsemek yoluyla mîrâs müslümanlara intikal eder. Bıraktığı bütün mîrâs da buna göredir. Şu halde, onun bundan dolayı gerekli kılınmadığı ortaya çıkmıştır. **401**

Üçüncü görüş, tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîme "dâru'l-harp"te müslüman olup bize katılmayan kişi hakkındadır. Bu kişiyi bir mümin hata yoluyla onu öldürürse diyet ödemeyip bir köle azat eder. Dolayısıyla anlamı **size düşman olan bir kavimden**, yani görünürde kātile göre bir kavimdendir ki o

---

1019 Müellif şunu kastediyor olsa gerek: Yağmacılar, ergenlik çağına erişmeyen küçük çocukları öldürürlerse, onlara kefaret gerekmez. Yani müslümanlar, silah taşımayan küçük çocuklar, kadınlar ve yaşlıları öldürdükleri takdirde onlara kefaret vacip olmaz.

1020 Yani kavmi, savaş ülkesi insanlarından olan kimseyi İslâm ülkesinden biri öldürürse.

kavim henüz düşmanlık göstermekten vazgeçmemişlerdir. Şimdi, sözü edilen kişinin hata yoluyla öldürülmesi iki yönden olur: Biri, öldürülenin kâfir olduğu bilinen ve görünürde bulunduğundan başka bir dînî duruma intikal ettiği açığa çıkmayan, İslâm ülkesine çıkmasıyla veya simasıyla ortaya çıkmayan kimsedir. Bunun benzeri hakkında şu âyet inmiştir: "Sizi selâmla karşılayan kimseye mümin değilsin demeyin"[1021]. Allah Teâlâ onların böyle olduklarını, dinlerini gizlediklerini haber vermiş, nihayet mümin olduklarını açıklayarak kendilerine lütuta bulunmuştur. Bu konum onlar arasında iman öncesi durumuna girer. Ancak savaş ülkesine aman ile giren müslümanların durumu böyle değildir. Ancak hata yoluyla öldürüp diyet ödemesi gerekli hale gelen kişinin durumu buna benzemez.

Hata yoluyla öldürme şekillerinin ikincisi, başkasına yönelik olarak attığı halde sözü edilen kişiye isabet etmesidir, tıpkı kendi memleketinde olabileceği şekilde. Açıkladığım gibi, yapılan iş üzerinde hata vaki olduğu için onun diyet ödemesi gerekmez. Böyle öldürülen kişinin canı için bedel konulmasına ihtimal yoktur. Bu meselede aslolan, savaş alanının öldürme alanı olmasıdır. Savaşta kan akıtmak ve malı yok etmek vardır; dâru'l-harpte kan ve mal koruma altında olmaz, bu sebeple burada anlatılan öldürmeden dolayı bedel gerekmez. **402** Bu ülke İslâm ülkesi gibi değildir. [§]Çünkü İslâm ülkesi barış ve güven yeridir, orası kan ve malların korunduğu bir yer kılınmıştır. Şu var ki bizim ülkemize antlaşmalı olarak giren düşmanların canları, bize düşman olsalar da, öldürülmekten uzaktır, şayet hata yoluyla öldürülürse bedel ödemeyi gerektirir, çünkü bu şartla ülkemiz barış ve koruma ülkesidir. Dâru'l-harp'te müslüman olup da İslâm ülkesine çıkmayan, buradan eman ile müslüman olarak çıkana benzemez[1022]. Emanda birinci durumu korumanın gereği vardır. İlkinde bu yoktur (yani müslüman olup da İslâm ülkesinden çıkmayanda). İki durumdan biri icabın başlangıcı hakkında, diğeri de vacip olduğu üzere kalması hakkındadır. Bu tip, usul açısından konum farklılığı ve aralarındaki ihtilaf bilinen bir şeydir. Kişinin memleketinden çıkmayıp hicreti terketmesinde dinî bazı gereklilikler ortaya çıkar; nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "İman edip de hicret etmeyenlere gelince, göç edinceye kadar onlarla aranızdaki bağ (yakınlık) sebebiyle hiçbir sorumluluğunuz yoktur"[1023]. O hicret (Medîne'ye hicret) nes-

---

[1021] en-Nisâ, 4/4.

[1022] Yani bu kimse "dâru'l-harp"ten müslüman olarak çıkan kimseye benzemez, çünkü o, ülkesinden müslümanların emanı ile çıkar.

[1023] "İman edip de hicret etmeyenlere gelince, göç edinceye kadar onlarla aranızdaki bağ (yakınlık) sebebiyle hiçbir sorumluluğunuz yoktur. Sizden, dinlerini korumak için yardım isterlerse, aranızda antlaşma bulunan bir topluluğa karşı olmamak üzere yardım etmeniz gerekir. Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir" (el-Enfâl, 8/72).

hedilmiştir. Her ne kadar Medîne'ye hicret neshedilmiş olsa da İslâm ülkesine hicret nesh edilmemiştir. Dolayısıyla bizim onlar üzerinde velâyet hakkımız yoktur. Can bedeli hakkı, kendisinden sonra geride velileri ve aile fertleri kalan kimseler içindir, oysa bu, yok edilmiştir, bu sebeple de vacip olmamıştır. Bizim "Eğer kasten öldürülse kısas da diyet de vacip olmaz" sözümüz bu esesa dayanır. Çünkü Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Bir kimse haksızlıkla öldürülürse velisine yetki verdik"[1024]. Ama tartıştığımız hususu, velâyet ortadan kaldırmıştır, bunun için yetki de bâtıl olmuştur, onun bâtıl olması ise bedelin bâtıl olmasıdır. Bununla birlikte haramlık ortaya çıktığı için kendisi ile Allah arasındaki hakkın baki olması mümkündür.

403

[§]Size düşman olan bir kavimden ise. Size düşman, size karşı düşmanlık gösteren demektir. Bunun delili, o kişi her ne kadar o ülkeye çıksa da orada bulunanlar onun kavmidir, fakat kendisi onların arasında değildir. Bu konum şuna benzer: Adam iman etmiş, fakat henüz ötekilerin arasında bulunmaktadır; böylesini öldürene herhangi bir ceza uygulanmaz. İslâm ülkesine çıkınca ister dönsün, ister dönmesin[1025], onun hükmü bu âyetin çerçevesinin dışında kalır, böylesi durumuna uygun delilin hükmüne bağlı kalır, o da nâzile (konuk) hükmüdür, âyetin hakkı onu gerektirmez. *En doğrusunu Allah bilir*.

Eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine teslim edilecek bir diyet vermek ve mümin bir köleyi âzat etmek gerekir. Bu âyetin tevili hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları, öldürülen kişi kendileri ile aramızda antlaşması bulunan (muâhed)[1026] kavimden biri olduğunu söylemiştir. Bazı âlimlerimiz bu âyeti, sözleşmeli birinin, İslâm ülkesinde öldürülmesinden dolayı ailesine teslim edilmek üzere, diyet ödemenin gerekliliği konusunda delil olarak ileri sürmüştür. Bu, müslümanın diyeti gibidir. Çünkü Allah Teâlâ, her ikisi hakkında **teslim edilen diyet** diye buyurmuştur, aralarında fark konulmamıştır. İbn Abbâs'tan da bu görüş rivayet olunmuştur[1027]. Âyetin başka hususlara da ihtimali vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak âyetin başında şöyle buyurmuştur: **Yanlışlıkla olması dışında bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı yoktur**… **Öldürülen, mümin**

[1024] el-İsrâ, 17/33.

[1025] Yani kendi ülkesine ister dönmüş olsun ister olmasın farketmez.

[1026] Muahed, müslümanlarla aralarında sulh anlaşması yapılmış olan kâfir ülke halkından olan kimsedir. Bu kimse İslâm ülkesine girerse müste'men diye adlandırılır. Yahut bir ihtiyaç sebebiyle geçici olarak savaşı sona erdirmek üzere, müslüman devlet başkanının kendileri ile sulh anlaşması yaptığı kâfir kimselerdir. Sulh anlaşması devam ettikçe onların kanları koruma altındadır.

[1027] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 208; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 619, 620.

olmakla birlikte size düşman olan bir topluluktan ise mümin bir köle âzat etmek lâzımdır kısmına kadar. Bunun şöyle bir anlama gelme ihtimali vardır: Eğer öldürülen kişi, kendiniz ile aralarında antlaşma bulunan bir kavimden ise Allah Teâlâ, burada üçüncü öldürülende imanı tekrar zikretme yerine, ilk iki öldürülenlerde imanı zikretmekle yetinmiş, buna mukabil ikinci öldürülende "iman" kelimesini tekrarlama yerine birinci öldürülendeki imanı zikretmekle yetinmemiştir. Çünkü O, **Bir müminin, hata dışında bir mümini öldürmeye** 404 **hakkı yoktur, [§]kim bir mümini hata ile öldürürse inanmış bir köle azat etmesi (ve ailesine teslim edeceği diyet ödemesi) gerekir**, diye buyurup bunun üzerine ilavede bulunmasaydı o zaman her mümini öldürmeden dolayı diyet ödemeyi gerekli görürdük. Allah Teâlâ'nın ikincisinde imanı zikretmesi, ikisini birbirinden ayırmak içindir. Ama ikincisinde imanı zikretmesi, üçüncüsünde zikretmeye ihtiyaç bırakmamıştır, çünkü ikinci ile üçüncü arasında fark yoktur. İşte sözkonusu ettiğimiz husus bu sebeple olmuştur. Hasan-ı Basrî'den nakledilmiştir: **Eğer öldürülen kimse, sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan** [mümin] **bir kavimden ise** meâlindeki âyet hakkında, "mümin" kelimesini eklediği rivayet edilmiştir[1028]. Öldürülenin müslüman olduğu görüşünde olanlar, Yüce Allah'ın: **İnanmış bir köle azat etmektir** anlamındaki beyanı delil olarak ileri sürmüştür, çünkü zimmeti olmayınca sulh anlaşmalı olan kimseyi öldürene kefaret gerekmez. Görmez misin ki Hz. Peygamber (s.a.) Amr b. Ümeyye'nin öldürdüğü anlaşmalı iki kimse için fidye vermiştir[1029]. Resûlullah'ın, onun için kefaret emrettiğine dair herhangi bir haber bize ulaşmamıştır. Şöyle deniliyor: **Eğer öldürülen kimse, sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan bir kavimden ise** beyanına göre kefaret güven verilmiş sulh anlaşmalı kâfir kimseyi öldüren kimseye vaciptir. Yine şöyle demiştir: Öldürülenin anlaşmalı bir kâfir olduğunu gösteren delillerden biri de şudur: Şayet bu kimse müslüman olsaydı, sulh anlaşmalı olan ailesi için diyet alma hakkı doğmazdı, çünkü onlar kendisine vâris olamazlar; ancak barış anlaşmalı kişi olunca kendisine vâris olurlardı. Bu, âlimlerimizin, sulh anlaşması yapılmış kişiyi öldürene tam bir müslüman diyetinin gerekli olduğu yolundaki görüşlerini güçlendirmektedir. Hz. Peygamber'den (s.a.), bir zimmi için müslüman diyeti ödemeye hükmettiği rivayet edilmiştir"[1030]. Amr b. Ümeyye hadisi de şöyledir: "Kendisi bir yolda yürürken Benî Âmir kabilesinden iki adam

---

1028 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 209; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, V, 325; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 620.

1029 Tirmizî, "Diyât", 11.

1030 Dârekutnî, *Sünen*, II, 129; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, IV, 366.

yönelerek, gölgelenmekte olduğu yere indiler. Bu ikisinde Hz. Peygamber (s.a.) tarafından verilmiş sulh anlaşması vardı, fakat Amr bundan habersiz olup sadece Âmiroğulları'ndan olduklarını biliyordu. Bu iki kişi uyuyunca, Amr ikisini de öldürmüştü. Bununla Beni Âmir'den intikam aldığını sanıyordu. [§] 405 Amr Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme gelince şöyle dedi: "Sen iki kişi öldürdün, onların diyetini ödeyeceğim". Bunun üzerine Resûlullah (s.a.) onların diyetlerini ödemiştir[1031]. Bilindiği üzere diyet belirlenmemiş olmakla birlikte tamdı, çünkü Araplar, kendi diyetlerinin müslümanların diyetlerinden eksik olmasına rıza göstermiyorlardı. İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) Benî Âmir kabilesine mensup sözkonusu iki kişinin diyetlerini hür ve müslüman iki kimsenin diyeti kadar yapmıştı[1032]. İbn Mesûd'un şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ehl-i Kitab'ın diyeti müslümanın diyeti gibidir"[1033].

Şöyle bir soru sorulabilir: İbn Ömer'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Yahudiyle Hıristiyan'ın diyeti 4.000 dirhem, Mecûsî'nin diyeti 800 dirhemdir[1034]. Hz. Osman'dan da buna benzer bir söz nakledilmiştir[1035]. Bunun cevabı şudur: Bu rivayetin, Hz. Ömer'den nakledilen şu bilgiye dayanmış olması mümkündür: Hz. Ömer develeri değerlendirmiş ve sonucu 4.000 dirhem çıkmıştır, ikinci defa kıymetlendirmiş, bu defa 6.000 dirhem çıkmış ve 10.000 dirheme varıncaya kadar bunu yapmıştır. Mümkündür ki, Ömer (radıyallahu anh) develere ilk defa kıymet biçince 4.000 dirhem ortaya çıkmış, bu da Yahudilerin veya Hıristiyanların diyeti olmuştur. Ravi, Ömer'in bu kıymetlendirmeyi, Hıristiyan ve Yahudilerin diyeti bu kadar olduğu için 4.000 dirhem diyet tazminatını gerekli kıldığını sanmış, buna göre rivayet etmiştir. Bununla birlikte Hz. Ömer ve Hz. Osman'dan diyetin 10.000 dirhem olduğu da nakledilmiştir. Yine rivayete göre Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman (r.a.) şöyle demişlerdir: Eman verilen gayr-ı müslimin diyeti hür bir müslümanın diyeti kadardır[1036]. Bu rivayet Ebû Bekir ile Ömer'in ilk görüşlerini zayıflatmaktadır. Yahut bunun istilâhî olma ihtimali vardır.

1031 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, IV, 139; Tirmizî, "Diyât", 11.

1032 Tirmizî, "Diyât", 11.

1033 Abdurrazzâk, *el-Musannef*, X, 95; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, IV, 368.

1034 Tirmizî, "Diyât", 16.

1035 Şafiî, *el-Müsned*, 354; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, IV, 365.

1036 Abdurrazzâk, *el-Musannef*, X, 95.

406 [§]Şayet, Amr b. Şuayb'ın babasından, o da dedesinden rivayet ettiğine göre Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: "Kâfirin diyeti müslümanın diyetinin yarısı kadardır"[1037], diye bir itiraz yapılırsa buna şu cevap verilir: Her iki fırka da bu haberle amel etmeyi terk etmiştir. Çünkü 4.000 dirhem diyen onu benimseyememiştir, zira 4.000 dirhem onun görüşüne göre müslümanın diyetinin üçte biridir, zaten müslümanın diyeti ona göre 12.000 dirhemdir. 10.000 dirhem diyen de bu haberi benimsememiştir, dolayısıyla iki fırka da bununla amel etmemişlerdir; sebebi de bu hadisin kendilerince sabit olmamasıdır. *En doğrusunu Allah bilir*. Şunu da belirtmek gerekir ki müslümanın kâfire bedel olarak öldürülmesi konusunda anlattığımız gibi, bunun vacip olduğuna işaret eden delil vardır[1038]. Müslümanın, zimmi sebebiyle öldürülmesi gerekli olunca, ikisinin diyetinin eşit olması da gerekli olur. Görmez misin ki ikisinin kātilinin diyeti de eşittir.

Eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluluktan ise. Bu ilâhî beyanın tevili hakkında iki yönden görüş farklılığı vardır. Biri şudur: Âyet özel olarak müminler içindir. Fakat onlar üç kısımdır: Birincisi, imanı geliştirmek üzere olanlar, diğeri "dâru'l-harp"te savaşanlardan iman etmek üzere olanlar, üçüncüsü de "dâru'l-ahd"de antlaşmalı olanlardan iman etmek üzere olanlardır.

Âyetin iki yönünden diğeri, kanını iman ile yahut iman ve ülke ile veya ahit sebebiyle koruma altına alan müminlerden biri, hata yoluyla öldürülünce, kendisi hakkında oluşan hakların açıklanmasıdır. Bu durumda önceki paragrafta yer alan ilâhî beyanın içermediği, fakat öldürülmesi yasaklanan birçok kişi, sözü edilen âyetin verdiği haklardan mahrum kalır, meselâ savaşanların kadınları ve çocukları gibi. 407 [§]Dolayısıyla, "dâru'l-harb"de kanları korunmuş olmaması sebebiyle diyet gerekmez, antlaşmanın ortadan kalkması sebebiyle de onları öldürmesek de kefaret vacip olmaz. Şayet âyetin tevili bu ise âyette, yine mümin olan maktûlün tahsis edilmesi sözkonusudur ki ondan dolayı diyet yoktur. Âyete yönelik bu icmâ anlayışına göre Allah Teâlâ, eğer öldürülenleri hükümde birleştirmeyi kastetseydi durum şuna yönelik olurdu: Ya kefaretteki iman sıfatında olduğu gibi iş tamamına ulaştırılmak üzere yahut icaz ve tedricilik anlamına gelirdi; böylece fikir yürütme sadece bir maktûle yönelik olurdu. Fakat iman tek maktûl hakkında değil ikisi hakkında zikredilince, bunları birbirinden ayırmak üzere imanın zikredilmiş olduğu ortaya çıkar. Orucun konumu da bunu güçlendirmektedir, şöyle ki o bir defa zikredilmekle birlik-

---

1037 Ebû Dâvûd, "Diyât", 21; Tirmizî, "Diyât", 16. Tirmizî bu hadis için hasen demiştir.

1038 el-Bakara, 2/178 âyetinin tefsirine bakınız.

te hükmü tamamına şâmildir. Aslında Cenâb-ı Hak'kın, niteliğini açıkladığı diyetin konumu da aynıdır. Eğer âyetin tevili birincisi ise muâhed hakkında, Resûlullah'tan rivayet edilen şu hadis ile gerekli kılınmıştır: "Hz. Peygamber, eman ile ülkeye giren ve bu arada öldürülen Âmir kabilesine mensup iki kişi hakkında müslüman ve hür iki kişinin diyetiyle hükmetmiştir [bu rivayet biraz önce geçmiştir]. Bu söylediklerimizde şunun da açıklanması vardır ki diyet, öldürmekten sakındırmak için gerekli kılınmış değildir, çünkü diyet uygulaması çocuklar ve kadınlar hakkında mevcut olup vücûb haline gelmemiştir, diyet anlaşmanın ürünüdür. Din ve öldürme yasağı hakkında esirlerle kadınların öldürülmesini ahit sebebiyle ayırmak konusunda ittifak olunca, müslümanların durumu da dinde ve öldürme yasağında ittifaka bağlı olur. Ancak sulh anlaşması ve ihraz sebebiyle birbirinden tefrik edilir.

[§]Yukarıda sözü edilen ikinci tevili, Yüce Allah'ın **Öldürülen, mümin olmakla birlikte size düşman olan bir topluluktan ise** meâlindeki ilâhî beyan ikinci tevili kuvvetlendirmiştir. Şayet imanın zikredilmesi, düşman tarafından öldürülmüş olmayı gerektirmeseydi mümini zikretmeye ihtiyaç olmazdı. Âyetin başlangıcında yasak ve istisnânın birlikte kastedildiğinin açıklaması daha önce geçmiştir. Sözleşmeliler (muâhed) hakkında iman zikredilmeyince, tabiatıyla terkedilmiş oldu. Şu husus da bunu takviye etmektedir: Şöyle ki iki türü zikretmek birini diğerinden ayırmaya işaret eder, çünkü bu hususta mânada gereklilik konumu, beyanda da tamamına ulaştırma konumu yoktur. Hepsi hikmet noktasında sözü edilen iki tür üzerinde yer alır; işte bunun içindir ki ayırıma intikal etmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki görünürde hitap iki durumu kapsar: Biri haramlığı ihlal etme hakkında, diğeri de telaffuz edilenin ölçüsü hakkında ayırım yapmaksızın ıvaz konumundadır. Açıklama bunlardan biri için gelmiştir ki o da müminin diyetidir, dolayısıyla gereken açıklama âyette yapılmış gibidir. Bilinmektedir ki şayet böyle olsaydı hepsini içerirdi, fakat ayırıma gelince o, müstesnâdır. Nitekim orucun durumu ve tövbe hakkında zikredilmiştir. Tazminatın durumunu açıklamak üzere, onları ayrı ayrı zikretmek de bunun gibi hepsinde diyeti zikretmek tek bir sınır üzerinde bulunur. Bununla birlikte tam olarak yahut yeterli bir şekilde açıklama hakkına gelince olanlarda kefaretin durumu eşittir, işte birincisi de bunun gibidir.

408

Şimdiye kadar anlattıklarımızı iki husus güçlendirmektedir. Biri, diyet bugünkü meblağı ile Câhiliye döneminde vardı, İslâmiyet de bunu benimsemiştir. Belirli bir yemin olan kasâmenin konumu da böyledir, küfür ehli nezdinde güvenli yerlerde mevcuttu, günümüzde de vardır. Yahut bilinen şey lazım gelir ki tersi ortaya çıksın. Bunun için *-en doğrusunu Allah bilir ya-* herkes tarafın-

dan bilinen bir konuda açıklama yapma gerekli görülmemiştir. Had gibi bölünebilen cezalarda kölelerle hür insanlar arasında, diyetlerde ise erkekler ile kadınlar arasında bölünebilen durumların hepsi bunu kuvvetlendirmektedir. Bu bölünme kâfirler hakkında gereklidir; bütün ve yarım olan had cezaları da buna göredir.

İkincisi, Hz. Peygamber’in Âmiroğulları’ndan iki kişi hakkındaki ha- **409** berdir[1039]. Bu konuda Hz. Ömer ile Hz. Ali’den rivayetler gelmiştir. [§]Hz. Ömer’den rivayet edilen haber, deve kıymetinin dört bin dirheme ulaştığı bir dönemde idi. Bunu ileride zikredeceğiz[1040].

Bilmek gerekir ki aslolan şudur: Bedel, telef edilen şeyin karşılığıdır. İslâmiyet ve küfür, dine ve mezheplere bağlı olan iki sistemdir. İnsanların kendileri için bedel olmak üzere herhangi bir ilave ve eksiklik yapma yetkisine sahip değillerdir. Çünkü diyet onlar sayesinde meşrû kılınmayıp şeriatle sabit olmuştur; ayırmak ve bir araya getirmek ancak şeriatle bilinir. Her insanda faydalı şeyler ve diğerlerinde ayırım sabit olmayınca hepsini bir kümede toplamak gerekir ki ayırımın nasıl olacağı bilinmiş olsun. Hareket noktası şudur: Bedel menfaatlerle ilgili bir durumdur; kişinin veya başkasının elinden çıkan şeyin yerine gelir. Şu da var ki menfaatlere bağlı kılınan her şey, ondan istifade edecek kişiye sağlayacağı menfaat kadar önem taşır. Gayr-ı müslimler, dünya menfaatine önem verdikleri için o menfaati artırmaya daha layıktır, çünkü onların âhiretten nasibi yoktur. İmam Şâfiî şöyle zannetmiştir: Köle, kâfir diye satılsa, sonra müşteri onu müslüman bulsa, bu (ticari) bir kusur olup köle geri verilir, dolayısıyla İslâm onun kıymeti noktasında bir kusur olur. Buna bağlı olarak onlardan hür bir kimsenin, bizden hür olan bir kimsenin kıymetinden, az olmaz. Burada dinin yeri, zikrettiğim seviyesindedir. Bunu söylemek çirkin olmakla birlikte delil olarak da kabul edilemez. O bir uyarı konumundadır. Şâfiî’nin bu sözü ise ancak kendisini bağlayıcıdır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Eğer bilmiyorsanız bilenlere sorun”[1041]. Cenâb-ı Hak, burada onlara imamlarının dayandığı delile göre hitap etmiştir, buna göre kişi karşısındaki kişilerle tartışır. *Bütün güç ve kudret Allah’a aittir*. İbrâhim aleyhisselâm fayda ve zarar vermeyen, işitmeyen ve görmeyen[1042] varlıkların ilâhlığını reddederek

---

1039 Bu haber yukarıda geçmiştir.

1040 Bu âyetin tefsiri sırasında anlatılacaktır.

1041 en-Nahl, 16/43.

1042 Müellif burada Cenâb-ı Hak’kın şu beyanlarını kastediyor olmalıdır: “(İbrâhim) bir gün babasına şöyle demişti: Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın” (Meryem, 19/42); “Ama onlar, Allah’ı bırakıp kendilerine ne faydası ne de zararı dokunan şeylere kulluk ediyorlar” (el-Furkān, 25/55).

babasıyla tartışmıştır; her ne kadar bu tartışma, yok olduğu söylenen şeyi içerse ve ona nispet edilen kulluğu gerektirmese de.

[§]Öldürmek üç kısımdır: **a)** Kasten öldürmek. O da iki kısımdır, biri kasıtlı olarak maktûlün canına kıymaktır. İkincisi, dinini kastederek bundan dolayı kişiyi öldürmesidir. **b)** Hata yoluyla öldürmektir. O da yine iki kısımdır: Birincisi, kasıt olmaksızın bir cinayet işlemektir. İkincisi, kasten öldürmek, fakat öldürmeyi gerektirecek bir dini benimsediğini zannederek. **c)** Kasıtla hata arasında bir öldürme şekli daha vardır ki ona "kasıt hatası" yahut "kasta benzer hata" adı verilmiştir. Bunun hükmü Kur'ân naslarında açıklanmamıştır; aynı zamanda gerçeğini, gözle görür gibi bilme ihtimali de yoktur, çünkü insan gözü cinayeti sadece kasten veya hata yoluyla olduğu takdirde algılar. Binaenaleyh dinî açıdan hükmü bilinen cinayet budur. Yüce Allah'ın, hata ve kasıt gerçeğinde tek bir şeriat koyma hakkı vardır, nitekim bütün işlerde şeriatinin durumu bunun üzerine bina edilmiştir. Bu konuda, diyetin vacip kılınması hakkında vaki olan rivayetin yanı sıra sahâbenin de ittifakı gelmiştir, fakat bunlarda kefaretin adı yoktur. Hüküm bakımından hata ile öldürmeye eklenmesi ortaya çıkınca kefaretin durumu da ona kıyas edilmiştir. **410**

Bununla beraber meselenin tartışılacak bazı yönleri vardır. Biri şudur: Kasten öldürmede kefaret vardır, o da kısastır. Bu kısas, kasta benzer öldürmede kaldırılmıştır, diyet ise baba tarafından yakınlara gerekir. Şu halde hata yoluyla öldürmede zikredildiği gibi bunda da kefaret cezası mevcuttur.

İkincisi, Cenâb-ı Hak kefarette, **Allah tarafından tövbesi** diye buyurmuştur. Allah tarafından tövbe üç anlama gelir: Kulu, işinde başarılı kılmakla yahut hatasını (zellesini) affetmekle veya yaptığı işi ondan tövbe yapmasının ardından kabul etmekle. Bu üç durumdan hangisi olursa, onda Allah tarafından tövbe özelliği taşıyan bir mâna vardır. [§]Dolayısıyla bunda kasta yönelen hata niteliği vardır yahut kendisi sebebiyle sorumluluğun (külfet) oluşabileceği bir duruma yönelir, bu sebeple ondan vazgeçmek sözkonusu olur, zira Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Yanıldığınız hususta size günah yoktur, fakat bilinçli ve kasıtlı olarak yaptıklarınızdan sorumlusunuz. Allah çok bağışlayıcı ve ziyadesiyle esirgeyicidir"[1043]. Şayet bu hatadan tövbe ederse günah işlemiş bir konumda bulunmuştur. Bu durumda günah olan öldürme buna dâhildir ve onun için hata hükmü vardır, o hükmü de hadis açıklıyor. **411**

Üçüncüsü, fetva ehlinin bunu benimseme noktasında ittifak etmesidir.

[1043] el-Ahzâb, 33/5.

Yine, dinine yönelik olarak kendisinde hata meydana gelen kimse aslında öldürülmesine kastedilen biri gibidir, böylesine kefaret gerekli olmuştur. Kendisinin bedeli bulunmayan bir yerde kasıtla birlikte kefaret bulunmuştur. Kasta benzer öldürme olunca orada bedel vacip olur, kefaretin vacip olması için bedel daha uygundur.

Kısası gerektiren kasta gelince, bunda üç şekil sözkonusudur. Birincisi, Allah Teâlâ kastın konumunu, hata yoluyla öldürmede açıkladığı gibi burada açıklamıştır. Naslarla açıklanmayan olayların dinî hükmünü araştırmak gerekli olan bir husustur, çünkü bunlar hakkında Allah'ın hükmü olduğu bilinir. Hakkında nas bulunmayan hususlar açık olarak değil, dolaylı bir şekilde beyan edilmiştir. O hüküm açıklanınca ihtiyaç düşer ve içtihat edip öğrenme durumu ortadan kalkar. **412** [§]Hata yoluyla avı öldürme konusunda da buna göre cevap verilir[1044]. Burada hüküm sarahatle açıklanmayıp, zımnen açıklanmaya terkedilmiştir.

İkincisi, kefaret, insanları hatadan engellemek ve yapılan işin günahını örtmek içindir. Kılıçta ise bu ve daha fazlası vardır, bu sebeple de ona başka bir ceza eklenmemiştir. Şu da var ki kefaret hayatı sürdürmeye vesile olduğu için meşrû kılınmıştır, bu sebeple iki ay oruç tutar. Kısasta sözkonusu olan öldürmede ise kefaret ödeme sebebiyle, insanın bekāsını gerektirecek bir fırsat yoktur, bu sebeple kefaret gerekli kılınmamıştır.

Üçüncüsü, kendisinden kısas alınan kişiye kefaretin gerekli olmadığı noktasında ittifak vardır. Kasten öldürme hükmü verilen kimseye kefaret gerekli değildir. Şayet kātile kefareti gerekli kılarsak onu, kātilin şahsı açısından Allah'a ait bir hak yapmış oluruz, yoksa işlenen cinayetteki bir özellikten dolayı ona vacip olmaz. Bu özellik, kātil ve maktûlün her ikisinde eşit bir şekilde sözkonusudur. Dolayısıyla öldürülenin velisi, kısas kendisi için vakı olmayan kişiye kefaret gerekir. Kefaret gerekli olmayınca, onun canda ve cinayetteki bir durumdan dolayı vacip olduğu ortaya çıkar, dolayısıyla o halin bulunmadığı olaylarda kefaret gerekmez. Bu konuda aslolan şudur: Kefaret, haram oluşundan veya haramlığından dolayı meşrû kılınmamıştır, zira müşriklerin çocukları ve kadınları gibi, bazan katli haram olan insan öldürülür, fakat ondan dolayı kefaret gerekmez, meselâ şayet bundan dolayı olsa hata fiili, kefaretin ödeneceği en

---

1044 Fakat ihramlı olan kişinin kasten avlanma kefareti Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilmiştir, açıklanmayan hüküm ise hata yoluyla öldürme kefaretinin hükmüdür. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Ey iman edenler! İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin. Sizden kim böyle bir hayvanı kasten öldürürse öldürdüğüne denk bir evcil hayvanı ceza olarak öder" (el-Mâide, 5/95).

uzak şeylerden olurdu; dolayısıyla kefaretin ondan dolayı meşrû kılınmadığı ortaya çıkmış olur. Kıyas yapmak isteyen bununla yapması gerekir, fakat bu asılsız bir iş olur. *En doğrusunu Allah bilir*.

[§]Mümin bir köle azat etmek. Bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Mümin kölelerden oruç tutup namaz kılanlar yeterlidir. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Mümin köle, ister küçük ister büyük olsun, İslâm ülkesinde doğan her çocuktur[1045]. Tercihe şâyân görünen, küçük olan müslümanların küçük çocuğudur. Görmez misin ki âlimler, müminlerden küçük çocuğu öldürene büyük mümin öldürmüş gibi ceza verileceği hakkında icmâ etmiştir. Dolayısıyla mümin küçük kölenin mümin büyük köle gibi yeterli olması caiz olur, çünkü müminlerin küçüğü büyüğü hükmündedir. Buna gösteren hususlardan biri de şudur: Küçük çocukların mîrâsı, evlendirilmesi, ayrıca kişinin küçük yaştaki zevcesini boşaması büyük hükmündedir; küçük yaşta olsalar da onlar büyük hükmündedirler. Fakat âlimlerimizden, bunun cevazı konusunda açık bir rivayetten söz edemiyoruz, sadece kıyas ise zikrettiğimizdir. *En doğrusunu Allah bilir*. **413**

Bunları bulamayan kimsenin iki ay peşpeşe oruç tutması lazımdır. Allah Teâlâ, iki ayı peşpeşe olmakla, köleyi de imanla nitelemiştir. Bunun *-en doğrusunu Allah bilir ya-* ağırlaştırma ve kuvvetlendirilmeye ihtimali vardır. Çünkü hata yoluyla işlenen suça ait hükmün, diğer bazı suçları aşması mümkündür. Meselâ kişiyi cephe alarak baston, kamçı ve sopa ile baston benzeri cisimlerle öldürmek gibi. Şüphe yok ki böylesinin suçu kefareti gerektiren yemin, zıhâr ve diğer şeylerin suçundan daha büyüktür. Bu sebeple sözkonusu suçun cezası, başkalarında olmadığı şekilde kölenin mümin olması, orucun da peşpeşe devam etmesi suretiyle ağırlaştırılmıştır. Bu, âlimlerin dediği şu söz gibidir: Tazir için uygulanan deöme (darh) zina, şarap içme ve diğer suçların cezasında uygulanan dövmeden (darb) daha şiddetlidir. Çünkü tâziri gerektiren fiilin suçu, bazan zina suçuna ulaşır yahut da onu aşar. [§]Bu da fiilin son kertede kişiyi boğmasıdır. Şüphe yok ki bunun haramlığı başkasına iftira atmaktan yahut bir damla şarap içmenin haramlığından daha büyüktür. Bu yüzden cezası ağırlaştırılmış ve şiddetlendirilmiştir. İşte bunun gibi adam öldürmenin kefaretinde köle azat etmede iman unsuru, oruçta peşpeşe olma şartı ağırlaştırılmıştır. O da maktûlü kasta benzer şekilde dövmesi, yani kasıtta taammüden olmak, hükümde ise hatalı olmak demektir. Görmez misin ki Allah Teâlâ kasta benzer öldürmenin diyetini ağırlaştırmış, fakat bu husus **414**

1045 Aslında İbn Abbâs'tan birinci görüş, Atâ b. Ebû Rebâh'tan ikinci görüş rivayet edilmiştir. bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 205-206; Süyûtî *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 617.

başka cezalarda olmamıştır. İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kişinin sopa ve bastonla öldürülmesinde ceza olarak ağırlaştırılmış diyet vardır"[1046]. Nûman b. Beşîr'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Kılıç ve demir dışında her şey (ile öldürme) hata kapsamına girer, her hatanın cezası diyettir"[1047].

Allah Teâlâ, hata yoluyla ve kasten öldürmeyi zikretmiş, her ikisinin hükmünü açıklamış, fakat bunlardan başkasını kitabında beyan etmemiştir. Ne var ki biz kasta benzer öldürmeyi ve onun hükmünü, İbn Ömer'e nispet edilen rivayetten, ayrıca Numan b. Beşîr'in Hz. Peygamber'den rivayet ettiği hadisten öğrendik. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "Dikkat ediniz! Kasta benzer hata yoluyla öldürülen, kamçı ve sopa ile öldürülen gibidir; bunda ağırlaştırılmış diyet gerekir: Beş yaşına girmiş otuz dişi deve, dört yaşında otuz deve, altı yaş ile dokuz yaş arasında hepsi hamile kırk devedir"[1048]. **415** Ashâb-ı kirâm bu konuda farklı görüşler ileri sürmüştür. [§]Hz. Ömer'den (r.a.) zikrettiğimiz merfû hadîse dair üç kısım rivayet edilmiştir[1049]. Hz. Ali'den de benzer bir rivayet nakledilmiştir[1050]. Ebû Mûsâ el-Eş'ârî ve Muğîre'den yine merfû olarak "üç grup halinde" rivayette bulunulmuştur. İbn Mesûd'tan kasta benzer öldürmede dört kısım halinde şöyle rivayet edilmiştir: Beş yaşında yirmi beş deve, dört yaşında yirmi beş deve, 3 yaşında yirmi beş deve, 2 yaşında yirmi beş deve[1051]. Şunu belirtmek gerekir ki Ashâb-ı kirâm'ın bunu kendi görüşleri olarak söylemiş olmaları muhtemel değildir. Çünkü bu, ancak işitmeye ve Yüce Allah'tan haber vermeye bağlı olan bir konudur; hepsinin bunu Resûlullah'tan işitmiş oldukları kabul edilir. Şu da var ki bütün sahâbîlerin, sözkonusu haberi Hz. Peygamber'den (s.a.) aynı anda işitmiş olma ihtimali yoktur. Bu durum, işitmenin ayrı iki vakitte olduğunu göstermektedir. Şu halde burada bir nesih olayı sözkonusudur. Fakat ilk vahiy ürünü ikincisinden ayrılmamış, ortaya çıkmamıştır. Dolayısıyla hükmü kesin olan en hafifi kesin derecesiyle gerekli olmuş, muhtevası zorluk taşıyan ise şüpheli niteliği ile gereklilik taşımamıştır. Bu Ebû Hanîfe'nin görüşüdür. O, kasta benzer öldürmede dört gruptan oluşan develerin ödenmesine hükmetmiştir. İmam Muhammed ise merfû hadisin zâhirine göre, üç grup halinde yüz deve rivayetini kabul etmiştir.

1046 İbn Mâce, "Diyât", 4; Ebû Dâvûd, "Diyât", 18.

1047 Tayâlisî, *el-Müsned*, I, 108; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 272, 275; İbn Hacer, *ed-Dirâye fi tahric-i ahâdîsi'l-hidâye*, II, 265, 268.

1048 İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, ilgili kelimeleri.

1049 Ebû Dâvûd, "Diyât", 17. (أثلاثا).

1050 Ebû Dâvûd, "Diyât", 17.

1051 Ebû Dâvûd, "Diyât", 17.

Âlimlerimiz, denize attığı kişinin boğularak ölmesine sebep olan kişi hakkında farklı görüşler ileri sürmüştür. Ebû Hanîfe (rahimehullah), bu sebeple kātil öldürülmez, demiştir. Birini ateşle yakma hakkında ise bu sebeple öldürülür, diye fetva vermiştir. Sözkonusu iki kātili birbirinden iki sebeple ayırıyordu. Birincisi suya atan kimse: "Ben onun yüzme bildiğini zannetmiştim" diyebilir. Nitekim bu durum insanların çoğunda vardır. Dolayısıyla bu durum suya atandan kısası düşürecek bir şüphe meydana getirir. Fakat kişiyi ateşe atan kimsenin, böyle bir şüpheyi ileri sürme hakkı yoktur. Bu sebeple de kısas cezası ondan düşmez. [§]Bir de şu var: Ateş yaralayıcıdır, görmez misin ki o silah yerine kullanılır, onunla düşmana karşı savaşılır, hatta ateş en şiddetli silahlardan biridir. Su ise böyle değildir, bu sebeple ikisi ile ilgili hüküm farklı olmuştur. **416**

Diyetin deve türünden ne kadar olacağı konusunda, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden şöyle rivayet edilmiştir: O, bir adam için yüz deve diyet belirlemiştir[1052]. Yine nakledildiğine göre Hz. Peygamber, diyet hakkında Amr b. Hazm'a gönderilmek üzere yazdırdığı mektupta: "Bir can için yüz deve gerekir"[1053] buyurmuştur. İbn Ömer'den bize nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.) bir konuşma yaparak şöyle buyurmuştur: "Dikkatli olun! Kasta benzer hata yoluyla öldürülen kimsede ağırlaştırılmış diyet olarak yüz deve vardır"[1054]. Diyet develerinin yaşları hakkındaki belirlemeye gelince, Abdullah'ın Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet ettiğine göre şöyle buyurmuştur: "Hata yoluyla öldürmenin diyeti beş yaşındaki deve grubudur"[1055]. Bunun gibi Abdullah'tan yine "beş yaş halindeki"[1056] deve diyeti rivayet edilmiştir. Hz. Ömer'den de buna benzer bir rivayet vardır. Ali b. Ebû Tâlib'den hata yoluyla öldürmede diyetin develerden dört yaşında olanlardan ödenmesi gerektiği rivayet edilmiştir[1057]. Ebû Hanîfe, Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadis ile Ömer ve Abdullah'tan nakledilen haberleri kabul ederek hata yoluyla adam öldürmenin develerden diyetini beş yaşında olanlardan belirlemiştir, daha önce de belirttiğimiz üzere kasta benzer öldürmelerde develerin yaşlarını dört olarak belirlemiştir. İmam Muhammed (r.h.), Hz. Ali'den rivayet edilen hata yoluyla öldürmede dört yaş döneminde, kasta benzer öldürmelerde ise üç yaştaki develeri merfû hadise dayanarak kabul etmiştir. Bu konuda tercihe şâyân olan bizim zikrettiğimizdir.

1052 Buhârî, "Diyât", 22; Ebû Dâvûd, "Diyât", 8.

1053 Nesâî, "Kasâme", 47.

1054 Ebû Dâvûd, "Diyât", 17.

1055 Tirmizî, "Diyât", 1.

1056 Tirmizî, "Diyât", II, 108.

1057 Ebû Dâvûd, "Diyât", 17.

417 [§]Gümüş paradan diyetin miktarı: Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in diyet için on iki bin dirheme hükmetmiştir[1058]. İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) diyeti on iki bin dirhem yapmıştır[1059]. Abîde es-Selmânî'den şöyle dediği nakledilmiştir: Hz. Ömer (r.a.) diyetleri belirlemiştir. O, altın para kullananlar için bin dinâr, gümüş para kullananlar için on bin dirhem, devecilik yapanlar için yüz deve, sığırlarla uğraşanlar için iki yüz sığır, koyunculuk yapanlar için iki bin koyun, elbisecilikle meşgul olanlar için de iki yüz elbise vermeyi esas kabul etmiştir[1060]. Hz. Ömer'den "Deveyi kıymet edin" emrini verdiği rivayet edilmiştir. İlgililer onu bir ûkıyye[1061] olarak kıymetlendirmişler. Sonra develer pahalanmış, yine "kıymet edin" buyurmuş. Bu sefer bir buçuk ûkıyye olarak kıymet edilmiş. Sonra yine pahalanmış, hatta on bin dirhem olarak değerlendirilmiştir[1062]. Şayet Hz. Ömer, Resûlullah'ın develere dirhem üzerinden fiyat biçtiğini bilseydi kendi döneminde fiyat biçilmesine ihtiyaç duymazdı. Ne var ki Resûl-i Ekrem'in Sünnet'inin, Hz. Ömer ile diğer sahâbîlere gizli kalması ve böylece develeri kendilerinin kıymet ettirmeye mecbur kalması imkânsız bir şeydir. Bu da diyetin on iki bin dirhem olduğuna dair biraz önce belirtilen rivayetin sabit olmadığını gösterir.

Diyetin bin dinâr olduğu hususunda herhangi bir ihtilaf yoktur, buna göre 418 gümüş para (verik) üzerinden on bin dirhem olması gerekir. [§]Çünkü Hz. Ömer'den bir dinârın on dirhem değerine olduğu rivayet edilmiştir. Yine nakledildiğine halife Ömer (r.a.) şehirlerdeki komutanlara gümüş para kullanan ülke halkından cizyenin kırk dirhem, altın para kullanan ülkelerin halkından dört dinâr alınmasını emretmiştir[1063]. Hz. Ali'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hırsızlık sebebiyle ancak bir dinâr veya on dirheme karşılık el kesme cezası verilir[1064]. Zikrettiğimiz sahâbenin sözleri bir dinârın kıymetinin on dirhem olduğunu gösterir. Sahâbe, altın üzerinden diyetin bin dinâr olduğu noktasında icmâ edince, gümüş üzerinden diyetin on bin dirhem olması icap eder.

1058 Ebû Dâvûd, "Diyât", 16; Tirmizî, "Diyât", 2.

1059 Ebû Dâvûd, "Diyât", 16.; Tirmizî, "Diyât", 2.

1060 Ebû Dâvûd, "Diyât", 16. Hulle: İzar ve ridadan oluşan takım elbisenin adıdır. Bazıları buna gömleği de eklemiştir. Elbise iki parça olmadıkça ona hulle denilmez. Bu çoğunluğun görüşüdür. Bazılarına göre; hulle tek parça elbiseye de denilir. Bir görüşe göre ise hulle yeni ve kaliteli bir elbisedir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Ara*b, "hulle" md.).

1061 Bir ûkıyye kırk dirhem gümüş paradır.

1062 Ebû Dâvûd, "Diyât", 16.

1063 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Zekât", 43.

1064 Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, VI, 273; İbn Nacer, *ed-Dirâye fi tahrici ahâdîsi'l-hidâye*, II, 108.

Görmez misin ki zekâtta iki yüz dirhemden beş dirhem, her yirmi dinârdan da yarım dinâr alınıyor. Bu da diyetin on bin dirhem olduğunu göstermektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki -şayet ilgili haber sabit ise- şöyle bir ihtimal sözkonusudur. Diyet on iki bin altılı (vezn-i sitte), ağırlıktır[1065]. Çünkü diyetin aslı devedir, develer dirhem türünden kıymetlendirildi, dolayısıyla değeri vezn-i sitte üzerinden on iki bin dirheme ulaştı. Sonra dirhemlerin ağırlığı vezn-i seb'aya yükseltildi, böylece on iki bin küsür dirhem oldu. Aslında kıymetler naslarla değil içtihatla bilinir, buna bağlı olarak artıp eksilir, bu sebeple de iki kıymet arasında az bir fark meydana gelir. Anlattığımız sebepten dolayı âlimler bu küsürü terketmişler, diyetin aslında da zaten küsür yoktu. Bu ihtimal dâhilindeki bir yorumdur. Âlimlerimiz en son takdiri benimsediler, çünkü dirhemlerin ağırlıkları vezn-i seb'a üzerinde şekillenmiş, vezni sitte ortadan kalkmıştır. Artık şüphe edilmemelidir ki insanlar arasında bu tarzda şekillendiği vezn-i seb'a[1066], dirhemlerin en son ağırlığı olmuştur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır*.

Bunları bulamayan kimse iki ay peşpeşe oruç tutması lazımdır. Oruçta peşpeşe olmanın anlamını belirtmiştik[1067]. [§]Bütün âlimlere göre bu âyette zikredilen husus, bütün kātillerin oruç tutması demektir. **419**

Allah tarafından tövbesinin kabulü için. Bazı âlimler: Yüce Allah, tarafından pişmanlığının kabul edilmesi dileğiyle; bazan kişi hata ile yaptığı işe pişman olur. Ancak bize göre tövbenin gerçek anlamını ifade eder. Çünkü yapılan iş hata da olsa bir günah fiildir. Bir de şu var ki: Kişi hata halinde de olsa mükellef tutulup hata yapmaları engellenir, çünkü bu konuda dikkatli davranıp akibeti hesaba katmayabilir. Bu sebeple ilâhî beyandaki tövbe gerçek mânasını ifade eder. O zaman tövbe kelimesi hakiki anlamı üzerinde olur. **Biz, Allah tarafından tövbesinin kabulü için** meâlindeki âyetin tefsirinde bunun delilini zikrettik. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Tövbe gerçekte yapılan bir iş-

---

1065 "Vezn-i sitte" ve "vezn-i seb'a" o dönemde dirhemin ölçüldüğü altı miskal ve yedi miskaldir (bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "سبع", "ثقل" md.leri).

1066 Hz. Peygamber (s.a.) zamanında dirhemler üç türlü ağırlık üzerinde bulunuyordu: **1)** On dirhem on miskal ağırlığında, **2)** On dirhem altı miskal ağırlığında, **3)** On dirhem beş miskal ağırlığında idi. Hz. Ömer'in halifeliğine kadar durum bu şekilde devam etti. Hz. Ömer halife olunca, zekât vermekte ortaya çıkan karışıklığı ortadan kaldırmak amacıyla on dirhem gümüş para karşılığında konulan bu üç ayrı dirhemin ağırlık ölçüsü olan on, altı ve beş miskâli toplayıp üçe bölmek suretiyle ortalamalarını buldu. Bu üç rakamın ortalaması yedi rakamdır. Böylece her on dirhem gümüş para ağırlığına karşılık yedi miskal altının ağırlığı para nisabı için standart bir ölçü olarak kabul edildi.

1067 Birkaç sayfa önce bu âyetin tefsirinin yapıldığı yerde. Fakat iki yer arasına çeşitli mallardan diyet miktarları girmiştir.

ten dolayı pişmanlık duymaktır. Yaptığı bir işten dolayı birini öldürdüğü ortaya çıkan herkes şüphe yokki buna pişman olur ve üzülür. Buna göre "Allah'tan gelen tövbe" demek O'nun, öldürme üzüntüsünü kātilin gönlüne atması, yahut da kātilin üzülüp, köle azat etmek veya oruç tutmak suretiyle Allah'a dönüş yapması demektir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Allah her şeyi bilmektedir, hikmet sahibidir. Kasıt olmaksızın hata ile öldüreni de kasten öldüreni de bilir; yahut sizin hakkınızda verdiği diyet ve kefaret hükmünü çok iyi bilendir veya sizden birinin ecelini çok iyi bilendir. **Hikmet sahibidir**, verdiği hükümde ve kararında hikmet sahibidir, öyle ki her şeyi yerli yerine koymuştur; Allah onu en iyi bilendir.

Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir. Cenâb-ı Hak, tefsirini yapmakta olduğumuz bu âyetten anlaşılacağı üzere O, alîm ve halîmdir. Bunun yanında O, zâtının sıfatları açısından da başka bir muhtevada alîm ve hakîmdir. Birincisi, zikrettiğimiz gibi, Allah Teâlâ, kātilin yaptığı işin gerçeğini, kātilin **420** bunu kasıtlı mı yoksa kasıtsız mı yaptığını çok iyi bilendir. [§]O, aynı zamanda hikmet sahibidir. İşin bu noktadaki gerçeği bilinmese de Allah, öldürülenin görünüşteki durumlarına göre bizim hakkımızda verdiği hükümlerde hikmet sahibidir. Çünkü kasıt mı yoksa hata yoluyla mı olduğunun hükmü Allah'tan başkasına görünmez. İkincisi, Allah Teâlâ kullarından ortaya çıkan işleri ve aralarındaki yaşayış için uygun olan hususları çok iyi bilendir. Dolayısıyla ortaya çıkacağını bildiği cinayetler hakkında en uygun olan müeyyideye hükmetmiştir. Üçüncüsü, ilâhî emirlerine ve razı olacağı halkın işlerine insanların aykırı davranması, O'nun bilgisizliği veya tedbirsizliğinden kaynaklanmış değildir. Yani Allah Teâlâ, insanlardan çıkacak işleri çok iyi bilir, binaenaleyh insanlara ait kötü fiiller Allah'ın tedbirsizliğinden kaynaklanmış değildir; Cenâb-ı Hak tedbir sahibidir, yani yaratılanları yönetmede onlardan çıkacak fesat ve şerden dolayı O'na herhangi bir hata nispet edilemez. Başkası ise hatayı işler, onun, kendisine gelecek olan zararı bilmemesi mümkündür, Allah Teâlâ ise bundan münezzehtir.

وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَٓاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَاَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا ﴿٩٣﴾

93. "Kim de bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır."

Kim de bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir. Kıssanın birinde şöyle denilmiştir: Adamın biri başka birini kasten öldürdü. Kendisinin bu sebeple öldürüleceğini anlayınca İslâmiyet'ten çıkıp "dâru'l-harb"e (düşman ülkesi) katıdı. İşte bu tehdit edici âyet bunun için inmiştir[1068]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu, Cenâb-ı Hak'kın şu beyanları gibidir: "Onlar mallarından muhtaçları yararlandırmazlar; onlar âhireti de inkâr ederler"[1069]. Sözü edilen kişiler servetlerini eksilteceği inancından dolayı zekât vermiyor, dolayısıyla zekâtı inkâr ediyorlardı. Yine "Biz namaz kılanlardan değildik, yoksula yemek yedirmezdik, günaha dalanlarla beraber biz de dalardık ve kıyâmet gününü yalanlardık"[1070]. Bu âyetlerde nitelikleri belirtilen cehennemlikler namazı ve zekâtı terk ettiler, çünkü bunlarla kendilerine külfetler ve meşguliyetler geliyor ve nefislerinin arzu ettiği şeylere engel oluyordu. [§] **421** Bu sebeple sözü edilen ibadetleri inkâr ettiler. Onlar namaz kılıp zekât verirlerse bu onlar için gerçekte namaz ve zekât olmazdı, çünkü kıyâmet gününü yalanlıyorlardı. Kasten adam öldüren de bunun gibidir, kendisinin bu sebeple öldürüleceğini bilince dinini terk eder, böylece ebedî olarak kalacağı cehennemliklerden olur.

Kim bir mümini kasten öldürürse. Yani dininden ötürü yanlışlık ve bilmezlik olmaksızın, aksine bilerek ve dininden dolayı kastederek öldürürse. Özet olarak özelliği bundan ibaret bulunan biri gerçekten kâfir olmuştur ve Allah'ın yüce Kitabı'nda zikrettiği bu tehdit onun için gerekli hale gelmiştir. Ancak imanını yenilerse Cenâb-ı Hak, böylesinin imanını ve tövbesini kabul eder.

Üçüncüsü, cezasının bundan ibaret olmasıdır. Ancak Allah Teâlâ'nın lütufta bulunup kendisini affetmesi mümkündür; çünkü bu, suçuna karşılık sevabı bulunmadığı takdirde cezası bundan ibarettir. Şayet kātilin günahına denk sevapları varsa yüce Allah lütfu keremi ile günahlarını sevaba çevirir, şu ilâhî beyanda buyurulduğu üzere "Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir"[1071]. Hem tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin müslüman bir kimseyi dini için değil, nefsi için kasıtlı olarak öldüren kātil hakkında indiği-

---

[1068] Beyhakī bu kıssayı *Şu'âbu'l-iman*'da, Kelbî, Ebû Salih ve İbn Abbâs yoluyla nakletmiştir. İbn Ebû Hatim ise Saîd b. Cübeyr'den nakletmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 623).

[1069] Fussılet, 41/7.

[1070] el-Muddessir, 74/43-46.

[1071] Onlar, Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapmazlar; haksız yere, Allah'ın dokunulmaz kıldığı insan hayatına kıymazlar, zina etmezler. Zira (bilirler ki) bunları işleyen kimse cezasını bulacak. Kıyâmet gününde ona azabı kat kat verilecek ve alçaltılmış olarak o azap içinde ebedî kalacaktır. Ancak tövbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır; Allah

nin delili yüce Allah'ın şu âyetidir: "Ey iman edenler! Öldürülen kimse hakkında sizin üzerinize kısas yazıldı". Öldürme kasten olursa ancak o zaman kātiller hakkında kısas yazılır; Cenâb-ı Hak öldürdükten sonra bile kātillere yönelik iman niteliğini devam ettirmiştir. Sonra şöyle buyurmuştur: "Kardeşinden kendisi lehine bir şey affedilirse". Burada da Allah Teâlâ kātiller için kardeş sıfatını kaldırmamıştır. Daha sonra da şöyle buyurmuştur: "Bu sizin için Rabbiniz'den bir hafifletmedir ve bir rahmettir"[1072]. Binaenaleyh öldürme fiilini işleyen kişinin ebedî olarak cehennem ateşinde kalması uzak bir ihtimaldir. Hülasa âyet-i kerîme, iman sıfatının devamına ve rahmet ümidine işarette bulunmuştur. Bunlar, Mûtezile'nin görüşünü reddeden iki kavramdır, şöyle ki **422** [§]Mûtezile mensupları büyük günah işleyenlerin ebedî olarak cehennemde kalacakları görüşünü benimsemiştir. Yine Allah Teâlâ: **Onun cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir**, buyurmuş, buna mukabil "onu cezalandırır" dememiştir. Anlattığımız gibi Yüce Allah'ın, ona lüfu ile muamele etme ihtimali mevcuttur. *Başarıya ulaşmak da kurtuluş da Allah'ın yardımıyla mümkündür*.

Âyetin tevilinde İbn Abbâs'tan, bizim söylediğimizi destekleyen bir görüş nakledilmiştir: Rivayet edildiğine göre, İbn Abbâs **Cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir** meâlindeki beyan hakkında şöyle demiştir: "Cehennem onun cezasıdır, dilerse azap eder, dilerse onu bağışlar"[1073]. Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivayetine göre, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Sizden öncekiler içinde bir adam vardı ki 99 kişiyi öldürmüştü, yeryüzünün en âlim kişisinin kim olduğunu sordu, kendisine bir rahip gösterildi. O rahibe giderek şöyle dedi: "Ben haksız yere 99 kişiyi öldürdüm, benim için tövbe var mıdır?" Rahip ona: "Hayır" dedi. Bunun üzerine onu da öldürdü. Sonra yine yeryüzünün en âlim kişisini sordu, ona bir adam gösterildi. O da adama giderek şöyle dedi: "Ben haksız olarak yüz kişiyi öldürdüm, benim için bir tövbe imkânı var mıdır?" Âlim: "Evet, tövbe ile senin arana kim girebilir ki? Şöyle şöyle bir yer var, oraya git, oradaki insanlar Allah'a ibadet ederler, sen de onlarla beraber ibadet et" dedi. Kātil kişi gitti, yolun yarısına varınca ölüm meleği geldi. Bundan sonra rahmet melekleri ile azap melekleri onun için tartışmaya başladılar. Bu sırada bir melek geldi, onu aralarında hakem yaptılar. O da şöyle dedi: İki toprak arasını ölçün, hangisine daha yakınsa kendisi ona aittir. Onlar da ölç-

---

böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir" (Furkān, 25/68-70).

1072 el-Bakara, 2/187.

1073 Bu rivayeti İbn Ebû Hatim ve İbn Münzir tahric etmişlerdir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 627).

tüler, gitmek istediği yerin daha yakın olduğunu buldular, dolayısıyla rahmet melekleri onun ruhunu aldı"[1074]. Görülmez mi ki kâfir olduğu halde yüz kişiyi öldürmesine rağmen tövbesi kabul edildi. [§]Bu kişi müslüman olsaydı **423** maktûllere yaptığı zulümler boynunda kalırdı. İşte bu hadis de *-en doğrusunu Allah bilir ya-* âyete ait tevilin söylediğimiz gibi olduğunu gösterir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır*.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا ضَرَبْتُمْ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ اَلْقٰٓى اِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًاۚ تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۘ فَعِنْدَ اللّٰهِ مَغَانِمُ كَث۪يرَةٌۜ كَذٰلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُواۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يرًا ﴿٩٤﴾

94. "Ey iman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayıp dinleyin. Size selâm verene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek "Sen mümin değilsin" demeyin; çünkü Allah katında sayısız ganimetler vardır. Daha önceleri siz de böyleydiniz. Derken Allah size lütufta bulundu. Bu sebeple iyi anlayıp dinleyin. Hiç şüphe yok ki Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır."

Ey iman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayıp dinleyin. Denildi ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme 'dâru'l-harb'e küçük bir askerî birlik gönderdi. Düşmanlar Peygamber seriyyesinin onları vurmak üzere geldiğini duyarak kaçtılar. İçlerinden biri, müslüman olmak için kalmıştı. Bir grup atlı görünce onların Hz. Peygamber'e karşı savaşmak için gelen düşman birlikleri olmalarından korktuğu koyunlarını dağa götürdü, orada bekledi. Bu arada bir tekbir sesi duydu, sonra "Lâ ilahe illallah" diyerek onların yanına indi. Bunun üzerine içlerinden biri yanına gelerek onu öldürdü, koyunlarını ve beraberinde ne varsa sürüp götürdü. Sonra Resûlullah'a döndüler ve yaptıklarını anlattılar. Hz. Peygamber (s.a.): "Lâ ilahe illallah" dediği halde yanındaki malları almak için mi onu öldürdünüz? dedi[1075]. Onlar da, "O, bizden kurtulmak için bunu söyledi" diye cevap verdiler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem şöyle buyurdu: "Kalbini mi yardınız?"[1076] İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine

---

1074 Buhârî, "Enbiyâ", 53; Müslim, "Tövbe", 46.

1075 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 224.

1076 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 224; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 634.

göre, Resûlullah (s.a.) düşmana karşı bir seriyye gönderdi. Adamın biri kendileriyle karşılaşarak İslâm selâmı ile onlara hitap etti. Seriyyeden biri, hamlede bulunarak onu öldürdü. Arkadaşları onu kötüleyerek "Bize İslâm selâmı ile selâm veren birini mi öldürdün?" dediler. Seriyye, Hz. Peygamber'in huzuruna gelince sözkonusu sahâbî o adama yaptığını anlattı. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Ben müslümanım dedikten sonra da onu öldürdün mü?" Sahâbî şöyle cevap verdi: "O kendini korumak için söyledi". Hz. Peygamber **424** (s.a.), "Kalbini yarıp da bunu öğrendin mi? diye buyurdu". [§]Bunun üzerine şu meâldeki âyet-i kerîme nâzil oldu: **Ey iman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayıp dinleyin. Size selâm verene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek "Sen mümin değilsin" demeyin**[1077]. Asıl olayın nasıl cereyan ettiğini tam olarak bilmemekteyiz. Fakat burada, şüphelenince araştırma yapma emrinin yanı sıra bu durumlarda öldürmeye yönelmeyi yasaklama vardır. Bunun gibi şüphenin ortaya çıktığı her bir iş ve her haberde, mümin için gerekli olan şey, hemen harekete geçmeyip durmaktır. Çünkü Cenâb-ı Hak **İyi anlayıp dinleyin. Size selâm verene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek "Sen mümin değilsin" demeyin** meâlindeki beyan ile araştırma ve iyice anlamaya çalışmayı emretmiştir. Yine O, gelen herhangi bir haber hakkında: "Size fâsık biri haber getirirse onu araştırın"[1078] buyurmuştur. (Görüldüğü üzere) burada da şüphelenince gelen haber hakkında araştırma yapmayı emretmiştir; nitekim O, Resûl-i Ekrem'e hitaben yapacağı işler için şöyle buyurmuştur: "Hakkında bilgin olmayan şeyin arkasına düşme"[1079]. Tefsirini yapmakta olduğumuz bu âyette, Mûtezile'nin ileri sürdüğü görüşün isabetsizliğine dair delil vardır. Çünkü Yüce Allah, müminlere: "Ben müslümanım" diyen kimseye: "Sen müslüman değilsin" demeyi yasaklamıştır. Mûtezile mensupları iddia etmektedir ki: "Büyük günah işleyen kimse (mürtekib-i kebîre) mümin değildir", halbuki o kişi -misal olarak- bin defa "Ben müslümanım" demektedir. Allah Teâlâ, onlara "Sen mümin değilsin" demeyi yasaklayınca, "O mümindir" söylemeyi emretmiş olur. İsrâiloğullarına denildiği gibi böylelerine de: "Siz mi daha doğru biliyorsunuz, yoksa Allah mı?"[1080] söylenir.

Dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek. Denildi ki o ganimettir. **Oysa Allah katında birçok ganimetler vardır.** Bunun iki mânaya gelme ihtimali vardır: Biri, **Allah katında birçok ganimetler vardır**, yani büyük ecir ve

---

1077 Buhârî, "Tefsîr", IV, 17; Tirmizî, "Tefsîr", 4; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, V, 223.

1078 el-Hucurât, 49/6.

1079 el-İsrâ, 17/36.

1080 "Yoksa siz İbrâhim, İsmâil, İshak, Yâkub ve torunların yahudi yahut Hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz?" De ki: "Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı?" (el-Bakara, 2/140).

çok mükâfat **Allah katında birçok ganimetler vardır**, bunun dışında vereceği birçok ganimet vardır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Allah elde edeceğiniz birçok ganimeti size vâdetmiştir"[1081].

Daha önceleri siz de böyleydiniz. Bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Denildi ki daha önce, siz hak yoldan çıkmış kâfirler idiniz de **Allah size** İslâm ile ve hicret ile **lütufta bulundu** ve İslâm dini ile size hidâyet verdi. Denildi ki **daha önceleri siz de böyleydiniz**, **[§]**müşrikler arasında iken imanınızı gizliyordunuz, İslâmiyeti ortaya çıkarmak suretiyle **Allah size lütufta bulundu**. Yine denildi ki **Daha önceleri siz de böyleydiniz** diye ima etmiş, kavminiz içinde: "Allah'tan başka bir ilâh yoktur" sözü ile güven içinde idiniz ve onlar bu sözü söyleyeni korkutmuyorlardı. Bu sebeple Allah, hicretle size lütufta bulundu. İbn Abbâs'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: **Daha önceleri siz de böyleydiniz**, kâfirler olup dünya için ve onun menfaatleri için savaşıyordunuz.

425

Bu sebeple iyi anlayıp dinleyin. Cenâb-ı Hak, burada âyetin baş tarafına dönüş yapıp şüphelenince araştırmayı emretmiştir. Görmez misin ki hadiste, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Mümin çok duran, çok ölçüp biçendir; çok durandır, şüphelenince çok durur. Çok ölçüp biçendir, işleri tartar, en değerlisini seçer"[1082].

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ اُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللّٰهُ الْمُجَاهِدِينَ بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللّٰهُ الْحُسْنٰى وَفَضَّلَ اللّٰهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ اَجْرًا عَظِيمًا ﴿٩٥﴾ دَرَجَاتٍ مِنْهُ وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةً وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٩٦﴾

1081 el-Feth, 48/20.

1082 Hadisi bu şekilde bulamadım, fakat merfû olarak şöyle rivayet edilmiştir: "Mümin akıllıdır, zekidir, uyanıktır, teenilidir, acele etmez" (Bu hadisi Kudaî ve Deylemî Enes'ten rivayet etmişlerdir, hadis zayıftır. bk. Aclûnî, *Keşfu'l-hafa*, II, 387). Hz. Ömer'den de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Mümin acele etmeyendir, hayır olan yere gider, şer olan yerde durur" (Beyhakī, *ez-Zühdü'l-kebir*, II, 341).

95-96. "Müminlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturup kalanlar, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihat etmekte olanlara eşit olamazlar. Allah, malları ve canlarıyla cihat edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kıldı. Gerçi Allah bütün müminlere o güzel geleceği vâdetmiştir, ama mücahidleri -çok büyük bir karşılıkla- oturanlardan üstün kılmıştır. (Bu karşılık,) ***O'ndan gelen rahmet, günahların örtülmesi ve üstünlük dereceleridir. Zaten Allah hep günahları örtmekte merhametiyle muamele etmektedir."***

Müminlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturup kalanlar, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihat etmekte olanlara eşit olamazlar. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Bu, cihadın gönüllü olduğu vakitte idi. Şayet farz olsaydı "lâ yestevî" (لَا يَسْتَوِى) şu şununla eşit olamazlar ifadesinin bir anlamı kalmazdı; oturan ile cihat eden zaten eşit değildir, biri farzdır, diğeri değildir.

Hasan-ı Basrî'ye şöyle denilmiştir: Bu zikrettiğin yorum, o vakitte cihadın farz olmadığını göstermez. Görmez misin ki Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "İman etmiş kimse günaha batmış kimse gibi olur mu? Bunlar elbette eşit **426** değildirler"[1083]. Yine şöyle buyurmuştur: **[§]**"Yoksa kötülüğe gömülüp kalanlar, hayatlarını ve ölümlerini, eşit olarak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlarınki gibi mi yapacağımızı zannediyorlar?"[1084] Cenâb-ı Hak iki zıddı bir araya getirmiş, sonra da "eşit değillerdir" buyurmuştur. Buna göre cihadın farz kılınmış olma ihtimali daha kuvvetlidir[1085].

Özür sahibi olanlar dışında. Yüce Allah bu beyanında özür sahibi olanları kısa bir ifade ile istisnâ etmiş, onların durumunu ve kendilerinden cihat farziyetini düşürmesini de başka âyetlerde açıklamıştır. O da O'nun şu beyanıdır: "Gözü görmeyene zorlama yoktur, topala zorlama yoktur, hastaya zorlama yoktur"[1086]; "Güçsüzler, hastalar…"[1087] Bu, ilim adamlarının üzerinde icmâ ettiği hususlardan olup onlar, Allah'ın, niteliklerini beyan ettiği ve cihaddan geri kalmaları hususuda kendilerini mazeretli kabul ettiği şu kimselerin durumunda olanlardan zorluğu kaldırmıştır. İbn Abbâs'tan da rivayet edildiğine göre o, şöyle demiştir: "Yüce Allah cihat edenlerin oturanlara nispetle üstünlüğünü zikredince ve onları 'Oturanlarla cihat edenler bir değildir' meâlindeki beyanıyla cihada teşvik edince, âma olan Abdullah b. Ummu Mektûm Hz. Peygamber'e gelerek şöyle demiştir: "Ey Allah'ın Elçisi! Allah cihat edenlerin oturanlara

---

1083 es-Secde, 32/18.

1084 el-Câsiye, 45/21.

1085 bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 189a; Medîne nüshası, vr. 213a-b.

1086 el-Feth, 48/17.

1087 Buhârî, *Tefsîr*, 4/18; Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 4; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 229-230.

karşı üstünlüğünü zikretti, bizim halimiz gördüğün gibidir, ama biz de cihat etmek istiyoruz"[1088]. Bunun üzerine [§]"Ğayri uli'd-dararı" (غَيْرُ أُولِى الضَّرَر) **Özür sahibi olanlar dışında** anlamındaki âyet inmiştir. Kötürüm oldukları için cihat edenlere verilen ecir onlara da verilmiştir. Tefsir âlimlerinin çoğu bu görüştedir. Kisâî şöyle demiştir: "ed-Darar" (الضرر) kelimesi "ed-darîr" (الضرير) ve "el-medrûr" (المضرور) kelimelerinin mastarıdır. "ed-Darîr" (الضرير) âma demektir. Arapçada kişi kör ise sözlükte şöyle ifade edilir "durre besaruhu" (ضُرّ بَصَرُه)[1089].

427

Gerçi Allah bütün müminlere o güzel geleceği vâdetmiştir. Oturana da cihat edene de. **Ama mücahidleri -çok büyük bir karşılıkla- oturanlardan daha üstün kılmıştır.** Denildi ki bu üstünlük, özürsüz olarak evinde oturana karşı cihat edene aittir, Cenâb-ı Hak ona büyük bir ecir vermiştir. **Allah, malları ve canlarıyla cihat edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kıldı.** Bu âyette oturanlara bir derece üstün kılmış, birinci âyette ise cihat edenleri oturanlara karşı birçok derece ile üstün kılmıştır[1090]. Ne var ki bize göre buradaki dereceler birbirinden farksızdır. Görmez misin ki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Erkeklerin ise onların üzerinde bir dereceleri mevcuttur"[1091]. O, bir şey değil, belki birçok şeydir. Özür sebebiyle oturup savaşa gitmeyen gücü yettiği takdirde savaşa çıkmayı temenni ediyorsa ecir bakımından savaşa katılanla eşittir. Çünkü böyle olmasaydı âyette istisnâ yapmanın bir anlamı kalmazdı. Bu âyet-i kerîmede şuna işaret vardır: Cihat farz-i kifâyedir, hitap her ne kadar umûmî ise de bazılarının yapması ile diğerlerinin sorumluluğundan düşer. Bu aynen Yüce Allah'ın şu beyanı gibidir: "Bununla beraber, müminlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen toplulukları uyarmak üzere geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar"[1092]. İlim talep

---

1088 Buhârî, *Tefsîr*, 4/18; Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 4; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 229-230.

1089 Bir kimse için: "Darîru'l-basar" (ضرير البصر) denilir. Hastalık kendisine zarar verince de: "Reculun darîrun ve imreetün darîretün" (رجل ضرير وامرأة ضريرة) denilir. Berâ hadisinde şöyle gelmiştir: İbn Ummu Mektûm, görmemesinden şikâyet etmek için geldi. "ed-Darâretü" (الضرارة) Burada körlüktür. (الرجل ضرير), "ed-darru" (الضر)'dan gelir kötü durumda demektir. "Darîr" (ضرير) zayıflamış (kötürüm) hasta kimse demektir. Cem'in cem'i gibidir. Müennesi ise "darîre" (ضريرة)'dir. Ona karışan her şey: ضر،ضرير،مضرور dur (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "ضر" md.).

1090 Allah onun için büyük ecir belirlemiştir. "Allah, malları ve canlarıyla cihat edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kıldı". Özründen dolayı oturup savaşa katılmayana karşı demektir. Çünkü Allah Teâlâ, mücahidin özürlü oturana karşı derecesini bir misli fazla kıldı, ikincisinde özürsüz oturana karşı birçok derece ile üstün kıldı demektir.

1091 el-Bakara, 2/228.

1092 et-Tevbe, 9/122.

etmek için yola çıkmak fazı farz-i kifâyedir. Bazıları bu işi gördüğü takdirden düşer. cihat farzı da bunun gibidir. Gerçi bu hüküm, Allah Teâlâ'nın Berâe (Tevbe) sûresinde[1093] seferden geri bırakılan üç kişiye yönelik sitemine aykırı **428** görünmektedir. [§]Ne var ki onlar Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden geri kalmışlardı. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Medîne halkı ve çevresinde bulunan bedevîler, Resûlullah'a katılmaktan geri kalamaz ve onu bırakıp kendi canlarının derdine düşemezler"[1094]. Görüldüğü üzere Allah Teâlâ onlara, sadece Hz. Peygamber'den geri kaldıkları için sitemde bulunmuştur.

إِنَّ الَّذٖينَ تَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ ظَالِمٖٓي اَنْفُسِهِمْ قَالُوا فٖيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفٖينَ فِي الْاَرْضِ قَالُٓوا اَلَمْ تَكُنْ اَرْضُ اللّٰهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فٖيهَا فَاُو۬لٰٓئِكَ مَاْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَسَٓاءَتْ مَصٖيرًا ﴿٩٧﴾

97. "Kendilerine yazık etmekte iken hayatlarını sona erdirdikleri kimselere melekler "Ne işte idiniz?" dediler, (onlar) ***"O yerde zayıf görülenlerden idik" cevabını verdiler. Melekler ise "Allah'ın arzı geniş değil miydi, hicret etseydiniz ya!" dediler. İşte onların barınağı cehennemdir ve orası gidilecek ne kötü bir yerdir!"***

Kendilerine yazık etmekte iken hayatlarını sona erdirdikleri kimselere melekler, İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu âyet, münâfıklardan bir topluluk hakkında inmiştir, onlar müşriklerle birlikte Bedir savaşına çıktılar. Müslümanlar ile müşrikler karşılaşınca münâfıklar, müslümanların sayıca az olduklarını gördüler -zaten münâfıklar müminlere karşı müşriklerle beraber idiler- ve "Bunları dinleri aldattı" dediler, böylece[1095] nifaklarını gösterdiler, fakat savaş sırasında hepsi öldürüldüler; melekler onların yüzlerine ve arkaların, vurmuştu[1096]. Melekler onlara: **Ne işte idiniz? dediler.** Onlar da: "O yerde zayıf görünenlerden idik cevabını verdiler"[1097]. Yine şöyle denilmiştir: Bu âyet

---

1093 et-Tevbe, 9/122.

1094 et-Tevbe, 9/120.

1095 el-Enfâl, 8/49.

1096 Cenâb-ı Hak Bedir savaşıyla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: "Bunları dinleri aldattı" diyorlardı. Oysa her kim Allah'a güvenir ve dayanırsa bilir ki O izzet ve hikmet sahibidir". "Melekler, inkâr edenlerin suratlarına ve arkalarına vura vura, "Tadın bakalım yangın azabını!" diyerek canlarını alırken bir görseydin!" (el-Enfâl, 8/49-50).

1097 Buhârî, "Tefsîr", IV, 19; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 234, 236; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 647.

Mekke'de Resûlullah nezdinde müslüman olmakla birlikte hicret etmemiş ve savaşa müşrikler safında katılmış bir topluluk hakkında inmiştir. Bu topluluk müminlerin sayı bakımından azlığını görünce, Hz. Peygamber (s.a.) hakkında şikâyette bulunup: "Bunları dinleri aldattı"[1098] dediler. İşte bunlar savaşta öldürüldüler. Bunun üzerine melekler onlara: **Ne işte idiniz dediler?** Şöyle de denilmiştir: Âyet-i kerîme Mekke'de müslüman olup da hicret etmeyenler hakkında inmiştir. [§]Halbuki o zaman hicret farzdı, dolayısıyla onlar hicreti terk etmekle küfre girdiler[1099]. Bu Yüce Allah'ın şu âyeti gibidir: "İman edip de hicret etmeyenlere gelince, göç edinceye kadar onlarla aranızdaki bağ (yakınlık) sebebiyle hiçbir sorumluluğunuz yoktur"[1100]. Aslında kıssanın nasıl cereyan ettiğini tam olarak bilmemekteyiz. Onlara neyin ve niçin isabet ettiğini bildikten sonra bizim kıssayı bilmemize ihtiyaç da yoktur[1101].

429

Ne işte idiniz? dediler, (onlar) O yerde zayıf görülenlerden idik cevabını verdiler. Bu ilâhî beyan hakkında birkaç yorum vardır. Biri "Kiminle beraber idiniz? Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ve ashâbı ile mi yoksa onların düşmanları ile mi?" İkincisi, "fîme küntüm" (فِيمَ كُنْتُمْ): "Kimin dininde idiniz? Muhammed'in dininde mi, yoksa düşmanlarının dininde mi?" Üçüncüsü "kālû" (قَالُوا) yani "dediler", yani âhirette onlara soracaklar: "nerde idiniz?" Diyecekler ki "biz şöyle şöyle idik".

O yerde zayıf görülenlerden idik. Bu "fîme küntüm" (فِيمَ كُنْتُمْ) nerde idiniz? sorusunun cevabı değildir. Bunun cevabı şöyle denilmesidir: Biz şurada idik.

O yerde zayıf görülenlerden idik. Bu "fîme küntüm" (فِيمَ كُنْتُمْ) **Ne işte idiniz?**'in cevabı değildir. Onun cevabı şöyle denilmesidir: "Biz şöyle şöyle idik". Fakat dolaylı bir şekilde sanki onlara şöyle demişlerdir: "Sizi bulunduğunuz yerden çıkıp Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme hicret etmekten engelleyen şey nedir?" Buna karşılık dediler: **Biz O yerde zayıf görülenlerden idik**; yani o yerde zayıf görünmelerini mazeret olarak ileri sürüdüler. Bunun zâhiri anlamı şudur: Hicrete çıkmaktan engellendik yahut müşrikler bizimle İslâmiyeti açıklamamız arasına girerek engel oldular. **Melekler ise "Allah'ın**

1098 el-Enfâl, 8/49.

1099 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 233; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 647.

1100 el-Enfâl, 8/72.

1101 "İmam (Mâtürîdî r.h.) şöyle demektedir: Âyetin, kimler hakkında indiğini bilmiyoruz, bunun kıssasını bilmeye ihtiyacımız da yoktur; ancak onlara neyin ve hangi sebeple isabet ettiğini bilmeye ihtiyaç vardır, tâ ki aynı sebeple cezalandırılmaktan korkarak bunun gibi durumlardan kaçınalım. *Olayın mahiyetini bilen sadece Allah'tır* (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 189b).

arzı geniş değil miydi, hicret etseydiniz ya!" dediler. Yani Medîne geniş, düşmana karşı sizin için güvenli değil mi idi ki oraya çıksaydınız, sonra da müşriklerin arkalarında dolaşsaydınız! -*En doğrusunu Allah bilir ya*- sanki onlar hicretten geri kaldıkları, kâfirler arasında dolaştıkları ve onlarla beraber yaşadıkları için özür dilediler; melekler ise şöyle dediler: **Allah'ın arzı geniş değil miydi, hicret etseydiniz ya!** Böylece melekler onların bu mazeretlerini kestiler. Burada başka bir yorum da sözkonusudur, [§]o da şudur: Müşrikler hayatın dış yüzü açısından sizi İslâmiyeti yaşamaktan engellenmiş olsalar yahut sizinle İslâm'ı açıklama arasına engel teşkil etseler de siz gizlice İslâm dini üzerinde sebat etmeye muktedir değil miydiniz ki onlar bunu bilemezlerdi? **İşte onların barınağı cehennemdir ve orası gidilecek ne kötü bir yerdir!** Allah Teâlâ bu konuda münâfıkların hiçbir mazeretlerinin bulunmadığını haber vermiştir.

430

Aynı zamanda Yüce Allah'ın: "Fîme küntüm" (فِيمَ كُنْتُمْ) **ne işte idiniz?** beyanında, ölülerin kabirde diriltileceğine ve dünyada yaptıkları işlerden kabirde sorguya çekilme eylemine işaret vardır. *En doğrusunu Allah bilir*.

اِلَّا الْمُسْتَضْعَف۪ينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَٓاءِ وَالْوِلْدَانِ لَا يَسْتَط۪يعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَب۪يلًاۙ ﴿٩٨﴾

98. "Erkekler, kadınlar ve çocuklar içinden zayıf sayılanlar (yani) ***çaresiz kalanlar ve hiçbir kurtuluş yolu bulamayanlar müstesnâdır."***

Erkekler, kadınlar ve çocuklar içinden zayıf sayılanlar. Allah Teâlâ bu hususta özür sahiplerine açıklama yaparak şöyle buyurmuştur: **Çaresiz kalanlar ve hiçbir kurtuluş yolu bulamayanlar.** İbn Abbâs radıyallahu anh şöyle demiştir: Ben ve annem zayıf sayılanlardan idik[1102].

Erkekler, kadınlar ve çocuklar içinden zayıf sayılanlar müstesnâ. Bu ilâhî beyanda İslâm'ı akledecek noktaya geldikleri takdirde çocukların müslümanlığının İslâm, kâfir oluşlarının da küfür olduğuna işaret vardır, çünkü Cenâb-ı Hak onları hicretten istisnâ etmiş ve hicerti terk etmelerini mazeret kabul etmiştir. Şayet onların müslümanlığı İslâm, kâfir oluşları küfür olmasaydı onların orada kalmaları ile çıkmaları eşit olurdu. Çünkü çıkmakla mükellef olmayınca, bu noktada istisnâ yapmanın bir anlamı olmazdı. *En doğrusunu Allah bilir*.

1102 Buhârî, "Tefsîr", IV, 20. ; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 233, 236; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 648.

فَاُولٰٓئِكَ عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ وَكَانَ اللّٰهُ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٩٩﴾

99. "İşte bunları, umulur ki Allah affeder; Allah çok affedicidir, günahları bağışlayıcıdır."

İşte bunları, umulur ki Allah affeder. "Asâ" (عَسَى) yani "umulur ki" kelimesi Allah'a nispet edilince anlamı gereklilik kazanır, sanki Allah şöyle buyuruyor: İşte bunları Allah affedecektir.

وَمَنْ يُهَاجِرْ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ يَجِدْ فِى الْاَرْضِ مُرَاغَمًا كَثٖيرًا وَسَعَةً وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهٖ مُهَاجِرًا اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهٖ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ اَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحٖيمًا ﴿١٠٠﴾

100. "Allah yolunda hicret eden kimse yeryüzünde gidecek birçok uygun yer ve imkân bulacaktır. Kim Allah ve Resûlü uğrunda hicret ederek yurdundan çıkar da sonra ölüm onu yolda yakalarsa artık onun mükâfatını vermek Allah'a aittir; Allah daima günahları örtmektedir, engin rahmet sahibidir."

Allah yolunda hicret eden kimse yeryüzünde gidecek birçok uygun yer ve imkân bulacaktır. Denildi ki [§]"murâğemen" (مُرَاغَمًا) gidilecek yol, sığınılacak yer demektir. "Merğemen" (مرغَمًا) kelimesi rızıkta genişlik demektir. Yani kim hicret ederse bulunduğu yerde ve gitmeye yöneldiği mekânda âyette zikredilen şeyleri bulur. Bir görüşe göre de "murâğemen" (مُرَاغَمًا) kelimesi uzaklaşılan yerdir, yani hoşlanmadığı şeylerden uzaklaşır ve rahatlayacak yer bulur. İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre o, şöyle demiştir: "Murâğemen" (مُرَاغَما) bir yerden başka bir yere göçmek, genişlik de rızıkta bolluktur[1103]: Denildi ki sapıklıktan hidâyete, fakirlikten zenginliğe dönüşmedir. "Murâğem" (مُرَاغَم) kaçacak yerdir fikri de ileri sürülmüştür.

431

Yine denildiğine göre bu âyet nâzil olunca çok yaşlı veya hasta olan biri ilâhî beyanı duymuş ve şöyle demiştir: Allah'a yemin ederim ki ben Cenâb-ı Hak'kın istisnâ ettiklerinden biri değilim, ben elbette bir çaresini bulacağım, yemin olsun ki bu gece Mekke'de kalmayacağım. Adamları, onu arkalarında taşıyarak Mekke'den çıkardılar, Ten'îm'e kadar götürdüler[1104]. Burada ölüm

---

1103 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 241, 242; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 650.

1104 Ten'îm Mekke ile Medîne arasında ve Mekke'ye yakın bir yerdir.

kendisine ulaştı, sağ elini sol eli üzerine koyduktan sonra: "Allahım! Bu (elim) senindir, bu da Resûl'ünündür. Resûlüne hangi şey üzerine biat ettimse seninle de biat ediyorum" demiş ve ölmüştür. İşte bunun üzerine: **Kim Allah ve Resûlü uğrunda hicret ederek yurdundan çıkar da sonra ölüm onu yolda yakalarsa artık onun mükâfatını vermek Allah'a aittir** meâlindeki âyet inmiştir[1105]. Yani ecrini vermek Allah Teâlâ'ya vacip olmuştur. Denildi ki o adam meleklerin münâfıkların yüzlerine ve arkalarına vurduklarıyla (ilgili âyeti, el-Enfâl, 8/50) duyunca ve ölmek üzere hastalığı ağırlaşınca şöyle demiş "Beni çıkarın!". Kendisi ile Hz. Peygamber (s.a.) arasında bir mekâna yüklenilerek taşındı, Akabe denilen yere varınca orada vefat etti. Bunun üzerine Yüce Allah bu âyeti indirdi[1106]. *En doğrusunu Allah bilir*.

1105 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 238, 240; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II/650-653.

1106 Bir önceki rivayetin kaynaklarına bakınız.

BİBLİYOGRAFYA

Abdülkāhir el-Bağdâdî, Abdülkāhir b. Tahir b. Muhammed, *el-Fark beyne'l-fırak*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Kahire, ts., (Dâru'l-ma'rife).

Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürezzak Hümam b. Nafi', *el-Musannef*, (Habîburrahmân el-A'zami), Beyrut 1403.

Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, (thk. Ahmed Kalâş) Haleb, ts.

Ahmed b. Hanbel Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul, 1992/1413.

Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Muhammed Abdülkadir Ata), Mekke 1994/1414.

Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Beyrut, ts. (Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî)

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1978.

Cürcânî, Seyyid Şerif, *Şerhu'l-Ferâizi's-Sirâciyye*, İstanbul 1309.

Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed, *es-Sünen*, (Abdullah Haşim Yemânî el-Medenî) Beyrut 1386.

Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, Beyrut 1401.

Emîru'l-Azîm Âbâdî, Ebu't-Tayyib Şemsü'l-Hak Muhammed, *'Avnu'l-ma'bûd: Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, Beyrut 1415.

Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail b. İshak, *Makālâtu'l-İslâmiyyîn*, (thk. Helmut Ritr), Beyrut, ts., (Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi).

Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed, *el-Müstedrek*, (thk. Mustafa Abdülkadir Ata), Beyrut 1411.

Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekir b. Süleyman, *Mecma'u'z-zevâ'id*, (thk. Abdullah ed-Derviş), Beyrut 1994/1404.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef*, (thk. Kemal Yusuf el-Hut), Riyad 1988/1409.

İbn Hacer el-Askalanî, Ebu'l-Fazl Şihabedin Ahmed b. Ali b. Muhammed, e*d-Dirâye fî tahrîci ehâdîsi'l-hidâye*, Beyrut, ts., (Dâru'l-Ma'rife).

_____, *Fethu'l-bârî*, Kahire 1986/1407.

_____, *el-İsâbe*, (thk. Adil Ahmed Abdulmevcud - Ali Muhammed Muavvaz), Beyrut 1995/1415.

_____, *Lisânu'l-Mîzân*, Beyrut 1988/1408.

_____, *Tehzîbu't-Tehzîb*, (Halil Le'mûn Şeyha - Ömer es-Selâmî - Ali b. Mesûd), Beyrut 1996/1417.

İbn Hibbân, *es-Sahîh*, (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1414/1993.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik b. Nişam b. Eyyûb, *es-Sîre*, (thk. Taha Abdurrauf Sa'), Beyrut 1990/1411.

İbn Mâce, *es-Sünen*, İstanbul 1992/1413.

İbn Mâlik, Ebû Abdullah Malik b. Enes , *el-Muvatta'*, (thk. Muhammed Fuad Abdulbaki), İstanbul 1992/1413.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl İbn Manzûr Cemâleddin Muhammed b. Mukerrem el-Ensârî, *Lisânu'l-'Arab*, Tahran 1405.

İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, Beyrut 1404.

İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdülkerim el-Cezerî, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser*, (thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Tâhir Ahmed ez-Zâvî), Kahire 1963/1383.

İbnu'l-İmâd, Ebu'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtu'z-zeheb*, (thk. Abdülkadir el-Arnaût), Beyrut 1993/1414.

Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudıyye fî tabakāti'l-Hanefiyye*, (nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), Kahire 1399/1979.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, (nşr. Ebû İshak İbrâhîm), Kahire 1386-87/1966-67.

Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Beyrut 1405.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Beyrut 1956.

Nîsâbûrî, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Hazîme es-Sülemî, *es-Sahîh*, (thk. Mu-hammed Mustafa el-A'zamî), Beyrut 1970/1390.

Semerkandî, Ebû Bekr Alaeddin Muhammed b. Ahmed b. Ebi Ahmed, *Şerhu't-Te'vîlât*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye nr. 176.

_____, *Şerhu't-Te'vîlât*, Beyazıt Ktp., Veliyyüddin nr. 426.

_____, *Şerhu't-Te'vîlât*, Topkapı Sarayı Ktp., Medine nr. 179.

Süyûtî, Ebu'l-Fazl, Celaleddin Abdurrahman, b. Ebi Bekr b. Muhammed, *ed-Dürru'l-mensûr*, Beyrut 1993.

Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbâs, *el-Um*, Beyrut 1976/1397.

Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ahmed, *el-Milel ve'n-nihal*, Beyrut 1992/1413.

Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-kadîr*, Beyrut, ts., (Dâru'l-Fikr).

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Cami'u'l-beyan an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, (nşr. Sıdkî Cemîl el-Attâr), Beyrut 1415/1995.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (DİA), I-XLIV, İstanbul 1988-2013.

Tirmizî, *es-Sünen*, İstanbul 1992/1413.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî et-Türkmânî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaût). Beyrut 1998/1419.

DİZİN

C

Ç

D

E

F

G

I

İ

L

M

N

O

Ş

T

U

Ü

V

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

“Rahman ve rahim olan Allah’ın adıyla”

TERCÜMEYE DAİR

İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’ye ait *Te’vîlâtü’l-Kur’ân* adlı tefsirin, 2005 yılında başlayıp 2011’de sona eren ilmî neşrinin ilk yıllarından itibaren kitabın Türkçe’ye tercüme edilmesine yönelik talepler başlamıştı. Bu isteklerin etkisiyle olmalıdır ki bir süre sonra tercüme denemesine başlamış ve Fâtiha ile Bakara sûrelerini bitirmiştim. Ancak diğer çalışmalarımın yanı sıra edisyon kritiğin ilmî kontrolü sebebiyle tercümeye devam edememiştim.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. m. 944), Ehl-i Sünnet kelâmı ile dirayet tefsirinin kurucusu ve Hanefî fıkhının geliştiricisidir. Onun kelâma dair *Kitâbu’t-Tevhîd* adlı eserinin, eski öğrencilerimden Muhammed Aruçi ile (Allah rahmet eylesin) ilmî neşrini yapmış, aynı zamanda bu eser tarafımdan Türkçeye de çevrilmişti (İSAM Yayınları, Ankara 2002-2003). Bu gelişmeler, *Te’vîlât*’ın tercüme edilmesini âdeta zaruret haline getirmişti. Bunun gerçekleştirilmesi için tercüme elemanlarının yanı sıra malî imkâna da ihtiyaç duyulmuştu.

Te’vîlâtü’l-Kur’ân da *Kitâbu’t-Tevhîd* gibi anlaşılması zor bir metindir. Bu sebeple, ciltlerin ilmî tahkikini yapan arkadaşlardan durumu müsait olanların bu çalışmaya katılması gerekiyordu. Malî imkâna gelince, şahsen ben Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye Diyanet Vakfı ile bu vakfa bağlı İslâm Araştırmaları Merkezi yöneticilerine başvurdumsa da netice alamadım. Nihayet eski öğrencilerimden, Ümraniye Belediyesi değerli başkanı Hasan Can Beyefendi, kendisine yaptığım teklifi tereddütsüz kabul etmiştir. Bu önemli tefsirnin Türkçe’ye tercüme edilmesine verdiği destekten dolayı sayın Başkan’a teşekkür eder, başarılarının artarak devam etmesini dilerim.

Te'vîlâtü'l-Kur'ân değişik mütercimler tarafından tercüme edildiği için üslup ve şekil birliğini sağlamak amacıyla şöyle bir usûlün takip edilmesi kararlaştırılmıştır:

Âyetlerin tercümesi, Prof. Hayreddin Karaman ve arkadaşlarının *Kur'ân Yolu Meâli* adlı eserden alınacaktır. Tefsir sırasında âyetin tekrarlanan kısımları da bu meâlden nakledilecektir. Ancak âyet-i kerîmenin orjinali ve tercümesi konulduktan sonra, tefsirdeki âyet metni tam ise tercüme bir daha yazılmayacaktır.

İlk geçtiği yerde âyetlerin metinleri, sonra meâlleri verilecektir. Tefsiri yapılan âyet meâlleri koyu olarak yazılacaktır.

Tercüme aslına sadık olacak, müellifin anlatım sırası ve düzeni bozulmayacaktır. Türkçe ifadeye önem gösterilecek, imkân nispetinde tercüme hissi de verilmeyecektir. Metni anlamak isteyen bir araştırmacı tercümeden yararlanmak istediği takdirde, tercüme bu fonksiyonu yerine getirebilmelidir. İfadede genel kural olarak parantez kullanılmayacak, ancak metnin anlaşılmasını sağlamak amacıyla bazen kelimeler ilave edilebilecektir.

Te'vîlât'taki paragrafların başında yer alan (وقوله عزّ وجلّ) kısmı tercüme edilmeyecektir.

Te'vîlât'ın zor şartlarda gerçekleşen Arapça ilmî neşri sırasında "Allahım! Bu kitabın ilmî neşri ve tercümesini görmeyi lütuf ve kereminle bana nasip et!" şeklindeki duamı şimdi de tekrar etmekteyim.

"Sana sunduğum niyazlar sayesinde, Rabbim, hiç mutsuz olmadım!"

(Meryem, 19/4)

Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU*